

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

ESKİ TÜRKÇE'DE FİLLER

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN
Ümit Özgür DEMİRCİ

İSTANBUL 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

ESKİ TÜRKÇE'DE FİLLER

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN
Ümit Özgür DEMİRCİ

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Mesut ŞEN

İSTANBUL 2010

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Doktora öğrencisi Ümit Özgür Demirci'nin "Eski Türkçe'de Fiiller" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı doktora tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Doç.Dr. Mesut Şen
Üniversitesi Marmara

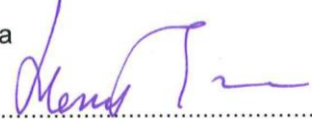
Üye : Prof.Dr. Cemil Öztürk
Üniversitesi Marmara

Üye : Doç.Dr. Zuhâl Kültürâl
Üniversitesi Marmara

Üye : Prof.Dr. Mehmet Ölmez
Üniversitesi Yıldız Teknik

Üye : Prof.Dr. Ceval Kaya
Üniversitesi Marmara

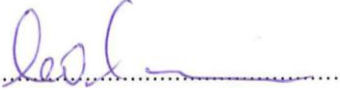
İmza

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun ...13.../12.../ 2010 tarih ve 2010/21-4. sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	VI
ÖZET.....	VII
ABSTRACT.....	VIII
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ.....	1
GÖKTÜRKLER.....	1
1.1. Kül Tegin Yazıtı.....	3
1.2. Bilge Kağan Yazıtı.....	3
1.3. Tunyukuk Yazıtı.....	3
1.4. Ongin Yazıtı.....	4
1.5. Küli Çor (İhe Hüşotü) Yazıtı.....	5
1.6. Ihe-Ashete Yazıtı.....	5
1.7. Toyok Metinleri.....	5
1.8. Talas Yazıtları.....	5
1.9. Yenisey Yazıtları.....	7
2. UYGURLAR.....	10
2.1. Kan-çou (Kansu) Uygur Devleti.....	11
2.2. Doğu Türkistan (Turfan) Uygur Devleti.....	11
2.3. Şine Usu Yazıtı.....	11
2.4. Tes Yazıtı.....	12
2.5. Karabalgasun Yazıtı.....	12
2.6. Sevrey Yazıtı.....	13
2.7. Taryat (Terhin) Yazıtı.....	13
2.8. Hoyto-Tamir Yazıtları.....	13
2.9. Süci Yazıtı.....	14
2.10. Irk Bitig.....	15
3. Eski Uygur Türkçesi Yazmaları.....	17
3.1. Budist Uygurlardan Kalan Yazma ve Basma Eserler.....	17
3.1.1. Öyküler.....	17
3.1.2. Sūtralar.....	17
3.1.2.1. Nirvānasūtra.....	17
3.1.2.2. Maytrisudur.....	17
3.1.2.3. Saddharma-pundarika sūtra.....	17
3.1.2.4. Suvarnaprabhāsa sūtra.....	18
3.1.2.5. Amitābhasūtra.....	18
3.1.2.6. Amitāyusavyūha.....	18
3.1.2.7. Vajracchedikā sūtra.....	18
3.1.2.8. Sekiz Yükmek.....	19
3.1.2.9. Yitiken Sudur.....	19
3.1.2.10. Ārya rājavavādaka sūtra.....	19
3.1.2.11. Sarasvati ve Samantapatiri.....	19
3.1.2.12. Mahāmayūri sūtra.....	19
3.1.2.13. Ulug bulung yingak sayukı king alkıg tolu tuymak atlıg sudur.....	19
3.1.2.14. Et'özüg köñülüg körmek atlıg nom bitig.....	19

3.1.2.15. İnsadi sūtra.....	19
3.1.2.16. Hsüan-Tsang Biyografisi.....	20
3.2. Manihaist Uygur Yazını.....	20
3.2.1. Öyküler.....	21
3.2.2. Dua ve İlahiler.....	21
3.2.3. Tövbe Duaları.....	21
4. KIRGIZLAR.....	22
4.1. Yenisey Yazıtları.....	22
5. Tezin Amacı.....	23
6. Tezin Hazırlanmasında İzlenen Yol.....	23
7. Eski Türkçedeki Fiilleri Tespit Etmek İçin Taranan Kaynaklar.....	23
7.1. Göktürk Türkçesi.....	23
7.1.1. Göktürk metinleri.....	24
7.2. Eski Uygur Türkçesi.....	24
7.2.1. Runik Harfli Yazıtlar.....	24
7.2.2. Uygur Basma ve Yazma Eserler.....	24
7.3. Kırgız Türkçesi.....	25
7.4. Taranan Sözlükler.....	25
8. Kısaltmalar.....	25
9. İşaretler.....	32
10. Bibliografya.....	32
1. BASİT FİİLLER.....	39
1. 1. V Şeklinde Olan Basit Fiiller.....	40
1.2. V+C Şeklinde Olan Basit Fiiller.....	42
1.3. V+C+V Şeklinde Olan Basit Fiiller.....	55
1.4. V+C+C Şeklinde Olan Basit Fiiller.....	60
1.5. V+C+V+C Şeklinde Olan Basit Fiiller.....	62
1.6. V+C+C+V Şeklinde Olan Basit Fiiller.....	65
1.7. V+C+C+V+C Şeklinde Olan Basit Fiiller.....	69
1.8. C+V Şeklinde Olan Basit Fiiller.....	70
1.9. C+V+C Şeklinde Olan Basit Fiiller.....	73
1.10. C+V+C+V Şeklinde Olan Basit Fiiller.....	110
1.11. C+V+C+C Şeklinde Olan Basit Fiiller.....	117
1.12. C+V+C+V+C Şeklinde Olan Basit Fiiller.....	120
1.13. C+V+C+C+V Şeklinde Olan Basit Fiiller.....	123
1.14. C+V+C+C+V+C Şeklinde Olan Basit Fiiller.....	127
2. TÜREMİŞ FİİLLER.....	128
2.1. İSİMDEN FİİL YAPMA EKLERİ.....	129
2.1.1. +A-.....	129
2.1.2. +I-, +U-.....	143
2.1.3. +d-, +Ad-.....	150
2.1.4. +Ar-.....	155
2.1.5. +(X)r-.....	158
2.1.6. +DA-.....	163
2.1.7. +GA-.....	165
2.1.8. +GAR-.....	167
2.1.9. +sA-.....	171

2.1.10. +(X)k-	172
2.1.11. +lA-	177
2.1.12. +Kır-	208
2.1.13. +rA-	210
2.1.14. +sI-	212
2.1.15. +sIrA-	213
2.1.16. +rkA-	216
3. FİLDEN FİİL YAPMA EKLERİ	217
3.1. -çIr-	217
3.2. -(X)d-	218
3.3. -(X)gsA-	223
3.4. -(X)k-	225
3.5. -sIk-	229
3.6. -(X)msIn-	231
3.7. -mA-	233
3.8. -Ar-	234
3.9. -GAr-	238
3.10. -(X)r-	239
3.11. -(X)r-	254
3.11. -Dur-	258
3.12. -tXz-	289
3.13. -GUr-	290
3.14. -GUz-	296
3.15. -(X)z-	297
3.16. -(X)t-	300
3.17. +lA-t-	333
3.18. -(X)l-	338
3.19. -(X)n-	377
3.20. +lA-n-	414
3.21. -(X)ş-	426
3.22. +lA-ş-	451
3.23. -sI-	455
4. BİRLEŞİK FİİLLER	456
4.1. İsim+ Yardımcı Fılden Oluşan Birleşik Fiiller	457
4.1.1. İsim+bol-	457
4.1.2. İsim+kıl-	458
4.1.3. İsim+kış-	458
4.1.4. İsim+tur-	458
4.2. Fiil+Fiil Şeklinde Oluşan Birleşik Fiiller	458
4.2.1. Sürerlilik Anlamında Kullanılan Birleşik Fiiller	458
4.2.1.1. Fiil+ -a, -e vokal gerundium+ elt- yardımcı fiili ile oluşan birleşik fiiller	458
4.2.1.2. Fiil+ -u vokal gerundium+ kal- yardımcı fiili ile oluşan birleşik fiiller	458
4.2.1.3. Fiil+ -u vokal gerundium+ tart- yardımcı fiili ile oluşan birleşik fiiller	459
4.2.1.4. Fiil+ -u- vokal gerundium+ tur- yardımcı fiili ile oluşan birleşik fiiller	459
4.2.1.5. Fiil+ -u, -ü vokal gerundium+ yorı- fiili ile oluşan birleşik fiiller	459
4.2.2. Tezlik Anlamında Kullanılan Birleşik Fiiller	459
4.2.2.1. Fiil+ -a, -e vokal gerundium+ bër- fiili ile oluşan birleşik fiiller	459
4.2.2.2. Fiil+ -a, -e vokal gerundium+ id- fiili ile oluşan birleşik fiiller	459

4.2.2.3. Fiil+ -a, -e vokal gerundium + kel- fiili ile oluşan birleşik fiiller.....	459
4.2.2.4. Fiil+ -ı, -i, -u, -ü vokal gerundium+ bër- fiili ile oluşan birleşik fiiller.....	459
4.2.2.5. Fiil+ -u, -ü vokal gerundium+ alk- fiili ile oluşan birleşik fiiller.....	459
4.2.2.6. Fiil+ -u, -ü vokal gerundium+ bar- fiili ile oluşan birleşik fiiller.....	459
4.2.2.7. Fiil+ -u, -ü vokal gerundium+ bër- fiili ile oluşan birleşik fiiller.....	459
4.2.2.8. Fiil+ -u, -ü vokal gerundium+ ıd- fiili ile oluşan birleşik fiiller.....	459
4.2.2.9. Fiil+ -u, -ü vokal gerundium+ kel- fiili ile oluşan birleşik fiiller.....	460
4.2.2.10. Fiil+ -u, -ü vokal gerundium+ kör- fiili ile oluşan birleşik fiiller.....	460
4.2.2.11. Fiil+ -u, -ü vokal gerundium+ kubrat- fiili ile oluşan birleşik fiiller.....	460
4.2.3. Yaklaşma Anlamında Kullanılan Birleşik Fiiller.....	460
4.2.3.1. Fiil+ -u, -ü vokal gerundium+ bër- fiili ile oluşan birleşik fiiller.....	460
4.2.3.2. Fiil + -galı / -geli + tur- / yat- fiili ile oluşan birleşik fiiller.....	460
4.2.4. Yeterlik Anlamında Kullanılan Birleşik Fiiller.....	460
4.2.4.1. Fiil+ -ı, -i, -u, -ü vokal gerundium+ u- fiili ile oluşan birleşik fiiller.....	460
5. FİİL ÇEKİMİ.....	461
5.1. Fiil Çekiminde Şahıs.....	461
5.1.1. Birinci Tip Şahıs Ekleri.....	461
5.1.2. İkinci Tip Şahıs Ekleri.....	463
5.1.3. Üçüncü Tip Şahıs Ekleri.....	465
5.2. Fiil Çekiminde Şekil ve Zaman Ekleri.....	465
5.2.1. Haber Kipleri.....	465
5.2.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman.....	465
5.2.1.2. Görülen Geçmiş Zaman.....	466
5.2.1.3. -yUk Ekli Görülen Geçmiş Zaman.....	467
5.2.1.4. Geniş Zaman-Şimdiki Zaman.....	467
5.2.1.5. Gelecek Zaman.....	468
5.2.1.5.1. -sIk Ekli Gelecek Zaman.....	468
5.2.1.5.2. -DAçI Ekli Gelecek Zaman.....	468
5.2.1.5.3. -çI Ekli Gelecek Zaman.....	468
5.2.1.5.4. -gAy Ekli Gelecek Zaman.....	468
5.2.1.5.5. -gU Ekli Gelecek Zaman.....	469
5.2.2. Dilek Kipleri.....	469
5.2.2.1. Şart Kipi.....	469
5.2.2.2. Gereklilik Kipi.....	470
5.2.2.3. Emir Kipi.....	471
5.2.2.4. İstek Kipi.....	473
5.2.2.4.1. -gAy Ekli İstek Kipi.....	473
5.2.2.4.2. Emir Eklerinin İstek Fonksiyonunda Kullanımı.....	474
5.3. Birleşik Çekimler.....	474
5.3.1. Cevheri Fiil.....	474
5.3.1.1. Geçmiş Zaman.....	474
5.3.1.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Rivayeti.....	474
5.3.1.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi.....	475
5.3.1.1.3. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şartı.....	475
5.3.2. Geniş Zaman.....	475
5.3.2.1. Geniş Zamanın Rivayeti.....	475
5.3.2.2. Geniş Zamanın Hikâyesi.....	475
5.3.2.3. Geniş Zamanın Şartı.....	475

5.3.3. Şimdiki Zaman.....	475
5.3.3.1. Şimdiki Zamanın Rivayeti.....	475
5.3.3.2. Şimdiki Zamanın Hikâyesi.....	475
5.3.4. Gelecek Zaman.....	476
5.3.4.1. Gelecek Zamanın Hikâyesi.....	476
6.SORU EKİ.....	476
7. PARTİSİPLER.....	476
7.1. -DUk partisibi.....	477
7.2. -mİş partisibi.....	478
7.3. -(y)Uk partisibi.....	479
7.4. -(X)r, -Ar partisibi.....	479
7.5.-gAn partisibi.....	480
7.6. -mAz partisibi.....	481
7.7.-gUIUk partisibi.....	481
7.8. -gUÇI partisibi.....	482
7.9. -mAkçI partisibi.....	482
7.10. -sIG partisibi.....	482
7.11. -gmA partisibi.....	482
7.12. -DAçI partisibi.....	483
7.13. -GII partisibi.....	483
7.14.-gU partisibi.....	484
8. GERUNDİUMLAR.....	484
8.1. -A gerundiumu.....	485
8.2. -I, -U gerundiumu.....	485
8.3. -p gerundiumu.....	485
8.4. -pAn gerundiumu.....	485
8.5. -yIn gerundiumu.....	486
8.6. -mAtI, -mAtIn gerundiumu.....	486
8.7. -gAlI gerundiumu.....	488
8.8. -gInçA gerundiumu.....	488
8.9. -ken gerundiumu.....	489
8.10. -GAlr gerundiumu.....	489
8.11. -DukdA gerundiumu.....	489
8.12. -DukInDA gerundiumu.....	490
8.13. -mİşdA gerundiumu.....	490
9. FİİLLER DİZİNİ.....	491
10.ÖZGEÇMİŞ.....	533

ÖN SÖZ

Türklerin 8. yüzyıldan 10. yüzyılın sonuna kadar Orta Asya bozkırlarında eserler verdikleri dile Eski Türkçe adı verilir. Bu dönem Göktürkçe ile Uygur ve Eski Kırgız Türkçelerini kapsamaktadır. Bazı Türkoloji çevrelerince Eski Türkçeye Karahanlı Türkçesi de dâhil edilmektedir. Ancak İslamiyet'in kabul edilmesinden sonra dilimizde Arapça ve Farsça kelimelerin görülmeye başlanması nedeniyle Karahanlı Türkçesi kelime dağarcığı başta olmak üzere, bazı dil özellikleri bakımından Göktürk ve Uygur Türkçesinden ayrılmaktadır. Biz de bu görüşten hareketle çalışmamıza Karahanlı Türkçesini dâhil etmedik.

Bu çalışmanın amacı yukarıda sınırlarını çizdiğimiz Eski Türkçenin fiillerini ortaya koymaktır. Bu amaçla çalışmamız; giriş, basit fiiller, türemiş fiiller, birleşik fiiller, fiil çekimi ve dizin olmak üzere altı bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde; Göktürkler, Uygurlar, Kırgızlar ve bunlardan kalan eserler hakkında bilgi verilerek, bunlar üzerine yapılan çalışmalardan söz edilmiştir. Tezin amacı, tezin hazırlanmasında izlenen yol, tez hazırlanırken taranan eserler, kısaltmalar, işaretler ve bibliyografya verilerek giriş bölümü bitirilmiştir.

Fiiller kısmı, Eski Türkçe ile ilgili taranan eserleri ve Eski Türkçe sözlüklerde tespit edilen fiilleri kapsamaktadır. Tespit edilen fiillerin tarihi lehçelerdeki seyri ile çağdaş lehçelerde arkaik olarak bulunup bulunmadığı hususları da çalışmamıza dâhil edilmiştir. Ancak tespit ettiğimiz fiillerin Eski Türkçedeki mevcut bütün fiiller olduğu iddiasında değiliz. Bunun birinci sebebi Eski Türkçe ile ilgili yayınların hâlen daha devam ediyor olması, bir başka sebebi de Eski Türkçe ile ilgili şu ana kadar yapılan tüm yayınları ele geçirip taradığımızı söyleyemememizdir.

Fiiller bölümü; basit fiiller, türemiş fiiller, birleşik fiiller ve fiil çekimi olmak üzere dört başlık altında incelendi. Basit fiiller; tek vokalden oluşan fiiller, vokal-konsonanttan oluşan fiiller, vokal-konsonant-vokalden oluşan fiiller, vokal-konsonant-konsonanttan oluşan fiiller, vokal-konsonant-vokal-konsonanttan oluşan fiiller, vokal-konsonant-konsonant-vokalden oluşan fiiller, vokal-konsonant-konsonant-vokal-konsonanttan oluşan fiiller, konsonant-vokalden oluşan fiiller, konsonant-vokal-konsonanttan oluşan fiiller, konsonant-vokal-konsonant-vokalden oluşan fiiller, konsonant-vokal-konsonant-konsonanttan oluşan fiiller, konsonant-vokal-konsonant-vokal-konsonanttan oluşan fiiller, konsonant-vokal-konsonant-konsonant-vokal-konsonanttan oluşan fiiller şeklinde gruplandırılmıştır.

Türemiş fiiller, isimden türemiş fiiller ve fiilden türemiş fiiller olmak üzere iki kısımda incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde isimden fiil türeten ekler ve fiilden fiil türeten eklerin fonksiyonları hakkında bilgi verilmiş, bu eklerin Eski Türkçeden itibaren tarihi lehçelerdeki ve Batı Türkçesindeki seyirleri gösterilmiştir.

Birleşik fiiller, isimle bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller ile fiille bir yardımcı fiilden (yeterlik, sürerlik, tezlik, yaklaşma) teşkil edilen birleşik fiiller başlıkları altında incelenmiştir.

Partisip ve gerundiumların incelendiği kısımlarda Eski Türkçede tespit edilen partisip ve gerundium ekleri ve fonksiyonları verildikten sonra, bu partisip eklerinin tarihi lehçelerdeki ve Batı Türkçesindeki durumları da gösterilmiştir.

Dizin bölümünde Eski Türkçede tespit edilen fiillerin sayfa numaralarını gösteren fiiller dizini verilmiştir.

Bu çalışma konusunu bana veren ve çalışmam sırasında her türlü yardımı esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Mesut ŞEN'e, özellikle Uygurca ile ilgili kısımlarda karşılaştığım problemlerde yardımlarını esirgemeyen hocam Prof. Dr. Ceval KAYA ve tezdeki düzeltmeler konusunda yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ'e teşekkür ederim.

Ümit Özgür DEMİRCİ - İstanbul2010

ÖZET

Bu çalışmada Eski Türkçenin fiilleri incelenmektedir. Bu maksatla Göktürkçe, Uygur Türkçesi ve Eski Kırgız Türkçelerine ait taranan metinlerde tespit edilen fiiller çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Ayrıca bu fiillerin mümkün olabildiği ölçüde etimolojileri de verilmeye çalışılmıştır. Eski Türkçede tespit edilen fiillerin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki durumları da göz önünde bulundurulmuştur.

Çalışmamızda fiiller yapı bakımından basit, türemiş ve birleşik olmak üzere üç bölümde incelenmiştir.

Fiil çekimleri bölümünde ise Eski Türkçedeki haber ve tasarlama kipleri, birleşik çekimler, partisip ve gerundiumlar ile bunların tarihi lehçelerdeki durumları ele alınmıştır.

Çalışmamızın sonunda Eski Türkçede tespit edilen fiillerin gösterildiği dizin yer almaktadır.

ABSTRACT

In this study The Old Turkish verbs are examined. For this purpose, the detected verbs that are scanned from Göktürkçe, Uygur Türkçesi and old Kırgız Turkish texts has been taken up of various aspects. The etymology of these verbs are also tried to be given. Historical and contemporary situations of these detected verbs in old turkish also taken into consideration. In our study the verbs are examined structurally in three parts as simple verbs, compound verbs and derived (türemiş) verbs.

In the verb inflection part, the news and design modes, compound çekimler, partisip and gerundiums in old turkish and their situation in historical polish has been taken into hand. At the end of our study there is a directory where the detected verbs in old turkish are shown.

Kısaltmalar

Abush	Abuşka
AH	Atabetü'l-Hakayık
'Ali	Ali Kıssa-i Yûsuf
Alt.	Altay Türkçesi
Alttür. Gra.	Alttürkische Grammatik
ATS	Altayca Türkçe Sözlük
AY	Altun Yaruk
Az.	Azeri Türkçesi
AzTS	Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü
Bar.	Baraba diyalekti
BH	Behçetü'l-Hada'ik fi-Mev'i zeti'l-Halâ'ik
bk.	Bakınız
BKT	Teñri Kagan Yazıtı
BM	Kitâbu Bulgatü'l-Müşâk Fî Lügati't-Türk Ve'l-Kıfçak
BT	Berliner Turfantexte
BV	Baytaratu'l-Vâzih
c:	Cilt
CC I	Codex Cominicus İtalyanca kısmı
CC İN	Codex Cumanicus İngilizce kısmı
CC	Codex Cumanicus
Chuas	Chuastuānift (Xwāstwaneft)
Çağ.	Çağatayca
ÇB	Çaştani Bey Hikâyesi
ÇEK	Çağatayca El Kitabı
Çuv.	Çuvaş Türkçesi
DKPAM	Daşakarmapathâvadânamâlâ (Murat Elmalı- Marmara Üniversitesi Türkiyât Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi)
DKPAMp	Daşakarmapathâvadânamâlâ (Masahiro Shōgaito- Lilia Tugusheva- Setsu Fujishiro)
Dolg.	Dolgan Diyalekti
DS	Derleme Sözlüğü
DT.	Doğu Türkçesi
DTS	Drevnetyurskiy Slovar
EAT	Eski Anadolu Türkçesi (Gürer Gülsevin – Erdoğan Boz)
EAT.	Eski Anadolu Türkçesi
EDPT	An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish.
ETŞ	Eski Türk Şiiri
ETT	Eski Türkiye Türkçesi
ETY	Eski Türk Yazıtları
EUTS	Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
Gag.	Gagavuz Türkçesi
Gök.	Göktürkçe
GT	Gülistan Tercümesi
GTS	Gagauz Türkçesinin Sözlüğü
H	Heilkunde I, II

Hak.	Hakas Türkçesi
Hal.	Halaç Türkçesi
Har.	Harezmi Türkçesi
HM	Horezmi Muhabbetnâme
HTS	Hakasça Türkçe Sözlük
Hüen-ts	Hüen-tsang
IB	Irk Bitig
Ih	İhe Hüşotu Yazıtı
İKPO	İyi ve Kötü Prens Öyküsü
İM	İrşâdü'l-Müluk Ve's-Selâtin
İN	Kitâb Fî İlmi'n-Nüşşâb
Kaç.	Kaça Diyalekti
Kar.	Karahanlı Türkçesi
Kaz.	Kazan Tatarcası
KB	Kutadgu Bilig
KBalk.	Karaçay-Balkar Türkçesi
KBD	Kadı Burhaneddin Divanı
KE	Kışşâü'l-Enbiyâ
KF	Kitâb Fi'l-Fıkıh
KFT	Kitâb Fi'l-Fıkıh Bi'l-Lisâni't-Türkî
Kıp.	Eski Kıpçak Türkçesi
Kır.	Kırgız Türkçesi
Kız.	Kızıl Diyalekti
Kİ	Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk
KK	El-Kavanînü'l-Küllîyye Li-zabti'l-Lügati't-Türkiyye
Kk.	Karakalpak Türkçesi
KMT	Karaçay Malkar Türkçesi Sözlüğü
Kob.	Koybal Diyalekti
Kom.	Kuman Lehçesi
Krg.	Karagas Diyalekti
Krm.	Kırım-Tatar Türkçesi
krş.	Karşılaştırınız.
Kry.	Karay Diyalekti
Krym.	Karaim Türkçesi
KT	Kül Tegin
KTG	Kıpçak Türkçesi Grameri
KTS	Kıpçak Türkçesi Sözlüğü
Kuan	Kuanşi İm Pular
Kum.	Kumuk Türkçesi
Kumd.	Kumandu Diyalekti
Kutb	Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i
Küer.	Küerik Diyalekti
Kzk.	Kazak Türkçesi
KzT.	Kuzey Türkçesi
KzTS	Kazakça Türkçe Sözlük
M	Manichaena I, II, III.
MA	Zemahşeri'nin Mukaddimetü'l-edebindeki Çagatayca Malzemenin Özeti
Maitr Geng	Geng Shimin, Kadımkı Uygurca İptidai Drama Piyesasını "Maitrisimit" Hakkındaki Tatkiyat JTS 4

Maitr H	Geng Shimin-H. J. Klimkeit, J. P. Laut, Der Herabstieg des Bodhisattava Maitreya vom Tuṣita-Götterland zur Erde.
Maitr	Maytrisimit
Mal	Malov
MC	Ahmed-i Dâ'î-Miftâhü'l-Cenne
ME	Mukaddimetü'l- Edeb
Mengi	Peter ZIEME, Mengi Bolzun
MG	Münyetü'l-Guzât
Mi	Minusinsk Müzesindeki Bir Yazıt
MM	Mu'inü'l Mürid
MN	Ömer bin Mezid- Mecmu'atü'n-Nezâir
MS	Kitâb-ı Mukaddim-i Ebu'l-Leysi's-Semerkindî
MT	Mantiku't-Tayr-Gülşehrî
NF	Nehcü'l-Ferâdîs
Nog.	Nogay Türkçesi
Ong	Ongin Yazıtı
Osm.	Osmanlı Türkçesi
OT.	Orta Türkçe
OTG	Orhon Türkçesi Grameri
OY	Orhon Yazıtları
Oyr.	Oyrot Diyalekti
Oz	Oznaçennaya Yazıtı
ÖTİL	Özbek Tilinin İzahlı Lugatı
Özb.	Özbek Türkçesi
PP	Prof. Paul Pelliot
R	W. W. Radloff
RH	Kitâb Fî Rıyâzâtı'l-Hayl
s.	Sayfa.
Sag.	Sagay Diyalekti
Sal.	Salar Türkçesi
Sang	Sanglah
SN	Mes'üd bin Ahmed – Süheyl ü Nev-bahâr
Starostin	Handbook of Oriental Studies
Suci	Süci Yazıtı
Suv	Suvarṇaprabhâsasūtra
SUyg.	Sarı Uygur Türkçesi
Ş	Şine Usu Yazıtı
ŞHD	Şiban Han Divânı
Şor.	Şor Türkçesi
ŞS	Şor Sözlüğü
Şu	Şu Destanı
TA	Kitâb-ı Mecmu-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî
Tar.	Tarançi Diyalekti
Tat.	Tatar Türkçesi
TDAY-Belleten	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten
TDF	Türk Dilinde Fiiller
TDG	Türk Dili Grameri
Tel.	Teleüt Türkçesi
Ter	Terhin (Taryat) yazıtı
TF	Türkçede Fiilimsiler

TGM	Turfan'da Bulunan Göktürk Harfli Metinler
TİKT	Türkçe İlk Kuran Tercümesi
Tkm.	Türkmen Türkçesi
TKT	Türkmence Türkçe Sözlük
TLS	Türk Lehçeleri Sözlüğü
Tob.	Tobol Diyalekti
Ton	Tunyukuk Yazıtı
TSV	Tuvacanın Söz Varlığı
TT	Turfantext
TTS	Tanıkları ile Tarama Sözlüğü
Tuh	Et-tuhfetü'z-zekiyye fi'l-lügati't-Türkiyye
TuoLuoNi	Die uigurische übersetaung des apokryphen Sūtras
Tuv.	Tuva Türkçesi
TuvTS	Tuva Türkçesi Sözlüğü
Türk.	Türkiye Türkçesi
TZ	Et-Tuhfetü'l-zekiyye
UİA	Uşak İli Ağızları
UMA	Urfa Merkez Ağzı
USp	Uigurische Sprachdenkmeler
UW	Uigurischer Wörterbuch
Uyg.	Uygurca
Vel	V. de Vêliaminov-Zernov
WC	Wörterbuch des Chaladsch
Yak.	Yakut Türkçesi
YDS	Yakut Dili Sözlüğü
YE	Yunus Emre Divânı
YKT	Eski Anadolu Sahasında Yazarı Bilinmeyen Satır Arası Kur'an Tercümesi
YUT	Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü
YZ	Şeyyad Hamza'nın Yusuf u Zeliha'sı

GİRİŞ

1. Göktürkler

I. Göktürk devleti, 552 yılında Bumin Kağan önderliğinde Avar hâkimiyetine son vererek devletin merkezi Ötüken olmak üzere kurulmuştur. Devlet en parlak zamanlarını Bumin Kağan'ın oğlu Mu-kan Kağan zamanında yaşamıştır.¹ Daha sonraki dönemlerde taht mücadeleleri ve Çin'in entrikaları sonucunda devlet, önce doğu ve batı diye ikiye ayrılmış, daha sonra da yıkılmıştır.² Devlet, resmen ikiye ayrıldığı zaman Doğu Göktürklerin başında İşbara Kağan bulunmaktaydı. Bu dönem taht mücadelelerinin ve Çin baskısının çok yoğun olduğu dönemdir. İşbara Kağan'ın ölümünden sonra tahta gelen hükümdarlar Çin baskısına direnemediler. 630 yılında önce Doğu Göktürk devleti, daha sonra da Batı Göktürk devleti Çin'in himayesine girmiştir.³

II. Göktürk devleti, elli yıllık Çin esaretine karşı Kutlug Han, etrafında topladığı 5.000 kişi ile mücadeleye girmiş ve kutsal merkez olan Ötüken'i ele geçirerek 682 yılında II. Göktürk devletini kurmuştur.⁴ Devlet en parlak dönemlerini Bilge Kagan zamanında yaşamıştır. Onun başarısında şüphesiz kardeşi Kül Tegin ve ünlü devlet adamı Tunyukuk da önemli rol oynamıştır. Önce Tunyukuk daha sonra da Kül Tegin'in ölümüyle Bilge Kağan yalnız kalmış ve Bilge Kağan'ın ölümü üzerine devlet iyice zayıflamıştır. Uygur, Basmil ve Karluklar tarafından çıkartılan isyanlar sonunda Uygurlar tarafından devlete 744 yılında son verilmiştir.⁵ II. Göktürklerden günümüze kalan en önemli eserler şüphesiz Orhon Yazıtlarıdır. Ancak Göktürklerden bize kalan en eski belge Soğd yazıtı ile yazılmış *Bugut* yazıtıdır. Bu yazıt 1956'da Moğolistan'ın Arahangay aймаğında bir kurganda bulunmuştur. Üç yüzü Soğdca, bir yüzü de Sanskritçedir. Oldukça yıpranmış olan yazıtın üzerindeki Soğdca kısım okunabilmiştir. Burada I. Göktürk devletinin hanedanı Mu-kan Kağan ve Taspar Kağan zamanındaki olaylar anlatılmıştır. Daha çözülememiş Sanskritçe metnin ise 574-584 yılları arasında Göktürk devletinde Budizm'i yaymak amacıyla gelen bir misyoner rahip tarafından yazıldığı tahmin edilmektedir.⁶

Bugut yazıtı üzerine şu eserler yayınlanmıştır:

ALYILMAZ, Cengiz (2003): "Bugut Yazıtı ve Anıt Mezar Külliyesi Üzerine", *SÜTAD* 13 (Prof. Ahmet Bican Ercilasun'a Armağan) s. 11- 22.

BAZIN, Louis (1975): "Turcs et Sogdiens: Les Enseignements de L'Inscription de Bugut (Mongolei)", *Mélanges Linguistiques offerts à Émile Benveniste*. Paris, s. 37-45 [Collection Linguistique, publiée parla Société de Linguistique de Paris: 70]

ÇAĞATAY, Saadet - Semih TEZCAN (1976): "Köktürk Tarihinin Çok Önemli Bir Belgesi: Soğdca Bugut Yazıtı", *TDAY-Belleten* 1975- 1976, s. 245-252.

¹ Kafesoğlu 1977, 99

² Kafesoğlu 1977, 103

³ Kafesoğlu 1977, 105

⁴ Kafesoğlu 1977, 114

⁵ Kafesoğlu 1977, 129

⁶ Tezcan 1978, 278

KLYAŞTORNIY, S. G.- V. A. LİVŞİÇ (1969): “Novaya sogdiyskaya nadpis’iz Mongolii”, *Predvaritel’noe Soobşçennie. Pis’mennte pamyatniki i problemistorii kul’turi narodov vostoka* 5, s. 51-55.

KLYAŞTORNIY, S. G.- V. A. LİVŞİÇ (1971): “Sogdiyskaya nadpis’iz Buguta”, *Strom i narodi vostoka* 10, s. 121- 156.

KLYAŞTORNIY, S. G.- V. A. LİVŞİÇ (1972): “The Sogdian inscription of Bugut Revised”, *AOH* 26 / 1, s. 63-102. Türkçesi: “Bugut’taki Soğdca Kitabeye Yeni Bir Bakış”, (çev: Emine GÜRSOY- NASKALİ, *TDAY- Belleten* 1987, s. 201- 241.)

LİVŞİÇ, V. A. (1970): “Sogdiyskaya nadpis’iz Buguta”, *Olon Ulsın Mongolç Erdemriy II ih Hural*, c. 1, Ulaanbaatar, s. 243- 250

MORI, Masoo (1972): “Tokketsu teikou naibu ni okeru Sogudo-cin no yakuwari ni kansuri içi siryô: Buguto hibun (Göktürk Kağanlığındaki Soğdluların Rolü Üzerine Yeni Bir kaynak Eser: Bugut Kitabesi)”, *Shigaku Zesshi* 81 / 2, s. 77-86.

ROUX, Jean-Paul (1982): “Les inscriptions de Bugut et de Tariyat sut la religion des Turcs”, *Studia Turcologia*, s. 451- 461.

YASHIDA, Yataka- Takao MORIYASU (1999): “Bugut Inscription”, *Provisional*, s. 122- 124.

II. Göktürk hanedanı zamanından kalma Türkçe yazılmış ilk eser Doğu Gobi çölü civarında bulunan Çoyr (Çoyran) yazıtıdır. Tezcan, bu yazıtta İlderis Kağan ve Tunyukuk’un adlarının zikredildiğini belirterek, yazıtın İlderis Kağan’ın yaşadığı sırada dikilmiş olabileceğini belirtmektedir.⁷ Çoyr yazıtı üzerine yayınlanan bazı çalışmalar şunlardır:

KLYAŞTORNIY, S. G. (1971): “Runičeskaya nadpis’iz Vosloçnoy Gobi”, *Studia Turcica ed. (L. LİGETİ)* Budapest, s. 249-258.

KLYAŞTORNIY, S. G. (1980): “Drevnet yurkskaya nadpis’na kamennom izva yani iz Çoyrena”, *Stranni i narodi vostoka* 22, s. 99- 109.

KLYAŞTORNY, S. G.- V. A. LİVŞİÇ (1969): “Runičeskaya nadpis’na kamennom izvayania iz Çoyrena”, *Pis’manne pamyatniki i problemi istorii kul’turi narodov vostoka* 5, 46- 47.

SERTKAYA, Osman Fikri (1998): “Die Runnen-Inschrift von Çoyr”, *Bahşı Ögdisi*, s. 349- 361.

SERTKAYA, Osman Fikri (1998): “Göktürk Harfli Çoyr Yazıtı”, *Orkun (Türkçe Dergi)* 5, s. 33- 38.

II. Göktürk devletinden kalan en önemli eserler şüphesiz Orhon yazıtlarıdır. Bunlar II. Göktürk devletinin önemli hükümdarları Kül Tegin, Bilge Kağan ve vezir Tunyukuk adına dikilmişlerdir.

⁷ Tezcan 1978, 278

1.1. Kül Tegin Yazıtı

Kül Tegin yazıtı mermer veya kireç taşından yapılmış dört yüzlü bir taştır. Yüksekliği 3. 75 metredir. Yazıtın üç tarafı Türkçe, batı tarafı ise Çince. Yazıtın doğu yüzünde 40 satır, güney ve kuzey yüzünde ise 13'er satır vardır. Yazıt koyun yılının 17'sinde yani (= 27 Şubat 731) tarihinde Kül Tegin anısına Bilge Kağan tarafından diktirilmiştir.⁸

1.2. Bilge Kağan Yazıtı

Bilge Kağan yazıtı Kül Tegin yazıtından birkaç santim daha yüksektir. Yazıtın doğu yüzünde 41 satır, kuzey ve güney yüzünde ise 15'er satır bulunmaktadır. Bu yazıtın batı yüzü Çince. Yazıt, Bilge Kağan'ın küçük oğlu Tengri Kağan tarafından diktirilmiştir.⁹

1.3. Tunyukuk Yazıtı

Tunyukuk yazıtı iki taştan ibarettir. Daha büyük olan birinci taşta 35 satır, ikinci taşta ise 27 satır bulunmaktadır. Tekin yazıtın muhtemelen 716 yılında dikildiğini belirtmiştir.¹⁰

Orhon yazıtları üzerine yapılan çalışmalardan bazıları şöyledir:

ALYILMAZ, Cengiz (1994): *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi yayınları, Erzurum.

ASIM, (YAZUKSUZ) Necib (1924): *Orhon Abideleri*, İstanbul.

AYDAROV, G (1966): *Yazık Orhonskogo Pamyatnika Bilge-Kağana*, AN Kazahskoy SSR, Alma-Ata.

ERGİN, Muharrem (1970): *Orhun Abideleri*, İstanbul.

HAN, Ru-Lin (1935): *Tu-Jue-Wen Que-Te-Qin-Bei Yi-Zhu (Eski Türkçe Kül Tegin Yazıtının Çeviri ve Yorumları)* MBAAB VI / 6.

HAN, Ru-Lin (1936): *Tu-Jue-Wen Bi-Jia Ke-Han-Bei Yi-Shi (Eski Türkçe Bilge Kağan Yazıtının Çeviri ve Yorumları)* Yu-Gong 6 / 6.

HIRTH, F. (1899): *Nachworte zur Inschrift des Tonjukuk*, S. Petersburg.

MALOV, S.E. (1945): *Drevnet yurkskaya Pis'menost'*, (teksti i issledovaniya) Moskova-Leningrad.

MALOV, S.E. (1952): *Enisesyskaya Pis'mennost' Tyurkov teksti i perevodı*, Moskova-Leningrad.

MALOV, S.E. (1952): "Drevnie i novie tyurkskie yazıki", *IAN SSSR* 195c / 11-2, s. 135-143

⁸ Tekin 2006, 7

⁹ Tekin 2006, 8

¹⁰ Tekin 2006, 13

ORKUN, Hüseyin Namık (1936, 1938, 1940, 1941): *Eski Türk Yazıtları, I, II, III, IV* T.D.K, İstanbul.

RADLOFF, W. (1892-1899): *Atlas der Altertümer der Mongolei*, S. Petersburg.

RADLOFF, W. (1894- 1895): *Die Alttürkischen Inschriften der Mongolei*, S. Petersburg.

RENÉ, Giraud (1961): *L'inscription de Baïn Tsokto*, Paris.

SPRENGLİNG, Martin (1939): "Tonyukuk's Epitaph, An Old Turkish Master-piece", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, 56/1, 1-94;4, s. 365-383.

STRAHLENBERG Philipp Johan von Tabbert (1730): *Das Nord und Östliche Theil von Europa und Asia*, Stocholm.

TEKİN, Talât (1988) *Orhon Yazıtları*, T.D.K, Ankara.

THOMSEN, V. (1896): *Inscriptions de l'Orhon déchiffrées*, Helsingfors.

THOMSEN, V.(1926-33): "Moğolistan'daki Eski Türkçe Kitabeler", *Türkiyât Mecmuası III*, s. 81- 118. (Tercüme: Ragıp Hulusi)

UZUN, Leylâ Subaşı (1995): *Orhon Yazıtlarının Metin-dilbilimsel Yapısı*, Simurg yayınları, Ankara.

II. Göktürklerden kalma diğer eserler ise şöyledir:

1.4. Ongin Yazıtı

Ongin yazıtı 1891 yılında Yadrintsev tarafından bulunmuştur. Yazıt, Ongin ırmağı yakınlarında bulunduğu için bu isimle anılmaktadır. H. N. Orkun, yazıtta İleriş ve Kapkağan Kağanların isimlerinin zikredilmesi sebebiyle muhtemelen yazıtın 8. yüzyıla ait olduğunu belirtmektedir.¹¹

Ongin yazıtı üzerine yapılan bazı çalışmalar şunlardır:

AYDAROV, G. (1983): "Ongin öskertkişi Eski Türki Cazba", *Öskertkişerş Turalı Zertteyler*, Almatı, s. 127-161.

CLAUSON, Sir Gerhard (1957): "The Ongin Inscription", *JRAS*, s. 177-192.

DOBROVITS, Mihaly (2001): "Ongin Yazıtını Tahlile Bir Deneme", *TDAY- Belleten* 2000, s. 147- 150.

KATONA, L. K. (1925): "Zur Erklerung des Denkmals am Ongin", *KCsA* 2, s. 414- 415.

KLYAŞTORNIY, S. G. (2003): *İstoriya Tsentral'noy Azii i pamyatniki Runiçeskogo Pis'ma*. St. Petersburg: St. Petersburgskiy Gosudarstvennıy universitet.

NÉMETH, Gyula (1926): "Zur Erklerung des Denkmals am Ongin", *KCsA* 2, s. 198.

¹¹ Orkun 1994, 127

NIU, Ru-ji (1988): *Gu-Dai Tu-jue-wen Ong-jin Bei Yi-Zhu (Eski Türkçe Ongin Yazıtının Çeviri ve Yorumu)* Ka-Shi Shi-Fan Xue- Yuan Xue bao 2.

ONOGAWA, Hidemi (1951): “Ongin hibunyakuchi”, *Asiatic Studies in Honour Toru Haneda on the Occasion of this sixtieth Birthday* May 15, Kyoto, s. 431-451.

ORKUN, Hüseyin Namık (1936): *Eski Türk Yazıtları I*, TDK, İstanbul.

OSAWA, Takashi (1999): “Ongin Inscription”, *Provisional*, s. 129-136.

RADJABOV, A. A. (1970): “Onginskom pamyatnike”, *ST* 1970 / 2, s. 33-43.

TRYJARSKI, Edward (1974): “Zur neuen Geschichte des Ongin-Denkmal”, *Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker* (XII. Tagung der PIAC 1961 in Berlin) Berlin, s. 629- 630.

VOYTOV, V. E. (1989): “Onginskiy pamyatnik problemi kul'turovedçeskyoy interpretatsii”, *ST* 1989 / 3, s. 34- 50.

1.5. Küli Çor (İhe Hüşotü) Yazıtı

Orta Moğolistan'da İhe Hüşotü denilen yerde Kotwicz tarafından bulunan yazıtı Samoïlovitch Fransızcaya çevirmiştir. Bu yazıt Küli Çor adlı bir Türk beyinin adına dikilmiştir. Orkun, yazıtın dikiliş tarihi olarak Samoïlovitch'in 716 yıllarında Tarduşların başında olan Küli Çor'un bu yazıtın adına dikildiği Küli Çor olduğunu tahmin ettiğini belirtmektedir.¹²

1.6. İhe-Ashete Yazıtı

II. Göktürk kağanlığından kalma eser, Koşo-Çaydam havalisinde bulunmuştur. Tezcan, L. Bazın'ın “*La litterature épigraphique turque ancienne*” başlıklı yazısında İhe-Ashete yazıtının tarihi olarak 724 yılını gösterdiğini, belirtmektedir.¹³ Orkun ise *Eski Türk Yazıtları II* adlı eserinde Radloff'un verdiği bilgiye göre eseri ilk önce 1893 yılında Klamentz'in hazırladığını; ancak eseri ilk önce Radloff'un neşrettiğini, belirtmektedir.¹⁴ Yine bu eserinde Orkun, eser üzerine şimdiye kadar Radloff'tan başka neşriyatın olmadığını belirtir.

1.7. Toyok metinleri

Turfan'da bulunan eserler arasında neşredilen birkaç parça metin Le Coq tarafından İdi-kut şehrinin 15 kilometre doğusunda bir Buda mabedinde bulunmuştur. Yapraklardan birinin bir tarafı Türkçe bir tarafı ise Çince; fakat Türkçe ve Çince arasında herhangi bir paralellik yoktur. Yine Toyok vadisinde bulunan diğer bir metinde ise çok sayıda Türkçe olmayan kelime bulunmaktadır. Metinlerin yazılış tarihleri yaklaşık olarak 600 ile 900 yılları olarak tahmin edilmektedir.¹⁵

¹² Orkun 1994, 135

¹³ Tezcan 1978, 279

¹⁴ Orkun 1938, 121

¹⁵ Orkun 1938, 57

1.8. Talas Yazıtları

Talas civarında *Ayırtam Oy* denilen yerde bulunan yazıtlara umumiyetle Talas yazıtları denir. Talas yazıtlarından ilk olarak Rus âlim Kallaur, 1886 yılında neşrettiği eserinde Talas civarında *Ayırtam Oy* denilen yerde runik harfli bir taşın bulunduğundan bahsetmiştir.¹⁶ Talas yazıtlarını ilim âlemine ilk olarak Finli âlim Heikel tanıtmıştır. Bu taşların ne zaman ve kim tarafından dikildiği konusunda; S. G. Klyaştorniy, yazıtların 716-739 yılları arasında dikildiğini belirtmiştir. Bu dönemde Talas civarında Türgiş (On Ok) devleti bulunmaktadır.¹⁷ S. E. Malov, ise yazıtların 5. veya 6. asırlara ait olduğunu belirtmektedir.¹⁸ Tezcan ise Talas vadisindeki ve Yenisey ırmağı çevresinde bulunan yazıtların Kırgızlardan kalmış olabileceğini belirterek, bunların pek çoğunun dikiliş tarihinin bilinmediğini belirtir. Bu yazıtların pek çoğunun birkaç satırlık mezar taşlarından ibaret olduğunu ve sayılarının çok olduğunu; hatta yeni bulunan yazıtlarla bunların sayılarının giderek arttığını belirtmektedir.¹⁹ Talas yazıtları şu anda Bişkek ve Cumbul şehirlerindeki müzelerde korunmaktadır.

Talas yazıtları üzerine yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır:

ALİMOV, Rysbek - Kubatbek TABALDİEV (2005): “Talas’ta Bulunan Runik Yazılı Yeni Anıt”, *JTS* 30 / 1, (Orhan Okay Armağanı I) s. 117-120.

BATMANOV, İ. A. (1971): *Drevnie Tyurkskie Dialekti i ih Otrajeniya v Souremen nih yazıka*, Frunze.

BERNEŞTAM, A. N. (1941): *Pamyatniki Starinı Talasskoy Dolini*, Alma- Ata.

CAFEROĞLU, Ahmet (1935): “Yukarı Talas Kadim Eserleri Meselesi”, *TM* 5, s. 365-369.

CUMAGULOV, Ç. (1961): “Vtoroy talasskiy pamyatnik”, *Noviye Epigrafiçeskiye Nabodki v Kirgizii*, s. 23- 27.

HEİKEL, Heikki (1918): *Altertümer aus den Tale des Talas in Turkestan*, Helsingfors: Suomalais-Ugrilainen Seura.

KLYAŞTORNIY, S. G. (1974): “O datirovke talasskih runičeskih pamyatnikov”, *Bartol’douskie Çteniya*, s. 43- 44.

KOCAMBERDİYEYEV, İ. K. (1963): *Katakombnie pamyatniki Talasskoy dolini*, Arheologičeskie pamyatniki Talasskoy dolini, Frunze.

MALOV, S. E. (1929): “Drevnetyuretskie nadgrobiya s nadpisyami basseyna r. Talas”, *İAN SSSR* 1929 / 10, s. 799- 806.

NÉMETH, Gyula (1926): “Die köktürkischen Grabinschriften aus dem Tale des Talas in Turkestan”, *KCsA* 2, s. 134- 143.

¹⁶ Orkun 1938, 131

¹⁷ Klyaştorniy 1964, 52

¹⁸ Malov 1959, 63

¹⁹ Tezcan 1978, 281

1.9. Yenisey yazıtları

Yenisey bölgesinde bulunan ve çoğunluğu mezar taşı olan yazıtlara, umumiyetle bulunduğu yerden dolayı Yenisey yazıtları adı verilir. Yazıtların bulunuşu ile ilgili olarak yazıtları ilk fark eden 1675 yılında N. G. M. Spafariy adlı şarkiyatçı ile Romen asıllı N. Mileşcu'nun başkanlığındaki heyet, Rus Çarı Aleksî Mihayloviç'in elçisi olarak Çin imparatoru K'ang Hsi'nin sarayına giderken, Yenisey ırmağı civarında runik harfli bazı mezar taşlarına rastlamışlardır. Dönüşlerinde ise bunları tasvir etmişlerdir. 1697 yılında ise Rus haritacı Remezov'un Sibirya Atlasında "*Rusyadaki Runik Taşlar*" isimli bir yazısı yayınlanmıştır.²⁰ Yenisey yazıtlarını ilim âlemine tanıtan ise İsveçli subay Strahlenberg olmuştur. Uzun müddet bu bölgede gezen İsveçli subay ülkesine döndüğünde 1730 yılında "*Das Nord und Östliche Theil von Europa und Asia*" adlı eserini neşretmiştir. Diğer taraftan Strahlenberg ile bir müddet o bölgede gezen Messerschmidt de bu bölgede elde ettiği fotoğrafları ilim âlemine vermiştir. İlk buldukları zaman sayıları 40 olan yazıtların sayısı, daha sonra yapılan seferler ve çalışmalar ile 140'a ulaşır ve bu mezar taşlarının her biri buldukları yerin adı ile adlandırılmaktadır. Bu taşların dikildiği zaman ise henüz tam olarak belli olmamakla beraber, bu yazıtların Orhon yazıtlarından daha eski olduğu hemen herkes tarafından kabul edilmektedir. Ancak yazıtların Göktürlere mi yoksa Kırgızlara mı ait olduğu henüz tam olarak aydınlatılmamış olmakla beraber bazı ilim adamları bu mezar taşlarının Kırgızlara ait olduğunu ileri sürmektedirler; fakat yine de bazı şüpheler de vardır. Şöyle ki Çin kaynaklarına göre Göktürklerin anavatanının bölgedeki Kem nehri civarı olduğu ve bu kaynaklarda bölgenin bazen Göktürklerin bazen de Kırgızların eline geçtiği belirtilmektedir. Yine yazıtlarda Göktürklerin diliyle Kırgızların yaşamları anlatılmakla birlikte, Kırgızların kullandığı hayvan takvimine yer verilmemesi ilginç bulunur. Ayrıca Tuba yazıtındaki "*Türgiş kavminin ben begi idim*" ifadesi veya Barlık yazıtındaki "*Altı Oğuz kavminden on üç yaşında ayrıldım*" ifadesi veya Kemçik Çirgak yazıtındaki "*Ediz kavminin boyu*" ifadesi ise kafaları karıştırmaktadır. Çünkü söz konusu üç boy da Kırgızlara ait değildir.²¹ Yine Yenisey yazıtları ile ilgili ilginç başka bir nokta ise bu yazıtların çoğunun ölünün ağzından yazılmış ağıtlar olmasıdır. Yazıtlar, adına dikilen yazıt sahibinin ağzından yaşam öyküsünün anlatılması ile başlar; arkadaşlarına, akrabalarına doyamadığını söyleyerek devam eder. Yazıtlarda Kırgızların sosyal yaşamları, at sürülerinin büyüklüğü, evlenme ve ölüm yaşları gibi konulara da değinilir.²²

Yenisey yazıtlarının kime ait olduğu konusunda yukarıda belirttiğimiz gibi çeşitli görüşler vardır, bunlar arasında son zamanlarda en fazla kabul gören görüş ise şimdiki Hakas Muhtar Cumhuriyeti sınırları içerisinde kalan bölgede bulunan yazıtların Göktürlere ait olduğu, Tuva Muhtar Cumhuriyeti sınırları içerisinde kalan bölgede bulunan yazıtların ise Kırgızlara ait olduğudur. Biz de bu görüşten hareketle Hakas Muhtar Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan yazıtları Göktürlere ait olarak gösterdik; Tuva Muhtar Cumhuriyeti sınırları içerisinde kalan yazıtları ise Kırgızlara ait olarak gösterdik.

²⁰ Hür 2003, 110

²¹ Hür 2003, 110

²² Hür 2003, 110

Daha önceden belirttiğimiz gibi sayıları ilk başta 40 olan yazıtlar bugün 140'a ulaşmıştır. Bundan dolayı bizim Yenisey yazıtlarının tamamı hakkında bilgi vermemiz çok zor olacağı için, burada H. N. Orkun'un ETY'de tanıttığı Yenisey yazıtları hakkında kısa bir bilgi, yine H. N. Orkun'dan alıntı yapılarak verilecektir.

Yazıtlardan ilk bulunanı *Tes* yazıtıdır. Strahlenberg ve Messerschmidt, Tes ırmağının 1,5 mil yakınlarında bu taşta tesadüf etmişlerdir. Daha sonra bulunan diğer yazıt ise *Uybat* yazıtıdır, Yenisey bölgesinin sol tarafında 8 mil civarındaki mesafede bulunmuştur. Yine Fin âlimlerinden Castrén 1847 yılında Uybat havalisine gelmiş ve Kara-kurgan eteğinde *Oznaçennaya* yazıtını bulmuştur. Castrén bu havalide *Tuba* yazıtını da bulmuştur. Bu bölgeye sefer düzenleyen Rus Coğrafya Cemiyeti de yazıtlar ile ilgilenmiş ve *Oya* yazıtını bulmuştur. Yine aynı heyet Açura köyünden 20 mil uzaktaki Koybak stebinde *Açura* yazıtını bulmuştur. Etrafta arka arkaya yazıt bulunması, bölgede bir müze ihtiyacını doğurmuş ve Minusinsk'de bu isimle anılan bir müze yapılmıştır ve bu bölgede bulunan taşlar oraya nakledilmiştir. Bir müddet sonra ise müze yolu üzerinde Altın Kөл adı verilen bir gölün yakınında *Altın-köl* yazıtı bulunmuştur. 1881 yılında ise Sayan dağlarının eteğinde bir yazıt daha bulunmuştur. *Kemçik* yazıtı adı verilen bu yazıt Aleksandr Adrianow isimli bir Rus natüralist bulmuştur. Yine aynı yıl I. P. Kuznetzow *Uybat II* yazıtını bulmuştur. Ertesi yıl ise Klementz *Uybat III* yazıtını bulmuştur. 1888'de ise bulunan yazıtların daha güzel bir kopyasını elde etmek amacıyla bölgeye sefer düzenleyen Fin heyeti, daha önce Adrianow'un kopya ettiği yazıtları bunların güzel bir kopyasını almıştır. Çakul civarına gelen Fin heyeti burada iki yeni yazıtı daha tesadüf etmişlerdir. (*Çakul II ve IV*) yine Fin heyeti buradaki çalışmalarında *Çakul IX ve X* yazıtını da bulmuştur. Daha sonra ise *Ulu-kem-kuli-kem* yazıtı da bulunmuştur. Fin heyeti Çakul yolunu takip etmiş ve Ottok-taş denilen dağın eteklerinde *Ottok-taş* yazıtını bulmuştur. Elegeş nehrini takip eden heyet burada da *Elegeş* yazıtına tesadüf etmiştir. Yenisey yazıtları içerisinde en uzununu bu yazıttır. Sefer heyeti buradaki çalışmalarını tamamladıktan sonra yoluna devam etmiş ve *Uyug-arhan* yazıtını bulmuştur. Yine yoluna devam eden heyet, Uybat'ın 15 mil ilerisinde *Ak-yus* yazıtını bulmuştur. Fin heyeti 1889 yılında seyahatini tamamlamış ve hem yeni yazıtlar bulmuş hem de daha önce bulunan yazıtların mükemmel kopyalarını elde etmiştir. 1892 yılında Fin âlimlerinden Otto Donner bu yazıtların küçük bir sözlüğünü hazırlamıştır. 1892 yılından itibaren ise Alman asıllı Rus Türkoloğu Rafloff "*Atlas der Alterthümer*" isimli eserinin neşrine başlamıştır. Bu neşriyat dört yıl sürmüştür. 1895 yılında ise Radloff "*Die Altürkischen Inschriften der Mongolei*" adlı meşhur eserini neşretmiştir. Bu eserinde o zamana kadar Yenisey havalisinde bulunan metinlerin tercümelerini vermiştir. 1916 yılında ise Thomsen neşrettiği "*Turcica*" adlı eserinde 7-8 kadar Yenisey yazıtını neşretmiş ve bu neşriyatta Radloff tarafından yanlış okunan bazı ibareleri de düzeltmiştir.²³

Yenisey yazıtları üzerine yapılan bazı çalışmalar şöyledir:

AÇIKGÖZ, Halil (1998): "Yenisey Yazıtları Hakkında Bir Kitap ve İlk Defa Neşredilen Yeni Bulunmuş Üç Yazıt", *TDA* 112, s. 221- 236.

ASPELIN, Johan Reinhold (1887): "Fels und Stein-Inschriften am oberen Jenissei", *Zeitschrift für Ethnologic* 19, s. 529- 531.

²³ Orkun 1938, 5- 19

- BAZIN, Loius (1976): “Eine Inschrift vom Oberen Jenissey als Quelle zur Geschichte Zentralasiens”, *MT* 2, s. 1- 11.
- BROCKELMANN, Carl (1952): “Kamennie izvayaniya Yujonoy Sibiri i Mongolii”, *Materialı Issledovaniya po Arheologii SSR* 24, s. 72- 120.
- CAMPBELL, Johan (1890): “Runic Inscriptions from the upper Yenisei”, *JNCBRAS* 27, s. 199- 210.
- CONSTANTIN, Gh. I. (1989): “Yenisey Eski Kırgız Yazıtlarının İlk Zikri: Çin’e Giden Romen Seyyah N. Milesco (Spathary)nin Günlüğü”, (çev: Günay Karaağaç *TDAY-Belleten* 1985, s. 1- 7)
- DENIKER, J. (1891): “Notes sur les Inscriptions du Jenissei”, *TP* 2, s. 232- 233.
- DONNER, Otto (1892): “Wörterverzeichnis zu den Inscription de l’enissei”, *MSFOu* 4, s. 1- 69.
- ELÖVE, Ali Ulvi (1940): “Yenisey Yazıtlarının Yanlış Tanınmış Bir Harfine Dair”, *TD-B Seri II* 1, 2 s. 73- 86.
- HEIKEL, Axel Ola (1897): “De Sibiriska Jenissey-Inskrifterna”, *Finskt Museum*, s. 50- 58
- KİSELEV, S. V. (1939): “Neizdannie nadpisi eniseyskih Kırgızov”, *1 / Di* 3 / 8, s. 124- 134.
- KLYAŞTORNIY, S. G. (1973): “Runičeskie nadpisi kanyona Eniseya”, *Uçenie Zapiski Tuvinskogo Naučno-İssledova telskogo İnstituta Yazıka Literaturı i istori* 16, s. 288- 231.
- MELİORANSKİY, P. M. (1898): “Ob Orhons kih i Eniseyskih nadgrobnih pamyatnikah”, *Journal Ministerstva Narodnoy Prosveseniya* 6, s. 263- 292.
- MELİORANSKİY, P. M. (1902): “Dua Serebyannih sosuda s eniseyskimi nadpisyami”, *ZVORAO* 14, s. 17- 22.
- NASİLOV, D. M. (1960): *Yazık Orhono Eniseyskih Pamyatnikov*, Moskova.
- ORKUN, Hüseyin Namık (1940): *Eski Türk Yazıtları III*, TDK İstanbul.
- PAL’MBAH, A. A. (1944): *O çem govoryat drevnie pamyatniki orhona i eniseya*, Pod znamenem Lenina- Stalina.
- RECEBOV, Ebulfez-Yunus MEMMEDOV (1993): *Orhon-Yenisey Abideleri*, Bakü.
- SAMAYLOVIÇ, A. N. (1912): “Materialı dlya ukazatelya literaturı po eniseysko orhonskoy pis’mennosti”, *Trudi Troitsko Kyantinskogo Otdeleniya imperatorskogo Kusskogo Geografičeskogo Obşestva* 15 / 1, s. 55- 80.
- TANKUT, Hasan Reşit (1943): “Yenisey Yazıtlarına Bir Bakış”, *TD-B Seri* 2, s. 75- 78.

VASİLEV, D. D. (1995): “Yenisey Yazıtları”, (çev: Nasır KARAMOV) *TLED* 4, s. 32-40.

Tezcan, II. Göktürk devletinden kalan *Nalayha* (= Ulen-Betor 730) ve *İhe Hanuın Nur* (730 ya da daha sonra) adlı iki küçük yazıttan da bahsetmektedir.²⁴

2. Uygurlar

745 yılında Göktürk devletini yıkarak, merkezi Ötüken olmak üzere kurulmuştur. Uygurların devlet olarak ortaya çıktıkları bu dönemden önce Uygurlarla ilgili bilgilere Çin kaynaklarında rastlamaktayız. Çince *Kiu Wu Tai* adlı eserde Uygur adı “*Şahın sürati ile dolaşan ve hücum eden*” anlamında geçmektedir.²⁵

Uygur adının etimolojisiyle ilgili de çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Thomsen, kelimenin “*ud-*” fiilinden gelmiş olabileceğini belirtmektedir.²⁶ Németh, Uygur adını *uy-* / *uğ-* “izlemek, takip etmek” kökünden getirmiş ve kelimeye “uyan, isyan etmeyen” anlamlarını vermiştir.²⁷ Hamilton ise yukarıdaki görüşe karşı çıkarak “*ud-*” fiilinin bu dönemde “*uy-*” olmasının mümkün olmadığını belirterek, Eski Türk yazıtlarında geçen “*uyur*” veya “*uyar*” okunan kelimenin tabanının “**uy-*” “bağlaşmak” olabileceğini, böylece “*On Uygur*” adının da “*On bağlaşıklar*” olduğunu ileri sürmüştür.²⁸

Yukarıda değindiğimiz gibi 745 yılında Göktürk devletini yıkarak yeni bir devlet kuran Uygurlar 9 urugdan oluşmaktadır. Kafesoğlu, On Uygur devletinin Dokuz Oğuz boyuna Uygur boyunun da eklenmesi ile oluştuğunu belirtir.²⁹

Uygurların bilinen ilk hükümdarı Kutlug Bilge Kül’dür. Onun 747 yılında ölümü üzerine yerine geçen oğlu Moyen-çor devletin sınırlarını Yenisey, Talas ve İç Asya’ya kadar genişletmiştir. Moyen-çor döneminin en önemli olayı şüphesiz 745 yılındaki Talas savaşıdır. Bu savaşta Karluklar tarafından desteklenen İslam kuvvetleri Çinlileri ağır yenilgiye uğratmış ve bunun sonucunda Çin’de önemli karışıklıklar baş gösterdiği gibi Tarım havzası da Uygurların eline geçmiştir.

Moyen-çor’un ölümünden sonra yerine Böğü Kağan geçti. Bu dönemde Tibetlilerin saldırılarına maruz kalan Çin’e yardıma giden Böğü Kağan, Loyang seferi ile Çin’i Tibetlilerin tazyikinden kurtarmışsa da Çin’e yapılan bu sefer Türk kültürü açısından önemli değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Böğü Kağan’ın Çin’den beraberinde getirdiği rahipler Mani dinini Türkler arasında yaymaya başlamıştır.³⁰ Mani dininin etkisine giren Uygurlar bilimde ve sanatta ilerlemişler de savaşçılık özelliklerini kaybetmişlerdir.

²⁴ Tezcan 1978, 279

²⁵ Kafesoğlu 1977, 130

²⁶ Aydın 2007, 5

²⁷ Aydın 2007, 5

²⁸ Hamilton 1997, 219

²⁹ Kafesoğlu 1977, 132

³⁰ Kafesoğlu 1977, 133

Bögü Kağan'ın ölümünden sonra kısa bir sarsıntı geçiren Uygurlar, Kutlug Bilge ve Küçlüg Bilge Kağan zamanlarında tekrar toparlanmışlar da bunların da ölümünden sonra başlayan iç karışıklıklar sonunda iyice zayıflayan Uygurlara 840 yılında başka bir Türk boyu olan Kırgızlar son vermiştir. Kırgızların tazyiki sonucunda Uygurlar büyük kütleler halinde İç Asya'ya göç etmişlerdir.³¹

2.1. Kan-Çou (Kansu) Uygur Devleti

Uygurların bir kısmı Kansu bölgesine gelerek 847 yılında devlet kurmuşlardır. Genelde Çinlilerle iyi ilişkiler kurmaya özen gösteren Uygurlar, çok önemli devlet haline gelememişlerdir. Önce Ki-tanların daha sonra da Tangutların himayesi altına girmişlerdir. Belli bir dönem de Moğolların himayesi altına giren Kansu Uygurları, Sarı Uygur adı ile halen daha Çin'in batısında yaşamaktadırlar.³²

2.2. Doğu Türkistan Uygur Devleti

Kırgızların tazyiki sonucunda İç Asya'ya doğru göç eden Uygurlar Turfan, Beş Balık ve Tanrı dağları bölgelerine yerleştiler. 911 yılında soydaşları Kansu Uygurları sayesinde bağımsızlıklarını kazanan Turfan Uygurları siyasal olarak önemli bir güç olmasalar da kültür ve medeniyet alanında önemli bir uygarlık yarattılar. 12. yüzyıldan itibaren önce Kara Hitaylılar daha sonra da Cengiz Han'a bağlanmışlardır.³³

Uygurlardan kalan eserleri runik harfli eserler ve Uygur harfli yazmalar olarak ikiye ayırabiliriz. Uygurlardan kalan önemli eserler ve bunlar üzerine yapılan çalışmalar şöyledir:

2.3. Şine Usu Yazıtı

Uygurlardan kalan yazıtlar içerisinde en hacimli olanıdır. Yazıt, 1909 yılında G. J. Ramstedt tarafından Moğolistan'da Şine Usu gölü civarında bulunmuştur. 3 m. 80 cm. yüksekliğinde olan yazıt, dört köşe granit taştır. Taşın dört tarafı da runik harfleri ile yazılı olup kuzey, doğu ve batı yüzünde 12 satır, güney yüzünde ise 15 satır bulunmaktadır.³⁴ Yazıt, 747-759 yılları arasında kağanlık yapmış olan *Teyride bolmuş el etmiş Bilge Kagan* yani Moyen-çor zamanında dikilmiştir.

Yazıt üzerine yapılan çalışmalar şöyledir:

AYDAROV, G. (1971): *Yazık Orhonskih Pamyatnikov drevnetyurtkskoy pis'mennosti*, VIII veka, Alma-Ata.

AYDIN, Erhan (2007): *Şine Usu Yazıtı*, Karam yayınları, Çorum.

BERTA, Á. (2004): *Szavaimat Jól Halljátok. A Türk és Ujgur Rovásírá sos Emlékek Kritikei Kiadása*, Szeged.

³¹ Kafesoğlu 1977, 134

³² Kafesoğlu 1977, 135

³³ Kafesoğlu 1977, 138

³⁴ Aydın 2007, 21.

MALOV, S. E. (1959): *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti Mongolii i Kirgizii*, Moskova-Leningrad.

MORIYASU, T. (1999): "Site and Inscription of Şine Usu", *Provisional Raport of Inscriptions in Mongolia from 1996 to 1988*, s. 177-195.

ORKUN, Hüseyin Namık (1936): *Eski Türk Yazıtları I*, TDK, İstanbul.

RAMSTEDT, G. J. (1913): *Zwei Uigurische Runeninschriften in der Nord-Mongolei* (Aufgefungen und omit Trasskription, übersetzung und Bemerkungen)

2.4. Tes Yazıtı

Tes yazıtı 22 cm kalınlığında ve 32 cm genişliğinde dört köşe granit taştır, yazıtın dört tarafı da Türk runik yazısıyla yazılmıştır. Yazıtta toplam 22 satır bulunmasına rağmen, satırların baştan ortaya kadar olan kısımları silindiğinden dolayı silinen kısımlar okunamamaktadır. Yazıtın ilk olarak V. Y. Vladimirtsov tarafından bulunduğu; fakat yayınlanmasına izin verilmediği bilinmektedir.³⁵ Yazıt daha sonra Moğolistan'ın Tes ırmağı civarında 1976 yılında S. G. Klyaştorıny ve S. Harcavbay tarafında bulunmuştur. Halen daha Moğolistan'ın başkenti Ulan Bator'daki Tarih Enstitüsünde korunmaktadır. Yazıtın dikildiği tarih ile ilgili çeşitli görüşler vardır. Bunlardan ilki Klyaştorıny'a göre yazıt Böğü Kağan zamanında 761- 762 yıllarında dikilmiştir, Róna-Tas'a ve Sertkaya'ya göre ise yazıt Moyen-çor zamanında yani 750 yılında dikilmiştir.³⁶

Yazıt üzerine yapılan yayınlardan bazıları şunlardır:

GÖMEÇ, Saadettin (1997): "Böğü Kağan'ın Yazıtı: Tes", *II TDT* 124, s. 29- 30.

HARCAVBAY, S. (1978): "Tesiin gerelt höşöö", *Studia Linguae et Litterarum Instituti Lingue et Litterarum Academiae Mongolicae* 13, s. 117- 124.

KLYAŞTORNIY, S. G. (1985): "The Tes Inscription of the Uighur Böğü Qaghan", *Acte Orientalia Academiae Scientiorum Hungaricae*, 39 / 1, s. 137- 156. (Çalışma daha sonra F. S. Fuat Bozkurt tarafında Türkçeye çevrilmiştir.)

KLYAŞTORNIY, S. G. (1986): "Tes Abidesi", (çev: F. S. Fuat Bozkurt) *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXIV / 2 (Hamit Zübeyir Koşay'ın Hatırasına) s. 151- 172.

OSAWA, Takashi, (1996): "Tes Inscription in the North Mongolia", *A sa resource of the early Uighur Empire*, Tôyô-hô 77 / 3-4, s. 99- 100.

ŞİNEHÜ, N. (1976): "Tesyin ertniy türeg biçeesiyg dahin nyagtalsan ni", *StA* 7 / 9, s. 113- 120.

TEKİN, Talât (1989): "Tes Yazıtı Hakkında Dokuz Not", (çev. Ülkü ÇELİK- ŞAVK) *Erdem* 5 / 14, s. 389-398

³⁵ Klyaştorıny 1986, 151

³⁶ Aydın 2007, 19

2.5. Karabalgasun Yazıtı

Ötüken Uygurlarından kalma eserlerdendir. Yazıt; Türkçe, Soğdca ve Çince olmak üzere üç dilde yazılmıştır. Yazıtın Soğdca yüzü tamamen, Türkçe yüzü ise kısmen tahrip olmuştur. Çince yüzü ise daha az tahrip olmuştur. Geç dönem Uygur yazıtlarından olan Karabalgasun yazıtı, 1889 yılında N. M. Yadrinsev tarafından bulunmuştur.³⁷ Sertkaya yazıtındaki geç dönem Çin sanatı örneklerine dayanarak yazıtın 821'den sonra dikildiğini tahmin etmektedir.³⁸ Yazıtın Çince bölümü G. Schlegel tarafından, Soğdca yüzü ise O. Hansen tarafından yayınlanmıştır.³⁹

Karabalgasun yazıtı üzerine yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır:

KOTVİC, V. L. (1912): “Huşo-tsaydame Trudı Troitsko-Kyahtisaskogo Otdeleniye I'mperatorskogo”, *Russkogo Geograficeskogo Obşestua* 15 / 1, 50- 54.

SCHEGEL, Gustav (18996): *Die chinesis che Inschrift auf dem uigurischen Denkmal in Karabalgasun*, MSFOu 9.

VASİL'EV, V. P. (1897): *Kitayskie nadpisi na orhonskih pamyatnikoh v Koşotsaydame Karabalgasune*, Trudou Orhonskoy Ekspeditsü III, S. Petersburg.

2.6. Sevrey Yazıtı

Gobi çölünün güneyinde Sevrey dağı eteklerinde bulunan ve 762 yılında Böğü Kağan'ın Çin'e yaptığı başarılı bir seferin anlatıldığı Soğdca-Türkçe yazıttır.⁴⁰ Sevrey yazıtı üzerine yapılan çalışma şöyledir:

KLYAŞTORNIY, S. G.- LIVŞIC, V. A. (1971): “Une Inscription Inédite Turque et Sogdienne la Stéle de Sevrey”, *Gobi méridional*, s. 11-20.

2.7. Taryat (Terhin) Yazıtı

Taryat yazıtı dört parça olarak ele geçirilmiştir. Eser, Moğolistan'ın Arhangay aймаğının Taryat bölgesinde Terhin ırmağı vadisinde toprağa gömülü olarak ele geçirilmiştir. Daha sonra ise Moğol-Sovyet bilim heyeti tarafından kaplumbağa kaidesi bulunmuştur. Yazıtta ait diğer parçalar ise sonradan N Ser-odjav ve V. V. Volkov tarafından bulunmuştur. 753 yılında dikildiği bilinen yazıt Moğolistan'daki Tarih Enstitüsünde korunmaktadır.⁴¹ Yazıt üzerine şu çalışmalar yapılmıştır:

BARAT, K. (1982): “Terhin Mangü Texi Üstide Mulahiza”, *XIPT* 3.

KLYAŞTORNIY, S. G. (1980): “Terhinskaya nadpisi”, *Sovetskaya Tyurkologiya*, s. 82-95.

ŞİNEHÜÜ, M. (1975): “Tariatın Orhon Biçgiyn Şine Dursgal”, *Studia Archaeologica*, 6/1, Ulaan-Baatar.

³⁷ Aydın 2007, 20

³⁸ Sertkaya 1995, 311

³⁹ Aydın 2007, 20

⁴⁰ Tezcan 1978, 280

⁴¹ Aydın 2007, 18

TEKİN, Talât (1982): “Kuzey Moğolistan’da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi”, *TDAY LXXIX* 184, s. 795-838

2.8. Hoyto - Tamir Yazıtları

Eski Uygurlardan kaldığı tahmin edilen Hoyto-Tamir yazıtlarının dikiliş tarihini Bazin, 753 ile 756 yılları arası olarak tahmin etmektedir.⁴² Yazıtlar 1893 yılında Klementez tarafından bulunmuştur. Klementez’in kopya ettiği 10 yazıt, 1895 yılında W. Radloff tarafından bazı düzeltmelerle yeniden yayınlanmıştır. Türkiye’de ise H. N. Orkun tarafından Klementez yayını esas alınarak Hoyto-Tamir yazıtları yayınlanmıştır. Çalışma transkripsiyon, çeviri, tıpkıbasım ve notlardan oluşmaktadır.⁴³ Daha sonra ise S. E. Malov, “*Hoyto-Tamir Anıtları*” başlığı altında Klementez’in kopyaları ile birlikte döktürdüğü Göktürk harfleri ile 10 adet metnin transkripsiyonunu ve çevirisini yayınlamıştır.⁴⁴ Yine Hoyto-Tamir bölgesinde bulunan yazıtlar G. Ramstedt, J. G. Granö ve Pennti Aalto tarafından birlikte yazılan “*Moğolistan’daki Eski Türk Yazıtları Üzerine Materyaller*” adlı makalede verilmiştir. Bu makalede Tayhar kayalığında tespit edilen 26 metin verilmektedir.⁴⁵ Hoyto-Tamir yazıtları üzerine araştırma yapan başka bir araştırmacı ise Kazak Türkoloğu Sartkocavlı Harcavbay’dır. Harcavbay, bölgede yapmış olduğu incelemelerde 19 metnin tespitini yapmıştır. Onun tespitlerinde Klementez tarafından yayınlanan metinlerden ikisi yoktur. Böylece toplam metin sayısı 21’dir. Sertkaya, bu 21 metne Granö’nün kopya ettiği; ancak daha neşredilmeyen 13 adet metnin de eklenmesiyle Hoyto-Tamir yazıtları ile ilgili toplam 34 metnin olduğunu belirtir.⁴⁶

Hoyto-Tamir yazıtları ile ilgili yapılan bazı çalışmalar şöyledir:

BAZİN, Louis (1974): *Les Calendriers Turcs Anciens et Medievave*, Hungaria.

MALOV, S. E. (1952): “Eniseskaya pismannost’ Tyurkov”, *Teksti i perevodi*, M. L. s 44-45.

MALOV, S. E. (1959): “Pamyetnika Hoyto-Tamira”, *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis’mennosti Mongoleii i Kirgizii* M. L. s. 46- 54.

RADLOFF, W. (1895): “Die Inschriften am Choto-Tamir”, *Die Altürkischen Inschriften der Mongolei I*, S. Petersburg, s. 260- 268.

SETRKAYA, O. F.- HARCAYBAY, S. (2000): “Hoyto-Tamir (Moğolistan’dan) Yeni Yazıtlar (Ön neşir)”, *TDAY Belleten*, s. 313- 346.

VASİLYEV, D. D. (1975): “Grafiçeskie osobennosti pamyatnikov Hoyto-Tamira”, *Voprosi vostoçnogo literatuovedeniya i tekstologii*, Moskova, s. 100- 109.

⁴² Aydın 2007, 20

⁴³ Orkun 1938, 107

⁴⁴ Malov 1959, 46- 54

⁴⁵ Sertkaya 2000, 315

⁴⁶ Sertkaya 2000, 317

2.9. Süci Yazıtı

1900 yılında Finlandiyalı Türkolog G. J. Ramstedt tarafından Moğolistan sınırları içerisindeki Urga'dan Handu-Wang manastırına giden yolda Sudcin-Dava mevkiinde bulunmuştur. Yazıtın Kırgızlara mı yoksa Uygurlara mı ait olduğu konusu ise tartışmalıdır. Süci yazıtının kime ait olduğu konusunda genelde yazıtın ikinci satırında geçen *kırk(ı)z oğlu m(e)n boyla kutl(u)g y(a)rg(a)n m(e)n* ibaresini Louis Bazın *Les Systemes Chronologiques dans le Monde Turc Ancien* adlı eserinde “Ben Kırgız oğlu Boyla Kutlug Yargan’ım” şeklinde anlamlandırmış ve yazıtın 840 yılından sonra Ötüken bölgesinde hâkimiyet kuran Kırgızlardan kaldığını belirterek, yazıtın dikiliş tarihini 9. yüzyılın ortaları veya ikinci yarısı olarak tarihlendirmiştir.⁴⁷

G. J. Ramstedt yazıtın ilk satırını *uygur yirinte y(a)gl(a)k(a)r k(a)n (a)ta k(e)l[t(i)m]* şeklinde okumuş ve *y(a)gl(a)k(a)r k(a)n ta* ibaresinin *Y(a)gl(a)k(a)r K(a)n (A)ta* şeklinde kişi adı olduğunu belirtmiştir.⁴⁸ Yazıt üzerinde çalışan H. N. Orkun da Ramstedt’in okuma ve anlamlandırması aynen kabul etmiştir.⁴⁹

Sertkaya yukarıdaki bütün okuma ve anlamlandırma örneklerini verdikten sonra yazıtın ilk cümlesini *uygur: yirinte: y(a)gl(a)k(a)r: k(a)n: ta: k(e)l[t(i)m]* “Uygur ülkesinden Yağlakar Han’dan geldim” şeklinde okuyarak anlamlandırmıştır. Daha sonra bu cümlemin anlamından yola çıkarak, Yağlakar Han’ın 745- 780 yılları arasında Ötüken’de hüküm süren üç hanedandan biri olduğunu, Yağlakar Han’ın kendi ülkesindeki bir Kırgız’ı Kırgız kavmine elçi olarak gönderdiğini belirterek, yazıtın 754- 780 yılları arasında hükümdarlık yapan Yağlakar Han tarafından diktirildiğini, dolayısıyla yazıtın Uygurlardan kalma bir eser olduğunu belirtmiştir.⁵⁰

Süci yazıtı üzerinde yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır:

RAMSTEDT, G. J. (1913): “Zwei Uigurische runeninschriften in der Nord-Mongolei”, *JSFOu* 30 / 3 s. 1- 63.

KLYAŞTORNIY, S. G. (1959): “Istoriko kul’turnoe znaçenie Sudjinskry nadpisi”, *PI* / 1959- 5, s. 162- 169.

BAZIN, Louis (1988): “L’Inscription Kirghize de Süji. Documents et Archives Provenent de L’Asie Centrale”, *Kyoto* s. 135- 144.

SERTKAYA, Osman Fikri (2001): “Suuci < Sugeci / (Bel) Yazıtı Ne Zaman Yazıldı?”, *TDAY- Belleten* 2000 s. 307- 312.

ORKUN, Hüseyin Namık (1936): *Eski Türk Yazıtları I*, TDK İstanbul.

ZUEV, Yu. A. (1958): “Kirgizskaya nadpis’iz Sudji”, *St. / 1958 / 2*, s. 133- 135.

⁴⁷ Bazın 1991, 96-97.

⁴⁸ Sertkaya 2000, 307.

⁴⁹ Orkun 1941, 173.

⁵⁰ Sertkaya 2000, 309.

2.10. Irk Bitig

Eser, Uygurlardan kalma kağıda yazılı runik harfli metindir. Doğu Türkistan'da Tunhuang'da Buda mağaralarındaki bir el yazma deposunda bulunmuştur. Tekin, eserin dil ve yazım özellikleri bakımından 9. yüzyıldan kalma “ny- Mani diyalekti” ile yazıldığını ifade eder.⁵¹ Orkun, eserin yazıldığı tarihi tayin etmenin zor olduğunu, eseri Doğu Türkistan'da Uygurların hakim olduğu veya Uygur edebiyatının parlak devirlerini geçirdiği çağlara ait kabul eder.⁵² Clauson ise eseri Göktürklerden kalma runik harfli metin olarak ele alır ve EDPT içerisinde eseri Göktürkçe olarak gösterir.

Irk Bitig 57 varaktan ibarettir, eserin 5. varağının ilk yaprağına kadar olan kısım Çincedir, bu yapraktan sonraki kısım runik harfli Uygurcadır.

Irk Bitig üzerine ilk çalışma V. Thomsen'e aittir. Thomsen'in çalışması, el yazmanın transkripsiyonu, İngilizceye çevirisi, bazı sorunlu kelimeler üzerine açıklayıcı notlar ile tıpkıbasımdan oluşur.⁵³ Eser üzerine bir başka çalışmayı H. N. Orkun yapmıştır. Orkun'un çalışması transkripsiyon, Türkiye Türkçesine çeviri, bazı kelimeler ile ilgili notlar ve tıpkıbasımlardan alınan birkaç parça örnek metinden oluşmaktadır.⁵⁴ Eser ile ilgili başka bir çalışma ise S. Malov'a aittir. T. Tekin'in aktardığına göre çalışma Thomsen'in yayınının Rusçaya aktarımından başka bir şey değildir.⁵⁵ Yine eser ile ilgili Clauson ve M. Erdal'in bazı problemleri kelimeler ile ilgili makaleleri bulunmaktadır. Eser üzerine son çalışmayı ise Talât Tekin yapmıştır. Tekin'in çalışması; giriş, metin, metnin Türkiye Türkçesine aktarımı, bazı kelimeler ile ilgili açıklamalar, sözlük, dizin ve tıpkıbasımdan oluşmaktadır.

Eser üzerine yapılan çalışmalardan bazılarının künyeleri şöyledir:

CLAUSON, Sir Gerhard (1961): “Notes on Irk Bitig”, *UJb XXXIII*, 3-4, 218- 225.

ERDAL, Marcel (1977): “Irk Bitig Üzerine Yeni Notlar”, *TDAY-Belleten*, s. 87-119.

ERDAL, Marcel (1997): “Further notes on the Irk Bitig”, *Türkc Languages 1/1*, s. 63-100.

HAMILTON, J. (1975): “Le colophon de l'Irk Bitig”, *Turcica VII*, 7- 19.

MALOV, Sergey Ye. (1951): “Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti”, Moskova, 80-92.

ORKUN, Hüseyin Namık (1938): *Eski Türk Yazıtları II*, TDK, İstanbul.

TEKİN, Talât (2004): *Irk Bitig-Eski Uygurca Fal Kitabı*, Öncü Kitap, Ankara.

THOMSEN, W. (1912): “Manuscripts in Turkish Runic Script from Miran and Tunhuang”, *JRAS* 190- 214.

⁵¹ Tekin 2004, 14

⁵² Orkun 1941, 72

⁵³ Tekin 2004, 14

⁵⁴ Orkun 1938, 68-100

⁵⁵ Tekin 2004, 14

Yukarıda belirtilen runik harfli metinlerden başka Uygurlardan kalma birkaç tane kâğıda yazılı el yazma metinler de bulunmaktadır. Bunlar 1907 yılında Stelin tarafından “*Bin Buda*” ya da “*Tun-huang*” mağaralarında bulunmuştur. I numaralı el yazma metin Miran Kalesi içerisinde bulunmuştur ve üç çeşittir. A yazması kâğıdın bir tarafına yazılmış ve toplam 22 satırdan ibarettir. B yazması ise kâğıdın iki tarafına yazılmıştır; ancak yazmanın bazı yerleri tahrip olduğu için metnin bazı yerleri okunamamaktadır. B yazmasının ön yüzünde 12 satır, arka yüzünde ise 10 satır bulunmaktadır. C yazması ise diğerlerinden müstakil yazmadır ve toplam 9 satırdan ibarettir. Yazmanın bazı yerleri tahrip olduğu için özellikle son üç satırın bazı kısımları okunamamaktadır.⁵⁶ H. N. Orkun’un El yazma II olarak verdiği eser Irk Bitig başlığı altında verilmiştir. (bk. Irk Bitig) El yazma III ise dört parçadan oluşmaktadır. En büyük parçası A parçasıdır ve 14 satırdan ibarettir. B, C, D parçaları ise daha küçük parçalardır ve metinlerin bazı kısımları tahrip olduğu için yazmanın bazı yerleri okunamamaktadır. El yazma IV ise 12 satırdan oluşmaktadır ve diğerlerine göre daha iyi korunmuştur.⁵⁷

3. Eski Uygur Türkçesi Yazmaları

Kırgızların tazyiki sonucunda Tarım havzasına göç eden Uygurlar, burada Soğdlular ve Çinliler ile yakın ilişki içerisinde olmuşlardır. Çinlilerden kâğıdı öğrenen Uygurlar içerisinde Budist misyonerlerin de etkisiyle kısa zamanda Budizm yayılmıştır. Uygur Türkleri Soğd alfabesinin işlek türünden kendileri için yeni bir alfabe olan Uygur alfabesini icat etmişleridir.⁵⁸ Bu dönem eserler umumiyetle Manihaizm, Budizm ve Hristiyanlık ile ilgili eserlerdir ve Çince, Sanskritçe, Soğdca, Toharca gibi dillerden yapılan çevirilerdir. Uygurlardan kalan yazma ve basma eserleri şu başlıklar altında gruplandırabiliriz:

3.1. Budist Uygurlardan kalan yazma ve basma eserler

3.1.1. Öyküler

Bu tip eserler geçmişteki Buda ve Bodhisattvaların başından geçen olayları konu alan Avadāna ve Jātakalar’dır. Budizm’i kabul eden topluluklara dinsel coşku vermek için yazılmıştır. Cemaat toplantılarında rahiplerin halka okuduğu bu hikâyeler çoğu zaman sūtralar içerisine yerleştirilmiştir.⁵⁹

3.1.2. Sūtralar

Bunlar Buda’nın vaazlarını içeren dini metinlerdir. Bu eserler Sanskritçeden, Çince, Soğdca ve Toharca’dan yapılan çevirilerdir. Budist Uygurlara ait önemli sūtralarından bazıları şunlardır:

3.1.2.1. Nirvānasūtra: Tezcan, bu eserin 6. yüzyıl sonlarında To-po Kağan zamanında Çince, Türkçeye çevrilmiş olduğunu; ancak eserin şimdiye kadar ele geçirilemediğini belirtmektedir.⁶⁰

⁵⁶ Orkun 1938, 255.

⁵⁷ Orkun 1938, 286-288.

⁵⁸ Tekin 1997, 46.

⁵⁹ Tezcan 1978, 290.

⁶⁰ Tezcan 1978, 293

3.1.2.2. Maytrisudur: (Maitreya sūtra) Bu eserin adı çeşitli metinlerde geçmektedir; ancak bu eser de şimdiye kadar ele geçmemiştir.

3.1.2.3. Saddharma-pundarika sūtra: (*Asil Dinin Nilüfer Çiçeği*) Mahāyāna mezhebine ait sūtralardandır. Bu eserin bir bölümü F. W. K. Müller tarafından *Uigurica I*, 17- 35'te yayınlanmıştır. Eserin Leningrad'ta bulunan daha geç dönem nüshası ise W. Radloff tarafından 1911 yılında *Kuan-şi-im-Puser, eine türkische Übersetzung des XXV, Kapitels der chinesischen Ausgab des Saddharmapundarika*. adıyla yayınlanmıştır. Şinasi Tekin ise 1960 yılında *Kuanşi im Pusar (Ses İştien İlah)* Vap hua ki atlıg nom çeçeki sudur. *Uygurca Metinler I* adı ile eserin Berlin nüshasını ve Leningrad nüshasını karşılaştırarak, Uygurca metin ve çevirisini vermiştir.⁶¹

3.1.2.4. Suvarṇaprabhāsa sūtra: (Altun Yaruk) Budist Uygur edebiyatının en hacimli ve en popüler eseridir. Eserin Leningrad nüshası W. Radloff tarafından Uygur harfleri dökütürülerek tıpkıbasımı ve Almanca çevirisi ile birlikte yayınlanmıştır. Eserin Berlin nüshası ise her biri tam olmayan altı nüshanın kalıntısından ibarettir.⁶² Eser üzerine şimdiye kadar yapılan yayınlardan bazıları şunlardır:

ÇAĞATAY, Saadet (1945): *Altun Yaruk'tan İki Parça*, (I. Küü Tav'ın canlıları öldürdüğü ceza II. Üç Prense Pars Hikâyesi), Ankara.

EHLERS, G. (1970): *The Sūtra of Golden Light*, being a translation of the Uigur Suvarṇaprabhāsa sūtra, London.

FINCH, R. (1988): *Chapter XXX of the Uigur Suvarṇaprabhāsa sūtra* (Altun Yaruq), BILT 36.

KAYA, Ceval (1994): *Uygurca Altun Yaruk*, TDK Ankara.

MALOV, S. E. (1951): *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti*, Moskva- Leningrad.

ÖLMEZ, Mehmet (1991): *Altun Yaruk III. Kitap*, (= 5. Bölüm) (Suvarṇaprabhāsa sūtra) Ankara.

RADLOFF, W. (1930): *Suvarṇaprabhāsa sūtra* (Das Goldentanz-Sūtra) I- III, Leningrad.

3.1.2.5. Amitābhasūtra: Uygurca adı *Abitaki sudur*. Eserin parçaları Pekin, Paris ve Ankara Etnografya müzesinde bulunmaktadır.⁶³

3.1.2.6. Amitāyusauyūha: Eserin Uygurca adı *Amita ayusi sudur*. Eserin bir parçasını W. Radloff *USp* içerisinde yayınlamıştır.⁶⁴

3.1.2.7. Vajracchedikā sūtra: Eserin Uygurca adı *Kim-koiki atlıg vacraçitak sudur*. Yayıntın sekiz nüshası bulunmaktadır. Eseri, G. HAZAI ve P. ZIEME: *Ein Uigurisches*

⁶¹ Tezcan 1978, 293

⁶² Tezcan 1978, 293

⁶³ Tezcan 1978, 294

⁶⁴ Tezcan 1978, 294

Blockdruckfragment einer Einleitung zum Vajracchedika sūtra, AOH 21 s. 1- 14. adıyla yayınlamışlardır.⁶⁵

3.1.2.8. Sekiz Yükmek: Çince'den çevrilmiştir. Berlin, Londra, Tokyo ve Leningrad'ta birçok yazma ve basma nüshası bulunmaktadır. Japon Türkolog Toru Hanede 1915'te Sekiz Yükmek'i yayınlamıştır. Ayrıca bu eserin çeşitli nüshaları TT VI'da A. Von. GABAIN ve R. R. ARAT tarafından nüsha karşılaştırmaları yapılarak yayınlanmıştır.⁶⁶

3.1.2.9. Yitiken Sudur: Eserin birçok yazma ve basma nüshası bulunmaktadır. Eser; Çince'den Uygurcaya çevrilmiş bir Budist metnidir. Berlin'deki nüshası TT VII'de yayınlanmıştır.⁶⁷

3.1.2.10. Ārya rājavavādaka sūtra: Sanskritçeden Tibetçeye, Tibetçeden de Uygurcaya çevrilmiştir. Eserin Leningrad'ta bir nüshası bulunmaktadır. Eserin Sangga Şiri tarafından çevrildiği bilinmesine rağmen, eserin ne zaman çevrildiği bilinmemektedir.⁶⁸

3.1.2.11. Sarasvati ve Samantapati: Bodhsattvalar üzerine yazılmış bir sūtradır. Eser, W. Radloff tarafından *Kuan-şi-im Pusar* içinde 103-109 sayfalar arasında yayınlanmıştır.⁶⁹

3.1.2.12. Mahāmayūri Sūtra: Eser, W. Radloff tarafından *Kuan-şi-im Pusar* içinde 91- 103 sayfalar arasında yayınlanmıştır.⁷⁰

3.1.2.13. Ulug bulung yingak sayuki king alkıg tolu tuymak atlıg sudur: (Her yerde mükemmel duyuş sağlayan büyük sūtra) Eserin Çince ve Moğolcası da bilinmektedir. Eserin nüshası Leningrad'ta bulunmaktadır.⁷¹

3.1.2.14. Et'özüg köñülüg körmek atlıg nom bitig: (Vücudu ve gönlü görmek adlı din kitabı) ve **Damçakir nomlug tilgen evirmek sudur:** (Dharmacakra din çarkını çevirmek (adlı) sūtra) bu her iki eser de Biş Balıklı Şingko Seli Tutung tarafından Uygurcaya çevrilmiştir.⁷²

3.1.2.15. İnsadi Sūtra: Bu eser rahiplerin karşılıklı birbirlerine günah çıkarmalarını anlattıkları eserdir.⁷³

Ayrıca Budist felsefesinin sorunlarının işlendiği *Ābhidharma* türünde eserlerin bir kısmı Uygurcaya çevrilmiştir. Bu tür eserlerden olan eserlerden birisi Şinasi Tekin tarafından yayınlanan *Vapşı Bakşı* adlı 30 sayfalık eserdir. (TEKİN, Şinasi (1965): *Uygur Edebiyatının Meseleleri II* 38) Yine Şinasi Tekin tarafından 1970 yılında Amerika'da tıpkıbasımı yayınlanan *Abhidharma-koşa-bhāsyā-tika Tattvārtha-nāma* adlı eserdir. Bu

⁶⁵ Tezcan 1978, 294

⁶⁶ Tezcan 1978, 294

⁶⁷ Tezcan 1978, 294

⁶⁸ Tezcan 1978, 295

⁶⁹ Tezcan 1978, 295

⁷⁰ Tezcan 1978, 295

⁷¹ Tezcan 1978, 295

⁷² Tezcan 1978, 295

⁷³ Tezcan 1978, 296

eser 5. yüzyılda *Vasubandhu* adlı bir Hintli filozofun *Abhidharma-koşaşatra* adlı yapıtına 6. yüzyılda başka bir Hintli filozof yorum yapmıştır. Daha sonra Uygurcaya çevrilen bu eserin tıpkıbasımını bir giriş ile birlikte Şinasi Tekin yayınlamıştır. Bu eserin içerisinden “Üç İtigsizler” adlı kısım F. S. Barutçu ÖZÖNDER tarafından 1990 yılında Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi içerisinde yayınlanmıştır. Eser daha sonra 1988 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanmıştır. Eserin tamamı üzerine ise Japon Türkolog Masahiro SHÖGAITO çalışmıştır. Çalışma iki ciltten oluşmaktadır. Birinci ciltte eserin imlâ özellikleri, metnin transkripsiyonu ve Japoncaya çevirisi ile tanıklı dizin bulunmaktadır. Ayrıca Masahiro SHÖGAITO dizinde eserin diğer nüshaları ile olan nüsha farklılıklarını da vermiştir. İkinci cilt ise tıpkıbasımdan oluşmaktadır.

3.1.2.16. Hsüan-Tsang Biyografisi: M. S. 600-664 yılları arasında yaşayan Çinli Budist rahibi Hsüan-Tsang, 629-645 yılları arasında Doğu ve Batı Türkistan üzerinden Hindistan’a gitmiş ve Budizm’in dış ülkelerde nasıl yaşandığını incelemiştir. Elde ettiği birçok Budist metnini Çin’e getirerek bunları Çinceye çevirmiştir. Bu biyografya Biş Balıklı Şingko Seli Tutung tarafından Uygurcaya çevrilmiştir. Yapıtın tek nüshası vardır ve parçalar halinde Pekin, Paris ve Leningrad’ta bulunmaktadır.⁷⁴

Bu eser üzerine yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır:

ARLOTTO, A. T. (1966): *The Uighur Text of Hsuan Tsang’s Biography II, III, IV*, Harvard University.

GABAIN, A. Von (1935): “Die uigurische übersetzung der Biographie Hüen-Tsangs I”, *Bruchstücke des 5. Kapitels SBAW 7*, s. 151- 180. (Gabain, bu çalışmasında 5. Bölümden 6 yaprak yayınlamıştır.)

GABAIN, A. Von (1938): “Briefe der uigurischen Hüen-Tsang Biographie”, *SBAW 29*, s. 371- 415. (Gabain, bu çalışmasında da 7. Bölümden 7,5 sayfa yayınlamıştır.)

ÖLMEZ, Mehmet (1994): *Hsüan-Tsang’ın Eski Uygurca Yaşam Öyküsü* (VI. Bölüm), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış doktora tezi), Ankara.

RÖHRBORN, Klaus (1991): *Die Altürkische Xuanzang-Biographie VII*, Wiesbaden.

RÖHRBORN, Klaus (1994): *Die Altürkische Xuanzang-Biographie VIII*, Wiesbaden.

TEZCAN, Semih (1975): *Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi X. Bölüm*, Ankara.

TUGUŞEVA, L. Yu. (1971): *Uygurskaya versiya biografii Syvan-tszana* (fragmanti iz gl. X) Pis’mennie pamyatniki vostoka, istoriko-filologičeskic issledovaniya, Moskva.

Yine Budist Uygurlardan kalan Tövbe Duaları ve Budist Koşukları da vardır. Bunlar hakkında daha fazla bilgi için (bk. TEZCAN 1978, 297-300)

⁷⁴ Tezcan 1978, 296-297

3.2. Manihaist Uygur Yazını

Uygurlar 762 yılında Manihaizm'i resmi devlet dini olarak kabul etmişlerdir. Bu olayı anlatan bir metin TT II'de yayınlanmıştır. Tezcan, Uygurların Manihaizm'i devlet dini olarak kabul edişlerinden 840 yılına kadar olan 80 yıllık dönemi Manihaist Uygur metinlerinin oluştuğu dönem olarak kabul etmektedir.⁷⁵

Manihaist Uygurlardan kalan eserleri şu başlıklar altında verebiliriz:

3.2.1. Öyküler: Manihaist Uygurlardan kalan öyküler şu kişiler tarafından yayınlanmıştır:

BANG, W. (1931): "Manichaische Erzähler", *Le Muséon* s. 1- 36.

LE COQ, A. V. (1909): "Köktürkisches aus Turfan", *SBAW* s. 1047-1061.

LE COQ, A. V. (1931): *Manichaica III*, Nr. 7, 13, 30.

3.2.2. Dua ve İlahiler: Manihaist Uygurların Türkçe okuduğu dua ve ilahiler yazıya geçirilmiştir. Bunlar ile ilgili çalışmalardan bazıları şöyledir:

LE COQ, A. V. (1925): *Manichaica II ve III*.

ZIEME, Peter (1968): "Ein manichaischtürkisches Gedicht", *TDAY-Belleten*, s. 39- 43.

3.2.3. Tövbe duaları: Bu eserler arasında en önemlisi Mani ve Uygur harfleri ile yazılmış 20'den fazla nüshası olan *Hvastvanift* adlı eserdir. Bu eserin yazmalarının bir kısmı Koço bir kısmı ise Dun-huang çevresinde bulunmuştur. Eserin bulunan nüshaları Berlin ve Leningrad koleksiyonlarında saklanmaktadır.⁷⁶

Manihaist tövbe duaları üzerine yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır:

ASMUSSEN, J. P. (1965): *Huāstvānift*, Studies in Manicheism. Copenhagen.

DMÍTRĪEVA, L. V. (1963): "Huāstvānift", *Tyurkologičeskie Issledovaniya*. Moskva-Leningrad, s. 214-232.

LE COQ, A. V. (1911): *Dr. Stein's Turkish Khuastuanift from Tun-huang*, being a confession-prayer of the Manichaen Auditores. *JRAS*.

MÜLLER, F. W. K (1904): *Handschriften-Reste in Estrangelo-Schrift aus Turfan*, Chinesisch II. Teil. Anhang zu den. *APAW*.

RADLOFF, W. (1909): *Chuastuanift das Bussgebet der Manicheir*, Petersburg.

ZIEME, Peter (1966): *Beiträge zur Erforschung des Huāstvānift*, MIO 12.

Manihaist Uygurlardan kalan diğer metinler ise TT IX'da yayınlanmış olan Toharca-Uygurca iki dilli metin, değişik Manihaist metinlerin olduğu bir derginin içerisinde

⁷⁵ Tezcan 1978, 301

⁷⁶ Tezcan 1978, 303

bulunmuştur.⁷⁷ Yine Berlin koleksiyonunda olan ve daha önce yayınlanmamış olan bütün parçalar Peter Zieme tarafından bir araya getirilerek yayınlanmıştır. (ZIEME, Peter (1968): *Manicheischtürkische Texte*, BT Berlin.)

Bizim burada vermeye çalıştığımız Uygurca eserlerden başka Uygurlardan kalma hukuk belgeleri, mektuplar, gökbilim- takvim ve yıldız falı, fal kitapları, sağlık ile ilgili metinler gibi çeşitli metinlerin yanı sıra Hristiyan Uygurlardan kalma çeşitli eserler de bulunmaktadır. Bu eserler ile ilgili daha fazla bilgi için (bk. TEZCAN, Semih 1978: “En Eski Türk Dili ve Yazını”, *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Ankara s. 271-323.)

4. Kırgızlar

Asya Hun devletinden beri varlıkları bilinen Kırgızlar, Çin kaynaklarında *Ki-ku*, *Kie-ku*, *Kie-ka* gibi adlarla zikredilmektedir.⁷⁸ Asya Hun devleti zamanında İrtiş nehri havalisinde yaşayan Kırgızlar, Göktürk hakanı Mukan Kağan zamanında Göktürlere bağlanmışlardır. I. Göktürk devletinin yıkılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Kırgızlar, II. Göktürk devletinin kurulmasından sonra tekrar Göktürlere bağlanmışlardır. Göktürk devletinin yıkılmasından sonra Moyen-çor zamanında Uygur devletine bağlanmışlardır. Uygurların zayıflamasından istifade eden Kırgızlar 840 yılında Uygur devletini yıkmışlardır.⁷⁹ 927 yılına kadar bağımsızlıklarını sürdüren Kırgızlar, bu tarihten sonra bütün Moğolistan’ı ele geçiren Kitanlar tarafından Ötüken bölgesinden çıkartılıp tekrar eski yerlerine sürülmüşlerdir.⁸⁰ Eski Kırgızlardan bize Yenisey ırmağı kıyılarında (bugünkü Tuva Muhtar Cumhuriyeti sınırları içerisinde) Göktürk harfleriyle yazılmış yazıtlar bırakmışlardır.

4.1. Yenisey Yazıtları

Daha önce de belirttiğimiz gibi şimdiki Tuva Halk Cumhuriyeti sınırları içerisindeki bölgede bulunan yazıtlar Eski Kırgızlara aittir. Çalışmamızda Eski Kırgızlara ait olarak gösterilen yazıtlar şunlardır:

Altın Kөл Yazıtı

Barlık Yazıtları

Çakul Yazıtları

Kemçik, Cırgak Yazıtı

Kemçik, Kaya Başı Yazıtı

Minusinsk Müzesindeki Bir Yazıt

Oznaçennaya Yazıtı

Uybat Yazıtları

⁷⁷ Tezcan 1978, 304

⁷⁸ Kafesoğlu 1977, 139

⁷⁹ Kafesoğlu 1977, 139

⁸⁰ Kafesoğlu 1977, 139

Uyug-Turan Yazıtı

Uyug-Arhan Yazıtı

Uyug-Tarlık Yazıtı

5. Tezin amacı

Tezin amacı; Eski Türkçedeki fiilleri tespit etmek ve tespit edilen fiillerin tarihi lehçelerdeki seyrini ortaya koymaktır.

6. Tezin hazırlanmasında izlenen yol

Tez hazırlanırken Eski Türkçe ile ilgili taranan eserlerde tespit edilen fiillerin daha sonra sırasıyla; Karahanlı Türkçesinde olup olmadığına Divânü Lügât'it- Türk, Kutadgu Bilig, Atabetü'l-Hakâyık ve Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands nüshası) adlı eserler taranarak bakılmıştır.

Harezm Türkçesi için Mukaddümetü'l-Edeb, Kıssasü'l-Enbiyâ, Nehcü'l-Ferâdis, 'Ali'nin Kıssa-i Yusuf'u ve Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Mu'inü'l- Mürid taranmıştır.

Kıpçak Türkçesi için El-Kavânînü'l-Külliyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye, Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye, İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtîn, Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî, Gülistan Tercümesi, Codex Cumanicus ve Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk taranmıştır.

Çağatay Türkçesi için Sanglah, Lugâti Çağatai taranmıştır.

Osmanlı Türkçesi için umumiyetle Tarama Sözlüğüne bakılmıştır. Kelimenin Anadolu ağızlarında olup olmadığı için de Derleme Sözlüğüne bakılmıştır.

Ayrıca kelimenin çağdaş lehçelerde bulunup bulunmaması konusunda ise sınırlamaya gidilmiştir. Bu konuda iki husus göz önünde bulundurulmuştur, bunlardan birincisi kelimenin çağdaş lehçelerde arkaik olarak olup olmadığı; ikincisi ise Eski Türkçede ve tarihi lehçelerde olan, ancak çağdaş lehçelerde sınırlı sayıda lehçede bulunan kelimeler gösterilmiştir. Çağdaş lehçeler ile ilgili taranan sözlükler bibliyografya kısmında gösterilmiştir.

7. Eski Türkçe fiilleri tespit etmek için taranan kaynaklar (Alfabetik olarak sıralanmıştır)

7.1. Göktürk Türkçesi

Bilge Kağan yazıtı

Çoyr yazıtı

Ihe Ashete

Ihe Hanuin Nor yazıtı

Kül Tegin yazıtı

Küli Çor (İhe Hüşotü) yazıtı

Nalayha

Ongin yazıtı

Tunyukuk yazıtı

7.1.1. Göktürk metinleri:

Toyok metinleri

7.2. Eski Uygur Türkçesi

7.2.1. Runik harfli yazıtlar

El yazma I, III, IV

Hoyto-Tamir yazıtı

Sevrey yazıtı

Şine Usu yazıtı

Taryat (Terhin) yazıtı

Tes yazıtı

Suci yazıtı

7.2.2. Runik harfli yazma

İrk Bitig

7.2.3. Uygur basma ve yazma eserler

Abhidharma-koşa-bhāsyā-tikā Tattvārtha-nāma

Altun Yaruk

Altun Yaruq Sudur (BT XVIII)

Berlindeki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları

Bruchstück des Ārya Rājāvādaka Genannten Mahāyāna Sūtra

Buddhāvataṃsaka Sūtra

Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren (BT XIII)

Buddhistische Uigurica aus der Yüan-zeit

Çaştani Beg Hikâyesi

Das Uigurische Īnsadi-Sūtra (BT III)

Daşakarmapathāvadānamālā Sūtra

Dei drei Körper des Buddha (trikāya) (BT XXI)

Die Uigurische Übersetzung des Apokryphen Sūtras

Ein Fragment aus der Prajñāpāramitā

Ein Uigurisches Totenbuch

Eski Uygurca Bir Vesikanın Budizmle İlgili Küçük Bir Parçası

Fragmente der Uigurischen version des “Jin’ganjiñ mit den Gāthās des Meister Fu” (BT I)

Hsüan-Tsang Biyografisi (Gabarı’nın yayınladığı V. bölüme ait altı yaprak, VI, VII, VIII. bölümler)

Huāstavānift

İyi ve Kötü Prens Öyküsü

Kaşkul

Ksanti Kılguluk Nom Bitig (BT XXV)

Kuanşi İm Pusar
Magischen Texte des Uigurischen Buddhismus (BT XXIII)
Mātrisimit nom bitig (BT IX)
Manichäisch-Türkische Texte (BT V)
Mengi Bolzun
Sammlung Uigurischer Kontrakte
Sekiz Türlügin Yarumış Yaltrımış Nom Bitig
Sekiz Yükmek
Tişastvustik ein in Türkischer Sprache Bearbeitetes Buddhistisches Sūtra
Türkische Manichaica aus Chotsho I, II, III, IV (Le Coq)
Türkische Turfan-Texte I, II, III, IV, V (A. von Gabain)
Türkische Turfan-Texte VI (W. Bang, A. von Gabain, R. Rahmeti Arat)
Türkische Turfan-Texte VII (R. Rahmeti Arat)
Türkische Turfan-Texte VIII, IX, X (A. von Gabain)
Türlü Cehennemler Üzerine Uygurca Parçalar
Uigurica I, II, III (F. W. K. Müller)
Uigurica IV (F. W. K. Müller, A. Von Gabain)
Uigurische Sprachdenkmäler
Uygurca Sadāprarudita ve Dharmodgata Bodhisattva Hikāyesi
Uygurskaya Versiya Biografi Syuantszana
Üç İtigsizler
Vimalakīrtinirdeśasūtra (BT XX)
Zwei Pfahlschriften aus dem Turfanfunden

7.3. Kırgız Türkçesi

Yenisey yazıtları

7.4. Taranan Sözlükler

Alttürkische Grammatik
An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish
Drevnetyurskiy Slovar
Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
Old Turkic Word Formation
Orhon Türkçesi Grameri
Uigurisches Wörterbuch

8. Kısaltmalar

Abush	Abuşka
AH	Atabetü'l-Hakayık
‘Ali	Ali Kıssa-i Yûsuf
Alt.	Altay Türkçesi
Alttür. Gra.	Alttürkische Grammatik
ATS	Altayca Türkçe Sözlük
AY	Altun Yaruk

Az.	Azeri Türkçesi
AzTS	Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü
Bar.	Baraba diyalekti
BH	Behçetü'l-Hada'ik fi-Mev'i zeti'l-Halâ'ik
bk.	Bakınız
BKT	Teñri Kagan Yazıtı
BM	Kitâbu Bulgatü'l-Müşâk Fî Lügati't-Türk Ve'l-Kıfçak
BT	Berliner Turfantexte
BV	Baytaratu'l-Vâzih
c:	Cilt
CC I	Codex Comanicus İtalyanca kısmı
CC İN	Codex Cumanicus İngilizce kısmı
CC	Codex Cumanicus
Chuas	Chuastuânift (Xwâstwaneft)
Çağ.	Çağatayca
ÇB	Çaştani Bey Hikâyesi
ÇEK	Çağatayca El Kitabı
Çuv.	Çuvaş Türkçesi
DKPAM	Daşakarmapathâvadânamâlâ (Murat Elmalı- Marmara Üniversitesi Türkiyât Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi)
DKPAMp	Daşakarmapathâvadânamâlâ (Masahiro Shōgaito-Lilia Tugusheva- Setsu Fujishiro)
Dolg.	Dolgan Diyalekti
DS	Derleme Sözlüğü
DT.	Doğu Türkçesi
DTS	Drevnetyurskiy Slovar
EAT	Eski Anadolu Türkçesi (Gürer Gülsevin – Erdoğan Boz)
EAT.	Eski Anadolu Türkçesi

EDPT	An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.
ETŞ	Eski Türk Şiiri
ETT	Eski Türkiye Türkçesi
ETY	Eski Türk Yazıtları
EUTS	Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
Gag.	Gagavuz Türkçesi
Gök.	Göktürkçe
GT	Gülistan Tercümesi
GTS	Gagauz Türkçesinin Sözlüğü
H	Heilkunde I, II
Hak.	Hakas Türkçesi
Hal.	Halaç Türkçesi
Har.	Harezmi Türkçesi
HM	Horezmi Muhabbetnâme
HTS	Hakasça Türkçe Sözlük
Hüen-ts	Hüen-tsang
IB	Irk Bitig
Ih	İhe Hüşotu Yazıtı
İKPÖ	İyi ve Kötü Prens Öyküsü
İM	İrşâdü'l-Müluk Ve's-Selâtin
İN	Kitâb Fî İlmi'n-Nüşşâb
Kaç.	Kaç Diyaleti
Kar.	Karahanlı Türkçesi
Kaz.	Kazan Tatarcası
KB	Kutadgu Bilig
KBalk.	Karaçay-Balkar Türkçesi
KBD	Kadı Burhaneddin Divanı

KE	Kıssaü'l-Enbiyâ
KF	Kitâb Fi'l-Fıkıh
KFT	Kitâb Fi'l-Fıkıh Bi'l-Lisâni't-Türkî
Kıp.	Eski Kıpçak Türkçesi
Kır.	Kırgız Türkçesi
Kız.	Kızıl Diyalikti
Kİ	Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk
KK	El-Kavanînü'l-Küllîyye Li-zabti'l-Lügati't-Türkiyye
Kk.	Karakalpak Türkçesi
KMT	Karaçay Malkar Türkçesi Sözlüğü
Kob.	Koybal Diyalikti
Kom.	Kuman Lehçesi
Krg.	Karagas Diyalikti
Krm.	Kırım-Tatar Türkçesi
krş.	Karşılaştırınız.
Kry.	Karay Diyalikti
Krym.	Karaim Türkçesi
KT	Kül Tegin
KTG	Kıpçak Türkçesi Grameri
KTS	Kıpçak Türkçesi Sözlüğü
Kuan	Kuanşi İm Pusar
Kum.	Kumuk Türkçesi
Kumd.	Kumandu Diyalikti
Kutb	Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i
Küer.	Küerik Diyalikti
Kzk.	Kazak Türkçesi
KzT.	Kuzey Türkçesi
KzTS	Kazakça Türkçe Sözlük

M	Manichaena I, II, III.
MA	Zemahşeri'nin Mukaddimetü'l-edebindeki Çağatayca Malzemenin Özeti
Maitr Geng	Geng Shimin, Kadımkı Uygurca İptidai Drama Piyesasası "Maitrisimit" Hakkıdıkı Tatkıkat JTS 4
Maitr H	Geng Shimin-H. J. Klimkeit, J. P. Laut, Der Herabstieg des Bodhisattava Maitreya vom Tuşita-Götterland zur Erde.
Maitr	Maytrisimit
Mal	Malov
MC	Ahmed-i Dâ'î-Miftâhü'l-Cenne
ME	Mukaddimetü'l- Edeb
Mengi	Peter ZIEME, Mengi Bolzun
MG	Münyetü'l-Guzât
Mi	Minusinsk Müzesindeki Bir Yazıt
MM	Mu'inü'l Mürid
MN	Ömer bin Mezd- Mecmu'atü'n-Nezâir
MS	Kitâb-ı Mukaddim-i Ebu'l-Leysi's-Semerkindî
MT	Mantuku't-Tayr-Gülşehrî
NF	Nehcü'l-Ferâdis
Nog.	Nogay Türkçesi
Ong	Ongin Yazıtı
Osm.	Osmanlı Türkçesi
OT.	Orta Türkçe
OTG	Orhon Türkçesi Grameri
OY	Orhon Yazıtları
Oyr.	Oyrot Diyalekti
Oz	Oznaçennaya Yazıtı
ÖTİL	Özbek Tilinin İzahlı Lugatı
Özb.	Özbek Türkçesi

PP	Prof. Paul Pelliot
R	W. W. Radloff
RH	Kitâb Fî Riyâzâtî'l-Hayl
s.	Sayfa.
Sag.	Sagay Diyalekti
Sal.	Salar Türkçesi
Sang	Sanglah
SN	Mes'ud bin Ahmed – Süheyl ü Nev-bahâr
Starostin	Handbook of Oriental Studies
Suci	Süci Yazıtı
Suv	Suvarṇaprabhâsasūtra
SUyg.	Sarı Uygur Türkçesi
Ş	Şine Usu Yazıtı
ŞHD	Şiban Han Divânı
Şor.	Şor Türkçesi
ŞS	Şor Sözlüğü
Şu	Şu Destanı
TA	Kitâb-ı Mecmu-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî
Tar.	Tarañçi Diyalekti
Tat.	Tatar Türkçesi
TDAY-Belleten	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten
TDF	Türk Dilinde Fiiller
TDG	Türk Dili Grameri
Tel.	Teleüt Türkçesi
Ter	Terhin (Taryat) yazıtı
TF	Türkçede Fiilimsiler
TGM	Turfan'da Bulunan Göktürk Harfli Metinler

TİKT	Türkçe İlk Kuran Tercümesi
Tkm.	Türkmen Türkçesi
TKT	Türkmence Türkçe Sözlük
TLS	Türk Lehçeleri Sözlüğü
Tob.	Tobol Diyalekti
Ton	Tunyukuk Yazıtı
TSV	Tuvacanın Söz Varlığı
TT	Turfantext
TTS	Tanıkları ile Tarama Sözlüğü
Tuh	Et-tuhfetü'z-zekiyye fi'l-lügati't-Türkiyye
TuoLuoNi	Die uigurische übersetaung des apokryphen Sūtras
Tuv.	Tuva Türkçesi
TuvTS	Tuva Türkçesi Sözlüğü
Türk.	Türkiye Türkçesi
TZ	Et-Tuhfetü'l-zekiyye
UİA	Uşak İli Ağızları
UMA	Urfa Merkez Ağzı
USp	Uigurische Sprachdenkmeler
UW	Uigurischer Wörterbuch
Uyg.	Uygurca
Vel	V. de Veliaminov-Zernov
WC	Wörterbuch des Chaladsch
Yak.	Yakut Türkçesi
YDS	Yakut Dili Sözlüğü
YE	Yunus Emre Divanı
YKT	Eski Anadolu Sahasında Yazarı Bilinmeyen Satır Arası Kur'an Tercümesi
YUT	Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü

9. İşaretler

- () İmlâ gereği yazılmayan sesleri gösterir.
 [] Tahribattan dolayı düşmüş kısımlardaki onarımı gösterir.
 < > Metinde tahribat yok; fakat müstensihden kaynaklanan eksik yazımları gösterir.
 (?) Şüphe belirtir.
 [...] Düşmüş kısımları gösterir.
 - Gramer tahlillerinde fiil kökü veya gövdesi, fiillere gelen ekleri gösterir.
 * Tespit edilemeyen kesin olmayan şekilleri gösterir.
 > Bu şekle gider.
 < Bu şekilden gelir.
 ~ Değişken veya benzer şekil.

10. Bibliografya

- ALTAYLI, Seyfettin (1994): *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I, II*, MEB, İstanbul.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1936): *Türkische Turfan-Texte, VII*, SBAW.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1959): *Kutadgu Bilig (Çeviri)*, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1991): *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1999): *Kutadgu Bilig I (Metin)*, T.D.K. Ankara.
- ARAT, Reşid Rahmeti (2006): *Atabetü'l-Hakayık*, T.D.K. Ankara.
- ARIKOĞLU, Ekrem-Klara Kuular (2003): *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, T.D.K. Ankara.
- ATA, Aysu (1988): *Nehçü'l-Ferâdis III*, T.D.K. Ankara.
- ATA, Aysu (1997): *Kıssasü'l-Enbiyâ II (Dizin)*, T.D.K. Ankara.
- ATA, Aysu (2004): *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi*, T.D.K. Ankara.
- ATALAY, Besim (1988): *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi*, c: I, II, III, IV, T.D.K. Ankara.
- AYDIN, Erhan (2007): *Şine Usu Yazıtı*, Karam yayınları, Çorum.
- AYDIN, Erhan (2008): *Türk Runik Kaynakçası*, Karam yayınları, Çorum.

- BANG, W- A. von Gabain (1929- 1931): *Türkische Turfan-Texte I- V*, SBAW.
- BANG, W- A. von Gabain- R. Rahmeti Arat (1934): *Türkische Turfan-Texte VI*, SBAW.
- BANG, W.- R. Rahmeti Arat (1932): *Die Legende von Oghuz Qaghan*, SBAW. (Türkçesi: *Oğuz Kağan Destanı*, 1970, İstanbul.)
- BANGUOĞLU, Tahsin (1959): *Türkçenin Grameri*, TDK. Ankara
- BAYRAKTAR, Nesrin (2004): *Türkçede Fiilimsiler*, T.D.K. Ankara.
- BAYRAM, Bülent (2003): *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük*, Tablet yayınları.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1993): *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun kitabevi, İstanbul.
- CLAUSON, Sır Gerhard (1972): *Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford the Clarendon Press, London.
- DEMİRCİ, Ümit Özgür-Şenol Korkmaz (2008): *Yusuf u Zeliha*, Kaknüs yayınları, İstanbul.
- DENY, Jean (1941): *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* (çev: Ali Ulvi Elöve), Maarif Matbaası, İstanbul.
- Derleme Sözlüğü* (1963- 1982): c: I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, T.D.K. Ankara.
- DOERFER, Gerhard-Semih Tezcan (1980): *Wörterbuch des Ghaladsch* (Dialekt von Xarrab), Akadémia Kiado, Budapest.
- ECKMANN, János (1988): *Çağatayca El Kitabı*, (çev: Günay Karaağaç), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, İstanbul.
- ELMALI, Murat (2009): *Daşakarmapathaavadānamālā*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul.
- ERASLAN, Kemal-Osman Fikri Sertkaya-Nuri Yüce (1979): *Kutadgu Bilig III (İndeks)*, Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1984): *Kutadgu Bilig Grameri (Fiil)*, Gazi Üniversitesi yayınları, Ankara.
- ERDAL, Marcel (1991): *Old Turkic Word Formation*, Wiesbaden.
- ERGİN, Muharrem (1995): *Orhun Abideleri*, Boğaziçi yayınları, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem (1997): *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak yayınları, İstanbul.
- GABAIN, A. von (1931): *Uigurica IV*, ABAW, Berlin.
- GABAIN, A. von (1954): *Türkische Turfan-Texte VIII*, ABAW.
- GABAIN, A.von (1959): *Türkische Turfan-Texte X*, ABAW.

- GABAIN, A.von- W. Winter (1958): *Türkische Turfan-Texte IX*, ABAW.
- GABAIN, A. von (1988): *Eski Türkçenin Grameri*, (çev: Mehmet Akalın), T.D.K. Ankara.
- GAZİHAN, Sultan Abdülhamid (1298): *Lugati Çağatai ve Türki Osmâni*, Mihran matbaası, İstanbul.
- GÜLSEVİN, Gürer-Erdoğan Boz (2004): *Eski Anadolu Türkçesi*, Gazi kitabevi, Ankara.
- HACIEMİNGÖLU, Necmettin (1991): *Türk Dilinde Fiiller*, Cönk yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1997): *Harezmi Türkçesi ve Grameri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, İstanbul.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (2003): *Karahanlı Türkçesi Grameri*, T.D.K. Ankara.
- HAMILTON, James Russel (1988): *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, (çev: Vedat Köken), T.D.K. Ankara.
- HAN, Muhammad Mehdî (1960): *Sanglax*, (yay: Sır Gerhard Clauson), London.
- HAZAI, G- Peter Zieme (1971): *Fragmente der Uigurischen Version des "Jin'ganjin mit den Gāthās des Meister fu"* Berliner Turfantexte I, Berlin.
- HÜR, Ayşe (2003): "Tarihi Aydınlatan Bengü Taşlar", *Toplum ve Tarih Dergisi*, s. 110.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1958): *Kıpçak Türkçesi Grameri*, T.D.K. Ankara.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1989): *Gülistan Tercümesi*, T.D.K. Ankara.
- KARASOY, Yakup (1998): *Şiban Han Divānı*, T.D.K. Ankara.
- KAUP, Willi Bang (1925-1934): *Berlin'deki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları*, (çev: Şinasi Tekin 1980), Atatürk Üniversitesi yayınları, Erzurum.
- KAYA, Ceval (1994): *Uygurca Altun Yaruk*, T.D.K. Ankara.
- KOÇ, Kenan-Ayabek Bayniyazov-Vehbi Başkan (2003): *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ yayınları, Ankara.
- KONONOV, A. N. (1956): *Grammatika Sovremenogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*, Moskova.
- LAUT, J. P-Klaus Röhrborn (1990): *Buddhistische Erzählliteratur und Hagiographie in Türkischer über lieferung*, Wiesbaden.
- LE COQ, A. von (1911): "Dr. Stein's Turkish Khuastuanift from Tun-huang", *JRAS*, s. 277- 314.
- LE COQ, A. von (1912): *Türkische Manichaica aus Chotscho I*, ABAW. (Türkçesi: Fuat Kösearif (1932): *Türkçe Mani Metinler I*, İstanbul.)

- MAUE, Dieter (1996): *Alttürkische Handschriften (teil 1)*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- MÜLLER, F. W. (1908): *Uigurica I*, ABAW, Berlin.
- MÜLLER, F. W. (1911): *Uigurica II*, ABAW, Berlin.
- MÜLLER, F. W. (1922): *Uigurica III*, ABAW, Berlin.
- NADELYAYEV, V. M- NASİLOV, D. M- TENİŞEV, E. R- ŞÇERBAK, A. M (1969): *Drevnetyurskiy Slovar*, Leningrad: Izdatel'stvo Nauka.
- NASKALİ, Emine Gürsoy- Muvaffak Duranlı (1999): *Altayca-Türkçe Sözlük*, T.D.K. Ankara.
- NASKALİ, Emine Gürsoy-Viltor Butanayev-Almagül İsina-Erdal Şahin-Liasian Şahin-Aylin Koç (2007): *Hakasça-Türkçe Sözlük*, T.D.K. Ankara.
- NECİP, Emir Neripoviç (2008): *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, (çev: İkil Kurban), T.D.K. Ankara.
- ODA, Juten (1980): "Eski Uygurca Bir Vesikanın Budizmle İlgili Küçük Bir Parçası", *TM*, İstanbul, s. 183-205.
- ODA, Juten (1985): *On the Uigur Colophon of the Buddhāvataṃsaka-sūtra*, The Bulletin of Toyohashi Junior Collage, Osaka.
- ODA, Juten (1986): *Sekiz Törlüğün Yarımış Yaltrimış Nom Bitig*, Edebiyat Fakültesi yayınları, İstanbul.
- ODA, Juten-Peter Zieme-Horoshi Umemura-Takao Moriyasu (1993): *Sammlung Uigurischer Kontrakte*, Osaka University Press, Osaka.
- ORKUN, Hüseyin Namık (1936, 1938, 1940, 1941): *Eski Türk Yazıtları*, T.D.K. Ankara.
- ÖLMEZ, Mehmet (1991): *Altun Yaruk III. Kitap*, (=5. Bölüm) (*Suvarnaphāsūtra*), Ankara.
- ÖLMEZ, Mehmet (1994): *Hsüan-Tsang'ın Uygurca Yaşamöyküsü* (VI. bölüm), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış doktora tezi), Ankara.
- ÖLMEZ, Mehmet (2007): *Tuvacanın Söz Varlığı*, Wiesbaden.
- ÖNER, Mustafa (1996): "-matı / -meti Gerundiyumu Hakkında", 3. Uluslararası Tür Dil Kurultayı, T.D.K 678, s. 833- 840.
- Özbek Tiliniñ İzehli Lugati* (1981), Moskova.
- ÖZÖNDER, F. Sema Barutçu (1987): *Uygurca Sadāprarudita ve Dharmodgata Bodhisattva Hikāyesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış doktora tezi), Ankara.
- ÖZÖNDER, F. Sema Barutçu (1998): *Üç İtigsizler*, T.D.K. Ankara.

- PİKARSKİY, E. K. (1945): *Yakut Dili Sözlüğü*, Ebüzziya Matbaası, İstanbul.
- RADLOFF, W. (1909- 1912): *Alttürkische Studien I- VI*, St. Petersburg.
- RADLOFF, W. (1910): *Tişastvustik*, Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences, St. Pétersbourg.
- RADLOFF, W. (1911): *Bruchstück des Árya Rājāvavādaka genannten Mahāyāna Sūtra*, St. Petersburg.
- RADLOFF, W. (1911): *Ein Fragment aus der Prajnāpāramitā*, St. Petersburg.
- RADLOFF, W. (1911): *Kuan-şi-im Puser*, Commissionnaires de l'Académie Impériale des Sciences, St. Petersburg.
- RADLOFF, W. (1911): *Nachträge zum Chuastvanit*, Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de, St. Petersburg.
- RADLOFF, W. (1928): *Uigurische Sprachdenkmäler*, Akademik der Wissenschaften, Leningrad.
- RÄSÄNEN, Martti (1969): *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen*, Helsinki.
- RÖHNBORN, Klaus (1977): *Uigurisches Wörterbuch*, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, 1-6
- SERTKAYA, Osman Fikri (2000): "Suuci < Sugeci (Bel) Yazıtı Ne Zaman Yazıldı", *TDAY-Belleten*, s. 307- 312.
- SHÖGAİTO, Masahiro- Lilia Tugusheva- Setsu Fujishiro (1998): *Dasakarmapathāvadānamālā*, in Uighur from the Collection of the St. Petersburg Branch of the Institute of Oriental Studies Russian Academy of Sciences, Kyoto.
- SHÖGAİTO, Masahiro (2008): *Uighur Abhidharma Texte*, Nakanishi Printing, Kyoto.
- STAROSTIN, Sergei-Anna Dybo-Oleg Mudrak (2003): *Handbook of Oriental Studies*, c: I, II, III Boston.
- ŞEN, Mesut (2008): "Harf Şifresi", *Kültür Tarihimize Gizli Diller ve Şifreler*, editör: Emine Gürsoy Naskali, Erdal Şahin, Picus yayınları, İstanbul, s. 239-250.
- Tarama Sözlüğü (1963- 1977) c: I II, III, IV, V, VI, VII, T.D.K. Ankara.
- TAVKUL, Ufuk (2000): *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, T.D.K. Ankara.
- TEKİN, Şinasi (1960): *Kuan-şi-İm Puser (Ses İştien İlah)*, Atatürk Üniversitesi yayınları, Erzurum.
- TEKİN, Şinasi (1980): *Buddhistische Uigurica aus der Yüan-Zeit*, Akademiai Kiadó-Budapeşt.
- TEKİN, Şinasi (1980): *Maitrisimit nom Bitig*, Berliner Turfantexte IX, Berlin.

- TEKİN, Talât (1988): *Orhon Yazıtları*, T.D.K. Ankara.
- TEKİN, Talât (1994): *Tunyukuk Yazıtı*, Simurg yayınları, İstanbul.
- TEKİN, Talât (1997): *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*, Simurg yayınları, Ankara.
- TEKİN, Talât (2000): *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara.
- TEKİN, Talât (2004): “On the Turkic Gerundial Suffix {-mAtI(n)}”, *Makaleler II “Tarihi Türk Yazı Dilleri”* s. 613-624 (Yayına hazırlayanlar: Emine Yılmaz, Nurettin Demir) Öncü Kitap, Ankara.
- TEKİN, Talât (2004): *İrk Bitig*, Öncü kitap, Ankara.
- TEKİN, Talât-Mehmet Ölmez-Emine Ceylan-Zuhal Ölmez-Süer Eker (1995): *Türkmençe Türkçe Sözlük*, Simurg yayınları, İstanbul.
- TEZCAN, Semih (1970): *Das Uigurische İnsadi Sūtra*, Berliner Turfantexte III, Berlin.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1994): *Eski Türkiye Türkçesi*, Enderun kitabevi, İstanbul.
- TOPARLI, Recep (1988): *Mu ‘inü’l- Mürid*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi yayınları, Erzurum.
- TOPARLI, Recep-Hanifi Vural-Recep Karaatlı (2003): *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, T.D.K. Ankara.
- TOPRAK, Funda (2005): *Harezmi Türkçesinde Fiil*, Ankara.
- TUGUŞEVA, L. Yu (1991): *Uygurskaya Versiya Biografi Syuantszana*, Akademiya Nauk S.S.C.B. Moskova.
- UÇAR, Erdem (2009): *Altun Yaruk Sudur (V. kitap)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış doktora tezi), İzmir.
- USER, Hatice Şirin (2009): *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları*, Kömen yayınları, Konya.
- WAGNER, E-Klaus Röhrborn (1989): *Kaşkūl*, Institut für Orientalistik an der Justus-Liebig Universität, Giessen.
- WİLKENS, Jens (?): *Alttürkisch-buddhistischen Kşanti Kılğuluk Nom Bitig*, Berliner Turfantexte XXV, Berlin.
- WİLKENS, Jens (2001): *Die drei Körper des Buddha (trikāya)*, Berliner Turfantexte XXI, Berlin.
- YUDAHİN, K. K.- Abdullah Taymas (1988): *Kırgız Sözlüğü*, cilt: I, II T.D.K. Ankara.
- YÜCE, Nuri (1993): *Mukaddimetü’l-Edeb*, T.D.K. Ankara.
- ZAJACZKOWSKİ, A. (1961): *Najstersza Wersja Turecka Xusrev ü Şirin Qutba*, Czesc III Slownik, Warszawa.

ZIEME, Peter (?): *Magische Texte des Uigurischen Buddhismus*, Berliner Turfantexte XXIII, Berlin.

ZIEME, Peter (1975): *Manichäisch-türkisch Texte*, Berliner Turfantexte V, Berlin.

ZIEME, Peter (1985): *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren*, Berliner Turfantexte XIII, Berlin.

ZIEME, Peter (1985): *Zur Buddhistischen Stabreimdichtung der Altan Uiguren*, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae XXIX (2), pp. 187-211, Berlin.

ZIEME, Peter (1996): *Altun Yaruq Sudur*, Berliner Turfantexte XVIII, Berlin.

ZIEME, Peter (2000): *Vimalakîrtinirdeśa Sūtra*, Berliner Turfantexte XX, Berlin.

ZIEME, Peter-G. Kara (1978): *Ein Uigurisches Totenbuch*, Nāropas Lehre in Uigurischer Übersetzung von vier tibetischer Traktaten nach der Sammelhandschrift aus Dunhuang British Museum Or. 8212 (109) Budapest.

1. BASİT FİLLER:

Yapım eki almamış, daha küçük parçaya bölünemeyen, anlamlı en küçük fiil şekline basit fiil denir.

J. Deny'e göre Türkçede basit fiiller vokal, vokal-konsonant, vokal-konsonant-konsonant, konsonant-vokal, konsonant-vokal-konsonant, konsonant-vokal-konsonant-vokalden ibarettir.⁸¹

Banguoğlu, Türkçede kelime köklerinin aslında hep tek heceli anlamlıklar olduğunun sanıldığını, buna göre sözlük kelimelerimizin iki veya üç heceli olan şekillerinin eski ya da yaşayan bir takım eklerle teşkil edildiğini belirttikten sonra, yine de bazı iki veya üç heceli kelimelerin daha fazla çözümlenmesinin zor olduğunu belirtmektedir.⁸²

Ergin, Türkçe kelime köklerinin umumiyetle tek heceli olduğunu, bugün kelimelerin köklerini ararken pek çok kelimenin tek heceye kadar indirildiğini, Eski Türkçe de dahil tek heceye indirilemeyen kelimelerin Türkçenin karanlık devirlerine inmek mümkün olsa onların da tek heceye kadar indirilebileceğini belirtmektedir.⁸³

Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Fiiller* adlı eserinde, kök fiiller bütün şivelerde ya bir hareket ya da bir oluş, durum bildiren tek heceden ibarettir. Esasen Türk dilinde bütün kelimeler tek heceden ibaret köke dayandığı için, kök fiillerin de öyle olması tabiidir. Bu itibarla Türkçede mevcut birden fazla heceli bütün fiiller ya bir kök fiilin yapım eki ile genişlemiş şeklidir, ya da yapım eki ile isimden türemiştir.⁸⁴

Ercilasun ise Türkolojide araştırmalar ilerledikçe daha çok kelimenin ilk şekline ve köküne gidildiğini, böylece Türkçede bütün köklerin (dolayısıyla fiil köklerinin) tek heceli olduğu kanaatinin daha çok yaygınlaştığını belirttikten sonra, Türkçe kelimelerin iki heceli olduğunu savunan Ramstedt'in görüşünün de P.M. Melioranski, A.N. Kononov, V. V. Reşetov, E. V. Sevortiyani gibi dilciler tarafından tenkit edildiğini belirtmiştir. Ercilasun, basit fiil olduğundan şüphe edilmeyen fiillerin ancak tek vokal ve bir konsonantla bir vokalden oluşan fiiller olduğunu, konsonantla biten pek çok fiilin de basit olmasının yanında türemiş fiil olma ihtimalinin de daima bulunduğunu belirtmiştir.⁸⁵

Biz burada umumiyetle Eski Türkçe metinlerde tespit edilebilen köke kadar inmeyi daha uygun bulduk, bazı fiillerde o fiile gelen genişletme ekinin kelime köküne kaynaştığı aşikâr olan *tod-*, *kod-* gibi fiilleri farazi köke kadar indirdik.

Eski Türkçede tespit edebildiğimiz basit fiiller şöyledir:

⁸¹ J. Deny 1941, 78

⁸² Banguoğlu 1959, 145-146

⁸³ Ergin 1997, 102

⁸⁴ Hacıeminoğlu 1991, 15

⁸⁵ Ercilasun 1984, 11

1.1. V şeklinde olan basit fiiller:

***ı-** “göndermek” (bk. *ıd-*)

ö- “düşünmek, akıl etmek”

Gök. *ö-* “düşünmek”

(a)ñ(i)g bil(i)g (a)nta öyür (e)rm(i)ş “Fesatlıkları o zaman düşünürlermiş” (KT G 5)

Uyg. *ö-* “düşünmek, akıl etmek”

bu savı... ömek sakınmak kergek “ Bu sözü düşünmek gerek ” (M III 12 7, 8)

Kar. *ö-* “düşünmek, akıl etmek” (DLT I 11)

ö- fiili Karahanlıcadan sonra hem tarihi şivelerde hem de çağdaş lehçelerde tespit edilemedi.

u- “muktedir olmak, yapabilmek, edebilmek”

u- fiili Eski Türkçede hem “muktedir olmak” anlamında fiil olarak hem de “yeterlik” işlevinde yardımcı fiil olarak kullanılmaktadır. Eski Türkçede “*u-*” fiili yeterlik işlevinde hem olumlu hem de olumsuz anlamda kullanılır. *kılu uyur men* “yapabilirim” (Alttür. Gra. 376) örneğindeki gibi olumlu anlamda, *uçar kuş uçu umadın turdı* “Uçan kuş uçamadan kaldı” (TT I 92) örneğinde de olumsuz anlamda kullanılmıştır. Ayrıca Eski Türkçede “*bil-*” yardımcı fiili de *n(e)η n(e)η s(a)b(ı)m [(e)r]s(e)r b(e)ηgü t(a)şka urt(u)m (a)η(a)r körü bil(i)η* “Her ne sözüm varsa görebilesiniz diye ebedi taşta yazdım” (BK K 8) örneğinde olduğu gibi yeterliğin olumlusu olarak karşımıza çıkar.

Karahanlı sahasında ise yeterliğin olumlusu olarak “*u-*” fiili ile “*bil-*” tasviri fiili yanyana kullanılır. Hatta “*bil-*” yardımcı fiili bu dönemde olumlu anlamda “*u-*” fiilinden çok daha fazla kullanılmaktadır. Yeterliğin olumsuzluğu olarak da bu dönemde “*u-*” fiili kendinden önce gelen vokal gerundium ile kaynaşarak “*ıma-, ime-, uma-, üme-*” şeklindedir. Bu tabii ki “*kelümedi < kel-ü + u- ma- dı*” şeklinden gelmiştir. Daha sonraki dönemde ise bu vokal gerundiumun düzleşmesi sonunda “*ama-, eme-*” şekli karşımıza çıkar ve yeterlik yardımcı fiili olan “*bil-*” yardımcı fiilinin olumsuzluğu şeklinde kullanılır. Bugün de “*geleme-, yapama-*” gibi örneklerde kullandığımız yeterliğin olumsuzluğu aslında “*kele uma-, yapa uma-*” şeklindeyken daha sonra “*u-*” fiilinin kendinden önce gelen vokal gerundium ile kaynaşması sonucunda “*geleme-, yapama-*” şekline dönüşmüştür.

Gök. *u-* “muktedir olmak, yapabilmek, edebilmek”

k(i)m (a)rt(a)tı ud(a)çı [(e)rt]i “Kim bozabilecekti?” (BK D 19)

Uyg. *u-* “muktedir olmak, yapabilmek, edebilmek”

satıgn bérgele ugay mu “Satın alabilecek misin” (U III 51 12)

kkir tapçalarıg birtem arıtgalı uyurlar.. “Kir ve paslarını toptan temizleyebilirler” (AY 147 6, 7)

burkanlarıg körgeli udılar.. “Budaları görebildiler..” (AY 131- 4)

Kar. *u-* “muktedir olmak, yapabilmek, edebilmek” (KB 104) “*tapnugay < tap-ı-n-u + u- gay, itügey < it-ü + u- gay, öteyüme- < öte-(y)-ü + u- ma-*” örneklerinde olduğu gibi Karahanlı Türkçesinde kaynaşmış şekilde de kullanılır.

“*u-*” fiili Karahanlı Türkçesinden sonra umumiyetle yerini “*bil-*” yardımcı fiiline bırakmıştır. Sadece Kıpçak Türkçesinde “*u-*” “muktedir olmak” anlamında KFT’de

geçmektedir. Çağatay Türkçesinde ise “u-” fiili yerini “al-” yardımcı fiiline bırakmıştır. “*kele al- < kel-e + al-*” “gelebilmek” örneğinde olduğu gibi.

1.2.V+C ŞEKLİNDE OLAN FİLLER:

aç- (I) “açmak, (zincir vb...) çözmek; açıklamak”

Gök. aç- “açmak”

sünügün açdımız “Mızrakları açtık” (Ton 1 K 4)

Uyg. aç- “açmak, (demir vb...) çözmek; açıklamak”

kapagın açdı “Kapağını açtı” (M I 13 7)

açgay belgürtgey “izah edecek, (onun güzelliğini) ortaya çıkaracak” (M I 11 5)

ayıg kılınçımıznu.. aça “kötü davranışlarımızı açığa vurarak” (TT IV 4 18)

yëtting kün temir sua açdı “Yedinci gün demir zincirleri çözdü” (İKPÖ XXXIII 3)

Kar. aç- “açmak; izah etmek” (DLT I 163; KB 63)

Har. aç- “açmak, açıklamak” (ME 14 4)

Kıp. aç-, aş- “açmak, ” (KK 97a 11; DM 20a 15)

Çağ. aç- “açmak” (ŞHD 55a 12)

Osm. aç- “açmak” (TTS 12)

Anadolu ağızlarında aç- fiilinin yanı sıra aş- şekli de vardır.

aş- “açmak” (DS 1 361)

aç- (II) “acıkmak”

Gök. aç- “acıkmak”

açs(a)r tos(i)k öm(e)z s(e)n “Acıkırsan doyacağımı düşünmezsin” (BK K 6)

Uyg. aç- “acıkmak”

açmış suvsamış “Acıkmış, susamış” (Maitr 165r 3)

açmak suvsamak “acıkmak susamak” (AY 118 4)

Kar. aç- “acıkmak” (KB 5384)

Har. aç- “acıkmak” (Kutb 15)

Kıp. aç- “acıkmak” (CC 25 1)

Kelime Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. aç- “acıkmak” (TTS 8)

***ad-**(I) (bk. *adır-*, *adın-(I)*)

***ad-**(II) (bk. *adın-(II)*)

ag- “yükselmek, (dağ vb... yerlere) tırmanmak”

Gök. ag- “(dağ vb... yerlere) tırmanmak”

y(i)şka (a)gdı “Dağa tırmandı” (BK D 37)

Uyg. ag- “yükselmek, (dağ vb... yerleri) aşmak”

tamudan yokaru agdukda “cehennemden yukarı yükseldiğinde” (M I 13, 15)

yaylağ tagıma agıpan yaylayur turur men “Yazlık dağıma çıkararak yazı geçiriyorum” (IB 62)

Kar. ag- “yükselmek, (dağ vb... yerleri) aşmak, çıkmak” (DLT I 173, II 61)

Har. ag- “yükselmek, (dağ vb... yerleri) aşmak, çıkmak” (KE 53r 7)

Kıp. ag- “yükselmek, (dağ vb... yerleri) aşmak, çıkmak” (Kİ 69)

Çağ. ag- “yükselmek, (dağ vb... yerleri) aşmak, çıkmak” (Sang 42r 9)

Osm. ag- “yükselmek, (dağ vb... yerleri) aşmak” (TTS 49)

Anadolu ağızlarında:

ağ- “aşmak, yükselmek, çıkmak” (DS 1 102)

ak- “akmak”

Uyg. *ak-* “akmak”

akdı “Aktı” (U III 66 5)

akmaz akıtmaz “Akmaz akıtmaz” (TT VI 136)

kan akıp ünti “Kan akıp çıktı” (U II 27 22)

Eski Uygur Türkçesinde U II 27 22’deki *ak-* fiilini Müller *ab-* şeklinde okumuştur, Eski Türkçede taradığımız eserlerin hiçbirinde “(kan) fişkırmak, akmak” anlamında *ab-* fiili veya bunun türevi olan herhangi bir fiil tespit edemedik. Buradaki okuyuş hatalıdır ve fiil *ak-* şeklinde okunmalıdır, zaten Röhrborn de Berlin Müzesindeki eserin paralel versiyonunda fiilin *akar* şeklinde geçtiğini belirtmiştir. (UW 78)

Kar. *ak-* “akmak” (DLT I 168)

Har. *ak-* “akmak” (Kutb 9)

Kıp. *ag-, ah-, ak-* “akmak” (Kİ 68, İM 106b 3, CC 145 9)

Çağ. *ak-* “akmak” (Sang 44r 25)

Osm. *ak-* “akmak, meyletmek” (TTS 73)

al- “almak, gasp etmek, zapt etmek, fethetmek, (öğüt vb...) dinlemek”

Gök. *al-* “almak, zapt etmek, fethetmek”

ol s(a)b(i)g (a)l(i)p “o sözü alıp” (KT G 7)

ëlin anta altım “Ülkesini orada zapt ettim” (BK D 27)

Uyg. *al-* “almak, gasp etmek, (öğüt vb...) dinlemek”

ögüm ötin alayın “Annemin öğüdünü dinleyeyim” (IB 58)

tavarın altımız “malını gasp ettiğimiz” (TT IV 6 44)

bo bitigni alıp kelser “bu kitabı alıp gelse” (Usp 12 9)

Kar. *al-* “almak, zapt etmek, fethetmek, gasp etmek” (KB 372, DLT I 168, II 87)

Har. *al-* “almak, zapt etmek, fethetmek, evlenmek” (NF 31 3, 292 15, 325 3)

Kıp. *al-* “almak, zapt etmek, fethetmek, evlenmek” (GT 183 3, CC 5 12)

Çağ. *al-* “almak” (ŞHD 116b-13, Sang 45v 27)

Osm. *al-* “almak, zapt etmek, fethetmek, evlenmek” (TTS 109)

añ- “anmak, hatırlamak”

Uyg. *añ-* “anmak, hatırlamak”

kurıyu añmış teg “kurumayı hatırlamış gibi” (BT III 280)

Kar. *añ-* “anmak, hatırlamak” (TİKT 55)

Har. *añ-* “anmak, hatırlamak” (Kutb 9)

Kıp. *añ-* “anmak, hatırlamak” (Kİ 24)

Çağ. *añ-* “anmak, hatırlamak” (Sang 50v 8)

Osm. *añ-* “anmak, hatırlamak”

ar-(I) “aldatmak, hile yapmak”

Gök. *ar-* “aldatmak, hile yapmak”

süçig s(a)b(i)n y(i)mş(a)k (a)gın (a)r(i)p “tatlı sözüne yumuşak ipeğine aldanıp” (KT G 5)

Uyg. *ar-* “aldatmak, hile yapmak”

biliglerig tünle küntüz armaksızın sönmeksizin bışrunup ögretinip bilirler

“Bilgilerini gece gündüz hilesiz ve durmaksızın öğrenir bilirler.” (AY 211 5)

Kar. *ar-* “aldatmak, hile yapmak” (DLT I 172)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ar-(II) “yorulmak, bitmek-tükenmek, zayıf düşmek”

Uyg. *ar-* “yorulmak, bitmek-tükenmek, zayıf düşmek”

yêrlerig kezip arıp “yerleri gezip yorulup” (U III 20 5)

arıtı armadı “Tamamıyla yorulmadı” (U IV 22 273)

Kar. *ar-* “yorulmak, yorgun düşmek” (DLT I 172)

Har. *ar-* “yorulmak, yorgun düşmek” (Kutb 10)

Kıp. *ar-* “yorulmak, yorgun düşmek” (Kİ 123)

Çağ. *ar-* “yorulmak, yorgun düşmek” (Sang 33v 8)

Osm. *ar-* “yorulmak, yorgun düşmek” (TTS 224)

as-(I) “asmak”

Uyg. *as-* “asmak”

söğüt(iñ) üze birer çıyratgu asıñ “Ağacın üzerine birer çingirak asın” (İKPÖ LXXIX VI)

Kar. *as-* “asmak” (DLT I 173)

Har. *as-* “asmak” (ME 66 4)

Kıp. *as-* “asmak” (Kİ 261)

Çağ. *as-* “asmak” (ŞHD 165a 1)

Osm. *as-* “asmak”

as- (II) “artmak, çoğalmak”

Uyg. *as-* “artmak, çoğalmak”

edgü kılınçka üklitdi asdı “İyi davranışlarını çoğalttı ve arttırdı” (U IV 22)

asdıñ üklitdim kılınçımın muntaglar üze “Davranışlarımı böyle şeyler üzerine arttırdım, çoğalttım” (ETŞ 180 18)

kut asgalı sakınsar “saadeti genişleterek düşünse” (TT V 8 70)

birt asıp “vergileri çoğaltıp” (Maitr 82v 13)

Bazı araştırmacılar kelimeyi *aş-* “artmak, çoğalmak” şeklinde okumuşlardır.

Uygurcada umumiyetle *üklit-* fiili ile beraber kullanılan bu fiil *aş-* değil *as-* okunmalıdır.

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

aş- “(dağ, nehir vb...yerleri) aşmak, geçmek”

Gök. *aş-* “(dağ, nehir vb...yerleri) aşmak, geçmek”

k(a)d(i)rk(a)n yış(i)g (a)şa bod(u)n(u)g (a)nça kont(u)rtum(i)z “Kadırgan dağlarını aşarak milleti öylece yerleştirdik” (KT D 21)

Uyg. *aş-* “(dağ, nehir vb...yerleri) aşmak, geçmek”

aşayın tésersen “dağı aşayım dersen” (TT I 47)

Kar. *aş-* “(dağ, nehir vb...yerleri) aşmak, geçmek” (DLT I 173)

Har. *aş-* “(dağ, nehir vb...yerleri) aşmak, geçmek” (NF 367 4)

Kıp. *aş-* “(dağ, nehir vb...yerleri) aşmak, geçmek” (GT 327 9)

Çağ. *aş-* “(dağ, nehir vb...yerleri) aşmak, geçmek” (Sang 40v 19)

Osm. *aş-* “(dağ, nehir vb...yerleri) aşmak, geçmek” (TTS 263)

at- “atmak, fırlatmak”

Uyg. *at-* “atmak, fırlatmak”

taş alıp zruşç burkanağ at<d>ılar “Taş alıp Zruşç Buda’ya attılar” (M 400 9)

ok atıp “ok atıp” (U II 78 31)

- Kar.** *at-* “atmak, fırlatmak” (DLT I 170)
Har. *at-* “atmak, fırlatmak” (Kutb 44v)
Kıp. *at-* “atmak, fırlatmak” (GT 338 7)
Çağ. *at-* “atmak, fırlatmak” (Sang 27v 8)
Osm. *at-* “atmak, fırlatmak”

av- “toplanmak, kalabalığa karışmak, etrafına üşüşmek”

- Uyg.** *av-* “toplanmak, kalabalığa karışmak, etrafına üşüşmek”
tumanlıg yekler avar tēyür “Karanlıkta şeytanlar etrafına üşüşür, der” (M II 11 10)
meniñ ... et’özimin telim üküş kurtlar avıp kelip “benim vücudumun etrafına bütün kurtlar toplanıp gelip” (Warnke 53)
Kar. *aw-* “toplanmak, etrafına üşüşmek” (DLT I 174)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ay- “söylemek, buyurmak”

- Gök.** *ay-* “söylemek, buyurmak”
öd t(e)ñri (a)ys(a)r “zaman Tanrısı buyursa” (KT K 10)
Uyg. *ay-* “söylemek, buyurmak”
adınaguka ayıp kulturtum erser “başkasına buyurup yaptırdım ise” (AY 135 1)
Kar. *ay-* “söylemek, buyurmak” (DLT I 174)
Har. *ay-* “söylemek, buyurmak” (NF 32 7)
Kıp. *ay-* “söylemek, buyurmak” (GT 353 2)
Çağ. *ay-* “söylemek, buyurmak” (ŞHD 124a 12)
Çağataycadan itibaren *ay-* fiiline gelen *-t-* genişletme eki köke kaynaşmıştır ve *ayt-* “söylemek” şeklinde kullanılmıştır.
Osmanlıcada kelime ince sıraya geçer ve umumiyetle Eski Anadolu Türkçesinde *-t-* faktitif eki ile genişletilmiş halde *eyt-* ~ *eyit-* şeklinde kullanılır.
Bugün Anadolu ağızlarında da fiil yaşamaktadır.
eyit- “söylemek, işittirmek, cevap vermek” (DS 5 1823)

az- “yoldan çıkmak, şaşırarak, azmak”

- Gök.** *az-* “yoldan çıkmak, şaşırarak, azmak”
(a)dr(i)lm(a)l(i)m (a)zm(a)l(i)m “Ayrılmayalım, yoldan çıkmayalım” (Ong 11)
Uyg. *az-* “yoldan çıkmak, şaşırarak, azmak”
[burkan]tın azsarlar “Budanın öğretti yolundan çıksalar” (Mair 70 37)
kuş og(l)ı uça aztı “Kuş yavrusu uçup yolunu kaybetti” (IB 15)
Kar. *az-* “yoldan çıkmak, şaşırarak, azmak” (DLT I 173)
Har. *az-* “yoldan çıkmak, şaşırarak, azmak” (NF 168 15)
Kıp. *az-* “yoldan çıkmak, şaşırarak, azmak” (GT 149 6)
Çağ. *az-* “yoldan çıkmak, şaşırarak, azmak” (ŞHD 48b 4)
Osm. *az-* “yoldan çıkmak, şaşırarak, azmak” (TTS 351)

eg- “eğmek”

- Uyg.** *eg-, eñ-* “eğmek”
eñreklerni egip “parmaklarını eğip” (U II 46 71)
iki yanar erñek eñip “iki (defa) döner, parmaklarını eğip” (TT V 8 57)
Kar. *eg-* “eğmek” (DLT I 168)
Har. *eg-* “eğmek” (Kutb 57)

- Kıp.** *eg-, eη-* “eğmek” (Kİ 68, TZ 28b 6)
Çağ. *eg-* “eğmek” (Sang 106v 29)
Osm. *eg-* “eğmek”

em- “emmek”

- Uyg.** *em-* “emmek”
sütün emdim “Sütünü emdim” (Maitr 33r 22)
Kar. *em-* “emmek” (DLT I 169)
Har. *em-* “emmek” (Kutb 50)
Kıp. *em-* “emmek” (Kİ 23)
Çağ. *em-* “emmek” (Sang 113r 22)
Osm. *em-* “emmek”

ên- “inmek”

- Gök.** *ên-* “inmek”
t(a)gd(a)kî ênm(i)ş “Dağdaki inmiş” (KT D 12)
Uyg. *ên-* “inmek”
bo yêrtinçüke êne yarlıkasar “bu yeryüzüne inenler şefkat gösterse” (TT IV 12)
Kar. *ên-* “inmek” (KB 210)
Har. *ên-* “inmek” (NF 127 11)
Kıp. *ên-* “inmek” (Kİ 123)
Çağ. *ên-* “inmek” (Sang 115r 12)
Osm. *ên- > in-* “inmek”

eη- (bk. *eg-*)

êr-(I) “ulaşmak, varmak”

- Gök.** *êr-* “ulaşmak, varmak”
temir kap(i)gka t(e)gi (ê)rtim(i)z “Demir Kapıya kadar ulaştık” (Ton II G 1)
Uyg. *êr-* “ulaşmak, varmak”
üze sokışmış êrmiş “Üste sokulmuş ulaştı” (IB 6)
Kar. *êr-* “ulaşmak, varmak” (AH BC 9)
Har. *êr-* “ulaşmak, varmak” (KE 2v 21)
Kıp. *êr-* “ulaşmak, varmak” (GT 156 11)
Çağ. *êr-* “ulaşmak, varmak” (Sang 97r 23)
Osm. *êr- > er-* “ulaşmak, varmak” (TTS 1507)

êr-(II) “yermek, kötölemek”

- Uyg.** *êr-, yêr-* “yermek, kötölemek”
êrkelir kınakalır üçün “yermek kınamak için” (Üİ 120a 5)
men el kan kızı yêrmetin “ben bir Han kızı olarak kötölemeden” (İKPÖ A X)
Kar. *yêr-* “yermek, beğenmemek, iğrenmek, hakir görmek” (DLT III 185)
Har. *yêr-* “yermek, azarlamak” (ME 182 7)
Kıp. *yêr-* “yermek, hoşuna gitmemek” (Kİ 125)
Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.
Osm. *yêr- > yer-* “yermek, kötölemek, beğenmemek, hor görmek” (TTS 4546)
Çağdaş lehçelerde *êr-* “yermek, kötölemek” şekli Türkmen Türkçesi ve Yakut Türkçesinde bulunmaktadır. (Starostin 1535)

er- “olmak, imek fiili” (cevheri fiil)

Gök. *er-* “olmak, imek fiili” (cevheri fiil)

yëg idi yok (e)rm(i)ş “Daha iyisi yokmuş” (KT G 4)

Uyg. *er-* “olmak, imek fiili” (cevheri fiil)

subı seleşe ermiş “Suyu ise Selenge imiş” (Ş K 2)

Kar. *er-* “olmak, imek fiili” (cevheri fiil) (KB 3908)

Har. *er-* “olmak, imek fiili” (cevheri fiil) (NF 273 5)

Kıp. *er-* “olmak, imek fiili” (cevheri fiil) (GT 283 3)

Çağ. *er-* “olmak, imek fiili” (cevheri fiil) (ŞHD 94a 6)

Osm. *er- > ér- > i-* “olmak, imek fiili” (cevheri fiil)

eş- “(atı) hızlı sürmek”

Uyg. *eş-* “(atı) hızlı sürmek”

yarın kēçe eşür men “Gece gündüz atımı hızlı sürerim” (IB 2)

Kar. *eş-* “(atı) hızlı sürmek” (DLT I 166)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıpçak Türkçesinde “(atı) hızlı sürmek” anlamında *eş-* fiili tespit edilemedi; ancak Kıpçak Türkçesi Sözlüğünde *eş-* “(atı) hızlı sürmek, binekte gitmek” anlamında fiilin TZ’de geçtiği belirtilmiştir. Fakat TZ’de “(atı) hızlı sürmek, binekte gitmek” anlamında *eş-* fiili bulunmamaktadır. (bk. Atalay 1946)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *eş-* “(atı) hızlı sürmek, hızlı yürümek” (TTS 1559)

Anadolu ağzlarında:

eş- “(atı) hızlı sürmek, yola çıkmak, hızlı hızlı gitmek” (DS 5 1795)

Kelime çağdaş lehçelerde “(atı) hızlı sürmek” anlamlarında **Gag.** *ieş-*, **Oyr.** *eş-*, **Çuv.** *iş-* **Yak.** *is-*, **Dolg.** *is-* şeklindedir, yine Tatarcada kelimeye “-t-” faktitiflik eki kaynaşmıştır ve kelime *eşt-* “(atı) hızlı sürmek” şeklinde gövde olarak kullanılmaktadır. (Starostin 1134)

ét- “düzenlemek, tanzim etmek, süslemek”

Gök. *ét-* “düzenlemek, tanzim etmek”

kop (è)td(i)m “Hep düzene soktum” (KT G 3)

(è)l (è)tm(i)ş “Ülkeyi düzene sokmuş” (Ong 4)

b(a)rk étgüçi b(e)d(i)z y(a)r(a)t(t)gma bit(i)g t(a)ş étgüçi “türbe yapıcı, mezar taşı süsleyicisi” (KT K 13)

Uyg. *ét-* “düzenlemek, tanzim etmek”

biz adruk adruk étip yaratıp “biz ayrı ayrı düzene sokup, tanzim edip” (Chuas 19 40)

Kar. *ét-* “düzenlemek, tanzim etmek” (DLT I 171)

Harezmi Türkçesinde kelime daha çok “yapmak, etmek” anlamında yardımcı fiil olarak kullanılmaktadır. KE’de bir yerde kelime “*düzenlemek*” anlamında geçmektedir. (KE 164v 18) Kıpçak Türkçesi ve Çağataycada da kelime Eski Türkçedeki “düzenlemek, tanzim etmek” anlamlarıyla kullanılmıyor, “etmek, yapmak” anlamlarıyla yardımcı fiil olarak kullanılıyor. Osmanlıcada da kelime “etmek, yapmak” anlamlarında yardımcı fiil olarak kullanılmaktadır.

Çağdaş lehçelerde *ét-* sadece Tuva Türkçesinde “düzenlemek, tanzim etmek” anlamlarında kullanılmaktadır. (EDPT 36b)

ıy- “üzerine düşmek, basmak, ezmek”

Uyg. *ıy-* “üzerine düşmek, basmak, ezmek”

netegin ıya taya ödte “neden vaktinde üstüne düşüp” (Üİ 115b 1)

ıyar basar “üzerine basar ve ezer” (TT VI 254)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

iç- “içmek”

Uyg. *iç-* “içmek”

kaniñızlarnı içgeli “kanınızı içeli” (U IV 12 108)

sub içipen “su içerek” (IB 17)

Kar. *iç-* “içmek” (KB 5704)

Har. *iç-, iş-* “içmek” (NF 367 1, 369 10)

Kıp. *iç-, iş-* “içmek” (GT 243 10, MD 6b 3)

Çağ. *iç-* “içmek” (Sang 95v 24)

Osm. *iç-* “içmek”

il- “tutmak, yakalamak, bağlamak”

Uyg. *il-* “tutmak, yakalamak, bağlamak”

avlap ilteler “Avlayıp bağladılar” (U IV 20 233)

telim üküş yekler rakşas[lar teg]irmileyü avlap ilteler “Pekçok şeytanı, cini dört bir yanı sararak avlayıp bağladılar.” (DKPAM 3676)

Kar. *il-* “ilişmek, bağlamak” (DLT I 169; KB 6116)

Har. *il-* “takmak, bağlamak” (ME 5 8)

Kıp. *il-* “ilişmek, tutmak, bağlamak” (GT 61 8)

Çağ. *il-* “ilişmek, iliştiirmek” (Sang 109v 14)

Osm. *il-* “dokunmak, bağlamak, tesir etmek, iliştiirmek” (TTS 2064)

Kelime çağdaş lehçelerde “tutmak, bağlamak, ele geçirmek, (nesne vb... şeyleri) asmak” anlamlarında **Az. il-**, **Tkm. i:l-**, **Özb. il-**, **YUyg. il-**, **Tat. el-**, **Bşk. el-**, **Kır. il-**, **Kzk. il-**, **Kk. il-**, **Kum. il-**, **Nog. il-**, **Oyr. il-**, **Tuv. il-**, **Çuv. jil-**, **Yak. i:l-** şeklinde bulunmaktadır. (Starostin 605)

iş- “gasp etmek, el koymak”

Uyg. *iş-* “gasp etmek, el koymak”

işdimiz tokıdımız toñladımız “El koyduk, dövdük ve tartakladık. (Maitr 62v 13)

karañgu birle turur işer “karanlıkla birlikte harekete geçer ve gasp eder” (BT XII 17 12)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

***od-** (bk. *odgur-*)

on- “gelişmek, büyümek”

Uyg. *on-* “gelişmek, büyümek”

ol tişi takagular kamagan onarlar ermiş y(i)me érkeki neñ [onmaz] ermiş “O dişi tavukların hepsi büyür geliştirmiş; fakat erkek tavuklar ise büyümezmiş” (M I 36 8 11)

Kar. *on-* “gelişmek, büyümek” (KB 1680)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *on-* “gelişmek, büyümek” (Kİ 25)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *oη-* “gelişmek, büyümek” (TTS 2994)

Kelime Osmanlıcada “*oη-*” şeklinde *nazal n* ile tespit edildi, bunun sebebini Clauson muhtemelen “onarmak” anlamındaki “*oηar-*” fiiline analogik benzeme olarak açıklamıştır. (EDPT 168b)

oη- “benzi solmak”

Uyg. *oη-* “benzi solmak”

oηup toru kalmış “Benzi solup kalakalmış” (IB 17)

ödün oηmaz “O zaman rengi solmaz” (Maitr 28 12)

Kar. *oη-* “benzi solmak” (DLT I 175)

Har. *oη-* “benzi solmak” (Kutb 117)

Kıp. *oη-* “benzi solmak” (CC 35 5)

oη- kelimesi Kıpçak Türkçesinden sonra “benzi solmak” anlamında tespit edilemedi.

op- “yutmak”

Gök. *op-* “yutmak”

opayın “yutayım” (Toyok I ön 3)

Uyg. *op-* “yutmak”

opa siñirtü “Yutarak sindirdi” (AY 641 6)

Kar. *op-* “höpürdeterek içmek” (DLT I 172)

Har. *op-* “höpürdeterek içmek” (ME 144 8)

Kıp. *op-* “yutmak” (TZ 26a 9)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *op-* “yutmak” (TTS 2906)

os- “kesmek, doğramak”

Uyg. *os-* “kesmek, doğramak”

öñi öñi biçip osup “başka başka (otları) biçip kesip” (DKPAMp 1026)

et'özlerin biçar osarlar “Vücutlarını keser parçalarlar” (Maitr 82 35)

Kelime Uygur Türkçesinde umumiyetle *biç-* fiili ile kullanılmaktadır. (krş. *osul-*, *osuş-*)

Kelime Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde tespit edilemedi.

Kıp. *os-* “kesmek, doğramak” (TZ 37a 10)

Çağ. *os-* “kesmek, doğramak” (Sang 74v 23)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise *os-* “(eti) kesmek, doğramak” anlamında sadece Kazak Türkçesinde bulunmaktadır. (KzTS 418)

oy- “oymak”

Uyg. *oy-* “oymak”

oş iç oygalı barmış “İç organlarını oymaya gitmiş” (IB 29)

közümüni oyup “gözümü oyup” (Maitr 110 18)

Kar. *oy-* “oymak” (DLT I 174)

Har. *oy-* “oymak” (ME 98 7)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *oy-* “oymak” (Sang 89r 19)

Osm. *oy-* “oymak”

öz- “öne geçmek, kaçmak, kurtulmak”

Gök. öz- “öne geçmek, kaçmak”

b(ê)ş b(a)lık (a)nı üç(ü)n ozdı “Beş Balık şehri onun için kurtuldu” (BK D 28)

oza k(e)lm(i)ş süsin “süratle koşarak gelen (düşman) askerini” (KT K 7)

Uyg. öz- “öne geçmek, kaçmak, kurtulmak”

et'özde ozalım kurtulmak.. “Bu günahkar bedenden kaçalım, kurtuluş yoluna” (İKPÖ LII I)

sen neçük ozduñ “Sen nasıl kurtuldun?” (İKPÖ LIV IV)

tirig ozdum “Sağ kurtuldum” (İKPÖ LXI I)

Kar. öz- geçmek, ileri gitmek” (DLT I 173)

Har. öz- “geçmek, gitmek” (KE 190v 8)

Kıp. öz- “ileri geçmek” (GT 333 2)

Çağ. öz- “geçmek, aşmak, kurtulmak” (ŞHD 11a 11-12)

Kelime çağdaş lehçelerde “öne geçmek, ileri gitmek” anlamlarında **Tkm.** öz-, **Özb.** uz-, **YUyg.** öz-, **Krm.** öz-, **Tat.** öz-, **Hak.** os-, **Bşk.** uż-, **Kır.** öz-, **Kzk.** öz-, **KBalk.** öz-, **Kk.** öz-, **Kum.** öz-, **Nog.** öz-, **SUyg.** jöz- şeklinde bulunmaktadır. (Starostin 1036)

öç- “sönmek, tükenmek”

Uyg. öç- “sönmek, tükenmek”

könülteki noml(a)r öçer “Gönüldeki nomlar söner” (Üİ 105b 13)

Kar. öç- “sönmek, yok olmak, kaybetmek” (DLT I 165)

Har. öç- “sönmek, (siniri) yatışmak” (KE 189v 17)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. öç- “sönmek” (Sang 62v 23)

Osmanlıcada kelime tespit edilemedi.

Anadolu ağızlarında öç- “sönmek” (DS 9 3309)

Kelime çağdaş lehçelerde “sönmek, bitmek, tükenmek” anlamlarında **Tkm.** öç- (TKT 501) **Özb.** öç- (Starostin 1164) **YUyg.** öç- (YUT 303) **Tat.** üç- (Starostin 1164) **Kzk.** öş- (Starostin 1164) **Kır.** öç- (KS 606) **Alt.** öç- (ATS 142) **Kk.** öş-, **Sag.** ös-, **Kob.** ös-, **Şor.** öç-, **Oyr.** öç-, **Tuv.** öş-, **Yak.** ös- şeklinde bulunmaktadır. (Starostin 1164)

ög- “övmek”

Gök. ög- “övmek”

türük b(e)gl(e)rin bod(u)nun (é)rt(i)ñi timag étdi ögdi “Türk beylerini milletini alkışladı ve övdü” (BKT G 15)

Uyg. ög- “övmek”

tañ teñrig ögelim “Tan Tanrı’yı övelim” (M II 9 4)

Kar. ög- “övmek” (DLT I 174)

Har. ög- “övmek” (NF 78 15)

Kıp. ög- “övmek” (GT 187 9)

Çağ. ög- “övmek” (Sang 78r 2)

Osm. ög- “övmek” (TTS 3059)

Kelime çağdaş lehçelerde “övmek” anlamıyla **Az.** öy-, **Tkm.** öv-, **Krm.** öv-, **Tuv.** ö:rü-, **Dol.** üör-, **Tob.** üy-, **Yak.** üör- şeklinde bulunmaktadır. (Starostin 1165)

öl- “ölmek”

Gök. öl- “ölmek”

ölt(e)çi s(e)n “Öleceksin” (BK K 6)

Uyg. öl- “ölmek”

bodunum öltün “milletim öldün” (Suci D 5)

Kar. öl- “ölmek” (KB 182)

Har. öl- “ölmek” (KE 74 5)

Kıp. öl- “ölmek” (GT 30 13)

Çağ. öl- “ölmek” (ŞHD 10b 13)

Osm. öl- “ölmek” (TTS 3081)

Göktürkçede üst tabakadan insanlar için *uç-* fiili kullanılır, *öl-* fiili umumiyetle halk için kullanılır. (krş. *uç-*)

Çağdaş lehçelerde kelime “ölmek” anlamında **Az.** *öl*, **Tkm.** *öl*-, **Gag.** *jöl*-, **Sal.** *ül*-, **Hal.** *öl*-, **Özb.** *öl*-, **YUyg.** *öl*-, **Krm.** *ol*-, **Tat.** *ül*-, **Bşk.** *ül*-, **Kır.** *öl*-, **Kzk.** *öl*-, **KBalk.** *öl*-, **Kk.** *öl*-, **Kum.** *öl*-, **Nog.** *öl*-, **SUyg.** *jül*-, **Hak.** *öl*-, **Oyr.** *öl*-, **Tuv.** *öl*-, **Şor.** *öl*-, **Dol.** *öl*-, **Çuv.** *vil*-, **Yak.** *öl*- şeklinde bulunmaktadır. (Starostin 1049)

ör- (I) “baş kaldırmak, isyan etmek”

Gök. ör- “baş kaldırmak, isyan etmek”

[s]ogud örti “Soğdlar isyan etti” (KT B)

Göktürkçeden sonra “baş kaldırmak, isyan etmek” anlamında *ör-* fiili tespit edilemedi.

ör- (II) “yükselmek, (bitkiler için) çıkmak, büyüme, yeşermek”

Uyg. ör- “yükselmek, (bitkiler için) çıkmak, büyüme, yeşermek”

titme edgülig töz yultızların kim örmegülük yaşarmaguluk “Öylesine iyi kök ve esas yok ki yetişmesin, yeşermesin” (AY 166 1)

Kar. ör- yükselmek, çıkmak” (DLT I 173)

Har. ör- “yükselmek, çıkmak, ayağa kalkmak” (NF 235 16)

Kıp. ör- “ayağa kalkmak” (Kİ 123)

Çağ. ör- “yükselmek, çıkmak, ayağa kalkmak” (Sang 66v 22)

Osmanlıcada *ör-* fiili yoktur; ancak *örü tur-* “ayağa kalkmak” şeklinde birleşik fiil şekli vardır.

Çağdaş lehçelerde “yükselmek, (bitkiler için) büyüme, çıkmak” anlamlarında **Özb.** *ör*-, **YUyg.** *ör*-, **Tat.** *ür*-, **Bşk.** *ür*-, **Kır.** *ör*-, **Kzk.** *ör*-, **KBalk.** *ör*-, **Kum.** *ör*-, **Nog.** *ör*-, **SUyg.** *ür*- şeklinde, Yakutçada ise faktitifli olarak *ürüt-* şeklinde bulunmaktadır. (Starostin 1173)

öt- “(bir şeyin içerisinden veya üzerinden) geçmek, delmek; nüfuz etmek; (karnı) ağrımak”

Uyg. öt- “(bir şeyin içerisinden veya üzerinden) geçmek, delmek; nüfuz etmek; (karnı) ağrımak”

ol süvri şişler üze tüşerler.. bütün et'özlerinde arkuru turkuru ötüp ünere “O sivri şişler üzerine düşerler. (Bu şişler) bedenlerinden haç şeklinde çıkar” (DKPAM 760)
taki artukrak biligleri ötmüş ol “(onların) bilgileri artarak ona nüfuz etmiş” (Hüen-ts 125 6)

karın ötmese “(ishalden dolayı) karnı ağrımasa” (TT VII 22 16)

Eski Türkçede temelde “(bir şeyin içerisinden veya üzerinden) geçmek, delmek” anlamlarında kullanılan *öt-* fiili daha sonra anlam genişlemesine uğramış “(bilgi

veya doktirin için) nüfuz etmek, vaz geçmek, bırakmak, (ishalden dolayı karın) ağrımak” gibi anlamlarda kullanılmıştır.

Kar. *öt-* “delmek, geçmek” (DLT I 171, II 303)

Har. *öt-* “delmek, geçmek” (ME 97 6)

Kıp. *öt-* “delmek, geçmek” (GT 73 1)

Çağ. *öt-* “delmek, geçmek” (Sang 58v 5)

Osm. *öt-* “delmek, geçmek” (TTS 2134)

Klime çağdaş lehçelerde “delmek, geçmek” anlamlarında **Az.** *öt-*, **Tkm.** *öt-*, **Sal.** *öt-*, **Özb.** *öt-*, **YUyg.** *öt-*, **Krm.** *öt-*, **Tat.** *üt-*, **Bşk.** *üt-*, **Kır.** *öt-*, **Kzk.** *öt-*, **KBalk.** *öt-*, **Kk.** *öt-*, **Kum.** *öt-*, **Nog.** *öt-*, **SUyg.** *jüt-*, **Hak.** *öt-*, **Oyr.** *öt-*, **Tuv.** *öt-*, **Çuv.** *vit-*, **Yak.** *öt-* şeklinde bulunmaktadır. (Starostin 1066)

uç- “uçmak; ölmek”

Gök. *uç-* “ölmek”

k(a)η(i)m k(a)g(a)n uçdukda “Babam kağan öldüğünde” (KT D 30)

Uyg. *uç-* “uçmak; ölmek”

uça umatin olurur tēr “Uçamadan oturuyor, der.” (IB 61)

kañım kagan uçdı “Babam hakan öldü” (Şu 12)

bo yılda aga uçup “ağabeyim bu yılda ölüp” (USp 22 54)

Kar. *uç-* “uçmak” (KB 6036)

Har. *uç-* “uçmak”(NF 281 9)

Kıp. *uç-, uş-* “uçmak” (GT 121 6, KK 9 9)

Çağ. *uç-* “uçmak” (Sang 62v 19)

Osm. *uç-* “uçmak” (TTS 3890)

ud- “uymak, takip etmek”

Gök. *ud-* “uymak, takip etmek”

köñlünçe uduz tēdi “Gönlüne göre takip et, dedi” (Ton 1 G 8)

Uyg. *ud-* “uymak, takip etmek”

udu keliñ tēdim “Beni takip edin, dedim” (Ş D 2)

Kar. *ud-* “uymak, takip etmek” (KB 2797)

Har. *uy-* “uymak, takip etmek, aynı fikirde olmak” (KE 158v 16)

Kıp. *uy-* “uymak, takip etmek, aynı fikirde olmak” (GT 22 7)

Çağ. *uy-* “uymak, takip etmek, aynı fikirde olmak” (ŞHD 101b 2)

Osm. *uy-* “uymak, aynı fikirde olmak”

uk- “anlamak, idrak etmek, kavramak”

Uyg. *uk-* “anlamak, idrak etmek, kavramak”

iki türlüğ öçmekl(e)r alp ukguluk erür “İki çeşit yanıp sönmeler zor anlaşılандır” (Üİ 101b 6)

Kar. *uk-* “anlamak, idrak etmek, kavramak” (DLT I 168)

Har. *uk-* “anlamak, idrak etmek, kavramak” (Kutb 117)

Kıp. *uk-* “anlamak, idrak etmek” (Kİ 123)

Çağatay ve Osmanlı Türkçelerinde kelime tespit edilemedi.

Anadolu ağızlarında:

uk- “anlamak, tasarlamak” (DS 11 4031)

ur- “vurmak, taş üstüne yazmak, hakketmek, dikmek, tanzim etmek”

Gök. *ur-* “vurmak, taş üstüne yazmak, hakketmek”

bunta urt(u)m “Buraya yazdım” (KT G 10)

Uyg. *ur-* “vurmak, dikmek, tanzim etmek”

başıña urtı “Başına vurdu” (TT II 8 67)

ol şaşırılarn anta urup “geride kalanları orada toplayıp” (AY 176 18)

Kar. *ur-* “vurmak, dövmek, yapmak, takmak, koymak, bir müzik aleti çalmak”
(DLT I 16; DLT III 127)

Har. *ur-* “vurmak, saldırmak” (NF 281 11)

Kıp. *ur-, vur-* “vurmak, dövmek” (Kİ 10, BM 56a)

Çağ. *ur-* “vurmak, çarpmak, bir müzik aleti çalmak” (Sang 66v 21)

Osm. *ur-, vur-* “vurmak, çarpmak” (TTS 3967, 4174)

Çağdaş lehçelerde kelime “vurmak, çarpmak” anlamlarında **Az.** *vur-*, **Tkm.** *ur-*, **Gag.** *ur-*, **Hal.** *hur-*, **Özb.** *ur-*, **YUyg.** *ur-*, **Krm.** *ur-*, **Tat.** *ür-*, **Bşk.** *ür-*, **Kır.** *ur-*, **Kzk.** *ür-*, **KBalk.** *ur-*, **Kk.** *ur-*, **Kum.** *ur-*, **Nog.** *ur-*, **Hak.** *ur-*, **Şor.** *ur-*, **Oyr.** *ur-*, **Tuv.** *ur-*, **Çuv.** *vi:r-* şeklinde bulunmaktadır. (Starostin 1188)

us- “susamak”

Uyg. *us-* “susamak”

üküş usmakımız “çok susamamız” (Hüen-ts 2040)

Kar. *us-* “susamak” (DLT I 166)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ut- “galip gelmek, yenmek”

Gök. *ut-* “galip gelmek, yenmek”

kopka utgay “hepsini yenecek” (Toyok 18)

Uyg. *ut-* “galip gelmek, yenmek”

yana tokuz on boş koñ utmış “Doksan koyun kazanmış” (IB 29)

tört türlüğ şımnu süsin utup yégedip “dört türlü Şımnu askerini yenip” (TT IV 12 55)

Kar. *ut-* “oyunda yenmek” (DLT I 170)

Har. *ut-* “galip gelmek, yenmek” (Kutb 201)

Kıp. *ut-* “galip gelmek, yenmek” (Kİ 264)

Çağ. *ut-* “galip gelmek, yenmek” (Sang 58v 8)

Osm. *ut-* “oyunda yenmek” (TTS 4005)

Anadolu ağızlarında:

ut- “oyunda yenmek” (DS 11 4046)

yut- “oyunda yenmek” (DS 11 4322)

ud- “oyunda yenmek” (DS 11 4024)

üt- “oyunda yenmek” (DS 11 4079)

Kelime çağdaş lehçelerde “(oyunda) yenmek, kazanmak” anlamlarında **Az.** *ut-*, **Tkm.** *ut-*, **Hal.** *ut-*, **Özb.** *jut-*, **YUyg.** *ut-*, **Krm.** *ut-*, **Tat.** *ut-*, **Bşk.** *ut-*, **Kır.** *ut-*, **Kzk.** *ut-*, **KBalk.** *ut-*, **Kk.** *ut-*, **Kum.** *ut-*, **Nog.** *ut-*, **SUyg.** *utur-*, **Hak.** *ut-*, **Tuv.** *ut-*, **Çuv.** *ut-* şeklindedir. (Starostin 1506)

uy- “sıkıştırmak, (ayağıyla) bastırmak”

Uyg. *uy-* “sıkıştırmak, (ayağıyla) bastırmak”

oları barça iyin uyup “onların tamamı (ayağıyla) bastırıp” (AY 496 15)

Kar. *uy-* “sıkışmak, sıkıştırmak, (ayağıyla) bastırmak” (DLT I 174)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ür-(I) “üfleme”

Uyg. *ür-* “üfleme”
tütünüg üre yarlıkar “Dumanı haşmetle üfler” (Maitr 113 8)
Kar. *ür-* “üfleme” (DLT I 164)
Har. *ür-* “üfleme” (KE 228v 15)
Kıp. *ür-* “üfleme” (Kİ 123)
Çağ. *ür-* “üfleme” (Sang 66v 21)
Osm. *ür-* “üfleme” (TTS 4080)
Anadolu ağızlarında:
ür- “üfleterek şişirmek” (DS 11 4070)

ür-(II) “havlamak”

Uyg. *ür-* “havlamak”
it yatıp ürür “Köpek yatıp ürür” (TT VII 42 6)
Kar. *ür-* “havlamak” (DLT I 164)
Har. *ür-* “havlamak” (KE 178r 19)
Kıp. *ür-* “havlamak” (Kİ 68)
Çağ. *ür-* “havlamak” (Sang 66v 23)
Osm. *ür-* “havlamak”
Anadolu ağızlarında:
ür- “havlamak” (DS 11 4070)

üş- “toplanmak, üşüşmek”

Uyg. *üş-* “toplanmak, üşüşmek”
hua çéçek üze üşmiş teg “çiçeklerin üzerine üşüşmüş gibi” (AY 651 14)
Kar. *üş-* “toplanmak, üşüşmek” (DLT I 166)
Har. *üş-* “toplanmak, üşüşmek” (‘Ali 56)
Kıp. *üş-* “toplanmak, üşüşmek” (Kİ 154)
Çağ. *uş-* “toplanmak, üşüşmek” (Sang 75v 20)
Osm. *uş-* “toplanmak, üşüşmek” (TTS 4001)

üz- “koparmak, kırmak, yok etmek, delmek”

Gök. *üz-* “koparmak, kırmak”
üzgeli “koparalı” (Ton 1 G 6)
Uyg. *üz-* “koparmak, kırmak, yok etmek, delmek”
üzmiş kesmiş erser “koparmış kesmiş ise” (AY 148 15)
Kar. *üz-* “koparmak, kırmak, kesmek” (KB 5458)
Har. *üz-* “koparmak, kesmek, kırmak” (ME 190r 9)
Kıp. *üz-* “koparmak, kesmek, kırmak, üzme” (Kİ 70)
Çağ. *üz-* “koparmak, kesmek, kırmak” (ŞHD 129b 7)
Osm. *üz-* “koparmak, kesmek, kırmak”
Kelime Anadolu ağızlarında da yaşamaktadır.
üz- “koparmak, ayırmak” (DS 11 4085)

1.3.V+C+V ŞEKLİNDE OLAN FİLLER:

açı- “(canı) acımak, ağrı duymak, üzülmek”

Uyg. *açı-* “(canı) acımak, ağrı duymak, üzülmek”

iğniş agrıgıñ açıdı “Hastalığı ve yarası (ona) acı verdi” (TT I 49)

katıg ünin yıglayı köñülleri açıyu “gönüllerinde acı duyanlar yüksek sesle ağlayarak” (AY 636 23)

ak bir saçlıg karı anam açıyu mu yaşların akıtur “Ak saçlı yaşlı annem acı mı hissediyor ki (gözünden) yaşlarını akıtıyor” (Lieder 4)

men hüentso t(e)ñrisiz kalmakım üze artukrak açıdım “Ben Hüen-tsang Tanrısız kalmaktan dolayı üzüntüm daha da arttı” (Hüen-ts 96 8)

Kar. *açı-* “(canı) acımak, ağrı duymak; ekşimek” (DLT III 252)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *açı-* “(canı) acımak, ağrı duymak” (Tuh 13b 8)

Çağ. *acı-* “acımak, ağrı duymak” (Sang 31r 18)

Osm. *acı-* “acımak, ağrı duymak”

arı- “(gönlün kötülük, ihtiras vb...) temizlenmek, arıtmak”

Uyg. *arı-* “(gönlün kötülük, ihtiras vb...) temizlenmek, arıtmak”

arımış köñüllüg “temizlenmiş gönüllü” (TT III 120)

kılınçları arıdı “Davranışları temizlendi” (TT IV 4 15)

arımış süzülmiş için “temizlenmiş ve süzüldüğü için” (AY 63 7)

Kar. *arı-* “temizlemek” (DLT III 252)

Har. *arı-* “temizlemek” (KE 80v 13)

Kıp. *arı-* “temizlemek” (Tuh 16b 3)

Çağ. *arı-* “temizlemek” (Sang 33v 24)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

Anadolu ağızlarında:

arı- “temizlemek” (DS 1 320)

Kelime çağdaş lehçelerde bulunmamaktadır, çağdaş lehçelerde umumiyetle *arıt-* veya *arın-* şeklindedir.

aru- “yorulmak”

Uyg. *aru-* “yorulmak”

osuşu arıyu “yorulmuşa benzeyerek” (Mair 105r 12)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi. Tarihi lehçelerde umumiyetle *aruk* “yorgun” şeklinde bu kökten türemiş isim şekli kullanılmaktadır.

aya- “korumak, himaye etmek, saygı göstermek”

Gök. *aya-* “korumak, himaye etmek”

tör[t biñ] y(i)lk[ıs]ın (a)y(a)gma tuyg(u)t “Dört bin attan oluşan sürülerini koruyan Tuygut prensim” (KT GB)

Uyg. *aya-* “korumak, himaye etmek, saygı göstermek”

agir ayamakın “derin saygıyla” (U I 30 8)

bo nom erdinig ayayur ağırlayur “Bu öğreti mücevherini sayarak saygı gösteriyor” (AY 192 18)

Kar. *aya-* “acımak, korumak, isim vermek” (DLT I 271)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *aya-* “acımak, isim vermek, lakap takmak, direnmek, saygı göstermek” (Tuh 90b 12)

Çağ. *aya-* “direnmek, saygı göstermek” (Sang 53v 13)

Osm. *aya-* “saygı göstermek, korumak” (TTS 311)

Anadolu ağızlarında:

aya- “korumak, kayırmak”(DS 406)

Kelime çağdaş lehçelerde *aya-* “korumak, kollamak” anlamlarında sadece Türkmen Türkçesinde bulunmaktadır. (EDPT 267b)

ele- “sükunetini korumak, sakin olmak”

Uyg. *ele-* “sükunetini korumak, sakin olmak”

eleñler edgülerim “Sükunetini koruyan (insanlar) benim iyi insanlarımdır” (AY 5 14)

Kar. *ele-* “sükunetini korumak, sakin olmak” (DLT I 92, III 26)

Besim Atalay ve Brockelmann kelimeyi *ala-* şeklinde okumuşlar; ancak bu okuyuş yanlıştır. Çünkü DLT’de kelimeye gelen emir eki ince sıradan *-gil* şeklindedir. (DLT I 92, III 26, IV 17) Uygur Türkçesinde AY’de kelime ” şeklinde çift elif ile yazılmıştır; ancak DLT’de kelimeye ince sıradan ek gelmesi nedeniyle AY’de *ala-* şeklinde yazılan kelime *ele-* şeklinde okunmuştur.

ıra- “uzaklaştırmak”

Clauson kelimenin kökünü *ıra-* şeklinde göstermektedir. (EDPT 198a) Gabain ve Hamilton’da da kelime *ıra-* ~ (y)*ıra-* şeklinde geçmektedir. (Alttür. Gra. 273, İKPÖ 151) T. Tekin de kelimeyi **ıra-* şeklinde göstermiştir. (OTG 92) Hacıeminoğlu ise kelimenin kökünü *ı-* “göndermek” fiiline kadar götürür: *ır- < ı-r-a-* (TDF 72)

Uyg. *ıra-* “uzaklaşmak”

brahmanlartın ırayu “Brahmanlardan uzaklaşarak” (BT III 174)

Kar. (y)*ıra-* “uzaklaşmak” (DLT III 88)

Har. (y)*ıra-* “uzaklaşmak” (Kutb 91)⁸⁶

Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *ıra-*,(y)*ıra-* “uzaklaşmak” (TTS 1959)

Anadolu ağızlarında:

ıra- “uzaklaşmak” (DS 2482)

(y)*ıra-* “uzaklaşmak” (DS 4824)⁸⁷

(y)**irü-** “çürümek, bozulmak, kokuşmak”

Uyg. (y)*irü-* “çürümek, bozulmak, kokuşmak”

erni yirüp “çenesi çürüyüp” (TT II 16 14)

yirümedin artamadın “çürümeden kokuşmadan” (AY 530 3)

Kar. *iri-* “çürümek, bozulmak, kokuşmak” (DLT III 252)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi.

Çağdaş lehçelerde kelime “çürümek, bozulmak, kokuşmak” anlamlarında **Özb.** *iri-*,

⁸⁶ Harezmi Türkçesinde KE 56v 16’da “uzaklaşmak” anlamında *ır-* fiili gösterilmiştir, eserin tıpkıbasımında ilgili kelimenin olduğu yer satır sonuna geldiği için kelimenin tamamı okunmamaktadır. Yine MM’de de *ır-* “uzaklaşmak” (MM 4b 6) gösterilmiştir; ancak eserin tıpkıbasımında kelime *ırar* şeklinde geçmektedir ve kelime *ır-* değil *ıra-* fiilidir.

⁸⁷ DS 2489’da *ır-* “uzaklaşmak” fiili gösterilmiştir; ancak gerek tarihi lehçelerde gerekse çağdaş lehçelerde “uzaklaşmak” anlamında *ır-* fiili bulunmamaktadır. Bundan dolayı ilgili kelime ya yanlış derleme ya da ilgili yörenin ağız özelliğidir.

Tat. *iri-*, **Bşk.** *iri-*, **Kır.** *iri-*, **Kzk.** *iri-*, **Kk.** *iri-*, **Hak.** *iri-*, **Oyr.** *iri-*, **Tuv.** *iri-* şeklinde bulunmaktadır. (Starostin 591)

okı- “çağırarak, davet etmek; okumak”

Gök. *okı-* “çağırarak, davet etmek”

ok(ı)g(a)lı kelti “Davet etmek için geldi” (BK D 28)

Uyg. *okı-* “çağırarak, davet etmek; okumak”

inisin okıyu “küçük kardeşini çağırıp” (İKPÖ LVIII 3)

bo bitigig üç kata okızun “Bu kitabı üç defa okusun” (TT VI 287)

toyunlarıg okıp “Rahipleri çağırıp” (TT VIII H 1)

Kar. *okı-* “okumak, çağırarak, davet etmek” (KB 576)

Har. *okı-*, *oku-* “okumak, çağırarak” (‘Ali 29, Kutb 118)

Kıp. *okı-*, *oku-* “okumak” (CC 122 13, Kİ 84)⁸⁸

Çağ. *oku-* “okumak” (Sang 77r 12)

Osm. *oku-* “okumak”

Anadolu ağzlarında:

oku- “okumak, çağırarak, davet etmek” (DS 9 3276)

ohu- “okumak” (DS 9 3272)

***oña-** (bk. *oñar-*, *oñal-*)

ögü- “(buğday vb... şeyler için) öğütme, (canlılar için) ovma”

Uyg. *ögü-* “(buğday vb... şeyler için) öğütme, (canlılar için) ovma”

sugun münhüzün yumşak ögüp “geyiğin boynuzunu yumuşakça ovup” (H I 55)

ögümüş unı “öğütülmüş unu” (Ernte 113)

Kar. *ögi-* “dövmek, ezme, öğütme; bileme, keskinletme” (DLT III 254)

Har. *ögü-* “dövmek, ezme, öğütme; bileme, keskinletme” (ME 8 8)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde *ögüt-* şeklinde faktitifli olarak kullanılmaktadır.

Çağdaş lehçelerde kelime “(buğday vb... şeyleri) öğütme, ezme, ufalamak”

anlamlarında **Gag.** *ü:t-*, **Tkm.** *üvi-*, **YUyg.** *ük-*, **Tat.** *ük-*, **Kır.** *ük-*, **Kzk.** *ük-*, **Kk.** *ügi-*

ük-Alt. *ökö-*, **Tel.** *ökö-*, **Tuv.** *öge-* şeklinde bulunmaktadır. (Starostin 1185)

öte- “ödemek”

Uyg. *öte-* “ödemek”

birimim ötep inçin éreyin “borcumu ödeyip huzura ereyim” (Mair 10 23, 24)

Kar. *öte-* “ödemek” (DLT III 252)

Har. *öte-* “ödemek” (ME 104 6)

Kıp. *öte-*, *öde-* “ödemek” (Tuh 5b 11, BM 30v 15)

Çağ. *öte-* “ödemek” (Sang 61r 10)

Osm. *öde-* “ödemek”

Kelime çağdaş lehçelerde “ödemek” anlamında **Az.** *öde-*, **Tkm.** *öde-* (EDPT 43a) **Kır.**

ötö- (KS 617) **Kzk.** *öte-* (KzTS 433) şeklinde bulunmaktadır.

⁸⁸ Kıpçak Türkçesinde KK’de “okumak” anlamında *ok-* fiili geçmektedir. Ancak Türkçede “okumak” anlamında *ok-* fiilinin bulunmaması sebebiyle ilgili yerlerde ya yazım yanlışlığı vardır, ya da fiilin çekimi sırasında vurgusuz orta hecedeki “ı” vokali düşürülmüş olmalıdır.

udı- “uyumak”

Gök. *udı-* “uyumak”

tün ud(ı)m(a)d(ı)m “Gece uyumadım” (KT D 27)

Uyg. *udı-* “uyumak”

udıyu yatmış ogulu “Oğlu yatmış uyuyor” (U III 64 I)

Kar. *udı-* “uyumak” (DLT III 259)

Har. *udı-, uyu-, uyu-* “uyumak” (NF 167 14, 223 5, 82 9)

Kıp. *udu-, uyu-, uyu-* “uyumak” (Kİ 9, Tuh 15a 9)

Çağ. *uyu-* “uyumak” (Sang 90r 2)

Osm. *uyu-* “uyumak”

Kelime çağdaş lehçelerde “uyumak” anlamında **Gag.** *uyu-*, **Tkm.** *ukla-*, **Sal.** *uhla-*, **Özb.** *uhla-*, **YUyg.** *uhla-*, **Krm.** *yuhla-*, **Tat.** *yokla-*, **Bşk.** *yokla-*, **Kır.** *ukta-*, **Kzk.** *uyıkta-*, **KBalk.** *yukta-*, **Kk.** *uykıla-*, **Kum.** *uyu-*, **Nog.** *uyıkla-*, **SUyg.** *uzu-*, **Hak.** *uzu-*, **Tuv.** *udu-*, **Dol.** *utuy-* **Çuv.** *iyi-*, **Yak.** *utuy-* şeklinde bulunmaktadır. (Starostin 1038)

ula- “bağlamak, eklemek, ilave etmek”

Gök. *ula-* kelimesi Orhon abidelerinde gerundium kalıplaşmasıyla *ulayu* şeklinde “hep, bütün” anlamlarında edat olarak kullanılır.

ul(a)yu in(i)ygün(ü)m ogl(a)n(i)m “bütün erkek kardeşlerim ve oğullarım” (KT G 1)

Uyg. *ula-* “eklemek, bağlamak”

könjülin niğošaklar üze bamaz ulamaz “Gönlünü Mani dinine bağlayamaz” (M III 22 12)

Kar. *ula-* “bağlamak, eklemek” (DLT III 255)

Har. *ula-* “bağlamak, eklemek” (KE 205v 20)

Kıp. *ula-* “bağlamak, eklemek, bitişirmek” (Tuh 38b 7)

Çağ. *ula-* “bağlamak, eklemek, bitişirmek” (ŞHD 143a 6)

Osm. *ula-* “bağlamak, birleştirmek” (TTS 3939)

ulı- “(hayvan) ulumak, (insan) feryat etmek”

Uyg. *ulı-* “(hayvan) ulumak, (insan) feryat etmek”

bo sabıg eşidip ulıdılar “Bu sözü işitip feryat ettiler” (İKPÖ LXXVII II)

iñek teg ulıyu “inek gibi uluyarak” (İKPÖ LXXVII V)

Kar. *ulı-* “ulumak” (DLT III 255)

Har. *ulu-* “ulumak” (ME 231 5)

Kıp. *ulu-* “ulumak” (Tuh 25b 9)

Çağ. *ulu-* “ulumak” (Sang 82r 16)

Osm. *ulu-* “ulumak”

una- “tasvip etmek, onaylamak, razı olmak”

Gök. *una-* “tasvip etmek, onaylamak”

unamañ “onaylamayın” (Ton 1 K 11)

Uyg. *una-* “razı olmak, onaylamak, tasvip etmek”

unamasar “tasvip etmese” (USp 9 5)

ıglayu yerte yatıp yokkaru turgalı aş aşlagalı unamadı “(Prens) yerde yatıp ne ayağı kalkmaya ne de yemek yemeye razı oldu” (İKPÖ XIX 5, 6)

Kar. *una-* “tasvip etmek, onaylamak, razı olmak” (DLT III 256)

Har. *una-* “tasvip etmek, onaylamak, kabul etmek” (KE 10v 16)

Kıp. *una-* “tasvip etmek, onaylamak” (CC 9 4)

Çağ. *una-* “tasvip etmek, onaylamak” (Sang 87r 17)

Osm. *una-* “tasvip etmek, onaylamak, beğenmek,” (TTS 2983)

Çağdaş lehçelerde kelime “tasvip etmek, onaylamak” anlamlarında **Az.** *una-*, **Tkm.** *una-*, **Özb.** *una-*, **YUyg.** *una-*, **Kır.** *una-*, **Kzk.** *una-*, **KBalk.** *una-*, **Kk.** *una-*, **Nog.** *una-* **Hak.** *una-* şeklinde bulunmaktadır. (Starostin 1185)

üle- “bölmek, taksim etmek”

Uyg. *üle-* “bölmek, taksim etmek”

amarı süçig üledeçi tunurçı ertiler “Bazıları tatlı dağıtıcısı ve fırıncı idiler” (Maitr 71 56)

üleyü yarlıkadıñız “(Bizleri) gruplara bölerek emir ettiniz” (TT III 109 10)

Kar. *üle-* “bölmek, taksim etmek” (DLT III 255)

Har. *üle-* “bölmek, taksim etmek” (Kutb 197)

Kıp. *üle-*, *ülü-* “bölmek, taksim etmek” (Kİ 20 15, Tuh 30a 5)

Kelime Çağatay ve Osmanlı Türkçesinde *üleş-* şeklinde işteş şekilde bulunmaktadır. Çağdaş lehçelerde ise “bölmek, paylaşmak” anlamında **Tkm.** *üle-*, **Hak.** *üle-*, **Şor.** *üle-*, **Oyr.** *üle-*, **Tuv.** *üle-*, **Tar.** *üle-* şeklinde iken, diğer lehçelerde umumiyetle *üleş-* şeklindedir. (Starostin 1182)

1.4.V+C+C ŞEKLİNDE OLAN FİİLER:

alk- “tamamlamak, bitirmek; yok etmek, öldürmek”

Röhrborn, kelimenin kökeninin *al-* fiilinden gelmiş olabileceğini belirtmiştir. (UW 95)

Gök. *alk-* “tamamlamak, bitirmek”

biçin yulka y(è)tinç (a)y y(è)ti ot(u)zka kop (a)lkd[(i)m](i)z “Maymun yılında yedinci ayın yirmi yedisinde hepsini tamamladık” (KT KD)

Uyg. *alk-* “bitirmek, tamamlamak; yok etmek, öldürmek”

burhan şazının alkıp “Buda’nın disiplinini tamamlayıp” (Hüen-ts 315)

alku akıgların alkıp nızvanılıg kkirlerin tarkarıp “bütün zararlı eğilimlerini yok edip tutku kirlerini yok edip” (AY 185 20, 21)

ol üdüñ yène kentü sürüg udug koyanug alkur yok kılur “O zaman kendi koyun sürüsünü öldürür” (M I 8 8)

kent tegreki bodunug bokunug ölürgeli alkıp “kente kadar olan milleti öldürerek yok edip” (TT X 52)

sakinç kılı alksar “düşüncelerini tamamlasa” (TT V A 41)

Kar. *alk-* “yok etmek, batırmak, mahvetmek, yiyip bitirmek” (DLT III 188, 419, 447)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi.

Anadolu ağzlarında:

alk- “yok etmek, tüketmek” (DS I 97)

art- (I) “artmak, çoğalmak”

Uyg. *art-* “artmak, çoğalmak”

aju[nta] buyansız bolmak adası artar “(Şimdiki) dünyada nasipsiz olmak tehlikesi artar” (Maitr 96 3)

Kar. *art-* “artmak, çoğalmak” (DLT III 425)

Har. *art-* “artmak, çoğalmak” (ME 54 8)

Kıp. *art-* “artmak, çoğalmak” (Kİ 125)

Çağ. *art-* “artmak, çoğalmak” (Sang 35r 5)

Osm. *art-* “artmak, çoğalmak” (TTS 230)

art- (II) “(sirtına) yüklemek, dolamak”

Uyg. *art-* “(sirtına) yüklemek, dolamak”

netegçe bedük ketmenni öşnişe artıp yügürü “oldukça büyük taşı omuzuna yükleyip yürüyerek” (Ernte 45)

Karahanlı Türkçesinde “(sirtına) yüklemek” anlamında *art-* fiili tespit edilemedi; ancak “(sirtına) yüklemek” anlamında *artil-*, *artin-*, *artış-* şeklinde bu fiilin türevleri vardır. (DLT I 231, 244, 250)

Har. *art-* “(sirtına) yüklemek” (ME 71 5)

Kelime Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *art-* “(sirtına) yüklemek” (TTS 230)

élet- (bk. *élt-*)

ayt- (bk. *ayıt-*)

êlt- “iletmek, alıp götürmek”

Gök. *êlt-* “iletmek, alıp götürmek”

k(a)nt(a)n k(e)l(i)p(e)n süre (ê)ltdi “Nereden gelip seni bozguna uğrattı” (KT D 23)

Uyg. *êlt-, êlet-* “iletmek, alıp götürmek, getirmek, geçmek”

on ay êltdi ôgüm oğlan tugdım “On ay geçti annem(den) oğlan (olarak) doğdum” (Mal. 29 5)

sizlerni küçep êletmez men “Sizleri zorla alıp götürmem” (İKPÖ XXXII 5, 6)

Kar. *êlt-, êlet-* “iletmek, alıp götürmek” (KB 1389)

Har. *êlt-, êlet-* “iletmek, alıp götürmek” (NF 102 6)

Kıp. *êlt-* “iletmek, alıp götürmek” (Tuh 38b 5)

Çağ. *êlt-* “iletmek, alıp götürmek” (Sang 111r 20)

Osm. *êlt-, êlet- > îlet-* “iletmek, alıp götürmek” (TTS 2048)

ört- “örtmek”

Uyg. *ört-* “örtmek”

y(i)me ôk umaz üçün tüzü örtkelir “yine bütünüyle örtmeye muktedir değildir” (Ü 104b 4, 5)

Kar. *ört-* “örtmek” (DLT III 425)

Har. *ört-* “örtmek” (Kutb 124)

Kıp. *ört-* “örtmek” (Tuh 27a 12)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *ört-* “örtmek, gizlemek, inkâr etmek” (TTS 3119)

Kelime çağdaş lehçelerde “örtmek, saklamak” anlamlarında **Az.** *ört-*, **Tkm.** *ört-*, **Kzk.** *ört-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 202b)

ürk- “ürkmek”

Uyg. *ürk-* “ürkmek”

ürküp barmış “Ürküp gitmiş” (Şu G 7)

ürküpen barmış “Ürküp varmış” (IB 27)

Kar. *ürk-* “ürkmek” (DLT III 420)

Har. *ürk-* “ürkmek” (Kutb 124)

Kıp. *ürk-, ürük-* “ürkmek” (Kİ 12, Tuh 12a 8)

Çağ. *ürk-, hürk-* “ürkmek” (Sang 68v 27)

Osm. *ürk-* “ürkmek”

1.5. V+C+V+C ŞEKLİNDE OLANLAR:

asur- “aksırmak, öksürmek”

Uyg. *asur-* “aksırmak, öksürmek”

asursar “aksırsa” (TT VII 35 2)

Kar. *asur-* “aksırmak, öksürmek” (DLT I 178)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *aksur-* “aksırmak, öksürmek” (Kİ 17)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *aksır-, ahsır-* “aksırmak, öksürmek” (TTS 58)

ebir- “çevirmek”

Gök. *ebir-* “çevirmek”

(e)b(i)rü k(e)lürt(ü)m “Çevirip getirdim” (BK D 25)

Uyg. *evir-* “çevirmek”

burkan kutıña evirtiler “Buda kutsallığına yüz çevirdiler” (AY 160 23)

Kar. *ewür-* “çevirmek” (KB 5089)

Har. *ewür-* “çevirmek” (NF 280 12)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *evür-* “çevirmek” (ŞHD 73a 6)

Osm. *evir-* “çevirmek” (TTS 1572)

Anadolu ağızlarında:

evir- “çevirmek; eğirmek; hamur açmak” (DS 5 1809)

Kelime çağdaş lehçelerde “çevirmek” anlamında **Tkm.** *öwür-*, **Özb.** *öwür-*, **Bşk.** *ewir-*, **Kzk.** *üyir-*, **Hak.** *ebir-*, **Şor.** *ebir-*, **Oyr.** *ebir-*, **Çuv.** *avır-* şeklinde bulunmaktadır. (Starostin 601)

éder- “takip etmek, kovalamak, aramak”

Uyg. *éder-* “takip etmek, kovalamak, aramak”

bilig üçün éderür ermiş “Bilgi için ararmış” (M I 35 5-7)

Kar. *éder-* “takip etmek, kovalamak, aramak” (DLT I 447)

Har. *éyer-* “takip etmek, kovalamak, aramak” (Kutb 58)

Kıp. *éyer-* “takip etmek, kovalamak, aramak” (Tuh 10a 8)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise “takip etmek, kovalamak, aramak” anlamlarında **Tkm.** *éyer-*, **Özb.** *éyer-*, **Tat.** *iyer-*, **Bşk.** *iyer-*, **Kzk.** *iyer-*, **Kum.** *iyer-*, **SUyg.** *ézer-*, **Tuv.** *éder-* şeklinde, Hakasçada kelime “-t-” faktitif ekiyle kaynaşarak *éžert-* şeklinde gövde olarak, Çuvaşçada ise *yér-* şeklinde bulunmaktadır. (Starostin 580)

emit- “eğilmek, meyletmek”

Kelime fiil gövdesi gibi durmaktadır, kelimenin sonundaki “-t-” faktitif ekine benzemektedir. Ancak Eski Uygur Türkçesinden itibaren tespit edebildiğimiz kelime her yerde *emit-* şeklindedir. Erdal, kelimenin **emte-* gibi şeklinin tespit edilemediği sürece sondaki “-t-’nin” faktitif eki olduğunu söylemenin zor olduğunu belirtir. (OTWF s. 742)

Uyg. *emit-* “eğilmek, meyletmek”

amarı emitmiş kamıtmuş “bazıları eğilmiş, (bazıları) devrilmiş” (Mairt. 101v 13)

Kar. *emit-* “eğilmek, meyletmek” (DLT I 214)

Kelime Harezmi Türkçesinde tespit edilemedi.

Kıp. *emit-* “eğilmek, meyletmek” (Tuh 35b 11)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

erin- “tembellik etmek; (dizlerinin bağı) çözülmek”

Uyg. *erin-* “tembellik etmek; (dizlerinin bağı) çözülmek”

et'özleri erinip tınları tumılıp “dizlerinin bağı çözümlü, nefesi tükenip” (BT II 970)

bo nom erdini yörügün.. erinmedin barsunlar “Bu öğreti mücevherini yorumlamak için erinmeden gitsinler” (AY 584 18)

Kar. *erin-* “tembellik etmek, erinmek, üşenmek” (DLT I 201)

Har. *erin-* “tembellik etmek, erinmek, üşenmek” (ME 152 2)

Kıp. *erin-* “tembellik etmek, erinmek, üşenmek” (Tuh 9a 12)

Kelime Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *erin-* “tembellik etmek, erinmek, üşenmek” (TTS 1499)

esür- “sarhoş olmak”

Uyg. *esür-* “sarhoş olmak”

tenri mēnisiye esürüp “Tanrı beni sarhoş edip” (Mair 103 29)

esürmez “sarhoş olmaz” (H I 53)

Kar. *esür-* “sarhoş olmak” (KB 2101)

Har. *esri-, esrü-* “sarhoş olmak” (Kutb 22)

Kıp. *esri-, esir-* “sarhoş olmak” (Tuh 20a 8)

Çağ. *esri-, üsür-, üsrü-* “sarhoş olmak” (Sang 74v 7, Vel 107)

Osm. *esir-* “sarhoş olmak, aklını kaybetmek” (TTS 1540)

Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesinde *esür-* “sarhoş olmak” şeklinde görülen kelime Harezmi Türkçesinden itibaren *esri-* ~ *esrü-* şeklinde karşımıza çıkar. Çağdaş lehçelerde ise umumiyetle Eski Türkçedeki şekil korunmakla birlikte sadece Türkmen Türkçesinde kelime *esre-* şeklinde bulunmaktadır.

Çağdaş lehçelerde kelime “sarhoş olmak” anlamında **Tkm.** *esre-*, **Özb.** *esir-*, **Krm.** *esir-*, **Tat.** *isir-*, **Bşk.** *izir-*, **Kır.** *esir-*, **Kzk.** *esir-*, **KBalk.** *esir-*, **Kk.** *esir-*, **Kum.** *esir-*, **Nog.** *esir-*, **Hak.** *izir-*, **Şor.** *ezir-*, **Oyr.** *ezir-*, **Tuv.** *ezir-*, **Çuv.** *üzer-*, **Yak.** *itir-* şeklindedir. (Starostin 522)

ëşid- “işitmek”

Gök. *ëşid-* “işitmek”

s(a)b(i)m(i)n tük(e)ti (ë)şidg(i)l “Sözlerimi tamamıyla işit” (KT G 1)

Uyg. *ëşid-* “işitmek”

kulkakın ëşidip “kulağıyla işidip” (EDPT 257b)

ëşidteçi tınlıglar “işitecek canlılar” (EDPT 257b)

Kar. *ëşit-* “işitmek, araştırmak” (DLT I 211)

Har. *ëşit-* “işitmek” (NF 69 17)

Kıp. *ëşit-* “işitmek” (GT 156 8)

Çağ. *ëşit-* “işitmek” (Sang 106r 13)

Osm. *ëşit- > işit-* “işitmek” (TTS 2117)

evür- (bk. *ebir-*)

ısır- “ısırmak”

Uyg. *ısır-* “ısırmak”

üzüksüz ud koñ toñuz takıgu kaz ödirek bo montag tınl(ı)glar bir künte üç kata kelip aşunmakluşu tegip mini ısırurlar sokarlar “Sayısız koyun, domuz, kaz, ördek, tavuk ve bunun gibi canlılar bir günde üç defa gelip beni ısırırlar, sokarlar” (AY 19 10-12)

Kar. *ısır-* “ısırmak” (DLT I 178)

Har. *ısır-* “ısırmak” (NF 250 16)

Kıp. *ısır-* “ısırmak” (Kİ 15 15)

Çağ. *ısır-* “ısırmak” (Sang 102v 29)

Osm. *ısır-* “ısırmak”

igid- “beslemek, yetiştirmek”

Gök. *igid-* “beslemek”

ig(i)dm(i)ş k(a)g(a)n(ı)ñ(ı)n s(a)bın (a)lm(a)tın “Seni besleyip doyurmuş olan hakanının sözünü tutmadın” (KT G 9)

Uyg. *igid-* “beslemek, yetiştirmek”

uzanıp igidtim erser “uzanıp besledim ise” (AY 613 10)

Kar. *igid-*, *ikit-* “terbiye etmek, beslemek, yetiştirmek” (DLT I 213)

Har. *igit-* “beslemek, yetiştirmek” (KE 125r 2)

Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kelime Osmanlıcada *ëgit-* şeklinde “eğitmek, yetiştirmek” anlamında geçmektedir. Çağdaş lehçelerde “beslemek, yetiştirmek” anlamında **Tkm.** *egirt-*, **Dol.** *it-*, **Yak.** *i:t-* şeklinde bulunmaktadır. (Starostin 495)

ögir- “sevinmek”

Gök. *ögir-* “sevinmek”

[ö]g(i)r(i)p s(e)b(i)n(i)p “neşelenip mutlu olup” (BK D 2)

Eski Kır. *ögir-* “sevinmek”

(è)r oglın ögir(i)p “adam oğlunu sevindirip” (Uybat III 6)

Uyg. *ögir-* sevinmek”

ögirmek sevinmek bolzun “Neşelenip sevinmek olsun” (M I 28 13)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise kelime “sevinmek” anlamında **Tuv.** *ö:rü-*, **Dol.** *üör-*, **Yak.** *üör-* şeklinde bulunmaktadır. (Starostin 1165)

unit- “unutmak”

Gök. *unit-* “unutmak”

bilge unıtmaz “Bilge unutmaz” (Tun-huanj III a 9)

Uyg. *unit-* “unutmak”

ol ödün bizni y(i)me unıtmañ “O zaman bizi yine unutmayın” (Maitr 18 51)

Kar. *unit-* “unutmak” (KB 5408)

Har. *unit-*, *unut-* “unutmak” (‘Ali 26; Kutb 98)

Kıp. *unut-* “unutmak” (Tuh 20a 9)

Çağ. *unut-* “unutmak” (Sang 87v 8)

Osm. *unut-* “unutmak”

1.6. V+C+C+V ŞEKLİNDE OLAN FİİLER:

adru- “seçmek” < **adır-u-* (UW 61, OTWF 476)

Uyg. *adru-* “seçmek”

hormuzta v(a)çırında adrumuş kögüzlüg “İlk insanın elmas gibi seçilmiş (üstün) göğüsleri” (BT XIII 1 43)

aytın künt[in] ad[r]umuş “Aydan gündün seçilmiş” (BT XIII 19 59)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

alka- “övmek, methetmek”

Sevortiyana kelimenin kökenini **al-ka-* şeklinde açıklamıştır. (Sevortiyana 1974: I 137) Ancak Türkçede fiilden fiil yapan “-GA-” yapım ekinin olmaması nedeniyle bu açıklama başta Röhrborn olmak üzere pek çok Türkolog tarafında tenkit edilmiştir. Röhrborn kelimenin etimolojisinin **al+ka-* olabileceğini belirtmiştir. (UW 95) Bu açıklama mantıklı olmakla birlikte “övmek, alkışlamak” anlamında Türkçede “**al*” isim kökünün hiçbir türevi bulunmamaktadır.

Uyg. *alka-* “övmek, methetmek”

agızında sizni öge alkayu “ağzında sizi överek” (TT III 97)

Kar. *alka-* “alkışlamak, övmek” (DLT I 284)

Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *alka-* “alkışlamak, övmek” (Sang 48v 7)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağdaş lehçelerde “alkışlamak, methetmek” anlamlarında **Kır.** *alka-*, **Kzk.** *alka-*, **Oyr.** *alka-*, **Dolg.** *alga-*, **Yak.** *alka-* şeklinde bulunmaktadır. (Starostin 1154)

arta- “bozulmak, mahvolmak, kokuşmak”

Kelime Göktürkçede tespit edilemedi. Göktürkçede kelimenin *artat-* şeklinde faktitifli şekli kullanılmaktadır.

Uyg. *arta-* “bozulmak, mahvolmak, kokuşmak”

ölmek artamak “ölmek kokuşmak” (M III 11 13)

yemişiniz artamağay “Yemişiniz bozulmayacak” (İKPÖ 80 6,7)

Kar. *arta-* “bozulmak, mahvolmak, kokuşmak” (DLT I 272)

Har. *arta-* “bozulmak, mahvolmak, kokuşmak” (KE 233r 11)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *arta-* “bozulmak, mahvolmak, kokuşmak” (Sang 35v 6)

Kelime Osmanlıcada kullanılmıyor; ama Anadolu ağızlarında *arda-*, *ardi-* şeklinde kullanılmaktadır.

arda- “(ağaç vb.) çürümek, bozulmak, ihtiyarlamak” (DS I 304)

ardi- “çürümek, bayatlamak” (DS I 306)

arva- “sihir yapmak, büyü yapmak”

Uyg. *arva-* “sihir yapmak, büyü yapmak”

bir otuz kata arvap “yirmi bir defa sihir yapıp” (AY 477 19)

Kar. *arva-* “sihir yapmak, büyü yapmak” (DLT I 283)

Kelime Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *arva-* “sihir yapmak, büyü yapmak” (Sang 34v 23)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise “sihir

yapmak, büyü yapmak” anlamında **Özb.** *avra-*, **Kzk.** *arba-*, **Kır.** *arba-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 199a)

egsü- “eksilmek, azalmak”

Brāhmi metinlerinde kelime *egsö-* şeklinde geçmektedir. (Tezcan 1974: 83)

Uyg. *egsü-* “eksilmek, azalmak”

nêçe egstümüz kergetimiz erser “nice azalttık sınırlandırdık ise” (Chuas 200 3)

Kar. *egsü-* “eksilmek, azalmak” (DLT I 278)

Har. *eksi-* “eksilmek, azalmak” (Kutb 20)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi, burada kelimenin *-l-* fiilden fiil ekiyle genişlemiş *eksil-* şekli bulunmaktadır.

Çağ. *öksü-* “eksilmek, azalmak” (Sang 79r 7)

Osm. *eksi-* “eksilmek, azalmak” (TTS 1413)

Kelime çağdaş lehçelerde “eksilmek, azalmak” anlamında **YUyg.** *ögsü-*, **Kır.** *öksü-* şeklinde bulunmaktadır. (Starostin 498)

ekşi- “(suratını) ekşitmek, kızmak”

Uyg. *ekşi-* “(suratını) ekşitmek, kızmak”

men el kan kızı yermetin ekşimetin “ben bir han kızı olarak surat asmadan, yüzümü ekşitmeden” (İKPÖ A X)

Kelime Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde tespit edilemedi.

Çağ. *ekşi-* “ekşimek, acı duymak” (Sang 45v 9)

Osm. *ekşi-* “ekşimek, acılaşmak”

elge- “elemek”

Uyg. *elge-* “elemek”

inçge elgep “ince (elek) ile eleyip” (H II 12 13)

bo otlar tüz urup sokup elgep “bu bitkileri doğru (bir şekilde) eleyip (yaraya) sokup” (TT VII 71 9)

Kar. *elge-* “elemek” (DLT I 284)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *ele-* “elemek” (Tuh 37b 4)

Çağ. *ele-* “elemek” (Sang 110v 20)

Osm. *ele-* “elemek”

ërpe- “biçmek, kesmek”

Uyg. *ërpe-* “biçmek, kesmek”

bedük [ërpeklerin ö]ni öni erpeyürler “Büyük (kesici aletlerle) parça parça kesiyorlar” (DKPAM 679)

Kar. *ërpe-* “biçmek, kesmek”

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

eski- (bk. *eskir-*)

evdi- “toplamak, derlemek, yığmak”

Uyg. *evdi-* “toplamak, derlemek, yığmak”

evdiler yıgdılar “Topladılar, yıgdılar” (AY 627 17)

Eski Uygur Türkçesinde bazı araştırmacılar kelimeyi *idi-* “toplamak, derlemek, yığmak” şeklinde okunmuştur. Bu okuyuş Uygur alfabesinde “y” ve “v” sesinin

implâsının birbirine yakın olmasındandır. Hem Tarihi lehçelerde “toplamak, derlemek, yığmak” anlamında *idi-* fiilinin bulunmaması, hem de DLT’de *evdi-* fiilinin oluşu bizi *idi-* okuyuşunun yanlış olduğu sonucuna götürür.

Kar. *evdi-* “toplamak, derlemek, yığmak” (DLT I 273)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

işle- “(burgu gibi dönerek) ezmek, çiğnemek”

Clauson kelimenin *eş-II* “eğmek, bükme” fiili ile bağlantılı olabileceğini belirtiyor. (EDPT 186a)

Uyg. *işle-* “(burgu gibi dönerek) ezmek, çiğnemek”

tört adakın işleyü kölitti turtı “Dört ayağı ile burgu gibi dönerek onu yere gömdü” (İKPÖ LXV V)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

iske- “(vücut, et vb...) ditmek, koparmak”

Uyg. *iske-* “(vücut, et vb...) ditmek, koparmak”

etimizni yinimizni üzüp iskep yeyür biz “Etimizi, derimizi, vücudumuzu kesip, didip yiyoruz” (Maitr 62 12, 13)

Kar. *iske-* “(vücut, et vb...) ditmek, koparmak” (DLT I 284)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise *iske-* “(vücut, et vb...) ditmek, koparmak” sadece Tobol diyalektinde bulunmaktadır. (EDPT 246b) Ayrıca Kırgız ve Kazak Türkçelerinde bu fiilden yapılmış *iskek* “tüyleri koparmak için kullanılan cımbız” şeklinde bir isim bulunmaktadır. (KS 372; KzTS 672)

okşa- “benzemek”

Uyg. *okşa-* “benzemek”

añar okşayur erti “Ona benziyordu” (M I 14 15)

Kar. *okşa-* “benzemek” (KB 746)

Har. *okşa-* “benzemek” (Kutb 195)

Kıp. *okşa-, ohşa-, o:şa-, oşka-* “benzemek” (KK 51b 12, GT 55 5, Tuh 44b, CC 57 9)

Çağ. *ohşa-* “benzemek” (Sang 66r 7)

Osm. *ohşa-* “benzemek” (TTS 2939)

Kelime çağdaş lehçelerde “benzemek” anlamında **Az.** *ohşa-*, **Özb.** *ohşa-*, **YUyg.** *ohşi-*, **Tat.** *uhşa-*, **Kzk.** *ukşa-*, **Kır.** *okşo:-* şeklinde bulunmaktadır. (TLS 60)

opra-, apra- “yıpranmak, eskimek, yaşlanmak”

Uygur Türkçesinde sadece bir yerde *apra-* şekli geçmekte, diğer yerlerde umumiyetle *opra-* şekli geçmektedir. Clauson, *apra-* şeklinin daha eski olabileceğini belirtmektedir. Kelime özellikle çağdaş lehçelerde önemli fonetik değişikliğe uğramış ve Türkiye Türkçesinde *yıpra-* şeklinde iken kuzeydoğu diyalektlerinde “eskimek, yıpranmak” anlamlarında *ura-*, *u:ra-* şeklinde geçmektedir. (EDPT 14a)

Uyg. *opra-, apra-* “yıpranmak, eskimek, yaşlanmak”

oprati öl[ür] “yaşlanarak ölür” (TT I 20 1)

eñeki tamgaki aprap “çene kemiği, damağı yıpranıp” (TT II 16 14-16)

Kar. *opra-* “yıpranmak” (DLT I 273, III 358)

Har. *opra-* “eskimek, yıpranmak” (KE 118v 15)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *epri-, öpre-, ipre-, opru-, ofru-* “yıpranmak, eskimek” (Sang 93r 5)

Osm. *yépri-* “yıpranmak, eskimek” (TTS 4533)

Anadolu ağızlarında:

yıpra- “yıpranmak, eskimek” (DS 11 4273)

üdre-, üdire- “artmak, çoğalmak”

Uyg. *üdre-* “artmak, çoğalmak”

[ed]gü kılınçlar üdireyü “iyi davranışlar artarak” (DKPAMp 1609)

Kar. *üdre-* “artmak, çoğalmak” (DLT I 273)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *üre-* “artmak, çoğalmak”

1.7. V+C+C+V+C ŞEKLİNDE OLAN FİİLER:

ıçgın- “kaybetmek, elden çıkarmak”

Clauson kelimenin kökünün bilinmediğini ve bu şeklin bir fiil gövdesi gibi durduğunu belirtiyor. (EDPT 23a)

Gök. *ıçgın-* “kaybetmek, elden çıkarmak”

ill(e)dük ilin ıçg(i)nu ıdm(i)ş “Kazandığı ilini elinden kaçırmış” (KT D 6)

Uyg. *ıçgın-* “kaybetmek, elden çıkarmak, düşürmek”

uzun tonlug köznüsin kölke ıçgınmış “Bir kadın aynasını göle düşürmüş” (IB 22)

ıçgunur men “kaybederim” (U III 37)

Kar. *ıçgın-* “kaçırmak, kaybetmek, bir şeyin elden çıkması” (DLT I 253)

Har. *ıçgın-, uçgın-, uçkun-* “kaybetmek, elden çıkarmak, bırakmak” (NF 76 8; 177 7; ME 243r 8)

Kıp. *ışkın-* “boşanmak, kurtulmak” (Tuh 9b 1)

Çağ. *ıçkın-* “boşanmak, kurtulmak” (Sang 96v 8)

Osmanlıcada kelime tespit edilemedi.

Çağdaş lehçelerde kelime arkaik olarak “kurtulmak, elden çıkmak, kaybetmek” anlamlarında **Krç-Blk.** *ıçhın-* (KMT 223) **Alt.** *ıçkın-* (Alt 87) **Tuv.** *ışkın-* (TuvTS 58)

ıçgın- “bağımlı olmak”

Gök. *ıçgın-* “bağımlı olmak”

karlukıç ıçginti “Karluk’u bağımlı etti” (Ih 20)

Kelime Göktürk Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

1.8. C+V ŞEKLİNDE OLAN FİLLER:

ba-“bağlamak”

Gök. *ba-* “bağlamak”

atıg ıka bayur ertimiz “Atları ağaçlara bağlıyorduk” (Ton 1 K 3)

Uyg. *ba-* “bağlamak”

evke bark(k)a badımız erser “eve barka bağladık ise” (Chuas 235)

kuzgunug ıgaçka bamış “Kuzgunu ağaca bağlamış” (IB 14)

Kar. *ba-* “bağlamak, (taş vb... şeylerden) duvar örmek” (DLT III 224, 247)

Har. *ba-* “bağlamak” (ME 30 8)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra taranan eserlerde tespit edilemedi.

ko- “bırakmak, koymak”

Gök. *ko-* “bırakmak, koymak”

k(e)lür(ü)p kop kotı “Getirip hep bıraktı” (BK G 12)

Kelime Eski Türkçede ve daha sonraki dönemlerde umumiyetle *-d-* fiilden fiil yapan yapım eki ile kullanılmıştır. Hatta bu *-d-* fiilden fiil yapan yapım eki genişletme fonksiyonu ile köke kaynaşmıştır, bundan dolayı kelime her yerde karşımıza fiil gövdesi halinde çıkmaktadır. (krş *kod-*)

kü- “korumak, gözetmek, kollamak, yardım etmek”

Uyg. *kü-* “korumak, gözetmek, kollamak, yardım etmek”

kamag t(e)ñriler ürüg uzatı küyü küzetü tutarlar “Bütün Tanrılar uzun süre koruyup gözetip tutarlar” (AY 192 12)

Kelime Uygur Türkçesinde umumiyetle *küzet-* fiili ile birlikte kalıplaşmış olarak kullanılmaktadır. Uygur Türkçesinden sonra kelime tespit edilemedi.

sı- “kırmak”

Gök. *sı-* “kırmak”

b(a)y(ı)rkun(ı)ñ (a)k (a)dg(ı)r(ı)g udl(ı)kın sıyu urtı “Bayırkuların ak aygırımı, uyluğunu kırıp vurdular” (KT D 36)

Uyg. *sı-* “kırmak”

munı sıdıñız “Bunu kırdınız” (Hüen-ts 1801)

Kar. *sı-* “kırmak” (DLT III 249)

Har. *sı-* “kırmak” (Kutb. 163)

Kelime Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde *-n-* fiilden fiil yapan yapım eki ile kaynaşarak *sın-* şeklindedir.

Osm. *sı-* “kırmak” (TTS 3416)

Anadolu ağızlarında:

sı- “Yumurta vb... şeyleri kırmak” (DS 3608)

sı- “bozmak” (*buyruk sıdı* = Buyruk bozdu) (DS 3608)

Kelime çağdaş lehçelerde **Tkm.** *sı-* “kırmak” (EDPT 782a), **Hal.** *sı-* “kırmak”

(Starostin 1246), **Kaç.** *sı-* “kırmak” (EDPT 782a), **Sag.** *sı-* “kırmak” (EDPT 782a)

şeklinde bulunmaktadır.

tê- “demek, söylemek”

Gök. *tê-* “demek, söylemek”

kon(a)yın tês(e)r “yerleşeyim dese” (KT G 7)

- Uyg.** *tê-* “demek, söylemek”
inçe tēp tēyür “Şöyle diyor” (Maitr 35 2)
korkma tēmiş “Korkma demiş” (IB 2)
- Kar.** *tê-* “demek, söylemek” (AH 166)
- Har.** *tê-, dê-* “demek, söylemek” (NF 2 6; KE 93r 21)
- Kıp.** *dê-, tē-, dih-, dü-* “demek, söylemek” (CC 147 6, GT 11 7)
- Çağ.** *dê-, tē-* “demek, söylemek” (ŞHD 11a 3, 150a 7)
- Osm.** *dê- > de-* “demek, söylemek” (TTS 1159)

to- “doymak”

- Gök.** *to-* “doymak”
açs(ı)k tos(ı)k öm(e)z s(e)n “Açlık tokluk düşünmezsın” (KT G 8)
 Fiil Göktürkçede hem *to-* hem de genişletilmiş şekli olan *tod-* şeklinde geçmektedir.
 Göktürkçeden sonra ise *-d-* fiilden fiil yapan yapım eki köke kaynaşmıştır ve kelime *tod-* şeklinde fiil gövdesi olarak kullanılmaktadır. (krş *tod-*)

tu- “kapamak, tıkamak”

- Uyg.** *tu-* “kapamak, tıkamak”
tamu yolın tugal “Cehennem yolunu kapat” (Maitr 47 9)
- Kar.** *tu-* “kapamak, tıkamak” (DLT III 247)
 Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.
- Kıp.** *tu-* “kapamak, tıkamak” (CC 114 1)
 Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yê- “yemek”

- Gök.** *yê-* “yemek”
kêyik yêyü tabışgan yêyü olurur ertimiz “Geyik yiyerek tavşan yiyerek otururduk”
 (Ton 1 G 1)
- Uyg.** *yê-* “yemek”
[aşın] içgüsin yêdimiz “Aşını içgisini yedik” (Maitr 62 4)
bir karı öküzüg bêlin biçe kumursga yemiş “Yaşlı bir öküzü bir karınca belini biçerek yemiş” (IB 37)
- Kar.** *yê-* “yemek” (KB 1260)
- Har.** *yê-* “yemek” (ME 137 5)
- Kıp.** *yê-* “yemek” (GT 187 7)
- Çağ.** *yê-* “yemek” (ŞHD 79a 7)
- Osm.** *yê- > ye-* “yemek”
 Anadolu ağzlarında:
yê- “yemek” (DS 11 4278)

yu- “yıkamak”

- Uyg.** *yu-* “yıkamak”
tözün yullug suvın yud[um] “Asil çayların suyu ile yıkadım” (Maitr 21 13)
- Kar.** *yu-* “yıkamak” (DLT III 66)
- Har.** *yu-, yuv-* “yıkamak” (ME 222 6; Kutb 87)
- Kıp.** *yu-, yuf-, yuv-* “yıkamak” (Tuh 27a 3, KK 10 4, CC 32 2)
- Çağ.** *yu-* “yıkamak” (Sang 347r 13)
- Osm.** *yu-, yug-, yuy-* “yıkamak” (TTS 4708)

Anadolu ağızlarında:

yu-, *yuğ-*, *yuy-*, *yü-*, *yüv-* “yıkamak” (DS 11 4314)

Kelime çağdaş lehçelerde “yıkamak” anlamında **Tkm.** *yuv-*, **Özb.** *yuv-*, **Kk.** *juv-*, **Kum.** *juv-*, **Nog.** *yuv-*, **Hak.** *çuğ-*, **Tuv.** *çuğ-* şeklindedir. (EDPT 870a)

1.9. C+V+C ŞEKLİNDE OLAN FİİLLER:

bak- “bakmak”

- Uyg.** *bak-* “bakmak”
[...] *bakıp oğlan* [...] “oğlan bakıp” (DKPAMp 170)
- Kar.** *bak-* “bakmak” (DLT II 16)
- Har.** *bah-, bak-* “bakmak” (‘Ali 31, Kutb 27)
- Kıp.** *bak-* “bakmak” (Kİ 34)
- Çağ.** *bak-* “bakmak” (Sang 125v 13)
- Osm.** *bak-* “bakmak”

bar- “varmak, gitmek”

- Gök.** *bar-* “varmak, gitmek”
y(a)gru b(a)r(i)p “yakına varıp” (KT G 7)
- Uyg.** *bar-* “varmak, gitmek”
yügürti bardı “koşup vardı” (MI I 7)
- Kar.** *bar-* “varmak, gitmek” (DLT II 6)
- Har.** *bar-* “varmak, gitmek” (NF 33 2)
- Kıp.** *bar-* “varmak, gitmek” (GT 61 1)
- Çağ.** *bar-* “varmak, gitmek” (ŞHD 10b 12)
- Osm.** *var-* “varmak, gitmek” (TTS 4154)

bas- “baskın yapmak, basmak”

- Gök.** *bas-* “baskın yapmak”
uda b(a)sd(i)m(i)z “Uykuda bastık” (KT D 35)
- Uyg.** *bas-* “baskın yapmak, basmak”
er anta basmış “Adam orada baskın yapmış” (Şu D 12)
köni nom üze köntürgey basgay utgay “Doğru kanun üzerinde dürüstçe idare edecek, baskın yapacak, yenecek” (AY 423 6)
- Kar.** *bas-* “baskın yapmak, basmak, yıkmak” (DLT II 10)
- Har.** *bas-* “baskın yapmak, basmak” (NF 53 3)
- Kıp.** *bas-* “basmak, ezmek” (Tuh 15b 13)
- Çağ.** *bas-* “baskın yapmak, basmak” (Sang 121v 18)
- Osm.** *bas-* “baskın yapmak, basmak, ezmek, çökmek” (TTS 410)

bat- “(güneş) vb... şey için batmak, gözden kaybolmak”

- Göktürkçede kelime *batsık* ve *batım* şeklinde geçmektedir.
batsık < *bat-sık* (KT G 2)
batım < *bat-(i)m* (KT D 35)
- Uyg.** *bat-* “batmak, gözden kaybolmak”
kêçe ay [b]atar erikli süñüşdim “Gece ay batarken savaştım” (Şu D 1)
yêrtinçüde turup yitlinmeser batmasar “Yeryüzünde durup kaybolmasa, batmasa” (AY 197 13)
- Kar.** *bat-* “batmak, gözden kaybolmak” (DLT II 293)
- Har.** *bat-* “batmak, gözden kaybolmak, (tere) bulanmak” (NF 318 17)
- Kıp.** *bat-* “batmak” (Tuh 27a 2)
- Çağ.** *bat-* “batmak, gözden kaybolmak” (Sang. 119r 28)
- Osm.** *bat-* “batmak, gözden kaybolmak, gömülme, (tere) bulanmak” (TTS 457)

bër- “vermek”

Gök. *bër-* “vermek”

(*a*)*ltun küm(ü)ş işg(i)ti kut(a)y buñs(u)z (a)nça bërür* “Atını, gümüşü, ipeği ve ipekli kumaşı karşılıksız öyle verir.” (KT G 5)

Uyg. *bër-* “vermek”

bışı bërür “Sadaka verir” (Maitr 52 27)

Kar. *bër-* “vermek” (KB 1515)

Har. *bër-* “vermek” (NF 89 13))

Kıp. *bër-* “vermek” (GT 50 2)

Çağ. *bër-* “vermek” (ŞHD 34b 13)

Osm. *vër-* > *ver-* (TTS 4173)

Anadolu ağızlarında:

vër- “vermek” (DS 4106)

bëz- “titremek”

Uyg. *bëz-* “titremek”

korkınçı sönmedi bëzer titreyür “Korkusu dinmedi, titriyor” (Maitr 5 29)

Kar. *bëz-* “titremek” (DLT II 28)

Karahanlı Türkçesinden sonra “titremek” anlamında *bëz-* fiili tespit edilemedi.

bıç- “biçmek, kesmek”

Gök. *bıç-* “biçmek”

s(a)çın kulk(a)kın [b]ıçdı “Saçını kulağını kesti” (BKT G 12)

Uyg. *bıç-* “biçmek, kesmek”

tıyrak bıçsar “tırnak kesse” (TT VII 32 2)

Kar. *bıç-* “biçmek, kesmek” (KB 286)

Har. *bıç-* “biçmek, kesmek” (ME 8 8)

Kıp. *bıç- biş-* “biçmek, kesmek” (KK 9 8, Tuh 28b 5)

Çağ. *bıç-* “biçmek, kesmek” (Sang 143r 22)

Osm. *bıç-* “biçmek, kesmek” (TTS 545)

Anadolu ağızlarında *piç-* “biçmek, kesmek” kelimesi de kullanılmaktadır. (DS 9 3452)

bış- “pişmek, olgunlaşmak”

Uyg. *bış-, biş-* “pişmek, olgunlaşmak”

bütmiş bışmış erser “bitmiş olgunlaşmış ise” (AY 166 4)

tarıg bışdı “Darı pişti” (IB 53)

Kar. *bış-* “pişmek, olgunlaşmak” (DLT II 12)

Har. *bış, biş-* “pişmek, olgunlaşmak” (KE 14v 18, 42r 10)

Kıp. *biş-* “pişmek, olgunlaşmak” (KK 15 19)

Çağ. *biş-* “pişmek, olgunlaşmak” (Sang 146v)

Osm. *biş-* “pişmek, olgunlaşmak” (TTS 613)

Anadolu ağızlarında:

bış-, büş- “pişmek, olgunlaşmak, yanmak” (DS 2 708, 830)

bil- “bilmek”

Gök. *bil-* “bilmek”

bil(i)g bilm(e)z kişi “bilgi bilmez kişi” (KT G 7)

- Uyg.** *bil-* “bilmek”
ukdı bilti “Anladı bildi” (Maitr 13 17)
asra kişi bilti tēr “Aşağıdaki kişi bildi, der” (IB 54)
- Kar.** *bil-* “bilmek” (KB 245)
Har. *bil-* “bilmek” (ME 190 3)
Kıp. *bil-* “bilmek” (CC 49 5)
Çağ. *bil-* “bilmek” (ŞHD 25b 1)
Osm. *bil-* “bilmek” (TTS 567)

bin- “binmek”

- Gök.** *bin-* “binmek”
boz (a)t(i)g bin(i)p “boz atı binip” (KT D 33)
- Uyg.** *min-* “binmek”
utru yērde ogrı sokuşup tutupan minmiş “Yolda karşısına bir hırsız çıkmış, sokulup atı tutarak binmiş” (IB 16)
minmiş “binmiş” (Maitr 35 12)
- Kar.** *min-, mün-* “binmek” (KB 576, 4711)
Har. *min-, mün-* “binmek, çıkmak” (NF 347 2, 16 14)
Kıp. *bin-, min-* “binmek” (KK 22 20, Tuh 17a 13)
Çağ. *min-* “binmek” (Sang 321r 14)
Osm. *bin-* “binmek” (TTS 583)
Anadolu ağızlarında:
min- “binmek” (DS 9 3201)
pin- “binmek” (DS 9 3456)

biş- (bk. *bış-*)

bog- “boğmak, boğarak öldürmek”

- Uyg.** *bog-* “boğmak, boğarak öldürmek”
bogmak bolsar “boğarak öldürse” (H I 184)
- Kar.** *bog-* “boğmak, boğarak öldürmek” (DLT II 14)
Har. *bog-* “boğmak, boğarak öldürmek” (NF 18 6)
Kıp. *bo-, bog-* “boğmak” (Kİ 28, 33)
Çağ. *bog-* “boğmak, boğarak öldürmek” (Sang 135v 20)
Osm. *bog-* “boğmak, boğarak öldürmek”

bol- “mevcut olmak, ortaya çıkmak, görünmek”

- Gök.** *bol-* “mevcut olmak, ortaya çıkmak, görünmek”
t(e)ηri t(e)g t(e)ηride bolmuş “Tanrı gibi (olan) ve Tanrı tarafından yaratılmış” (KT G 1)
- Uyg.** *bol-* “olmak”
sak bolgay biz “dikkatli olacağız” (AY 408 13)
yarlık bolmaz erser “kral buyruğu olmazsa” (İKPÖ XIX VII)
- Kar.** *bol-* “olmak” (KB 6476)
Har. *bol-* “olmak” (NF 114 13)
Kıp. *bol-* “olmak” (CC 24 12)
Çağ. *bol-* “olmak” (ŞHD 109b 11)
Osm. *ol-* “olmak” (TTS 2972)

böl- “bölmek”

Uyg. *böl-* “bölmek”

bölser adırtlasar “bölse ayırt etse” (Üİ 100b 5)

Karahanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi. Bu kelimenin yerine Karahanlı Türkçesinde umumiyetle *ağır-* kullanılmaktadır.

Har. *böl-* “bölmek” (KE 178v 14)

Kıp. *böl-* “bölmek” (Kİ 36)

Çağ. *böl-* “bölmek” (Sang 138r 14)

Osm. *böl-* “bölmek”

bös- “sürüklemek, dövmek”

Uyg. *bös-* “sürüklemek, dövmek”

meniñ alımçılarımka bösüp “benim borçlularımı dövüp” (AY 10 16, 17)

Kar. *bös-* “sürüklemek, dövmek” (DLT II 10)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bul- “bulmak”

Gök. *bul-* “bulmak”

kül t(e)g(i)n (e)r (a)t bultı “Kül Tegin erkeklik adını buldu” (KT D 31)

Uyg. *bul-* “bulmak”

oğlan kekük tezekin bultı “Oğlan kartal tezeğini buldu” (IB 23)

inç bultı mu “Huzur buldu mu?” (Maitr 9 1)

Kar. *bul-* “bulmak” (DLT II 22)

Har. *bul-* “bulmak” (NF 267 3)

Kıp. *bul-* “bulmak” (Kİ 36)

Çağ. *bul-* “bulmak” (Sang 138r 11)

Osm. *bul-* “bulmak”

Çağdaş lehçelerde *bul-* fiili sadece Oğuz ve Halaç Türkçesinde vardır. Diğer lehçelerde “bulmak” anlamında *tap-* kullanılmaktadır. Azeri Türkçesinde ise “bulmak” anlamında *tap* ve *bul-* fiilleri yanyana kullanılmaktadır.

bun- “kontrolünü kaybetmek, yoldan çıkmak”

Uyg. *bun-* “kontrolünü kaybetmek, yoldan çıkmak”

tana buntı “şaşıarak yoldan çıktı” (TT VI 215)

Kar. *mun-* “şaşırmak; bunamak” (DLT II 30)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *mun-* “bunamak, aptallaşmak” (GT 269 13)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

buş- “kızmak, öfkelenmek”

Uyg. *buş-* “kızmak, öfkelenmek”

korumak isirkenmek buşmaklık bolur “Korumak, merhamet etmek ve öfkelenmek olur” (TT VIII I 6)

Kar. *buş-* “kızmak, öfkelenmek; sıkılmak, usanmak” (KB 637, DLT I 373, II 12)

Har. *buş-* “kızmak, öfkelenmek” (ME 166 4)

Kıp. *buş-* “kızmak, öfkelenmek” (Kİ 123)

Çağ. *buş-* “kızmak, öfkelenmek” (Sang 134v 13)

Osm. *buş-* “kızmak, öfkelenmek” (TTS 719)

buz- “bozmak, bozguna uğratmak, tahrip etmek”

Gök. *buz-* “bozmak, bozguna uğratmak”

sogd(a)k t(a)pa sü(l)e d(i)m(i)z buzd(u)m(i)z “Soğdak’a kadar asker sevk edip bozguna uğrattık” (KT D 31)

Uyg. *buz-* “bozmak, bozguna uğratmak”

alku emgeklig tugumlarig buzdaçı artatdaçı “Bütün doğumlu olanları bozguna uğratacağız, eziyet çektireceğiz” (U II 5- 6)

Kar. *buz-* “bozmak, bozguna uğratmak” (DLT II 8)

Har. *buz-* “bozmak, bozguna uğratmak” (NF 70 4)

Kıp. *buz-* “bozmak, bozguna uğratmak, tahrip etmek” (Tuh 6b 13)

Çağ. *buz-* “bozmak, bozguna uğratmak, tahrip etmek” (Sang 133r 25)

Osm. *boz-* “bozmak, bozguna uğratmak, tahrip etmek”

bük- “bükme”

Uyg. *bük-* “bükme”

munı munçulayu türe büke “bunu böylece dürüp bükerek” (AY 137 3, 4)

Kar. *bük-* “bükme” (DLT II 18)

Har. *bük-* “bükme” (Kutb 32)

Kıp. *bük-* “bükme” (Tuh 24a 8)

Çağ. *bük-* “bükme” (Sang 137r 7)

Osm. *bük-* “bükme”

büt- “tamamlamak, bitmek”

Uyg. *büt-* “tamamlamak, bitmek”

tört kutl(a)rınıñ ötrü büter katılışmak bulgalışmakı “Dört kutların o zaman birbirine katılıp karışması biter” (ÜI 112b 9)

Kar. *büt-* “tamamlamak, bitmek” (DLT II 294)

Har. *büt-, bit-* “tamamlamak, bitmek” (Kutb 34, 39)

Kıp. *bit-* “tamamlamak, bitmek” (Kİ 28)

Çağ. *büt-* “tamamlamak, bitmek” (Sang 128r 16)

Osm. *bit-* “tamamlamak, bitmek” (TTS 621)

çak- “çakmak, parçalamak, vurmak”

Uyg. *çak-* “çakmak, parçalamak, vurmak”

ër kuruğ kavagu ërniñ çakmışı “kuru kav ve adamın vurması” (Mair 41 54)

Kar. *çak-* “çakmak; eriştirmek” (DLT II 7)

Har. *çak-* “çakmak, (kıvılcım) çakmak” (ME 10 4)

Kıp. *çak-, şak-* “çakmak, vurmak” (Kİ 44, KK 9 12)

Çağ. *çak-* “çakmak, (kıvılcım) çakmak, vuruşmak” (Sang 207v 26)

Osm. *çak-* “çakmak, vurmak” (TTS 803)

çal- “(yere) vurmak, aşağı atmak”

Uyg. *çal-* “(yere) vurmak, aşağı atmak”

çalmuş erti yalın otuğ ters körümlüğ tagda “Parıltılı ateşi kehanetli dağda aşağı atmıştır” (Hüen-ts 1911 12)

et’özlerin birkerü yerke çalıp “vücutlarını hepbirlikte yere vurup” (AY 625 12)

Kar. *çal-* “(yere) vurmak; (söz) kulağa çalmak” (DLT II 24)

Har. *çal-* “(yere) vurmak, vurmak” (Kutb 40)

- Kıp.** *çal-* “(müzik aletine vb...) vurmak, (yere) vurmak” (Kİ 45)
Çağ. *çal-* “(müzik aletine vb...) vurmak, (yere) vurmak” (Sang 208r 16)
Osm. *çal-* “yere vurmak, vurmak”

çap- “vurmak”

- Uyg.** *çap-* “vurmak”
çapa öğretser “vurarak (döverek) öğretse” (DKPAMp 122)
Kar. *çap-* “vurmak, (suda) yüzmek, sıvamak” (DLT II 3)
Har. *çap-* “vurmak, acele etmek” (Kutb 39)
Kıp. *çap-*, *şap-* “vurmak, çarpmak” (Kİ 46, KK 78 3)
Çağ. *cap-*, *çap-* “vurmak, çarpmak” (Sang 203v 11)
Osm. *çap-* “vurmak, hücum etmek” (TTS 826)

çiz- “çizmek”

- Uyg.** *çiz-* “çizmek”
yër çızıp “yer çizip” (Hüen-ts 36)
Karahanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi.
Har. *çiz-* “çizmek” (Kutb 46)
Kıp. *çiz-*, *çiz-* “çizmek” (Kİ 43)
Çağ. *sız-* “çizmek” (Sang 251v 24)
Osm. *çiz-* “çizmek”

çok- “vurmak, öldürmek”

- Uyg.** *çok-* “vurmak, öldürmek”
yunt ud çokar “At ve öküz öldürüyor” (İKPÖ III I)
Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde “vurmak, öldürmek” anlamında *çok-* fiili bulunmamaktadır; ancak Karahanlı Türkçesinde “inmek, konmak” anlamında *çok-* fiili (DLT II 17) Harezmi Türkçesinde de “toplanmak, yığılmak” anlamında *çok-* fiili bulunmaktadır. (ME 237 2)
Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.
Çağ. *çok-* “vurmak, çukur açmak” (Sang 213r 28)
Osmanlıcada da “vurmak, öldürmek” anlamında *çok-* fiili tespit edilemedi, Osmanlıcada “toplanmak, üşüşmek, çullanmak” anlamında *çok-*, *çoh-* fiilleri bulunmaktadır. (TTS 937) Kelime “vurmak, çukur açmak” anlamlarında çağdaş lehçelerde **Kzk.** *şok-*, *şuk-* **Kır.** *çokı-*, *çukı-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 406a)

çol- “sakat olmak, sakatlanmak”

- Uyg.** *çol-* “sakat olmak, sakatlanmak”
kop tnl(ı)glarınıñ nızvanılığ çolmakların tarkarur kiterür siz “Pekçok canlının öğreti ile ilgili hatalarını, aksaklıklarını giderir, (bunları) yok edersiniz.” (AY 111 14, 15)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

çom- “(suya) batmak, batırmak”

- Uyg.** *çom-* “(suya) batmak, batırmak”
çom[a ba]ta “(suya) bata bata” (M III 33 2)
Kar. *çom-* “(suya) batmak, batırmak” (DLT II 26)
Har. *çom-* “(suya) batmak, batırmak” (Kutb 44)

Kıp. *çom-* “(suya) batmak, batırmak” (Tuh 27a 2)
Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

çök- “çökmek”

Uyg. *çök-* “çökmek”
köñülüm çökdi kor[kdı] “Gönlüm korktu ve çöktü” (TT II 8 48)
Kar. *çök-* “çökmek” (DLT II 21)
Har. *çök-* “çökmek” (Kutb 44)
Kıp. *çök-, şök-* “çökmek” (Tuh 8b 6, KK 9 6)
Çağ. *çök-* “çökmek” (Sang 214r 20)
Osm. *çök-* “çökmek”

kaç- “kaçmak”

Eski Kır. *kaç-* “kaçmak”
kırk y(a)ş(ı)mda k(a)ç[dım] “Kırk yaşımda kaçtım” (Çakul IV 3)
Uyg. *kaç-* “kaçmak”
kişi kaçsa “adam kaçsa” (TT VII 28 20)
Kar. *kaç-* “kaçmak” (DLT II 5)
Har. *kaç-, kaş-* “kaçmak” (NF 361 1, 74 5)
Kıp. *kaç-, kaş-* “kaçmak” (KK 9 9, Tuh 38a 1)
Çağ. *kaç-* “kaçmak” (ŞHD 43b 1)
Osm. *kaç-* “kaçmak, koşmak” (TTS 2157)

kal- “kalmak”

Gök. *k(a)l-* “kalmak”
y(ê)t[i y(a)şda k(a)ltı] “Yedi yaşında kaldı” (KT D 30)
Uyg. *kal-* “kalmak”
kurug kalır “O amacına ulaşmadan kalır.” (TT V 26)
Kar. *kal-* “kalmak” (KB 115)
Har. *kal-* “kalmak” (NF 216 11)
Kıp. *kal-* “kalmak” (KK 10 5)
Çağ. *kal-* “kalmak” (Sang 274v 21)
Osm. *kal-* “kalmak” (TTS 2191)

kam- “fırlatmak, atmak”

Uyg. *kam-* “fırlatmak, atmak”
anta ok yêrde kamdı “Orada ok(u) yere fırlattı” (U II 27 25)
Kar. *kam-* “fırlatmak, atmak” (DLT II 27)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kan- “kanmak, doymak”

Uyg. *kan-* “kanmak, doymak”
közünürteki küsüşleri kanzun “Görünürdeki isteklerine kansım” (TT IX 111)
Kar. *kan-* “kanmak, doymak” (DLT I 377, III 184)
Har. *kan-* “kanmak, doymak” (Kutb 130)
Kıp. *kan-* “kanmak, doymak” (Kİ 74)
Çağ. *kan-* “kanmak, doymak” (Sang 276v 15)
Osm. *kan-* “kanmak, doymak”

kap- “kapmak”

- Uyg.** *kap-* “kapmak”
tabışgan tēpen kapmıŝ “Tavşan diyip kapmıŝ” (IB 44)
meni kapıp  ltdi “Beni kapıp gönderdi” (U III 69 29)
- Kar.** *kap-* “kapmak” (DLT II 4)
- Har.** *kap-* “kapmak” (ME 63 6)
- Kıp.** *kap-* “kapmak” (KK 9 3)
- Çağ.** *kap-* “kapmak” (Sang 263v 9)
- Osm.** *kap-* “kapmak”

kar- “karıştırmak, birbirine d ŝ rmek”

- Uyg.** *kar-* “karıştırmak, birbirine d ŝ rmek”
burkan ŝazanında [toyın]lar erdimiz ŝankig alplarig katdımı[z] kardımız “(Biz vaktiyle) ŝakyamuni Burkan dininde rahip idik, ŝanha’yı ve diğ r kudretleri birbirine d ŝ rd k” (Maitr 62 20, 21)
- Kar.** *kar-* “karıştırmak” (DLT I 432)
- Har.** *kar-* “karıştırmak” (ME 79 5)
- Kıp.** *kar-* “karıştırmak” (Kİ 70)
- Çağ.** *kar-* “karıştırmak” (Vel 321)
- Osm.** *kar-* “karıştırmak” (TTS 2315)

kat-(I) “sertleştirmek, katılaştırmak”

Kelime *kata-* şeklinde Moğolcaya da geçmiştir.

- Gök.** *kat-* “sertleştirmek, katılaştırmak”
k(a)t(ı)gdı tıŝla “İyice dinle” (KT G 2)
- Uyg.** *kat-* “sertleştirmek, katılaŝtırma”
t(e)ŝri t(e)ŝrisi burkannıŝ atın atap b(e)k katıg s z k kirtg nç k ŝ lin
“Tanrılar Tanrısı Buda’nın adını ansa sıkı, sağlam, temiz inanca sahip g n l n” (AY 190 11-13)
- Kar.** *kat-* “sertleştirmek, katılaŝtırma” (KB 1565)
- Har.** *kat-* “katılaştırmak, sertleştirmek” (NF 34 11)
- Kıp.** *kat-* “katılaştırmak, sertleştirmek” (GT 223 9)
- Çağ.** *kat-* “katılaştırmak, sertleştirmek” (BTD XIX 1)
- Osm.** *katı-* “katılaştırmak, sertleştirmek” (TTS 2348)

kat-(II) “karıştırmak”

- Uyg.** *kat-* “karıştırmak”
suvka katsar “suya karıŝtırsa” (Wind 4 2)
- Kar.** *kat-* “karıştırmak, katmak” (DLT II 295)
- Har.** *kat-* “karıştırmak, katmak” (Kutb 135)
- Kıp.** *kat-* “karıştırmak, katmak” (Kİ 69)
- Çağ.** *kat-* “karıştırmak, katmak” (Sang 265v 25)
- Osm.** *kat-* “karıştırmak, katmak”

kay- “geri dönmek, meyletmek, yönelmek, kaymak”

- Uyg.** *kay-* “geri dönmek, meyletmek, yönelmek, kaymak”
k zin ber  kayıp “g z  beri kayıp” (Maitr 1 59)
kirtü nomka kaymadın “ ğretiye yönelmeden” (TT VI 41 2)

isig öziñe kavmadın “sevimli özüne yönelmeden” (AY 630 12)⁸⁹

Kar. *kay-* “meyletmek, kaymak” (DLT III 182, 245)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde tespit edilemedi.

Osm. *kay-* “geri dönmek, ayrılmak, uzaklaşmak” (TTS 2386)

Kelime çağdaş lehçelerde “geri dönmek, geri dönerek uzaklaşmak” anlamlarında

Tkm. *gay-*, **Alt.** *kay-*, **Hak.** *hay-*, **Tuv.** *hay-*, **Tel.** *kay-* şeklinde bulunmaktadır.

(EDPT 674b)

kaz- “kazmak”

Uyg. *kaz-* “kazmak”

kudug kazsar “kuyu kazsa” (TT VII 39 4)

Kar. *kaz-* “kazmak” (KB 1734)

Har. *kaz-* “kazmak” (Kutb 137)

Kıp. *kaz-* “kazmak” (Kİ 71)

Çağ. *kaz-* “kazmak” (Sang 295v 29)

Osm. *kaz-* “kazmak” (TTS 2393)

kêç- “nehir, çöl vb... geçmek”

Gök. *kêç-* “nehir, çöl vb... yerleri geçmek”

y(e)nçü üg[(ü)z] k(ê)çe t(e)m(i)r k(a)p(i)gka t(e)gi sül(e)d(i)m “İnci ırmağını geçerek Demir Kapı’ya kadar asker sevk ettim” (KT G 4)

Uyg. *kêç-* “nehir, çöl vb... yerleri geçmek, gitmek”

alku b(e)lgülertin ertmiş kêçmiş ketmiş için “bütün belirtilerden geçmiş, gitmiş olduğu için” (AY 146 7, 8)

kamag yer suv kêçgülük yaraşı “Bütün kara ve suları geçebilecek yeteneğe sahip” (Wind 28 9)

Kar. *kêç-* “nehir, çöl vb... yerleri geçmek, gitmek, zamanın geçmesi, ölmek” (KB 4715; DLT II 5)

Har. *kêç-* “geçmek, ölmek, vazgeçmek, feda etmek” (NF 9 5; 118 5)

Kıp. *kêç-* “geçmek, gitmek, CC’de ayrılmak, ölmek” (Tuh 12a 7, CC 19 17)

Çağ. *kêç-* “geçmek, gitmek, aşmak” (ŞHD 41a 3)

Osm. *gêç-* > *geç-* “geçmek, gitmek” (TTS 1619)

kêd- “giymek”

Uyg. *kêd-* “giymek”

karaja tonın uz kèdti “Karaca elbisesini giydi” (AY 575 20, 21)

Kar. *kêd-* “giymek” (DLT III 441)

Har. *kêd-*, *kêy-* “giymek” (NF 37 7; 80 17)

Kıp. *kêy-* “giymek” (Tuh 74b 4)⁹⁰

Çağ. *kêy-* “giymek” (ŞHD 174b 7)

Osm. *gêy-* > *giy-* “giymek” ((TTS 1709)

Anadolu ağzlarında:

gey- “giymek” (DS 6 2016)

⁸⁹ AY’de Kaya *kay-* fiilini *kav-* şeklinde okumuş, ET ile ilgili taranan eserlerde “geri dönmek, meyletmek, yönelmek” anlamlarında *kav-* fiili tespit edilemedi. Bu okuyuş muhtemelen Uygur alfabesinde “v” ve “y” harflerinin birbirine çok benzemesinden kaynaklanmaktadır.

⁹⁰ Kıpçak Türkçesi eserlerinden İM’de *kêd-* “giymek” fiili gösterilmiştir; ancak TDK tarafından yayınlanan eserde tıpkıbasım olmadığından dolayı ilgili eserde *kêd-* şeklinin olup olmadığını kontrol edemedik.

Kelime çağdaş lehçelerde arkaik olarak sadece Halaç Türkçesinde *kêd-* “giymek” şeklinde bulunmaktadır. (WC 146)

kel- “gelmek”

Gök. *kel-* “gelmek”

bunça bod(u)n k(e)l(i)p(e)n “bunca millet gelerek” (KT D 4)

Uyg. *kel-* “gelmek”

adınlarını ridi bügülenmekin barmakın kelmekin ulatı adını(a)rını

“başkalarının radhi büyülenmesini, gitmesini, gelmesini ve başkalarının...” (Üİ 103a 5)

Kar. *kel-* “gelmek” (KB 747)

Har. *kel-* “gelmek” (ME 5 5)

Kıp. *kel-* “gelmek” (Tuh 12a 4)

Çağ. *kel-* “gelmek” (ŞHD 25b 8)

Osm. *gel-* “gelmek” (TTS 1628)

ker- “germek”

Uyg. *ker-* “germek” (USp 59)

Kar. *ker-* “germek” (DLT II 8)

Har. *ker-* “germek” (‘Ali 49)

Kıp. *ker-* “germek” (Tuh 22b 8)

Çağ. *ker-* “germek” (Sang 300r 21)

Osm. *ger-* “germek”

kes- “kesmek”

Uyg. *kes-* “kesmek”

edgü kişiler yolın kese “iyi kişiler yolunu keserek” (TT I 28)

altın kurusakımın kılıçın kesipen “Altın kursağımı kılıçla kesip” (IB 8)

Kar. *kes-* “kesmek” (DLT II 11)

Har. *kes-* “kesmek” (Kutb 95)

Kıp. *kes-* “kesmek” (Tuh 30a 10)

Çağ. *kês-* “kesmek” (ŞHD 188a 5)

Osm. *kes-* “kesmek” (TTS 2452)

kêt- “gitmek”

Uyg. *kêt-* “gitmek”

kêtmeser “gitmese” (TT X 233 4)

Kar. *kêt-* “gitmek” (DLT II 296)

Har. *kêt-* “gitmek” (Kutb 97)

Kıp. *kêt-* “gitmek” (Tuh 16b 3)

Çağ. *kêt-* “gitmek” (ŞHD 47a 1)

Osm. *git-* “gitmek”

kev- “gevelemek, (ağızda) çiğnemek”

Uyg. *kev-* “gevelemek, (ağızda) çiğnemek”

kevmiş “ağızda gevelemiş” (DKPAMp 1506)

Kar. *kev-* “gevelemek, (ağızda) çiğnemek” (DLT II 16)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *gev-* “gevelemek, (ağızda) çiğnemek” (TTS 1677)

kez- “gezmek”

Uyg. *kez-* “gezmek”

çığlıtır költe kasuy kezü süñüşdim “Çığlıtır gölünde Hanuy ırmağı boyunca ikerlerken savaştım” (Ş D 6)

Kar. *kez-* “gezmek” (DLT II 10)

Har. *kez-* “gezmek” (ME 147 2)

Kıp. *kez-* “gezmek” (KK 77 16)

Çağ. *kez-* “gezmek” (Sang 313v 12)

Osm. *gez-* “gezmek”

kın- “arzu etmek, istemek, çalışıp çabalamak”

Uyg. *kın-* “arzu etmek, istemek, çalışıp çabalamak”

kınmak katıglanmak “arzu ve gayret etmek” (Üİ 121a 8)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi; ancak Kıpçak Türkçesinde *kın-(I)* “elem vermek, acı vermek” *kın-(II)* “yenmek, mağlup etmek” *kın-(III)* “korkuyla kaldırtmak” anlamlarında *kın-* fiilleri vardır. (KTS 144)

kıs- “kısmak, sıkıştırmak”

Gök. *kıs-* “kısmak, sıkıştırmak”

tört b(u)l(u)ñig kism(i)ş “Dört tarafı sıkıştırmış” (Ong 1)

Uygurcada kelime tespit edilemedi.

Kar. *kıs-* “kısmak, sıkıştırmak, kısaltmak” (DLT II 11)

Har. *kıs-* “kısmak, sıkıştırmak” (NF 304 15)

Kıp. *kıs-* “kısmak, sıkıştırmak” (Tuh 13b 8)

Çağ. *kıs-* “kısmak, sıkıştırmak” (Sang 296v 24)

Osm. *kıs-* “kısmak, sıkıştırmak” (TTS 2519)

kış- “etmek, yapmak”

Kelime Göktürkçede yardımcı fiil olarak kullanılmıştır. (krş *isim+ kış-*)

Gök. *kış-* “etmek, yapmak”

ol süg (a)nta yok kışd(i)m(i)z “Orduyu orada yok ettik” (KT D 32)

Kelime taranan Uygurca eserlerde tespit edilemedi.

Kar. *kış-* “yok olmak, çıkmak” (DLT III 182)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kız- “öfkelenmek”

Gök. *kız-* “öfkelenmek”

kızıp kelti “Kızıp geldi” (Ton II B 5)

Uygur, Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde “öfkelenmek” anlamında *kız-* fiili tespit edilemedi.

Kıp. *kız-* “öfkelenmek” (Kİ 71)

Çağataycada kelime tespit edilemedi.

Osm. *kız-* “öfkelenmek”

kir- “girmek”

Gök. *kir-* “girmek”

(a)nta y(a)na kir(i)p “orada yine girip” (KT D 38)

- Uyg.** kir- “girmek”
yakın barıp kirtiler “yakına varıp içeri girdiler” (U I 6)
- Kar.** kir- “girmek” (DLT II 8)
- Har.** kir- “girmek” (NF 37 1)
- Kıp.** kir- “girmek” (Tuh 16a 4)
- Çağ.** kir- “girmek” (Sang 312v 17)
- Osm.** gir- “girmek”

kol- “istemek, dilemek”

- Uyg.** kol- “istemek, dilemek”
kut kolmuş “Kut dilemiş” (IB 47)
buşı koltı “Sadaka istedi” (M I 32 12)
- Kar.** kol- “istemek, dilemek, rica etmek” (DLT II 25)
- Har.** kol- “istemek, dilemek” (NF 97 14)
- Kıp.** kol- “istemek, dilemek” (KK 78 5)
- Çağ.** kol- “istemek, dilemek” (ŞHD 10b 10)
- Kelime bazı çağdaş lehçelerde “istemek, dilemek” anlamında **SUyg.** kol-, **Krym.** kol-, **Krm.** kol- şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 616a)

kop- “ayağa kalkmak, uçmak, havalanmak”

- Uyg.** kop- “ayağı kalkmak, uçmak, havalanmak”
utru talım kara kuş kopupan barmış tēr “Yırtıcı bir kara kartal yerinden uçup karşısına çıkmış, der” (IB 43)
antran kopup teñri burkanıñ köligesiñe sıkıntı “Antran kalkıp Tanrılar Tanrısı Buda’nın gölgesine sığındı” (Mair 5 30, 31)
- Kar.** kop- “ayağı kalkmak, uçmak, gelmek, çıkmak, başlamak” (DLT I 234, II 4, III 128)
- Har.** kop- “ayağı kalkmak, uçmak, havalanmak” (ME 134 3)
- Kıp.** kop- “ayağı kalkmak, uçmak, havalanmak” (Tuh 30a 11)
- Çağ.** kop- “ayağı kalkmak, uçmak, havalanmak” (Sang 281v 18)
- Osm.** kop- “ayağı kalkmak, haşrolmak, ortaya çıkmak” (TTS 2652)

koş- “bağlamak, katmak, birleştirmek”

- Uyg.** koş- “bağlamak, katmak, birleştirmek”
ol koşdaçı vastu “o bağlayan maddenin” (Üİ 110a 12)
- Kar.** koş- “koymak, katmak, (türkü ~ şiir) düzmek” (DLT II 14)
- Har.** koş- “koymak, katmak, (türkü ~ şiir) düzmek, saymak” (ME 26 7)
- Kıp.** koş- “eklemek, ilave etmek” (Kİ 72)
- Çağ.** koş- “katmak, eklemek” (ŞHD 190a 10)
- Osm.** koş- “eklemek, (şiir ~ türkü) düzmek, tefrik etmek” (TTS 2668)

kov- “kovmak”

- Uyg.** kov- “kovmak”
ogrugıg kovdaçı “hırsız kovacak” (Abhi H 38r 63)
- Kar.** kov- “kovmak” (DLT II 16)
- Har.** kov- “kovmak” (Kutb 136)
- Kıp.** kov- “kovmak” (Tuh 21b 9)

Çağ. *kov-* “kovmak” (Sang 278r 17)

Osm. *kov-* “kovmak”

köç- “göçmek”

Uyg. *köç-* “göçmek” (Ter B 4)

Kar. *köç-* “göçmek” (DLT II 5)

Har. *köç-* “göçmek” (Kutb 100)

Kıp. *köç-* “göçmek” (Kİ 79)

Çağ. *köç-* “göçmek” (Sang 303r 15)

Osm. *göç-* “göçmek”

köl- “(öküzü) koşmak”

Uyg. *köl-* “(öküzü) koşdurup”

eki öküzüg bir bukursıka kölmiş “İki öküzü bir sabana koşmuş” (IB 25)

Karahanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Har. *köl-* “(öküzü) koşmak” (KE 29v 4)

Kıp. *köl-* “(öküzü) koşmak” (Kİ 83)

Kelime Çağatay ve Osmanlı Türkçelerinde tespit edilemedi.

Çağdaş lehçelerde *köl-* “(öküzü) koşmak” anlamında **Hak.** *köl-* (HTS 268)**Sag.** *köl-*

Kob. *köl-* (EDPT 715b) şeklindedir.

köm- “gömmek”

Uyg. *köm-* “gömmek”

külke kömüp “küle gömüp” (USp 13 4)

Kar. *köm-* “gömmek” (DLT II 27)

Har. *köm-* “gömmek” (Kutb 101)

Kıp. *köm-* “gömmek” (Kİ 84)

Çağ. *köm-* “gömmek” (Sang 309r 4)

Osm. *göm-* “gömmek”

köy- “yanmak” < *köy-*

Uyg. *köy-* “yanmak”

köyüp “yanıp” (U II 8 27)

başda tamtulmuş tonta tutunmuş köyer otug öçürgeli “baştan aşağı tutuşmuş, yanmakta olan ateşi söndürmek için” (AY 141 8, 9)

Kar. *köy-* “yanmak” (DLT III 246)

Har. *köy-* “yanmak” (Kutb 106)

Kıp. *köy-* “yanmak” (Tuh 13b 8)

Çağ. *köy-* “yanmak” (Sang 310v 1)

Osmanlı Türkçesinde *göy* fiili yoktur; ancak bu fiilin genişletilmiş şekli olan *göyün* fiili vardır.

Çağdaş lehçelerde “yanmak, tutuşmak” anlamında **Tkm.** *güy-*, **Özb.** *kuy-*, **Kır.** *kuy-*, **Kzk.** *kuy-*, **Hak.** *köy-*, **Nog.** *köy-*, **Alt.** *kuy-*, **Tel.** *kuy-*, **Kaç.** *güy-*, **Kob.** *güy-*, **Sag.** *güy-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 726b)

kuç- “kucaklamak”

Uyg. *kuç-* “kucaklamak”

kuçup sever “Kucaklayıp sever” (Maitr 33 22)

- Kar.** *kuç-* “kucaklamak” (DLT II 5)
Har. *kuç-* “kucaklamak” (Kutb 142)
Kıp. *kuç-* “kucaklamak” (Tuh 25b 8)
Çağ. *kuc-* “kucaklamak” (Sang 283v 3)
Osm. *kuç-* “kucaklamak”

kud- “dökmek, atmak”

- Uyg.** *kud-* “dökmek, atmak”
kudup “döküp” (TT VIII C 9)
Kar. *kuç-* “dökmek, atmak” (DLT III 246)
Har. *kuy-* “dökmek, atmak” (ME 21 8)
Kıp. *kuy-* “dökmek, atmak” (Kİ 77)
Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kun- “çalmak”

- Uyg.** *kun-* “çalmak”
kunup alsarlar “çalıp alsalar” (Maitr 83 55)
Kar. *kun-* “çalmak” (DLT II 29)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kur- “kurmak, (yayı) germek”

- Uyg.** *kur-* “kurmak, (yayı) germek”
yasın kurdı “Yayını gerdi” (U III 55 4)
Kar. *kur-* “kurmak, kurmak, (yayı) germek, toplamak” (DLT II 7, III 18)
Har. *kur-* “kurmak, yapmak, inşa etmek” (KE 239r 20)
Kıp. *kur-* “kurmak, düzeltmek, hazırlamak” (Tuh 6a 11)
Çağ. *kur-* “kurmak, düzeltmek, hazırlamak” (Sang 248r 8)
Osm. *kur-* “kurmak, yapmak”

kus- “kusmak”

- Uyg.** *kus-* “kusmak”
kan kusup “kan kusup” (TT X 40)
Kar. *kus-* “kusmak” (DLT II 10)
Har. *kus-* “kusmak” (NF 295 2)
Kıp. *kus-* “kusmak” (Tuh 10a 9)
Çağ. *kus-* “kusmak” (Sang 296v 24)
Osm. *kus-* “kusmak”

kül- “gülmek”

- Uyg.** *kül-* “gülmek”
anın kültüm “Bunun için güldüm” (Maitr 52 22)
Kar. *kül-* “gülmek” (DLT II 26)
Har. *kül-* “gülmek” (‘Ali 25)
Kıp. *kül-* “gülmek” (KK 75 14)
Çağ. *kül-* “gülmek” (Sang 308r 17)
Osm. *gül-* “gülmek”

küt- “beklemek”

- Uyg.** *küt-* “beklemek”

eki ay kütüm “İki ay bekledim” (Ş D 5)

- Kar.** *küç-* “beklemek” (KB 1050)
Har. *küç-, küy-* “beklemek” (KE 244v 21, 20v 11)
Kıp. *küy-, küt-, güť-* “beklemek” (BM 53r, Tuh 17b 8, KK 76 10)
Çağ. *küt-* “gütmek, beklemek” (Sang 302v 13)
Osm. *güť-* “takip etmek, beklemek, kollamak, gütmek” (TTS 1883)

mañ- “yürümek, adım atmak”

- Uyg.** *mañ-* “yürümek, adım atmak”
özüm maña mañ[a] “özüm yürüye yürüye” (DKPAMp 1662)
Kar. *mañ-* “yürümek, adım atmak” (KB 3702)
Har. *mañ-* “yürümek, adım atmak” (KE 12r 4)
Kelime Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.
Çağ. *mañ-* “yürümek, adım atmak” (Sang 318v 27)
Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

min- (bk. *bin-*)

mün- “kötülemek”

- Uyg.** *mün-* “kötülemek”
üç türlüğ ulug müngülük “üç çeşit büyük kötülük” (AY 121 2, 3)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

saç- “saçmak, dağıtmak”

- Uyg.** *saç-* “saçmak, dağıtmak”
ürün köpükümin saçar men “Ak köpüklerimi ağızımdan saçarım” (IB 20)
saçmış kergek “saçmalı” (TT V 10 106)
Kar. *saç-* “saçmak, dağıtmak” (DLT I 272, II 4)
Har. *saç-* “saçmak, dağıtmak” (ME 3 4)
Kıp. *saç-* “saçmak, dağıtmak” (Kİ 56)
Çağ. *saç-* “saçmak, dağıtmak” (ŞHD 27b 13)
Osm. *saç-* “saçmak, dağıtmak”

sag- “sağmak”

- Uyg.** *sag-* “sağmak” (H II 40 144)
Kar. *sag-* “sağmak” (DLT II 15)
Har. *sag-* “sağmak” (Kutb 151)
Kıp. *sag-, saw-* “sağmak” (Kİ 58, Tuh 13b 8)
Çağ. *sag-* “sağmak” (Sang 231r 15)
Osm. *sag-* “sağmak”

sal- “salmak, hareket ettirmek, koymak”

- Uyg.** *sal-* “salmak, hareket ettirmek, koymak”
kolin salıp “ellerini hareket ettirip” (U II 24 4)
Kar. *sal-* “salmak, atmak, göndermek, işaret etmek, toplamak” (DLT II 24)
Har. *sal-* “bırakmak, salmak” (ME 7 2)
Kıp. *sal-* “salmak, bırakmak, göndermek” (KK 74 2)
Çağ. *sal-* “salmak, bırakmak, göndermek” (Sang 232v 24)
Osm. *sal-* “salmak, göndermek, sevk etmek, terk etmek, atmak” (TTS 3277)

sap- “eklemek, bağlamak, onarmak”

Uyg. *sap-* “eklemek, bağlamak, onarmak”

köñülinde sapmayuk “gönlündeki (incinmeleri) onarmayıp” (Hüen-ts 306)

sinukıñın sapar men “Kırıkları onarıyorum” (IB 48)

Kar. *sap-* “onarmak, sarmak, ipliği iğneye geçirmek” (DLT II 3, 4)

Har. *sap-* “sap geçirmek, takmak” (ME 89 7)

Harezmi Türkçesinden sonra *sap-* kelimesi “yoldan çıkmak, sapmak” anlamlarında kullanılmaktadır, kelime sadece Türkmen Türkçesinde “onarmak, ipliği iğneye geçirmek” anlamlarında arkaik anlamda tespit edilmiştir.

sap- “onarmak, birleştirmek, eklemek, ipliği iğneye geçirmek” (TKT 561)

sat- “satmak”

Uyg. *sat-* “satmak”

etin kanın satar “Etini kanını satar” (İKPÖ III IV)

Kar. *sat-* “satmak” (DLT II 295)

Har. *sat-* “satmak” (Kutb 155)

Kıp. *sat-* “satmak” (Tuh 8a 7)

Çağ. *sat-* “satmak” (ŞHD 30a 13)

Osm. *sat-* “satmak”

seç- “seçmek, ayırmak”

Uyg. *seç-* “seçmek, ayırmak”

nê üçün seçe tıdar sizl(e)r “Niçin benzersiz diye seçer ayırırsınız” (Üİ 116a 11)

Kar. *seç-* “seçmek, ayırmak” (KB 2220)

Har. *seç-* “seçmek, ayırmak” (ME 86 8)

Kıp. *seç-* “seçmek, ayırmak” (Kİ 51)

Kelime Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *seç-* “seçmek, ayırmak”

sep- “onarmak, bağlamak, (araç gereçle) donatmak”

Uyg. *sep-* “onarmak, bağlamak, (araç gereçle) donatmak”

sinukıñın seper men “kırıklarını onarıyorum” (IB 48)

ol ödün kañı kan teginke sepdı “O zaman babası han, prensi araç gereçle donattı” (İKPÖ XXVIII I, II)

Uygur Türkçesinden sonra “onarmak, bağlamak, (araç gereçle) donatmak”

anlamlarında tarihi lehçelerde *sep-* fiili tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise

“onarmak, (araç gereçle) donatmak” anlamlarında kelime sadece Yakutçada *ep-* şeklinde bulunmaktadır. (Starostin 1268)

ser- “dayanmak, katlanmak, durmak”

Uyg. *ser-* “dayanmak, katlanmak, durmak”

öz ig emgekimin serü umadın “hastalık ve ağrılarımdayanamadan” (U III 37 37)

y(i)me serip turgalı umaz “yine dayanamaz ve duramaz” (TT X 74 6)

Kar. *ser-* “sabretmek, dayanmak” (DLT II 7)

Har. *ser-* “sabretmek, dayanmak” (KE 68v 13)

Kelime “sabretmek, dayanmak” anlamlarında Kıpçak, Çağatay ve Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

Kelime çağdaş lehçelerde “sabretmek, katlanmak, dayanmak” anlamlarında **Az. ser-**, **Tkm. ser-** şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 843b)

sev- “sevmek”

- Uyg.** *sev-* “sevmek”
sevmez men “Sevmem” (TT II 8)
sebdükümin yeyür men “Sevdiklerimi yiyorum” (IB 3)⁹¹
- Kar.** *sew-* “sevmek” (DLT II 15)
- Har.** *sew-, sév-, söw-* “sevmek” (NF 169 8, 229 1)
- Kıp.** *sev-, söv-* “sevmek” (Tuh 6b 5, Ali 37)
- Çağ.** *sew-* “sevmek” (ŞHD 5a 3)
- Osm.** *sev-* “sevmek”

Kelime çağdaş lehçelerde Türkiye Türkçesinin dışında **Az. sev-**, (TLS 768)

Hal. sev- (WC 187) **Özb. sev-** (TLS 768) diğer çağdaş lehçelerde ise *sü-, süy-, söy-* şeklindedir.

sıg- “sığmak, uymak”

- Uyg.** *sıg-* “sığmak, uymak”
sıgurtaçı “sığdıracak” (Üİ 101b 2)
- Kar.** *sıg-* “sığmak, uymak; tesir etmek, dokunmak” (KB 1607)
- Har.** *sıg-* “sığmak” (Kutb 164)
- Kıp.** *sıg-, sıy-* “sığmak” (BM 87v, Tuh 38b 10)
- Çağ.** *sıg-* “sığmak, uymak” (Sang 253r 5)
- Osm.** *sıg-* “sığmak, uymak” (TTS 3410)

Kelime *sıg-* “sığmak” şeklinde arkaik olarak **Az. sıg-**, **Tkm. sıg-**, **Özb. sıg-** **YUyg. sıg-** (TLS 770) diğer çağdaş lehçelerde ise “sığmak” anlamında umumiyetle *sıy-* fiili kullanılmaktadır.

sık- “sıkmak, sıkıştırmak”

- Uyg.** *sık-* “sıkmak, sıkıştırmak”
selengeke sıkı sançdım “Selenge ırmağına sıkıştırarak mızrakladım” (Ş D 4)
- Kar.** *sık-* “sıkmak, sıkıştırmak” (DLT II 18)
- Har.** *sık-* “sıkmak, sıkıştırmak” (KE 88r 14)
- Kıp.** *sık-* “sıkmak, sıkıştırmak” (Tuh 26a 4)
- Çağ.** *sık-* “sıkmak, sıkıştırmak” (Sang 254r 10)
- Osm.** *sık-* “sıkmak, sıkıştırmak”

sız- “yorulmak”

- Uyg.** *sız-* “yorulmak”
sıyar kızığıña yakma[dın] osuşu arıyü sıza ulıyü “bitkin ve bitap düşerek, inleyerek” (Maitr 105 11, 12)

Karahanlı Türkçesinde “yorulmak” anlamında *sız-* fiili tespit edilemedi.

- Har.** *sız-* “yorulmak” (KE 100v 12)

Harezmi Türkçesinden sonra “yorulmak” anlamında *sız-* fiili tespit edilemedi.

⁹¹ Runik alfabesinde “v” sesi bulunmadığı için bozkır runik harfli Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *sub, sab* gibi Göktürkçede “b” ile olan; ancak Eski Uygur Türkçesinde tamamen “v”ye dönüşen ünsüz “b” ile yazılmıştır.

sil- “silmek; sürmek, ovmak”

Uyg. *sil-* “silmek; sürmek, ovmak”

türtüngü silip “merhemi sürüp” (U II 40 106)

Karahanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Har. *sil-* “silmek, temizlemek” (Kutb 57, ME 178 8)

Kıp. *sil-* “silmek, temizlemek” (KK 9 21, Tuh 25b 13)

Çağ. *sil-* “silmek, temizlemek” (Sang 255r 13)

Osm. *sil-* “silmek”

Çağdaş lehçelerde “silmek, temizlemek” anlamlarında **Az.** *sil-*, **Tkm.** *sıl-* şeklinde iken “ovmak, sürmek” anlamlarında **Özb.** *sıla-*, **Kzk.** *sil-*, *sıla-*, **Kır.** *sıla-*, **Sag.** *sıla-* şeklindedir. (EDPT 824b)

siğ- “sindirmek, hazmetmek”

Uyg. *siğ-* “sindirmek, hazmetmek”

siğmeser “sindirmese” (AY 592 7)

Kar. *siğ-* “sindirmek, hazmetmek” (DLT III 391)

Har. *siğ-* “sindirmek, hazmetmek” (NF 389 9)

Kıp. *siğ-* “sindirmek, hazmetmek” (Kİ 54)

Çağ. *siğ-* “sindirmek, hazmetmek” (Sang 257r 3)

Osm. *siğ-* “sindirmek, hazmetmek, vücuda yayılmak” (TTS 3484)

sok- “dövmek, ezmek”

Uyg. *sok-* “dövmek, ezmek”

orgaklar içinte sokar[la]r “Oraklar içinde döverler” (Maitr 82 47)

Kar. *sok-* “dövmek, ezmek” (DLT II 18)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *sok-* “vurmak, ezmek, çarpmak” (CC 120 13)

Çağ. *sok-* “dövmek, ezmek” (Sang 244v 26)

Kelime Çağatay Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sor-(I) “emmek”

Uyg. *sor-* “emmek”

kişineñ kanın kentü sorar “Kişinin kanını kendisi emer” (M I 8 15, 16)

Kar. *sor-* “emmek” (DLT III 181)

Har. *sor-* “emmek” (Kutb 159)

Kıp. *sor-* “emmek” (Kİ 56)

Çağ. *sor-* “emmek” (Sang 239v 9)

Osm. *sor-* “emmek” (TTS 3514)

Anadolu ağızlarında:

sor- “emmek” (DS 10 3665)

Çağdaş lehçelerde kelime “emmek” anlamında **Az.** *sor-* (AzTS 1054) **Tkm.** *so:r-* (TKT 583) **Kır.** *sor-* (KS 661) **Kzk.** *sor-* (KzTS 487) **Alt.** *so:r-* (ATS 156) **Hak.** *sor-* (TS 458) **Hal.** *sour-*, **YUyg.** *şora-*, **Tat.** *suir-*, **Bşk.** *hur-*, **Kk.** *sor-*, **Kum.** *sor-*, **Nog.** *sor-*, **Şor.** *sor-*, **Oyr.** *so:r-*, **Tuv.** *sor-* (Starostin 1275)

sor-(II) “sormak”

Uyg. *sor-* “sormak”

kişike sorgıl “Kişiye sor” (USp 46 2)

- Kar.** *sor*- “sormak” (KB 4099)
Har. *sor*- “sormak” (Kİ 56)
Kıp. *sor*- “sormak” (KTS 239)
Çağ. *sor*- “sormak” (Sang 239v 9)
Osm. *sor*- “sormak”

soy- “(deri vb. şeyleri) yüzmek, kabuğu soymak”

- Uyg.** *soy*- “(deri) yüzmek, kabuğu soymak”
tinlıglarığ ölüürür terisin soyar “canlıları öldürür ve derisini soyar” (İKPÖ III III)
Kar. *soy*- “(deri) yüzmek, kabuğu soymak” (DLT III 244)
Har. *soy*- “(deri) yüzmek, kabuğu soymak” (Kutb 158)
Kıp. *soy*- “(deri) yüzmek, kabuğu soymak” (Tuh 20a 7)
Çağ. *soy*- “(deri) yüzmek, kabuğu soymak” (Sang 248v 8)
Osm. *soy*- “(deri) yüzmek, kabuğu soymak” (TTS 3529)

sök- (I) “sövmek, azarlamak”

- Uyg.** *sök*- “sövmek, azarlamak” (TM IV 252 17)
nomta yoridaçlarığ körüp söküp “öğretide yürüyenleri görüp sövüp” (AY 136 9)
Kar. *sök*- “sövmek” (DLT III 184)
Har. *sök*- “sövmek” (Kutb 159)
Kıp. *sök*- “sövmek” (Tuh 21b 5)
Çağ. *sök*- “sövmek” (Sang 245r 25)
Osm. *söv*- “sövmek”

Çağdaş lehçelerde kelime “sövmek, azarlamak” anlamında **Gag.** *sü:-*, **Az.** *söy-*, **Tkm.** *sö:g-*, **Özb.** *sök-*, **YUyg.** *sök-*, **Krm.** *sök-*, **Tat.** *sük-*, **Bşk.** *hük-*, **Kır.** *sök-*, **Kzk.** *sök-*, **Kk.** *sök-*, **Kum.** *sök-*, **Nog.** *sök-*, **Hak.** *sök-*, **Şor.** *sök-*, **Oyr.** *sök-*, **Yak.** *üöh-*, **Dolg.** *üök-* şeklindedir. (Starostin 1304)

sök-(II) “sökmek, parçalamak, yarmak”

- Gök.** *sök*- “sökmek, parçalamak, yarmak”
k(a)r(ı)g sök(ü)p(e)n “karı sökerek” (KT D 35)
Uyg. *sök*- “sökmek, parçalamak, yarmak”
erdini alıp söküp “mücevheri alıp parçalayıp” (İKPÖ L VIII)
otlar söküp “otları söküp” (TT VIII M 34)
Kar. *sök*- “sökmek, çıkartmak” (DLT II 21)
Harezmi Türkçesinde “sökmek, parçalamak, yarmak” anlamında *sök*- fiili tespit edilemedi.
Kıp. *sök*- “sökmek, parçalamak, yarmak” (Kİ 53)
Çağ. *sök*- “sökmek, parçalamak, yarmak” (Sang 245r 25)
Osm. *sök*- “sökmek, parçalamak, yarmak”

Kelime çağdaş lehçelerde “sökmek, parçalamak, yarmak” anlamlarında **Gag.** *sök-*, **Az.** *sök-*, **Tkm.** *sök-*, **Özb.** *sök-*, **YUyg.** *sök-*, **Krm.** *sök-*, **Kır.** *sök-*, **Kzk.** *sök-*, **KBalk.** *sök-*, **Kk.** *sök-*, **Kum.** *sök-*, **Nog.** *sök-*, **Hak.** *sök-*, **Oyr.** *sök-*, **Tuv.** *sök-* şeklindedir. (Starostin 1305)

sök-(III) “çökmek”

- Uyg.** *sök*- “çökmek”
iki tizin söküp bërser “iki dizini çöküp verse” (USp 106 19, 20)

Kar. *sök-* “çökmek” (DLT II 21)

Karahanlı Türkçesinden sonra “çökmek” anlamında *sök-* kelimesi tespit edilemedi.

sön- “geçmek, dinmek, sönmek”

Uyg. *sön-* “geçmek, dinmek, sönmek”

korkınçı ayınçı sönti “Korkusu dindi” (Maitr 5 32)

armaksızın sönmeksizin “bıkmaksızın dinmeksizin” (AY 211 5, 6)

Kar. *sön-* “sönmek, bitmek, tükenmek” (KB 2580, 4711)

Har. *sön-* “sönmek, bitmek, tükenmek” (ME 154 5)

Kıp. *sön-, söyün-* “sönmek” (BM 23v, Kİ 54)

Çağ. *sön-* “sönmek, bitmek, tükenmek” (Sang 246v 16)

Osm. *sön-* “sönmek”

suk- “sokmak”

Uyg. *suk-* “sokmak”

kédizig subka sukmuş “Keçeyi suya sokmuş” (IB 33)

Kar. *suk-* “sokmak” (DLT III 42)

Har. *suk-* “sokmak” (Kutb 159)

Kıp. *suk-* “sokmak” (Kİ 59)

Çağ. *suk-* “sokmak” (Sang 244v 26)

Osm. *sok-* “sokmak”

Kelime “sokmak” anlamında **Kır. suk-**, **Kzk. suk-**, **Krç-Blk. suk-**, **Hak. suh-**, **Alt. suk-**, **Tuv. suk-**, **Yak. uk-** şeklinde bulunmaktadır. (Starostin 1277)

sun- “yaymak, germek, (el vb...) uzatmak”

Uyg. *sun-* “yaymak, germek, (el vb...) uzatmak”

adakında bagırın suna yatıp “ayağını bağrını yayararak yatıp” (TT X 175)

kişi eligi kañugaru kötürser azu kañugaru sunsar “kişinin elini hangi tarafa uzatsa ya da hangi tarafa çekse” (TT V P 15)

Kar. *sun-* “(el vb...) uzatmak, vermek; sunmak” (DLT II 28)

Har. *sun-* “(el vb...) uzatmak, vermek; sunmak” (ME 63 8)

Kıp. *sun-* “(el vb...) uzatmak, vermek; sunmak” (Tuh 17a 7)

Çağ. *sun-* “sunmak, vermek, arz etmek” (Sang 247r 28)

Osm. *sun-* “uzatmak, uzanmak” (TTS 3577)

sus- “su almak, su çekmek”

Uyg. *sus-* “su almak, su çekmek”

kemi susup sinur “Gemi su alıp parçalanır” (İKPÖ XVII V)

Kelime Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde tespit edilemedi.

Kıp. *sus-* “su almak, su çekmek” (CC 162 17r)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş

lehçelerde ise arkaik olarak “su almak, su çekmek” anlamlarında **Kır. suz-**, **Hak. sus-**, **Alt. sus-**, **Şor. sus-**, **Tel. sus-** şeklindedir. (EDPT 856a)

sür- “bir yerden başka bir yere göç ettirmek; at vb... hayvanları sürmek”

Gök. *sür-* “bir yerden başka bir yere göç ettirmek”

k(a)nt(a)n k(e)lip(e)n süre (e)ltdi “Nereden gelip seni bozguna uğrattı?” (KT D 23)

Uyg. *sür-* “bir yerden başka bir yere göç ettirmek; hayvan vb... şeyleri sürmek”

süre umaz “uzaklaştırılmaz” (M I 16)

Kar. *sür-* “bir yerden başka bir yere göç ettirmek, at vb... hayvanları sürmek” (DLT II 7)

Har. *sür-* “bir yerden başka bir yere göç ettirmek, at vb... hayvanları sürmek” (NF 96 16)

Kıp. *sür-* “bir yerden başka bir yere göç ettirmek, at vb... hayvanları sürmek” (Kİ 52)

Çağ. *sür-* “bir yerden başka bir yere göç ettirmek, at vb... hayvanları sürmek” (Sang 239v 11)

Osm. *sür-* “bir yerden başka bir yere göç ettirmek, at vb... hayvanları sürmek, araba sürmek” (TTS 3630)

süs- “(hayvanlar için) boynuzlamak, süsmek”

Uyg. *süs-* “(hayvanlar için) boynuzlamak, süsmek”

teke koç [...] *süsüp* “teke, koç ... süsüp” (Maitr 82 41)

Kar. *süs-* “(hayvanlar için) boynuzlamak, süsmek” (DLT II 293)

Har. *süs-* “(hayvanlar için) boynuzlamak, süsmek” (KE 38r 1)

Kıp. *süs-* “(hayvanlar için) boynuzlamak, süsmek” (Tuh 37b 2)

Çağ. *süs-* “(hayvanlar için) boynuzlamak, süsmek” (Sang 243v 23)

Osm. *süs-* “(hayvanlar için) boynuzlamak, süsmek” (TTS 3637)

süz- “süzme, arındırmak, temizlemek”

Uyg. *süz-* “süzme, arındırmak, temizlemek”

könlüg süzer arıtur “Gönlünü süzer ve arındırır” (TT V 26)

Kar. *süz-* “süzme, arındırmak, temizlemek” (KB 2131)

Har. *süz-* “süzme, ayıklamak, arındırmak, temizlemek” (ME 83 8)

Kıp. *süz-* “süzme, arındırmak, temizlemek” (Tuh 17a 13)

Çağ. *süz-* “süzme, arındırmak, temizlemek” (Sang 242v 1)

Osm. *süz-* “süzme, arındırmak, temizlemek”

şaş- “şaşmak”

Uyg. *şaş-* “şaşmak”

ogatmadın şaşmadın “uyandırmadan, şaşmadan” (AY 421 6)

Kelime Karahanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

Har. *şaş-* “şaşmak” (KE 145v 9)

Kelime Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *şaş-* “şaşmak” (Sang 56v 8)

Osm. *şaş-* “şaşmak”

şeş- “çözmek”

Uyg. *şeş-* “çözmek”

şeşip kelti “Çözüp geldi” (Ş G 9)

Kar. *şeş-* “çözmek” (DLT II 14)

Har. *şeş-şeş-* “çözmek” (ME 149 5; EDPT 857a)

Kıp. *şeş-* “çözmek” (KK 9 9)

Çağ. *şêş-* “çözmek” (Sang 349v 11)

Osm. *şêş-* “çözmek” (TTS 3659)

şış- “şişmek”

- Uyg.** şış- “şişmek”
şışmış “şişmiş” (USp 103a)
- Kar.** şış- “şişmek” (EDPT 857a)
- Har.** şış-, şış- “şişmek” (NF 372 9, 345 15)
- Kıp.** şış- “şişmek” (KK 9 9)
- Çağ.** şış- “şişmek” (Sang 260r 5)
- Osm.** şış- “şişmek”

tak- “takmak, asmak, bağlamak”

- Uyg.** tak- “takmak, asmak, bağlamak”
kumbantı takzun “şeytanı bağlasın” (TT VII 25 19)
- Kar.** tak- “takmak, asmak, bağlamak” (DLT II 16)
- Har.** dak-, dag-, tak- “takmak, asmak, bağlamak” (‘Ali 13, NF 238 9)
- Kıp.** tak- “takmak, asmak, bağlamak” (Kİ 65)
- Çağ.** tak- “takmak, asmak, bağlamak” (Sang 157r 25)
- Osm.** tak- “takmak, asmak, bağlamak”
Anadolu ağızlarında:
dak- “takmak, asmak, bağlamak” (DS 4 1332)

tal-(I) “bayılmak, bilincini kaybetmek, gücünü kaybetmek”

- Uyg.** tal- “bayılmak, bilincini kaybetmek, gücünü kaybetmek”
öz kemişdi ögsiredi talı “Kendisini (tahtından) aşağı attı, bilincini yitirdi ve bayıldı”
(İKPÖ LXI VI)
- Karahanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi.
- Har.** tal- “gücü tükenmek” (Kutb 169)
- Kıp.** tal- “yorulmak” (Kİ 65)
- Çağ.** tal- “yorulmak” (Sang 158r 10)
- Osm.** dal- “dalgın olmak, bilincini kaybetmek, (suya) dalmak”

tal-(II) “yağma etmek, talan etmek”

- Uyg.** tal-, tala- “yağma etmek, talan etmek”
et’özlerig soka talmayu yeyürler “Vücutlarını döverek, talan ederek yerler” (Maitr 74 53)
- Uygur Türkçesinde “yağma etmek” anlamında tal- ve tala- fiili yan yana kullanılmıştır. Uygur Türkçesinden sonra tal- fiili tamamen yerini tala- fiiline bırakmıştır. (bk. tala-)

tam- “damlamak”

- Uyg.** tam- “damlamak”
yağ tammış teg “yağ damlamış gibi” (UigTot 1151)
- Kar.** tam- “damlamak” (DLT II 26)
- Har.** tam- “damlamak” (‘Ali 35)
- Kıp.** tam- “damlamak” (Kİ 66)
- Çağ.** tam- “damlamak” (Sang 161r 11)
- Osm.** dam- “damlamak” (TTS 985)

tan- “inkar etmek”

Uyg. *tan-* “inkar etmek”

akılgılg tēp tanıp “āsravalı diyerek inkar edip” (Üİ 98b 18)

Kar. *tan-* “inkar etmek” (DLT III 184)

Har. *tan-* “inkar etmek” (Kutb 170)

Kıp. *tan-* “inkar etmek” (CC 36 18)

Çağ. *tan-* “inkar etmek” (161v 21)

Kelime “inkar etmek” anlamında **Az.** *tan-*, *dan-* (EDPT 513b) **Kır.** *tan-* (KS 705) şeklinde bulunmaktadır.

tañ- “sarmak, sıkmak, bağlamak”

Uyg. *tañ-* “sarmak, sıkmak, bağlamak”

kamış osuglug sıkarlar tañarlar “Şeker kamışı gibi sıkarlar, sararlar” (Maitr 82 19)

Kar. *tañ-* “sarmak, sıkmak, bağlamak” (DLT III 390)

Har. *tañ-* “sarmak, sıkmak, bağlamak” (KE 219v 10)

Kıp. *tañ-* “bağlamak, desteklemek” (CC 163 16)

Çağ. *tañ-* “sarmak, bağlamak” (Sang 162v 5)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise “bağlamak, sıkmak” anlamında sadece **Tkm.** *dañ-* şeklinde tespit edildi. (EDPT 514a)

tap-(I) “hizmet etmek”

Uyg. *tap-* “hizmet etmek”

kanka tap “Han’a hizmet et” (Suci 9)

Kar. *tap-* “hizmet etmek, tapmak” (DLT II 3)

Har. *tap-* “hizmet etmek, tapmak” (KE 160r 18)

Kıp. *tap-* “hizmet etmek” (BV)

Çağ. *tap-* “hizmet etmek, tapmak” (Sang 150v 8)

Osm. *tap-* “tapmak”

tap-(II) “bulmak”

Uyg. *tap-* “bulmak”

tinlıglarıg tapdukda “canlıları bulduğunda” (TT III 61)

tavar tapar “Malları bulur” (TT VII 16)

bulduñ taptıñ “buldun” (TT I 2)

Kar. *tap-* “bulmak, sezmek” (DLT I 425, II 3)

Har. *tap-* “bulmak” (Kutb 167)

Kıp. *tap-* “bulmak, elde etmek” (KK 10 10)

Çağ. *tap-* “bulmak, elde etmek” (ŞHD 186b 8)

Osm. *tap-* “bulmak, elde etmek” (TTS 3744)

tar- “dağıtmak, parçalamak”

Uyg. *tar-* “dağıtmak, parçalamak”

tarmakın tarmayu tan[çkılaj]ur “Pençeleri ile parçalayarak didiklerler” (Maitr 85 5)

Kar. *tar-* “dağıtmak” (DLT III 260)

Har. *tar-* “dağıtmak” (Kutb 171)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

taş- “taşmak, çıkmak, kaçmak, gitmek”

Uyg. taş- “taşmak, çıkmak, kaçmak, gitmek”
küzeç taşar “Kazan taşıyor” (TT I 194)

Kar. taş- “taşmak” (DLT II 12)

Har. taş- “taşmak” (Kutb 173)

Kıp. taş- “taşmak” (Tuh 28b 1)

Çağ. taş- “taşmak” (Sang 155r 28)

Osm. taş- “taşmak”

Kelime çağdaş lehçelerde “taşmak” anlamında **Hak.** *tas-*, **Nog.** *tası-* şeklindedir. (EDPT 559b)

tat- “tatmak”

Clauson *tat-* ve *tatı-* fiillerini ayrı başlık altında ele almış ve her ikisine de “tatmak, tadına bakmak” anlamı vermiştir. (EDPT 449b, 452a) Erdal *tat-* ve *tatı-* fiillerinin *tatmış tatıg* “tadına bakılmış lezzet” (TT VI 176) *tatıgay yilikde* “tadına bakılmış ilik” (ETŞ 11 8) örneklerinde olduğu gibi her ikisinin de Eski Türkçede tespit edildiğini belirtir. (OTWF 525)

Uyg. *tat-* “tatmak”

tatmış tatıgıg “Tadına bakmış” (TT VIII I 6)

ançata tatıgay yilikde “Ondan sonra iliğın lezzetini tatmış olur” (ETŞ 11 8)

Kar. *tat-* “tatmak” (KB 5440)

Har. *tat-* “tatmak” (KE 25v 17)

Kıp. *tat-* “tatmak” (Kİ 64)

Çağ. *tat-* “tatmak” (Sang 151v 8)

Osm. *tat-* “tatmak”

tay- “düşmek, üstüne düşmek, kaymak”

Uyg. *tay-* “düşmek, üstüne düşmek, üstüne titremek”

né tegin iya taya ödte arıtı sakınmatın “neden vaktinde üstüne düşüp derinlemesine düşünmeden” (Üİ 115b 1, 2)

yétinç kün tayıp eşgek karnınta “yedinci gün eşek sırtından kayıp” (TT VIII C 13)

Kar. *tay-* “kaymak, düşmek” (DLT III 243)

Harezmi Türkçesinde “düşmek, üstüne düşmek, kaymak” anlamlarında *tay-* fiili tespit edilemedi. Harezmi Türkçesinde “yanılmak, engel olmak” anlamında *tay-* fiili bulunmaktadır. (KE 136r 4)

Kıp. *tay-* “kaymak, düşmek” (Tuh 18b 3)

Çağ. *tay-* “kaymak, düşmek” (Sang 166r 5)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

Anadolu ağızlarında:

tay- “kaymak” (DS 10 3853)

teg- “ulaşmak, değmek, hücum etmek”

Gök. *teg-* “ulaşmak, değmek, hücum etmek”

kül teg(i)n y(a)d(a)g(i)n opl(a)yu t(e)gdi “Kül Tegin yaya olarak hücum etti” (KT D 32)

t(a)luyka kiç(i)g t(e)gm(e)d(i)m “Denize pek az kala durdum” (KT G 3)

Uyg. *teg-* “ulaşmak”

akıntısız edgü törüke tegmiş bolsarlar “akıntısız iyi töreye değmiş olsalar” (AY 155)

19)

taluy ügüzke tegip “okyanusa ulaşip” (İKPO XXXI V)

Kar. *teg-* “değmek, ulaşmak” (DLT II 19)

Har. *teg-* “ulaşmak, varmak” (NF 434 14)

Kıp. *teg- deg-, tey-* “ulaşmak, değmek” (Kİ 49, KK 10 1, Tuh 22b 13)

Çağ. *teg-* “ulaşmak, değmek, vurmak” (Sang 195v 7)

Osm. *deg-* “ulaşmak, değmek” (TTS 1048)

tel- “delmek”

Uyg. *tel-* “delmek”

telip kuna kesip kapıg açıp “delip kuna(?) kesip, kapıyı açıp” (U II 76 1)

Kar. *tel-* “delmek” (DLT II 22)

Har. *tel-* “delmek” (Kutb 177)

Kıp. *del-, tel-* “delmek” (Kİ 50, Tuh 8b 3)

Çağ. *tel-* “delmek” (Sang 198v 9)

Osm. *del-* “delmek”

tep- “vurmak, tepmek, ezmek”

Uyg. *tep-* “vurmak, tepmek, ezmek”

üzüm osuglug teperler “Üzüm gibi ezerler” (Maitr 82 15)

başda tepdi “Tepenin üzerinde ona vurdu” (U IV 38)

Kar. *tep-* “tepmek, dövmek, vurmak” (DLT I 526, II 3)

Har. *tep-* “tepmek, vurmak” (KE 248r 18)

Kıp. *dep-, tep-* “tepmek, dövmek, vurmak” (Kİ 37, Tuh 17b 3)

Çağ. *tép-* “tepmek, dövmek, vurmak” (Sang 188v 1)

Osm. *tep-, dep-* “tepmek, dövmek, vurmak” (TTS 1092)

Çağdaş lehçelerde kelime “tepmek, dövmek, vurmak” anlamında **Az.** *tep-*,

Tkm. *dep-* şeklindedir. (EDPT 435b)

têr- “derlemek, toparlamak”

Gök. *têr-* “derlemek, toparlamak”

[bod(u)n t]êr(i)p “boyları toplayıp” (KT G 10)

Uyg. *têr-* “derlemek, toparlamak”

oları barça bir yêrte yığırlar têriñler “Onların hepsini bir yere yığın, toplayın” (U III 28 5, 6)

yığımış têrmış ed tavar “Mal mülk yığımış, toparlamış” (AY 551a 20)

Kar. *têr-* “derlemek, toparlamak” (DLT II 66)

Har. *têr-* “derlemek, toparlamak, yığmak” (NF 312 13)

Kıp. *têr-, dêr-* “derlemek, toparlamak, yığmak” (Tuh 23b 2, 32a 8)

Çağ. *têr-* “derlemek, toparlamak, yığmak” (Sang 190r 9)

Osm. *dêr- > der-* “derlemek, toparlamak, yığmak” (TTS 1111)

tev- “(kazık) sokmak, saplamak”

Uyg. *tev-* “(kazık) sokmak, saplamak”

yarıp şişin teverler “Yarıp şişi saplarlar” (Maitr 84 16)

Kar. *tev-* “eti şişe dizmek, (kazık) saplamak” (DLT I 401, II 15)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tez- “kaçmak”

Gök. *tez-* “kaçmak”

(e)r(i)n t(e)z(i)p b(a)rdı “Adam kaçıp vardı” (KT D 34)

Uyg. *tez-* “kaçmak”

karluk tapa tezip kirti “Karluklara doğru koşarak (içeri) girdi” (Şu G 10)

öbkelepen tezipen barmış “Öfkelenip kaçıp varmış” (IB 58)

Kar. *tez-* “kaçmak” (DLT II 8)

Harezm Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *dez-* “(hayvanların) sürüden ayrılmak” (Kİ 48)

Osm. *tez-* “(hayvanların) sürüden ayrılmak”

Anadolu ağızlarında:

tez- “(insan ya da hayvan için) bulunduğu yerden ayrılıp uzaklaşmak” (DS 10 3906)

tid- “engel olmak”

Gök. *tid-* “engel olmak”

tıda köñ(ü)lte sıg(ı)t k(e)ls(e)r “engel olan gönülden feryat gelse” (KT K 11)

Uyg. *tid-* “engel olmak”

tıdtımız erser “engel olduk ise” (Chuas 74)

Kar. *tıt-* “engel olmak” (DLT II 292)

Har. *tıd-, tıy-* “engel olmak” (Kutb 192)

Kıp. *tıy-* “engel olmak” (Tuh 26a 11)

Çağ. *tıy-* “engel olmak” (ŞHD 96a 9)

tk- “kapamak, tıkamak, kaplamak”

Uyg. *tk-* “kapamak, tıkamak, kaplamak”

kök kalıkag yüzinte tıkmış teg tolu turdılar “Gökyüzünün yüzünü kaplamış gibi dolu durdular” (Maitr 18 18, 19)

Kar. *tk-* “tıkamak, kapatmak” (DLT II 16)

Har. *tk-* “tıkamak, kapatmak” (KE 151r 9)

Kıp. *tk-* “tıkamak, kapatmak” (Kİ 65)

Çağ. *tk-* “tıkamak, kapatmak” (Sang 195r 18)

Osm. *tk-* “tıkamak, kapatmak”

tin- “dinlenmek, nefeslenmek”

Uyg. *tin-* “dinlenmek, nefeslenmek”

yètti kün anta tıntılar “Yedi gün orada dinlendiler” (İKPÖ XXXIV I)

tınmatın “dinlenmeden” (TT III 110)

Kar. *tin-* “dinlenmek, nefes almak, soluklanmak, sonu gelmek” (DLT II 28)

Har. *tin-, tıñ-* “dinlenmek” (Kutb 193, 369)

Kıp. *tin-, tıñ-* “dinlenmek” (Kİ 65, Tuh 9a 10)

Çağ. *tin-* “sakin olmak, dinlenmek” (Sang 200v 20)

Osm. *din-, diñ-* “dinlenmek, sakın olmak, susmak” (TTS 1163)

Kelime “sakin olmak, susmak” anlamlarında Türkmen Türkçesinde *din-, tin-* şekillerinde bulunmaktadır. (EDPT 514a)

tıt- “parçalamak”

Uyg. *tıt-* “parçalamak” (EUTS 155)

Kar. *tıt-* “parçalamak” (DLT II 292)

Kelime Harezmi Türkçesinde tespit edilemedi.

Kıp. *did-, tit-* “ditmek, parçalamak” (Kİ 48, Tuh 37a 1)

Çağ. *tit-* “ditmek, parçalamak” (Sang 190r 1)

Osm. *dit-* “ditmek, parçalamak”

tik- “dikmek, yukarı kaldırmak, yetiştirmek”

Gök. *tik-* “dikmek”

t(a)ş tikd(i)m “Taş diktim” (KT G 11)

Uyg. *tik-* “dikmek, yetiştirmek, yukarı kaldırmak”

ulug nomlug tugug örü tikdeçilerke “ulu öğreti tuğunu yukarı kaldıracaklara” (AY 132b 11)

töz yultuz tikser tarısarlar “Kök esas yetiştirseleler” (AY 168 3)

Kar. *tik-* “dikmek, dürtmek, sokmak, delmek” (DLT II 20)

Kıp. *tik-, dik-* “dikiş dikmek, ağaç vb... dikmek” (KK 9 7, Tuh 32a 6)

Çağ. *tik-* “dikmek, ağaç dikmek, sokmak, batırmak” (ŞHD 57a 2)

Osm. *dik-* “taş, bitki vb. şeyleri dikmek, dikiş dikmek” (TTS 1144)

Anadolu ağzlarında *dik-* fiilinin yanında *tik-* şekli de vardır.

tik- “taş, bitki vb. şeyleri dikmek, dikiş dikmek” (DS 10 3930)

til- “dilimlemek”

Uyg. *til-* “dilimlemek”

tilti “Dilimledi” (U III 30 7)

Kar. *til-* “dilimlemek” (DLT II 23)

Har. *til-* “dilimlemek” (KE 34v 17)

Kıp. *dil-, til-* “dilimlemek” (Tuh 21b 1, Kİ 50)

Çağ. *til-* “dilimlemek” (Sang 198v 9)

tit-(I) “denilmek”; *titir* “-dır, -dir”

Uyg. *tit-* “denilmek”; *titir* “-dır, dir”

iki türlüğ öçmekl(e)r titir “iki çeşit sönmelerdir” (Üİ 97a 6)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tit-(II) “terk etmek, kabul etmemek, geri çevirmek”

Uyg. *tit-* “terk etmek, kabul etmemek, geri çevirmek”

meni titmey “Beni terk etmeyin” (İKPÖ XL VII)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tiz- “dizmek, sıralamak, düzenlemek”

Uyg. *tiz-* “dizmek, sıralamak, düzenlemek”

yiñü tizmiş teg “inci dizmiş gibi” (U IV 30 51)

Kar. *tiz-* “dizmek, sıralamak, düzenlemek” (KB 4427)

Har. *tiz-* “dizmek, sıralamak, düzenlemek” (KE 2r 18)

Kıp. *tiz-* “dizmek, sıralamak, düzenlemek” (Tuh 37a 1)

Çağ. *tiz-* “dizmek, sıralamak, düzenlemek” (Sang 173r 22)

Osm. *diz-* “dizmek, sıralamak, düzenlemek”

tog- “aşmak”

Gök. *tog-* “aşmak”

kögm(e)n yış(t)g toga yorıp “Kögmen dağlarını yürüyüp aşarak” (KT D 35)
Kelime Göktürkçeden sonra tespit edilemedi.

toŋ- “donmak”

- Uyg.** *toŋ-* “donmak”
köŋeki toŋmış “Kovası donmuş” (IB 57)
Kar. *toŋ-* “donmak” (DLT III 390)
Har. *toŋ-* “donmak” (Kutb 186)
Kıp. *toŋ-* “donmak” (Kİ 65)
Çağ. *toŋ-* “donmak” (Sang 185v 21)
Osm. *doŋ-* > *don-* “donmak”

tor- “açlıktan zayıf ve bitap düşmek”

- Gök.** *tor-* “açlıktan zayıf ve bitap düşmek”
kop toru ölü yor(t)yur (e)rt(i)g “Hep güçsüz ve ölü bir halde yürüyordunuz” (KT G 9)
Uyg. *tor-* “açlıktan zayıf ve bitap düşmek”
özlük at öŋ yerte arıp oŋup toru kalmış “Binek atı çölde yorgunluktan bitkin bir halde kala kalmış” (IB 17)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

toz- “(koku) çıkarmak, yükselmek”

- Uyg.** *toz-* “(koku) çıkarmak, yükselmek”
yıd yıpar tozar “koku çıkar” (TT V P 20)
Kar. *toz-* “(bitki) tozlaşmak, tozmak” (DLT III 186)
Kelime Harezmi Türkçesinde tespit edilemedi.
Kıp. *toz-* “tozmak” (Kİ 63)
Çağataycada kelime tespit edilemedi.
Osm. *toz-* “tozmak”

tök- “dökmek”

- Eski Kır.** *tök-* “dökmek”
tört bul(u)ŋka tökdi “Dört tarafa döktü” (Uybat II 3)
Uyg. *tök-* “dökmek”
taraglag yerinte tökerler “Tarlaya dökerler” (Maitr 109 6)
Kar. *tök-* “dökmek” (KB 2381)
Har. *tök-* “dökmek” (ME 53 6)
Kıp. *tök-, dök-* “dökmek” (Kİ 39, 49)
Çağ. *tök-* “dökmek” (ŞHD 10a 8)
Osm. *dök-, tök-* “dökmek” (TTS 3843)

tug- “doğmak, (güneş için) doğmak”

- Gök.** *tug-* “doğmak, (güneş için) doğmak”
ilg(e)rü kün tugs(t)k(k)a tegi “İleride gün doğusuna kadar” (KT G 2)
Uyg. *tug-* “doğmak, (güneş için) doğmak”
iki ajunlarta tugdum “İki varlık şeklinde doğdum” (AY 187 16)
udu kün tugdı “Sonra gün doğdu” (IB 26)
Kar. *tug-* “doğmak, (güneş için) doğmak” (DLT I 332; KB 180)

- Har.** *tug-* “doğmak, (güneş için) doğmak, meydana gelmek” (NF 4 11; KE 183r 2)
Kıp. *tug-, dug-, duw-* “doğmak” (Kİ 49, KK 58 9, Tuh 6a 3)
Çağ. *tug-* “doğmak” (Sang 178v 14)
Osm. *dog-* “doğmak”

tul- “kapamak”

- Uyg.** *tul-* “kapamak”
yügün tulmuş “Yükünü kapamış” (Hüen-ts 162)
Kar. *tul-* “kapamak” (DLT II 22)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tur- “ayağı kalkmak”

- Uyg.** *tur-* “ayağı kalkmak”
turup yèrin tapa bardı “Kalkıp kendi ülkesine doğru vardı” (Ş G 6)
Kar. *tur-* “ayağı kalkmak, durmak, beklemek” (DLT I 334, II 6, III 180)
Har. *tur-* “durmak, ayağı kalkmak” (ME 60 7)
Kıp. *dur-, tur-* “durmak, ayağı kalkmak” (BM 71r 15, Tuh 52b 7)
Çağ. *tur-* “durmak, ayağı kalkmak” (Sang 170r 13)
Osm. *dur-* “durmak, beklemek” (TTS 1264)

tuş- “karşılaşmak, rastlamak”

- Uyg.** *tuş-* “karşılaşmak, rastlamak”
talım balık odug erken saklanmadın tuşar “Büyük canavar balık uyanık iken (insan) dikkat etmeden onunla karşılaşır” (İKPÖ XVII I, II)
Kar. *tuş-* “karşılaşmak, rastlamak, görmek” (DLT I 26)
Har. *tuş-* “karşılaşmak, rastlamak” (Kutb 67)
Kıp. *tuş-* “ziyaret etmek” (Kİ 125)
Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tut- “tutmak, yakalamak”

- Gök.** “tutmak, yakalamak”
il tuts(i)k yèr ötük(e)n yış (e)rm(i)ş “Ülke edinilecek yer Ötüken dağlarıymış” (KT G 4)
Uyg. *tut-* “tutmak, yakalamak”
kirtüdin kelmiş öñi öñi b(e)lgülerin tutmakıg öñi öñi öçmekig y(a)rılıkayur m(e)n
“Gerçeklikten gelmiş ayrı ayrı belirtilerle sönmeyi buyuruyorum” (AY 145 1)
Kar. *tut* “tutmak, yakalamak, zonklamak, kefil olmak” (DLT II 292)
Har. *tut* “tutmak, yakalamak, farz etmek, sahip olmak, yönetmek” (NF 201 17)
Kıp. *tut-* “tutmak, yakalamak, elde etmek, yerine getirmek” (GT 185 1)
Çağ. *tut-* “tutmak, yakalamak, elde etmek, yerine getirmek” (Sang 168r 1)
Osm. *tut-* “tutmak, yakalamak” (TTS 3862)
Anadolu ağızlarında *tut-* fiilinin yanı sıra *dut-* şekli de vardır.
dut- “tutmak, yakalamak” (DTYA, EİA)

tuy- “duymak, fark etmek”

- Gök.** *tuy-* “duymak”
tuymadı “Duymadı” (Ton 2 B 3)
Uyg. *tuy-* “duymak, fark etmek”

kentü inça tuymaz “Kendi öyle işitmez” (U II 5)

- Kar.** *tuy-* “duymak, farkına varmak” (DLT III 244)
Har. *tuy-* “duymak, farkına varmak” (KE 227v 20)
Kıp. *tuy-* “duymak, farkına varmak” (Kİ 67)
Çağ. *tuy-* “duymak, farkına varmak” (Sang 187r 25)
Osm. *duy-* “duymak, işitmek, farkına varmak”

tüg- “dügümlemek”

- Uyg.** *tüg-* “dügümlemek”
kudrukın tügüp “kuyruğunu dügümleyip” (IB 50)
Kar. *tüg-* “dügümlemek” (DLT I 472, II 243)
Har. *tüg-* “dügümlemek” (NF 434 10)
Kıp. *düg-* “dügümlemek” (Kİ 49)
Çağ. *tüg-* “dügümlemek” (Sang 181r 26)
Osm. *düg-, düy-* “dügümlemek” (TTS 1303)

Kelime “dügümlemek” anlamında bazı çağdaş lehçelerde **Az.** *düy-*, **Tkm.** *düv-* (EDPT 477a) **YUyg.** *tüg-* (YUyg Söz 430) şeklindedir.

tür- “dürmek, bükmek”

- Uyg.** *tür-* “dürmek, bükmek”
munı munçulayu türe büke kılmış “Bunu bunun gibi dürerek ve bükerek yapmış” (AY 137 4)
Kar. *tür-* “dürmek, bükmek” (DLT II 7)
Har. *dür-, tür-* “dürmek, bükmek” (ME 7 3; NF 395 15)
Kıp. *tür-* “dürmek, bükmek” (GT 250 1)
Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.
Osm. *dür-* “dürmek, bükmek”
Kelime çağdaş lehçelerde Türkiye Türkçesi ve Tuva Türkçesinde *dür-* “dürmek, bükmek” şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 530b)

tüş- “düşmek, geri dönmek”

- Gök.** *tüş-* .düşmek”
ügüzke түşdi “Nehre düştü” (Ton 1 G 9)
Uyg. *tüş-* .düşmek, geri dönmek”
yana түşdi “Geri döndü” (Ş K 5)
yérgerü түşmişler erti “Yere doğru düşmüşlerdi” (M II 7 18)
Kar. *tüş-* .düşmek” (KB 489)
Har. *tüş-* “düşmek, binek hayvandan inmek, yıkılmak, aklına gelmek” (NF 320 3)
Kıp. *tüş-*, *düş-* “düşmek” (Kİ 30, KK 12 12)
Çağ. *tüş-* .düşmek” (Sang 176r 25)
Osm. *düş-* “düşmek” (TTS 1348)

tüt- “tütme, duman çıkmak”

- Uyg.** *tüt-* “tütme, duman çıkmak”
kaltı lenhua sayu tütün tüterçe “Sanki her lotus çiçeği duman çıkarıyormuş gibi (görünür)” (İKPÖ XXXVIII VI)
Kar. *tüt-* “tütme, duman çıkmak” (KB 1229)
Har. *tüt-* “tütme, duman çıkmak” (KE 84r 6)

Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *tüt-* “tütme, duman çıkmak” (TTS 3877)

tüz- “ilişkileri düzeltmek”

Göktürkçede *tüz-* şekli geçmiyor, *tüzül-* şeklinde pasif şekli geçmektedir.

Uyg. *tüz-* “ilişkileri düzeltmek”

işlerin tüzgeli “işlerini düzelteli” (Hüen-ts. 151)

Kar. *tüz-* “ilişkileri düzeltmek, düzenlemek” (DLT II 9)

Har. *tüz-* “ilişkileri düzeltmek” (Kutb 191)

Kıp. *düz-* “ilişkileri düzeltmek” (Kİ 48)

Çağ. *tüz-* “ilişkileri düzeltmek” (Sang 173r 22)

Osm. *düz-* “düzeltmek” (TTS 1371)

yad- “yaymak”

Uyg. *yad-* “yaymak”

tenri nomın yad[ayın] “Tanrı’nın kurallarını yayayım” (M I 33 6)

Kar. *yağ-* “yaymak” (DLT II 313)

Har. *yay-* “yaymak” (Kutb 64)

Kıp. *yay-* “yaymak” (Kİ 100)

Çağ. *yay-* “yaymak” (Sang 340v 1)

Osm. *yay-* “yaymak”

yag- “(yağmur) yağmak”

Uyg. *yag-* “(yağmur, kar vb...) yağmak”

bodun üze yagdı “Milletin üzerine yağmur yağdı” (IB 53)

tolı yagmur sizlerni üze yagdukda “dolu yağmur sizlerin üzerine yağdığında” (U III 14 4-6)

Kar. *yag-* “(yağmur, kar vb...) yağmak” (DLT III 60)

Har. *yag-* “(yağmur, kar vb...) yağmak” (ME 28 7)

Kıp. *yag-* “(yağmur, kar vb...) yağmak” (Tuh 35b 13)

Çağ. *yag-* “(yağmur, kar vb...) yağmak” (Sang 332v 29)

Osm. *yag-* “(yağmur, kar vb...) yağmak”

yak-(I) “yaklaşmak”

Uyg. *yak-* “yaklaşmak”

yakmaz bolur “Yaklaşmaz olur” (TT VI 445)

Kar. *yak-* “yaklaşmak” (DLT II 69, III 63)

Har. *yak-* “yaklaşmak” (ME 2 3)

Kıpçak Türkçesinde “yaklaşmak” anlamında *yak-* tespit edilemedi.

Çağ. *yak-* “yaklaşmak” (Sang 333v 12)

Osm. *yak-* “yaklaşmak” (TTS 4221)

yak-(II) “(kına, yakı) sürmek”

Uyg. *yak-* “(kına, yakı) sürmek”

közke yakgu “Gözüne sür” (H I 28)

Kar. *yak-* “(kına, yakı) sürmek” (DLT III 62)

Har. *yak-* “(kına, yakı) sürmek” (ME 65 7)

Kıp. *yak-* “(kına, yakı) sürmek” (Tuh 32a 8)

Çağ. *yak-* “(kına, yakı) sürmek” (Sang 333v 12)

Osm. *yak-* “(kına, yakı) sürmek”

yan- “dönmek”

Gök. *yan-* “dönmek”

yantımız “Döndük” (Ton 1 K 4)

Uyg. *yan-* “dönmek”

olargaru yantı “Onlara doğru döndü” (EDPT 941b)

Kar. *yan-* “dönmek” (DLT III 64)

Har. *yan-* “dönmek” (KE 237r 13)

Kıp. *yan-* “dönmek” (Kİ 99)

Çağ. *yan-* “dönmek” (Sang 337v 8)

yan- kelimesi “dönmek” anlamında Çağatay Türkçesinden sonra taranan eserlerde tespit edilemedi.

yañ- “yaymak, bozguna uğratmak”

Gök. *yañ-* “yaymak, bozguna uğratmak”

y(a)ña (è)lti “bozguna uğrattı” (KT D 23)

Uyg. *yañ-, yay-* “yaymak, bozguna uğratmak”

tört bul(u)ñ k(i)sm(i)ş yıgm(i)ş y(a)ym(i)ş “Dört tarafı kısmış, yenmiş, bozguna uğratmış” (Ong 1)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra ñ > y değişimi sonucunda *yay-* şekline dönüşmüştür.

yap- “inşa etmek”

Uyg. *yap-* “inşa etmek”

kan oluruhan ordu yapmış “Bir Hakan tahta oturmuş ve saray yapmış” (IB 28)

yapdılar yaratdılar “yaptılar ortaya çıkarttılar” (M I 14 18)

Kar. *yap-* “inşa etmek” (DLT III 57)

Har. *yab-, yap-* “yapmak, inşa etmek” (Kutb 63, NF 28 12)

Kıp. *yap-* “yapmak, inşa etmek” (Kİ 90)

Çağ. *yap-* “yapmak, inşa etmek” (Sang 324v 28)

Osm. *yap-* “yapmak, inşa etmek” (TTS 4300)

yar- “yarmak, ikiye bölmek”

Uyg. *yar-* “yarmak, ikiye bölmek”

yalım kayag yara urupan yalñusun yorıyur tēr “Bir kişi yalın ayak yalnız kayaları yara yara yürüyor, der” (IB 40)

etin yara bıçıp “etini yararak biçip” (U III 45 12)

Kar. *yar-* “yarmak, ikiye bölmek” (DLT III 57)

Har. *yar-* “yarmak, ikiye bölmek” (ME 92 1)

Kıp. *yar-* “yarmak, ikiye bölmek” (Tuh 21b 1)

Çağ. *yar-* “yarmak, ikiye bölmek” (ŞHD 19a 4)

Osm. *yar-* “yarmak, ikiye bölmek” (TTS 4358)

yaş- “örtmek, gizlemek, saklamak”

Uyg. *yaş-* “örtmek, gizlemek, saklamak”

alku yaşarlar yokadurlar “hepsi saklanır yok olurlar” (TT VI 98)

- Kar.** *yaş-* “örtmek, gizlemek, saklamak” (DLT III 60)
Har. *yaş-* “örtmek, gizlemek, saklamak” (ME 180 8)
Kıp. *yaş-* “örtmek, gizlemek, saklamak” (Kİ 94)
Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.
Osm. *yaş-* “örtmek, gizlemek, saklamak” (TTS 4384)

yat- “yığılmak, yatmak”

- Gök.** *yat-* “yığılmak, yatmak”
siñüküñ t(a)gça y(a)tdı “Kemiklerin dağ gibi yığıldı” (KT D 24)
Uyg. *yat* “yatmak”
taluyda yatıpan tapladukumın tutar men “Deniz kenarında yatarak istediğimi tutuyorum” (IB 3)
yatıp ürür “(köpek) yatıp havlar” (TT VII 42)
Kar. *yat-* “yatmak” (DLT II 313)
Har. *yat-* “yatmak, uyumak, defnedilmek” (NF 172 16)
Kıp. *yat-* “yatmak” (Kİ 94)
Çağ. *yat-* “yatmak, uyumak” (Sang 326r 18)
Osm. *yat-* “yatmak, uyumak” (TTS 4395)

yay-(I) “yaymak, dağıtmak”

- Gök.** *yay-* “yaymak, dağıtmak”
y(i)gd(i)m b(a)sd(i)m y(a)yd(i)m “Topladım, baskın yaptım ve dağıttım” (Ong 9)
Uyg. *yay-* “yaymak”
köl suvın tokıp yaymış “Göl suyunu vurup dalgalandırmış” (AY 617 4)
Kar. *yay-* “yaymak” (DLT III 247)
Har. *yay-* “yaymak” (ME 57 5)
Kıp. *yay-* “yaymak” (Kİ 100)
Çağ. *yay-* “yaymak” (ŞHD 30a 6)
Osm. *yay-* “yaymak, dağıtmak, perişan etmek” (TS 4448)

yay-(II) “çalkalamak, sarstmak, sallamak”

- Uyg.** *yay-* “çalkalamak, sarstmak, sallamak”
yaruk kelip tünerigig yayduk için “şimşek gelip karanlığı sarstığı için” (M III 6 2,4)
Kar. *yay-* “çalkalamak, sarstmak, sallamak” (DLT III 247)
Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.
Kıp. *yay-* “çalkalamak, sarstmak, sallamak” (Kİ 100)
Çağ. *yay-* “çalkalamak, sarstmak, sallamak” (Sang 340v 1)
Osm. *yay-* “sallamak, (yoğurdu) çalkalamak” (TTS 4448)

yaz- “hata etmek, yanılmak, suç işlemek”

- Uyg.** *yaz-* “hata etmek, yanılmak, suç işlemek”
söziñe yazmayın tedi “Sözüne aldanmayın, dedi” (Ş B 5)
Kar. *yaz-* “hata etmek, yanılmak, suç işlemek” (DLT III 59)
Har. *yaz-* “hata etmek, yanılmak, suç işlemek” (ME 11 4)
Kıp. *yaz-* “hata etmek, yanılmak, suç işlemek” (Tuh 67b 8)
Çağ. *yaz-* “hata etmek, yanılmak, suç işlemek” (Sang 329v 26)
Osm. *yaz-* “hata etmek, yanılmak, şaşırma” (TTS 4459)

yël- “koşmak, atı dört nala koşturmak”

Gök. *yël-* “atı dört nala koşturmak”

yëlü kör têmîş “Atı dört nala koştur, demiş.” (Ton 1 K 2)

Uyg. *yël-* “koşmak, atı dötrnala koşturmak”

yëlü bardımız “Koşarak vardık” (EDPT 918a)

Kar. *yël-* “koşmak” (DLT III 64)

Har. *yël-* “koşmak” (NF 133 7)

Kıp. *yël-* “koşmak” (Kİ 97)

Çağ. *yël-* “koşmak” (Sang 351r 11)

Osm. *yël-* > *yel-* “koşmak” (TTS 4505)

Anadolu ağızlarında *yel-*, *yël-* şekilleri bulunmaktadır.

yel- “koşmak” (DS 11 4238)

yël- “koşmak, eğilmek” (DS 11 4277)

yêr- (bk. *êr-*)

yêt-(I) “yedeğinde götürmek”

Gök. *yêt-* “yedeğinde götürmek”

at yête yadagın “atı yedeğine alarak” (Ton 1 K 1)

Uyg. *yêt-* “yedeğinde götürmek”

kolın yêtîp “Kör adamı yanına alıp” (İKPÖ XXV 2)

Kar. *yêt-* “yedeğinde götürmek” (DLT II 314)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *yêt-* “yedeğinde götürmek” (CC 123)

Çağ. *yêd-* “yedeğinde götürmek” (Sang 348r 1)

Anadolu ağızlarında:

yê- “Bir insanı ya da bir hayvanı yedeğe alıp götürmek” (DS 11 4259)

yêd- “Bir insanı ya da bir hayvanı yedeğe alıp götürmek” (DS 11 4222)

yêt-(II) “yetişmek, ulaşmak”

Uyg. *yêt-* “yetişmek, ulaşmak”

bükegük<k>e yêtdim “Bükegük’e ulaştım” (Ş D 1)

Kar. *yêt-* “yetişmek, ulaşmak” (DLT II 314)

Har. *yêt-* “yetişmek, ulaşmak” (ME 26 6)

Kıp. *yêt-* “yetişmek, ulaşmak” (Tuh 30a 9)

Çağ. *yêt-* “yetişmek, ulaşmak” (ŞHD 84a 2)

Osm. *yêt-* “yetişmek, ulaşmak” (TTS 4553)

Anadolu ağızlarında:

yê- “yetişmek, ulaşmak” (DS 11 4259)

yêt- “yetişmek, ulaşmak” (DS 11 4282)

yıg- “toplamak, yığmak”

Gök. *yıg-* “toplamak, yığmak”

bodunun êtip yıgıp “milleti düzenleyip, toplayıp” (Ton II B 8)

Uyg. *yıg-*, *ıg-* “yığmak, kazanmak”

tıtsı kuvrag yıgdımız “Rahipler cemaatini yığdık” (Maitr 69 9)

kan ıggay “kan yığacak” (H II 39 4)

Kar. *yıg-* “yığmak, toplamak” (KB 372)

- Har.** *yıg-* “yığmak, toplamak” (NF 149 9)
Kıp. *yıg- yıy-* “yığmak, toplamak” (Kİ 95, Tuh 12a 5)
Çağ. *yıg-* “yığmak, toplamak” (Sang 125v 28)
Osm. *yıg-* “yığmak, toplamak” (TTS 4565)

yık- “yıkamak”

- Uyg.** *yık-* “yıkamak”
başın yerde yıkdı “Başımı yere yıktı” (U IV 38 133)
Kar. *yık-* “yıkamak” (DLT III 20)
Har. *yık-* “yıkamak” (Kutb 91)
Kıp. *yık-* “yıkamak” (KK 76 2)
Çağ. *yık-* “yıkamak” (Sang 350v 12)
Osm. *yıh-* “yıkamak” (TTS 4574)

yıv- “övmek”

- Uyg.** *yıv-* “övmek”
ëlig begig ögüp yıvıp “hükümdarı övüp” (U III 46 13)
kam[a]gd[in ö]gdi yıvdı “Hepsini övdü” (BT XII 15 12)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yit- “yitmek, kaybolmak”

- Gök.** *yit-* “yitmek, kaybolmak”
ölü yitü k(a)zg(a)nt(i)m “Ölesiye yitesiye kazandım” (KT D 27)
Uyg. *yit-* “yitmek, kaybolmak, yok olmak”
ölmeçi yitmeçi sen “Ölmeyecek, yok olmayacaksın” (AY 615 14)
Kar. *yit-* “yitmek, kaybolmak” (DLT I 467; II 314)
Har. *yit-* “yitmek, kaybolmak” (KE 22 13)
Kıp. *yit-* “yitmek, kaybolmak” (KK 9 4)
Çağ. *yit-* “yitmek, kaybolmak” (Sang 93r 16)
Osm. *yit-* “yitmek, kaybolmak” (TTS 4611)

yon- “yontmak”

- Uyg.** *yon-* “yontmak”
kentü özin yonmamış teg “kenisini yontmamış gibi” (Abhi B 320)
Kar. *yon-* “yontmak” (DLT I 384)
Har. *yon-* “yontmak” (Kutb 82)
Kıp. *yon-* “yontmak” (Kİ 99)
Çağ. *yon-* “yontmak” (Sang 346v 28)
Osm. *yon-* “yontmak” (TTS 4665)

yov- “aldatmak, kandırmak”

- Uyg.** *yov-* “aldatmak, kandırmak”
tnıglarıg artılar yovdılar “Canlıları kandırdılar” (Maitr 75 41)
Kar. *yov-* “aldatmak, kandırmak” (DLT III 62)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yör-(I) “açıklamak, izah etmek, yorumlamak, tefsir etmek”

- Uyg.** *yör-* “açıklamak, izah etmek, yorumlamak, tefsir etmek”
yörmedi “İzah etmedi” (TT V 22)

- Kar.** *yor-* “açıklamak, izah etmek, yorumlamak, tefsir etmek” (DLT III 58)
Har. *yor-* “(rüya) yorumlamak, tabir etmek” (KE 90r 11)
Kıp. *yor-* “yorumlamak, açıklamak” (Kİ 92)
Çağ. *yor-* “yorumlamak, izah etmek, açıklamak” (Sang 341v 11)
Osm. *yor-* “yorumlamak, açıklamak”

yör-(II) “yürümek”

- Uyg.** *yör-* “yürümek”
yöre kelti “Yürüyerek geldi” (Ş D 4)
Kar. *yor-* “yürümek” (DLT I 456, III 87)
Karahanlı Türkçesinden sonra kelime tespit edilemedi.

yuk- “yapışmak, (kötülüğe) düşmek”

- Uyg.** *yuk-* “yapışmak, ilişmek”
ogurlap boltum sangıkka yukmuş “(her türlü şeyi) çalıp sangha emlakine bulaştım” (ETŞ 180)
Kar. *yuk-* “yapışmak, ilişmek” (DLT III 63)
Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.
Kıp. *yuh-, yuk-* “yapışmak, ilişmek” (CCG 129)
Çağ. *yuk-* “yapışmak, ilişmek” (Sang 343v 4)
Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

yul- “koparmak, yolmak, kesmek”

- Uyg.** *yul-* “koparmak, yolmak, kesmek”
başımın yul ebintin tēr “Başımı evinden kopar, der” (IB 8)
yulayın alayın tēserler “(esaretten) kurtarayım alayım deseler” (USp 21)
Kar. *yul-* “koparmak, yolmak” (DLT II 24, III 63, 64)
Har. *yul-* “yolmak, koparmak” (NF 80 9)
Kıp. *yul-* “yolmak” (CCG 128)
Çağ. *yul-* “koparmak, yolmak, kesmek” (Sang 345r 6)
Osm. *yol-* “koparmak, yolmak, kesmek”
Kelime bazı çağdaş lehçelerde “koparmak, yolmak, kesmek” anlamlarında **Kır. cul-** (KS 231) **Kzk. cul-** (KzTS 107) **Krç-Blk. cul-**, **Hak. yul-** (EDPT 918b)

yum- “gözlerini kapamak”

- Uyg.** *yum-* “gözlerini kapamak”
közüg yumup “gözünü yumup” (TT III 152)
Kar. *yum-* “gözlerini kapamak” (DLT III 64)
Har. *yum-* “gözlerini kapamak” (Kutb 85)
Kıp. *yum-* “gözlerini kapamak” (Kİ 98)
Çağ. *yum-* “gözlerini kapamak” (Sang 346r 5)
Osm. *yum-* “gözlerini kapamak”

yuv- “yuvarlamak”

- Uyg.** *yuv-* “yuvarlamak”
keñç oglınıñ boyunun [biç]ip başın yerte yuvdı “Genç oğlunun boynunu kesip, başını yerde yuvarladı.” (DKPAM 1435- 36)
Kar. *yuv-* “yuvarlamak” (DLT III 61)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *yuv-* “dürmek, yuvarlamak” (TTS 4739)

yük- (bk. *ük-*)

1.10. C+V+C+V ŞEKLİNDE OLAN FİİLLER:

baça- “oruç tutmak”

Uyg. *baça-* “oruç tutmak”

baçak bağadımız erser “oruç tuttuk ise” (Chuas 137 8)

baçak bağasar “oruç tutsa” (M III 49 7)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bedü- “büyümek”

Uyg. *bedü-* “büyümek”

bedüyür “büyüyor” (Mair 75 63)

Kar. *bedü-* “büyümek” (DLT III 259)

Harezmi Türkçesinde *bedük* “büyük” isim şekli tespit edildi.

Kıp. *biyi-* “büyümek” (Tuh 14b 11)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *büyü-* “büyümek”

Kelime çağdaş lehçelerde *bedi-* “büyümek” arkaik şekilde sadece Tuva Türkçesinde bulunmaktadır. (EDPT 299b)

bödi- “dans etmek”

Uyg. *bödi-* “dans etmek”

bödidi “dans etti” (U II 24 4)

Kar. *bödi-* “dans etmek” (DLT III 259)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde “dans etmek” anlamında **Kzk.** *bile-*, **Kır.** *bilye-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 300b)

kakı- “öfkelenmek, sinirlenmek”

Uyg. *kakı-* “öfkelenmek, sinirlenmek”

övkelenser kakısar “öfkelense, sinirlense” (AY 595 10)

Kar. *kakı-* “öfkelenmek, sinirlenmek” (DLT III 269)

Har. *kakı-* “öfkelenmek, sinirlenmek” (Kutb 131)

Kıp. *kagı-, kakı-* “öfkelenmek, sinirlenmek” (Kİ 73, CC 9 20)

Çağ. *kakı-* “öfkelenmek, sinirlenmek” (Sang 274v 10)

Osm. *kakı-* “öfkelenmek, sinirlenmek” (TTS 2166)

kala- “tutmak, saklamak”

Uyg. *kala-* “tutmak, saklamak”

içinte kalamış teg “içinde tutmuş gibi” (DKPAM 167)

Eski Türkçeden sonra “tutmak, saklamak” anlamında *kala-* fiili tespit edilemedi.

Karahanlı ve Çağatay Türkçesinde “toplamak, yığmak” anlamında *kala-* fiili bulunmaktadır. (EDPT 617b)

kalı- “havalanmak, uçmak, yükselmek”

Uyg. *kalı-* “havalanmak, uçmak, yükselmek”

kalıyu barmış “uçarak varmış” (Hüen-ts 1878)

kalıyu barıpan “havalanarak varıp” (IB 35)

Kar. *kalı-* “havalanmak, uçmak, yükselmek” (DLT III 272)

Har. *kalı-* “havalanmak, uçmak, yükselmek” (ME 24 8)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise “havalanmak, uçmak, yükselmek” anlamlarında **Hak. halı-**, **Tuv. halı-Oyr. kalı-** şeklinde bulunmaktadır. (Starostin 659)

kara- bakmak”

Uyg. *kara-* bakmak” (USp 279)

Karahanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Har. *kara-* bakmak” (KE 81v 15)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *kara-* bakmak” (Sang 268r 21)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağdaş lehçelerde kelime “bakmak” anlamında **Özb. kara-**, **YUyg. kari-**, **Tat. kara-**, **Bşk. kara-**, **Kzk. kara-**, **Kır. karo-** şeklinde bulunmaktadır. (TLS 46)

karı- “yaşlanmak, ihtiyarlamak”

Gök. *karı-* “yaşlanmak, ihtiyarlamak”

[*filteriş*] *k(a)g(a)n (i)linte k(a)rıp* “İlteriş Kağan ülkesinde yaşlanıp” (Ih 3)

Uyg. *karı-* “yaşlanmak, ihtiyarlamak”

karımak ölmeklig “yaşlanmak ve ölmekli” (AY 112 13)

Kar. *karı-* “yaşlanmak, ihtiyarlamak” (KB 1173)

Har. *karı-* “yaşlanmak, ihtiyarlamak” (ME 77 3)

Kıp. *karı-* “yaşlanmak, ihtiyarlamak” (Kİ 69)

Çağ. *karı-* “yaşlanmak, ihtiyarlamak” (Sang 269v 18)

Osm. *karı-* “yaşlanmak, ihtiyarlamak” (TTS 2302)

katu- “katmak, karıştırmak”

Uyg. *katu-* “katmak, karıştırmak”

yavlak yağmur yağıp üdsüz kolusuz katuyur “Şiddetli yağmur yağıp kısa sürede (her şeyi birbirine) katıyor” (AY 552b 12, 13)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kişe- “bağlamak, kösteklemek”

Uyg. *kişe-* “bağlamak, kösteklemek”

tıgı tertrü kişemiş “Demir kırkı bir atın ayaklarını çapraz olarak kösteklemiş” (IB 39)

Kar. *kişe-* “bağlamak, kösteklemek” (DLT III 268)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kori- “korumak”

Uyg. *kori-* “korumak”

koriyur “koruyor” (Maitr 67 20)

Kar. *kori-* “korumak” (DLT III 263)

Har. *kori-* “korumak” (ME 126 2)

Kelime Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.⁹²

Çağ. *koru-* “korumak” (Sang 285r 19)

Osm. *koru-* “korumak”

⁹² Kıpçak Türkçesi Sözlüğünde “korumak” anlamında *kori-* fiili gösterilmiştir, fiilin geçtiği yerler için İH, TA, TZ gösterilmiştir; ancak ilgili eserlerde böyle bir fiil tespit edilemedi.

köli- “gölgelemek, gömmek”

Uyg. *köli-* “gölgelemek, gömmek”
kölip “gölgeleyip” (TT VIII D 38)

Kar. *köli-* “gölgelemek, gömmek” (DLT III 272)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

köti- “(koku vb... şeyler için) yükselmek, yayılmak”

Uyg. *köti-* “(koku vb... şeyler için) yükselmek, yayılmak”

çaşşapatlıg yıparları bura kötiyü turur “Çaşşapatlıg ayinindeki misk kokusu buram buram kokarak etrafa yayılır durur” (SDB 592)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kurı- “kurumak”

Uyg. *kurı-* “kurumak”

agızı kurıyur “Ağzı kuruyor” (TT VII 25 5)

Kar. *kurı-* “kurumak” (DLT III 263)

Har. *kurı-* “kurumak” (ME 184 2)

Kıp. *kurı-, kuru-* “kurumak” (Kİ 69, 70)

Çağ. *kuru-* “kurumak” (Sang 285r 19)

Osm. *kuru-* “kurumak”

küse- “istemek, arzu etmek”

Uyg. *küse-* “istemek, arzu etmek”

küseyür biz “İstiyoruz” (MI 10)

küseserler “isteseler” (TT III 151)

Kar. *küse-* “istemek, arzu etmek” (DLT III 265)

Har. *küse-* “istemek, arzu etmek” (Kutb 180)

Kıp. *küse-* “istemek, arzu etmek” (Kİ 82)

Osm. *küse-* “istemek, arzu etmek” (TTS 660)

Kelime çağdaş lehçelerde “istemek, arzu etmek” anlamlarında **Özb.** *kusa-*, **KKalp.** *küse-*, **Nog.** *küse-* **Kır.** *küse-* (EDPT 749a) **Krç-Blk.** *küse-* (KMT 288) şeklinde bulunmaktadır.

sası- “bozulup kokmak, fena halde kokmak”

Uyg. *sası-* “bozulup kokmak, fena halde kokmak”

sasıp turur “bozulup fena halde koktu” (U II 24 8)

Kar. *sası-* “bozulup kokmak, fena halde kokmak” (DLT III 265)

Har. *sası-* “bozulup kokmak, fena halde kokmak” (Kutb 155)

Kıp. *sası-* “bozulup kokmak, fena halde kokmak” (Tuh 37a 11)

Çağ. *sası-* “bozulup kokmak, fena halde kokmak” (Sang 231r 13)

Osm. *sası-* “bozulup kokmak, fena halde kokmak” (TTS 3324)

soğı- “soğumak”

Uyg. *soğı-* “soğumak” (H II 24 47)

Kar. *soğı-* “soğumak” (DLT III 268)

Har. *sovu-* “soğumak” (Kutb 156)

Kıp. *sovu-* “soğumak” (Tuh 8a 10)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *sovu-* “soğumak” (TTS 3524)

tanu- “tanımak”

Uyg. *tanu-* “tanımak”

mını teg kılmak üze tülüg otgurak tanuyur “Bunun gibi yapmak için baharatları daha iyi tanıyor” (UigTot 1209)

Kar. *tanu-* “tanımak” (KB 3920)

Har. *tanu-* “tanımak” (NF 146 1)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *tanı-* “tanımak” (Sang 162r 10)

Osm. *tanı-* “tanımak”

tara- “taramak”

Uyg. *tara-* “taramak”

<saçın> birerleri taramış “Saçlarını birer birer taramış” (UigTot 434)

Kar. *tara-* “taramak” (DLT III 260)

Har. *tara-* “taramak” (‘Ali 29)

Kıp. *tara-* “taramak” (Kİ 62)

Çağ. *tara-* “taramak” (Sang 152v 4)

Osm. *tara-* “taramak”

tarı- (I) “(tarlayı) ekmek”

Uyg. *tarı-* “(tarlayı) ekmek”

yërig tarıyu “tarlayı ekerek” (İKPÖ I IV)

Kar. *tarı-* “(tarlayı) ekmek” (DLT III 262)

Har. *tarı-* “(tarlayı) ekmek” (Kutb 172)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *tarı-* “(tarlayı) ekmek” (Sang 152v 22)

Kelime çağdaş lehçelerde “(tarlayı) ekmek, işlemek” anlamlarında **Alt .tarı-,Hak. tarı-, Tuv. tarı-, Tel. tarı-** şeklindedir. (EDPT 532b)

tarı- (II) “dağıtmak, parçalamak, yok etmek”

Uyg. *tarı-* “dağıtmak, parçalamak, yok etmek”

edgü yıldızg tarımaduklar erür “İyi yıldızı yok etmediler” (Abhi 1265)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

taşu- “taşımak, götürmek”

Uyg. *taşu-* “taşımak, götürmek”

yüdüp taşudı “Yığıp taşıdı” (Ht VII 16b 5)

Kar. *taşu-* “taşımak, götürmek” (DLT III 266)

Har. *taşı-* “taşımak, götürmek” (Kutb 173)

Kıp. *taşı-* “taşımak, götürmek” (Ki 63)

Çağ. *taşı-* “taşımak, götürmek” (sang 155v 20)

Osm. *taşı-* “taşımak, götürmek”

Kelime çağdaş lehçelerde “taşımak, götürmek” anlamlarında **Az. daşı-, Tkm. daşa-, Özb. taşi-, YUyg. toşu-, Tat. taşu-, Bşk. taşı-, Kzk. taşu-, Kır. taşu-, Tuv. daji-** şeklinde bulunmaktadır. (TLS 854)

tatı- (bk. *tat-*)

taya- “dayamak, durmak, yaslamak”

Uyg. *taya-* “dayamak, durmak, yaslamak”

tayayu turtı “Dayanarak durdu” (DKPAM 354)

Kar. *taya-* “dayamak, durmak, yaslamak” (DLT III 274)

Har. *taya-* “dayamak, durmak, yaslamak” (NF 56 8)

Kıp. *taya-* “dayamak” (Ki 125)

Çağ. *taya-* “dayamak, durmak, yaslamak” (Sang 166v 2)

Osm. *daya-* “dayamak, durmak, yaslamak”

time- “hazırlamak”

Uyg. *time-* “hazırlamak”

timegey men “Hazırlanacağım” (Hüen-ts 84)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tire- “payanda vurmak, (ağaç, demir vb.) şeyle desteklemek”

Uyg. *tire-* “payanda vurmak, (ağaç, demir vb.) şeyle desteklemek”

temir tiredi “Demir ile destekledi” (İKPÖ LXXV. int)

Kar. *tire-* “dayak veya direk dikmek” (DLT III 262)

Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *tire-* “(ağaç vb.) şey dayamak, desteklemek” (Sang 191r 28)

Osm. *dire-* “(ağaç vb.) şey dayamak, desteklemek”

Anadolu ağzlarında *dire-* “(bir şeyi) dikine koymak, (ağaç vb.) şeyle desteklemek, dayamak” (DS 4 1513)

Kelime çağdaş lehçelerde Türkmen Türkçesinde *dire-* “(ağaç vb.) şey dayamak, desteklemek” anlamında bulunmaktadır. (EDPT 533a)

toda- “değersiz saymak”

Uyg. *toda-* “değersiz saymak”

todamışka yazuklap “değersiz kabul edilmişlere acıyıp” (AY 556 11)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

toru- “zayıflamak, süzülme”

Uyg. *toru-* “zayıflamak, süzülme”

yavrumuş torumuş “zayıflamış, süzölmüş” (AY 116 22)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

töle- “ödemek, borcunu ödemek”

Uyg. *töle-* “ödemek, borcunu ödemek”

turuka tölep bërser “Tulık’a borcunu ödese” (USp 32 15)

Kelime Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde tespit edilemedi.

Kıp. *töle-* “ödemek, borcunu ödemek” (CC 149 7)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

törü- “yaratılmak, türemek”

Gök. *törü-* “türemek, yaratılmak”

kişi oğlu kop ölg(e)li törüm(i)ş “İnsan oğlu hep ölümlü yaratılmış” (KT K 10)

Uyg. *törü-* “türemek, yaratılmak”

törüyür belgürür “yaratılır, ortaya çıkar” (EDPT 533a)

- Kar.** *törü-* “türemek, yaratılmak” (KB 692)
Har. *töre-* “türemek, yaratılmak” (KE 75r 14)
Kıp. *töre-* “türemek, yaratılmak” (Kİ 38)
Çağ. *töre-* “türemek, yaratılmak” (Sang 171r 10)
Osm. *dürü-, düri-, türe-* “türemek, yaratılmak” (TTS 1327)

Anadolu ağızlarında:

- düre-* “türemek, çoğalmak” (DS 4 1633)
dürü- “türemek, çoğalmak” (DS 4 1633)
türe- “türemek, çoğalmak” (DS 10 4013)
töre- “türemek, çoğalmak” (DS 10 3983)

töşe- “döşemek”

- Uyg.** *töşe-* “döşemek”
töşeklerin töşep “döşeklerini döşeyip” (U III 35 15)
Kar. *töşe-* “döşemek” (DLT III 266)
Har. *döşe-, töşe-* “döşemek” (‘Ali 55; Kutb 184)
Kıp. *töşe-* “döşemek” (Kİ 39)
Çağ. *töşe-* “döşemek” (Sang 177r 22)
Osm. *döşe-* “döşemek”
Çağdaş lehçelerde “döşemek” anlamında **Az.** *döşe-*, **Tkm.** *döşe-*, **Tuv.** *döje-* şeklindedir. (EDPT 561b)

yara- “uygun olmak, yaramak”

- Gök.** *yara-* “uygun olmak, yaramak”
bo yolın yorisar yaramaçı tédim “Bu yolu yürüse uygun olmaz, dedim” (Ton 1 D 6)
Uyg. *yara-* “uygun olmak, yaramak”
yaragay “yarayacak” (İKPÖ XXVI VIII)
Kar. *yara-* “uygun olmak, yaramak” (KB 34)
Har. *yara-* “uygun olmak, yaramak” (NF 196 6)
Kıp. *yara-* “uygun olmak, yaramak” (Ki 92)
Çağ. *yara-* “uygun olmak, yaramak” (Sang 327v 2)
Osm. *yara-* “uygun olmak, yaramak” (TTS 4323)
Anadolu ağızlarında:
yara- “yaramak, uygun olmak” (DS 11 4180)

yoğa- “iftira atmak, itham etmek”

- Uyg.** *yoğa-* “iftira atmak, itham etmek” (TT IV 8 71)
Kar. *yoğa-* “iftira atmak, itham etmek” (DLT III 397)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yori- “yürümek”

- Gök.** *yori-* “yürümek”
s(e)l(e)ne kodı yor(ip(a)n “Selenga nehrinden aşağıya yürüyerek” (BK D 37)
Uyg. *yori-* “yürümek”
adakin yorıp “ayağını yürütüp” (TT VI 324)
kentü issiz boş yoriyur “Kendisi ıssız boş yerde yürüyor” (M I 17 2)
Kar. *yori-*, *yor-* “yürümek” Karahanlı Türkçesinde hem KB’de hem de DLT’de

“yürümek” anlamında *yor-* şekli geçmektedir. (KB 6613; DLT I 456)

Har. *yöri-*, *yörü-* “yürümek” (NF 162 14)

Kıp. *yirü-*, *yürü-* “yürümek” (GT 51 3)

Çağ. *yür-*, *yürü-*, *yüri-* “yürümek” (Sang 341v 20)

Osm. *yöri-* > *yürü-* “yürümek” (TTS 4775)

Anadolu ağızlarında *yörü-* ve *yöri-* şekilleri de bulunmaktadır.

yörü- “yürümek” (DS 11 4310)

yöri- “yürümek” (DA, UMA)

yöle- “desteklemek, destek olmak”

Uyg. *yöle-* “desteklemek, destek olmak”

et'özimin yöleyü “beni destekleyerek” (DKPAM 3437)

Kar. *yöle-* “desteklemek, destek olmak” (DLT III 89)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise “desteklemek, destek olmak” anlamında **Kır.** *jölö-*, **Alt.** *yölö-*, **Hak** *çöle-*, **Tuv.** *çöle-*, **Sag.** *çöle-*, **Şor.** *çöle-*, **Küer.** *yölö-*, **Tel.** *yölö-*, **Tar.** *yöli-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 919b)

yulı- “yağmalamak”

Gök. *yulı-* “yağmalamak”

(e)b(i)g b(a)rk(i)g yul(i)g(a)lı b(a)rdı “Evini barkını yağma ederek geldi.” (BK D32)

Uyg. *yulı-* “yağmalamak”

evin barkın yulkısın yulımadım “Evini barkını atlarını yağmalamadım” (Şu D 2)

Kar. *yulu-* “yağmalamak, birbirine yardım etmek” (DLT III 90)

Karahanlı Türkçesinden sonra *yulı-* fiili “yağmalamak” anlamında tespit edilemedi. Harezmi Türkçesinde “fidye vermek, kurtarmak” anlamlarında *yul-* fiili kullanılmaktadır. (NF 347 8) Kıpçak Türkçesinde ise “tırş etmek” anlamında *yulı-*, *yulu-* fiilleri kullanılmaktadır. (KTS 329, 332)

1.11. C+V+C+C ŞEKLİNDE OLAN FİLLER:

bert- “incitmek, kırmak, ezmek”

Uyg. *bert-* “incitmek, kırmak, ezmek”

köñülüğ bérzün köñlin bértmenler “(oğlunun) arzusunu yerine getirsin, gönlünü incitmesin” (İKPO VIII V)

Kar. *bert-* “incitmek, berelemek, zedelemek” (DLT III 425)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bürüt- (bk. *bürt-*)

bürt- “dokunmak, temas etmek”

Uyg. *bürt-* “dokunmak, temas etmek”

ügüz tüpin bürter “Nehrin dibine temas eder” (Maitr 46 6)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kork- “korkmak”

Gök. *kork-* “korkmak”

neke korkur biz “Niçin korkarız?” (Ton 2 B 4)

Uyg. *kork-* “korkmak”

kişi korkmuş korkma têmiş “Adam korkmuş, korkma demiş” (IB 2)

Kar. *kork-* “korkmak” (DLT III 421)

Har. *kork-* “korkmak” (ME 25 1)

Kıp. *kork-, koruk-* “korkmak” (Tuh 6a 1, Kİ 70)

Çağ. *kork-* “korkmak” (Sang 285r 6)

Osm. *kork-* “korkmak” (TTS 2663)

sanç- “sançmak, saplamak”

Gök. *sanç-* “sançmak, saplamak”

(i)ki (e)r(i)g ud(u)ş(u)ru s(a)nçdı “İki eri takip ettirerek sançtı” (KT D 36)

Uyg. *sanç-* “sançmak, saplamak”

yağı sançıp “düşmanı mızraklayıp” (U II 78 30)

Kar. *sanç-* “sançmak, saplamak” (DLT III 420)

Har. *sanç-* “sançmak, saplamak” (NF 335 16)

Kıp. *sanç-* “sançmak, saplamak, hayvanı yürütmek için herhangi bir cisim ile dürtmek” (KK 75 8)

Çağ. *sanç-* “sançmak, saplamak” (Sang 235v 26)

Osm. *sanç-* “sançmak, saplamak” (TTS 3300)

sars- “sövmek, küfretmek”

Uyg. *sars-* “sövmek, küfretmek”

söge sarsa “sövüp sayarak” (AY 136 10)

Kelime “sövmek, küfretmek” anlamında Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

silk- “silkmek, sallamak”

Uyg. *silk-* “silkmek, sallamak”

silkmiş ulug çañıñızdın ünmiş “Sallamış, büyük çanlarından ses çıkmış” (AY 490 17)

Kar. *silk-* “silkmek, sallamak” (DLT III 422)

Har. *silk-* “silkmek, sallamak” (NF 133 14)

- Kıp.** *silk-*, *silik-* “silmek, sallamak” (KK 76 2, Tuh 37a 9)
Çağ. *silk-* “silmek, sallamak” (Sang 255v 21)
Osm. *silk-* “silmek, sallamak”

talk- “zarar vermek”

- Uyg.** *talk-* “zarar vermek”

yüze bata bo sansarta yüzerü talkıp “bata çıka bu sansarın yüzüne (doğru) zarar verip” (ETŞ 13 125)

- Kar.** *talk-* “zarar vermek” (DLT II 304)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise “zarar vermek” anlamında **Alt.** *dalgı-*, **Şor.** *dalgı-*, **Tel.** *dalgı-*, **Tuv.** *dalgı-* şeklindedir, ayrıca Kazakçada fiilin *talkıt-* ve *talkıl-* gibi türevleri vardır. (EDPT 495b)

tart- “çekmek, tartmak, almak”

- Uyg.** *tart-* “çekmek, tartmak, almak”

ol ej ilki tartar O ilk önce çeker” (Üİ 99b 4)

- Kar.** *tart-* “çekmek, tartmak, uzatmak, germek” (DLT III 426)

- Har.** *tart-* “çekmek, tartmak, sunmak, vermek, sürmek, ölçmek, getirmek, tahammül etmek” (KE 226r 2)

- Kıp.** *tart-*, *dart-* “çekmek, tartmak, sunmak, vermek, sürmek, ölçmek, getirmek, tahammül etmek” (BM 87v 15, Tuh 37a 13)

- Çağ.** *tart-* “çekmek, tartmak, taşımak, katlanmak, ulaştırmak, eziyet çekmek” (ŞHD 126a 2)

- Osm.** *tart-*, *dart-* “çekmek, esirgemek, alı koymak, saklamak” (TTS 1016)

türt- “sürmek, sıvamak, dürtmek”

- Uyg.** *türt-* “sürmek, sıvamak, dürtmek”

négüke türtser tü ünmez bolur “Nasıl dürtürse dürtün saç çıkmayacak”(TT VII 23 3)
yıd yıpar türtüp “kokular sürüp” (AY 519 15)

- Kar.** *türt-* “sürmek, sıvamak” (DLT III 426)

- Har.** *türt-* “sürmek, sıvamak” (ME 83 3)

- Kıp.** *dürt-*, *türt-* “sürmek, sıvamak” (İM 195a 6, Kİ 5)

- Çağ.** *türt-* “sürmek, sıvamak” (Sang 171r 26)

- Osm.** *türt-* “sürmek, sıvamak” (TTS 1331)

yalk- “engellemek, muhalefet etmek, zıtlaşmak”

- Uyg.** *yalk-* “engellemek, muhalefet etmek, zıtlaşmak”

yalkmaksızın “engel olmaksızın” (AY 235 11)

- Kar.** *yalk-* “bıkmak, usanmak” (KB 6628)

- Har.** *yalk-* “bıkmak, usanmak” (KE 119v 8)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

- Çağ.** *yalkı-* “bıkmak, usanmak” (Sang 336r 3)

yanç- “ezmek, dövmek”

- Uyg.** *yanç-* “ezmek, dövmek”

üzüm osuglug teperler yançarlar “Üzüm gibi teperler, ezerler” (Maitr 82 15)

- Kar.** *yanç-* “ezmek, dövmek” (KB 1926)

- Har.** *yanç-* “ezmek, dövmek” (ME 70 1)
Kıp. *yanç-* “ezmek, dövmek” (Tuh 16a 9)
Çağ. *yanç-* “ezmek, dövmek” (Sang 338r 10)
Osm. *yanıcı-* “yassılaştırmak, yapıştırmak, ezmek” (TTS 4276)
Çağdaş lehçelerde kelime “ezmek, dövmek, yassılaştırmak” anlamlarında **Özb.** *yanç-* **Kum.** *yanç-*, **Kzk.** *janşı-*, **Kır.** *canç-*, **Nog.** *yanş-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 944b)

yirt- “yırtmak”

- Uyg.** *yirt-* “yırtmak”
yumgıgun yeyilip yèrer yırtar “Yumgugin yiyildikten sonra (etrafındakilere) kızar, (çeşitli şeyleri) yırtar” (Abhi B 1382)
Kar. *yirt-* “yırtmak” (DLT III 435)
Har. *yirt-* “yırtmak” (Kutb 91)
Kıp. *yirt-, yırt-* “yırtmak” (BM 51r, Tuh 15a 9)
Çağ. *yirt-* “yırtmak” (Sang 349r 1)
Osm. *yirt-* “yırtmak”

yint- “aramak, araştırmak”

- Uyg.** *yint-* “aramak, araştırmak”
yintip istep “araştırıp inceleyip” (Ht VI 1753)
Kar. *yint-* “aramak, araştırmak” (DLT III 66)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

1.12. C+V+C+V+C ŞEKLİNDE OLAN FİİLLER:

buyur- “emretmek, buyurmak”

- Uyg.** *buyur-* “emretmek, buyurmak” (TT VI 254)
Kar. *buyur-* “emretmek, buyurmak” (DLT III 186)
Har. *buyur-* “emretmek, buyurmak” (ME 15 1)
Kıp. *buyur-* “emretmek, buyurmak” (KTS 38)
Çağ. *buyur-* “emretmek, buyurmak” (EDPT 387b)
Osm. *buyur-* “emretmek, buyurmak” (TTS 731)

kavıt- “çarpmak”

Kelime fiil gövdesi gibi durmaktadır; fakat kelimeyi daha fazla parçalayamıyoruz. Clauson kelimenin kökeninin bilinmediğini belirtmektedir. (EDPT 582b)
Drevetyarskiy Slovar’da da kelime *kavıt-* şeklinde gösterilmiştir. (DTS 437)

- Uyg.** *kavıt-* “çarpmak”
laçınka kavıtur “Şahin kuşuna çarpar” (AY 620 21)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

koñar- “(ağaç, bitki) koparmak, sökmek”

- Uyg.** *koñar-* “(ağaç, bitki) koparmak, sökmek”
sögütüg tüpinte berü ko[ñar]up “söğüdü dibinden koparır” (DKPAM 3865)
Kar. *koñur-* “(ağaç, bitki) koparmak, sökmek” (DLT III 392)
Har. *koñur-* “(ağaç, bitki) koparmak, sökmek” (Kutb 140)
Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.
Çağ. *koñar-* “(ağaç, bitki) koparmak, sökmek” (Sang 290v 27)
Kelime Osmanlıcada tespit edilemedi.

kögür- “hazırlamak”

- Uyg.** *kögür-* “hazırlamak”
yolta at kögürmiş “Yolda at hazırlamış” (ETY 66 6)
kişi kögürmez men “Kişi hazırlamam” (USp 32 10)
Kelime Eski Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kötür- “kaldırmak, yükseltmek, yok etmek”

- Gök.** *kötür-* “kaldırmak, yükseltmek”
yüg(e)rü kötürm(i)ş (e)r(i)nç “Yukarı kaldırmış tabi” (KT D 11)
Uyg. *kötür-* “kaldırmak, yükseltmek, yok etmek”
emgekin kötürmek atlıg “ızdırabını yok etmek adlı” AY 208 4)
örü kötürüp ulug ünin uldılar “Ayağı kalkarak ulu sesini uludular” (AY 619 20)
Kar. *kötür-* “kaldırmak, yükseltmek, yok etmek, götürmek” (KB 101)
Har. *kötür-, költür-* “kaldırmak, yükseltmek, yok etmek, götürmek” (NF 150 8, NF 287 1)
Kıp. *kötür-* “götürmek” (Kİ 78)
Çağ. *köter-* “götürmek” (Sang 302v 27)
Osm. *götür-* “götürmek, yukarı kaldırmak” (TTS 1787)

sipir- “süpürmek”

- Uyg.** *sipir-* “süpürmek”
sipirür arıtır “süpürür, temizler” (Wind 33 4)

- Kar.** *süpür-* “süpürmek” (DLT II 85)
Har. *süpür-* “süpürmek” (ME 222 6)
Kıp. *süpür-, süpir-* “süpürmek” (Kİ 51, Tuh 31b 1)
Çağ. *süpür-* “süpürmek” (Sang 238v 2)
Osm. *süpür-* “süpürmek”

tevir- “çevirmek, döndürmek”

Clauson kelimenin *evir-* ve *çevir-* kelimeleriyle bağlantısının olduğunu belki de bu kelimelerin daha eski şekli olduğunu belirtmektedir. (EDPT 443b)

- Uyg.** *tevir-* “çevirmek, döndürmek”
nom tilgenin tevire “Öğreti çarkını çevirir.” (TT VI 455)

Kar. *tevir-* “çevirmek, döndürmek” (DLT II 81)

Harezm Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *tüvür-* “çevirmek, döndürmek” (CCG)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

toñit- “aşağıya doğru bakmak, başını eğmek”

- Gök.** *toñit-* “aşağıya doğru bakmak”
toñitmiş közi “aşağıya bakmış gözü” (BK D 2)

Uyg. *töñit-* “başını eğmek”
ötrü tegin başın töñitip “sonra başını aşağıya doğru eğip” (İKPO XIX IV)

Kar. *töñit-* “başını eğmek” (DLT III 396)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

topol- “delmek”

Kelime pasif bir fiil gövdesi gibi durmaktadır; ancak kelimeyi daha fazla parçalayamıyoruz. Clauson kelimeyi *tupul-* şeklinde okumuştur, ayrıca DLT çevirisinde Besim Atalay da kelimeyi *tupul-* şeklinde okumuştur. (bk. EDPT 440a, DLT I 519)

- Gök.** *topol-* “delmek”
yufka erkli topolgalı uçuz ermiş “Yufka olan şeyi delmek kolaymış” (Ton 1 G 6)

Uyg. *topol-* “delmek”
tokuz kat üçürgün topolgınça teritzün tēr “Dokuz kat teyeltin delininceye kadar terlesin, der” (IB 50)

yaruk yaşuk topolu “ışık, parlaklık delinerek” (AY 593 13)

Kar. *topol-* “delmek” (KB 2328)

Karahanlı Türkçesinden sonra taranan eserlerde kelime tespit edilemedi.

töñit- (bk. *toñit-*)

yëmir- “yıkmak, parçalamak, paramparça etmek”

- Uyg.** *yëmir-* “yıkmak, parçalamak, paramparça etmek”
körgülüğ tag señirin yëmirgeli için “görünen dağın eteğini paramparça etmek için” (Maitr 60 4)

Kar. *yëmir-* “yıkmak, parçalamak, paramparça etmek” (DLT III 54)

Har. *yëmir-* “yıkmak, parçalamak, paramparça etmek” (Kutb 80)

Kıp. *yümür-* “yıkmak, parçalamak” (Kİ 98)

Çağ. *yèmür-* “yıkmak, parçalamak, paramparça etmek” (Sang 346v 7)

Osm. *yèmür-, yümür-* “yıkmak, parçalamak” (TTS 4722)

yugur- “yoğurmak”

Gök. *yugur-* “yoğurmak”

öñ(ü)g yug(u)ru sü yor(i)p “Öng nehri yatağı boyunca yoğurarak asker yürütüp” (BK GD)

Uyg. *yugur-* “yoğurmak”

mır bilen yugurup “bal ile yoğurup” (TT VII 22 13)

Kar. *yugur-* “yoğurmak” (DLT II 102)

Har. *yugur-* “yoğurmak” (NF 416 6)

Kıp. *yugur-, yuvur-* “yoğurmak” (KK 75 3, Kİ 95)

Çağ. *yugur-* “yoğurmak” (Sang 343r 22)

Osm. *yogur-* “yoğurmak”

Anadolu ağızlarında:

yüğür- “yoğurmak” (DS 11 4312)

yunur- “yoğurmak” (DS 11 4321)

yuvur- “yoğurmak” (DS 11 4325)

yügür- “koşmak, akmak”

Gök. *yügür-* “koşmak, akmak”

k(a)n(i)ñ subça yüg(ü)rti “Kanın su gibi aktı” (KT D 24)

Uyg. *yügür-* “koşmak”

kéyik oğlu yügürü azdı “Keyik yavrusu hızla koşarak yolunu kaybetti” (IB 15)

yügürü bardı “Koşarak vardı” (M I 7)

Kar. *yügür-* “koşmak” (DLT III 68, DLT II 13)

Har. *yügür-* “koşmak” (NF 42 16)

Kıp. *yügür-* “koşmak” (Kİ 96)

Çağ. *yügür-* “koşmak” (ŞHD 30b 7)

Osm. *yügür-* “koşmak” (TTS 4749)

Anadolu ağızlarında:

yügür- “koşmak” (DS 11 4327)

1.13. C+V+C+C+V ŞEKLİNDE OLANLAR:

bulga- “karıştırmak”

Gök. *bulga-* “karıştırmak”

t(e)ηri y(è)r bulg(a)kın için “gök ve yer arasındaki karışıklıktan dolayı” (KT K 4)

Uyg. *bulga-* “karıştırmak”

bulgadım erser “karıştırdım ise” (U II 78 32)

bor birle bulgap “şarap ile karıştırıp” (H I 99)

Kar. *bulga-* “karıştırmak, bulamak” (DLT III 289)

Har. *bulga-* “bulamak, karıştırmak” (KE 65 4)

Kıp. *bulga-* “bulamak” (Kİ 36)

Çağ. *bulga-* “bulamak, karıştırmak” (Sang 140v 27)

Osm. *bula-* “bulamak, karıştırmak” (TTS 687)

çilte- “saygı göstermek, hürmet etmek”

Uyg. *çilte-* “saygı göstermek, hürmet etmek”

kamağka ayaguluk çilteğülük bolğaylar “Hepsine hürmet edip saygı gösteren olacaklar” (AY 195 21, 22)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

karga- “kargış etmek, beddua etmek, lanetlemek”

Uyg. *karga-* “kargış etmek, beddua etmek, lanetlemek”

kargayurlar “kargış ediyorlar” (DKPAMp 275)

Kar. *karga-* “kargış etmek, beddua etmek, lanetlemek” (DLT III 290)

Har. *karga-* “kargış etmek, beddua etmek, lanetlemek” (Kutb 133)

Kıp. *karga-* “kargış etmek, beddua etmek, lanetlemek” (Kİ 69)

Çağ. *karga-* “kargış etmek, beddua etmek, lanetlemek” (Sang 269r 7)

Osm. *karga-* “kargış etmek, beddua etmek, lanetlemek” (TTS 2292)

Kelime çağdaş lehçelerde “kargış etmek, beddua etmek, lanetlemek” anlamlarında

Az. *gargı-*, **Tkm.** *garga-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 655a)

karma- (bk. *karva-*)

karva- “(el ile) yoklamak, aramak”

Uyg. *karva-* “(el ile) yoklamak, aramak”

bizni bürter erti karvayur erti “(Bize) dokunuyordu ve bizi el yordamıyla arıyordu” (U III 17 15)

karmayu tegirmileyü “arayarak etrafını çevirerek” (SDB 353)

Kar. *karva-* “aramak, yoklamak” (DLT III 290)

Har. *karba-* “aramak, yoklamak” (Kutb 133)

Kıp. *karma-* “aramak, yoklamak” (Tuh 12a 13)

Çağ. *karma-* “aramak, yoklamak” (Sang 269r 19)

Osm. *karva-* “kavramak, yakalamak” (TTS 2324)

Kelime “aramak, yoklamak” anlamında **Hak.** *harba-*, **Tel.** *karma-*, **Sag.** *karba-*, **Şor.** *karba-*, **Leb.** *karba-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 646b)

kavşa- “kaynaşmak”

Uyg. *kavşa-* “kaynaşmak”

kurt kavşayu yıdıyu sasıyu kelirler “İçlerinde kurtlar kaynaştığı halde pis kokular

yayarak gelir” (Maitr 74 9)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kerge- “gerekmek, lüzumlu olmak”

Gök. *kerge-* “gerekmek, lüzumlu olmak”

Göktürkçede “*kerge-*” fiili yoktur; fakat bu fiilden türetilmiş *kergek* kelimesi vardır.

Uyg. *kerge-* “gerekmek, lüzumlu olmak”

neçe egsütümüz kergetimiz erser “pek çok eksigimizi gerektiği şekilde sınırlandırdık ise” (Chuas 202 3)

Kar. *kerge-* “yaraşmak” (DLT I 362)

kerge- fiili Karahanlıcadan sonra kullanılmaz. Bu devreden sonra bu fiilden inkişaf eden *kerek*, *kerek-* şekilleri kullanılmaktadır. Batı Türkçesinde ise *gerek* kullanılmaktadır.

sarya- “(kuş için) ötmek, cıvıdamak”

Uyg. *sarya-* “(kuş için) ötmek, cıvıdamak”

öte saryayu “(kuşlar) öterek cıvıldaşarak” (SDB 334)

Kar. *sayra-* “(kuş için) ötmek, cıvıdamak” (DLT III 311)

Har. *sayra-* “(kuş için) ötmek, cıvıdamak” (Kutb 152)

Kıp. *sayra-* “(kuş için) ötmek, cıvıdamak” (Tuh 18b 6)

Çağ. *sayra-* “(kuş için) ötmek, cıvıdamak” (Sang 237v 26)

Kelime Osmanlıcada tespit edilemedi.

sayka- “içki koymak”

Uyg. *sayka-* “içki koymak”

tuturkan suvsuşug saykadılar “İçkiyi (kadehe) koydular” (Hüen-ts 1941)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sımta- “ihmal etmek”

Uyg. *sımta-* “ihmal etmek”

sımtap boş ıdsar “ihmal edip boş gönderse” (AY 561 13)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sırna- “inceltmek”

Uyg. *sırna-* “inceltmek”

sırnayı “inceltmek” (AY 244 18)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

simri- “öğrenmek”

Uyg. *simri-* “öğrenmek”

bilge bilig simridi boşguntı “Bilge bilig (skr prajna) öğrendi” (Maitr 8 22, 23)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

talpı- “(kanatlarını) çırpma”

Uyg. *talpı-* “(kanatlarını) çırpma”

örü uçgalı talpıyı “kanatlarını çırpma yukarı uçalı” (SDB 104)

Karahanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Har. *talbı-* “(kanatlarını) çırpma, çırpınma” (Kutb 169)

Kıp. *talabı-* “(kanatlarını) çırpma, çırpınma” (Kİ 66)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *dalabı-* “(kanatlarını) çıprmak, çırpınmak” (TTS 978)

Kelime çağdaş lehçelerde “(kanatlarını) çıprmak, çırpınmak” anlamlarında sadece Teleütçede *talbı-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 493b)

tepre- “kımıldamak, hareket etmek, sallamak”

Kelime fiil gövdesi gibi durmaktadır; ancak kelimeyi daha fazla parçalayamıyoruz.

Kelime *tep-* “(hayvanların) arka ayağı ile vurmak” kökünden gelmiş olabilir.

Uyg. *tepre-* “kımıldamak, hareket etmek, sallamak”

tepreyü yoriyu umadı “Hareket edip yürüyemedi” (İKPÖ XXXVII II)

tepremedin “kımıldamadan” (U I 6 9)

Kar. *tepre-* “kımıldamak, hareket etmek” (DLT III 277)

Har. *tepre-* “kımıldamak, hareket etmek” (Kutb 174)

Kıp. *tepre-* “kımıldamak, hareket etmek” (KK 77 11)

Çağ. *tepre-* “kımıldamak, hareket etmek” (Sang 188v 19)

Osmanlı Türkçesinde *tepre-* fiilinden türemiş *depren-*, *tepren-* şekilleri vardır.

titre- “titremek, sallanmak”

Uyg. *titre-* “titremek, sallanmak”

korkınçı sönmedi bēzer titreyür erti “Korkusu geçmedi, titreyip duruyordu”(Maitr 5 29)

Kar. *titre-* “titremek, sallanmak” (TİKT 28/31a 2)

Har. *titre-* “titremek, sallanmak” (KE 42v 6)

Kıp. *ditre-, titre-* “titremek, sallanmak” (Kİ 48, Tuh 6b 3)

Çağ. *titre-* “titremek, sallanmak” (Sang 189v 2)

Osm. *titre-* “titremek, sallanmak” (TTS 1187)

togra- “doğramak”

Uyg. *togra-* “doğramak” (H I 76)

Kar. *togra-* “doğramak” (DLT III 277)

Har. *togra-* “doğramak” (NF 25 1)

Kıp. *togra-* “doğramak” (Kİ 64)

Çağ. *togra-* “doğramak” (Sang 179r 13)

Osm. *dogra-* “doğramak”

törçî- “başlamak, doğmak, türemek, ortaya çıkmak”

Uyg. *törçî-* “başlamak, doğmak, türemek, ortaya çıkmak”

kayu ödte törçiyür “Hangi zamanda başlıyor” (AY 588 20)

uğuşlarıntın törçimiş “Suyundan türemiş” (U II 684)

Kar. *törçî-* “başlamak” (DLT III 275)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yarma- “binmek, tırmanmak, çıkmak”

Uyg. *yarma-* “binmek, tırmanmak, çıkmak”

ügüz kadıgın yarmasalar “nehir kıyısına çıkmasalar” (TM IV 253 62)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yınçı- “kötüleştirmek, bozulmak, mahvolmak”

Uyg. *yınçı-* “kötüleştirmek, bozulmak, mahvolmak”

yınçiyur artayur alkınur ermez “mahvolmaz, bozulmaz ve yok olmaz” (AY 553 20)

Kar. *yunçı-* “kötüleşmek, bozulmak, mahvolmak” (DLT II 281, III 303)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yörge- “dolamak, sarmak”

Uyg. *yörge-* “dolamak, sarmak”

bagursakların et'özleriñe yörgeyürler erti “Barsaklarını vücutlarına sarıyorlardı” (U IV 8 7)

Kar. *yörge-* “dolamak, sarmak” (DLT III 307)

Har. *yörge-* “dolamak, sarmak” (KE 19r 7)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde “dolamak, sarmak” anlamında **Tuv.** *çörge-*, **Tar.** *çörge-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 965a)

1.14. C+V+C+C+V+C ŞEKLİNDE OLAN FİİLLER:

alvir- “kızmak, öfkelenmek”

Clauson kelimenin yapısının karmaşık olduğunu belirtir. (EDPT 128a) DTS’de kelime *alvir- elvir-* şeklinde geçmektedir. Ancak kelimenin etimolojisiyle ilgili herhangi bir açıklama yoktur. (DTS 171) Röhrborn de kelimenin etimolojisinin bilinmediğini ifade eder. (UW 115)

Uyg. *alvir-* “kızmak, öfkelenmek”

ögi biligi alvirip buşup “aklı başında (bir halde iken) sinirlenip öfkelenip” (BT II 985)

yalaruz elvirgü teg bolur m(e)n “yalnız (kalınca) öfkelenir gibi olurum” (BT XIII 2 48)

Kar. *alvir-* “kızmak, üzerine atılmak” (DLT I 226)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

elvir- (bk. *alvir-*)

sivsin- “terk edilmek”

Uyg. *sivsin-* “terk edilmek”

sivsinmiş köñüllüger “terk edilmiş gönüller” (TT VIII A 28)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yalbar- (bk. *yalvar-*)

yalvar- “yalvarmak”

Uyg. *yalvar-* “yalvarmak”

edgüti yalbar tēr “İyice yalvar, der” (IB 19)

yalvara tegünür m(e)n “Yalvararak ulaşırım” (AY 106 7)

Kar. *yalwar-* “yalvarmak” (DLT I 494, III 100)

Har. *yalbar-*, *yalpar-*, *yalwar-* “yalvarmak” (KE 102r 1; ME 174 4; NF 355 4)

Kıp. *yalbar-* “yalvarmak” (CC 121 8)

Çağ. *yalbar-* “yalvarmak” (ŞHD 179b 7)

Osm. *yalvar-* “yalvarmak”

Kelime çağdaş lehçelerde Azeri Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Halaç Türkçesinde *yalvar-* diğer çağdaş lehçelerde ise *yalbar-* ~ *calbar-* şeklindedir.

2. TÜREMİŞ FİLLER:

Yapım eki olarak genişletilmiş fiil gövdelerine türemiş fiil denir. Ergin, türemiş kelimelere genişletilmiş gövde adının verilmesinin sebebini, gerek mana ve vazife bakımından, gerekse kullanılış bakımından tamamiyle köke benzer ve kök gibi muamele görmesi olarak ifade etmiştir.⁹³

Hacıeminoğlu, Türkçe gerek kullanılış şekilleri ve ifade imkânı gerekse çeşit ve sayı itibari ile fiilce zengin bir dil olmakla birlikte, kök fiillerin dilimiz kelime hazinesi içindeki sayısının sınırlı olduğunu vurguladıktan sonra; Türk dilinin bünyesinin yeni kelime türetmeye çok elverişli olması nedeniyle başlangıçtaki sınırlılığın türetme yolu ile giderildiğini belirterek, türemiş fiillerin isimden türemiş fiiller ve fiilden türemiş fiiller olmak üzere ikiye ayrıldığını ifade etmektedir.⁹⁴

Türkçede isimden türemiş fiiller ve fiilden türemiş fiiller olmak üzere iki çeşit türemiş fiil vardır. Bundan dolayı çalışmamızda türemiş fiiller kökenlerine inebildiğimiz *başla-*, *tünle-*, *alta-*, *ünde-* örneklerinde görüldüğü gibi isimden türemiş fiiller ve *açın-*, *açıntur-*, *ozgur-* gibi fiilden türemiş fiiller olmak üzere iki grupta incelendi. Ayrıca kökenine inemediğimiz fakat *tod-*, *tok*, *kör-*, *köz* gibi türevleri olan fiiller ile *yarat-*, *adır-*, *adın-*, *odgur-* gibi Türkçede işlek olarak kullanılan yapım ekinin köke kaynaşması sonucu oluşan fiil gövdeleri de umumiyetle türemiş fiillere dahil edildi.

⁹³ Ergin 1997, 138.

⁹⁴ Hacıeminoğlu 1991, 20-21.

2.1. İSİMDEN FİİL YAPMA EKLERİ:

2.1.1. +A-

İsimlerden *etken-geçişli* ve *oluş* bildiren geçişsiz fiiller türeten yapım ekidir. Eski Türkçede ve tarihi lehçelerde oldukça fazla kullanılan işlek bir ektir. Bu eki alan bazı isimlerde orta hece vurgusu zayıf olduğu için orta hecedeki vokal düşer. *orna-* “yerleşmek” < *orun* örneğindeki gibi. T. Tekin, +A- ekinin daha çok geçişsiz fiiller türettiğini belirterek, *ata-* “ad vermek” *at+a-*, *bedize-* “süslemek” < *bediz+e-* gibi örnekler vermiştir.⁹⁵

Gabain, +A-, +I- eklerini aynı başlık altında ele almış ve *küçe-* “çabalamak, zorlamak” < *küç+e-*, *öli-* “nemlenmek” < *öl+i-* gibi örnekler vermiştir.⁹⁶

Karahanlı Türkçesinde Hacıeminoğlu, +A- yapım ekinin genellikle kök isimlere gelerek *geçişli-etken* fiiller teşkil ettiğini ifade eder. Ayrıca bu yapım ekinin tarihi lehçeler içerisinde en fazla Karahanlı sahasında işlek olarak kullanıldığını belirterek *aşa-* “aş yemek” < *aş+a-* gibi örnekler vermiştir.⁹⁷

Harezm Türkçesinde Hacıeminoğlu, Türk dilinin her sahasında olduğu gibi Harezm sahasında da bu ekin işlek olarak kullanılan isimden fiil yapma eki olduğunu belirterek, *kana-* “kanamak” < *kan+a-*, *aşa-* “aş yemek” < *aş+a-* gibi örnekler vermiştir.⁹⁸

Kıpçak Türkçesinde Karamanlıoğlu, ekle ilgili herhangi bir açıklama yapmaz, doğrudan *ada-* “ad vermek” < *at+a-*, *boşa-* “boşamak” < *boş+a-* gibi örnekler verir.⁹⁹

Çağatay Türkçesinde Eckmann, tıpkı Gabain gibi +A- ve +I- isimden fiil yapan yapım eklerini aynı başlık altında ele alır ve *geçişli*, *geçişsiz* fiiller yapar dedikten sonra *aşa-* “aş yemek” < *aş+a-*, *boşa-* “boşamak” < *boş+a-* gibi örnekler vermiştir.¹⁰⁰

Batı Türkçesine geldiğimizde EAT dönemi için Timurtaş, +A- için *göze-* “gözlemek” < *göz+e-*, *ugra-* “uğramak” < *ugur+a-* gibi örnekler vermiştir.¹⁰¹

Türkiye Türkçesi için Ergin, bu ek fazla işlek olmayan ve bazı örneklerde görülen bir ektir. Ekin isimlerden *olma* ve *yapma* ifade eden fiiller yaptığını belirttikten sonra *yaşa-* “yaşamak” < *yaş+a-*, *kana-* “kanamak” < *kan+a-* gibi örnekler vermiştir.¹⁰²

agna- “(at, eşek) sırtı üzerine yuvarlanarak kaşınmak, kıvranmak” < *agan+a-* (EDPT 87b; İKPÖ 131)

Clauson kelimenin *agan* isminden gelebileceğini ve *-a-*’nın ise isimden fiil yapan yapım eki olabileceğini belirtiyor. Hamilton ise kelimenin *ag-* “bir yana yatmak, bükülmek” fiil kökünden gelebileceğini *-n-*’nin dönüşlülük eki olduğunu ve *-a-*’nın ise pekiştirme olabileceğini belirtiyor. (EDPT 87b; İKPÖ 131)

Uyg. *agna-* “(at, eşek) sırtı üzerine yuvarlanarak kaşınmak, kıvranmak”
sıktadı balıkça agnayu “Balık gibi debelenerek hıçkırdı” (İKPÖ LVIII VII)
öz arıgsızınta agnayu “kendi kirliliği içerisinde debelenerek” (U III 35)

⁹⁵ Tekin 2000, 85

⁹⁶ Gabain 1988, 48

⁹⁷ Hacıeminoğlu 2003, 148

⁹⁸ Hacıeminoğlu 1997, 133

⁹⁹ Karamanlıoğlu 1958, 45

¹⁰⁰ Eckmann 1988, 133

¹⁰¹ Timurtaş 1994, 112

¹⁰² Ergin 1997, 172

Kar. *agna-* “(hayvanlar) yatıp debelenmek; dili tutulmak, kekemeleşmek” (DLT I 289)

Har. *agna-* “debelenmek” (NF 315 17)

Kıp. *agna-, awna-* “(at, eşek) sırtı üzerine yuvarlanarak kaşınmak” (Kİ 16, Tuh 9a 6)

Çağ. *agna-* “(at, eşek) sırtı üzerine yuvarlanarak kaşınmak” (Sang 43r 22)

Osm *agna-* “(at, eşek) sırtı üzerine yuvarlanarak kaşınmak” (TTS 53)

amra- “sevmek, âşık olmak” < **amur+a-* (EDPT 163a)

Uyg. *amra-* “sevmek, âşık olmak”

ançulayu amrar erti “Öylece severdi” (TT III 98)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş

lehçelerde ise “rahatlamak, sakinleşmek” anlamlarında **Alt.** *amra-*, **Hak.** *amıra-*,

Kumd. *amıra-*, **Tel.** *amıra-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 163a)

aşa- “aş yemek” < *aş+a-* (EDPT 256b)

Gök. *aşa-* “aş yemek”

aş (e)rs(e)r aşayın “Aş ise (onu) yiyeyim” (Toyok I 8)

Uyg. *aşa-* “aş yemek; hoşlanmak, hürmet görmek”

kértgünç erser nomlug tatıgıg aşaguluk elig erür “İnançlı ise akîdeli tatlı aş olan yere ulaşır” (TT V 22)

künke aşadukumuz bês teñri yarukı “Beş Tanrı’nın aydınlattığı günde

hoşlanmaktayız” (Chuas 300 1)

tapıgın aşayu on küçin küçedü üç türlüg örüg ornanmış “Hürmet ve tazimi kabul edip on güç ile güçlenerek üç türlü taht üzerine oturmuş” (Maitr 16 36-38)

Kar. *aşa-* “aş yemek” (DLT III 253)

Har. *aşa-* “aş yemek” (Kutb 13)

Kıp. *aşa-* “aş yemek” (CCI)

Çağ. *aşa-* “aş yemek” (Sang 41r 14)

ata- “unvan vermek” < *at+a-* (EDPT 42a)

Uyg. *ata-* “unvan vermek”

yabgu atadı “Yabgu ünvanı verdi” (Ş K 12)

Kar. *ata-* “isim vermek, kendini takdim etmek” (DLT III 250; KB 748)

Har. *ata-* “isim vermek, kendini takdim etmek” (ME 25 3)

Kıp. *ada-* “isim vermek, lakap vermek” (Tuh 20a 6)

Çağ. *ata-, ada-, adla-* “isim vermek, lakap vermek” (Sang 28r 19)

Osm. *ada-* “isim vermek, adamak” (TTS 15)

bedize- “süslemek” < *bediz+e-* (EDPT 390a)

Uyg. *bedize-* “süslemek”

kovukınta bediz bedizep “kovuğunu süsle süsleyip” (AY 50 20)

[to]prak tokısar bedizeser “Toprağı dövse süslese” (Maitr 51 2)

Kar. *beze-* “süslemek” (DLT III 263)

*bedize- > bedize-> *bezze- > beze-*

Har. *beze-* “süslemek” (NF 398 11)

Kıp. *beze-* “süslemek” (Kİ 30)

Çağ. *beze-* “süslemek” (Sang 146r 5)

Osm. *beze-* “süslemek”

bulna- “(düşmanın) etrafını sarmak, tutsak etmek” < *bulun+a-* (EDPT 344a)

Gök. *bulna-* “(düşmanın) etrafını sarmak, tutsak etmek”

ogluñ kişisin bulna[...] “oğlunu, karısını esir edip[...]

 (Ih B 5)

Uygur Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kar. *bulna-* “(düşmanın) etrafını sarmak, tutsak etmek” (DLT III 301)

Har. *bulna-* “(düşmanın) etrafını sarmak, tutsak etmek” (Kutb 37)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

busa- “üzülmek, canı yanmak, eziyet çekmek” < **bus+a-* (EDPT 372a)

Uyg. *busa-* “üzülmek, canı yanmak, eziyet çekmek”

tuñın ertinü busar “Canım çok fazla yanar” (DKPAM 2686)

busa- fiiline -ş fiilden isim yapan yapım eki geldiğinde -ş'nin etkisiyle “a” vokali yuvarlaklaşır ve kelime *buşuş* şekline döner.

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

çivşa- “ekşimek” < **çivış+a-* (EDPT 399b)

Uyg. *çivşa-* “ekşimek”

çivşayu “ekşiyerek” (DKPAM 4736)

Kar. *çuwşa-* “ekşimek” (DLT III 286)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

çokra- “(su) kaynamak, fokurdamak” < **çokur+a-*

Kelimenin etimolojisiyle ilgili Erdal kelimenin kökeninin ne Eski Türkçede ne de Karahanlı sahasında tespit edilebildiğini belirtmiştir. (OTWF 473) Clauson da kelimenin kökenini *çokra-* şeklinde göstermiş ve kelimenin kökeni hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır. (EDPT 410b)

Uyg. *çokra-* “(su) kaynamak, fokurdamak”

çokrayurlar kamşayurlar “(su) kaynarak dalgalanıyor” (M III 9 15)

Kar. *çokra-* “(su) kaynamak, fokurdamak” (DLT III 280)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *çokra-* “(su) kaynamak, fokurdamak” (Kİ 44)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *çokra-* “(su) kaynamak, fokurdamak” (TTS 938)

Anadolu ağızlarında:

çokra- “(su) kaynamak, fokurdamak” (DS 3 1261)

erke- “güç sahibi olmak” < *erk+e-* (UW 432)

Uyg. *erke-* “güç sahibi olmak”

erkemiş budagai atl(ı)g t(e)ñrilikde “güç sahibi olmuş Budagai adlı ilahilikte” (Stockh H 1a 26)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ésne- “esnemek” < *ésin+e-* (EDPT 249a)

Uyg. *ésne-* “esnemek”

ésneyen bars men “Esneyen kaplanım” (IB 10)

Kar. *ésne-* “esnemek” (DLT I 288)

Har	<i>ésne-</i> “esnemek” (ME 172 3)
Kıp	<i>ésne-</i> “esnemek” (Tuh 9a 10)
Çağ	<i>ésne-</i> “esnemek” (Sang 74r 18)
Osm	<i>ésne-</i> “esnemek” (TTS 2104)

etine- “kükremek” < *etin+e-* (OTWF 419)

Uyg. *etine-* “kükremek”

ulug kuvrag arasinta arslanlar etinin etineyü “ulu cemaat arasında arslanla küreyerek” (AY 363 23)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

igide- “dolandırmak, hilekârlık yapmak, yalan söylemek” < *igid+e-* (EDPT 104b)

Uyg. *igide-* “dolandırmak, hilekârlık yapmak, yalan söylemek”

igide- “yalan söylemek” (Chuas 99)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kamşa- “sarsılmak” < **kamış+a-* (EDPT 629a)

Gök. *kamşa-* “sarsılmak”

(e)çim k(a)g(a)n ili k(a)mş(a)g boltukınta “amcam kağanın ülkesi sarsıldığında” (KT K 3)

Uyg. *kamşa-* “sarsılmak, hareket etmek, kımıldamak”

kudursugıña tegi yagrıpan kamşayu umatın turur, tēr “Kuyruğuna kadar yağır olduğu için kımıldayamadan durur, der” (IB 16)

Kelime Eski Türkçeden sonra taranan eserlerde tespit edilemedi.

kana- “kanamak” < *kan+a-* (EDPT 634a)

Uyg. *kana-* “kanamak”

baş kanasar “baş(ı) kanasa” (H II 20 3)

kanımaz “kanamaz” (DKPAM 711)

Kar. *kana-* “kanamak” (DLT III 261, 273)

Har. *kana-* “kanamak” (Kİ 75)

Çağ. *kana-* “kanamak” (Sang 277r 5)

Osm. *kana-* “kanamak”

kantı- (bk. *kana-*)

katna- “tekrar etmek” < **katın+a-* (EDPT 603a)

Uyg. *katna-* “tekrar etmek”

anın munta katnayu sözleser “Onu burada tekrar söylese” (Üİ 97b 5)

Kar. *katna-* “tekrar etmek” (DLT III 302)

Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *katna-* “tekrar etmek” (Sang 267r 1)

Kelime çağdaş lehçelerde sadece Özbek Türkçesinde *katra-* “tekrar etmek” şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 603a)

kavza- “sıkıştırmak, sıklaştırmak” < **kavız+a-* < **kav-(i)z* (EDPT 589a)

Uyg. *kavza-* “sıkıştırmak, sıklaştırmak”

kavzayu olurtılar “sıklaşarak oturdular” (U III 13 5)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kêñşe- “danışmak, istişare etmek” < *kêñş+e-

Kelime EDPT’de geçmiyor, OTWF’da ise *kêñş-* şeklinde işteş şekli geçmektedir. Erdal *kêñş-* fiilini < *kêñş+e-ş-* şeklinde açıklamaktadır. (OTWF 272)

Uyg. *kêñşe-* “danışmak, istişare etmek”

m(a)hap(a)dmı ilig b[eg] et’özi birle kêñşeyü inçe tęp tedi “Mahâpadmâ (adlı) hükümdar kendi kendisiyle konuşarak şöyle dedi” (DKPAM 4544- 45)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kına- “cezalandırmak, eziyet etmek” < *kın+a-* (EDPT 634a)

Uyg. *kına-* “cezalandırmak, eziyet etmek”

irkelir kınakalır “Kötüler ve eziyet eder” (Üİ 120a 5)

Kar. *kına-* “ışkence etmek, cezalandırmak” (DLT III 273)

Har. *kına-* “ışkence etmek, cezalandırmak” (Kutb 147)

Kıp. *kına-* “ışkence etmek, cezalandırmak” (Kİ 75)

Çağ. *kına-* “ışkence etmek, cezalandırmak” (Sang 277r 5)

Osm. *kına-* “ışkence etmek, cezalandırmak, kınamak” (TTS 2489)

Kelime çağdaş lehçelerde **Az.** *gına-*, **Tkm.** *gına-*, *kıyna-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 634a)

kogşa- “zayıflamak, gevşemek” < *koguş+a-* (EDPT 613b)

Uyg. *kogşa-* “zayıflamak, gevşemek”

kogşayur men “Zayıflıyorum” (U III 37 6)

Kar. *kogşa-* “zayıflamak, gevşemek” (DLT III 287)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde tespit edilemedi.

Osm. *kohşa-* “gevşemek, metanetini kaybetmek, bozulmak” (TTS 2603)

Kelime çağdaş lehçelerde *govşa-* “zayıflamak, kuvvetten düşmek, gevşemek” anlamlarında sadece Türkmen Türkçesinde bulunmaktadır. (TKT 284)

koñra- “(şarkı) mırıldamak, (ses) tizlemek” < *koñur+a-* (EDPT 640a)

Uyg. *koñra-* “(şarkı) mırıldamak, (ses) tizlemek” (Mair 31v 13)

Kar. *koñra-* “(şarkı) mırıldamak, (ses) tizlemek” (DLT III 402)

Kelime Harezmi Türkçesinde tespit edilemedi. Kıpçak Türkçesinde ise CC’de *koñran-* “(şarkı) mırıldanmak” şekli bulunmaktadır. (KTS 153)

Kelime çağdaş lehçelerde Hakasçada “çınılamak, şakırdamak” anlamlarında *hoñra-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 640a)

kora- “(ağrı, acı, öfke vb... için) azalmak, yok olmak” < *kor+a-* (EDPT 645b)

Uyg. *kora-* “(ağrı, acı, öfke vb... için) azalmak, yok olmak”

övkesi korayur “Öfkesi azalıyor” (TT I 54)

Kar. *kora-* “(ağrı, acı, öfke vb... için) azalmak, yok olmak” (KB 1062)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *hora-* “(güç) azalmak” (Kİ 70)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kovşa- “düzlemek” < *kovuş+a-* (EDPT 613b)

Uyg. *kovşa-* “düzlemek”

alını kovşamış “Alnını düzlemiş” (U IV 30 49)

Kar. *kovşa-* “düzlemek” (DLT III 287)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

köñle- “düşünmek, gönüllenenmek” < *köñül+e-* (OTWF 606)

Uyg. *köñle-* “düşünmek, gönüllenenmek”
bo savka köñleme “bu söze gönüllenenme” (TT I 151)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kubra- “toplamak, yağmak” < **kubur+a-* (EDPT 586a)

Gök. *kubra-* “toplamak, yağmak”
bunça bodun kubrap yogladı “Bunca milleti buraya toplayıp cenaze merasimi yaptı” (Ih 27)

Uyg. *kubra-*, *kuvra-* “toplamak, yağmak”
ulus bodun alku kubradı “Bütün milleti oraya topladı” (İKPÖ LXXI III)
yèr suvda sansız tümen yağı yavlak kuvrap “Yeryüzünde ve su içerisinde sayısız onbinlerce kötü düşman toplanıp” (Kuan 42)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kurşa- “kuşatmak, sarmak” < **kurış+a-* (EDPT 665a)

Uyg. *kurşa-* “kuşatmak, sarmak”
orgaklar üze kurşayur “Oraklar (ile) üzeri kuşatılır” (Maitr 83 41)

Kar. *kurşa-* “kuşatmak, sarmak” (DLT III 287)
Kelime Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde tespit edilemedi.

Çağ. *kurşa-* “kuşatmak, sarmak” (Sang 284v 8)

Osm. *kuşa-* “kuşatmak, sarmak”
Kelime çağdaş lehçelerde “kuşatmak, sarmak” anlamlarında **Az.** *gurşa-* **Tkm.** *guşa-*,
Kır. *kurşa-* şeklindedir. (EDPT 665a)

kuvra- (bk. *kubra-*)

küçe- “zorlamak” < *küç+e-* (OTWF 422)

Uyg. *küçe-* “zorlamak”
küçemiş yolınta “(öğreti) yolunda eziyet çekmiş” (USp 77 13)
munta küçeyü “burada zorlanıp” (Üİ 98a 5)

Kar. *küçe-* “zorlamak, zulüm etmek” (DLT III 258)
Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *küçe-* “zorlamak, zulüm etmek” (CCG)

Osm. *güce-* “zorlamak, baskı yapmak, zulüm etmek” (TTS 1838)

küre- “kaçmak, uzaklara gitmek” < **kür+e-* (EDPT 737a)

Uyg. *küre-* “kaçmak, uzaklara gitmek”
tèzdi küredi “Kaçtı ve uzaklara gitti” (M 400 3)

Kar. *küre-* “kaçmak, uzaklara gitmek” (KB 1118)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

küze- “güzü geçirmek, güzlemek” < *küz+e-* (OTWF 422)

Uyg. *küze-* “güzü geçirmek, güzlemek”
küz üdte küz(e)meki bolzun “Güzü (orada) geçirsin” (CYK 110)

Kar. *küze-* “güzü geçirmek, güzlemek” (DLT III 265)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

mayaka- “süzme, arıtmak” < *mayak+a-* < *mayak* < *baña* (EDPT 772b)

Uyg. *mayaka-* “süzme, arıtmak”

art sayu mayakayur “Dağ geçidindeki her bir (suyu) arıtır.” (TT VII 42 5)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

müne- “kötülemek, yermek, takdir etmek” < *mün+e-* (EDPT 767b)

Uyg. *müne-* “kötülemek, yermek, takdir etmek”

yèrer müneyür ertijiz “Yererek kötülerdiniz” (Hüen-ts 1798)

Kar. *müne-* “kötülemek, yermek, takdir etmek” (DLT III 274)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

orna- “yerleşmek” < *orun+a-* (EDPT 235b)

Uyg. *orna-* “yerleşmek”

karınta ornamışda “karında yerleştiğinde” (DKPAM 152)

Kar. *orna-* “yerleşmek” (DLT I 288)

Har. *orna-* “yerleşmek” (Kutb 118)

Kıp. *orna-* “yerleşmek” (CCG)

Çağ. *orna-* “yerleşmek” (Sang 70r 23)

Osm. *orna-* “yerleşmek” (TTS 3012)

ota- “tedavi etmek, ilaç vermek” < *ot+a-* (EDPT 42b)

Uyg. *ota-* “tedavi etmek, ilaç vermek”

anı otayu umagay “Onu tedavi edemeyecek” (M I 15 7)

Kar. *ota-* “ilaç yapmak, tedavi etmek” (KB 158)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra *ota-* “tedavi etmek, ilaç vermek” şeklinde tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Bu şekilde sadece Anadolu ağızlarında tespit edildi.

Anadolu ağızlarında:

ota- “ilaç vermek, tedavi etmek, hastalığı iyileştirmek” (DS 9 3293)

Ancak Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde kelime *otala-* ~ *otla-* “tedavi etmek, ilaç vermek” şekillerinde karşımıza çıkmaktadır.

Har. *otala-* “tedavi etmek, ilaç vermek” (ME 109 4)

Kıp. *otala-* “tedavi etmek, ilaç vermek” (TA 42 a 4)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *otla-* “tedavi etmek, ilaç vermek” (TTS 3029)

Çağdaş lehçelerde ise sadece Türkmen Türkçesinde *otla-* “tedavi etmek, ilaç vermek” şeklinde tespit edildi. (EDPT 42b)

oyna- “oynamak” < *oyun+a-* (EDPT 275a)

Uyg. *oyna-* “oynamak”

oyna- “oynamak” (U II 26 6)

Kar. *oyna-* “oynamak” (DLT II 226)

Har. *oyna-* “oynamak” (Kutb 115)

Kıp. *oyna-* “oynamak” (Kİ 26)

Çağ. *oyna-* “oyynamak” (Sang 91r 3)

Osm. *oyna-* “oyynamak”

örte- “yakmak” < *ört+e-* (EDPT 208b)

Uyg. *örte-* “yakmak”

otunug köyürür örtüyür “Odunu yakar” (M I 18 1, 2)

Kar. *örte-* “yakmak” (DLT I 227)

Har. *örte-* “yakmak” (Kutb 119)

Kıp. *örte-* “yakmak” (Hou 35 4)

Çağ. *örte-* “yakmak” (Sang 68r 28)

Kelime Osmalıcada tespit edilemedi.

Kelime çağdaş lehçelerde *örtle-* “yakmak” şeklinde sadece Türkmen Türkçesinde bulunmaktadır. (EDPT 208b)

özne- “asilik etmek, isyan etmek” < *özen+e-* (EDPT 289a)

Gök. *özne-* “asilik etmek, isyan etmek”

ança öznemişler “Öyle isyan etmişler” (Toyok II 2v 2)

Uyg. *özne-* “asilik etmek, isyan etmek”

öznedimiz erser “isyan ettik ise” (U II 77 17)

Kar. *özne-* “asilik etmek, isyan etmek” (DLT I 288)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

saçra- “sıçramak” < *saçar+a-* (EDPT 798a)

Uyg. *saçra-* “sıçramak”

taşgaru saçrayup “dışarı sıçrayıp” (DKPAMp 1918)

Kar. *saçra-* “sıçramak” (DLT II 133)

Har. *saçra-* “sıçramak” (Kutb 150)

Kıp. *saçra-*, *şaşra-* “sıçramak” (Kİ 56)

Çağ. *saçra-* “sıçramak” (Sang 229v 15)

Osm. *sıçra-* “sıçramak”

Kelime “sıçramak” anlamında **Az.** *sıçra-*, **Tkm.** *sıçra-*, **Özb.** *saçra-* (EDPT 798a)

YUyg. *saçri-* (YUT 336) **Kzk.** *şaşra-* (EDPT 798a) **Hak.** *çaçıra-* (HTS 73)

Krç-Blk. *çaçıra-* (KMT 166) şeklinde bulunmaktadır.

sana- “saymak” < *san+a-* (EDPT 835a)

Uyg. *sana-* “saymak”

yüz yıl yaşadım tünüg adıra sanasalar tört tümen üç miñ iki yüz tünler ertdi “Yüz yıl yaşadım, geceler dikkatle sayılacak olsa 43200 gece geçti” (Maitr 9 5-8)

Kar. *sana-* “saymak” (DLT III 274)

Har. *sana-* “saymak” (ME 57 6)

Kıp. *sana-* “saymak” (Kİ 60)

Çağ. *sana-* “saymak” (Sang 234v 24)

Osm. *sana-* “saymak” (TTS 3297)

Çağdaş lehçelerde *sana-* “saymak” kelimesi sadece Türkmen Türkçesinde bulunmaktadır. (TKT 559)

satga- “satmak” < *satg+a-* (EDPT 800a)

Uyg. *satga-* “satmak”

taglarta argular satgap “Argular dağlarda satıp” (TT IV P 22)

Kar. *satga-* “satmak” (DLT III 288)

Harezm Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *satka-* “satmak” (CC 163 13)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

serme- “(sıvı şeyleri) süzmek, elekten geçirmek, damıtmak” < *serm+e-* (EDPT 853a)

Uyg. *serme-* “(sıvı şeyleri) süzmek, elekten geçirmek, damıtmak”

süçig çivş(a)gun içgülerig süzüp sermep “tatlı, ekşi içkileri süzüp damıtıp”
(BuddhUig II 90)

Kar. *serme-* “(sıvı şeyleri) süzmek” (DLT II 349)

Harezm ve Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi. Çağatay Türkçesinde ise kelimenin anlamında anlam genişlemesi olmuş, kelime “süzmek, koparmak sıyırmak” gibi anlamlarda da kullanılmıştır. (EDPT 853a)

sıgta- “ağlamak, feryat figan ederek ağlamak” < *sıgit+a-* (EDPT 807a)

Gök. *sıgta-* “ağlamak, feryat figan ederek ağlamak”

bunça bod(u)n k(e)l(i)p(e)n sıgtam(i)ş “Bunca millet gelerek ağlamış” (KT D 4)

Uyg. *sıgta-* “ağlamak, feryat figan ederek ağlamak”

ıglayu sıglayu “ağlayıp feryat figan edip” (İKPÖ XXX VIII)

Kar. *sıgta-*, *sıhta-* “ağlamak, feryat figan ederek ağlamak” (DLT III 275)

Harezm Türkçesinde *sıgta-* fiili tespit edilemedi.

Kıp. *sıkta-* “ağlamak, feryat figan ederek ağlamak” (Kİ 59)

Çağ. *sıkta-* “ağlamak, feryat figan ederek ağlamak” (Sang 254r 23)

sıka- “sıklaştırmak, okşamak” < *sık+a-* (EDPT 806a)

Uyg. *sıka-* “sıklaştırmak, okşamak”

tögümün sıkazunlar “Darıyı sıklaştırsınlar” (TT VIII K 3)

Kar. *sıka-* “eli ile sıgamak” (DLT III 269)

Har. *sıga-* “sıvazlamak, okşamak” (Kutb 164)

Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *sıga-* “sıvazlamak, okşamak, mesh etmek” (TTS 3404)

sına- “sınamak, denemek” < *sin+a-* (EDPT 835a)

Uyg. *sına-* “sınamak, denemek”

sınamiş em ol “O ilacı denemiş” (H I 154 175)

Kar. *sına-* “sınamak, denemek” (DLT III 273)

Har. *sına-* “sınamak, denemek” (Kutb 164)

Kıp. *sına-* “sınamak, denemek” (KTS 235)

Çağ. *sına-* “sınamak, denemek” (Sang 256v 19)

Osm. *sına-* “sınamak, denemek, yoklamak, imtihan etmek” (TTS 3428)

sıvga- “delmek” < *sıvıg+a-* (EDPT 786b)

Uyg. *sıvga-* “delmek, kesmek”

ok yana sıvgar öz tamırına tegdi “Ok yine onun kendi damarına değdi ve kesti”
(M 401 8)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sige- “işemek” < *sig+e-* (OTWF 423)

Uyg. *sige-* “işemek” (BT VIII A 46)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

suva-(I) “sulamak” < *suv+a-* (EDPT 785a)

Uyg. *suva-* “sulamak”

kurug yërig suvayu “kuru yeri sulayarak” (İKPÖ I III)

Kar. *suva-* “sulamak”

Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *suwa-* “sulamak” (Sang 247v 9)

Çağatay Türkçesinden sonra kelime tespit edilemedi.

suva-(II) “sıvamak, sürmek” < *suv+a-* (EDPT 785a)

Uyg. *suva-* “sıvamak, sürmek”

yapsar suvasar “yapsa sıvasa” (Maitr 51 1)

Kar. *suva-*, *suval-*, *suvaş-* “sıvamak” (Starostin 1255)

Har. *suva-* “sıvamak” (KE 138r 11)

Kıp. *suva-*, *siva-*, *sıza-* “sıvamak” (Tuh 32a 11))

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *suva-*, *siva-* “sıvamak”

Çağdaş lehçelerde kelime **Gag.** *suva-*, **Az.** *sua-*, **Tkm.** *suwa-*, **Hal.** *siva-*, **Sal.** *suva-*, *sova-*, **Özb.** *suwa-*, **YUyg.** *suwa-* şeklinde bulunmaktadır. (Starostin 1255)

tala- “yağma etmek, talan etmek” < *tal-a-* (EDPT 492a)

Uyg. *tala-* “yağma etmek, talan etmek”

nomı törüsi talaguluk ermez “Kuralları töreleri talancılığa (izin) vermez” (M I 23 30)

Kar. *tala-* “yağma etmek” (KB 280)

Har. *tala-* “yağma etmek” (KE 76v 9)

Kıp. *tala-* “yağma etmek” (Kİ 65)

Çağ. *tala-* “yağma etmek” (Sang 158v 12)

Osm. *tala-* “yağma etmek” (TTS 3704)

tatga- “tatmak” < *tatıg+a-* (OTWF 423)

Uyg. *tatga-* “tatmak”

yapırgak teg tatgayu “yaprak gibi tadarak” (BT XIII 8 13)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tavra- “acele etmek” < *tavır+a-* (EDPT 443b)

Uyg. *tavra-* “acele etmek”

terk tavradı “Acele etti” (TT VIII D 1)

Kar. *tavra-* “acele etmek” (DLT III 278)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

teñe- “mukayese etmek” < *teñ+e-* (OTWF 424)

Uyg. *teñe-* “mukayese etmek”

teñedeçi köñülüğ öritip “mukayese edecekleri gönülleri yükseltip” (Warnke 158)

Kar. *teñe-* “mukayese etmek” (AH 468)

Har. *teñe-* “mukayese etmek” (ME 114 3)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tile- “dilemek, istemek” < *tl+a-* (EDPT 492a)

Gök. *tile-* “dilemek, istemek”

yërçi tiledim “Kılavuz istedim” (Ton 1 D 6)

Uyg. *tile-* “dilemek, istemek”

burkan kutın tileyü “Buda kutsallığını istiyor” (İKPO XXXXVII VII)

ed tavar tileser “mal mülk dilese” (TT I 10 69)

Kar. *tile-* “dilemek, istemek” (DLT III 271)

Har. *tile-* “dilemek, istemek” (NF 6 3)

Kıp. *dile-, tile-* “dilemek, istemek” (BM 57r, KK 76 6)

Çağ. *tile-* “dilemek, istemek” (Sang 199r 5)

Osm. *dile-* “dilemek, istemek, dilenmek” (TTS 1151)

tona- “donatmak, süslemek” < *ton+a-* (OTWF 423)

Uyg. *tona-* “donatmak, süslemek”

kédmiş tonamış “(Elbise) giymiş, süslemiş” (Maitr 9 14)

Uygur Türkçesinden sonra *-t-* fiilden fiil yapan yapım eki kelimeye kaynaşmış ve her yerde kelime karşımıza *tonat-* şeklinde çıkmaktadır.

tota- “kötülemek, yermek” < *tot+a-* (EDPT 452a)

Uyg. *tota-* “kötülemek, yermek”

sögüp sarsıp totap “sövüp sarsıp, kötüleyip” (U II 77 17)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tögne- “dağlamak, yakmak, damgalamak” < *tögün+e-* (OTWF 425)

Uyg. *tögne-* “dağlamak, yakmak, damgalamak”

tögneser “dağlasa” (TT VII 21)

Kar. *tögne-* “dağlamak, yakmak, damgalamak” (DLT III 301)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tölte- “(minder, yastık vb şeylerle) desteklemek” < *tölt+e-* (OTWF 425)

Uyg. *tölte-* “(minder, yastık vb şeylerle) desteklemek” (Wind 34)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tüke- “bitmek, tükenmek, bütün” < *tük+e-* (OTWF 426, EDPT 479a)

Göktürkçede *tüke-* veya *tüket-* yoktur; kelime *tüketi* şeklinde gerundium kalıplaşması ile kullanılmaktadır.

s(a)b(i)m(i)n tük(e)ti (é)şidg(i)l “Sözlerimi baştan sona işit” (KT G 1)

Uyg. *tüke-* “bitmek, tükenmek”

yol tolmuş tükemiş “Yol bitmiş tükenmiş” (TT V 22 35)

Kar. *tüke-* “bitmek, tükenmek, yetmek” (DLT III 270)

Har. *tüke-* “bitmek, tükenmek, bütün” (NF 189 9)

Kıp. *tüke-* “bitmek, sona ermek” (GT 37 4)

Çağ. *tüke-* “bitmek, tükenmek” (ŞHD 102b 2)

Osmanlıcada *tüke-* yoktur; ancak kelimenin *tüket-* şeklinde faktitifli ve *tüken-* şeklinde pasif şekli geçmektedir.

Çağdaş lehçelerde ise kelime “bitmek, tükenmek” anlamlarında **Özb.** *tuga-*, **Tar.** *tüge-*, *tügü-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 479a)

tüne- “tünemek, geceleme” < *tün+e-* (OTWF 426)

Uyg. *tüne-* “tünemek, geceleme”

küzetip tünemiş kergök “gözetip tünemiş olmalı” (AY 442 20)

Kar. *tüne-* “tünemek, geceleme” (DLT III 273)

Har. *tüne-* “tünemek, geceleme” (KE 86r 6)

Kıp. *tüne-* “tünemek, geceleme” (Kİ 40)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *tüne-* “tünemek, geceleme”

tüşe- “düş görmek” < *tüş+e-* (OTWF 426)

Uyg. *tüşe-* “düş görmek”

muntag tül tüşeyük men “Bunun gibi düş görürüm” (U II 24 27)

yavuz tül tüşeser “kötü düş görse” (TT VII 40 38)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tütne- “tütme” < *tütün+e-* (OTWF 426)

Uyg. *tütne-* “tütme”

tütün tütneyür “duman tüterek” (UigTot 262)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ugra- “planlamak, tasarlamak, kast ve niyet etme” < *ugur+a-* (OTWF 426)

Uyg. *ugra-* “planlamak, tasarlamak, kast ve niyet etme”

amti ugramış için “şimdi niyetlenmiş olduğu için” (Üİ 101a 11)

ugramış iş bütmez “İşin bitmeyeceğini tasarlamış” (TT VII 28)

Kar. *ugra-* “uğramak” (DLT I 27, III 321)

Har. *ugra-* “niyetlenmek, tasarlamak” (ME 94 2)

Kıp. *ugra-, uşra-* “uğramak, rastlamak, karşılaşmak” (Tuh 22b 7)

Çağ. *ugra-* “uğramak, rastlamak, karşılaşmak” (Sang 76v 12)

Osm. *ugra-* “rastlamak, rast gelmek, karşılaşma geçmek, uzaklaşmak” (TS 3903)

Kelime “karşılaşmak, rastlamak” anlamlarında **Az.** *ugra-* (AzTS 1164) **Tkm.** *ugra-*,

Kry. *ugra-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 91a)

uza- “uzamak, büyüme” < *uz+a-* (EDPT 281a)

Uyg. *uza-* “uzamak, büyüme”

ol tunlıgnıñ yana özi yaşı uzamakı bolur “O canlının ömrü uzar” (U II 42 36)

Kar. *uza-* “uzamak, büyüme” (KB 556)

Har. *uza-* “uzamak, büyüme” (Kutb 202)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *uza-* “uzamak, büyüme” (Sang 72v 16)

Osm. *uza-* “uzamak, uzaklaşma” (TTS 4049)

üste- “eklemek, artırmak, çoğaltma” < *üst+e-* (OTWF 457, EDPT 243b)

Kelimenin etimolojisini Clauson *üst+e-* şeklinde kabul ederken; Erdal, kelimenin *üs+te-* şeklinde veya *üze+te-* şeklinden türemiş olabileceğini belirtiyor. (OTWF 457)

Uyg. *üste-* “eklemek, artırmak, çoğaltma”

kaltı yol kirtü erür tęp üstemiş “Şöyle ki yol gerçeğidir diye (mārgasatya) denen kelimeyi ilave etmiş” (Üİ 98a 9)

Kar. *üste-* “eklemek, artırmak, çoğaltmak” (KB 116)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yaga- “kurban sunmak” < *yag+a-* (OTWF 426)

Uyg. *yaga-* “kurban sunmak”

paşantak atlıg yagış yagadımız “Paşantak adlı kurbanı sunduk” (Maitr 10 34)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yalına- “alevlenmek” < *yalın+a-* (OTWF 426)

Uyg. *yalına-* “alevlenmek”

yalınayu turgan tamu “alevlenerek duran cehennem” (TT III 135)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yaşa- “yaşında olmak, yaşamak” < *yaş+a-* (EDPT 976b)

Gök. *yaşa-* “yaşında olmak, yaşamak”

ol süñ(ü)şde ot(u)z y(a)ş(a)yur (e)rti “O savaşta otuz yaşındaydı” (KT K 2)

Uyg. *yaşa-* “yaşında olmak, yaşamak”

inçip sekiz on yaşayur “Şu anda seksen yaşında” (İKPÖ XXI V)

Kar. *yaşa-* “yaşında olmak, yaşamak” (DLT III 89)

Har. *yaşa-* “yaşında olmak, yaşamak” (KE 163v 8)

Kıp. *yaşa-* “yaşında olmak, yaşamak” (Ki 94)

Çağ. *yaşa-* “yaşında olmak, yaşamak” (Sang 332r 9)

Osm. *yaşa-* “yaşında olmak, yaşamak”

yaşna- “(şimşek) çakmak, parlamak” < *yaşın+a-*

Uyg. *yaşna-* “(şimşek) çakmak, parlamak” (TT VIII A 8)

Kar. *yaşna-* “(şimşek) çakmak, parlamak” (DLT III 319)

Har. *yaşna-*, *yışna-*, *işne-* “(şimşek) çakmak, parlamak” (ME 24 3, EDPT 979a)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *işne-* “(şimşek) çakmak, parlamak” (Sang 105v 9)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

yatıka- “uzaklaştırmak” < *yatık+a-*

Uyg. *yatıka-* “uzaklaştırmak”

biligdin y(i)me irayur yatıkayur “bilgiden yine uzaklaştırır” (AY 290 18)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yıdışka- “kokmak” < *yıdışik+a-*

Uyg. *yıdışka-* “kokmak”

yıd yıparıg yıdışkayur “kokular kokuyor” (AY 364 11)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yola- “yolunu kesmek, yola çıkmak, seyahat etmek” < *yol+a-* (OTWF 427)

Uyg. *yola-* “yolunu kesmek, yola çıkmak, seyahat etmek”

iki urılar badarı bramanıg ikidin yolayu tuta eltdiler “Her iki taraftan yolunu keserek tuttular ve götürdüler” (Maitr 12 33-35)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yumşa- “(bir işi yapmak için) göndermek” < *yumş+a-* (OTWF 427)

Uyg. *yumşa-* “(birisini bir işi yapmak için) göndermek”

işke küçke irtke birtke ıdtımız yumşadımız “İşe güce gönderdik” (Maitr 62 32, 33)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra “(birisini bir işi yapmak için) göndermek”

anlamıyla tespit edilemedi. Uygur Türkçesinden sonra her yerde *yumşa-*

“yumuşamak” anlamında kullanılmaktadır.

2.1.2. +I-, +U-

Konsonantla biten isimlere gelerek onlardan *geçişsiz* fiiller veya *oluş* bildiren fiiller türetir. Ek, Eski Türkçede oldukça işlek olarak kullanılmaktadır.

T. Tekin, ekin daha çok *geçişsiz* fiiller türettiğini belirttikten sonra; *biti-* “yazmak” < *bit+i-* < Çin *piet* “fırça” *toki-* “dövmek, savaşta mağlup etmek” < *tok+i-* gibi örnekler vermiştir.¹⁰³

Gabain, *öli-* “nemlenmek” < *öl+i-*, *boşu-* “kurtarmak” < *boş+u-* gibi örnekler vermiştir.¹⁰⁴

Karahanlı Türkçesinde Hacıeminoğlu, ekin hem *etken* hem de *oluş* bildiren *geçişsiz* fiiller yapan işlek bir ek olduğunu belirttikten sonra, *beki-* “sağlamlaşmak” < *bek+i-*, *köli-* “gömmek” < *köl+i-* örneklerini vermiştir.¹⁰⁵

Harezm Türkçesinde Funda Toprak, *agrı-* “ağrımak” < *agir+i-* gibi örnekler vermiştir.¹⁰⁶

Kıpçak Türkçesinde Karamanlıoğlu, *bayı-* “zengin olmak” < *bay+i-*, *ölü-* “nemlenmek” < *öl+ü-* gibi örnekler vermiştir.¹⁰⁷

Çağatay Türkçesinde Eckmann, *geçişli* ve *geçişsiz* fiiller yapar dedikten sonra *bayı-* “zengin olmak” gibi örnekler vermiştir.¹⁰⁸

Batı Türkçesinde Ergin, bu ek Eski Türkçede çok kullanılırdı; fakat sonradan işlekliliğini kaybetmiştir. Bugün ancak klişeleşmiş ve unutulmuş birkaç örnekte görüldüğünü belirttikten sonra *uz+u-*, *taş+i-*, *sak+i-* gibi örnekler vermiştir.¹⁰⁹

agrı- “hastalanmak, ağrımak” < *agir+i-* (EDPT 91a)

Gök. *agrı-* “hastalanmak”

ul(u)g ogl(u)m (a)gr(i)p yok bolça “büyük oğlum hastalanıp ölünce” (BK G 9)

Uyg. *agrı-* “ağrımak, hastalanmak”

sançdı agrıdı “Sançtı ağrıdı” (AY 632 21)

Kar. *agrı-*, *agru-* “ağrımak” (DLT I 273)

Har. *agrı-* “ağrımak” (NF 139 2)

Kıp. *agrı-*, *agrı-* “ağrımak” (Kİ 16, BM 10 1)

Çağ. *agrı-* “ağrımak” (Sang 42v 9)

Osm. *agrı-* “ağrımak”

alañu- (bk. *alñu-*)

alñu- “zayıflamak, bitkinleşmek” < *alañ+u-* (OTWF 474)

Uyg. *alñu-* “zayıflamak, bitkinleşmek”

küçi alñudı “Gücü zayıfladı” (İKPÖ XXXVII II)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

¹⁰³ Tekin 2000, 88

¹⁰⁴ Gabain 1988, 48

¹⁰⁵ Hacıeminoğlu 2003, 153

¹⁰⁶ Toprak 2005, 49

¹⁰⁷ Karamanlıoğlu 1958, 46

¹⁰⁸ Eckmann 1988, 43

¹⁰⁹ Ergin 1997, 172

azu- “azalmak” < *az+u-* (OTWF 425)

Uyg. *azu-* “azalmak”

kutü buyanı azumış “Saadeti, sevabı azalmış” (AY 379 23)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bayu- “zengin olmak” < *bay+u-* (OTWF 475)

Uyg. *bayu-* “zengin olmak”

ed tavar üze bayumak “mal mülk üzerine (oturup) zengin olmak” (Sho 3 20)

Kar. *bayu-* “zengin olmak” (DLT III 274)

Har. *bayı-* “zengin olmak” (ME 42 5)

Kıp. *bayı-* “zengin olmak” (Tuh 83b 10)

Çağ. *bayı-* “zengin olmak” (Sang 127v 5)

Osm. *bayı-* “zengin olmak” (TTS 467)

bekü- “beklemek” < *bek+ü-* (EDPT 325a)

Uyg. *bekü-* “beklemek”

beküdeçi “bekleyecek” (TT V 20 67)

Kar. *bekü-* “beklemek” (DLT III 270)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

biti- “yazmak, hakketmek” < **bit+ i-* < Çin. *pi* < Orta Çin. *piit* ~ *piét*: “yazı fırçası” (OTWF 484, EDPT 299b)

Gök. *biti-* “yazmak, hakketmek”

yol(lu)g t{(e)gin} b[itidim] “Ben, Yolluğ Tegin yazdım” (KT G 13)

Uyg. *biti-* “yazmak, hakketmek”

bitig bitiyü yadıldı “Kitabı yazılıp yayıldı” (AY 199 14)

Kar. *biti-* “yazmak” (DLT II 325)

Har. *biti-* “yazmak” (NF 407 2)

Kıp. *biti-* “yazmak” (Kİ 28)

Çağ. *biti-*, *bitü-* “yazmak” (ŞHD 27a 9; 182b 12)

EAT. *biti-* “yazmak” 14. ve 15. yüzyıl metinlerinin bazılarında nadiren kullanılmıştır. (EDPT 299b)

Anadolu ağzlarında “yaymak” anlamında kullanılan *biti-* fiili vardır. (DS 2 687)

bodu- “(boya) sürmek, (kına vb.) yakmak” < *bod+u-* (EDPT 300a)

Uyg. *bodu-* “(boya) sürmek, (kına vb.) yakmak”

yüz bir türlü boduğın bodumış “Yüz bir çeşit boyayı sürmüş” (Mair 28 15)

Kar. *boğu-* “(boya) sürmek, (kına vb.) yakmak” (DLT III 260)

Har. *boya-* “boyamak” (Kutb 35)

Kıp. *boya-* “boyamak” (Tuh 23a 2)

Çağ. *boya-* “boyamak” (Sang 141v 27)

Osm. *boya-* “boyamak”

boşu- “(günahı) bağışlamak, affetmek” < *boş+u-* (EDPT 377b)

Uyg. *boşu-* “(günahı) bağışlamak, affetmek, kurtarmak”

yazukumuznu boşuyu yarlıkazunlar “Günahımızı bağışlasınlar” (TT IV 12 36)

Kar. *boşu-* “boşalmak, boşanmak, çözülmek, gevşemek” (DLT III 266)

Har. *boşa-* “boşamak, azat etmek” (ME 25 6)

- Kıp.** *boşa-* “boşamak, azat etmek” (Kİ 32)
Çağ. *boşa-* “boşamak, azat etmek” (Sang 135r 2)
Osm. *boşa-* “boşamak, azat etmek”

çinu- “doğru olmak, dürüst olmak” < *çin+u-* (OTWF 475)

- Uyg.** *çinu-* “doğru olmak, dürüst olmak”
çinuyu sözleşer “doğru bir şekilde söylese” (BT I B 175)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

esni- “hatırlamak, anmak” < *esin+i-* (OTG 243)

- Uyg.** *esni-* “hatırlamak, anmak”
T. Tekin kelimenin Tuva I 3’te tespit edildiğini belirtmektedir. (OTG 243)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kadu- “(yağmurdan kar fırtınasına) dönmek” < *kad+u-* (OTWF 475)

- Uyg.** *kadu-* “(yağmurdan kar fırtınasına) dönmek”
yavlak yağmur yağıp üdsüz kolosuz kaduyur “Çok fazla yağmur yağıp, kısa zamanda yağmur kar fırtınasına dönüşüyor” (SuvStockh 83)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi. Erdal, Zieme’nin Kırgız Türkçesinde “(hava için) soğumak” anlamında *kayı-* fiilinden bahsettiğini belirtmektedir. (OTWF 475)

ked- “olgunlaşmak, yetişmek” < *ked+i-* (EDPT 702a)

- Uyg.** *ked-* “olgunlaşmak, yetişmek”
ıgaçada törümiş tüş yemişler kedyür “Ağaçta türemiş meyveler olgunlaşıyor” (AY 517 9, 10)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kêñü- “genişlemek” < *kêñ+ü-* (OTWF 420)

- Uyg.** *kêñü-* “genişlemek” (Ht IV 78)
Kar. *kêñü-* “genişlemek” (DLT III 396)
Kelime Harezmi, Kıpçak, Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.
Osm. *gêñi-* “genişlemek” (TTS 1640)

öli- “ıslanmak, nemlenmek” < *öl+i-* (OTWF 480)

- Uyg.** *öli-* “ıslanmak, nemlenmek”
suvka kirser ölimegey “Suya girse ıslanmayacak” (Kuan 17)
Kar. *öli-* “ıslanmak, nemlenmek” (DLT III 256)
Har. *öli-* “ıslanmak, nemlenmek” (KE 221v 8)
Kıp. *ölü-* “ıslanmak, nemlenmek” (Tuh 5a 7)
Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.
Osm. *öli-* “ıslanmak, nemlenmek” (TTS 3082)

örgi- “otağ kurmak, saray yapmak” < *örüg+i-* < *ör-(ü)g*

- Uyg.** *örgi-* “otağ kurmak, saray yapmak”
il örginin anta örgipen “ülke sarayını orada kurup” (Ş G 10)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sakı- “(bir kimseyi) beslemek, korumak, bakmak” < *sa-k+ı-* (EDPT 805b)

Uyg. *sakı-* “(bir kimseyi) beslemek, korumak, bakmak”

sakingulug köñül içinte “korunan gönül içinde” (TT I 19)

Kar. *sakı-* “bakmak, beslemek, korumak, (birinin gözüne) hayal gibi görünmek” (DLT III 269)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise “beklemek, korumak” anlamlarında **Alt.** *sakı-* (ATS 148) **Tel.** *sakı-* (EDPT 805b) şeklinde bulunmaktadır.

sékri- “koşmak, sıçramak, atlamak, dans etmek” < **sékir+i-* (EDPT 822a)

Uyg. *sékri-* “koşmak, sıçramak, atlamak, dans etmek”

sékrip “sıçrayıp” (ÇB 87)

Kar. *sékri-* “koşmak, sıçramak, atlamak, dans etmek” (DLT III 281)

Har. *sékir-, sekir-* “atlamak, koşmak, dans etmek” (Kutb 156)

Kıp. *sékri-, sékir-* “atlamak, sıçramak, koşmak” (Kİ 53, Tuh 17a 11)

Çağ. *ségri-, ségir-* “sıçramak, atlamak, koşmak, dans etmek” (Sang 254v 13)

Osm. *sékri-, ségri-* “titremek, sıçramak, hücum etmek” (TTS 3371)

sigiri- “seğirtmek, koşmak” < **sigir+i-*

Uyg. *sigiri-* “seğirtmek, koşmak”

ol kişiler sigiriyü tegip “o kişiler seğirterek ulaşıp” (Maitr 33 18)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sukı- “(yılan) ısırma” < *suk+ı-* (OTWF 468)

Uyg. *sukı-* “(yılan) ısırma”

erngek sukıgınça “yılan ısırınca” (Maitr 4v 20)

Kar. *sukı-* “(yılan) ısırma” (DLT III 269)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

südrü- “çekmek, sürüklemek” < **südür+ü-*

Uyg. *südrü-* “çekmek, sürüklemek”

üç adrı şişlerig tevip kozlug oylarta südrüyürler “Üç çatallı şişleri dizerler, alevli kömür çukurlarına sürüklerler” (Maitr 84 49, 50)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

taru- “daralmak” < *tar+u-* (OTWF 476)

Uyg. *taru-* “daralmak”

tarumış erser “daralmış ise” (TT II S 19)

Kar. *taru-* “daralmak” (DLT III 261)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *daral-* “daralmak”

Kelime çağdaş lehçelerde “daralmak” anlamında **Az.** *daral-*, **Kzk.** *tarıl-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 532b)

tokı- (I) “vurmak, dövmek, batırmak” < *tok+ı-* (EDPT 467a)

Gök. *tokı-* “vurmak, dövmek”

tokuz (e)r(i)g (e)g(i)re tokıdı “Dokuz eri çevirerek vurdu” (KT K 6)

Uyg. *tokı-* “vurmak, dövmek, batırmak”

tokıdılar “vurdular” (U III 15 5)

kara ingek sütiğe tokıp içip “kara ineğin sütüne batırıp içip” (TT VII 26 13)

Kar. *tokı-* “vurmak, dövmek, batırmak” (DLT III 268)

Har. *toku-, tokı-* “vurmak, çarpmak, (kanat) çırpılmak” (KE 31r 2, 56v 17)

Kıp. *tokı-, toku-* “vurmak” (Kİ 65, Tuh 36b 13)

Çağ. *toku-* “vurmak” (Sang 180r 3)

Anadolu ağızlarında:

toku- “Ağaca sıırıkla vurmak” (DS 10 3950)

tokı- (II) “dokumak, örmek” < *tok+ı-* (EDPT 467a)

Uyg. *tokı-* “dokumak, örmek”

kazguk tokıyur men “Kazak dokuyorum” (U II 61 18)

tam tokıyu “Ev duvarı örerek” (TT VI 82)

Kar. *toku-* “dokumak, örmek” (DLT III 268)

Har. *toku-, tokı-* “dokumak, örmek” (NF 21 12, 210 15)

Kıp. *tokı-, toku-* “dokumak, örmek” (Kİ 65, Tuh 36b 13)

Çağ. *toku-* “dokumak, örmek” (Sang 180r 3)

Osm. *doku-* “dokumak, örmek” (TTS 1196)

ükli- “artmak, çoğalmak” < *ükil+i-* (EDPT 107a)

Uyg. *ükli-* “artmak, çoğalmak”

aldın oruntakı nizvanil(a)rıg yüz yügerü ol üsdün oruntakı azka tayaklıgın ükliyür asılır tarkarmış üçün “yukarı yerdeki mevcut aza istinaden çoğalıp artan aşağı yerdeki muhterisleri uzaklaştırmak için” (Üİ 109b 14, 15)

Kar. *ükli-* “artmak, çoğalmak” (DLT I 287)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi.

Çağdaş lehçelerde ise kelime “artmak, çoğalmak” anlamlarında **Şor. üktü-**, **Tel. öktü-** şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 107a)

yagri- “(atın sırtı) yara olmak” < *yagir+ı-* (OTWF 484)

Uyg. *yagri-* “(atın sırtı) yara olmak”

kudursugıña tegi yagripan “kuyruğuna kadar yaralanıp” (IB 16)

Kar. *yagri-* “(atın sırtı) yara olmak” (DLT I 104)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *yagri-* “(atın sırtı) yara olmak” (KTS 306)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yagu- “yaklaşmak” < *yak+u-* < *ya-k+u-* (EDPT 898b)

Göktürkçede *yagu-* yoktur, *yagut-* şeklinde faktitifli şekli kullanılmaktadır. (bk. *yagut-*)

Uyg. *yagu-* “yaklaşmak”

ay teñri ordusı kün teñri ordusıña yaguyur “Ay Tanrı’nın ordusu Kün Tanrı’nın ordusuna yaklaşıyor” (M III 7 8)

ölüm üdi yagudukda “ölüm zamanı yaklaştığında” (U III 43)

Kar. *yagu-* “yaklaşmak” (DLT III 89)

Har. *yagu-, yawu-* “yaklaşmak” (NF 35 4; KE 41r 7)

Kıp. *yavı-* “yaklaşmak” (Kİ 99)

Çağ. *yavu-* “yaklaşmak” (Sang 339v 8)

yaltrı- “alevlenmek, parlamak” < *yaltır+ı-* < **ya-l-t-(i)r+ı-* (EDPT 923b, OTWF 254, 481, 484, 793)

Uyg. *yaltrı-* “alevlenmek, parlamak”

inçip taştın yaltırıp “böylece dışarıdan parlayıp” (ETŞ 20 61)

yarukın yaltrıyu “ışığı parlıyor” (Maitr 13 60)

Kar. *yaldrı-, yaldra-* “alevlenmek, parlamak” (DLT III 432, 437)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *yıldıra-, yuldura-, yiltırı-* “alevlenmek, parlamak, yıldırım çakmak” (Kİ 97)

Çağ. *yaldıra-* “alevlenmek, parlamak” (Sang 335v 18)

Osm. *yaldıra-, yıldıra-* “alevlenmek, parlamak” (TTS 4234)

Kelimenin etimolojisi ile ilgili Clauson kelimeyi *yaltrı-* şeklinde almış ve bu şeklin en eski şekil olduğunu belirtmiştir. (EDPT 923b)

DLT’de kelime *yaldrı-* ve *yaldra-* şeklinde fiil, *yaldırık* şeklinde isim olarak geçmektedir. (DLT III 432, 437)

Erdal, kelimenin DLT’de “d” ile yazıldığını, bunun belki de “t” ile olabileceğini belirttikten sonra isim şeklinin ET’de *yaruk yaltrık* şeklinde tekrar grubu olarak sık sık kullanıldığını ifade eder. Kelimenin etimolojisi ile ilgili de Osmanlıcadaki *yaldır yaldır* “parıl parıl” (TTS 4234) kelimesinde olduğu gibi kelimenin *yaltır+ı-* şeklinde olduğunu belirtmektedir. (OTWF 254, 481, 484, 793)

yaru- “parlamak” < **yar+u-* (EDPT 956b)

Uyg. *yaru-* “parlamak”

yër yarudı “Yer parladı” (IB 26)

y(a)rup y(a)rudukda “parlayıp parladığında” (AY 422 23)

Kar. *yaru-* “parlamak” (DLT I 96, III 89)

Har. *yaru-* “parlamak” (Kutb 129)

Kıp. *yarı-* “parlamak” (Kİ 92)

Çağ. *yaru-* “parlamak” (Sang 327v 29)

yaşu- “parlamak, ışıldamak” < *yaş+u-* < **ya-ş* (EDPT 977a)

Uyg. *yaşu-* “parlamak, ışıldamak”

tört buluş yınak yarudı yaşudı “Dört taraf parladı” (Maitr 18 32)

Kar. *yaşu-* “parlamak, ışıldamak” (DLT III 89)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yavru- “zayıflamak, güçsüz hale getirmek” < **yavar+ı-* (EDPT 879a)

Göktürkçede kelime tespit edilemedi; ancak burada *yabrit-* şeklinde kelimenin faktitifli şekli kullanılmaktadır. (bk. *yabrit-*)

Uyg. *yavru-, yavru-* “zayıflamak, güçsüz hale getirmek”

sıkılıp turmuş yavrumuş sınımış “Sıkıp durmuş, zayıflatmış ve kırmış” (AY 609 20)

küçsiremiş yavrumuş torumüş “Kuvvetten düşürmüş, zayıflatmış ve açlıktan öldürmüş” (AY 116 22)

Kar. *yavru-* “bir kimsenin durumunun kötüleşmesi, hastalık yüzünden zayıflamak, mecalsiz hale düşmek” (DLT III 304)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra taranan eserlerde tespit edilemedi.

yavru- (bk. *yavru-*)

yèriñü- “üzülmek, duygulanmak” < *yèr-(i)ñ+ü-* (OTWF 476)

Uyg. *yèriñü-* “üzülmek, duygulanmak”

köñüli yèriñüyü inçe tēp “gönlünü üzerek şöyle deyip” (Maitr 12 38)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yıdı- “kokmak” < *yıd+ı-* (EDPT 886a)

Uyg. *yıdı-* “kokmak”

sıñar kurt kavşayı yıdıyu sasıyu kelirler “Kurtlar pis kokular yayarak gelirler” (Maitr 74 9)

Kar. *yıdı-* “kokmak” (DLT III 86)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *yıyı-* “kokmak” (Kİ 100)

Çağ. *yit-, it-* “kokmak” (Sang 93r 16)

Osm. *iyi-, yiyi-, yiy-* “kokmak” (TTS 4622)

Kelime çağdaş lehçelerde Hakas Türkçesinde *cızı-* “kokmak” şeklinde bulunmaktadır. (HTS 93)

2.1.3. +d-, +Ad-

İsimlerden umumiyetle *dönüştür* fiiller türeten bir ektir. Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Fiiller* adlı eserinde, isimlerden umumiyetle *dönüştür-geçişsiz* fiiller türeten bir ektir. Fazla işlek olarak kullanılmaz, ekin yapısı ile ilgili de bu ek iki ekin kaynaşmasından oluşmuştur, +a- isimden fiil yapan ek; -d- 'nin ise genişletme eki olduğunu belirtir.¹¹⁰

T. Tekin ekin *geçişsiz* fiiller türeten bir ek olduğunu belirtir ve *başad-* “başında olmak, kumanda etmek” < *baş+ad-*, *kulad-* “köle olmak” < *kul+ad-* örneklerini verir.¹¹¹

Gabain, +d-, +AD- eklerini aynı başlık altında ele almış ve *ulgad-* “büyümek, gelişmek” < *ulug+ad-*, *kutad-* “mutlu olmak” < *kut+ad-* örneklerini vermiştir.¹¹²

Ek, Eski Türkçede umumiyetle +AD- şeklinde karşımıza çıkar, sadece *yagıd-* “düşman olmak” < *yagı+d-* fiilinde +d- şeklinde tespit edilmiştir.

Karahanlı Türkçesinde Hacıeminoğlu, isimlerden *oluş* bildiren *geçişli-dönüştür* fiiller teşkil eden işlek bir ektir. *atağ-* “atlaşmak” < *at+ad-*, *ered-* “erkekleşmek” < *er+ed-* gibi örnekler verir.¹¹³

Harezmi Türkçesinde Funda Toprak, incelenen eserlerde bu fiilin umumiyetle +At- şekline dönüştüğünü belirtir. Ayrıca *ulgay-* fiilini örnek göstererek, ET’de *ulgad-* olan fiilin Karahanlı sahasında *ulgad-* şekline dönüştüğünü, Harezmi Türkçesinde de +Ay- şekline dönüşümlerin başladığını belirterek, hatta Brockelmann’ın bu değişimin Karahanlı Türkçesi döneminde başladığını belirttiğini, ifade eder.¹¹⁴

Kıpçak Türkçesinde +At- ve +Ay- şekillerinin yan yana olduğunu belirten Karamanlıoğlu, *ulgay-* “büyümek, gelişmek” < *ulug+ay-* (CC 13 9, 11) *ulgat-* “büyümek, gelişmek” < *ulug+at-* (TZ 55a 9) örneklerini vermiştir.¹¹⁵

Çağatay Türkçesine geldiğimizde artık Eski Türkçede +Ad- Karahanlı sahasında +Ağ- (Kısmen +Ay-) olan ek artık tamamen +Ay- şekline dönüşmüştür. Eckmann, Çağatayca için şu örnekleri vermiştir: *körkey-* “güzel olmak” < *körk+ey-*, *muñad-* “bunamak” < *muñ+ad-*¹¹⁶

Ek, Eski Anadolu, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde tespit edilemedi.

alayıad- “zayıflamak, arıklamak, güçsüz olmak” < **alayı+ad-* (EDPT 149b)

Uyg. *alayıad-* “zayıflamak, arıklamak, güçsüz olmak”

alayıadmasar “zayıflamasa” (TT V 10 97)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

alpad- “kahraman olmak, alp olmak” < *alp+ad-* (OTWF 486)

Uyg. *alpad-* “kahraman olmak, alp olmak” (Rāma 15)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

başad- “liderlik etmek, başta olmak” < *baş+ad-* (OTWF 486)

Gök. *başad-* “liderlik etmek, başta olmak”

lisün t(a)y s(e)ñün b(a)ş(a)d[u] b(ş) yüz (e)r(e)n k(e)lti “Lisün Tay kumandasında beş

¹¹⁰ Hacıeminoğlu 1991, 173

¹¹¹ Tekin 2000, 87.

¹¹² Gabain 1988, 48

¹¹³ Hacıeminoğlu 2003, 150

¹¹⁴ Toprak 2005, 51

¹¹⁵ Karamanlıoğlu 1958, 45

¹¹⁶ Eckmann 1988, 44

yüz er geldi” (BKT G 11)

Kelime Göktürkçeden sonra taranan kaynaklarda tespit edilemedi.

beğed- “beylik etmek, hükmetmek” < *beg+ed-* (OTWF 486)

Gök. *beğed-* “beylik etmek, hükmetmek” (Toyok 24)

Uyg. *beğed-* “beylik etmek, hükmetmek” (TT II 8 42)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

buğad- “bunalmak, sıkılmak” < *buğ+ad-* (OTWF 487)

Gök. *buğad-* “bunalmak, sıkılmak”

buğadıp “bunalıp” (Ton 1 K 2)

Uyg. *muğad-* “bunalmak, sıkılmak”

t(e)ñri aņsız muğadıp “Tanrı birdenbire bunaltıp” (AY 381 13)

Kar. *muğad-* “bunalmak, sıkılmak” (DLT II 84)

Har. *muğa-* “bunalmak, sıkılmak” (KE 105v 18)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *muğay-* “bunalmak, sıkılmak” (Sang 319v 27)

Osm. *buna-* “bunalmak, sıkılmak”

Anadolu ağızlarında *buna-*, *muna-* şekilleri bulunmaktadır.

buna- “bunalmak, sıkılmak” (DS 2 791)

muna- “bunalmak, bunamak” (DS 12 4600)

eded- “(bitkiler için) büyüme, gelişme” < *ed+ed-* (OTWF 487)

Uyg. *eded-* “(bitkiler için) büyüme, gelişme”

koluñaları ulğadur ededür ögirer “Çiçekleri büyütür, açtırır ve (onlarla) neşelenir(ler)” (Wind 249 8, 9)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kened- “geçikmek” < *ken+ed-* (OTWF 487)

Uyg. *kened-* “geçikmek”

kenedmetin ogadmatın “gecikmeden, vakit kaybetmeden” (BT III 855)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kıvad- “kutlamak, hürmet etmek, saygı göstermek” < *kıv+ad-* (OTWF 487)

Uyg. *kıvad-* “kutlamak, hürmet etmek, saygı göstermek”

kutadmak kıvadmak “kutlamak, saygı göstermek” (M I 28 15)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

köped- “çoğaltmak” < *köp+ed-* (OTWF s. 488)

Uyg. *köped-* “çoğaltmak” (BuddhStab II 13, CYK 42)

Kar. *köped-* “çoğaltmak” (KB 2262)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

körked- “güzelleştirmek” < *körk+ed-* (OTWF s. 488)

Uyg. *körked-* “güzelleştirmek” (CYK 102)

Kar. *körked-* “güzelleştirmek” (DLT II 340)

Har. *körket-* “güzelleştirmek” (Kutb 103)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ *görket-* “güzelleştirmek” (Sang 305r 2)

Kelime Osmanlıcada tespit edilemedi.

kulad- “kul olmak” < *kul+ad-* (OTWF 488)

Gök. *kulad-* “kul olmak”

bod(u)n(u)g küñ(e)dm(i)ş kul(a)dm(i)ş “Milleti cariyeye olmuş, kul olmuş” (KT D 13)

Kelime Göktürkçeden sonra tespit edilemedi.

kutad- “mutlu kılmak, mutlu olmak” < *kut+ad-* (OTWF 488)

Uyg. *kutad-* “mutlu kılmak, mutlu olmak”

kutadmış kut bulmuş “Mutlu kılmış, mutluluk bulmuş” (İKPÖ XLVIII etx.)

Kar. *kutad-* “mutlu kılmak, mutlu olmak” (DLT II 299)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

küçed- “güçlendirmek” < *küç+ed-* (OTWF 488)

Uyg. *küçed-* “güçlendirmek”

küçin küçedü üç türlüğ örüg ornanmış “Güç ile güçlenerek taht üzerine oturmuş” (Maitr 16 37)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

küñed- “cariye olmak” < *küñ+ed-* < *küñ* “cariye, köle” (OTWF 488)

Gök. *küñed-* “cariye olmak”

bod(u)n(u)g küñ(e)dm(i)ş “Milleti cariyeye etmiş” (KT D 13)

Kelime Göktürkçeden sonra tespit edilemedi.

küzed- “korumak, kollamak, gözetmek” < **kü-z+ed-* (EDPT 758a)

Gök. *küzed-* “korumak, kollamak, gözetmek”

in(i)m küil teg(i)n(i)g küz(e)dü ol(u)rt[(u)m] “Kardeşim Kül Tegin’i koruyarak tahta oturdum” (KT B)

Uyg. *küzed-*, *küzet-* “korumak, kollamak, gözetmek”

arığ ç(a)hşap(u)d küzetmiş buyan edgü kılınçka yetmez “Dini öğretileri gözetlemek iyi davranışa yetmez” (AY 178 21)

t(e)ñriler ürüg uzatı küyü küzetü tutarlar “Tanrılar uzun süre köyü korurlar ve gözetirler” (AY 192 12)

bo kapag küzedü tururlar “Bu kapağı koruyup dururlar” (İKPÖ XLII 4)

Kar. *küzet-*, *küdez-* “korumak, kollamak, gözetmek” (KB 22,315)

Har. *küdez-* “korumak, kollamak, gözetmek” (KE 185r 13)

Kıp. *közet-* “korumak, kollamak, gözetmek” (Tuh 17a 12)

Çağ. *közet-* “korumak, kollamak, gözetmek” (Sang 305v 23)

Osm. *gözet-* “korumak, gözetmek, ummak” (TTS 1818)

muñad- (bk. *buñad-*)

ogad- “geri kalmak, yetişememek, vakit kaybetmek” < *og+ad-* (OTWF 488)

Uyg. *ogad-* “geri kalmak, yetişememek, vakit kaybetmek”

ogadıp kalmış tnl(i)glar “yetişemeyip kalmış canlılar” (ETŞ 10 289)

bilü umumakdın ogadıp kaltımız “Bilemediğimizden dolayı bekleyip durduk” (ETŞ 13 184)

kenedmetin ogadmatın “gecikmeden, vakit kaybetmeden” (BT III 855)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi, çağdaş lehçelerde ise “geri kalmak, yetişememek” anlamında Tarançi lehçesinde *ohat*-şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 81a)

öñed- “(renk için) değişmek” < *öñ+ed-* (OTWF 489)

Uyg. *öñed-* “(renk için) değişmek”

y(i)me em kılıp öñedmeser “yine ilaç verip rengini değiştirmese” (TT VIII A 22)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

teriñed- “derinleştirmek” < *teriñ+ed-*

Uyg. *teriñed-* “derinleştirmek”

ança ança teriñedür için “yavaş yavaş derinleştirdiği için” (Abhi 1118)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tolunad- “donatmak” < *tolun+ad-* (OTWF 489)

Uyg. *tolunad-* “donatmak”

tolunun tolunadm[ış] “Mükemmel süslenmiş” (DKPAMp 5)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ulğad- “büyüme, gelişme” < *ulug+ad-* (OTWF 488)

Eski Kır. *ulğad-* “büyüme, gelişme”

buñusuz ulğad<t>ım “Kedersiz büyüdüm” (Barlık III 2)

Uyg. *ulğad-* “büyüme, gelişme”

bo kişiniñ ulğadu yaşı kelmişde edgü körür “Bu kişinin yaşı ilerleyince iyi tecrübe kazanır” (TT VII 28)

ulğadsar “büyüme” (U III 80 27)

Kar. *ulğad-, ulgat-* “büyüme, gelişme” (DLT II 263, 268; III 87)

Har. *ulğay-* “büyüme, gelişme” (Kutb 197)

Kıp. *ulgat-, ulğay-* “büyüme, gelişme” (CCG, Tuh 14b 11)

Çağ. *ulgat-, ulğay-* “büyüme, gelişme” (Sang 82r 9)

Kelime Osmanlıcada tespit edilemedi.

yagıd- “düşman olmak” < *yagı+d-* (OTWF 489)

Uyg. *yagıd-* “düşman olmak”

basmil yagıdıp “Basmil düşman olup” (Ş G 4)

Kar. *yagıt-* “düşman olmak” (DLT III 53)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yèged- “yenmek, mağlup etmek, daha iyi duruma gelmek, muvaffak olmak” < *yèg+ed* (OTWF 489)

Uyg. *yèged-* “yenmek, mağlup etmek, daha iyi duruma gelmek, muvaffak olmak”

yègedmiş kutlug yılka “Kutlu yılda başarılı olmuş” (M I 26 23)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yogunad- “kalınlaştırmak” < *yogun+ad-* (OTWF 490)

Uyg. *yogunad-* “kalınlaştırmak”

yogunadu uzayu umaz “Kalınlaşarak uzayamaz” (TT IV 12 43)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yokad- “yok etmek” < *yok+ad-* (OTWF 490)

Gök. *yokad-* “yok etmek”

yok(a)du b(a)rır (e)rm(i)ş “Yok olmak üzereymiş” (KT D 10)

Uyg. *yokad-* “yok etmek”

taluy içinte yokadı “Deniz içerisinde yok oldu” (İKPÖ LIV I)

Kar. *yokad-* “yok etmek” (DLT III 384)

Harezmi Türkçesinde ise “yok etmek” anlamında *yokal-*, *yokald-*, *yokalt-* fiilleri görülmektedir. Kıpçak Türkçesinde ise CC’de “yok etmek, tahrip etmek” anlamlarında kullanılan *yoha-* fiili bulunmaktadır. (KTS 326)

yuvgad- “utanmamak, edepsiz” < *yuvga+d-* (OTWF 490)

Uyg. *yuvgad-* “utanmamak, edepsiz”

yagıdmak yuvgadmak “kötülemek, edepsizlik etmek” (U 182v 5)

Kar. *yuvgad-* “utanmamak, edepsiz” (DLT II 354)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

2.1.4. +Ar-

Sıfat cinsinden kelimelere gelerek *geçişsiz* fiiller türeten bir ektir. Ekin yapısı ile ilgili Hacıeminoğlu, bu ekin birleşik bir ek olduğunu, +A- isimden fiil yapan yapım ekine -r- fiilden fiil yapan yapım ekinin getirildiğini belirtir.¹¹⁷

T. Tekin ve Gabain, eki +r- ile aynı başlık altında ele almışlardır.

Karahanlı Türkçesine geldiğimizde Hacıeminoğlu, +Ar- ekinin isimden genelde oluş bildiren *geçişsiz-dönüştü* fiiller teşkil eden işlek bir ek olduğunu ifade ederek, *köger-* “göğermek” < *kök+er-*, *pusar-* “puslanmak” < *pus+ar-* gibi örnekler verir.¹¹⁸

Harezmi Türkçesinde Hacıeminoğlu, *sargar-* “sararmak” < *sarıg+ar-*, *suvar-* “sulamak” < *suv+ar-* gibi örnekler vermiştir.¹¹⁹

Kıpçak Türkçesinde Karamanlıoğlu, eki +r- ve +Ar- eki ile aynı başlık altında incelemiş, *geçişsiz* fiiller türeten ek olduğunu belirterek, *agar-* “ağarmak, aklaşmak” < *ak+ar-*, *bozar-* “bozarmak” < *boz+ar-* gibi örnekler verir.¹²⁰

Çağatay Türkçesinde Eckmann, tıpkı Karamanlıoğlu gibi +r- ile aynı başlık altında incelediği eke *geçişsiz* fiiller yapar, diyerek *yaşar-* “yaşarmak” < *yaş+ar-* gibi örnekler verir.¹²¹

Batı Türkçesine geldiğimizde Ergin, Türkçede eskiden beri görülen bu ek işleklik sahası hudutlu olan eklerden biridir. Daha çok renk isimlerinden fiiller türetir diyerek *agar-* “ağarmak” < *ak+ar-*, *kızar-* “kızarmak” < *kız+ar-* örneklerini verir.¹²²

akar- “ağarmak, beyazlaşmak” < *ak+ar-* (OTWF 499)

Uyg. *akar-* “ağarmak, beyazlaşmak” (Ernte II 13)

Karahanlı Türkçesinde kelime tespiti edilemedi.

Har. *akar-* “ağarmak, beyazlaşmak” (ME 163 5)

Kıp. *agar-*, *akar-* “ağarmak, beyazlaşmak” (Kİ 76, 106)

Çağ. *agar-* “ağarmak, beyazlaşmak” (Sang 45r 20)

Osm. *agar-* “ağarmak, beyazlaşmak”

kabar- “kabarmak, şişmek” < *kab+ar-* (EDPT 585b)

Uyg. *kabar-* “kabarmak, şişmek”

kabaru kelmiş “kabarak gelmiş” (U III 41 1)

et'özinteki kaparmış etin “vücudundaki kabarmış etin” (DKPAM 2956)

Kar. *kabar-* “kabarmak, şişmek” (DLT II 71)

Har. *kabar-* “kabarmak, şişmek” (ME 133 2)

Kıp. *kabar-* “kabarmak, şişmek” (Kİ 68)

Çağ. *kabar-* “kabarmak, şişmek” (Sang 246r 11)

Osm. *kabar-* “kabarmak, şişmek” (TTS 2147)

kapar- (bk. *kabar-*)

¹¹⁷ Hacıeminoğlu 1991, 174

¹¹⁸ Hacıeminoğlu 2003, 150

¹¹⁹ Hacıeminoğlu 1997, 134

¹²⁰ Karamanlıoğlu 1958, 47

¹²¹ Eckmann 1988, 45

¹²² Ergin 1997, 172

köker- “göğermek, yeşermek” < *kök+er-* (OTWF 501)

Uyg. *köker-* “göğermek, yeşermek”

kökerip turur körklüg tagda “Güzel dağlarda gögerip durur” (ETŞ 8 25)

Kar. *köker-* “göğermek, yeşermek” (DLT II 84)

Har. *köker-* “göğermek, yeşermek” (KE 160r 3)

Kıp. *köker-* “göğermek, yeşermek” (Tuh 83b 6)

Çağ. *köger-* “göğermek, yeşermek” (Sang 307r 5)

Osm. *göger-, göver-* “göğermek, yeşermek” (TTS 1727)

Kelime çağdaş lehçelerde “göğermek, yeşermek” anlamında **Az.** *köyer-*, **Tkm.** *göger-*, **Özb.** *köker-*, **Kzk.** *köger-*, **Kır.** *kögör-* şeklinde bulunmaktadır. (TLS 986)

köler- “göl olmak” < *köl+er-* (EDPT 720a)

Uyg. *köler-* “göl olmak”

közinde tolu yaşı kölerti “Gözlerinden döktüğü yaşı göl oldu” (Abhi 2502)

Kar. *köler-* “göl olmak” (DLT II 84)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sargar- “sararmak” < *sarıg+ar-* (EDPT 849a)

Uyg. *sargar-* “sararmak” (U I 37 13)

Kar. *sargar-* “sararmak” (DLT II 187)

Har. *sargar-* “sararmak” (KE 36r 16)

Kıp. *sarar-, sargar-* “sararmak” (Tuh 83b 5)

Çağ. *sargar-* “sararmak” (Sang 230r 19)

Osm. *sarar-* “sararmak”

tankar- “tanık göstermek, kanıtlamak, ispatlamak” < *tank+ar-* < *tanuk* (OTWF 501)

Uyg. *tankar-* “tanık göstermek, kanıtlamak, ispatlamak”

tanıklayu tankaru “tanık göstererek, kanıtlayarak” (BT III 884)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tëtiker- “zeki olmak, cin gibi olmak” < *tëtik+er-* (EDPT 456a)

Uyg. *tëtiker-* “zeki olmak, cin gibi olmak”

tëtikerser “zeki olsa” (AY 594 11)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tüner- “karanlık olmak” < *tün+er-* (OTWF 502)

Uyg. *tüner-* “karanlık olmak”

tünemişlerke “karanlıkta tünemişlere” (Hüen-ts 1931)

Kar. *tüner-* “karanlık olmak” (DLT II 86)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ürüner- “beyazlaşmak” < *ürüñ+er-* (EDPT 237b)

Uyg. *ürüner-, yürüner-* “(saç) beyazlaşmak”

saçı başı yürünerser “saçı başı beyazlaşsa” (AY 136 11)

ürüñermeki meñigü bolzun “(Saçlarının) beyazlaşması kutlu olsun” (M III 46 3)

Kar. *ürüner-* “(saç) beyazlaşmak” (DLT I 289)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yaşar- “yeşermek” < yaş+ar- (EDPT 979b)

Uyg. yaşar- “yeşermek”

yaşarur yıldır “Yeşerir ve (kokusu) yayılır” (M III 20 10)

yér yüzi yaşartı “Yeryüzü yeşerdi” (TT I 4)

Kar. yaşar- “yeşermek” (DLT III 68)

Har. yaşar- “yeşermek” (Kutb 74)

Kıp. yaşar- “yeşermek” (Kİ 94)

Çağ. yaşar- “yeşermek” (Sang 332r 19)

Osm. yeşer- “yeşermek”

yürüner- (bk. ürüner-)

2.1.5. +(X)r-

İsimlere gelerek onlardan *oluş* bildiren *geçişsiz* fiiller türeten ektir. Ek, Eski Türkçede umumiyetle vokalle biten isimlere eklenmektedir. Ekle ilgili Gabain, *belgür-* “belirmek” < *belgü+r-* örneğini vermiştir.¹²³

Karahanlı Türkçesinde *+r-* eki için Hacıeminoğlu, ses taklidi isimlere gelerek ses taklidi fiiller yapar dedikten sonra, *çakır-* “çağırmaq” < *çak+(i)r-* gibi örnekler verir.¹²⁴

Harezmi Türkçesinde Hacıeminoğlu, *+r-* az kullanılan bir ektir. *belgür-* “belirmek” < *belgü+r-*, *kadgur-* “kaygılanmaq” < *kadgu+r-* gibi örnekler verir.¹²⁵

Kıpçak Türkçesinde Karamanlıoğlu, *+r-* ile *+Ar-* ekini aynı başlık altında ele almış ve bu ek özellikle renk isimlerine gelerek bunlardan *geçişsiz* fiiller yapar diyerek, *karar-* “kararmak” < *kara+r-*, *kaygır-* “kaygılanmaq” < *kadgu+r-* gibi örnekler vermiştir.¹²⁶

Çağatay Türkçesinde Eckmann, tıpkı Karamanlıoğlu gibi *+r-* ve *+Ar-* eklerini aynı başlık altında ele almış ve ekin *geçişsiz* fiiller yaptığını belirterek, *karar-* “kararmak” < *kara+r-*, *belgür-* “belirmek” < *belgü+r-* örneklerini vermiştir.¹²⁷

Batı Türkçesine geldiğimizde Ergin, *+r-* işlek olmayan, eskiden beri sayılı kelimelerde görülen ektir. İsimlere gelerek isimlerden olma ifade eder. Ekin ses taklitlerinden de fiiller yaptığını, özellikle bu sahada çok kullanıldığını belirterek; *üfür-* < *üf+(ü)r-*, *ögür-* “öğürmek” < *ög+(ü)r-* gibi örnekler vermiştir. Ergin *+r-* ekinin ses taklidi isimlerden fiil yapmak için eskiden çok kullanıldığını; fakat zamanla birleştiği isimlerle kaynaşarak canlılığını kaybettiğini belirtir.¹²⁸

alar- “cüzamlı olmak” < *ala+r-* (OTWF 499)

Uyg. *alar-* “cüzamlı olmak”

ünmiş tını üze alarıp “çıkan nefesi ile cüzamlı hâle sokup” (Maitr 58 49)

Kar. *alar-* “ala olmak, kızarmak” (DLT I 179)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi.

bekür- “sağlamlaştırmak, berkitmek” < *berk+(ü)r-*

Uyg. *bekür-* “sağlamlaştırmak, berkitmek”

çin kirtü tüz bilge biligig bekürü “doğru gerçek olan bilgelerin bilgisini sağlamlaştırmak” (AY 305 16)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bêlgür- “belirmek, açığa çıkmak” < *belgü+r-* (OTWF 500)

Uyg. *bêlgür-* “belirmek, açığa çıkmak”

tugar bêlgürer “Doğar ve ortaya çıkar” (U I 8)

olgum savı edgü yablak bêlgürginçe “oğlumun iyi ya da kötü haberi gelene kadar” (İKPÖ LXIII III)

Kar. *bêlgür-* “ortaya çıkmak, belirmek” (DLT II 172)

Har. *bêlgür-* “belirmek, ortaya çıkmak” (ME 184 8)

Kıp. *bêlgür-* “belirmek, ortaya çıkmak” (Kİ 36)

¹²³ Gabain 1988, 50

¹²⁴ Hacıeminoğlu 2003, 154

¹²⁵ Hacıeminoğlu 1997, 136

¹²⁶ Karamanlıoğlu 1958, 47

¹²⁷ Eckmann 1988, 45

¹²⁸ Ergin 1997, 174

Çağ. *bêlgür-* “belirmek, ortaya çıkmak” (Sang 148v 25)
Osm. *bêlür-, belür-* “belirmek, ortaya çıkmak” (TTS 499)
Kelime çağdaş lehçelerde “belirmek, ortaya çıkmak” anlamında sadece Kazak Türkçesinde *bilgir-* şeklinde tespit edildi. (EDPT 341a)

bur- “kokmak” < *bu+r-* (EDPT 355a)

Uyg. *bur-* “kokmak”

yıdı yıparı bura turur “Kokular kokup durur” (TT I 193)

Kar. *bur-* “kokmak” (DLT II 6)

Har. *bur-* “kokmak” (KE 77v 2)

Kıp. *bur-* “kokmak” (Kİ 29)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise *pura-* “kokmak” şeklinde sadece Tarançi diyalektinde bulunmaktadır. (EDPT 355a)

edgür- “iyileşmek, daha sağlıklı olmak” < *edgü+r-* (UW 355)

Uyg. *edgür-* “iyileşmek, daha sağlıklı olmak”

yagurudın berü yine edgürdümüz “yakın zamanda yine daha sağlıklı olacağız” (Ht VII 825)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ermegür- “tembelleşmek, ihmal etmek” < *ermegü+r-* (OTWF 500)

Uyg. *ermegür-* “tembelleşmek, ihmal etmek”

korkmatın ermegürüp “korkmadan ihmal edip” (Chuas 211)

Kar. *ermegür-* “tembelleşmek, ihmal etmek” (DLT III 349)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

eskir- “eskimek” < *eski+r-* (OTWF 500)

Uyg. *eskir-* “eskimek”

eskirmiş urhar “eskimiş urhar” (Maitr 52 44)

Kar. *eskir-* “eskimek” (DLT I 228)

Har. *eskir-* “eskimek” (Kutb 22)

Kıp. *eskir-* “eskimek” (Tuh 26a 8)

Çağ. *ëskir-* “eskimek” (Sang 103v 5)

Osm. *eskil-* “eskileşmek” (TTS 1544)

Kelime çağdaş lehçelerde *eskil-* “eskileşmek” şeklinde Türkiye Türkçesi ve Azeri Türkçesinde bulunmaktadır. (EDPT 246b)

imer- “birlikte iş yapmak, imece usulü çalışmak” < *ime+r-* (OTWF 500)

Uyg. *imer-* “birlikte iş yapmak, imece usulü çalışmak”

imerigme “birlikte iş yapmak” (Ht X 6 39)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kadgur- “kaygılanmak, kederlenmek” < *kadgu+r-* (EDPT 599b)

Uyg. *kadgur-* “kaygılanmak, kederlenmek”

kadgurar men “Kaygılanırım” (M II 8 6)

Kar. *kağgur-* “kaygılanmak, kederlenmek” (DLT II 192)

Har. *kağgur-* “kaygılanmak, kederlenmek” (ME 14 58)

Kıp. *kaygur-, kaygır-* “kaygılanmak, kederlenmek” (Kİ 24, CC 123 20)

Çağ. *kaygur-* “kaygılanmak, kederlenmek” (Sang 280v 17)

Osm. *kaygur-* “kaygılanmak, kederlenmek” (TTS 2370)

kalañur- “dalgalanmak, çalkalanmak, sıçramak” < *kalañu+r-* (OTWF 501)

Uyg. *kalañur-* “dalgalanmak, çalkalanmak, sıçramak”

kalañurtı köñlümüz “Gönlümüz dalgalandı” (Hüen-ts 1878)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

karar- “kararmak” < *kara+r-* (OTWF 501)

Uyg. *karar-* “kararmak”

tili agızı y(i)me kararıp “dili, ağzı yine kararıp” (AY 595 14)

Kar. *karar-* “kararmak” (DLT II 77)

Har. *karar-* “kararmak” (Kutb 132)

Kıp. *karar-* “kararmak” (KK 5 14)

Çağ. *karar-* “kararmak” (Sang 268v 18)

Osm. *karar-* “kararmak”

këber- “karnı şişmek” < *këbe+r-* (OTWF 501)

Uyg. *këber-* “karnı şişmek”

karını këberip “karnı şişip” (U III 43)

Kelime Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde tespit edilemedi.

Kıp. *këber-* “karnı şişmek” (Kİ 73)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *këber-* “karnı şişmek” (TTS 2394)

kötgir- “şişmek, kabarmak” < *kötgi+r-* (OTWF 501)

Uyg. *kötgir-* “şişmek, kabarmak”

kötgirip turur “şişip durur” (UigTot 752)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kurgur- “kibirleşmek, gururlanmak, (bir işi) gerçekleştirmek” < *kurgu+r-* (OTWF 501)

Uyg. *kurgur-* “kibirleşmek, gururlanmak, (bir işi) gerçekleştirmek”

kurgurmaklarının nomi erür “yapmak istediklerinin kurallarıdır” (BuddhUig I 380)

Kar. *kurgur-* “zevzeklik etmek, yeğnilik etmek” (DLT II 194)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tañlar- “şafak sökmek” < *tañla+r-*

Erdal kelimenin kökünü tıpkı *kara+r-* örneğinde olduğu gibi *tañla+r-* şeklinde açıklamıştır. (OTWF 502)

Uyg. *tañlar-* “şafak sökmek”

tañ tañlartı “Şafak söktü” (IB 26)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

telmir- “yalvararak bakmak” < **telmi+r-*

Clauson kelimenin *telim* kökünden gelmiş olabileceğini; fakat *telim* köküyle anlam olarak bağlantısının olmadığını belirtmektedir. (EDPT 500b)

Uyg. *telmir-* “yalvararak bakmak”

telmi[r]e körü turdı “Yalvararak bakakaldı” (Maitr 21 17)

Kar. *telmir-* “(bir şey istemek için) sağa sola bakmak” (DLT II 180)

Har. *telmir- telmir-* “yalvararak bakmak” (Kutb 174)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *têlmir-* “yalvararak bakmak” (Sang 200r 1)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağdaş lehçelerde “imrenmek, imrenerek bakmak” anlamlarında **Tkm.** *delmir-*, **Kzk.** *telmir-*, **Kır.** *telmir-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 500b)

tılayur- “güzel konuşmak” < *tılayu+r-* < *til+aıju* (OTWF 502)

Uyg. *tılayur-* “güzel konuşmak”

tılayurmak “güzel konuşmak” (TT VIII G 11)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tüpir- “(tipi, fırtına) çıkmak” < *tüpi+r-* (OTWF 502)

Uyg. *tüpir-* “(tipi, fırtına) çıkmak”

tenri tüpirer korkınçig yêltürür “Tanrı fırtına çıkarır ve korku estirir” (İKPO XVIII II)

Kar. *tüpir-* “(tipi, fırtına) çıkmak” (DLT II 71)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yalar- “iftira atmak, yalan söylemek” < *yala+r-* (OTWF 503)

Uyg. *yalar-* “iftira atmak, yalan söylemek”

yalar teg “iftira atar gibi” (AY 637 2)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yañkur- “aksetmek” < *yañku+r-* (OTWF 503)

Uyg. *yañkur-* “aksetmek”

yinçge katunların küleşmek katgurşmak ünüg kök kalık yañkurtı “Zarif kadınların yüksek sesle gülüşmelerini gökyüzü aksettirdi” (Maitr 18 40-42)

Kar. *yañkur-* “(ses duyan kişi) sağa sola bakmak” (DLT III 400)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yokur- “(deniz, çöl vb...) yerleri geçmek, aşmak” < *yok+(u)r-*

Erdal, kelimenin kökeninin belli olmadığını, belki de kelimenin “*yol*” isminden gelmiş olabileceğini belirtmektedir. (OTWF 755)

Hamilton, Thomsen’in haklı olarak kelimenin “*yoğur-*” anlamının yanısıra “(çamur, kar, ot vb...) üzerinde yürümek, çiğnemek, yol açmak” gibi özel anlamlarını da belirterek açıkladığını; K. Cezglédy’in de “Çogay-kuzı, Kara-Kum, Kök-Öng” başlıklı makalesinde bu görüşü doğruladığını, R. Giraud’un ise “L’Inscription de Bain Tsokto” s. 83- 84’te “aşmak” anlamında başka bir fiilin söz konusu olduğunu, *yogaç* “öbür dünya” kelimesinin de buradan gelmiş olabileceğini ifade ettiğini söylemiştir. (Hamilton 1988, 94)

Clauson ise kelimeyi *yokur-* şeklinde okumuş ve kelimenin *yugur-* fiilinden gelmediğinin çok açık olduğunu, kelimenin *yok* “yüksek yer” anlamındaki isimden gelmiş olabileceğini belirtmektedir. (EDPT 906a)

Gök. *yokur-* “(deniz, çöl vb...) yerleri geçmek, aşmak”

kök öñ(ü)g yok(u)ru öt(ü)k(e)n yışg(a)ru ud(t)zt(t)m “Kök Öng (ırmağını) geçerek (orduyu) Ötüken dağlarına doğru sevk ettim” (Ton G 8)

Uyg. *yokur-* “(deniz, çöl vb...) yerleri geçmek, aşmak”

yolug yokuru usar siz “Siz (eğer) yolu aşabilerseniz” (İKPÖ XXXIX I)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

2.1.6. +DA-

Ergin, Türkçede eskiden beri görülen, diğer isimlerden fiil yapmakta çok az kullanılan bu ek, ses taklidi kelimelerden fiil yapmada çok kullanılır. Diğer isimlerden *yapma* ifade eden bu ek, ses taklidi isimlerden *olma* ifade eder. Eski Türkçede ekin hem *d*'li hem de *t*'li şekilleri vardı, Batı Türkçesine geçerken *t*'li şekil sadece *iste-* örneğinde görülmektedir.¹²⁹

Karahanlı Türkçesinde Hacıeminoğlu, isimlerden *etken-geçişli*, yansıma sözlerden ise oluş bildiren *geçişsiz* fiiller teşkil eden; az kullanılan bir ek olduğunu belirterek, *alda-* “hile yapmak” < *al+da-* gibi örnekler verir.¹³⁰

Harezm Türkçesinde Funda Toprak, az sayıda karşımıza çıkan eklerdendir. Ekin *d*'li şekillerinin yanında *t*'li şekilleri de görülür. *alda-* “hile yapmak” < *al+da-*, *ünde-* “çağırarak, seslenmek” < *ün+de-* gibi örnekler verir.¹³¹

Kıpçak Türkçesinde Karamanlıoğlu, bu ek için *izde-* “aramak” < *iz+de-* gibi örnekler verir.¹³²

Çağatay Türkçesinde Eckmann, +DA- geçişli fiiller yapar. *alda-* “hile yapmak” < *al+da-*, *ünde-* “çağırarak” < *ün+de-* gibi örnekler verir.¹³³

Batı Türkçesine geldiğimizde, EAT dönemi için Timurtaş, bu ekle yapılan kelime sayısı mahduttur. Bugün daha ziyade tabiat taklidi kelimelerden fiil yapar diyerek, *al-da-* “hile yapmak” < *al+da-* gibi örnekler verir.¹³⁴ Ergin, ek ile ilgili yukarıda belirttiğimiz açıklamayı yaptıktan sonra *iste-* “aramak, istemek” < *iz+de-*, *şırıl-da-* “şırıldamak” < *şırıl+da-* gibi örnekler vermiştir.¹³⁵

alta- “kandırmak, hile yapmak” < *al+ta-* (OTWF 455)

Uyg. *alta-* “kandırmak, hile yapmak”

kişiler altayı turur “Kişileri kandırıp durur” (TT I 26)

Kar. *alta-* “kandırmak, hile yapmak” (DLT I 273)

Har. *alda-* “kandırmak, hile yapmak” (ME 73 6)

Kıp. *alda-*, *yalda-* “kandırmak, hile yapmak” (Kİ 21, Tuh 27a 10)

Çağ. *alda-* “kandırmak, hile yapmak” (Sang 48r 15)

Osm. *alda-* “kandırmak, hile yapmak” (TTS 93)

iste- “aramak, araştırmak” < *is+te-* < *iz+de-* (EDPT 243a)

Uyg. *iste-* “aramak, araştırmak”

isteyü sakınsar “araştırıp sakınsa” (USp 102a)

Kar. *iste-* “aramak, araştırmak, istemek” (DLT I 272)

Har. *iste-* “aramak, araştırmak, istemek” (ME 218 2)

Kıp. *izde-* “aramak, araştırmak, istemek” (Kİ 13)

Çağ. *iste-* “aramak, araştırmak, istemek” (Sang 101r 23)

Osm. *iste-* “aramak, araştırmak, istemek” (TTS 2105)

¹²⁹ Ergin 1997, 173

¹³⁰ Hacıeminoğlu 2003, 151

¹³¹ Toprak 2005, 58

¹³² Karamanlıoğlu 1958, 46

¹³³ Eckmann 1988, 44

¹³⁴ Timurtaş 1994, 113

¹³⁵ Ergin 1997, 173

kün-te- “gündelik olmak” < *kün+te-* (EDPT 731a)

Uyg. *kün-te-* “gündelik olmak”

hua çëçekler y(i)me küntemek üç üdte “günlük çiçekler yine üç zamanda” (AY 120 17)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tıl-da- “itiraz etmek, sebep olmak” < *tıl+da-* (EDPT 494b)

Uyg. *tıl-da-* “itiraz etmek, sebep olmak”

tıldamayın bütürüp bergey biz “İtiraz etmeyin bitirip vereceğiz” (USp 12 9)

Kar. *tıl-da-* “itiraz etmek, sebep olmak” (KB 4030)

Har. *tıl-ta-* “itiraz etmek, sebep olmak” (Kutb 192)

Kıp. *tıl-ta-* “bahane etmek” (CCG)

Kıpçak Türkçesinden sonra kelime tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise sadece Kırgız Türkçesinde kelime *tilde-* “suiistimal etmek, kötüye kullanmak” şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 494b)

ün-de- “bağırarak, sesini yükseltmek, davet etmek” < *ün+de-* (EDPT 180a)

Uyg. *ün-de-* “bağırarak, sesini yükseltmek, davet etmek”

un[a]madılar ün[de]mediler “Onaylamadılar, ses çıkarmadılar” (İKPÖ XXXII VIII)

Kar. *ün-de-* “seslenmek, bağırarak” (DLT I 273)

Har. *ün-de-* “çağırarak, seslenmek, davet etmek” (ME 45 7)

Kıp. *ün-de-* “seslenmek, çağırarak” (Kİ 24)

Çağ. *ün-de-, inde-* “çağırarak, davet etmek” (Sang 88r 20)

Osm. *ün-de-, inde-* “seslenmek, çağırarak, davet etmek” (TTS 4074)

2.1.7. +GA-

Çok işlek olmayan isimden fiil yapan yapım eklerindedir. T. Tekin *isirke-* “bir kayıp için üzülme” < *isir+ke-*, *yarlıka-* “emretmek, ferman buyurmak, vaaz etmek” < *yarlıg+ka-* örneklerini vermiştir.¹³⁶

Gabain, ekin Eski Türkçede *+ka-* / *+ke-*, *+ga-* / *+ge-* şeklinde olduğunu belirterek, *irinçke-* “acımak” < *irinç+ke-*, *yarlıka-* “emretmek, ferman buyurmak, vaaz etmek” < *yarlıg+ka-* örneklerini verir.¹³⁷

Brockelmann, bu yapım ekinin çok fazla kullanılan bir ek olmadığını belirterek, *sayga-* “saymak” < *sayı+ga-* örneğini verir.¹³⁸

Harezm Türkçesinde Funda Toprak, ekin birkaç fiilde görüldüğünü belirterek, *çulga-* “sarmak, dolamak, örtmek” < *çul+ga-*, *terge-* “terlemek” < *ter+ge-*, *yarlıka-* “emretmek, ferman buyurmak” < *yarlıg+ka-*, *yövütke-* “yardım etmek” < *yövüt+ke-* örneklerini verir.¹³⁹

Kıpçak Türkçesinde ek, TZ’de *sayga-* “saymak” < *sayı+ga-* ve *şulga-* “sarmak, dolamak” < *şul+ga-* fiillerinde görülür. (TZ 32a 5)

Çağatay Türkçesinde Eckmann, ekin sadece *sayga-* “saymak” < *sayı+ga-* fiilinde tespit edildiğini belirtir.¹⁴⁰

Batı Türkçesinde ek taranan gramer kitaplarında tespit edilemedi. Zaten çok işlek olmayan ve birkaç fiilde karşımıza çıkan ek; ya Batı Türkçesine hiç geçmemiş ya da Batı Türkçesine geçerken baştaki “g” seslerini düşürerek +A- isimden fiil yapan yapım eki ile karışmıştır.

ërinçke- “acımak, merhamet etmek” < *ërinç+ke-* (Alttür.Gar. 49)

Kelimenin kökenini Gabain *ërinç+ke-* şeklinde açıklamıştır, Erdal ise kelimeyi *ërinç+(r)ke-* şeklinde açıklamıştır. (OTWF 460)

Uyg. *ërinçke-* “acımak, merhamet etmek”

meni ërinçkeyü “bana acıyarak” (U II 88 71)

ërinçkep “acıyıp” (U I 57)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ësirke- “merhamet etmek, acımak, pişmanlık duymak” < *ësir+ke-* (OTG 88)

T. Tekin kelimeyi *ësirke-* < *ësir+ke-* şeklinde açıklayarak *ësir* şeklinin de *esiz*

“yazık” anlamındaki isimden geldiğini belirtir. (OTG 88) Clauson kelimeyi *ësirke-* şeklinde gövde olarak göstermiştir, kelimenin etimolojisi ile ilgili yere soru işareti koyarak kelimenin etimolojisinin bilinmediğini ifade etmiştir. (EDPT 252b) DTS’de de kelime *ësirke-* şeklinde gövde olarak gösterilmiştir. (DTS 183) Erdal, kelimenin *esiz* “yazık” isminden geldiğini, *esiz* şeklinin de Yenisey yazıtlarında tespit edildiğini ifade ederek kelimeyi *esi+rke-* < *esiz* şeklinde açıklar. (OTWF 459)

Uyg. *ësirke-* “merhamet etmek, acımak, pişmanlık duymak”

yırığ tañlayu ësirkeyü ıglayu tegre tolı tururlar “Şarkıyı beğenen, acıyan ve ağlayan (insanlar) etrafı doldurup duruyorlar” (İKPÖ LXXI III)

Kar. *ësirge-* “acımak, eseflenmek” (DLT I 305)

¹³⁶ Tekin 2000, 88

¹³⁷ Gabain 1988, 49

¹³⁸ Brockelmann 1954, 217

¹³⁹ Toprak 2005, 60

¹⁴⁰ Eckmann 1988, 44

- Har.** *esirge-* “esirgemek” (ME 59 3)
Kıp. *esirge-* “merhamet etmek, acımak” (Kİ 129)
Çağ. *esirge-* “esirgemek” (Sang 103a)
Osm. *esirge-* “korumak, himaye temek, merhamet etmek, acımak” (TTS 1536)
 Kelime çağdaş lehçelerde “esirgemek, acımak” anlamlarında **Kzk.** *esirke-* (KzTS 341) **Kır.** *esirke-* (KS 146) şeklinde bulunmaktadır.

yala- (bk. *yalga-*)

yalga- “yalamak” < **yal+ga-*

Clauson kelimeyi *yalga-* şeklinde göstermiştir. DTS’de de kelime *yalga-* şeklinde gösterilmiştir. (EDPT 926b, DTS 228)

- Uyg.** *yalga-*, *yala-* “yalamak”
ol kanıg yalgayu “o kanı yalayıp” (AY 618 12)
ot yalının yalar teg “ateş alevini yalar gibi” (AY 637 2)
Kar. *yalga-*, *yalva-* “yalamak” (DLT III 306)
Har. *yala-* “yalamak” (Kutb 77)
Kıp. *yala-* “yalamak” (Kİ 97)
Çağ. *yala-* “yalamak” (Sang 334v 24)
Osm. *yala-* “yalamak”

Kelime bazı çağdaş lehçelerde *yalga-* şeklinde arkaik olarak bulunmaktadır. **Hal.** *yalga-*, **SUyg.** *yalga-*, **Hak.** *calga-*, **Şor.** *calga-*, **Tuv.** *çılga-* (Starostin 1527)

yarlıka- “buyurmak, esirgemek, lütfetmek” < *yarlıg +ka-* (EDPT 968a)

- Gök.** *yarlıka-* “buyurmak, esirgemek, lütfetmek”
t(e)ñri y(a)rl(ı)k(a)dukin için “Tanrı lütfettiği için” (KT G 9)
Uyg. *yarlıka-* “buyurmak, esirgemek, lütfetmek”
yarlıg yarlıkadı “Emir verdi” (TT II)
Kar. *yarlıka-* “affetmek, bağışlamak, buyurmak, emretmek” (KB 896)
Har. *yarlıka-* “affetmek, bağışlamak, buyurmak, emretmek” (NF 61 2)
Kıp. *yarlıga-*, *yarılga-*, *yarılga-* “affetmek, bağışlamak, buyurmak, emretmek” (Kİ 93, Tuh 17b 3, CC 121 9, 124 29)
Çağ. *yarlıga-* “affetmek, bağışlamak, buyurmak, emretmek” (Sang 338v 10)
Osm. *yarlıga-* “affetmek, marifet etmek, suç bağışlamak” (TTS 4352)
 Çağdaş lehçelerde kelime sadece Kırgızcada *carlık kıl-* “buyurmak” anlamında birleşik fiil şeklinde bulunmaktadır.

2.1.8. +GAR-

Eski Türkçede çok seyrek kullanılan isimden fiil yapan yapım ekidir. Eklendiği isim kök veya gövdelerinden geçişli fiiller yapar. Ekin yapısı ile ilgili Hacıeminoğlu, bir birleşik ek olduğu şüphe götürmeyen bu ekler muhtemeldir ki isimden *+k-* ile türemiş fiillere *-Ar-* ettirgenlik ekinin gelmesi ve ikisinin kaynaşması sonunda teşekkül etmiş olmalıdır. Bir diğer ihtimal de isim köklerinden, önce *+I-*, *+U-* ekleri ile fiil yapıp daha sonra *-k* ile isimleştirilmesi söz konusudur. Bu merhaleden sonra *+A-* ile tekrar fiil yapıp, daha sonra da *-r-* ettirgenlik eki ile genişletilmiştir.¹⁴¹

Brockelmann, ise ekin birleşik bir ek olduğunu *-(X)g* sıfat yapan ek ile *+Ar-* ekinin birleşmesi sonucunda oluştuğunu söyler.¹⁴²

T. Tekin ekin geçişli fiiller türettiğini belirterek, *içger-* “bağımlı kılmak” < *iç+ger-*, *taşgar-* “(orduyu sefere) çıkarmak” < *taş+gar-* fiillerini örnek verir.¹⁴³

Gabain, ekin Eski Türkçede *+GAR-* şeklinde olduğunu ve sık kullanılmayan bir ek olduğunu belirterek, *könülker-* “düşünmek” < *könül+ker-*, *tüpger-* “aslını araştırmak” < *tüp+ger-* gibi örnekler verir.¹⁴⁴

Karahanlı Türkçesinde Hacıeminoğlu, ekin tıpkı Eski Türkçedeki gibi *+GAR-* şeklinde olduğunu belirterek, *içger-* “içeriye sokmak” < *iç+ger-*, *suvgar-* “sulamak” < *suv+gar-* örneklerini verir.¹⁴⁵

Harezmi Türkçesinde Funda Toprak, ekin *+gAr-* şeklinde olduğunu ve birkaç örnekte tespit edildiğini belirterek, *atgar-* “birini ata bindirmek” < *at+gar-*, *mañgar-* “sahiplenmek” < *mañ+gar-*, *suvgar-* “sulamak” < *suv+gar-* örneklerini vermiştir.¹⁴⁶

Kıpçak Türkçesinde ek taranan gramer kitaplarında tespit edilemedi.

Çağatay Türkçesinde Eckmann, ekin *+Gar-* şeklinde birkaç örnekte tespit edildiğini belirterek, *başkar-* “öncülük etmek, kılavuzluk etmek” < *baş+kar-*, *kutkar-* “kurtarmak” < *kut+kar-* örneklerini vermiştir.¹⁴⁷

Batı Türkçesinde *+GAR-* eki bulunmamaktadır. Ancak Ergin, *+Ar-* isimden fiil yapan yapım ekini açıklarken, Eski Türkçede *+Ar-* ve *+GAR-* eklerinin yan yana kullanıldığını ve bu ekin Batı Türkçesine geçerken baştaki “g” sesini düşürerek *+Ar-* şeklinde geçmiş olacağı için her iki ekin birbirine karışmış olabileceğini belirtir.¹⁴⁸

añgar- “and içirmek” < *añ+gar-* < *and+gar-* (OTWF 742)

Uyg. *añgar-* “and içirmek”

yolın azıp añarar umatın “yolunu kaybetip and içmeden” (ETŞ 142)

Kar. *añarar-* “and içirmek” (DLT III 423)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

asgar- “faydalı olmak, (günahlardan kurtulmak için) yardım etmek” < **asıg+kar-*

Kelimenin etimolojisini Röhrborn **asıg+ar-* şeklinde açıklamıştır. (UW 226)

Erdal kelimenin *asıg+Kar-* şeklinden geldiğini belirtmiştir. (OTWF 742)

¹⁴¹ Hacıeminoğlu 2003, 152

¹⁴² Brockelmann 1954, 217

¹⁴³ Tekin 2000, 88

¹⁴⁴ Gabain 1988, 49

¹⁴⁵ Hacıeminoğlu 2003, 152

¹⁴⁶ Toprak 2005, 61

¹⁴⁷ Eckmann 1988, 47

¹⁴⁸ Ergin 1997, 172

Uyg. *asgar-* “faydalı olmak, (günahlardam kurtulmak için) yardım etmek”
ançulayu kelmiş asgarmış üçün “öylece gelmiş ve faydalı olduğu için” (Abhi A 47 b 2)

Kelime Uyгур Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

başgar- “başlamak, yol göstermek, liderlik etmek” < *baş+gar-* (OTWF 742)

Uyg. *başgar-* “başlamak, yol göstermek, liderlik etmek”
başgartı “yol gösterdi” (TT I 2)

Karahanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Har. *başar-* “başarmak, sonuca ulaşmak” (Kutb 28)

Kıp. *başkar-*, *başar-* “başarmak” (Kİ 32, Tuh 16a 5)

Çağ. *başkar-* “yol göstermek, başarmak” (Sang 123r 26)

Osm. *başar-* “başarmak”

çingar- “araştırmak, incelemek” < *çin+gar-* (OTWF 743)

Uyg. *çingar-* “araştırmak, incelemek”
çingaru kör- “araştırıp görmek” (TT X 459)
çingaru bil- “araştırıp bilmek” (TT X 597)

Kar. *çingar-* “araştırmak, incelemek” (DLT II 182)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *çınkar-* “araştırmak, incelemek” (Kİ 132)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

edger- “(söz) dinlemek, kulak asmak” < *ed+ger-* (OTWF 743)

Uyg. *edger-* “(söz) dinlemek, kulak asmak”
edgermetin adın öñi iş küdüg sav sakınçlarıg “(sana) söylenen diğer sözlere kulak asmadan” (BuddhUig II 57)

Kar. *edger-* “(söz) dinlemek, kulak asmak”

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise kelime *etker-* “(söz) dinlemek, kulak asmak” anlamlarında sadece Karay diyalektinde bulunmaktadır. (EDPT 52b)

edgüker- “güzelleştirmek” < *edgü+ker-* (OTWF 743)

Uyg. *edgüker-* “güzelleştirmek”
tınl(ı)glarıg edgükerü “canlıları güzelleştirerek” (U IV A 277)
Kelime Uyгур Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

içger- “bağımlı kılmak, tabi kılmak, bir şeyi içeriye almak, (ev vb... yerlere) geri dönmek”
< *iç+ger-* (OTWF 743)

Gök. *içger-* “bağımlı kılmak, tabi kılmak”
içg(ert)(i)m “Bağımlı kıldım” (BK D 25)

Uyg. *içger-*, *içker-* “bağımlı kılmak, tabi kılmak, bir şeyi içeriye almak, (ev vb... yerlere) geri dönmek”
an[ı iç]germedim “Onu bağımlı kılmadım” (Şu S 4)

tınlıglarıg özleriñe içkergelir “Canlıları kendilerine bağımlı kılarlar” (AY 217 20)

Kar. *içger-* “içeriye koymak, suçlarını söylemek” (DLT I 227)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra taranan eserlerde tespit edilemedi.

kudıkar- “aşağılamak” < *kodı+kar-* (OTWF 744)

Uyg. *kudıkar-* “aşağılamak”

kudıkarımış köñül “aşağılanmış gönül” (TT VIII A 2)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

köñülger- “düşünmek” < *köñül+ger-* (OTWF 744)

Uyg. *köñülger-* “düşünmek”

köñülgerip “düşünüp” (Maitr 41 22)

köñülgermekdin tugdaçı “düşünmeden doğacak” (TT V 24 65)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kurtgar- “kurtarmak” < **kurt+gar-* (EDPT 649b)

Uyg. *kurtgar-*, *kutgar-*, *kutar-* “kurtarmak”

kurtgarı “Kurtardı” (M III 35)

men silerni barça anta kutarka men tıp tedi “Sizleri hepinizi o zaman kurtaracağım deyip söyledi” (İKPÖ LXXVI VI)

Kar. *kutgar-* “kurtarmak” (DLT II 192)

Har. *kurtkar-*, *katgar-* “kurtarmak” (Kutb 145, 146)

Kıp. *kutkar-* “kurtarmak” (Tuh 14b 13)

Çağ. *kutkar-* “kurtarmak” (Sang 282b)

Osm. *kurtar-* “kurtarmak”

kutar- (bk. *kurtgar-*)

sangar- “(bir şeye) saymak” < *san+gar-* (OTWF 744)

Uyg. *sangar-* “(bir şeye) saymak”

sangarmaz erti “(Onu insandan) saymazdı” (BuddhUig II 17)

Kar. *sangar-* “(bir şeye) saymak” (DLT II 188)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

taşgar- “dışarı çıkmak” < *taş+gar-* (OTWF 744)

Uyg. *taşgar-* “dışarı çıkmak”

taşgarıñ temiş “Dışarı çıkın demiş” (§ D 10)

kız taşgarsar “Kız dışarı çıksa” (TT VII 39 6)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

teñger- “(iki şeyi) denkleştirmek” < *teñ+ger-* (OTWF 745)

Uyg. *teñger-* “(iki şeyi) denkleştirmek”

yüleştürgeli teñgergeli “bölüştürel ve denkleştireli” (BT I B 240)

Kar. *teñger-* “(iki şeyi) denkleştirmek” (DLT III 398)

Kelime Karahanlı türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tüpper- “araştırmak, incelemek” < *tüp+ger-* (OTWF 745)

Uyg. *tüpper-* “araştırmak, incelemek”

kertüke tegser yörüğüg tüpperser “Kertük’e ulaşırsa ve orada araştırırsa” (Hüen-ts2116)

Kar. *tüpper-* “araştırmak, incelemek” (DLT II 179)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tüzger- “hediye vermek” < *tüz+ger-* (EDPT 574b)

Uyg. *tüzger-* “hediye vermek”

tüzgerser men “Hediye versem” (BuddUig I 2)

agırlayu tüzgerü “ağırlayarak hediye vererek” (Hüen-ts 199 16)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yaŋgar- “benzetmek, bağlantı kurmak” < **yaŋ+gar-*

Kelime EDPT, OTWF, DTS gibi sözlüklerde tespit edilemedi. Abidarma’da özellikle *okşat-* “benzetmek” fiili ile birlikte ikileme şeklinde tespit edildi.

Uyg. *yaŋgar-* “benzetmek, bağlantı kurmak”

munuŋ uŋurın yaŋgarıp bilmiş kergek “Bunun uŋurunu tahmin edip bilmiş olmalı” (Abhi B 2100)

burkanlar yaŋgarmak okşatmak ugrınta “Burkanlar bağlantı kurmak ve benzetmek uŋruna” (Abhi H 25v 46)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

2.1.9. +sA-

Ergin, ek için bu ek Türkçede eskiden beri kullanılan; fakat işlek olmayan eklerden biridir. Eskiden örnekleri daha çoktu ve istek ifade ederdi. Bugün ancak birkaç fiilde görülür. EAT'de *bugasa-* “ineğin boğa istemesi” < *buga+sa-*, *aygırsa-* “kısrağın aygır istemesi” < *aygır+sa-*, *bugursa-* “dişi devenin erkek deve istemesi” < *bugur+sa-* gibi fiillerde kullanılırdı, bugün ise *susa-* “susamak” < *su+sa-*, *garipse-* “garipsemek” < *garip+se-* gibi fiillerde kullanılır.¹⁴⁹

Gabain, +sA- “arzulamak, istemek” ifadesi verir.¹⁵⁰

Karahanlı Türkçesinde Hacıeminoğlu, *alıgsa-* “almak istemek” *barıgsa-* “varmak istemek” < *barıg+sa-* gibi örnekler verir.

Harezm Türkçesinde Hacıeminoğlu, az kullanılan bir ektir. Bir şeye duyulan isteği ifade eder. *susa-* “susamak” < *su+sa-*, *kapsa-* “kapsamak, içine almak” < *kap+sa-* gibi örnekler verir.¹⁵¹

Kıpçak Türkçesinde Karamanlıoğlu, *körüvse-* “görmek istemek” < *körüv+se-*, *yapsa-* “tahta eklemek” < *yapıg+sa-*, *suvsa-* “susamak” < *suv+sa-* örneklerini verir.¹⁵²

Çağatay Türkçesinde Eckmann, istek ifade eden ektir. *kapsa-* “kapsamak, içine almak” örneğini verir.¹⁵³

bêrgese- “vurmak istemek, dövmek istemek” < *bêrge+se-* (EDPT 364b)

Uyg. *bêrgese-* “vurmak istemek, dövmek istemek”

urupan bêrgeseyür “vurup dövmek isteyerek” (M II 13 8)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

suvsa- “susamak” < *suv+sa-* (OTWF 528)

Uyg. *suvsa-* “susamak”

suvसार biz kentü kanımıznu içer biz “Susasak kendi kanımızı içeriz” (Maitr 62 13, 14)

Kar. *suvsa-* “susamak” (DLT III 284)

Har. *suvsa-* “susamak” (‘Ali 25)

Kıp. *susa-* “susamak” (Kİ 58)

Çağ. *susa-* “susamak” (Sang 243r 22)

Osm. *susa-* “susamak”

¹⁴⁹ Ergin 1997, 174

¹⁵⁰ Gabain 1988, 50

¹⁵¹ Hacıeminoğlu 1997, 136

¹⁵² Karamanlıoğlu 1958, 47

¹⁵³ Eckmann 1988, 48

2.1.10. +(X)k-

İsimden fiil yapan yapım eki Eski Türkçede çok fazla kullanılan işlek bir ek değildir. Ek vokalle biten isimlere doğrudan, konsonantla biten isimlere ise araya yardımcı vokal olarak eklenir. T. Tekin, ekin *geçişsiz* fiiller türettiğini belirterek, *içik-* “bağımlı olmak” < *iç+(i)k-*, *taşık-* “çıkılmak” < *taş+(i)k-* gibi örnekler verir.¹⁵⁴

Gabain, ekle ilgili herhangi bir açıklama yapmamış doğrudan *içik-* “içeri girmek, bağımlı olmak” < *iç+(i)k-*, *tagık-* “dağa çıkmak” < *tag+(i)k-* örneklerini vermiştir.¹⁵⁵

Karahanlı Türkçesinde Hacıeminoğlu, ekin isimlerden umumiyetle *oluş* bildiren ve *geçişsiz* fiil türeten işlek bir ek olduğunu belirterek, *aguk-* “zehirlemek” < *agu+k-*, *yolk-* “karşılaşmak” < *yol+k-* gibi örnekler verir.¹⁵⁶

Harezm Türkçesinde Hacıeminoğlu, *+k-* eki için *birik-* “birikmek” < *bir+(i)k-*, *yoluk-* “karşılaşmak” < *yol+(u)k-* gibi örnekler verir.¹⁵⁷

Kıpçak Türkçesinde Karamanlıoğlu, *keçik-* “gecikmek” < *keç+(i)k-*, *tatık-* “yabancı gibi davranmak” < *tat+(i)k-* gibi örnekler verir.¹⁵⁸

Çağatay Türkçesinde Eckmann, *+k-* eki *geçişsiz* fiiller yapar, *atık-* “ün salmak” < *at+(i)k-*, *birik-* “birikmek” < *bir+(i)k-* gibi örnekler vermiştir.¹⁵⁹

Batı Türkçesinde EAT dönemi için Timurtaş, ekin işlek bir ek olmadığını ve mahdut kelimelerde görüldüğünü belirterek, *tarik-* “içi sıkılmak” < *tar+(i)k-* örneğini vermiştir.¹⁶⁰

Ergin, *+k-* eki için işleklik sahası geniş olmayan bir ektir. Eski Türkçede örnekleri daha çoktu, bugün Türkiye Türkçesinde ancak birkaç örnekte görülür; *acıık-* “acıkmak” < *aç+(i)k-*, *gecik-* “gecikmek” < *geç+(i)k-*, *darık-* “içi sıkılmak” < *dar+(i)k-*, *gözük-* “gözükmek” < *göz+(ü)k-* örneklerini verir.¹⁶¹

adak- “acı içerisinde olmak” < *ada+k-* (OTWF 492)

Uyg. *adak-* “acı içerisinde olmak”

adakup “acı içerisinde kalıp” (Ht V 14b 27)

adakgalı örtelgeli bulgatılgalı ugrasar “acı içerisinde incitilerek, karmaşıklığa uğrasa” (TuoLuoNi 187)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

aguk- “zehirlemek” < *agu+k-* (OTWF 493)

Uyg. *aguk-* “zehirlemek”

az nızvanıka agukup “az ihtirasa (aldanarak) zehirlenip” (TT III 28)

agukup öltürgeli sakınsar “zehirlenip ölmekten sakınsa” (Kuan 184)

Kar *aguk-* “zehirlemek” (DLT I 191)

Harezm ve Kıpçak Türkçelerinde kelime tespit edilemedi.

Çağ *aguk-* “zehirlemek” (Sang 43v 10)

Kelime Çağatay Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

¹⁵⁴ Tekin 2000, 88

¹⁵⁵ Gabain 1988, 49

¹⁵⁶ Hacıeminoğlu 2003, 154

¹⁵⁷ Hacıeminoğlu 1997, 134

¹⁵⁸ Karamanlıoğlu 1958, 46

¹⁵⁹ Eckmann 1988, 45

¹⁶⁰ Timurtaş 1994, 113

¹⁶¹ Ergin 1997, 173

amrık- “sakinleşmek” < *amır+(i)k- (UW 123)

Uyg. *amrık-* “sakinleşmek”

amrıkmiş arıg çahşap (a)tlıglar “Çahşap isimli (rahipler) sakinleşmişler” (Tis 3u 6)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

antık- “yemin etmek, ant içmek” < ant+(i)k- (OTWF 493)

Uyg. *antık-* “yemin etmek, ant içmek”

antıkdımız erser “ant içtik ise” (Chuas 100 1)

Kar. *andık-* “yemin etmek, ant içmek” (DLT I 243)

Har. *andık-* “yemin etmek, ant içmek” (ME 200 6)¹⁶²

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise sadece Tölös diyalektinde *andık-* “yemin etmek, ant içmek” şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 180b)

atık- “adı yayılmak, meşhur olmak” < at+(i)k- (OTWF 493)

Uyg. *atık-* “adı yayılmak, meşhur olmak”

atıkmiş kükülmüş “adı yayılmış, övülmüş” (AY 681 11)

Kar. *atık-* “adı yayılmak, meşhur olmak” (KB 246)

Kelime Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *atık-* “adı yayılmak, meşhur olmak” (Sang 30r 11)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

bergek- “kamçulamak, kırbaçlamak” < berge+k- (OTWF 493)

Uyg. *bergek-* “kamçulamak, kırbaçlamak”

kagal üye bergeküp “kamçı ile üzerine vurup” (AY 117 13)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bınık- “iyileştirmek, şifa vermek, tedavi etmek” < bını+k- (OTWF 493)

Uyg. *bınık-* “iyileştirmek, şifa vermek, tedavi etmek”

önedtiler bınıkdılar “Tedavi ettiler, iyileştirdiler” (AY 598 17)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

birik- “birleşmek, bir olmak” < bir+(i)k- (OTWF 493)

Uyg. *birik-* “birleşmek, bir olmak”

yol birle birikser “yol ile birleşse” (Üİ 116b 1)

Kar. *birik-* “birleşmek, bir olmak” (KB 225)

Har. *birik-* “birleşmek, bir olmak” (Kutb 33)

Kıp. *birik-* “birleşmek, bir olmak” (Tuh 5b 7)

Çağ. *birik-* “birleşmek, bir olmak” (Sang 145r 26)

Osm. *birik-* “birleşmek, bir olmak”(TTS 594)

buruk- “(hayvanlar için) ölmek” < bur+(u)k- (OTWF 494)

Uyg. *buruk-* “(hayvanlar için) ölmek”

avda burukmiş keyik “avda öldürülmüş geyik” (Maitr 174v 16, 17)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

¹⁶² ME 152 3'te *antık-* fiili gösterilmiştir, eserin tıpkıbasımı yayınlanmadığı için ilgili yerdeki yazımı kontrol edemedik, Harezmi Türkçesinde fiilleri inceleyen Funda Toprak da sadece *andık-* şeklini almış, *antık-* şeklini göstermemiştir. Eski Türkçede ve daha sonraki dönemlerde böyle bir kullanım tespit edilemediği için en azından eserin tıpkıbasımı yayınlanıncaya kadar bu fiile itiyat ile yaklaşılmalıdır.

çavik- “ünlü olmak” < çav+(i)k- (OTWF 494)

Uyg. çavik- “ünlü olmak”

utmuş çavıkmiş “Yenmiş ve meşhur olmuş” (U II 59 4)

Kar. çavik- “ünlü olmak” (DLT II 117)

Har. çavuk- “ünlü olmak” (Kutb 42)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ebük- “evinden ayrılmak, memleketinden ayrılmak” < eb+(ü)k-

Eski Kırg. ebük- “evinden ayrılmak, memleketinden ayrılmak”

(i)l(i)mke (e)b(ü)km(e)d(i)m “Memleketime (doymadan) ayrıldım” (Uyug-Turan 2)

Kelime sadece Eski Kırgız mezar taşlarında tespit edildi.

edik- “başarmak, elde etmek” < ed+(i)k- (OTWF 494)

Uyg. edik- “başarmak, elde etmek”

ol kişig edikü umaz “O kişi başaramaz” (TT V 26)

Kar. edik- “ıslah etmek, güzelleşmek, iyileşmek” (KB 347)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

içik- “bağımlı olmak” < iç+(i)k- (OTWF 495)

Gök. içik- “bağımlı olmak”

y(a)na içikmiş “Yine bağımlı olmuş” (KT D 10)

Uyg. içik- “bağımlı olmak”

sınarı bodun içikdi “Milletin yarısı bağımlı oldu” (Şu E 6 7)

Kar. içik- “kendi isteği ile teslim olmak” (DLT I 192)

Karahanlı Türkçesinden sonraki dönemlerde taranan eserlerde kelime tespit edilemedi.

kêçik- “gecikmek” < kêç+(i)k- (OTWF 495)

Uyg. kêçik- “gecikmek”

kêçikser “gecikse” (BT VIII A 158)

Karahanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Har. kêçik- “gecikmek” (KE 140v 6)

Kelime Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. kêçik- “gecikmek” (ÇEK 262)

Osm. *gêcik-* > *gecik-* “gecikmek”

kirik- “kirlenmek” < kir+(i)k- (OTWF 495)

Uyg. kirik- “kirlenmek”

özin ök kirikür “Özü oldukça kirlenir” (Abhi 4286)

Kar. kirik- “kirlenmek” (DLT II 117)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise *kirik-* “kirlenmek” şeklinde sadece Kazak Türkçesinde bulunmaktadır. (EDPT 743b)

koñruk- “homurdanmak” < koñr+(u)k- (OTWF 495)

Uyg. koñruk- “homurdanmak”

beglerniñ... karınları açıp koñrukup “beylerin karınları acıkıp, homurdanıp” (Ernte 34)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kük- “ünlü olmak, meşhur olmak” < *kü+k-* (OTG 88)

Gök. *kük-* “ünlü olmak, meşhur olmak”

(*a*)*nta kükdi* “Orada meşhur oldu” (Ih B 4)

Kelime Göktürk Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

münük- “aykırı gitmek, aşmak” < *mün+(ü)k-* (OTWF 494)

Uyg. *münük-* “aykırı gitmek, aşmak”

ulug münükmek “oldukça fazla aykırı gitmek” (TT I 224)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tagık- “dağa çıkmak” < *tag+(ı)k-* (OTWF 496)

Gök. *tagık-* “dağa çıkmak”

b(a)lıkd(a)kı t(a)gıkm(i)ş “Şehirdeki dağa çıkmış” (KT D 12)

Taranan Uygur Türkçesi eserlerinde kelime tespit edilemedi.

Kar. *tagık-* “dağa çıkmak, dağa kaçmak” (DLT I 192; II 117)

tarik- “daralmak, içi sıkılmak” < *tar+(ı)k-* (EDPT 540b)

Uyg. *tarik-* “daralmak, içi sıkılmak”

tarikur erti “içi sıkılırdı” (TT III 94)

ketzün tarıkzun “gitsin (orada) bunalsın” (TT VIII F 5)

Kar. *tarik-* “daralmak, sıkılmak” (DLT II 115)

Har. *tarik-, taruk-* “daralmak, sıkılmak” (KE 24v 17; Kutb 172)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *tarik-* “daralmak, bunalmak” (Sang 153r 11)

Osm. *tarik-, darık-* “sıkılmak, bunalmak” (TTS 1010)

Kelime çağdaş lehçelerde “sıkılmak, huzursuz olmak, bunalmak”

anlamlarında **Tkm.** *darık-*, **Kzk.** *tarıkı-*, **Kır.** *tarıkı-* (EDPT 540b) **Krç-Blk.** *Tarık*

(KMT 379) **Hak.** *tarık-* şeklinde bulunmaktadır.

taşık- “dışarı çıkmak, taşımak” < *taş+(ı)k-* (EDPT 562a)

Gök. *taşık-* “dışarı çıkmak”

yēti y(ē)g(i)rmi (e)r(i)n t(a)ş(i)km(i)ş “On yedi erle baş kaldırarak şehirden dışarı çıkmış” (KT D 11)

Uyg. *taşık-* “dışarı çıkmak, taşımak”

men taşıkayın “Ben dışarı çıkayım” (Şu E 10)

tug taşıkar erkli “tuğ taşır iken” (Ş D 5)

Kar. *taşık-* “dışarı çıkmak”

Kaşgarlı, DLT’de Yağma, Tohsı, Kıpçak, Yabaku ve Türkmen dillerinde kullanıldığını belirtir. (DLT II 116)

Çağ. *taşık-* “dışarı çıkmak” (Sang 156r 26)

teñik- “denk olmak, bir tutmak” < *teñ+(ı)k-* (OTWF 496)

Uyg. *teñik-* “denk olmak, bir tutmak”

katıg kértgünç köñülümüz alku burkanlarınıñ köñülü birle teñikip “sağlam inanmış gönlümüzü bütün Burkanların gönlü ile bir tutup” (Warnke 275)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tersik- “düzensiz olmak, karışmak, yoldan çıkmak” < *ters+(ı)k-* (OTWF 496)

Uyg. *tersik-* “düzensiz olmak, karışmak, yoldan çıkmak”

tersikmek tetrülmek “yoldan çıkmak ve aldanmak” (AY 109 18)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tüpük- “son bulmak, bitmek, nihayete ermek” < *tüp+(ü)k-* (OTWF 496)

Uyg. *tüpük-* “son bulmak, bitmek, nihayete ermek”

tüpükmez alkınmaz “bitmez son bulmaz” (Üİ 121b 1)

Kar. *tüpük-* “kökleşmek, devam etmek” (KB 4203)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tüzük- “eşit kılmak, düzlemek, denkleştirmek” < *tüz+(ü)k-* (OTWF 496)

Uyg. *tüzük-* “eşit kılmak, düzlemek, denkleştirmek”

könlüli tüzüküp “gönlünü eşitleyip” (TT VIII D 25)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

uçuk- “(canlılar için) ölmek, bitmek, sonlanmak” < *uç+(u)k-* (OTWF 496)

Uyg. *uçuk-* “(canlılar için) ölmek, bitmek, sonlanmak”

bëşinç uçukdı “Beşincisi öldü” (UigTot 1076)

Kar. *uçuk-* “bitmek, sonlanmak” (DLT I 190)

Har. *uçuk-* “bitmek, sonlanmak” (ME 174 6)

Kelime “bitmek, sonlanmak” anlamlarında Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi. Osmanlıcada iki tane *uçuk-* fiili var; ancak bunların anlamları farklı.

uçuk-(I) “yükselmek istemek” (TTS 3898)

uçuk-(II) “korkudan benzi sararmak” (TTS 3898)

uyak- “(yıldızlar için) batmak, sönmek” < *uya+k-* (OTWF 497)

Uyg. *uyak-* “(yıldızlar için) batmak, sönmek”

yağı alkınmış yula teg taş başıntaki uyakur “yağı azalmış lamba gibi sabaha karşı sönen yıldızlar (gibi)” (Maitr 103v 12)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yêlvik- “sihir yapmak, büyü yapmak” < *yêlvi+k-* (EDPT 920b)

Uyg. *yêlvik-* “sihir yapmak, büyü yapmak” (EDPT 920b)

yêlvikip agukup ölürgeli “sihir yapar büyü yapar ve (onu) öldürelir” (Kuan 184)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yoluk- “karşılaşmak” < *yol+(u)k-*

Uyg. *yoluk-* “karşılaşmak”

yolukdım “Karşılaştım” (Ş G 1)

yolukup uz nomlamış “uzunca yola çıkıp” (ETŞ 13 85)

Karahanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Har. *yoluk-* “karşılaşmak” (NF 405 14)

Kıp. *yoluk-* “karşılaşmak” (Kİ 68)

Çağ. *yoluk-* “karşılaşmak” (Sang 345v 2)

Osm. *yoluk-* “karşılaşmak, isabet etmek” (TTS 4658)

2.1.11. +IA-

Ergin, bu ek isimden fiil türeten yapım eklerinin en işlek olanıdır. Türkçede başlangıçtan beri kullanılagelmiş, bilhassa son zamanlarda işlekliliği daha da artmış bir ektir. Hemen hemen her çeşit isme gelerek onlardan *yapma* veya *olma* ifade eden fiiller yapar.¹⁶³

+IA- isimden fiil türeten yapım eki Eski Türkçede olduğu gibi Türk dilinin her sahasında halen daha işlek olarak kullanılan bir ektir. Bu ek aynı zamanda -n- dönüşlülük eki, -ş- işteşlik eki ve -t- faktitif eki ile genişletilmiş şekillerde de karşımıza çıkar. Eski Türkçeden beri bu genişletilmiş şekiller yaygın olarak kullanıldığı için -n-, -ş- ve -t- ekleri ekin bünyesine neredeyse kaynaşmış durumdadır.

abla- “avlamak” < *ab+la-* (EDPT 10b)

Gök. *abla-* “avlamak”

(*a*)*bl(a)s(a)r* “avlasa” (Ih 9)

Uyg. *avla-* “avlamak”

avlap ölürtü “avlayıp öldürdü” (U IV 37 57)

Kar. *awla-* “avlamak” (KB 3181)

Har. *awla-* “avlamak” (NF 155 12)

Kıp. *avla-* “avlamak” (Kİ 25)

Çağ. *avla-* “avlamak” (ŞHD 54b 2)

Osm. *avla-* “avlamak” (TTS 284)

adala- “tehlikeli duruma düşmek” < *ada+la-* (EDPT 59a)

Uyg. *adala-* “tehlikeli duruma düşmek”

ol ton birlen ök adalar “O elbise ile çok tehlikeli duruma düşer” (TT VII 38 40)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

adırtla- “ayırt etmek, bölmek” < *adırt+la-* (UW 55)

Uyg. *adırtla-* “ayırt etmek, bölmek”

ayg kılınçig adırtlagalı uyur “Kötü davranışları ayıklayabilir” (U III 5 12)

bölser adırtlasar “bölse ayırsa” (Üİ 100b 5)

Kar. *adırtla-* “ayırt etmek, bölmek” (KB 1839)

Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *ayırtla-* “ayırt etmek, bölmek” (Sang 55r 6)

Osm. *ayırtla-* “ayırt etmek, bölmek, seçmek, çıkarmak, ayıklamak” (TTS 319)

Kelime çağdaş lehçelerde sadece Karaim diyalektinde *ayırtla-* “ayırt etmek, seçmek” anlamlarında bulunmaktadır. (EDPT 70b)

adukla- “şaşırmak” < *aduk+la-* (EDPT 49b)

Uyg. *adukla-* “şaşırmak”

aduklap “şaşırp” (Ht V 9a 25)

Kar. *adukla-* “şaşırmak” (DLT III 339)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

adutla- “avuçlamak” < *adut+la-* (EDPT 45a)

Uyg. *adutla-* “avuçlamak”

¹⁶³ Ergin 1997, 170

adutlap kumug “kumu avuçlayıp” (BT XIII 4 40)

Kar. *adutla-* “avuçlamak” (DLT I 229)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

agdukla- “kötü olmak, fenalaşmak, kötüleşmek” < *agduk+la-* (OTWF 429)

Uyg. *agdukla-* “kötü olmak, fenalaşmak, kötüleşmek”

bakşılar okısar agduklamazunlar “Bahşılar çağırır ve kötülükler olmasa”
(HamTouen 1 52)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

agırla- “ağırlamak, hürmet etmek, tanzim etmek, saymak” < *ağır+la-* (EDPT 94a)

Uyg. *agırla-* “ağırlamak, hürmet etmek, tanzim etmek, saymak”

bag yapşurup ayasar agırlasar “varaklar yapıştırıp hürmet etseler” (Maitr 54 4)
ayamak agırlamak “hürmet etmek, ağırlamak” (Maitr 40 7)

Kar. *agırla-* “ağırlamak, ikram ve ihsan etmek” (DLT I 300, III 344)

Har. *agırla-* “ağırlamak, hürmet etmek” (ME 32 7)

Kıp. *agırla-* “ağırlamak, hürmet etmek” (Kİ 16)

Çağ. *agırla-* “ağırlamak, hürmet etmek” (Sang 43r 4)

Osm. *agırla-* “ağırlamak, hürmet etmek” (TTS 38)

Kelime bazı çağdaş lehçelerde çeşitli anlamlarda bulunmaktadır. **Az.** *agırla-* “ağırlamak, hürmet etmek” (AzTS 16) **Kzk.** *avırla-* “yükü ağırlaştırmak, semirmek, beğenmemek” (KzTS 57) **Kır.** *o:rdo-* “güçleştirmek” (KS 595) **Tuv.** *arta-* “aşmak” (TSV 79) şeklinde bulunmaktadır.

agrukla- “(yük vb...) ağır bulmak” < *agruk+la-* (UW 74)

Uyg. *agrukla-* “(yük vb...) ağır bulmak”

agruklayur “(yükü) ağır buluyor” (U III 86 3)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

akla- “nefret etmek, kötü bulmak” < *ak+la-* (OTWF 430)

Uyg. *akla-* “nefret etmek, kötü bulmak”

meni aklayur erti “Benden nefret ederdi” (İKPÖ XXIX I)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

amrakla- “sevmek” < *amrak+la-* (OTWF 430)

Uyg. *amrakla-* “sevmek”

[...] *amraklayu* [...] “[...] sevilerek [...]” (Maitr 101 2)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ançola- “hediye vermek, (kağan vb... kişilere) bir şey sunmak” < *anço+la-* (OTWF 430, UW 135)

Gök. *ançola-* “hediye vermek, (kağan vb... kişilere) bir şey sunmak”

k(a)g(a)nka (a)nçol(a)dı “Kağana takdim etti” (KT D 32)

Uyg. *ançola-* “hediye vermek, (kağan vb... kişilere) bir şey sunmak”

agır ayamakın tapınsun ançolasun “Saygı göstereceğin, hediye sunsun” (AY 520 8)

ançolasar tapınsar “hediye verse, hürmet etse” (TT V 28)

Kelime Eski Türkçeden sonra umumiyetle kullanılmamaktadır, sadece Kıpçak Türkçesinde *ançılayın* “onun gibi” (KTS 9) edat şekli bulunmaktadır.

anukla- “hazırlamak” < *anuk+la-* (UW 160)

Uyg. *anukla-* “hazırlamak”

anuklap tapın[gu]luk bolup “hazırlayıp hürmet edip” (DKPAMp 574, 575)

Kar. *anukla-* “hazırlamak” (DLT I 305)

Har. *anukla-* “hazırlamak” (KE 85r 15)

Kıp. *anukla-* “hazırlamak” (Kİ 23)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *anukla-* “hazırlamak” (TTS 171)

Çağdaş lehçelerde kelime “hazırlamak” anlamında **Kzk.** *anukla-*, **Kır.** *anukla-*, **Kk.** *anukla-*, **Tat.** *anukla-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 183a)

añla- “anlamak” < *añ+la-* (OTWF 429)

Uyg. *añla-* “anlamak”

añlap bilip “anlayıp bilip” (U I 8 16)

Kar. *añla-* “anlamak” (KB 4025)

Har. *añla-* “anlamak” (ME 207 8)

Kıp. *añla-*, *agla-*, *agna-* “anlamak” (Kİ 25, Tuh 28a 9)

Çağ. *añla-* “anlamak” (ŞHD 161a 1)

Osm. *añla-* “anlamak” (TTS 161)

arala- “terk etmek, atlamak” < *ara+la-* (UW 175)

Uyg. *arala-* “terk etmek, atlamak”

arın arasınra aralap “onun arasından atlayıp” (DKPAMp 40)

Kelime “terk etmek, atlamak” anlamlarında Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

arıgla- “temizlemek” < *arıg+la-* (OTWF 431)

Uyg. *arıgla-* “temizlemek”

arıglap “temizleyip” (UigTot 1307)

Kelime “temizlemek” anlamında Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

arıla- “şefaet etmek, (bir kimsenin affedilmesi için) aracılık etmek” < *arı+la-* (OTWF 430)

Uyg. *arıla-* “şefaet etmek, (bir kimsenin affedilmesi için) aracılık etmek”

menin oğlum kansasvari teginin arlayu ötün[miş] “Benim oğlum Kansasvari’ye ulaşip (günahlarının bağışlanması için) aracılık ettiği için pişman olmuş” (DKPAMp 1176)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

arkula- “engellemek” < **arku+la-* (UW 199)

Kelimeyi Gabain TT I 25’te *arkula-* şeklinde okumuş ve kelimeye “tehdit etmek” anlamı vermiştir. Clauson kelimeyi *arjula-* şeklinde okuyarak “bir şeyin etrafında toplanmak” anlamı vermiştir. Gabain’in *arkula-* okuyuşunu ise yanlış okuma olarak değerlendirmiş ve kendi okuyuşunu DLT I 127’deki *arjula-* “bir şeyin etrafında toplanmak” fiiline dayandırmıştır. (EDPT 200b) Röhrborn kelimeyi *arkula-* şeklinde okuyarak kelimeye “engellemek” anlamı vermiştir. (UW 199) Erdal, kelimeyi *arkula-* şeklinde okuyarak kelimeye “aracılık etmek” anlamı vermiştir. Kelimenin kökeni ile ilgili olarak Röhrborn’ün kelimeyi **arku* “vadi, çukur” isminden getirdiğini; ancak bu açıklamanın çok açık olmadığını ifade etmiştir. (OTWF 431)

Uyg. *arkula-* “engellemek”
arkulayu turur eviñte “Evinde engelleyerek durur” (TT I 25)
Kar. *arkula-* “engellemek” (DLT I 127)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

arpala- “arpa vermek” < *arpa+la-* (EDPT 200a)

Uyg. *arpala-* “arpa vermek”
arpalap “arpa verip” (USp 46 1)
Kar. *arpala-* “arpa vermek” (DLT I 316)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

arukla- “dinlenmek” < *aruk+la-* (OTWF 431)

Uyg. *arukla-* “dinlenmek”
siz aruk siz aruklañ “Siz yorgunsunuz dinlenin” (İKPÖ LV V)
Kar. *arukla-* “dinlenmek” (DLT I 305)
Har. *arukla-* “zayıflamak” (ME 199 6)
Kıp. *arukla-* “zayıflamak” (Kİ 11)
Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.
Osm. *arukla-*, *arıkla-* “zayıflamak” (TTS 201)

arvila- “şüphe etmek, şüphelenmek” < *arvı+la-* (OTWF 431)

Uyg. *arvila-* “şüphe etmek, şüphelenmek”
arvilamiş sezigimin üzüp “şüphelendiğim şüphelerimi bırakıp” (BuddhUig II 441)
Kelime Uyгур Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

askançula- “kandırmak, dolandırmak” < *askançu+la-* (UW 234)

Uyg. *askançula-* “kandırmak, dolandırmak”
meni askançuladı “beni dolandırdı” (U I 9 15)
Kelime Uyгур Türkçesinde tespit edilemedi.

aşla- “aş yemek” < *aş+la-* (EDPT 262b)

Uyg. *aşla-* “aş yemek”
aş aşılayur unamadı “Aş yemeye razı olmadı” (İKPÖ XIX VI)
Kelime Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde tespit edilemedi.
Kıp. *aşla-* “aş yemek” (Tuh 32a 13)
Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ayıgla- “kötülemek” < *ayıg+la-* (OTWF 432)

Uyg. *ayıgla-* “kötülemek”
ayıglayu söz[ledimiz] “kötüleyerek söyledik” (Maitr 66 8)
Kelime Uyгур Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bagla- “bağlamak” < *bag+la-* (OTWF 432)

Uyg. *bagla-* “bağlamak”
eblidim bagladım “Evlendirdim, (eve) bağladım” (Suci 6)
Kar. *bagla-* “bağlamak” (DLT III 292)
Har. *bagla-* “bağlamak” (Kutb 23)
Kıp. *bagla-* “bağlamak” (Kİ 33,)

Çağ. *bagla-* “bağlamak” (Sang 124r 18)

Osm. *bagla-* “bağlamak”

basutla- “desteklemek, yardım etmek” < *basut+la-* (OTWF 432)

Uyg. *basutla-* “desteklemek, yardım etmek”

bir bahşı basutlayu sözlep “bir Bahşı destekleyerek söyleyip” (Üİ 115a 2)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

başla-(I) “başlamak” < *baş+la-* (OTWF 432)

Uyg. *başla-* “başlamak”

çatık sözlegeli başlayın “Hikâyeyi anlatmaya başlayayım” (DKPAM 2064)

yüz bir şlok başladı “Yüz bir şiiri okumaya başladı” (AY 95 20)

Kar. *başla-* “başlamak” (KB 483)

Har. *başla-* “başlamak” (KE 3r 18)

Kıp. *başla-* “başlamak” (Kİ 31)

Çağ. *başla-* “başlamak” (Sang 3v 17)

Osm. *başla-* “başlamak”

başla-(II) “liderlik etmek, başta bulunmak, idare etmek” < *baş+la-*

Gök. *başla-* “liderlik etmek, başta bulunmak, idare etmek”

kül t(e)g(i)n (e)b(i)g b(a)şl(a)yu (a)kıt<dı>m(i)z “Kül Tegin’i karargahın başında bıraktık” (KT K 8)

Eski Kır. *başla-* “liderlik etmek, başta bulunmak, idare etmek”

kırk yıl el tutdum bodun başladım “Kırk yıl ülke edindim ve milleti idare ettim.” (Mal 45 4)

Uyg. *başla-* “liderlik etmek, başta bulunmak, idare etmek”

[upasını ev]ig barkıg başlap “Upasını adlı kişi evi barkı idare edip” (DKPAM 997)

Kar. *başla-* “liderlik etmek, başta bulunmak, idare etmek” (DLT III 292)

Har. *başla-* “liderlik etmek, başta bulunmak, idare etmek” (KE 237r 2)

Kıpçak Türkçesinde kelime “liderlik etmek, başta bulunmak, idare etmek” anlamlarında tespit edilemedi.

Çağ. *başla-* “liderlik etmek, başta bulunmak, idare etmek” (Sang 3v 17)

Osm. *başla-* “kılavuzluk etmek, öne geçmek, liderlik etmek” (TTS 446)

bedizle- “süslemek” < *bediz+le-* (OTWF 432)

Uyg. *bedizle-* “süslemek”

bedizleyür tēr “Süslüyor, der” (IB 28)

meñin bedizin bedizledi “Benim süslerimi süsledi” (BT V 674)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bekle- “beklemek, bağlamak, hareketsiz bırakmak” < *bek+le-* (OTWF 433)

Uyg. *bekle-* “beklemek, bağlamak, hareketsiz bırakmak”

elgin adakın beklep kınlıkda urtılar “Elini ayağını zincire vurdular ve hareketsiz bıraktılar” (İKPÖ LXIII VI)

Kar. *bekle-* “beklemek, gözetmek, saklamak, hapsetmek” (DLT III 292)

Har. *bekle-* “beklemek, korumak, öğrenmek, hıfzetmek” (ME 52 2)

Kıp. *bekle-* “beklemek, kilitlemek” (Kİ 34)

Çağ. *bekle-* “beklemek, saklamak” (Sang 126a)
Osm. *bekle-* “saklamak, korumak, gizlemek, kapalı tutmak” (TTS 484)

belgüle- “ortaya koymak, işaret etmek, belgilemek” < *belgü+le-* (OTWF 433)

Uyg. *belgüle-* “ortaya koymak, işaret etmek, belgilemek”
bilip öçmek erser erür belgülegülük yürüglüg “bilip sönme (pratisamkhyānirodha) belgileme manalıdır” (Üİ 105b 4)

Kar. *belgüle-* “belirlemek” (KB 5676)

Har. *belgüle-* “işaretlemek” (ME 13 8)

Kelime Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *bélüle-* “belli etmek, tayin etmek” (TTS 498)

Çağdaş lehçelerde kelime “ortaya koyma” anlamında **TT. belle-**, **Kum. belgile-**, **Kzk. belgile-**, **Nog. belgile-**, **Hak. belgile-** şeklindedir.

beliñle- “şaşırmak, afallamak, korkmak, ürkmek, paniklemek” < *beliñ+le-* (OTWF 433)

Uyg. *beliñle-* “şaşırmak, afallamak, korkmak, ürkmek, paniklemek”

beliñledi anıg korku<t>dı “Panikledi (onu) kötü korkuttu” (M I 6 9)

Kar. *beliñle-* “şaşırmak, afallamak, korkmak, ürkmek, paniklemek” (DLT III 409)

Har. *beliñle-* “şaşırmak, afallamak, korkmak, ürkmek, paniklemek” (Kutb 26)

Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *beliñle-*, *belünle-* “korku ile yerinden fırlamak, irkilmek” (TTS 492)

Anadolu ağzlarında:

beliñle-, *belinle-*, *begille-* “korkmak, irkilmek” (DS 2 618)

Kelime çağdaş lehçelerde “korkmak, paniklemek, irkilmek” anlamlarında **Alt.**

peñde-, **Tel. peñde-** şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 344b)

boguzla- “boğazlamak” < *boguz+la-* (EDPT 322b)

Uyg. *boguzla-* “boğazlamak”

[ogu]lın b[ogu]zlagalı “oğlunu boğazlayalı” (DKPAM 1425)

Kar. *boguzla-* “boğazlamak” (EDPT 322b)

Har. *boguzla-* “boğazlamak” (Kutb 35)

Kıp. *boguzla-*, *bowuzla-* “boğazlamak” (Ki 33, KK 75 4)

Çağ. *boguzla-* “boğazlamak” (Sang 136r 7)

Osm. *bogazla-* “boğazlamak”

botola- “(deve) doğurmak” < *boto+la-*

Uyg. *botola-* “(deve) doğurmak”

ürün ineni botolamış “Beyaz dişi devesi doğurmuş” (IB 5)

Kelime Uygurcadan sonra tespit edilemedi.

bozla- “(deve) böğürmek, bağırarak” < *boz+la-* (OTWF 433)

Uyg. *bozla-* “(deve) böğürmek, bağırarak”

teve teg bozladaçılar “deve gibi bağıraraklar” (AtSu 3r 4)

Kar. *bozla-* “(deve) böğürmek, bağırarak” (DLT III 291)

Harezm Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *bozla-* “(deve) böğürmek, bağırarak” (Tuh 8b 7)

Çağ. *bozla-* “(deve) böğürmek, bağırarak” (Sang 133v 19)

Osm. *bozla-* “(deve) böğürmek, bağırarak” (TTS 661)

bukagula- “kelepçe vurmak, engellemek” < *bukagu+la-* (OTWF 433)

Uyg. *bukagula-* “kelepçe vurmak, engellemek”

beklemek bukagulamak ölürmek “beklemek, ellerine kelepçe vurmak ve öldürmek” (AY 434 10, 11)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

buşıla- “sadaka vermek” < *buşı+la-*

Uyg. *buşıla-* “sadaka vermek” (Maitr 131v 11)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

butarla- “bozmak, parçalamak” < **butar+la-* (OTWF 434)

Uyg. *butarla-* “bozmak, parçalamak”

yumgaklarıg buza butarlayu “yumruklarını bozup parçalayarak” (Maitr 67 9)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

buyanla- “iyilik etmek, sevap kazanmak” < *buyan+la-* (OTWF 434)

Uyg. *buyanla-* “iyilik etmek, sevap kazanmak”

meni kolulayu buyanlayu yarlıkazun “Bana derin derin düşünerek, yaptığım iyilikleri (göze alarak) emir versin” (Kuan 197)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

buzagula- “(inek) doğurmak” < *buzagu+la-* (OTWF 434)

Uyg. *buzagula-* “(inek) doğurmak”

işek buzagulaçı bolmış “İnek doğurmak üzereymiş” (IB 41)

buzagulamaçı kotuz işek “İnek doğurmadı” (UigPañç 115)

Kar. *buzagula-* “(inek) doğurmak” (DLT III 91)

Kelime Karhanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi.

Anadolu ağızlarında:

bızagula- “(inek) doğurmak” (DS 676)

bügüle- “büyülemek, sihir yapmak” < *bügü+le-* (OTWF 434)

Uyg. *bügüle-* “büyülemek, sihir yapmak”

bügüleyü yarlıkar “büyüleyerek vaaz eder” (TT III B 99)

Kar. *bügüle-* “büyülemek, sihir yapmak” (KB 1666)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *büyüle-* “büyülemek, sihir yapmak”

çamla- “dava etmek, itiraz etmek” < *çam+la-* (OTWF 434)

Uyg. *çamla-* “dava etmek, itiraz etmek”

çamlasar “itiraz etse” (USp 16 22)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

çınla- “doğru söylemek, doğru davranmak” < *çın+la-* (EDPT 426b)

Uyg. *çınla-* “doğru söylemek, doğru davranmak”

çın kirtü çınlayu “doğruyu söyleyerek” (AY 218 21)

Kar. *çınla-* “doğru söylemek, doğru davranmak” (DLT III 296)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

çökle- “ateşe kurban edilmek, ateşte yakılarak ölmek” < *çök+le-* (OTWF 434)

Uyg. *çökle-* “ateşe kurban edilmek, ateşte yakılarak ölmek”

otka çöklemiş “ateşe kurban edilmiş” (U II B 61)

Kelime Uygurcadan sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Ancak kelime “ateşe kurban edilmek, ateşte yakılarak ölmek” anlamlarında, **Kzk.** *çökle-*, **Tat.** *çökle-*, **Çuv.** *çökle-* şeklinde bulunmaktadır. (OTWF 434)

çugla- “bağlamak” < *çug+la-* (OTWF 435)

Uyg. *çugla-* “bağlamak” (BT VII A 256)

Kar. *çugla-* “bağlamak” (DLT III 295)

Har. *çulga-* “bağlamak” (‘Ali 50)

Kelime Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *culga-* “bağlamak” (Sang 214r 28)

Kelime Osmanlıcada tespit edilemedi.

eble- “evlendirmek” < *eb+le-* (EDPT 10a)

Uyg. *eble-* “evlendirmek”

(e)bl(e)d(i)m ogl(i)m(i)n kız(i)m(i)n k(a)l(i)ns(i)z bērd(i)m “Oğlumu evlendirdim, kızımı çeyizsiz verdim” (Suci 6)

Kelime *eble-* şeklinde sadece Suci yazıtında tespit edildi, daha sonraki dönemlerde *evlen-* şeklindedir.

edgüle- “iyileşmek, iyi olmak” < *edgü+le-* (OTWF 435)

Uyg. *edgüle-* “iyileşmek, iyi olmak” (Ht IV 1532)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

edle- “(bitki) yetiştirmek, tarla ekmek, (bir nesneyi) döndürmek, yapmak” < *ed+le* (OTWF 435)

Uyg. *edle-* “(bitki) yetiştirmek, tarla ekmek, (bir nesneyi) döndürmek, yapmak”

toñuz yıl edlemişke “domuz yılı yapmışlara” (USp 6 5)

bagrı edlep “bağı ekip” (USp 22 41)

edlegüçi bir erklük kişi “(bu işi) yapıcı bir güçlü kişi” (USp 21 5)

Kar. *edle-* “değer vermek, hürmet etmek, aklına getirmek, tesir etmek” (KB 1646)

Har. *eyle-* “onarmak, bakmak” (ME 64 1)

Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde sadece yardımcı fiil fonksiyonunda “etmek, eylemek, yapmak” anlamında kullanılmaktadır.

Osm. *eyle-* “inşa etmek, imal etmek, yaratmak” (TTS 1586)

ëligle- “ellemek, elle yoklamak” < *ëlig+le-* (EDPT 144b)

Uyg. *ëligle-* “ellemek, elle yoklamak”

bo bıçak ëligleyü “bu bıçağı eliyle yoklayarak” (U IV 32 7)

Kelime Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde tespit edilemedi.

Çağ. *ëlikle-* “ellemek, elle yoklamak” (Sang 112r 15)

Osm. *ëlle-* > *elle-* “ellemek, elle yoklamak”

Kelime çağdaş lehçelerde “(nefesini) eliyle kontrol etmek, ellemek, yoklamak” anlamlarında **Tuv.** *iligle-*, **Tar.** *ilikle-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 144b)

ëlle- “devlet kurmak” < *ël+le-* (OTWF 437)

Gök. *ëlle-* “devlet kurmak”

ëll(e)dük ëlin içg(i)nu ıdm(i)ş “Kazandığı devleti elinden çıkıvermiş” (KT D 6)
Eski Kır. *ëlle-* “devlet kurmak”
taş yağığ yağıladım ël(l)edim “Dış düşmanlarla savaştım, (burayı) il tuttum” (Mal 45 4)
Kelime Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde tespit edilemedi.
Osm. *ëlle-* “devlet kurmak” (TTS 2062)

emgekle- “emeklemek” < *emgek+le-* (OTWF 435)

Uyg. *emgekle-* “emeklemek”
emgeklediler “emeklediler” (U IV 34 70)
[amarı]ları töşin bökseğın ömgeklediler “Bazıları döşlerinin ve karınlarının üzerine emeklediler” (DKPAM 264)
Erdal, DKPAM’da görülen *ömgekle-* fiilinin *emgekle-* fiilinin başka bir versiyonu olabileceğini ifade eder.

Karahanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Har. *emgekle-* “emeklemek” (KE 172r 16)

Kıp. *emekle-* “emeklemek” (Tuh 13b 13)

Çağ. *emgekle-* “emeklemek” (Sang 114r 26)

Osm. *emekle-* “emeklemek”

emle- “ilaç vermek, tedavi etmek” < *em+le-* EDPT 161a

Uyg. *emle-* “ilaç vermek, tedavi etmek”

emle- “ilaç vermek” (H II 26 82)

Kar. *emle-* “ilaç vermek, tedavi etmek” (DLT I 287)

Har. *emle-* “ilaç vermek, tedavi etmek” (KE 87v 1)

Kıp. *emle-* “ilaç vermek, tedavi etmek” (CCG)

Kelime Çağatay ve Osmanlı Türkçelerinde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise pek çok lehçede “ilaç vermek, tedavi etmek” anlamlarında *emde-*, *emne-* şekillerinde bulunmaktadır.

enükle- “(köpek türü hayvanlar için) doğurmak” < *enük+le-* (OTWF 435)

Uyg. *enükle-* “(köpek türü hayvanlar için) doğurmak”

yañı enüklemiş bir tişi barsıg körtiler “Bir dişi parsı yavrulamış gördüler” (AY 609 16, 17)

Kar. *enükle-* “(köpek türü hayvanlar için) doğurmak” (DLT I 308)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *enikle-* “(köpek türü hayvanlar için) doğurmak” (TTS 1474)

Kelime çağdaş lehçelerde sadece Gagauz Türkçesinde *enikle-* “(köpek türü hayvanlar için) doğurmak” anlamında tespit edildi. (GTS 90)

eñle- “(yabani hayvan) avlamak” < *eñ+le-* (OTWF 435)

Uyg. *eñle-* “(yabani hayvan) avlamak”

bars këyik eñleyü meñleyü barmış “Bir pars avlanmaya gitmiş” (IB 49)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise “avlamak” anlamında **Alt.** *añda-* (ATS 26) **Hak.** *añna-* (HTS 43) şeklinde bulunmaktadır.

erigle- “nasihat etmek” < *erig+le-* (OTWF 436)

Uyg. *erigle-* “nasihat etmek”

suv uluş balıkların nomça tö[rüçe] ötleüyü erigleyü ... kılğıl “nehir kıyısına şehirlere daima dine göre nasihat et” (Maitr 47 4, 5)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

erle- “güçlenmek, (devleti) yönetmek” < *er+le-* (OTWF 436)

Uyg. *erle-* “güçlenmek, (devleti) yönetmek”

erk üze erlemek “(taht) üzerine oturarak (devleti) yönetmek” (OTWF 436)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ërpekle- “biçmek, doğramak” < *ërpek+le-* (OTWF 437)

Uyg. *ërpekle-* “biçmek, doğramak”

ërpeklerin ërpek[leyü] “bıçkıyla biçerek” (Maitr 86 13)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

esengüle- “sağlık dilemek, hatır sormak” < *esengü+le-* (EDPT 249b)

Uyg. *esengüle-* “sağlık dilemek, hatır sormak”

agir ayamakın esengüleyü “çok saygı göstermek ve sağlık dileyerek” (Hües-ts 1825)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ezügle- “kandırmak, dolandırmak” < *ezüg+le-* (OTWF 436)

Uyg. *ezügle-* “kandırmak, dolandırmak”

tınl(ı)gların artım ezügledim erser “canlıları kandırdım, dolandırdım ise” (AY 135 10)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ıdala- “terk etmek, feda etmek” < **ıda+la-*

Kelime Eski Türkçede umumiyetle *tit-* fiili ile kullanılmaktadır. Kelimenin kökeni ile ilgili Clauson kelimenin kökeninin belli olmadığını belki de tıpkı *udu-* fiili gibi +*la-* isimden fiil türeten yapım ekiyle **ıda+la-* şeklinde olabileceğini belirtmiştir. (EDPT 59b) DTS’de de kelimenin *iti-* ya da *ıtı-* fiili ile kalıplaşmış olarak kullanıldığı belirtilmekte; ancak kelimenin kökeni ile ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır. (DTS 217)

Uyg. *ıdala-* “terk etmek, feda etmek”

y(i)me ıdalap “yine terk edip” (U III 4 2)

amtı bo kızığ munda titeyin ıdalayın “Şimdi bu kızını burada bırakın ve terk edin” (TT X 543)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise sadece Tuvacada *ıdala-* “göndermek, yollamak” anlamlarında bulunmaktadır. (EDPT 59b)

ıgla- “ağlamak” < *ıg+la-* (OTWF 451)

Uyg. *yıgla-, ıgla-* “ağlamak”

yıglayu bërtim “Ağlayıverdim” (Ih 2)

ıgladım “Ağladım” (EDPT 85b)

Kar. *yıgla-, ıgla-* “ağlamak” (DLT III 309, KB 1121)

Har. *yıgla-, ıgla-, ağla-* “ağlamak” (NF 280 13, ME 59 6, ‘Ali 29)

Kıp. *yıgla-, ıgla-, yıyla-, ıla-, ağla-* “ağlamak” (CCG, Kİ 16, Tuh 8b 1)

Çağ. *yıgla-* “ağlamak” (ŞHD 146b 3)

Osm. *agla-* “ağlamak”

Anadolu ağızlarında *yıgla-* “ağlamak” (DS 11 4262) şekli de bulunmaktadır.

Kelime *ıgla-* ~ *yıgla-* “ağlamak” anlamında çağdaş lehçelerde **Özb.** *yıgla-* (ÖTİL 351) **YUyg.** *yıgla-* (YUT 468) **Tuv.** *ıgla-* (TSV 177) şeklindedir.

ınçıkla- “inlemek” < *ınçık+la-* (OTWF 437)

Uyg. *ınçıkla-* “inlemek”

küçsüz savın ınçıklayu yatur erti “Güçsüz sözler ve inlemelerle yatıyordu” (U III 35 22)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ırkla- “fal bakmak, kehanette bulunmak” < *ırk+la-* (OTWF 437)

Uyg. *ırkla-* “fal bakmak, kehanette bulunmak”

ırkla- “fal bakmak” (TT VII 28 6)

Kar. *ırkla-* “fal bakmak, kehanette bulunmak” (DLT III 443)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Sadece Anadolu ağızlarında tespit edilebildi.

ırıkla- “büyü ile hastaları iyileştirmek, büyü yapmak, fal bakmak” (DS 2485)

ırla- “şarkı söylemek” < *ır+la-* (EDPT 230a)

Uyg. *yırla-, ırla-* “şarkı söylemek”

agzim yırlayü “ağzım şarkı söyleyerek” (İKPÖ LXX II)

ırlayü “şarkı söyleyerek” (U III 46)

Kar. *yırla-, ırla-* “şarkı söylemek” (DLT III 308)

Har. *ırla-* “şarkı söylemek” (ME 107 1)

Kıp. *yırla-, ırla-* “şarkı söylemek” (Kİ 10, Tuh 27a 8)

Çağ. *yırla-* “şarkı söylemek” (Sang 103a)

Osm. *yırla-, ırla-* “şarkı söylemek” (TTS 1965)

ısla- “ıslamak” < *ıs+la-*

Uyg. *ısla-* “ıslamak”

suvı kodsun tertgü saçgu köyürgü ıslagular “suyu koysun ateşi, sacı ve közü ıslasınlar” (AY 544 11)

Kelime Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *ısla-* “ıslamak” (Sang 102r 2)

Osm. *ısla-* “ıslamak”

içle- “(elbiseye) astar geçirmek” < *iç+le-* (EDPT 27a)

Uyg. *içle-* “(elbiseye) astar geçirmek”

içlegüler “(elbiseye) astar geçirdiler” (TT VIII 120)

Kar. *içle-* “(elbiseye) astar geçirmek” (DLT I 286)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde kelime “(elbiseye) astar geçirmek” anlamında **Tuvacada** *işte-* ve **Baraba** diyalektinde *estle-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 27a)

ıgdüle- “beslemek” < *ıgdü+le-* (OTWF 437)

Uyg. *ıgdüle-* “beslemek”

kentü özümüzni ıgdüledimiz erser “kendimizi besledik ise” (TT IV 10, 11)

Kar. *igtüle-* “beslemek” (DLT I 317)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

igele- “korumak, kollamak” < *ige+le-* (OTWF 437)

Uyg. *igele-* “korumak, kollamak”
Erdal, kelimenin sözlüklerde bulunmadığını; ancak Eski Uyurca CYK 94, BT XIII 55 14 gibi eserlerde tespit edildiğini belirtmektedir. (OTWF 437)

igle- “hastalanmak” < *ig+le-* (OTWF 437)

Uyg. *igle-* “hastalanmak”
agir igledi “Ağır hastalandı” (AY 4 17)
esen èrmek iglemek “sağlığa ermek, hastalanmak” (M III 13 16)

Kar. *igle-* “hastalanmak” (DLT I 287)

Har. *igle-* “hastalanmak” (Kutb 57)

Kelime Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *igle-* “hastalanmak” (TTS 2021)

Anadolu ağızlarında:
igle-, iyle- “eziyet çekerek hastalanmak” (DS 7 2511)

ikirçgüle- “şüphelenmek” < *ikirçgü+le-*

Uyg. *ikirçgüle-* “şüphelenmek”
irakda ikirçgülemiş “uzakta şüphelenmiş” (Abhi B 1594)
Kelime Uyur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ikkile- “tekrar etmek, bir şeyi iki defa yapmak” < *ikki+le-* (EDPT 108a)

Uyg. *ikkile-* “tekrar etmek, bir şeyi iki defa yapmak”
ikileyü silerni körüşmegey men “İkinci defa sizlerle görüşmeyeceğim” (İKPÖ LXXVI III)

Kar. *ikile-* “tekrar etmek, bir şeyi iki defa yapmak” (DLT III 244)

Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *ikile-* “tekrar etmek, bir şeyi iki defa yapmak” (Sang 138 3)

Osm. *ikile-* “tekrar etmek, bir şeyi iki defa yapmak” (TTS 2025)

ilinçüle- “eğlenmek, oynamak” < *ilinçü+le-* (EDPT 149b)

Uyg. *ilinçüle-* “eğlenmek, oynamak”
oynayu ilinçüleyü olurur “Oynayarak, eğlenerek oturuyor” (U II 26 6)
Kelime Uyur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

imle- “işaret etmek, göstermek” < *im+le-* (EDPT 161a)

Uyg. *imle-* “işaret etmek, göstermek”
sav tutup köjülin imlep sözlegüçi “söz tutup gönlünü işaret ederek söz söyleyici” (BT XIII 5 115)

Kar. *imle-* “işaret etmek, göstermek” (DLT I 287)

Har. *imle-* “işaret etmek, göstermek” (ME 40 4)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

inçgele- “incelemek” < *inçge+le-* (OTWF 452)

Uyg. *yinçgele-* “incelemek”
alp bilgülık için anın kergek yinçgeleyü “alameti zor bilinen olduğu için bu yüzden

inceleyerek” (Üİ 101b 7)

nomlarıg inçgelep tüpgerti “kuralları inceleyip (kuralların) esasını araştırdı” (Ht VI 1653)

Kar. *yinçgele-* “incelemek” (DLT III 411)

Har. *yinçgel-* “incelemek” (ME 210 5)

Kıp. *inçkele-* “incelemek” (CCG)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *incele-* “incelemek”

Kelime çağdaş lehçelerde “incelemek” anlamında **Az.** *incel-*, **Tkm.** *incele-* şeklindedir. (EDPT 946a)

irkle- “(bir şeyi) çiğnemek, (bir yere) basmak” < *irk+le-* (EDPT 226b)

Uyg. *irkle-* “(bir şeyi) çiğnemek, (bir yere) basmak”

sumır tağlar töpüsi üze irkleyü “Sumır dağlarının tepesine çıkarak” (Maitr 4 42)

Kar. *irkle-* “(bir şeyi) çiğnemek, (bir yere) basmak” (DLT III 443)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

işle- “işlemek, çalışmak, yapmak” < *iş+le-* (EDPT 262b)

Uyg. *işle-* “işlemek, çalışmak, yapmak”

iş işlemekniş “iş yapmanın” (Üİ 105a 13)

Kar. *işle-* “işlemek, çalışmak, yapmak” (DLT I 286)

Har. *işle-* “işlemek, çalışmak, yapmak” (Kutb 61)

Kıp. *işle-* “işlemek, çalışmak, yapmak” (Hou 35 12)

Çağ. *işle-* “işlemek, çalışmak, yapmak” (Sang 105v 29)

Osm. *işle-* “yapmak, imal etmek, çalışmak” (TTS 2119)

kaganla- “kağan yapmak” < *kagan + la-* (OTWF 438)

Gök. *kaganla-* “kağan yapmak”

k(a)g(a)nl(a)duk k(a)g(a)nın yit(ü)rü idm(i)ş “Kağan yaptığı kağanını kaybedivermiş” (KT D 7)

Göktürkçeden sonra *kaganla-* fiili tespit edilemedi.

kakıla- “(kanatlı hayvanlar için) bağırarak” < *kakı+la-* (EDPT 611a)

Uyg. *kakıla-* “(kanatlı hayvanlar için) bağırarak”

kakılayu “(tavuklar) bağırarak” (BuddhUig II 105)

Kar. *kakıla-* “(kanatlı hayvanlar için) bağırarak” (KB 72)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi.

Anadolu ağızlarında:

kakıl-da- “(kanatlı hayvanlar için) bağırarak” (DS 8 2602)

Kelime çağdaş lehçelerde “(kanatlı hayvanlar için) bağırarak” anlamında **Özb.** *kakıla-* ve *kakıl-da-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 611a)

kalıñula- “(sel baskınında gemi vb... şeylerle) suyun üzerinde durmak, yüzmek” < *kalıñu+la-* (OTWF 438)

Uyg. *kalıñula-* “(sel baskınında gemi vb... şeylerle) suyun üzerinde durmak, yüzmek”

ol balıkdaki tınl(i)glar tün kün tı tutçı ol kêmite... olurup kalıñulayu... meñileyürler “O şehirdeki canlılar gece gündüz sürekli o geminin içerisinde oturup (şehri) sel

bastığında yüzerek (kurtuldukları için) sevinirler. (BuddhUig II 88)

Kar. *kaliñula-* “suyun yüzüne çıkmak, sudan başını yüksek tutmak” (DLT III 410)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kañsıla- “(kazlar için) bağırarak < *kañsı+la-* (OTWF 438)

Uyg. *kañsıla-* “(kazlar için) bağırarak
kañsılayu çıkrayu oynayurlar “(Kazlar) gak gak bağırarak ve (gagalarını)
gıcırdatarak oynuyorlar” (BuddhUig II 105)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

karmala- “yağmalamak, talan etmek, çalmak” < *karma+la-* (OTWF 438, EDPT 660b)

Uyg. *karmala-* “yağmalamak, talan etmek, çalmak”
edin tavarın kunup karmalap “malını mülkünü çalıp, yağmalayıp” (Maitr 203r 18)
Kar. *karmala-* “yağmalamak, talan etmek, çalmak” (DLT III 354)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi.
Çağdaş lehçelerde ise “yağmalamak, talan etmek, çalmak” anlamlarında **Özb.**
karmala-, **Kzk.** *karmala-*, **KırTat.** *karmala-*, **Tel.** *karmada-* şekillerinde
bulunmaktadır. (EDPT 660b)

katıgla- “çabalamak, zorlamak” < *katıg+la-* (EDPT 600a)

Uyg. *katıgla-* “çabalamak, zorlamak”
ayaların kavşurup katıglap “ayaklarını kavuşturup çabalayıp” (Hües-ts 150)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kavla- “birleştirmek” < *kav+la-* (OTWF 439)

Uyg. *kavla-* “birleştirmek”
bek kavlayu sika tutup “sıkıca birleştirerek sıkarak tutup” (BT XIII 5 73)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kêlinle- “gelin olmak” < *kêlin+le-* (OTWF 439)

Uyg. *kêlinle-* “gelin olmak” (USp 98 26)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kergekle- “gerek görmek, ihtiyaç duymak, istemek” < *kergek+le-* (OTWF 439)

Uyg. *kergekle-* “gerek görmek, ihtiyaç duymak, istemek”
anın kergeklep ukıtmış körkitmiş erür “Bu yüzden gerek görüp anlatmış,
göstermiştir” (Üİ 99a 20)
kergeklemiş tonı aşı “Elbise ve yiyeceğe ihtiyaç duymuş” (U I 26 9)
Kar. *kergekle-* “yokluğu dolayısı ile aramak, araştırmak” (DLT III 341)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş
lehçelerde “istemek” anlamında **Tkm.** *gerekle-* (TKT 253) **Kır.** *kerekte-* (KS 441)
Alt. *kerekte-* (ATS 106) **Hak.** *kirekte-* (HTS 252) şeklinde bulunmaktadır.

keyikle- “avlanmak” < *keyik+le-* (OTWF 439)

Uyg. *keyikle-* “avlanmak”
avlaguluk yerke te[gip] keyikle[gülük] “avlanılacak yere ulaşip avlanı[p]” (DKPAM
197)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kılıçla- “kılıçlamak” < *kılıç+la-* (OTWF 439)

Gök. *kılıçla-* “kılıçlamak”

y(è)t(i)nç (e)r(i)g kıl(i)çl(a)dı “Yedi eri kılıçladı” (KT K 5)

Uygur Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kar, Har, Kıp, Çağ ve Osm *kılıçla-* “kılıçlamak”

kışla- “kışı geçirmek” < *kış+la-* (OTWF 439)

Gök. *kışla-* “kışı geçirmek”

kışlap “kışı geçirip” (KT K 8)

Uyg. *kışla-* “kışı geçirmek”

kışladı “Kışı geçirdi” (EDPT 673a)

Kar. *kışla-* “kışı geçirmek” (DLT III 299)

Har. *kışla-* “kışı geçirmek” (ME 190 7)

Kıp. *kışla-* “kışı geçirmek” (BM 52r)

Çağ. *kışla-* “kışı geçirmek” (Sang 297v 9)

Osm. *kışla-* “kışı geçirmek” (TTS 2522)

kizle- “gizlemek, saklamak, kapatmak” < *kiz+le-* (EDPT 760b)

Uyg. *kizle-* “gizlemek, saklamak, kapatmak”

bekrü kizlep tut “Sıkı tut, iyi gizle” (İKPÖ LVI I)

Kar. *kizle-* “gizlemek, saklamak” (DLT III 300)

Har. *kizle-* “gizlemek, saklamak” (ME 131 8)

Kıp. *kizle-* “gizlemek, saklamak” (Tuh 14b 9)

Çağ. *kizle-* “gizlemek, saklamak” (Sang 313v 27)

Osm. *kizle-* “gizlemek, saklamak”

koldamla- “kusmak” < *koldam+la-* (OTWF 439)

Uyg. *koldamla-* “kusmak”

èligi üze koldamlayu “elinin üzerine kusarak” (AY 75 22)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

koltgula- “dilenmek, istemek” < *koltgu+la-* (OTWF 440)

Uyg. *koltgula-* “dilenmek, istemek”

katun kolup koltgulanmakın et'öz èltinür erti “Kadın rica edip dilenerek kendini göndertirdi” (DKPAMp 884)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kolula- “yemin etmek, derin derin düşünmek” < *kolula-* (OTWF 440)

Gök. *kolula-* “yemin etmek”

m(e)n koluladukum kam(a)gda (e)rklig yultuz (e)rmiş “Ben yemin ederim ki her tarafta kuvvetli yıldız imiş” (Toyok II ön taraf 6)

Uyg. *kolula-* “yemin etmek, derin derin düşünmek”

sakınu kolulasar “düşünerek yemin etse” (EDPT 621b)

kolulap tuñlagul “derin derin düşünüp dinle” (U II 7 6)

Kelime uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kovla- .kovalamak” < *kov+la-*

Uyg. *kovla-* .kovalamak”

kovladımız erser “koyaladık ise” (Chuas 103)

Kelime Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde tespit edilemedi.

Kıp. *kovla-* .kovalamak” (Kİ 76)

Çağ. *kavla-* .kovalamak” (Sang 278r 17)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

kökle- “(eğer bağı) bağlamak” < *kök+le-* (OTWF 440)

Uyg. *kökle-* “(eğer bağı) bağlamak” (Ernte 106)

Kar. *kökle-* “(eğer bağı) bağlamak” (DLT III 300)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

körkle- “güzelleşmek” < *körk+le-* (EDPT 744a)

Uyg. *körkle-* “güzelleşmek”

yağız yer yüzi yaşardı körkleledi “Kara yeryüzü yeşerdi ve güzelleşti” (TT I 4)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

körümle- “rüya görmek” < *körüm+le-* (OTWF 440)

Uyg. *körümle-* “rüya görmek”

et’özi körümlep “rüya görüp” (ShoAgon 1 127)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

körünçle- “göstermek, ortaya çıkarmak” < *körünç+le-* (OTWF 440)

Uyg. *körünçle-* “göstermek, ortaya çıkarmak”

körünçle/ “göstermek” (Maitr 205r 2)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

közle- “gözetlemek” < *kö-z+le-* (EDPT 760b, OTWF 440)

Uyg. *közle-* “gözetlemek”

közleyür men “Gözetliyorum” (IB 64)

Kar. *közle-* “gözetlemek” (DLT III 300)

Har. *közle-* “gözetlemek” (EDPT 760b)

Kıp. *közle-* “gözetlemek” (Kİ 82)

Çağ. *közle-* “gözetlemek” (Sang 305v 23)

Osm. *gözle-* “gözetlemek” (TTS 1826)

kulunla- “(at) yavrulamak” < *kulun+la-* (OTWF 441)

Uyg. *kulunla-* “(at) yavrulamak”

ak bisi kulunlamış “Ak at yavrulamış” (IB 5)

Kar. *kulunla-*, *kulna-* “(at) yavrulamak” (DLT III 92, 302)

Har. *kulunla-* “(at) yavrulamak” (KE 176v 12)

Kıp. *kulunla-* “(at) yavrulamak” (CCG)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *kulunla-* “(at) yavrulamak” (TTS 2729)

Anadolu ağızlarında:

kulunla-, *kulunna-* “(at) yavrulamak” (DS 8 3002)

Kelime “(at) yavrulamak” anlamında **Az.** *gulunla-* (AzTS 572) **Tkm.**

gulanla- (TKT 306) **Özb.** *kulunli-* (ÖTİL 594) **YUyg.** *kulunli-* (YUT 248) şeklinde bulunmaktadır.

kuşla- “kuş avlamak” < *kuş+la-* (OTWF 441)

Uyg. *kuşla-* “kuş avlamak”

kuşu kuşlayu barmış “Kuşu avlayıvermiş” (IB 43)

Kar. *kuşla-* “kuş avlamak” (DLT III 299)

Har. *kuşla-* “kuş avlamak” (Kutb 146)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

küçle- “güçlendirmek” < *küç+le-* (EDPT 697b)

Uyg. *küçle-* “güçlendirmek”

öz tözi küçlemiş üklmiş erser “kendi cevherini güçlendirmiş ve çoğaltmış ise” (Abhi B 2110)

Kelime Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde tespit edilemedi.

Kıp. *küçle-* “güçlendirmek” (Tuh 29b 10)

Osm. *güçle-* “zorlamak” (TTS 1849)

küle- “övmek, methetmek” < *kü+le-* (OTWF 441, EDPT 716a)

Uyg. *küle-* “övmek, methetmek”

öger küleyür ertim “Övüp methediyordum” (Hüen-ts 1957)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

künile- “kıskanmak, çekememek” < *küni+le-* (OTWF 441)

Uyg. *künile-* “kıskanmak, çekememek”

körüp küniledim erser “görüp kıskandım ise” (AY 136 13)

Karahanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Har. *künile-* “kıskanmak, çekememek” (Kutb 108)

Kıp. *künile-, künl-* “kıskanmak, çekememek” (Kİ 98, Tuh 26b 10)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *günüle-* “kıskanmak, çekememek” (TTS 1875)

Çağdaş lehçelerde kelime “kıskanmak, çekememek” anlamlarında **Kzk.** *künde-*, **Kır.** *künülö-*, **Kk.** *künle-*, **Nog.** *künle-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 733a)

kürle- “aldatmak, dolandırmak” < *kür+le-* (OTWF 441)

Uyg. *kürle-* “aldatmak, dolandırmak” (Chuas III)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

lala- “kesmek, doğramak” < Çin *lat+la-* (OTWF 441)

Uyg. *lala-* “kesmek, doğramak”

yumşak sokup lalap “çiğneyerek yumuşatıp ve sonunda kesip” (H I 131)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

mañla- “yürümek” < *mañ+la-* (EDPT 769b)

Uyg. *mañla-* “yürümek”

kşatrik begler mañın mañlap “Kşatrik Beyleri adımlarını atıp” (U I 8 16)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

mèñile- “sevinmek, mutlu olmak” < *mèñi+le-* (EDPT 770a)

Uyg. *mèñile-* “sevinmek, mutlu olmak”

mèñileyür men “Mutlu oluyorum” (IB 1)

mèñi mèñileyür “Beni mutlu ediyor” (TT 6 198)

Uygur Türkçesinden sonra “sevinmek, mutlu olmak” anlamlarında *mênjile-* fiili tespit edilemedi.

meñle- “(tahıl) aramak, (tahıl, yem) yemek” < *meñ+le-* (EDPT 769b)

Uyg. *meñle-* “(tahıl) aramak, (tahıl, yem) yemek”

meñleyü barmış “Yiyecek aramak için varmış” (IB 49)

Kelime *meñle-* “(tahıl) aramak, (tahıl, yem) yemek” anlamlarında Uygur

Türkçesinden sonra tespit edilemedi, ancak DLT’de “(tahıl) aramak, (tahıl, yem) yemek” anlamlarında *meñlet-* şeklinde fiilin faktitifli şekli bulunmaktadır.

nomla- “vaaz etmek, dini öğretmek” < *nom+la-* (OTWF 441)

Uyg. *nomla-* “vaaz etmek, dini öğretmek”

nom nomladı “Kuralları vaaz etti” (İKPO XLVI V)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

odgurakla- “kesinleştirmek” < *odgurak+la-*

Uyg. *odgurakla-* “kesinleştirmek”

anı odguraklakalır üçün “onu kesinleştirmek için” (Üİ 98a 17)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ogurla- “çalmak” < *ogrı+la-* (OTWF 441)

Eski Türkçede “hırsız” anlamında isim olarak sadece *ogrı* şekli bulunmaktadır, fiil şekli olarak da Eski Türkçede sadece *ogurla-* şekli bulunmaktadır.

Uyg. *ogurla-* “çalmak”

tavarın ogurladımız erser “malını çaldık ise” (U II 85 22)

Kar. *ogrıla-* “çalmak” (DLT I 316)

Har. *ogrıla-* “çalmak” (Kutb 114)

Kıp. *ogurla-* “çalmak” (Kİ 16)

Çağ. *ogurla-* “çalmak” (Sang 76r 9)

Osm. *ogrıla-, ogurla-* “çalmak” (TTS 3914)

opla- “hücum etmek, saldırmak, ileriye atılmak” < *op+la-* (EDPT 11a)

Gök. *opla-* “hücum etmek, saldırmak, ileriye atılmak”

opl(a)yu t(e)gdi “hücum etti” (KT D 32)

Göktürkçeden sonra taranan eserlerde kelime tespit edilemedi.

orla- “bağırışmak, çığırışmak” < *orı+la-* (EDPT 230a)

Uyg. *orla-* “bağırışmak, çığırışmak”

katıg ünin orladı “Yüksek sesle bağırıldı” (U III 58 5)

Kar. *orıla-* “bağırışmak, çağırışmak” (DLT I 309)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise “bağırışmak, çağırışmak” anlamlarında **Hak.** *orla-*, **Kob.** *orla-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 230a)

otuñla- “ateş yakmak, ateşe odun atmak” < *otuñ+la-* (OTWF 442)

Uyg. *otuñla-* “ateş yakmak, ateşe odun atmak”

otuñlayu “ateşe odun atarak” (M III 28 2)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

oynaşla- “sevgili edinmek, aldatmak” < *oynaş+la-*

Uyg. *oynaşla-* “sevgili edinmek, aldatmak”

m(e)n[in] anam adın érke oynaşladı “Benim anam başka erkekle (sizi) aldattı” (DKPAM 4011)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

öbkele- (bk. *övkele-*)

ögrünçüle- “tenezzühe çıkmak, eğlence tertipleme” < *ögrünçü+le-* (OTWF 442)

Uyg. *ögrünçüle-* “tenezzühe çıkmak, eğlence tertipleme”

teg ögrünçülegülüg ügenler bolur “(Üzerinde sal ve kayıklarla) tenezzühe çıkılan nehirler vardır” (Maitr 31 24)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ömgekle- (bk. *emgekle-*)

öñle- “renklenmek, kızarmak” < *öñ+le-* (OTWF 443)

Uyg. *öñle-* “renklenmek, kızarmak”

öñlemiş altın “kızarmış altın” (BT XIII 1 59)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi. DLT’de ise “renklenmek, kızarmak” anlamında *öñlen-* fiili vardır. (DLT I 289)

örle- “(güneş, ay vb...) yükselmek” < *ör+le-* < *örü+le-* (OTWF 443)

Uyg. *örle-* “(güneş, ay vb...) yükselmek”

örleyü “(güneş) yükselerek” (ÇB 281)

Kar. *örle-* “(güneş, ay vb...) yükselmek” (KB 2646)

Har. *örle-* “(güneş, ay vb...) yükselmek” (ME 10 3)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *örle-* “(güneş, ay vb...) yükselmek” (Sang 70r 7)

Osmanlıcada kelime tespit edilemedi.

ötikle- “(borç) ödemek” < *ötik+le-* (OTWF 443)

Uyg. *ötikle-* “(borç) ödemek”

ötük bérim ötiklegülük “ayakkabı borcunu ödemek” (AY 6 18)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ötle- “nasihat etmek” < *öt+le-* (EDPT 57b)

Gök. *ötle-* “nasihat etmek”

in(i)me ogl(i)ma (a)nça ötl(e)d(i)m “Kardeşime, oğluma öyle nasihat ettim” (Ong 11)

Uyg. *ötle-* “nasihat etmek”

ötleyür biz “Nasihat ederiz” (İKPÖ XX VII)

yumşak sawın ötleyü “yumuşak sözlerle nasihat ederek” (TT VIII G 6)

Kar. *ötle-* “nasihat etmek” (KB 2204)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

övkele- “öfkelenmek” < *övke+le-* (OTWF 444)

Uyg. *övkele-* “öfkelenmek”

oglı öginte kañınta öbkelepen tezipeñ barmış “Oğlu annesine babasına öfkelenerek

evden gitmiş” (IB 58)

ödsüz kolusuz övkelemez bulganmazlar “Vakitli vakitsiz öfkelenip sinirlenmezler”
(Maitr 59 14)

Kar. *öpkele-* “öfkelenmek” (DLT I 317)

Har. *öwkele-, efkele-, öfkele-, öwkelen-* “öfkelenmek” (ME 148 3; Kutb 19, 121)

Kıp. *öpkele-* “öfkelenmek” (CCI)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *öfkelen-* “öfkelenmek”

sakla- “saklamak, korumak” < *sak+la-* (EDPT 810a)

Uyg. *sakla-* “saklamak, korumak”

küzedingeli saklagalı “koruyalı saklayalı” (Abhi H 31 v 6)

Kar. *sakla-* “saklamak, korumak” (KB 2220)

Har. *sakla-* “saklamak, korumak” (Kutb 153)

Kıp. *sakla-* “saklamak, korumak” (Kİ 59)

Çağ. *sakla-* “saklamak, korumak” (Sang 230r 3)

Osm. *sakla-* “saklamak, korumak”

salla- “sal ile geçmek” < *sal+la-* (EDPT 825a)

Uyg. *salla-* “sal ile geçmek”

sallap keçdim “Sal ile geçtim” (Ş G 1)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sanla- “isim yapmak, ünlü olmak” < *san+la-* (OTWF 444)

Uyg. *sanla-* “isim yapmak, ünlü olmak”

sanlayu “ün yaparak” (TT I 84)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sapanla- “saban olarak kullanmak” < *sapan+la-* (OTWF 443)

Uyg. *sapanla-* “saban olarak kullanmak”

örtlüg yalınlig sapanın tilimizni sapan[layurlar] “Alevli ve kızgın saban ile dilimizi
saban olarak kullanıyorlar” (Maitr 66 15, 16)

Kar. *sabanla-* “saban olarak kullanmak” (DLT III 342)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sapla- “saplamak, (yay) germek” < *sap+la-* (OTWF 444)

Uyg. *sapla-* “saplamak, (yay) germek”

okın saplap “okunu saplayıp” (U III 57 3)

Kar. *sapla-* “saplamak” (DLT III 296)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *sapla-* “saplamak”

savıkla- “söylemek” < *savık+la-* (OTWF 449)

Uyg. *savıkla-* “söylemek”

kogşar savıklar “gevşer ve söyler” (TT VIII I 3)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

savla- “söylemek, konuşmak” < *sav+la-* (OTWF 445)

Uyg. *savla-* “söylemek, konuşmak”

savıg savlasar “sözü söylese” (BT I 73)

Kar. *savla-* “söylemek, konuşmak” (DLT III 297)
Harezmi Türkçesinden sonra kelime tespit edilemedi.

sémekle- “cenaze töreni düzenlemek” < *sémek+le-* (OTWF 445)

Uyg. *sémekle-* “cenaze töreni düzenlemek”

sémeklegeli “cenaze töreni düzenleyeli” (AY 5 2)

yüz miñ kişiler birle sémeklep “yüz bin kişiyle cenaze töreni düzenleyip” (AY 602 15, 16)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sızla- “sızlamak” < *sızı+la-* (EDPT 863a)

Uyg. *sızla-* “sızlamak” (TT VII 35 22)

Kar. *sızla-* “sızlamak” (DLT III 297)

Kelime Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *sızla-* “sızlamak” (Sang 252v 11)

Osm. *sızla-* “sızlamak”

simle- “ezmek, parçalamak” < **sim+le-* (EDPT 829a)

Uyg. *simle-* “ezmek, parçalamak” (H I 157)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

siñile- “(köpek) sızlamak, havlamak” < *siñi+le-* (OTWF 445)

Uyg. *siñile-* “(köpek) sızlamak, havlamak”

monçulayu siñiledi “(köpek) böylece sızladı” (AY 624 3)

Kar. *siñile-* “(köpek) soğuktan sızlamak, havlamak” (DLT III 405)

Har. *siñile-* “(köpek) soğuktan sızlamak, havlamak” (ME 187 4)

Kıp. *siñilde-* “(köpek) açlıktan veya soğuktan) sızlamak, havlamak” (Kİ 54)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *siñile-, siñilde-* “(köpekler) inilti ve ses çıkarmak” (TTS 3477)

sola- “zincirlemek” < *so+la-* < Çin *suo* “zincir” (OTWF 445)

Uyg. *sola-* “zincirlemek”

kemi solap turgurtı “Gemiye zincirleyip durdurdu” (İKPÖ XXXI VI)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sözle- “söylemek” < *söz+le-* (OTWF 445)

Uyg. *sözle-* “söylemek”

nè üçün ekileyü kergeklep sözleti “Niçin yeniden gerek diye söyledi” (Üİ 99b 12)

Kar. *sözle-* “söylemek” (DLT III 296)

Har. *söyle-, sözle-* “söylemek” (‘Ali 13)

Kıp. *söyle-, sözle-* “söylemek” (Kİ 52)

Çağ. *sözle-* “söylemek” (ŞHD 19a 8)

Osm. *söyle-* “söylemek”

süle- “asker sevk etmek” < *sü+le-* (OTWF 445)

Gök. *süle-* “asker sevk etmek”

t(e)m(i)r k(a)p(ı)gka t(e)gi sü(l)e(d(i)m “Demir kapıya kadar asker sevk ettim” (KT G 4)

Uyg. *süle-* “asker sevk etmek”
sü sülep “asker sevk edip” (U II 78)

Kar. *süle-* “asker sevk etmek” (DLT III 271)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra taranan eserlerde tespit edilemedi. Kıpçak Türkçesinde *sü* “asker” sadece TA’da geçmektedir.(KTS 244)

sü “asker” bu kelime genelde 15. yüzyıla kadar kullanılır, bu dönemden sonra nadiren kullanılır. Osmanlıcada *subaşı* “komutan” *sü+başı* > *subaşı* kelimesi vardır.

tagonla- “yataklık etmek” < *tagon+la-* (OTWF 445)

Uyg. *tagunla-* “yataklık etmek” (TT IV 8 72)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

talkokla- “(canlılara) işkence etmek” < *talkok+la-* (OTWF 445)

Uyg. *talkokla-* “(canlılara) işkence etmek”

et’özüg talkokladaçı tamu “cehennemde (günahkar insanların) bedenleri işkence görecek” (BT II 552)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

talula- “seçmek” < *talula-* (OTWF 445)

Uyg. *talula-* “seçmek”

talulapan “seçip” (IB 16)

kün talulamaz “gündüz seçemez” (TT VI 227)

Kar. *talula-* “seçmek” (DLT III 326)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tamgala- “damgalamak, mühürlemek” < *tamga+la-* (OTWF 446)

Uyg. *tamgala-* “damgalamak, mühürlemek”

tamgalap “damgalayıp” (Toyok II Ön 5)

Kar. *tamgala-* “damgalamak, mühürlemek” (DLT III 353)

Har. *tamgala-* “damgalamak, mühürlemek” (KE 161r 2)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *damgala-* “damgalamak, mühürlemek”

Kelime çağdaş lehçelerde “damgalamak, mühürlemek” anlamında **Az.** *damgala-* (AzTS 229) **YUyg.** *tamgili-* (YUT 388) **Krç-Blk.** *tamgala-* (KMT 375) **Kır.** *tamgala-* (KS 704) şeklindedir.

tançgala- “eti parçalamak, kesmek” < *tançga+la-* (OTWF 446)

Uyg. *tançgala-* “eti parçalamak, kesmek”

sansız üküş tınlıglarıg ağızları üze tançgalayu ölürip “sayısız canlıyı ağızlarıyla parçalayarak öldürüp” (U I 45 17)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tançula- “dilimlemek, parçalamak” < *tançu+la-* (OTWF 446)

Uyg. *tançula-* “dilimlemek, parçalamak”

agzınta tançulap “ağzında parçalayıp” (U III 85 18)

Kar *tançula-* “dilimlemek, parçalamak” (KB 4601)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tanukla- “tanıklık etmek, şahadet etmek, tasdik etmek” < *tanuk+la-* (OTWF 446)

Uyg. *tanukla-* “tanıklık etmek, şahadet etmek, tasdik etmek”
bilge bilig ödinte tanuklayur “Dharma vaktinde tanıklık eder” (Üİ 111b 3)
Kelime Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde tespit edilemedi.

Kıp. *tanıkla-* “tanıklık etmek” (TZ)

Kelime Çağatay Türkçelerinde tespit edilemedi.

Osm. *tanıkla-* “tanıklık etmek”

tañla-(I) “(güneş) doğmak” < *tañ+la-* (OTWF 447)

Uyg. *tañla-* “(güneş) doğmak”
tañ tañlayur erken “güneş doğarken” (İKPÖ XXXI VII)
Kelime Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde tespit edilemedi.

Kıp. *tañla-* “(güneş) doğmak” (Kİ 65)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tañla-(II) “şaşırmak, taaccübe düşmek” (OTWF 447)

Uyg. *tañla-* “şaşırmak, taaccübe düşmek”
tañlayur men “Şaşıyorum” (M I 37)

Kar. *tañla-* “şaşırmak, taaccübe düşmek” (DLT III 403)

Har. *tañla-*, *dañla-* “şaşırmak, taaccübe düşmek” (Kutb 170, ‘Ali 29 51)

Kıp. *tañla-*, *dañla-* “şaşırmak, taaccübe düşmek” (Kİ 65, Tuh 26a 13)

Çağ. *tañla-*, *tanla-* “şaşırmak, taaccübe düşmek” (Sang 162v 27)

Osm. *tañla-*, *dañla-* “şaşırmak, taaccübe düşmek” (TTS 1001)

tapla- “beğenmek, kabul etmek, uygun görmek, memnun olmak, ağırlamak” < *tap+la-* (EDPT 440a)

Gök. *tapla-* “beğenmek, tasvip etmek, kabul etmek”
(e)çim k(a)g(a)n kutı t(a)plam(a)dı “Amcam hakanın ruhu tasvip etmedi” (BK D 35)

Uyg. *tapla-* “beğenmek, kabul etmek, uygun görmek, memnun olmak, ağırlamak”
tapladukumın tutar men “Sevdiklerimi tutarım” (IB 3)
kün ay teñri taplamaz “Gün ve ay Tanrısı uygun görmez” (Chuas 117)
men kentü özüm ök beglig taplagay men “Ben kendim beyliği kabul edeceğim” (U II 21 8)

kamagın tapladı “Hepsini ağırladı” (TT I 90)

Kar. *tapla-* “kabul etmek, razı olmak” (DLT III 293)

Har. *tapla-* “uygun bulmak, kabul etmek” (ME 150 7)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra taranan eserlerde tespit edilemedi.

tartınla- “çekiştirmek” < *tartın+la-*

Kelime özellikle Abhi’de *tart-* fiili ile birlikte ikileme şeklinde kullanılmaktadır.

Uyg. *tartınla-* “çekiştirmek”

y(i)me ök tartar tartınlayur için “yine çok fazla çekip çekiştirdiği için” (Abhi B513)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

teginçüle- “ulaşmak, yetişmek, erişmek” < *teginçü+le-* (OTWF 447)

Uyg. *teginçüle-* “ulaşmak, yetişmek, erişmek”
edgüke teginçülemek “iyiye ulaşmak” (BT V 266)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tegirmile- “çepeçevre sarmak” < *tegirmi+le-* (EDPT 487a)

Uyg. *tegirmile-* “çepeçevre sarmak”

tegirmileyü avlap “çepeçevre sararak avlayıp” (U IV 8 20)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tegrikle- “etrafında toplanmak” < *tegrik+le-* (EDPT 487a)

Uyg. *tegrikle-* “etrafında toplanmak”

süsin tegresinte tegriklep “askerin etrafında toplanıp” (TT X 337)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tênle- “ölçmek, hesaplamak, karşılaştırmak” < *tên+le-* (OTWF 447)

Uyg. *tênle-* “ölçmek, hesaplamak, karşılaştırmak”

kamag suturlarig ténlemek atlıg “bütün sutraları karşılaştırmak adlı” (Hüen-ts 1833)

Kar. *tênle-* “ölçmek, hesaplamak” (DLT III 403)

Har. *tênle-* “ölçmek, hesaplamak” (EDPT 521b)

Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *denkle-* “ölçmek, hesaplamak, denkleştirmek”

Kelime çağdaş lehçelerde “ölçmek, hesaplamak, denkleştirmek” anlamında Türkmen Türkçesinde *deñle-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 521b)

terkle- “acele etmek” < *terk+le-* (OTWF 447)

Uyg. *terkle-* “acele etmek”

êr terkleyü kelir “Adam acele ile geliyor” (IB 7)

terkleyü keltiler “acele geldiler” (MI I 13 17)

Kar. *terkle-* “acele etmek” (DLT III 445)

Har. *terkle-* “acele etmek” (EDPT 545b)

Kıp. *terkle-* “acele etmek” (KTS 271)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

terle- “terlemek” < *ter+le-* (EDPT 548a)

Uyg. *terle-* “terlemek”

tarıgçı beglerniñ alınları terleyü “köylü beylerin alınları terleyerek” (Ernte 31)

Kar. *terle-* “terlemek” (DLT III 293)

Har. *terle-* “terlemek” (Kutb 178)

Kıp. *derle-, terle-* “terlemek” (Kİ 38, Tuh 25b 7)

Çağ. *terle-* “terlemek” (Sang 192r 14)

Osm. *terle-* “terlemek”

têtigle- “(bir işi yapabilecek kadar) zeki olmak” < *têtig+le-* (OTWF 448)

Uyg. *têtigle-* “(bir işi yapabilecek kadar) zeki olmak”

tutyakıg titser tuygalı têtigler “Duyduklarını sağlam bir şekilde değerlendirecek kadar zekiler” (BT XIII 18 2)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tevle- “aldatmak, kandırmak” < *tev+le-* (OTWF 447)

Uyg. *tevle-* “aldatmak, kandırmak”

neçe tevledimiz kürledimiz erser “her ne kadar aldattık, kandırdık ise” (Chuas 111)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tuyla- “dinlemek” *tuyl* < *tuyl+la-* “dinlemek” (KT G 2)

Uyg. *tuyla-* “dinlemek”

tuylayu “dinleyerek” (BT I B 37)

Kar. *tuyla-* “dinlemek” (KB 2947)

Har. *tuyla-* “dinlemek” (NF 420 14)

Kıp. *tuyla-* “dinlemek” (GT 337 1)

Osm. *dinle-* “dinlemek”

tigile- “(su, yel) çağıldamak, uğuldamak” < *tigi+le-* (OTWF 448)

Uyg. *tigile-* “(su, yel) çağıldamak, uğuldamak”

yel tigilep “yel uğuldayıp” (TT I 15)

Kar. *tigile-* “(su, yel) çağıldamak, uğuldamak” (DLT III 326)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tilikle- “dilemek, istemek” < *tilik+le-* (OTWF 448)

Uyg. *tilikle-* “dilemek, istemek” (BT V 18 49)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tişle- “dişlemek, ısırarak” < *tiş+le-* (EDPT 564b)

Uyg. *tişle-* “dişlemek, ısırarak”

öndün iki tişin otura tişlep “önden iki dişle ısırıp” (H I 152)

Kar. *tişle-* “dişlemek, ısırarak” (DLT III 294)

Har. *tişle-* “dişlemek, ısırarak” (Kutb 180)

Kıp. *tişle-* “dişlemek, ısırarak” (Kİ 39)

Çağ. *tişle-* “dişlemek, ısırarak” (Sang 194v 22)

Osm. *dişle-* “dişlemek, ısırarak”

tokla- “(saç) vurdurmak, kestirmek” < *tok+la-* (EDPT 522a)

Uyg. *tokla-* “(saç) vurdurmak, kestirmek”

ol başın toklamış “O saçımı kestirmiş” (DKPAM 526)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi

toyla- “vurmak” < **toyl+la-* (EDPT 522a)

Uyg. *toyla-* “vurmak”

tokırlar toylayurlar “vururlar” (Maitr 110 15)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

torla- “aşırı gitmek, haddini aşmak” < *tor+la-* (OTWF 448)

Uyg. *torla-* “aşırı gitmek, haddini aşmak” (Maitr 139 r 11)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

toyla- “toy tertip etmek” < *toy+la-* (OTWF 448)

Uyg. *toyla-* “toy tertip etmek”

tinlıglar birle tonlap “canlılar ile toy tertip edip” (MaitrGeng 10a 11)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tugla- “tuğ dikmek” < *tug+la-*

Uyg. *tugla-* “tuğ dikmek”

terin taglar içinte törtdin sınar bag tuglap “derin dağlar içinde dört tarafa bölük

(yerleştirip) tuğ dikip” (AY 631 11)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tumlı- “soğumak” < *tum+lı-* (+*lA-* ekinin yerine)

Clauson kelimenin kökenini *tum+lı-* şeklinde açıklayarak, buradaki “+*lI-*” ekinin “+*lA-*” ekinin yerine kullanıldığını, bu kullanımın çok seyrek bir kullanım olduğunu ifade eder. (EDPT 506b)

Uyg. *tumlı-* “soğumak”

ölüp bütün et’özi tumılıp “ölüp bütün vücudu soğuyup” (AY 4 20)

Kar. *tumlı-* “soğumak” (DLT III 294)

Karahanlı Türkçesinden sonra kelime tespit edilemedi.

tüple- “(bir şeyin aslını) araştırmak, kökünü incelemek” < *tüp+le-* (OTWF 448)

Uyg. *tüple-* “(bir şeyin aslını) araştırmak, kökünü incelemek”

balık tüplezün “şehir araştırılsın” (Ht V6a 21)

Kar. *tüple-* “(bir şeyin aslını) araştırmak, kökünü incelemek” (DLT III 293)

Har. *tüple-* “(bir şeyin aslını) araştırmak, kökünü incelemek” (ME 40 5)

Kıp. *tible-* “(bir şeyin aslını) araştırmak, kökünü incelemek” (Kİ 37)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

türgekle- “(beze) sarmak, dürmek” < *türgekle+le-*

Uyg. *türgekle-* “(beze) sarmak, dürmek”

parmanuşı türgeklemiş “Parmanuşı adlı rahibi beze sarmış” (Abhi B 1945)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

uçuzla- “hor görmek, aşağılamak” < *uçuz+la-* (OTWF 449)

Uyg. *uçuzla-* “hor görmek, aşağılamak”

nomug uçuzladaçı “öğretiyi aşağılayacak” (Hüen-ts 101)

Kar. *uçuzla-* “hor görmek, hakaret etmek” (DLT I 54, 301)

Kelime “hor görmek, aşağılamak, hakaret etmek” anlamlarında Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi. Türkiye Türkçesinde “ucuzlamak, değerini kaybetmek” anlamlarında kullanılmaktadır.

udıkla- “uyuklamak” < *udık+la-*

Clauson kelimenin etimolojisini *udık+la-* şeklinde açıklamıştır. *udı-* fiilinin daha sonraki dönemlerde *uhla-*, *ukla-* gibi farklı şekillerde karşımıza çıktığını belirtmektedir. (EDPT 49b) Erdal, *udıkla-* fiilinin kökeninin tıpkı *savıkla-* fiili gibi anlaşılması güç bir fiil olduğundan bahsetmektedir. (OTWF 449)

Uyg. *udıkla-* “uyuklamak”

başı tegzinür udıklar “Başı (yastığa) değer değmez uyuklar” (TT VIII 1 8)

Kar. *udıkla-* “uyuklamak” (DLT III 339)

Har. *uyukla-* “uyuklamak” (KE 134r 3)

Kıp. *uyukla-* “uyuklamak” (Tuh 37a 5)

Çağ. *uyukla-* “uyuklamak” (ŞHD 51a 2)

Osm. *uyukla-* “uyuklamak”

Anadolu ağızlarında *uyukla-*, *yuhla-* “uyuklamak” (DS 11 4313)

ugutla- “mayalanmak” < *ugut+la-* (OTWF 449)

Uyg. *ugutla-* “mayalanmak”

yerte saçmış urug evin en ilki ugutlayur “nasıl yere saçılmış tohum taneleri ilk önce mayalanır (ise)” (Maitr 42 10, 11)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ülgüle- “saymak, hesap etmek” < *ülgü+le-* (OTWF 449)

Uyg. *ülgüle-* “saymak, hesap etmek”

ülgüleser “hesaplasa” (Üİ 97b 13)

Kar. *ülgüle-* “saymak, hesap etmek” (KB 792)

Kelime Karahlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ülügle- “bölmek, taksim etmek” < *ülüg+le-* (OTWF 449)

Uyg. *ülügle-* “bölmek, taksim etmek”

yip tuta ülügleyürler “İp tutarak bölüyorlar” (Maitr 52 5)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ümele- “konuk olmak” < *üme+le-*

Kelimeyi Thomsen *ömeleyü* şeklinde okuyarak kelimeye “sürünerek” anlamı vermiştir. Clauson bu kelimeyi *ömele-* “konuk olmak” şeklinde okumuştur. Talât Tekin kelimenin *ümele-* “konuk olmak” şeklinde okunması gerektiğini belirtmiştir. (IB 44)

Uyg. *ümele-* “konuk olmak”

er ümeleyü barmış “Adam konuk olmuş” (IB 47)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ütüle- “kızgın demirle yakmak” < *ütü+le-* (OTWF 450)

Kelime Maitrisimit’te *ütüle-* şeklinde geçmektedir, bu da *ütüg+le-* şekliinden gelmektedir.

Uyg. *ütüle-* “kızgın demirle yakmak”

et’özlerin ütüyürler “Vücutlarını kızgın demirlerle yakıyorlar” (Maitr 84 54)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi.

üzele- “üste çıkmak, üst tarafa çıkmak” < *üze+le-* (EDPT 288a)

Uyg. *üzele-* “üste çıkmak, üst tarafa çıkmak”

tunl(ı)glarnıy üzeleyü “canlılarını üste çıkararak” (AY 266 6)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise kelime “bir yerin üstüne çıkmak, üstünde olmak” anlamlarında arkaik olarak sadece Tuva Türkçesinde *üzele-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 288a)

üzmele- “(dışarı) atmak, yok etmek” < *üzme+le-*

Clauson kelimenin kökenini *üzme+le* < *üzme* < *üz-me+* şeklinde açıklamıştır. (EDPT 288b) DTS’de ise kelime *üzmele-* şeklinde gövde olarak gösterilmiştir. (DTS 630) Erdal kelimenin Maitrisimit’te geçtiğini bundan dolayı EDPT ve DTS’de de geçtiğini, kökeninin tespit edilemediğini; ancak şüphesiz *üz-me+le-* şekliinden gelmektedir, demektir. (OTWF 450)

Uyg. *üzmele-* “(dışarı) atmak, yok etmek”

vijir örgün üze olurup nızvanlarıg tarkartı üzmeledi “Taht (vijir örgün < skr vajrasana) üzerine oturup ihtirasları yok etti” (Maitr 13 15, 16)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yagıla- “düşmanla çarpışmak” < *yagi+la-* (OTWF 450)

Uyg. *yagıla-* “düşmanla çarpışmak” (TT IX 74)

Kar. *yagıla-* “düşmanla çarpışmak” (DLT III 328)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yakala- “sınır belirlemek, sınır tanzim etmek” < *yaka+la-* (OTWF 450)

Uyg. *yakala-* “sınır belirlemek, sınır tanzim etmek”

anta yakaladım “Orada sınırı belirledim” (§ D 8)

Kelime “sınır belirlemek, sınır tanzim etmek” anlamında sadece Uygur Türkçesinde tespit edildi.

yalinla- “alevlenmek, yanmak” < *yalin+la-* (OTWF 450)

Uyg. *yalinla-* “alevlenmek, yanmak” (EDPT 932a)

Karahanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Har. *yalinla-* “alevlenmek, yanmak” (ME 128 7)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yañıla- “yenilemek, onarmak” < *yañi+la-* (OTWF 407, EDPT 952a)

Uyg. *yañıla-* “yenilemek, onarmak”

ötünti yañılayu ayıdı “rica etti, tekrardan söyledi” (BT I B 9)

Kar. *yañıla-* “yenilemek, onarmak” (DLT III 406)

Har. *yañıla-* “yenilemek, onarmak” (Kutb 68)

Kıp. *yañıla-*, *yeñile-* “yenilemek, onarmak” (KTS 310, 318)

Çağ. *yañla-*, *yeñle-* “yenilemek, onarmak” (EDPT 952a)

Osm. *yeñile-* “yenilemek, onarmak”

yatla- “düşmanca hareket etmek, kaçınmak, uzaklaşmak” < *yat+la-* (OTWF 450)

Uyg. *yatla-* “düşmanca hareket etmek, kaçınmak, uzaklaşmak”

yatlasar biz “düşmanca hareket etsek” (USp 77 17)

Kar. *yatla-* “yabancı saymak” (DLT III 308)

Kelime Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *yatla-* “yabancı saymak” (Sang 326v 6)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

yavızla- “kötülemek, yermek” < *yavız+la-* (OTWF 450)

Uyg. *yavızla-* “kötülemek, yermek” (BT III 1092)

Kar. *yavuzla-* “kötülemek, yermek” (DLT III 342)

Har. *yavuzla-* “kötülemek, yermek” (KE 84r 8)

Kıp. *yavuzla-* “kötülemek, yermek” (TA 42a 13)

Kelime Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *yavuzla-* “kötülemek, yermek” (TTS 4427)

yayla- “yaylamak, yazı geçirmek” < *yay+la-* (OTWF 450)

Uyg. *yayla-* “yaylamak, yazı geçirmek”

anta yayladım “Orada yazı geçirdim” (§ D 8)

Kar. *yayla-* “yaylamak, yazı geçirmek” (DLT III 311)

Har. *yayla-* “yaylamak, yazı geçirmek” (ME 148 5)

Kıp. *yayla-* “yaylamak, yazı geçirmek” (BM 53v)

Çağ. *yayla-* “yaylamak, yazı geçirmek” (Sang 340v 25)

Osm. *yayla-* “yaylamak, yazı geçirmek” (TTS 4446)

yazokla- “hata etmek, suç işlemek” < *yazok+la-* (OTWF 451)

Gök. *yazokla-* “hata etmek, suç işlemek”

yazokla[...] “hata etmek[...]

 (BK D 36)

Uyg. *yazokla-* “hata etmek, suç işlemek”

emgetürler artuk yazoklap “eziyetlerini artırarak suç işleyip” (AY 556 8)

todamışka yazoklap “değersiz sanıp eziyet edip” (AY 556 11)

Kar. *yazokla-* “suçu yüzünden suçluyu yakalamak” (DLT III 342)

Har. *yazokla-* “hata etmek, suç işlemek” (Kutb 76)

Kıp. *yazokla-* “günah işlemek” (Kİ 93)

Çağdaş lehçelerde kelime sadece Kuman lehçesinde *yazukla-* “suç işlemek, hata etmek” anlamında bulunmaktadır. (EDPT 986a)

yègle- “tercih etmek” < *yèg+le-* (OTWF 451)

Uyg. *yègle-* “tercih etmek”

yègleyürler “tercih ederler” (Ht IV 1532)

Kar. *yègle-* “tercih etmek” (KB 1918)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yèlvile- “büyü yapmak, sihir yapmak” < *yèlvi+le-* (OTWF 451)

Uyg. *yèlvile-* “büyü yapmak, sihir yapmak” (Chuas 108)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yènigle- “ucuzlamak, hafiflemek” < *yènig+le-* (OTWF 451)

Uyg. *yènigle-* “ucuzlamak, hafiflemek”

nom erdinig yèniglemedin “Buda’nın mücevherini ucuzlatmadan” (AY 88 1)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yèrçile- “rehberlik etmek” < *yèrçi+le-* (OTWF 451)

Uyg. *yèrçile-* “rehberlik etmek”

men yèrçilep “ben rehberlik edip” (İKPÖ LX II)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yèrle- “yerleşmek” < *yèr+le-* (OTWF 451)

Eski Kır. *yèrle-* “yerleşmek”

k(a)ra s(e)η(i)r(i)g y(è)rl(e)d(i)m “Kara Senir’e yerleştim” (Kemçik 5)

Kelime Karahanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

Harezmi Türkçesinde “yerleşmek” anlamında *yèrle-* fiili yok; ancak bu anlamda *yèrlen-* fiili tespit edildi. (KE 107v 21)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *yèrle-* “yerleşmek” (Sang 349r 10)

Osmanlı Türkçesinde “yerleşmek” anlamında *yerleş-* fiili vardır.

Kelime arkaik olarak çağdaş lehçelerde *yerle-* “yerleşmek” şeklinde sadece Türkmencede tespit edildi. (EDPT 968a)

yidla- “kokmak” < *yid+la-* (OTWF 451)

Uyg. *yidla-* “kokmak”

yid yıpar yıdlayur “çeşitli kokular kokuyor” (TT IV 168 9)

Kar. *yıdla-* “kokmak” (DLT III 308)

Har. *yıyla-* “kokmak” (Kutb 91)

Kıp. *yıyla-* “kokmak” (Kİ 100)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *yıyla-, yiyle-* “kokmak” (TTS 4624)

yıgla- (bk. *ıgla-*)

yilla- “yılı geçirmek” < *yıl+la-* (OTWF 452)

Uyg. *yilla-* “yılı geçirmek”

takıgu yılka yorıdım yilladım “Tavuk yılında ordu sevk ettim, (orada) yılı geçirdim” (Ter G 2)

Kar. *yilla-* “yılı geçirmek” (KB 347)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yırla- (bk. *ırla-*)

yinçgele- (bk. *inçgele-*)

yogla- “yas tutmak” < *yog+la-* (OTWF 452)

Gök. *yogla-* “yas tutmak”

sıgtam(i)ş yoglam(i)ş “Ağlamış, yas tutmuş” (KT D 4)

Eski Kır. *yogla-* “yas tutmak”

yogladınız (M 42 5)

Uygurcada *yogla-* fiili tespit edilemedi.

Kar. *yogla-* “yas tutmak” (DLT III 309)

Harezmi Türkçesinde *yogla-* fiili tespit edilemedi.

Kıp. *yokla-* “ağlamak” (KTS 326)

yokla-(I) “aramak, yoklamak” < *yok+la-* (OTWF 452)

Uyg. *yokla-* “aramak, yoklamak”

evde kün küniñe yoklamak aşılmak bolur “Evde azalan şeyleri günü gününe yoklamak gerek” (TT VI 287)

Karahanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Har. *yokla-* “yoklamak, aramak” (KE 38r 14)

Kıp. *yohla-* “yoklamak, aramak” (CCG)

Çağ. *yokla-* “yoklamak, aramak” (Sang 343v 15)

Osm. *yokla-* “yoklamak, aramak”

Çağdaş lehçelerde “araştırmak, incelemek, aramak” anlamlarında **Az.** *yohla-* (AzTS 1253) **Kır.** *cokto-* (KS 219) **Krç-Blk.** *cokla-* (KMT 156)

yokla-(II) “yükselmek, yükseğe çıkmak, (Oznaçenneya) ölmek”

Eski Kır. *yokla-* “yükselmek, yükseğe çıkmak, (Oznaçenneya) ölmek”

(è)r (e)rd(e)min üç(ü)n y(o)kl(a)dı “Adam erdemi için yükseldi” (Uybat III b 4)

k(a)n(i)n(i)z y(o)kl(a)yur “Hakanınız ölüyor” (Oz b 2)

Uyg. *yokla-* “yükselmek, yükseğe çıkmak, ayağı kalkmak”

yoklañ barıñ “kalkın varın” (EDPT 902b)

Kar. *yokla-* “yükselmek, yükseğe çıkmak” (DLT III 212)

Har. *yokla-* “yükselmek, yükseğe çıkmak” (KE 2r 15)

Kelime Kıpçak, Çağatay ve Osmanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kelime çağdaş lehçelerde “yükselmek, yükseğe çıkmak” anlamında **Hak.** *çohta-*,
Sag. *çokta-*, **Şor.** *çokta-*, **Tuv.** *çokta-* şeklindedir. (EDPT 902b)

yumgakla- “yuvarlaklaştırmak” < *yumgak+la-* (OTWF 453)

Uyg. *yumgakla-* “yuvarlaklaştırmak”

yumgaklap “yuvarlaklaştırıp” (TT VII 22 14)

Kelime Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde tespit edilemedi.

Kıp. *yumakla-* “yuvarlaklaştırmak” (Tuh 31b 3)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yuñla- (I) “kullanmak, sarf etmek, yok etmek” < *yuñ+la-* (OTWF 453)

Uyg. *yuñla-* “kullanmak, sarf etmek, yok etmek”

bo et'özimin yuñlap “bu vücudumu yok edip” (AY 613 19)

yunlaklık tavar kümüş böz “kullanılacak mal, gümüş ve bez” (Ht VII 13b 20)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yuñla- (II) “ahenkli hale getirmek” < *yuñ+la-* < Çin *yung* “ahenk” (OTWF 453)

Uyg. *yuñla-* “ahenkli hale getirmek”

élin uluşın amırtgurup yuñlap “ülkesini milletini ahenkli hale getirip” (Hüen
ts 2000 I)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yükle- “yüklemek” < *yük+le-*

Uyg. *yükle-* “yüklemek” (Ernte 105)

Kar. *yükle-* “yüklemek” (DLT III 309)

Har. *yükle-* “yüklemek” (Kutb 88)

Kıp. *yükle-* “yüklemek” (Kİ 96)

Çağ. *yükle-* “yüklemek” (Sang 344r 15)

Osm. *yükle-* “yüklemek”

2.1.12. +KIr-

Tabiat taklidi isimlerden “ses çıkarmak” anlamlı fiiller türeten ektir. Gabain, *kıkırış-* “hep beraber kıkırdamak” < *kı+kır-*, *aykır-* “bağırarak” < *ay+kır-* gibi örnekler verir.¹⁶⁴

Karahanlı Türkçesinde Ercilasun, KB’de sadece +*kır-* şeklinde tespit edilen ek için taklidi isimlerden fiil türetir. *bürkir-* “serpilmek” < *bür+kır-*, *büvkir-* “serpmek” < *büv+kır-* örneklerini verir.¹⁶⁵

Harezmi Türkçesinde Hacıeminoğlu, taklidi isimlerden fiil türeten ektir. Harezmi Türkçesinde çok nadir kullanılır. *tüfkür-* “tükürmek” < *tüf+kür-* örneğini verir.¹⁶⁶

Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde taranan gramer kitaplarında ek tespit edilemedi.

Batı Türkçesinde Ergin, bu ek için Türkçede eskiden beri kullanılan ve ses taklidi kelimelerden *olma* ve *yapma* anlamında fiiller türeten bir ek olduğunu belirtir. *haykır-* “haykırmak” < *hay+kır-*, *fişkır-* “fişkirmek” < *fiş+kır-* gibi örnekler verir.¹⁶⁷

alakır- “bağırarak, çığırarak” < *ala+kır-* (OTWF 466)

Uyg. *alakır-* “bağırarak, çığırarak”

yavlak ünün kıkırışı alakırtılar “Yüksek sesle bağırarak çığırıştılar” (U IV 34 67)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

aykır- “bağırarak, çığırarak” < *ay+kır-* (OTWF 466)

Uyg. *aykır-* “bağırarak, çığırarak”

y(i)me aykırtılar “Yine bağırıyorlar” (TT II 10 82)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bükür- “(su) serptirmek” < **bü(r)+kür-*

Erdal kelimenin kökeni ile ilgili muhtemelen kelimenin *bürkür-* şeklinde olduğunu; çünkü DLT’de *bürkür-* şeklinin geçtiğini ifade eder. (OTWF 466)

Uyg. *bükür-* “(su) serptirmek”

soğuk suların bükürüp “soğuk sularını serptirip” (AY 632 10)

Kar. *bürkür-* “(su) serptirmek” (DLT II 170)

Kelime Harezmi Türkçesinde tespit edilemedi.

Kıp. *bürkür-* “(su) serptirmek” (CC 160 19r)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise “(su) serptirmek” anlamlarında **Özb.** *burka-*, **Kır.** *bürk-*, **Kzk.** *bürk-*, *börk-*, **Kk.** *bürk-*, **Kum.** *bürk-*, **Nog.** *bürkü-* şeklindedir. (EDPT 363b)

kıkır- “kıkırmak, bağırarak, çığırarak” < *kı+kır-* (OTWF 466)

Uyg. *kıkır-* “kıkırmak, bağırarak, çığırarak”

katıg ünün kıkıra “yüksek sesle bağıra” (U IV 36 89)

Kar. *kıkır-* “kıkırmak, bağırarak, çığırarak” (DLT II 83)

Har. *kıkır-* “kıkırmak, bağırarak, çığırarak” (ME 97 5)

Kıp. *kıgır-* “kıkırmak, bağırarak, çığırarak” (Kİ 73)

Çağ *kakır-* “kıkırmak, bağırarak, çığırarak” (Sang 274v 10)

Osm. *kıgır-* “kıkırmak, bağırarak, çığırarak” (TTS 2473)

¹⁶⁴ Gabain 1988, 49

¹⁶⁵ Ercilasun 1984, 20

¹⁶⁶ Hacıeminoğlu 1997, 137

¹⁶⁷ Ergin 1997, 173

Çağdaş lehçelerde kelime “çığırmaq, bağırmaq” anlamlarında **Tkm.** *kıgır-*, **Kzk.** *kıyır-*, **Kır.** *kıyır-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 612a)

2.1.13. +rA-

çıkra- “çınlamak” < *çık+ra- (OTWF 470)

Clauson kelimeyi *çıkra-* şeklinde göstermiş ve kelimenin kökeni ile ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır. (EDPT 410b) Erdal, *mañra-*, *müñre-*, *yañra-*, *çıkra-*, *çokra-*, *kükre-* gibi kelimelerin kökenlerinin hem Eski Türkçede hem de Karahanlı Türkçesinde tespit edilemediğini, yine yansıma kelimelerde çift hece değerine sahip “r” şeklinin olduğunu; ancak bu şeklin +rA- isimden fiil yapan yapım ekinin yerini tutmadığını belirtmektedir. (OTWF 473) Kelimenin +rA- yansıma isimlerden fiil türeten ek ile türemiş olduğu açıktır. Muhtemelen *çıñra-* kelimesindeki “çıñ” yansıma ismi gibi “*çık” da yansıma isim olmalıdır.

Uyg. *çıkra-* “çınlamak”

çıkrayu ünüp “çınlayarak ses çıkarıp” (Warnke 629)

Kar. *çıkra-* “çınlamak” (DLT III 280)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise “çınlamak” anlamında Teleütçede *çıkıra-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 410b)

kükre- “kükremek” < *kük+re-

Kelime EDPT ve DTS’de *kökre-* şeklindedir. Her iki sözlük de kelimenin kökenini **kök+re-* < *kök* “gökyüzü” şeklinde açıklamışlardır. (EDPT 713a, DTS 313) Erdal ise kelimeyi *kükre-* şeklinde okumuştur. Ayrıca kelimenin kökeni ile ilgili de kelimenin “gökyüzü” anlamındaki *kök* isminden gelebileceğini; çünkü “gökyüzü” anlamındaki *kök* kelimesinin uzun vokalli *kö:k* şeklinde olduğunu belirtir. Bizce de kelime *kök* isminden değil de **kük* yansıma isimden türemiştir. (OTWF 470)

Uyg. *kükre-* “kükremek”

arслан kanı kükremiş teg “aslan kükremiş gibi” (AY 646 3)

Kar. *kükre-* “kükremek” (DLT III 282)

Har. *kükre-* “kükremek” (‘Ali 39)

Kıp. *kükre-* “kükremek” (Kİ 83)

Çağ. *kükre-* “kükremek” (Sang 307r 7)

Osm. *kükre-* “kükremek”

Çağdaş lehçelerde “kükremek” anlamında **Kzk.** *kükre-*, **Alt.** *kükürö-*, **Kum.** *köküre-*, **Kar.** *kökre-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 713a)

mañra- “bağırarak, seslenmek” < mañ+ra-

Clauson *mañra-* / *müñre-* kelimeleri ile ilgili açıklamasında her iki kelimenin de ses taklidi kelimeler olduğunu ve daha erken dönemlerde muhtemelen bunların **bañra-* / **büñre-* şeklinde “ses çıkarmak” anlamında olduklarını; DLT’de kelimelerin anlam olarak ilk önce sadece “insanlar tarafından çıkartılan sesler, bağırarak” anlamlarında olduğunu, daha sonra kelimelere “hayvan vb... yansıma seslerin” eklendiğini ifade eder. Ayrıca kelimelerin her ikisinin de çağdaş lehçelerde bazı fonetik değişikliklerle bulunduğunu belirtir. (EDPT 770b)

Uyg. *mañra-* “bağırarak, seslenmek”

inisin okıyu mañradı “Küçük kardeşini bağırarak çağırdı” (İKPÖ LVIII 4)

bo muntag mañırt mañradı “Bunun gibi sesler çıkardı” (Maitr H X 7a 18)

Kar. *mañra-* “bağırarak” (DLT III 402)

- Har.** *mañla-* “bağırmaq” (KE 19v 21)
Kıp. *banla-, bañla-, mañla-* “bağırmaq” (BM 32v, KK 75 7)
Çağ. *mañra-* “bağırmaq” (Sang 319r 8)
Osm. *bañla-* “bağırmaq” (TTS 398)

Anadolu ağızlarında:

bañla-, bañña- “(Horoz için) yüksek sesle ötmek” (DS 521)

Kelime bazı çağdaş lehçelerde “bağırmaq” anlamında **Az.** *bañla-* (AzTS 91)

KrçBlk. *mañıra-* (KMT 293) şeklindedir. Ayrıca kelime “(koyunlar için) melemek” anlamında da **Hak.** *mañra-, mara-* (HTS 294, 295) **Kzk.** *mañıra-* (HTS 368) şeklindedir.

müñre- “(geyik, sığır vb. hayvanlar) böğürmek” < *müñ+re-* (OTWF 469)

Uyg. *müñre-* “(geyik, sığır vb. hayvanlar) böğürmek, bağırmaq”

müñreyür men “Böğürürüm” (IB 60)

yalbarmak müñremek “yalvarmaq, bağırmaq” (AY 12 21)

Kar. *müñre-* “(geyik, sığır vb. hayvanlar) böğürmek” (DLT III 403)

Kelime Harezmi Türkçesinde tespit edilemedi.

Kıp. *muñra-* “(geyik, sığır vb. hayvanlar) böğürmek” (CC 166)

Çağ. *muñra-* “(geyik, sığır vb. hayvanlar) böğürmek” (Sang 320r 7)

Ayrıca Çağatay Türkçesinde kelimenin *muñray-, muñraş-, muñjurga-* gibi türevleri de vardır. (EDPT 770b)

Kelime “(geyik, sığır vb. hayvanlar) böğürmek” anlamında bazı çağdaş

lehçelerde **Tkm.** *möñre-, möñjür-, YUyg.* *möri-, Krm.* *mövre-, Tat.* *mögre-, Bşk.* *möñre-, Kır.* *mö:rö:-, Kzk.* *möñire-, Kk.* *möñre-, Hak.* *müre-, Oyr.* *mö:rö:-, Tuv.* *mö:re-, Yak.* *möñürüö-* şeklindedir. (Starostin 385)

yañra- “mırıldanmaq, söylenmek” < *yañ+ra-* (OTWF 470)

Uyg. *yañra-* “mırıldanmaq, söylenmek”

yarın yañrayur “(Bu yüzden) sabahları mırıldanır” (IB 22)

Kar. *yañra-* “söylemek, saklanması gerekli bir şeyi söylemek” (DLT III 404)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

2.1.14. +sI-

Eski Türkçede çok fazla kullanılan bir ek değildir. Umumiyetle +sIk-, +sIn- gibi +sI- yapım ekinin üzerine gelen fiilden fiil yapan genişletme fonksiyonundaki eklerde görürüz. Hacıeminoğlu, bu ek ile yapılmış yalın bir fiil henüz tespit edilememiştir; ancak bazı fiillerin bünyesinde eki tespit etmek mümkündür. *alsık-* “aldanmış olmak” < *al+sık-* gibi örnekler verir.¹⁶⁸

Ek, Eski Türkçede sadece bir örnekte tespit edildi. Daha sonraki dönemlerde ise eki umumiyetle +sIk- ve +sIn- gibi genişlemiş şekillerde görmekteyiz.

yarsı- “tiksinmek, nefret etmek” < *yar+sı-*

Clauson kelimeyi “salya, tükürük” anlamındaki “*yar*” isminden getirmektedir.

(EDPT 971b) Erdal ise Clauson’un bu açıklamasına katılmamaktadır, “salya, tükürük” anlamındaki “*yar*” ismi ile *yarsı-* fiilinin anlam olarak örtüşmediğini, +sI- ekinin şu ana kadar başka anlamlarının tespit edilemediğini belirtir. (OTWF 534)

Uyg. *yarsı-* “tiksinmek, nefret etmek”

yarsıyur “nefret ediyor” (M I 8 17)

Kar. *yarsı-* “tiksinmek, nefret etmek” (DLT III 305)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

¹⁶⁸ Hacıeminoğlu 1991, 141

2.1.15. +sIrA-

Ek için Hacıeminoğlu, bunun genişletilmiş bir ek olduğu muhakkaktır. Mümkündür ki +sI- üzerine önce -r isim fiil eki, sonra da +A- fiil yapma eki getirilmiştir.¹⁶⁹ Ekin etimolojisi ile ilgili bir başka görüş de Kononov'a aittir. Kononov, +sIrA- < +sIr+A- şeklinde açıklar.¹⁷⁰

Ek için Brockelmann, sadece *başsıra-* “başsız kalmak” < *baş+sıra-* örneğini vermiştir.¹⁷¹

T. Tekin, +sIrA- “bir şeyden yoksun olmak” anlamında fiiller türetir. *êlsire-* “devletsiz kalmak” < *êl+sire-* gibi örnekler verir.¹⁷²

Gabain, +sIrA- < +sır+a- ya da < +sız+ra- şeklinde olabileceğini belirtir. *êlsire-* “devletsiz kalmak” < *êl+sire-*, *tatıgsıra-* “tatsızlanmak” < *tatıg+sıra-* örneğini verir.¹⁷³

Karahanlı sahasına geldiğimizde Hacıeminoğlu, Eski Türkçede rastlanan bu ek bu sahada pek nadir görülür. Anlaşıyor ki eskiden işlek olmayan bu ek, eski metinlerden donmuş şekiller halinde intikal etmiştir diyerek, *başsıra-* “başsız kalmak” < *baş+sıra-* örneğini verir.¹⁷⁴

Harezmi Türkçesinde Funda Toprak, ekin sadece ME’de *ussura-* “bayılmak, kendinden geçmek” < *us+sura-* örneğinde tespit edildiğini belirtir.¹⁷⁵

Kıpçak Türkçesinde Karamanlıoğlu, ekin pek az kullanılan bir ek olduğunu, tıpkı Eski Türkçedeki gibi “*yokluk*” gösteren olumsuz bir anlama sahip olduğunu belirtir. Ekin Kıpçak Türkçesinde sadece CC’de ve TZ’de *uyuksıra-* “uykusuz kalmak” < *uyuh+sıra-*, *uyuksıra-* “uykusuz kalmak” < *uyuk+sıra-* örneğinde tespit edildiğini belirtir.¹⁷⁶

Ek, Çağatay ve Batı Türkçesinde taranan gramer kitaplarında tespit edilemedi.

êlsire- “devletsiz kalmak” < *êl+sire-* (OTWF 507)

Kelime isimden türetilmiş fiildir; fakat kelimeyi daha fazla parçalayamıyoruz.

Gök. *êlsire-* “devletsiz kalmak”

(*ê*)*ls(i)r(e)m(i)ş k(a)g(a)ns(i)r(a)m(i)ş* “Devletsiz ve kağansız kalmış” (KT D 13)

Kelime Göktürkçeden sonra tespit edilemedi.

ênçsire- “kaygılanmak, endişelenmek” < *ênç+sire-* (OTWF 507)

Uyg. *ênçsire-* “kaygılanmak, endişelenmek”

muni teg ênçsireyür sen “Bunun gibi kaygılanıyorsun” (USp 102b 11)

ênçsirep udımaz erti “endişelenip uyumazdı” (Warnke 21)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

erksire- “otoritesini yok etmek, hâkimiyetini yok etmek” < *erk+sire-* (EDPT 228b)

Uyg. *erksire-* “otoritesini yok etmek, hâkimiyetini yok etmek”

erksireyin “hâkimiyetine son verin” (M II 6 8)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

¹⁶⁹ Hacıeminoğlu 1991, 142

¹⁷⁰ Kononov 1980, 185

¹⁷¹ Brockelmann 1954, 153

¹⁷² Tekin 2000, 89

¹⁷³ Gabain 1988, 50

¹⁷⁴ Hacıeminoğlu 2003, 161

¹⁷⁵ Toprak 2005, 76

¹⁷⁶ Karamanlıoğlu 1958, 48

kagansıra- “kağansız kalmak” < *kagan+sıra-* (OTWF 507)

Gök. *kagansıra-* “kağansız kalmak”

(*è*)*ls(i)r(e)m(i)ş k(a)g(a)ns(i)r(a)m(i)ş* “Devletsiz ve kağansız kalmış” (KT D 13)
Kelime Göktürkçeden sonra tespit edilemedi.

kutsıra- “kutsuz olmak” < *kut+sıra-* (OTWF 507)

Uyg. *kutsıra-* “kutsuz olmak”

kutsıratılmış “Kutsuz bırakılmış” (ETŞ 10)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kücsire- “zayıflamak, güçsüzleşmek, kuvvetten düşmek” < *küç+sire-* (OTWF 507)

Uyg. *kücsire-* “zayıflamak, güçsüzleşmek, kuvvetten düşmek”

kücsiremiş “zayıflamış” (AY 586 21)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ögsire- “bilincini yitirmek” < *ög+sire-* (OTWF 507)

Uyg. *ögsire-* “bilincini kaybetmek”

öz kemişdi ögsiredi “Kendini aşağı attı, bilincini kaybetti” (İKPÖ LXI VI)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sözsire- “çenesini kapatmak, sesini kesmek” < *söz+sire-* (OTWF 508)

Uyg. *sözsire-* “çenesini kapatmak, sesini kesmek”

şuk bolup sözsireser “sessiz olup çenesini kapasa” (BT I D 188)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tatırsıra- “tatsızlaşmak, (bilgi, düşünce için) değerini kaybetmek, (canlı-cansız nesnelere için) özelliğini yitirmek” < *tatıg+sıra-* (OTWF 508)

Uyg. *tatırsıra-* “tatsızlaşmak, (bilgi, düşünce için) değerini kaybetmek, (canlı cansız nesnelere için) özelliğini yitirmek”

bilge bilgı tatırsırayur “Bilgenin bilgisi değerini kaybediyor” (M III 18 12)

bolar barça kurıyur .. inçip tatırsırap tüşsirep “(ağacın) tamamı kurur, daha sonra (ağaç) özelliğini yitirip, meyvesiz kalır” (AY 557 8, 9)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tınsıra- “nefessiz kalmak, baygınlık geçirmek” < *tn+sıra-* (OTWF 508)

Uyg. *tınsıra-* “nefessiz kalmak, baygınlık geçirmek”

ögsirep tınsırap kamıltular “Bilincini yitirip, baygınlık geçirip yerde yuvarlandılar” (AY 619 18)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tüpsire- “temelsizleştirmek, köksüzleştirmek” < *tüp+sire-* (OTWF 508)

Uyg. *tüpsire-* “temelsizleştirmek, köksüzleştirmek”

tüpsiretü “temelsizleştirerek” (BT I D 321)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tüşsire- “meyvesiz kalmak” < *tüş+sire-* (OTWF 508)

Uyg. *tüşsire-* “meyvesiz kalmak”

bolar barça kurıyur .. inçip tatırsırap tüşsirep “(ağacın) tamamı kurur, daha sonra

(ağaç) özelliğini yitirip, meyvesiz kalıp” (AY 557 8, 9)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

2.1.16. +(X)rka-, +(X)(r)ka-

Çok nadir kullanılan yapım eklerindedir. Umumiyetle “yapmak, etmek” anlamlarında kullanılır. Gabain, Eski Türkçe için *alpırkan-* “yiğitlik etmek” < *alp+(i)rka-n-*, *tsuyurka-* “acımak” < *tsuyu+rka-* < Çin *ts’ü* “merhamet” gibi örnekler verir.¹⁷⁷

Karahanlı Türkçesi için Ercilasun, *esirke-* “esirgemek” < *es+(i)rke-*, *suyurka-* “bağışlamak” < *su+y(u)rka-* gibi örnekler verir.¹⁷⁸

alpırka- “kendine yiğit süsü vermek” < *alp+(i)rka-*

Uyg. *alpırka-* “kendine yiğit süsü vermek” (USp 185 4)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

özirke- “sahiplenmek” < *öz+(i)rke-* (OTWF 461)

Uyg. *özirke-* “sahiplenmek”

bizni özirkep “bizi sahiplenip” (Ht X 628)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

soyurka- (bk. *tsoyurka-*)

tañırka- “hayret etmek, şaşırmak” < *tañ+(i)rka-* (OTWF 462)

Uyg. *tañırka-* “hayret etmek, şaşırmak”

az tēp tañırkayu yarlıkamazun “az diyerek şaşıarak emretmesin” (Ht VII 18a 10, 11)

Kar. *tañırka-* “hayret etmek, şaşırmak” (KB 785)

Har. *tañırka-* “hayret etmek, şaşırmak” (Kutb 171)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *tañırğa-* “hayret etmek, şaşırmak” (Sang 163v 8)

Kelime Osmanlıcada tespit edilemedi.

Çağdaş lehçelerde kelime “hayret etmek, şaşırmak” anlamlarında **Kzk.** *tañırka-*, **Kır.** *tañırka-*, **Alt.** *tañırka-*, **Tel.** *tañırka-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 525b)

tsoyurka- “acımak, merhamet etmek” < *tsoy+(u)rka-* < Çin. *ts’ö* (Alttür. Gra. 50, OTWF 462)

Uyg. *tsoyurka-* “acımak, merhamet etmek”

ëriñkediler tsoyurkadılar “acıdılar, merhamet ettiler” (AY 612 12)

soyurkayu ëriñkeyü “acıyarak, merhamet ederek” (TT III 113)

Kar. *soyurka-* “acımak, merhamet etmek” (KB 28)

Har. *soyurğa-*, *soyurka-* “acımak; hediye vermek” (Kutb 158, KE 88v 21)

Kıp. *soyurğa-* “acımak, merhamet etmek; (birisini) onurlandırmak” (CCG, Tuh 15a 7)

Çağ. *soyurğa-* “hediye vermek” (Sang 249r 4)

Kelime Osmanlıcada tespit edilemedi.

¹⁷⁷ Gabain 1998, 50

¹⁷⁸ Ercilasun 1984, 19

3. FİLDEN FİİL YAPAN EKLER:

3.1. -çİr-

Eski Türkçede birkaç tane kelimedede tespit edilen bu ek, umumiyetle kuvvetlendirme, pekiştirme fonksiyonunda kullanılmaktadır. Karahanlı Türkçesinde KB’de *külçir-* “gülümsemek” < *kül-çir-* örneğinde anlamı pekiştirme fonksiyonunda kullanılan ek, (KB 3845) DLT’de *kikçür-* “iki kişiyi birbirine düşürmek, iki şeyi birbirine sürtmek” kelimesinde ise işteş anlamda karşımıza çıkmaktadır. (DLT II 196)

Harezmi Türkçesinde Funda Toprak sadece KE’de *külçir-* “gülümsemek” kelimesinin tespit edildiğini belirtmektedir.¹⁷⁹

külçir- “gülümsemek” < *kül-çir-*

Uyg. *külçir-* “gülümsemek”

et’özin kirt kirt külçire inçe tēp “vücudu ile kıkır kıkır gülererek şöyle deyip” (Mair 12 18)

Kar. *külçir-* “gülümsemek” (KB 5680)

Har. *külçir-* “gülümsemek” (Kutb 107)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

¹⁷⁹ Toprak 2005, 81

3.2. -(X)d-

Anlamı pekiştirme fonksiyonunda kullanılmaktadır. *to-d-*, *ko-d-* örneklerinde olduğu gibi eklendiği fiile yeni bir anlam kazandırmaz, mevcut anlamı daha da pekiştirir. Hacıeminoğlu, *-d-* yapım eki için kök fiillere gelen ve kökün ifade ettiği manayı kuvvetlendiren bir ektir. Yalnız aynı devirde ve aynı metinler içerisinde bu ek ile genişlemiş fiillerin ifade ettiği mana kök fiildeki manadan pek farklı değildir. Denilebilir ki *-d-* eki bazı kök fiillerdeki mana aşınmasını gidermek üzere kullanılmıştır.¹⁸⁰ Pekiştirme fonksiyonu olan ek Eski Türkçeden beri fiil köklerine öylesine kaynaşmıştır ki *ko-d-*, *to-d-* örneklerinde olduğu gibi bugün *koy-* ve *doy-* olan şekiller fiil kökü gibi olmuştur. *-d-* fiilden fiil yapan genişletme eki Eski Türkçede *-d-* şeklindedir. T. Tekin ekini pekiştirme fonksiyonunda kullanıldığını belirterek; *ıd-* “göndermek” < *ı-d-*, *kod-* “koymak” < *ko-d-*, *tod-* “doymak” < *to-d-* örneklerini verir.¹⁸¹ Gabain, *-d-* eki için artık canlı olmayan bir ektir, muhtemelen kuvvetlendirme bildirdiğini belirterek, *tod-* “doymak” < **to-d-*, *yod-* “yok etmek” < *yo-d-* gibi örnekler verir.¹⁸²

Ek, Karahanlı Türkçesinde *-d-* şekline dönüşür. Hacıeminoğlu, Eski Türkçede bir pekiştirme eki olan *-d-* daha sonraki devirlerde *-d-* ve *-y-* şeklinde inkişaf eder diyerek *küd-* “korumak” < *kü-d-*, *yod-* “yok etmek” < *yo-d-* gibi örnekler verir.¹⁸³

Harezm Türkçesi *-d-* > *-d-* > *-y-* inkişafı için bir köprü vazifesi görür. Hacıeminoğlu, *ıd-* “göndermek” < *ı-d-*, *koy-* “koymak” < *ko-y-* gibi örnekler verir.¹⁸⁴

Kıpçak Türkçesine geldiğimizde ise *-d-* > *-d-* > *-y-* inkişafı umumiyetle *-y-* şekline dönüşmüştür. *ko-y-* “koymak” (CC 126 6) *to-y-* “doymak” (GT 165 13) Kıpçak Türkçesinde az da olsa *-d-*’li şekiller bulunmaktadır. *ko-d-* “koymak” (Kutb 140) *kéd-* “giymek” (Kutb 130) örneklerinde olduğu gibi.

Çağatay Türkçesinde ise artık *-y-*’li şekiller karşımıza çıkar. *ko-y-* “koymak” *to-y-* “doymak” örneklerinde olduğu gibi.¹⁸⁵

Batı Türkçesinde, Osmanlı Türkçesinin ilk devirlerinden beri *-y-*’li şekilde günümüze kadar gelmektedir. Eski Türkçedeki *-d-* fonemini arkaik olarak çağdaş lehçelerden Halaç ve Tuva Türkçesi saklamaktadır. *hadak* “ayak” *kudruk* “kuyruk” örneklerinde olduğu gibi.¹⁸⁶

bud- “(soğuktan) donmak, donarak ölmek” < **bu-d-* (OTWF 642)

Clauson kelimeyi *bud-* şeklinde basit kabul etmiştir. (EDPT 298b) Erdal ise *bud-*, *buy-*, *buz* gibi türevleri dikkate alarak kelimenin muhtemelen **bu-* kökünden geldiğini belirtmiştir.

Uyg. *bud-* “(soğuktan) donmak, donarak ölmek”

toymış budmuş tınlıglarag “soğuktan donmuş canlıları” (Maitr H XI 6b 21)

Kar. *bud-* “(soğuktan) donmak, donarak ölmek” (DLT III 439)

Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *buy-* “(soğuktan) donmak, donarak ölmek” (TTS 724)

¹⁸⁰ Hacıeminoğlu 1991, 22

¹⁸¹ Tekin 2000, 95

¹⁸² Gabain 1988, 58

¹⁸³ Hacıeminoğlu 2003, 132

¹⁸⁴ Hacıeminoğlu 1997, 139

¹⁸⁵ Eckmann 1988, 266

¹⁸⁶ Tekin, Ölmez 1995, 50-56.

Çağdaş lehçelerde kelime “(soğuktan) donmak, donarak ölmek” anlamlarında sadece Türkmencede *buy-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 298b)

id- < **ı-d-* “göndermek”

Gök. *id-*, *yıd-* “göndermek, terk etmek”

(*a*)*rk(i)ş tirk(i)ş ı(d)s(a)r* “kervanlar gönderse” (KT G 8)

ança yıdmiş “böyle göndermiş” (Ton K 10)

Uyg. *id-* “göndermek, terk etmek”

nandı atlıg id(t)açı kızı “Nandı adlı gönderilecek kızı” (AY 491 8)

yeklerin ıdıp “şeytanları gönderip” (AY 13 17)

Kar. *ıd-* “göndermek, salmak” (KB 144)

Har. *ıd-*, *ıy-* “göndermek, yollamak, atmak” (NF 390 7; ME 2 5)

Kıp. *ıd-*, *ıy-* “göndermek” (CCG, Kİ 7, Tuh 5a 7)

Çağ. *ıy-* “göndermek” (ŞHD 118b- 9)

KT D 7’deki “*ıd(t)ı*” kelimesini Ergin ve Orkun “*ıtı*” şeklinde okumuş ve kelimenin “*ı-*” “göndermek” fiilinden geldiğini düşünmüşlerdir. (Ergin 1997 10; Orkun 1994 32) Tekin, kelimeyi “*ıt(t)ı*” şeklinde okumuş ve kelimenin “**ı-*” kökünden “*-d-*” genişletme eki ile türediğini belirtmiştir. (Tekin 1998 77) Thomsen ve Clauson da kelimeyi “*ıt(t)ı*” şeklinde okumuş ve kelimenin kökünün “*ıd-*” olduğunu kabul etmişlerdir. Hatta “*ısar*” kelimesinin de aslında “*ıdsar*” olduğunu *peltek* z’li kelime kökünün “*-sar*” ekinin etkisiyle gerileyici benzeşme sonucunda “*ıdsar* > *ıssar* > *ısar*” şekline dönüştüğünü düşünmektedirler. (EDPT 37b)

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bazı Türkologlar KT D 7’deki “*ıtı*” ve AY 491 8’deki “*ıdaçı*” örneklerine dayanarak “*ı-*” kökünün varlığını savunmuşlardır, bazı Türkologlar da bunun *peltek* z ile benzeşmeden dolayı ilgili kelimedeki “*-d-*” nin şeddeli olduğunu düşünmüşlerdir. Kelimenin “*ımış*” veya “*ıgay*” gibi örnekleri tespit edilemediği için “*ı-*” kökünün varlığını söylemek zordur.

Kelime Eski Türkçede “*ıd-*” şeklinde iken Karahanlıcada “*ıd-*” şeklinde görülmektedir. Kıpçakçada ise artık “*d > d > y*” değişimi kuralınca “*ıy-*” şekline dönüşür. Ayrıca “*ıdu ber-*” şekli Harezmi Türkçesinde *kaçan yiberür sen* “Ne zaman gidiyorsun” (KE 152v 9) *reyyān ayakçını yūsufga iberdi* “Reyyan sâkiyi Yusuf’a gönderdi.” (KE 90r 4) örneklerinde olduğu gibi “*ıy bër- > iber-, yiber-*” şeklinde görülmektedir.

Çağataycada ise *bu gazelni aytıp yiberdim* “Bu gazeli söyleyip gönderdim”

örneğinde olduğu gibi tamamen “*yiber-*” şeklindedir.

Kelime “göndermek” anlamında çağdaş lehçelerde **Kzk.** *ıs-*, **Hak.** *ıs~ ız-*, **Şor.** *ıs-* **Tuv.** *ıd-* şeklindedir. (EDPT 37b)

kıd- “öldürmek, küçük parçalara ayırmak” < **kı-d-* (EDPT 595a)

Clauson kelimenin belki de “**kı-*” kökünden gelmiş olabileceğini ve “*-d-*” ekinin bir genişletme eki olabileceğini belirtmektedir. Kelimenin “*kıd-*” şeklinde öldürmek anlamında sadece Orhon yazıtlarında kullanıldığını belirtmektedir. (EDPT 595a)

Gök. *kıd-* “öldürmek, küçük parçalara ayırmak”

ug(u)şu bod(u)n[ı biş]ükişe t(e)gi kıd[maz] (e)rm(i)ş “Milleti, soyu sopuna kadar öldürmezlermiş” (BK K 4)

Kelime Uygurcada tespit edilemedi.

Kar. *kıy-* “doğramak” (DLT III 246)

- Kıp.** *kıy-* “öldürmek, parçalara bölmek”(Kİ 77)
Çağ. *kıy-* “küçük parçalara bölmek” (Sang 299v 6)
Osm. *kıy-* “ölmek” canına kıydı.

kod- “koymak, bırakmak” < **ko-d-* (EDPT 595b)

- Gök.** *kod-* “koymak, bırakmak”
kop kod(t)ı “Hep bıraktı” (BK G 12)
Uyg. *kod-* “koymak, bırakmak”
uzun tonlug idişin ayakın kodupan barmış “Bir kadın kabını, bacağına bırakıp gitmiş” (IB 42)
kodmasar “koymasa” (TT III 64)
Kar. *koç-* “koymak, bırakmak” (KB 1130)
Har. *koç-, koy-* “koymak, bırakmak” (ME 90 1; 101 8)
Kıp. *koy-* “koymak, bırakmak” (Kİ 77)
Çağ. *koy-* “koymak, bırakmak” (ŞHD 141b 3)
Osm. *koy-* “koymak, bırakmak”(TTS 2683)

küd- “gözetmek, bakmak, gütmek, beklemek” < *kü-d-* (EDPT 701a)

- Uyg.** *küd-* “gözetmek, bakmak, gütmek, beklemek”
eki ay küd<t>im kelmedi “İki ay yol gözledim; ama gelmedi” (Şu E 5)
negü küdersizler “Niçin beklersiniz?” (U IV 10 42)
Kar. *küç-* “gözetmek, bakmak, gütmek, beklemek” (DLT I 321, III 441)
Har. *küy-* “gözetmek, bakmak, gütmek, beklemek” (ME 128 2)
Kıp. *küt-, küy-* “gözetmek, bakmak, gütmek, beklemek” (BM 53r, KK 76 10)
Çağ. *küt-* “gözetmek, bakmak, gütmek, beklemek” (Sang 302v 13)
Osm. *güt-* “takip etmek, kollamak” (TTS 1883)

öd- “düşünmek” < *ö-d-*

- Uyg.** *öd-* “düşünmek”
ödmey körmey ürküt<m>ey ter “Düşünmeyin, görmeyin, ürkütmeyin der” (IB 21)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sid- “işemek” < **si-d-* (OTWF 642)

- Uyg.** *sid-* “işemek”
yërke sidip “yere işeyip” (H I 74)
Kar. *siğ-* “işemek” (DLT II 295)
Har. *siy-* “işemek” (KE 39r 5)
Kıp. *siy-* “işemek” (Tuh 8a 12)
Kelime Çağatay ve Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.
Anadolu ağzlarında:
si-, siğ-, siv-, siy- “işemek” (DS 10 3652)

sud- “tükürmek” < **su-d-* (OTWF 643)

- Uyg.** *sud-* “tükürmek”
sudmuş “tükürmüş” (TT III 439)
Kar. *sud-* “tükürmek” (DLT III 439)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş

lehçelerde sadece Çuvaşçada *sur-* “tükürmek” anlamında bulunmaktadır. (OTWF 643)

söküd- “(diz) çöktürmek” < *sök-(ü)d-* (OTWF 643)

Uyg. *söküd-* “(diz) çöktürmek”

dındarlar[ka tiz] söküdüp “dindarlara diz çöktürüp” (TT II 1 35)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tamid- “alevlendirmek, yakmak” < **tam-(i)d-*

Uyg. *tamid-* “alevlendirmek, yakmak”

ot tamidur “Ateş parlar” (U II 8 26)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi.

Çağdaş lehçelerde “alevlendirmek, yakmak” anlamlarında **Kzk.** *tamiz-*, **Kır.** *tamiz-*, **Kk.** *tamiz-*, **Nog.** *tamiz-*, **Kob.** *tamiz-*, **Sag.** *tamiz-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 504a)

tod- “doymak” < **to- d-* (OTWF 643)

Kelime “doymak” anlamında **to-* şekli ile hem Eski Türkçede hem de daha sonraki dönemlerde tespit edilemedi. Ancak *tok*, *tod-*, *toy-* (*doymak*) *tol-* gibi türevlerden hareketle **to-* fiilinin varlığına hükmedebiliriz.

Gök. *tod-* “doymak”

bir tods(a)r açs(i)k öm(e)z s(e)n “Bir doysan açlık düşünmesin” (KT G 8)

Uyg. *tod-* “doymak”

tatıgı üze todgay kangay biz “Aş ile doycak kanacağız” (AY 432 13)

Kar. *toğ-* “doymak” (KB 3113)

Har. *toy-* “doymak” (NF 29 13)

Kıp. *toy-* “doymak” (Kİ 67)

Çağ. *toy-* “doymak” (Sang 187r 24)

Osm. *döy-, doymak* “doymak” (TTS 1244)

uyad- “utanmak” < *uya-d-* (OTWF 643)

Uyg. *uyad-* “utanmak”

uyadurlar “utanırlar” (TT VIII D 49)

artukrak uyadtu “gitgide daha fazla utandı” (U III 83 11)

Kar. *uyad-* “utanmak” (DLT I 216)

Kelime Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *uyad-* “utanmak” (Vel 123)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

yod- “yok etmek, tahrip etmek” < **yo-d-* (EDPT 885b)

Eski Türkçede *yo-* şekli bulunmamaktadır; ancak Harezmi Türkçesinde KE’de *yo-* şekli bulunmaktadır. (KE 22v 15)

Uyg. *yod-* “yok etmek, tahrip etmek”

yodup “yok edip” (TT VIII C 9)

Kar. *yod-* “yok etmek, tahrip etmek” (DLT III 434)

Har. *yoy-* “yok etmek, tahrip etmek” (KE 226r 15)

Kıp. *yoy-* “yok etmek, tahrip etmek” (EDPT 885b)

Çağ. *yoy-* “yok etmek, tahrip etmek” (EDPT 885b)

Osm. *yoy-* “yok etmek, tahrip etmek” (TTS 4676)

Kelime çağdaş lehçelerde “yok etmek, tahrip etmek, yıkmak” anlamlarında **Tkm.** *yoy-*, **Krm.** *coy-*, **Tat.** *cuy-*, **Bşk.** *yuy-*, **Kır.** *coy-*, **Kzk.** *joy-*, **Kk.** *joy-*, **Kum.** *yoy-*, **Nog.** *yoy-*, **Şor.** *ços-*, **Tuv.** *çot-*, **Yak.** *sot-*, **Dolg.** *hot-* şeklinde bulunmaktadır. (Starostin 1552)

yüd- “yüklemek” < **yü-d-* (OTWF 644)

Uyg. *yüd-* “yüklemek”

yük yüdmekniñ “yük yüklemenin” (TT V 22 43)

yüküg yüderler “Yükü yüklerler” (U II 76 3)

Kar. *yüd-* “yüklemek” (KB 55)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise sadece Telüt diyalektinde “yüklemek, taşımak” anlamında *yüy-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 885b)

3.3. -(X)gsA-

Gabain, “*arzu etmek, istemek*” anlamlarını verdiği ek için *barıgsa-* “varmak istemek” < *bar-(i)gsa-*, *öpügsa-* “öpmek istemek” < *öp-(ü)gsa-* örneklerini verir.¹⁸⁷

Örneklere de görüldüğü gibi ek vokalle biten fiillere doğrudan, konsonantla biten fiillere ise araya yardımcı vokal olarak eklenir. Erdal, ekin yapısı ile ilgili açıkça görüldüğü gibi ek -g fiilden isim yapan yapım eki ile +sA- isimden fiil yapan yapım ekinin kaynaşmasından oluşmuştur, demektedir.¹⁸⁸

Karahanlı Türkçesinde nadir kullanılan bu ek, diğer tarihi lehçelerle ilgili taranan gramer kitaplarında tespit edilemedi.

barıgsa- “gitmek istemek” < *bar-(i)gsa-* (OTWF 526)

Uyg. *barıgsa-* “gitmek istemek”

neglük barıgsadıñız “Niçin gitmek istediniz” (İKPÖ LXVIII VIII)

Kar. *barıgsa-* “gitmek istemek” (DLT III 333)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ëşidigse- “işitmek istemek” < *ëşid-(i)gse-* (OTWF 526)

Uyg. *ëşidigse-* “işitmek istemek”

ëşidigseyür biz “İşitmek istiyoruz” (BuddhUig II 12)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kavışgsa- “kavuşmak istemek” < *kavış-(i)gsa-* (OTWF 526)

Uyg. *kavışgsa-* “kavuşmak istemek”

kavışgsayur men “Kavuşmak istiyorum” (M II 8 7)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kirigse- “girmek istemek” < *kir-(i)gse-* (OTWF 526)

Uyg. *kirigse-* “girmek istemek”

taluyka kirigseyür men “Denize girmek istiyorum” (İKPÖ XXI VII)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

körügse- “görmek istemek” < *kör-(ü)gse-* (OTWF 526)

Uyg. *körügse-* “görmek istemek”

körügsep “görmek isteyip” (AY 625 4)

Kar. *körügse-* “görmek istemek” (DLT III 334)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

Kıp. *körüvse-* “görmek istemek” (CCG 115)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

osugsa- “benzerlik kurmak istemek” < *osu-gsa-*

Uyg. *osugsa-* “benzerlik kurmak istemek”

osugsayu sözler “Benzerlik ilişkisi kurarak söyler” (Abhi 113a 6)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

¹⁸⁷ Gabain 1988, 59

¹⁸⁸ Erdal 1991, 525

ozugsa- “kurtulmak istemek” < oz-(u)gsa- (OTWF 526)

Uyg. ozugsa- “kurtulmak istemek”

et’ö[zin] yèrip ozugsap “(insanlar kendilerini ihtirasa düşüren) vücutlarını kötileyip (ondan) kurtulsa” (UigSukh 37)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

öpügse- “öpmek istemek” < öp-(ü)gse- (OTWF 526)

Uyg. öpügse- “öpmek istemek”

öz amrakımın öpügseyür men “Sevgilimi öpmek istiyorum” (M II 8 10)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yégse- “yemek istemek” < yé-gse- (OTWF 526)

Uyg. yégse- “yemek istemek”

sirkelig tögi öt[mek] yégse koltı “Sirkeli darıyı ekmek yapmak ve yemek için istese” (Ht V 7b 20)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

3.4. -(X)k-

Eklendiği fiilin anlamını kuvvetlendiren, pekiştiren ektir. Gerek Eski Türkçede gerekse daha sonraki dönemlerde çok işlek olarak kullanılmaz.

Gabain, *-k-* kuvvetlendirme ifade eder. *alk-* “bitirmek” < *al-k-*, *ök-* “düşünmek” < *ö-k-* örneklerini verir.¹⁸⁹

Karahanlı sahasında Hacıeminoğlu, bu ekin pekiştirme eki olarak kullanılan ve ayrıca fiile dönüşlülük anlamı veren ek olduğunu ve en fazla Karahanlı sahasında kullanıldığını belirtmiştir. *basık-* “baskın yapmak” < *bas-(i)k-*, *sezik-* “sezmek” < *sez-(i)k-* gibi örnekler verir.¹⁹⁰

Harezm Türkçesinde ise yine Hacıeminoğlu, *-k-* ekinin çok fazla kullanılmayan bir ek olduğunu belirterek; *sak-* “düşünmek” < *sa-k-*, *turuk-* “durmak” < *tur-(u)k-* örneklerini verir.¹⁹¹

Kıpçak Türkçesinde Karamanlıoğlu, bu ekin pekiştirme eki olduğunu belirterek; *aşık-* “acele etmek” < *aş-(i)k-*, *keçik-* “gecikmek” < *keç-(i)k-* örneklerini verir.¹⁹²

Çağatay Türkçesinde Eckmann, bu ekin fiilden fiil yapan kuvvetlendirme eki olduğunu belirtmektedir. *kızık-* “kızıl olmak” < *kız-(i)k-*, *kaçık-* “kaçıp kurtulmak” < *kaç-(i)k-* örneklerini verir.¹⁹³

Batı Türkçesine geldiğimizde Ergin fiilden fiil yapan *-k-* ekinin işlek olmayan bir ek olduğunu, Türkiye Türkçesinde unutulmuş olan ekin EAT’de birkaç misalinin olduğunu belirterek, *duruk-* “duraklamak” < *dur-(u)k-*, *sürük-* “sürülmek” < *sür-(ü)k-* örneklerini verir.¹⁹⁴

alık- “kötüleşmek” < **al-(i)k-* (OTWF 645)

Uyg. *alık-* “kötüleşmek”

bars teg alıku “bars gibi kötüleşerek” (Mengi 22)

Kar. *alık-* “kötüleşmek, bozulmak” (DLT I 191)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

aşuk- “acele etmek, telaşlanmak” < **aşu-k-* (UW 245)

Uyg. *aşuk-* “acele etmek, telaşlanmak”

ayıg kılınç öçgü işde aşuku evrilip “kötü davranışlarını yok etme işinde acele edip” (ETŞ 144)

Uygur Türkçesinden sonra “acele etmek, telaşlanmak” anlamlarında *aşuk-* fiili tespit edilemedi. Orta Türkçe ve çağdaş lehçelerde “istemek, arzulamak” anlamlarında *aşuk-* fiili bulunmaktadır.

balık- “yaralanmak” < **bal-(i)k-* (OTWF 645)

Uyg. *balık-* “yaralanmak” (Chuas 74)

Erdal, kelimenin Uygur Türkçesinde sadece Chuas 74’te *balk-* şeklinde tespit edildiğini, bunun da tıpkı *tarık- tark-*; *élit- élt-* olması gibi orta hece vokalinin düşürüldüğünü belirtmektedir. (OTWF 645)

¹⁸⁹ Gabain 1988, 59

¹⁹⁰ Hacıeminoğlu 2003, 136

¹⁹¹ Hacıeminoğlu 1997, 139

¹⁹² Karamanlıoğlu 1958, 50

¹⁹³ Eckmann 1988, 48

¹⁹⁴ Ergin 1997, 204

Kar. *balık-* “yaralanmak” (DLT II 119)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

basık- “basılmak, sokmak” < *bas-(ı)k-* (EDPT 373b)

Gök. *basık-* “basılmak, sokmak”
b(a)lık<k>a b(a)s(ı)kđ “Çamura batırdı” (KT K 8)

Uygurcada taranan eserlerde kelime tespit edilemedi.

Kar. *basık-, bassık-* “düşman tarafından baskına uğramak, batırmak, bastırmak”
(DLT II 116, 228)

Har. *basık-* “basılmak, baskına uğramak” (KE 227r 18)
Kelime Harezmi Türkçesinden sonra taranan eserlerde tespit edilmedi.

bastık- “basılmış olmak, baskın yapılmak” < *basıt-(ı)k-*

Clauson kelimenin etimolojisiyle ilgili iki görüş öne sürmektedir. Birincisi *basıt-(ı)k* şekli ikincisi ise *bas-tık-* (tıpkı *bulduk-* örneği gibi) şeklinden olabileceğini belirtmektedir. (EDPT 372b)

Uyg. *bastık-* “basılmış olmak, baskın yapılmak”
tört türlüg şınnularka çalsıkmaz bastıkmaz “Dört çeşit ruhlara ateş açılmaz, baskın yapılmaz” (TT V 22 28)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

batık- “batmak, saplanmak” < *bat-(ı)k-*

Uyg. *batık-* “batmak, saplanmak”
ança ança ok batıkurlar için “bu türden ok batırdıkları için” (Abhi 1118)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

berkek- “sağlamlaştırmak, berkleştirmek” < *berke-k-*

Uyg. *berkek-* “sağlamlaştırmak, berkleştirmek”
berkekip “sağlamlaştırdı” (AY 117 13)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bultuk- “bulmak” < *bul-tuk-* (EDPT 334b)

-*DUK-* umumiyetle partisip fonksiyonunda kullanılan bu ek bazen de fiilden fiil yapan yapım eki fonksiyonunda kullanılır.

Uyg. *bultuk-* “bulmak”
bultuksar “bulsar” (AY 694 9)
olarta arıtı bultukmaz “Onlarda hepsi bulunmaz” (TT V P 16)

Kar. *bulduk-* “bulmak” (DLT II 227)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

çomuk- “boğulmak” < *çom-(u)k-* (OTWF 646)

Uyg. *çomuk-* “boğulmak”
terin titigte çomukmış ud teg “derin balçıkta boğulmuş inek gibi” (ShoAgon 1 270)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

çuk- “acı çekmek” < *çu-k-* (OTWF 646)

Uyg. *çuk-* “acı çekmek”
çukup emgenip “öfkelenip ve (öfkesinden dolayı) izdirap çekip” (TT VIII C 5)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

egrik- “döndürtmek, çevirtmek” < *egir-(i)k-* (UW 359)

Uyg. *egrik-* “döndürtmek, çevirtmek”

egrikmekte mu yoriyur men “(onu) çevirtmek için mi yürüyorum” (Stockh H 3a 29)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kırk- “kırkmak” < *kır-k-* (EDPT 651a)

Uyg. *kırk-* “kırkmak”

yuyın kırkarlar “(koyunun) yününü kırkarlar” (M III 33 4)

Kar. *kırk-* “kırkmak” (DLT III 422)

Har. *kırk-* “kırkmak” (ME 144 4)

Kıp. *kırk-*, *kırp-* “kırkmak” (Kİ 70, Tuh 12b 1)

Çağ. *kırk-* “kırkmak” (EDPT 651a)

Osm. *kırk-* “kırkmak”

Kelime çağdaş lehçelerde “kırkmak” anlamında **Az.** *gırp-*, **Tkm.** *gırp-*, *girk-* (EDPT 651a)

kok- “azalmak, küçülmek” < **ko-k-*

Uyg. *kok-* “azalmak, küçülmek”

ediñ tavarıñ kokdı “malını mülkünü azalttı” (TT I 59)

Kar. *kok-* “azalmak, küçülmek” (DLT III 184)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

oñuk- “sararmak, solmak, mecalsiz kalmak” < *oñ-(u)k-* (OTWF 647)

Uyg. *oñuk-* “sararmak, solmak, mecalsiz kalmak”

suvsamiş oñukmış “Susamış ve (bundan dolayı) mecalsiz kalmış” (ShoAgon A 33)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

soruk- “tanınmak, meşhur olmak” < *sor-(u)k-* (OTWF 647)

Uyg. *soruk-* “tanınmak, meşhur olmak”

Erdal, Uygur metinlerinde *soruk-* fiilinin iki yerde “tanınmak, meşhur olmak” anlamlarında tespit edildiğini belirterek; *suvlug yalınlig sorukmış bilge Sukuşmaçuda atl(i)g bayagut* “su yıldızı (gibi) parlak, tanınmış ve zengin olan Sukuşmaçuda adlı bilge(dir)” (ShoAv 10) *sorukmuş bilgin* “tanınmış bilgin” (ETŞ 10 231) örneklerini verir. Karahanlı Türkçesinde ise DLT’de “kaybolan şeyin arandıktan sonra haberini almak, aranıp sorularak salık almak” anlamlarında *soruk-* fiili vardır. (DLT II 115)

tarık- “uzaklaşmak, dağılıp gitmek, geçmek, kaybolmak” < *tar-(ı)k-* (OTWF 648)

Uyg. *tarık-* “uzaklaşmak, dağılıp gitmek, geçmek, kaybolmak”

bir ödte tarıksar alkınsar “bir zamanda dağılıp gitse kaybolsa” (Üİ 112b 11)

tarıkdı kētdi “Uzaklaşıp gitti” (Ht IV 1261)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

usuk- “susamak” < *us-(u)k-* (OTWF 648)

Uyg. *usuk-* “susamak”

usukup karınları açıp “susayıp, karınları acıkıp” (Ernte 33)

Kar. *usuk-* “susamak” (DLT I 191)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ük- “yığmak” < *ük-* ~ *yük-* < *y-ük-* < **ü-k-*

Clauson bu fiilin ve bunun türevi olan *üküş* şeklinin oldukça yaygın bir şekilde kullanıldığını belirtmiştir. Hatta sıklıkla *ök-* şeklinde de okunduğunu; ama Brâhmi, TT III ve çağdaş lehçelerde fiilin kesinlikle *ü-* şeklinde olduğunu belirtiyor. (EDPT 100) Kelimenin kökü muhtemelen **ü-* *yığmak* şeklindedir, zaten Clauson da kelimenin kökünün **ü-* olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca kelime bazı çağdaş lehçelerde *üy-* şeklindedir ve düşen *-k-* fiilden fiil yapım ekinin yerine “y” protezinin gelmesi de kelimenin kökünün **ü-* olabileceğini düşündürmektedir. Taranan tarihi ve çağdaş lehçeler eserlerinde *ü-* şekli geçmemektedir.

Gök. *ük-* “yığmak”

ükd(ü)m “yığdım” (BK G 8)

Kelime Clauson tarafından *ükdüm* şeklinde okunmasına rağmen T. Tekin [*s/ökt(ü)m*], M. Ergin [...] *öktüm*, H.N. Orkun *ökt(i)m* şeklinde okumuştur.

Uyg. *ük-*, *yük-* “yığmak”

üküp buşı bërser “toplayıp sadaka verse” (AY 176 13)

buyanlığ ulug bedük yükmekig yüker “Büyük iyilik yığımı toplanır” (AY 155 11)

Kar. *ük-* “yığmak” (bazen de *yük-* şekli var) (DLT I 130, 168)

Kıp. *üküş* var; ancak *ük-* ~ *yük-* şekli yok.

Çağ. *ük-* “yığmak” (Sadece 15. yüzyıl metinlerinde Sang 78r 2)

yak- “yakmak” < **ya-k-* (EDPT 897b)

Uyg. *yak-* “yakmak”

yakmak “yakmak” (H I 28)

Kar. *yak-* “yakmak” (TİKT 32/ 26a 1)

Har. *yak-* “yakmak” (Kutb 68)

Kıp. *yak-* “yakmak” (Kİ 95)

Çağ. *yak-* “yakmak” (Sang 125v 28)

Osm. *yak-* “yakmak”

yalkık- “bunalmak, sıkılmak” < *yalk-(i)k-* (OTWF 649)

Uyg. *yalkık-* “bunalmak, sıkılmak”

bêş yollarta yük yüde yalkıkıp “beş yollarda yük yüklenene kadar usanıp” (ETŞ 142)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

3.5. -sIk-

Edilgen fiiller yapar. Gabain, bu eke örnek olarak *tutsuk-* “tutulmak, hapsedilmek” < *tut-suk-*, *ursuk-* “vurulmak” < *ur-suk-* örneklerini verir.¹⁹⁵ Caferoğlu, bu kelimelere ilaveten Eski Uygur Türkçesi Sözlüğünde *alsık-* “aldanmış olmak” < *al-sık-*, *bilsik-* “bilinmiş olmak” < *bil-sik-*, *çalsık-* “vurulmak” < *çal-sık-* örneklerini de ekler.

Hacıeminoğlu, ekin pasif fiiller yaptığını ve ek incelendiği zaman iki ekin kaynaşmasından oluştuğunu belirtmektedir. *-sIk-* < *-sı-* fiilden fiil yapan ekin üzerine *-k-* fiilden fiil yapan yapım eki getirilmek suretiyle yapılmıştır.¹⁹⁶ Eski Türkçede birkaç tane kelime *-sI-* fiilden fiil yapan yapım ekinin de olması Hacıeminoğlu’nun görüşünü destekler.

Karahanlı Türkçesinde ek, *-sIk-* şeklinde karşımıza çıkar. Hacıeminoğlu, ekin edilgen veya dönüşlü fiiller teşkil eden bir ek olduğunu belirterek; *alsık-* “soyulmak” < *al-sık-*, *bilsik-* “bilinmek” < *bil-sik-* gibi örnekler verir.¹⁹⁷

Harezmi Türkçesinde bu ek birkaç tane kelime görülmektedir. Hacıeminoğlu bütün şivelerde olduğu gibi bu sahada da nadir kullanılan bir ektir. Bazı örneklerde dönüşlü, bazılarında da kuvvetlendirme anlamı verir deyerek, *arsık-* “aldatılmak” < *ar-sık-* örneğini verir.¹⁹⁸

alsık- “soyulmak” < *al-sık-* (OTWF 700)

Uyg. *alsık-* “soyulmak”

kişike mü alsıkdı “(O) adama mı soyuldu” (Pam 203 25)

Kar. *alsık-* “soyulmak” (DLT I 243)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

arsık- “aldatılmak” < *ar-sık-* (OTWF 702)

Uyg. *arsık-* “aldatılmak”

az nızvanika arsızıp ayıg üküş kılıımız “Az ihtiras (ile) aldatılıp çok fazla suç işledik” (BT XIII 15 24)

Kar. *arsık-* “aldatılmak” (DLT I 242)

Har. *arsık-* “aldatılmak” (Kutb 11)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bilsik- “bilinmek, tanınmak” < *bil-sik-* (OTWF 702)

Uyg. *bilsik-* “bilinmek, tanınmak”

bilsikmiş kişi “tanınmış kişi” (TT VIII 7)

Kar. *bilsik-* “bilinmek, tanınmak” (DLT II 228)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

çalsık- “(yere) atılmak, (yere) vurulmak” < *çal-sık-* (OTWF 702)

Uyg. *çalsık-* “(yere) atılmak, (yere) vurulmak”

tört türlüğ şmnularka çalsıkılmaz basdıkmaz “Dört çeşit Şamnular kutsal olduğu için onları yere atmaz, onlara basmaz” (TT V B 29)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

¹⁹⁵ Gabain 1988, 60

¹⁹⁶ Hacıeminoğlu 1991, 34

¹⁹⁷ Hacıeminoğlu 2003, 141

¹⁹⁸ Hacıeminoğlu 1991, 73

kunsuk- “(mal vb... için) çalınmak, soyulmak” < *kun-suk-* (OTWF 701)

Uyg. *kunsuk-* “(mal vb... için) çalınmak, soyulmak”

edin tavarın erdisin kunsuksar “malı, mülkü, mücevheri çalınsa” (DhaSu 18)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kuysuk- “ürkütülmek” < *kuy-suk-* (OTWF 703)

Uyg. *kuysuk-* “ürkütülmek”

yana kuysukup suvda titikdi “(filler) ürkütüldü ve suda boğuldu” (Ht V 2a 14)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tutsuk- “hapsedilmek, tutuklanmak” < *tut-suk-* (OTWF 703)

Uyg. *tutsuk-* “hapsedilmek, tutuklanmak”

ugrı ogurlasar tutsuksar “hırsız yakalansa ve tutuklansa” (TT VI 110)

Kar. *tutsuk-* “hapsedilmek, tutuklanmak” (DLT II 227)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ursuk- “vurulmak, dövülmek” < *ur-suk-* (OTWF 703)

Uyg. *ursuk-* “vurulmak, dövülmek”

okın yürekimke ursukmuş “Okunu yüreğime vurmuş” (AY 621 9)

Kar. *ursuk-* “vurulmak, dövülmek” (DLT I 242)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

utsuk- “mağlup edilmek, yenilmek” < *ut-suk-* (EDPT 71b)

Uyg. *utsuk-* “mağlup edilmek, yenilmek”

nızvanı éyin utsukup “ihtirasları yok edilip” (TT II 17 80)

adınlarka utsukmaksız “başkalarına kaybedilmeksiz” (U II 58 3)

Kar. *utsuk-* “mağlup edilmek, yenilmek” (DLT I 242)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yintsik- “bulunmak, keşfedilmek, ortaya çıkarılmak” < *yint-sik-* (OTWF 703)

Uyg. *yintsik-* “bulunmak, keşfedilmek, ortaya çıkarılmak”

yintsikmedin “keşfedilmeden” (ETŞ 9 62)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

3.6. -(X)msIn-

Kemal Eraslan, ekin yapısı ile ilgili +sI- ve -sI- ekleri ve bunların genişlemiş şekilleri ile ilgili makalesinde -msIn- < -m+sI-n- şeklinde açıklar.¹⁹⁹ Gabain de aynı görüştedir. Gabain, ekin anlamını ise “yapar gibi görünmek” şeklinde açıklar. *kılımsin-* “yapar gibi görünmek” < *kıl-(i)msin-*, *begimsin-* “bey gibi görünmek” < *begi-msin-* ve *atakımsin-* “ün sahibi gibi davranmak, ün sahibi gibi görünmek” < *atak-(i)msin-* örneklerini verir.²⁰⁰ Karahanlı Türkçesinde DLT’de *barımsin-* “gider gibi görünmek” < *bar-(i)msin-* (DLT II 259) *bilimsin-* “bilir gibi görünmek” < *bil-(i)msin-* (DLT I 262) gibi örnekler bulunmaktadır.

Harezmi Türkçesinde Funda Toprak KE’de sadece iki örnekte bu ekin tespit edildiğini belirtmiştir, Eski Türkçede ve Karahanlı sahasında “yapmacıklık” anlamında olan bu ekin Harezmi sahasında bu anlamını kaybettiğini belirterek *külümsin-* “gülümsemek” ve *külümsin-* örneklerini verir.²⁰¹

-(X)msIn- eki Eski Türkçede genelde fiillere gelmekle birlikte *begimsin-* gibi bazı istisna örneklerde ise isimlere gelmektedir. Bu durum daha sonraki dönemlerde de devam eder. Örneğin KB’de *ëşimsin-* “eş gibi davranmak” < *ëş+(i)msin-* (KB 4095) ve CC’de *biysin-* “küçümser gibi davranmak” *biy+sin-* (CC 161 10r)

atıkımsin- “ünlü olmaya çalışmak” < *atık-(i)msin-* (OTWF 532)

Kelime bazı Türkologlar tarafından değişik şekillerde okunmuştur. Arat TT VII 52 5’te ilgili kelimeyi *atakımsin-* “ünlü olmaya çalışmak” şeklinde okumuştur. Yine Zieme StabUig IV B b’de *ağıgımsin-* şeklinde okumuştur. Her iki okuyuş da *atıkımsin-* şeklinde düzeltilmelidir.

Uyg. *atıkımsin-* “ünlü olmaya çalışmak”

atıkımsinmayuk atıg bulsar “bilinmeyen (ünlü olmamış) isim bulsak” (TT VII 42 5)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kılımsin- “yapıyor gibi davranmak” < *kıl-(i)msin-* (OTWF 531)

Uyg. *kılımsin-* “yapıyor gibi davranmak”

kılımsintunız “Yapıyor gibi davrandınız” (Hüen-ts 2087)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

otlamsin- “otluyor gibi davranmak” < *otla-msin-* (OTWF 532)

Uyg. *otlamsin-* “otluyor gibi davranmak”

törüsınçe otlamsınu “töresine göre otluyor gibi davranarak” (Ht IV 42)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

övkelemsin- “öfkelenir gibi görünmek” < *övkele-msin-* (OTWF 532)

Uyg. *övkelemsin-* “öfkelenir gibi görünmek”

saña övkelemsinü “sana öfkelenir gibi görünerek” (BT XIII 10)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yaramsın- “iltifat etmek istemek, yaltaklanmak” < *yara-msın-* (OTWF 532)

Uyg. *yaramsın-* “iltifat etmek istemek, yaltaklanmak”

¹⁹⁹ Toprak 2005, 92

²⁰⁰ Gabain 1988, 59

²⁰¹ Toprak 2005, 92

yaramsınıp “iltifat edip” (BT XIII 11)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

3.7. -mA-

Bu ek bazı Türkologlarca çekim eki olarak kabul edilir. Aslında ekin fonksiyonlarına baktığımız zaman ek, anlam olarak tam bir yapım eki fonksiyonu göstermez. Örneğin *gel-* fiili ile *gel-me-* fiili arasındaki anlam; *yak-tır-*, *göz+le-* fiillerindeki gibi yeni bir anlamı ifade etmez. Ek aslında tam olarak çekim eki fonksiyonu da göstermez. Çünkü *gel-me-*, *bak-ma-* örneklerinde olduğu gibi eklendiği kelimenin yapısını değiştirme fonksiyonu vardır. Biz burada genel olarak pek çok gramer kitabında fiilden fiil yapan yapım eki olarak ele alındığı için yapım eki olarak ele aldık; ancak ekin yapım eki ve çekim eki kategorisi dışında farklı bir kategoriye konulması gerektiğine inanmaktayız.

- Gök** *alma-* “almamak” < *al-ma-* (KT G 9)
basma- “baskın yapmamak” < *bas-ma-* (KT D 22)
olurma- “oturmamak” < *ol-(u)r-ma-* (KT D 27)
- Uyg** *sakınma-* “düşünmek, kaygılanmamak” < *sak+ı-n-ma-* (AY 267 9)
sıma- “kırmamak” < *sı-ma-* (M III 39)
- Kar** *tegme-* “değmemek” ulaşmamak” < *teg-me-* (KB 1550)
uğıma- “uyumamak” < *uçı-ma-* (KB 4264)
- Har** *sakınma-* “düşünmek, kaygılanmamak” < *sak+ı-n-* (NF 418 10)
uma- “muktedir olmamak” < *u-ma-* (ME 58 6)
- Kıp** *tegme-* “değmemek, ulaşmamak” < *teg-me-* (GT 220 2)
uğıma- “uyumamak” < *uçı-ma-* (KTS 291)
- Çağ** *bilme-* “bilmemek” < *bil-me-* (ŞHD 61a 2)
alma- “almamak” < *al-ma-* (ŞHD 61a 8)
- Osm** *bilme-* “bilmemek” < *bil-me-*
görme- “görmemek” < *gör-me-*

3.8. -Ar-

Eklendiği fiillere faktitif anlamı katmaktadır, Eski Türkçede çok fazla işlek olmayan fiilden fiil yapan yapım ekidir. Aslında daha sonraki dönemlerde de bu ek çok işlek olarak kullanılmamaktadır.

Marcel Erdal, Eski Türkçe için *agtar-* “atmak, çıkarmak” < *agit-ar-*, *emter-* “toplamak, yığmak” < *emit-er-* gibi örnekler verir.²⁰²

Karahanlı sahasında Hacıeminoğlu, pek işlek olmayan bu ek ile ettirgen fiiller teşkil edilmektedir. *çıkār-* “çıkarmak” < *çık-ar-*, *çöker-* “çökertmek” < *çök-er-* gibi örnekler verir.²⁰³

Harezm Türkçesinde yine Hacıeminoğlu, bu ek fiile ettirgenlik manası verir. Bazı geçişsiz fiilleri geçişli yapar. *idar-* “göndermek” < *id-ar-*, *çıkār-* “çıkarmak” < *çık-ar-* gibi örnekler verir.²⁰⁴

Kıpçak Türkçesinde Karamanlıoğlu, *-r-* / *-(I)r-*, *-Ar-* eklerini beraber ele almış ve ettirgenlik anlamı verdiğini belirterek; *çıkār-* “çıkarmak” < *çık-ar-*, *kopar-* “koparmak” < *kop-ar* gibi örnekler vermiştir.²⁰⁵

Çağatay Türkçesinde de Eckmann, tıpkı Karamanlıoğlu gibi *-r-* / *-(I)r-*, *-Ar-* eklerini beraber ele almış, ettirgen anlamlı fiiller yaptığını belirterek; *kéter-* “gidermek” < *két-er-*, *kaytar-* “dönmek” < *kayit-ar-* gibi örnekler vermiştir.²⁰⁶

Batı Türkçesinde EAT döneminde Timurtaş, *-Ar-* eki için bu ek muzari ekine benzemektedir. Aşağıdaki örneklerde fiiller faktitif eki alarak neyi alıyorsa muzari olarak da onu alıyorlar. Arada fark yoktur. *çıkār-* “çıkarmak” < *çık-ar-*, *gider-* “gidermek” < *git-er-* örneklerini verir.²⁰⁷

Ergin, *-Ar-* eki için bu ek eskiden beri kullanılan fakat işlek olmayan faktitif ekidir. *kopar-* “koparmak” < *kop-ar*, *çıkār-* “çıkarmak” < *çık-ar-* gibi örnekleri verir.²⁰⁸

agtar-*, *aktar- “(etrafını) çevirmek, (bir dilden başka dile) aktarmak, döndürmek”

Clauson kelimedeki *-tar-* ekinin genişletme eki olabileceğini belirtmektedir. (EDPT 81b)

Hamilton, kelimenin kökünün *ag-*, *ak-* “bir yana eğilmek, çökmek, bel vermek” şeklinde olduğunu belirtmektedir. (İKPÖ 132)

Röhrborn *ag-tar-* fiilini iki ayrı fiil olarak göstermiş, *agtar-(I)* “(etrafını) çevirmek, (bir dilden başka dile) aktarmak” *agtar-(II)* fiiline ise “döndermek” anlamı vermiştir ve *agtar-(II)* fiilinin Eski Uygur metinlerinde umumiyetle *toñtar-* fiili ile beraber kullanıldığını belirtmiştir. Kelimenin kökenini ise *ag-tar-* şeklinde göstermiştir. (UW 74, 75)

Erdal *agtar-* fiilinin kökenini *agt-ar-* şeklinde açıklamıştır. (OTWF 734)

Uyg. *agtar-*, *aktar-* “(etrafını) çevirmek, (bir dilden başka dile) aktarmak, döndürmek”

tohrı tilintin türk tilinçe aktarmış “Toharcadan Türkçeye aktarmış” (Maitr 34 17, 18)
y(a)rlıg üze agtaru erür biz “Emir üzerine (düşmanın) etrafını çeviririz” (Ht II 30)

²⁰² Erdal 1991, 734.

²⁰³ Hacıeminoğlu 2003, 132

²⁰⁴ Hacıeminoğlu 1997, 137

²⁰⁵ Karamanlıoğlu 1958, 54

²⁰⁶ Eckmann 1988, 46

²⁰⁷ Timurtaş 1994, 281

²⁰⁸ Ergin 1997, 203

agtaru toņtaru tegzinürler “(öğreti çarkını) döndürerek çevirirler” (U II 4u 10)

Kar. *agtar-*, *ahtar-* “aktarmak, devirmek, yenmek” (DLT I 219, II 74)

Har. *ahtar-* “alt üst etmek, kazmak, aramak” (NF 191 16)

Kıp. *aktar-*, *ahtur-*, *ahtar-* “çevirmek, döndürmek” (Tuh 29b 13, KK 74 17)

Çağ. *ahtar-* “döndürmek, baş aşağı etmek” (Sang 32v 8)

Osm. *akdar-*, *aktar-*, *agdar-*, *ahtar-* “tere sermek, devirmek, yenmek” (TTS 76)

emter- “(herhangi bir şeyi) döndürmek, çevirmek” < *emit-er-* (UW 378)

Erdal kelimenin kökenini *emt-er-* şeklinde göstermiştir, Röhrborn ise kelimenin kökenini *emit-er-* şeklinde göstermiştir. (OTWF 734, UW 378)

Uyg. *emter-* “(herhangi bir şeyi) döndürmek, çevirmek”

ayaklarığ barça siz emtertiñiz “hürmetlerin hepsini siz (geri) döndürdünüz” (TT II 75 6)

Kelime Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde tespit edilemedi.

Kıp. *emder-* “çevirmek, döndürmek” (Kİ 87)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

katar- “çevirmek, geri döndürmek” < **kat-ar-* (OTWF 734)

Clauson kelimenin kökeninin **ka:d-* ya da *kadı-* fiilinden gelebileceğini belirtir. (EDPT 604b) Erdal ise kelimenin *kadt-ar-* fiilinin daralmış (contraction) şekli olduğunu, DLT’de aynı anlamda Oğuzca *kaytar-* < *kayıt-ar-* < *kağıt-* fiilinin geçtiğine dikkat çeker. (OTWF 734)

Uyg. *katar-* “çevirmek, geri döndürmek”

kolın kataru “kolunu çevirerek” (DKPAMP 833)

Kar. *katar-* “çevirmek, geri döndürmek” (DLT II 74)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kêter- “gidermek, çıkarmak, uzaklaştırmak” < *kêt-er-* (OTWF 735)

Uyg. *kêter-* “gidermek, çıkarmak, uzaklaştırmak”

kêtürü tüketser “tamamen çıkartsa” (ÜI 97b 2)

Kar. *kêter-* “gidermek” (DLT III 187)

Har. *kêter-* “gidermek” (ME 125 8)

Kıp. *kêter-*, *kêtür-* “gidermek, ortadan kaldırmak” (CCG, KK 9 18)

Çağ. *kêter-* “gidermek, ortadan kaldırmak” (Sang 311v 15)

Osm. *gider-* “gidermek, uzaklaştırmak, çıkarmak, yok etmek, ortadan kaldırmak” (TTS 1697)

oņar- “ıslah etmek, onarmak, yoluna koymak, düzeltmek” < **oņ-ar-*

Clauson kelimenin kökenini **oņa-* şeklinde almıştır. Kelimenin *oņal-* “tamir edilmek, düzeltilmek” fiili ile bağlantısının olduğuna dikkat çekmiştir. (EDPT 189a) DTS’de kelime *oņ-(I)* köküne indirilerek *oņ-ar-* şeklinde açıklanmıştır. (DTS 368) Erdal kelimeyi **oņ-ar-* şeklinde ele almış, buna gerekçe olarak da *oņul-* “daha iyi duruma gitirilmek, tamir edilmek” fiilini göstermiştir. (OTWF 736)

Uyg. *oņar-* “ıslah etmek, onarmak, yoluna koymak, düzeltmek”

bo muņumuznu amtı kılınç teņrisi oņarsun “Bu endişemizi şimdi kılış Tanrısı yoluna koysun” (AY 7 11)

Kar. *oņar-* “ıslah etmek, onarmak, yoluna koymak, düzeltmek” (KB 1989)

Har. *oņar-* “ıslah etmek, onarmak, yoluna koymak, düzeltmek” (Kutb 117)

- Kıp.** *oñar-* “ıslah etmek, onarmak, yoluna koymak, düzeltmek” (Kİ 25)
Çağ. *oñar-* “ıslah etmek, onarmak, yoluna koymak, düzeltmek” (Sang 88r 15)
Osm. *oñar-* “ıslah etmek, onarmak, yoluna koymak, düzeltmek” (TTS 2984)

targar- “uzaklaştırmak, önüne geçmek, kontrol altına almak, dağıtmak” < *tarık-ar-* (OTWF 739)

- Uyg.** *targar-* “uzaklaştırmak, önüne geçmek, kontrol altına almak, dağıtmak”
targarsar “uzaklaştırsa” (Üİ 107a 5)
nızvanıların targaru umatın “ihtirasları kontrol altına alamadan” (U III 36 6)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

teglar- “kör etmek” < *tegil-er-* (OTWF 737)

Clauson kelimedeki *-er-* fiilden fiil yapan yapım ekinin belki de (*ü*)*r-* faktitifli şeklin genişletilmiş şekli olabileceğini belirtiyor. (EDPT 481b)

- Uyg.** *teglar-* “kör etmek”
ékki köz teglerip “iki gözünü kör edip” (İKPÖ LVII V)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

terter- “terletmek” < *terit-er-* (EDPT 537a)

Clauson kelimeyi *terit-er-* şeklinde açıklarken, Erdal *tert-er-* şeklinde açıklamıştır. (EDPT 537a, OTWF 737)

- Uyg.** *terter-* “terletmek”
kişike uzatı tertermiş kergek “(Hasta olan) kişiyi uzun süre terletmek gerek” (TT VIII M 35)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

toñtar- “döndermek” < *toñıt-ar-* (OTWF 737)

Bazı araştırmacılar kelimeyi Eski Türkçede *töñter-* şeklinde ince sıradan okumuşlardır; ancak runik harfli metinlerde ve Brāhmi metinlerinde kelime açıkça art damak vokali ile yazılmıştır. Eski Türkçede art damak vokali ile yazılan ve *toñtar-* şeklinde kalın sıradan olan kelime, Karahanlı Türkçesinde ön damak vokali ile yazılmaya başlar ve *töñter-* şeklinde ince sıraya geçer.

- Uyg.** *toñtar-* “döndermek” (U II 4 10)
töpön toñtaru bir yolça eltü bardı “Kafasını çevirerek aynı yolda gitti” (AY 8 3)
Kar. *töñder-* “döndermek” (DLT III 397)
Har. *töñter-* “döndermek” (KE 162v 21)
Kıp. *töñdür-* “döndermek” (İM 118a 4)
Çağ. *töñter-* “döndermek” (Sang 186r 21)
Osm. *döñder-* “döndermek”

Çağdaş lehçelerde kelime “döndermek” anlamında **Tkm.** *dünđer-*, **Özb.** *tünkar-*, **Kır.** *töñkör-*, **Kzk.** *töñker-*, **Kk.** *töñker-*, **Nog.** *töñter-* şeklindedir. (EDPT 518b)

utar- “yenmek, mağlup etmek” < *ut-ar-* (OTWF 738)

- Uyg.** *utar-* “yenmek, mağlup etmek”
yavlak yağı utargay siz “Kötü düşmanı mağlup edeceksiniz” (HamTouen 11 5)
tört türlüğ ş(i)mnu süsin utup “dört çeşit Şımnu ordusunu yenip” (TT IV B 55)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yumdar- “toplamak, bir araya getirip bağlamak, birleştirmek” < *yumid-ar-* (OTWF 738)

Uyg. *yumdar-* “toplamak, bir araya getirip bağlamak, birleştirmek”
yumdarsar “toplasa” (Üİ 126a 3)

Kar. *yumdar-* “toplamak” (DLT III 98)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *yomdar-* “toplamak” (CC 16 23)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

3.9. -GAr-

Geçişsiz fiil tabanlarına gelerek geçişli fiiller, geçişli fiil tabanlarına da gelerek faktitif anlamlı fiiller türetir. Eski Türkçede ve daha sonraki dönemlerde tarihi lehçelerde çok nadir olarak kullanılan yapım eklerindedir. Ek, Uygur Türkçesinde birkaç kelimedede tespit edilmiştir.

Karahanlı sahasında Hacıeminoğlu, *kezger-* “gezdirmek” < *kez-ger-*, *könger-* “doğrulatmak” < *kön-ger-* örneklerini verir.²⁰⁹

Harezm sahasında Funda Toprak, ekin sadece KE’de iki örnekte tespit edildiğini belirterek, *bütker-* “bitirmek” < *büt-ker-*, *yapkar-* “örtmek” < *yap-kar-* örneklerini vermektedir.²¹⁰

Kıpçak Türkçesinde Karamanlıoğlu, eki *-GUr-* eki ile beraber ele almış ve sadece *ötker-* “nüfuz ettirmek” < *öt-ker-* örneğini vermiştir.²¹¹

Batı Türkçesine geldiğimizde ise Ergin, Batı Türkçesinde nadir olarak karşımıza çıkan *-Ar-* fiilden fiil yapan yapım ekinin eski dönemlerdeki *-gAr-* ekinden geldiği anlaşılmaktadır, ya da en azında onunla ilgili görülmektedir, diyerek *kop-ar-*, *git-er-* gibi örnekler verir.²¹²

Ek, Eski Türkçede birkaç fiilde tespit edilmiştir.

bütker- “bitirmek” < *büt-ker-* (bk. *bütgür-*)

kıskar- “azaltmak, kontrol altına almak” < *kıs-kar-* (OTWF 739)

Uyg. *kıskar-* “azaltmak, kontrol altına almak”

adınlarını küçün küsünün kıskarıp “diğerlerinin güçlerini kontrol altına alıp” (BT VII A 704)

ş(i)mnu küçün kısgaru “Şımnu’nun gücünü azaltarak” (ETŞ 13 111)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

²⁰⁹ Hacıeminoğlu 1991, 46.

²¹⁰ Toprak 2005, 113

²¹¹ Karamanlıoğlu 1958, 49

²¹² Ergin 1997, 203

3.10. -(X)r-

Türkçede eskiden beri görülen ve işlek olarak kullanılan fiilden fiil yapma ekidir. Faktitif ekleri denilen bu ekler *yaptırma* ve *oldurma* ifade ederler. Bu faktitif eki geçişli, geçişsiz bütün fiillere eklenir ve hepsinden geçişli fiiller yapar.²¹³

Bu ek vokalle biten fiillere doğrudan, konsonantla biten fiiller ise araya yardımcı vokal olarak eklenir.

T. Tekin, *-r-* ettirgen çatı ekidir. *kelür-* “getirmek” < *kel-(ü)r-*, *ölür-* “öldürmek” < *öl-(ü)r-* gibi örnekler verir.²¹⁴

Gabain, *-r-* yaptırma eki, çok kere fiilin basit manasının aynısını verir. *basur-* “ezilmiş olmak” < *bas-(u)r-*, *bütür-* “bitirmek” < *büt-(ü)r-* gibi örnekler verir.

Karahanlı sahasında Hacıeminoğlu, *-r-* ettirgen fiil yapan bir ektir. *ötür-* “geçirmek” < *öt-(ü)r-* gibi örnekler verir.²¹⁵

Harezmi sahasında Hacıeminoğlu, *-r-* fiilden fiil yapan, ettirgenlik ifadesi olan bu ek, Türk dilinin her sahasında olduğu gibi Harezmi sahasında da çok kullanılmıştır. *artur-* “arttırmak” < *art-(u)r-*, *egir-* “eğirmek” < *eg-(i)r-* gibi örnekler verir.²¹⁶

Karamanlıoğlu, Kıpçak Türkçesinde *-r-*, *-(I)r-*, *-Ar-* eklerini tek başlık altında toplar ve ettirgenlik ifade eden ek olduğunu belirterek, *artur-* “arttırmak” < *art-(u)r-* gibi örnekler verir.²¹⁷ Çağatay Türkçesinde Eckmann da aynı şekilde *-r-*, *-(I)r-*, *-Ar-* eklerini tek başlık altında toplamıştır.

Batı Türkçesine geldiğimizde ek için Ergin, bu ekin çok eskiden beri kullanılan işlek faktitif eklerinden olduğunu ve Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine kadar aynı anlam ve aynı fonksiyonlarda işlek olarak kullanıldığını belirtmektedir.²¹⁸

açur- “acıktırmak” < *aç-(u)r-* (OTWF 710)

Uyg. *açur-* “acıktırmak”

açurtaçı tamu “acıktırarak (olan) cehennem” (BT II 556)

Kar. *açur-* “acıktırmak” (DLT I 156, III 68)

Har. *açur-* “acıktırmak” (ME 49 1)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

artur- “arttırmak” < *art-(u)r-* (OTWF 710)

Uyg. *artur-* “arttırmak”

erdem işin arturup “erdemini arttırıp” (BT XIII 60 24)

Kar. *artur-* “arttırmak” (DLT I 219)

Har. *artur-* “arttırmak” (Kutb 11)

Kıp. *artur-* “arttırmak” (Kİ 10)

Çağ. *artur-* “arttırmak” (Sang 35r 24)

Osm. *artur-* “arttırmak” (TTS 240)

Osmanlı Türkçesinde kelime daha sonra *arttır-* “arttırmak” şeklinde karşımıza çıkar.

²¹³ Ergin 1997, 199

²¹⁴ Tekin 2000, 97

²¹⁵ Hacıeminoğlu 2003, 140

²¹⁶ Hacıeminoğlu 1997, 139

²¹⁷ Karamanlıoğlu 1958, 54

²¹⁸ Ergin 1997, 199

aşur- “aşırmaq, geçirmek” < *aş-(u)r-* (OTWF 710)

Uyg. *aşur-* “aşırmaq, geçirmek”

beg yutuzug aşurup “bey eşini geçirip” (Maitr 174r 4)

Karahanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Har. *aşur-* “aşırmaq, geçirmek” (Kutb 14)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *aşur-* “aşırmaq, geçirmek” (Sang 41r 2)

Osm. *aşur-* “aşırmaq, geçirmek” (TTS 267)

basur- “bastırmaq, ezdirmek” < *bas-(u)r-* (OTWF 710)

Uyg. *basur-* “bastırmaq, ezdirmek”

basurup “bastırıp” (M III 8 17)

Kar. *basur-* “bastırmaq, ezdirmek” (DLT II 77)

Har. *basur-* “bastırmaq, ezdirmek” (ME 41 4)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

batur- “gizletmek, saklatmaq” < *bat-(u)r-* (OTWF 711)

Uyg. “gizletmek, saklatmaq”

tartdımız yaşaru baturu ogurladımız “Çektik, gizletip çaldık” (Maitr 70 61)

Kar. *batur-* “gizletmek, saklatmaq” (DLT II 73)

Har. *batur-* “gizletmek, saklatmaq” (KE 46v 2)

Kıp. *batur-* “gizletmek, saklatmaq” (CC 16 20)

Kelime “gizletmek, saklatmaq” anlamlarında Kıpçak Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise *batur-* “gizlemek, saklamak” anlamında sadece Türkmen Türkçesinde bulunmaktadır. (EDPT 308a)

bışur- “pişirmek” < *bış-(u)r-* (OTWF 711)

Uyg. *bışur-* “pişirmek”

bışurup yeğey men “Pişirip yiyeceğim” (U IV 50 125)

sogannı bışurıp “soğanı pişirip” (H I 128)

Kar. *bışur-* “pişirmek” (DLT II 78)

Har. *bışür-* “pişirmek” (Kutb 34)

Kıp. *bışir-, bışür-, büşür-* “pişirmek” (CC 16 19, BM 57v, Tuh 15a 6)

Çağ. *bışür-* “pişirmek” (Sang 145v 8)

Osm. *bışir-, bışür-* “pişirmek” (TTS 613)

Anadolu ağızları:

büş-, büşü-, büşür- “pişirmek” (DS 2 830)

bokur- “azaltmaq, kısmak, sınırlandırmak” < *bok-(u)r-* (OTWF 711)

Uyg. *bokur-* “azaltmaq, kısmak, sınırlandırmak”

könüllerin bokururlar “Gönüllerini kısarlar” (AY 291 5)

Kar. *bokur-* “indirmek, azaltmaq” (DLT II 82)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

boşgur- “öğretmek, akıl vermek” < **boşgu-r-* (OTWF 712)

Eski Türkçede *boşgu-* fiili tespit edilemedi; ancak fiilin *boşgun-, boşgur-, boşgut-* gibi türevleri bulunmaktadır.

Gök. *boşgur-* “öğretmek, akıl vermek”

(a)nça boşgurur (e)rm(i)ş “Şöyle öğretirlermiş” (KT G 7)

Uyg. boşgur- “öğretmek, akıl vermek”

yaratmak öğretmek boşgurmak biltürmek “Yaratmak, öğretmek, akıl vermek, bildirmek” (AY 298-6)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bökür- “doymak” < bök-(ü)r- (OTWF 712)

Uyg. bökür- “doymak”

y(i)me yana artukrak aş içgü tatığın çivgin bökürü bolmazlar “Yine çok fazla aş, içki ile (dışarıdan) gelen yabancıları doyuramazlar” (BT XIII 15 38)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

buşur- “sinirlendirmek, kızdırmak” < buş-(u)r- (OTWF 713)

Uyg. buşur- “sinirlendirmek, kızdırmak”

üzüksüz egire sıkıp buşurur emgetür “Aralıksız eğerek sıkıp, eziyet ederek sinirlendirir” (BT XIII 8 24)

Kar. buşur- “sinirlendirmek, kızdırmak” (KB 794)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bürtür- “temas ettirmek” < bürt-(ü)r-

Uyg. bürtür- “temas ettirmek”

yarataglag adakınızka bürtürüp “yaratıklar ayaklarınıza temas ettirilip” (Maitr 89 39)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bütür- “bitirmek, tamamlamak, gerçekleştirmek” < büt-(ü)r- (OTWF 713)

Uyg. bütür- “bitirmek, tamamlamak, gerçekleştirmek”

munta tügüp bütürür “Burada düğümleyip bitirir” (Üİ 117a 13)

Kar. bütür- “sağaltmak, sağlam hale getirmek, alacağını tanıklamak” (DLT II 73)

Har. bitir-, bütür- “bitirmek, tamamlamak” (KE 208r 12, 216v 10)

Kıp. bitir-, bitür-, bütür- “bitirmek, sona erdirmek” (Kİ 28, BM 75v, Hou 35 12)

Osm. bitür- > bitir- “bitirmek, peyda etmek, hâsıl etmek, bitişirmek” (TTS 623)

Çağdaş lehçelerde bütür- şekli Kırgız ve Kazak Türkçelerinde tespit edildi. (KS 157)

çaşur- “ihbar etmek, gammazlamak” < *çaş-(u)r- (OTWF 714)

Uyg. çaşur- “ihbar etmek, gammazlamak”

çaşurtumuz yonadımız “ihbar ettik ve iftira attık” (TT IV 8 71)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

çomur- “(suya) batırmak, gömmek” < çom-(u)r- (OTWF 714)

Uyg. çomur- “(suya) batırmak, gömmek”

kemi subka çomurur “Gemiye suya gömer” (İKPÖ XVII VIII)

Kar. çömür- “(suya) batırmak, gömmek” (DLT II 85)

Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. çomur- “(suya) batırmak, gömmek” (Sang 215r 10)

Osm. çomur- “(suya) batırmak, gömmek” (Red 740)

êltür- “ilettirmek” < êlt-(ü)r-

Uyg. êltür- “ilettirmek”

öz ertürgülük ed tavar erdini yinçü çeç kaş kiñ uçuz bolur “Kendi gönderdiği mal, mülk, mücevher, inci ve değerli taşlar ucuz olur” (AY 412 8-10)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

értür- “geçirmek” < *ért-(ü)r-* (OTWF 714)

Uyg. *értür-* “geçirmek”

értürür ertimiz “(yaşantımızı burada) geçirirdik” (U III 16 2)

üç yavlak yoltın ertürgeli umaknuñ “üç kötü yoldan geçirebilmenin” (TT V 22 32)

Kar. *értür-* “geçirmek” (DLT I 220)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

éştür- “iştirmek” < *éşid-(ü)r-* (OTWF 714)

Uyg. *éştür-* “iştirmek” (TT II A 56)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

içür- “içirmek” < *iç-(ü)r-* (OTWF 715)

Uyg. *içür-* “içirmek”

yag içürmiş “Yağ içirmiş” (TT VIII 1 24)

Kar. *içür-* “içirmek” (DLT I 177)

Har. *içür-, içir-* “içirmek” (‘Ali 25, Kutb 56)

Kıp. *içir-* “içirmek” (Kİ 8)

Çağ. *içür-* “içirmek” (Sang 96r 21)

Osm. *içir-* “içirmek”

kaçur- “kaçırmak” < *kaç-(u)r-* (OTWF 715)

Uyg. *kaçur-* “kaçırmak”

kaçurtuñuz “kaçırdınız” (ETS 10 235)

Kar. *kaçur-* “kaçırmak” (DLT II 75)

Har. *kaçur-* “kaçırmak” (ME 76 4)

Kelime Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *kaçur-* “kaçırmak” (Sang 4v 8)

Osm. *kaçur-* > *kaçır-* “kaçırmak”

katsur- “katıştırmak, karıştırmak” < *katış-(u)r-*

Uyg. *katsur-* “katıştırmak, karıştırmak”

alku ylayu bilge biligler katşuru “bütün bilgiler bilgileri karıştırır” (Abhi 2455)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kavır- “toplamak, bir araya getirmek” < *kav-(ı)r-* (OTWF 715)

Uyg. *kavır-* “toplamak, bir araya getirmek”

bo tiltağın kavıra sözlemiş “Bu sebebi özetleyerek söylemiş” (Üİ 101a 5)

Kar. *kawur-* “kavramak, sıkmak” (DLT II 82)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kavşur- “kavuşturmak” < *kavış-(u)r-* (OTWF 715)

Uyg. *kavşur-* “kavuşturmak”

töpün yükünüp eki eligin kavşurup “Secde edip iki elini kavuşturup” (AY 546 16)

Kar. *kavşur-* “kavuşturmak” (KB 4056)

Har. *kawşur-* “kavuşturmak” (Kutb 136)
Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

keçür-(I) “geçirmek” < *keç-(ü)r-* (OTWF 715)

Uyg. *keçür-* “geçirmek”
togurgug keçürü “Togurgu ırmağını geçirip” (Ş G 12)
Kar. *keçür-* “geçirmek; bağışlamak” (KB 404)
Har. *keçür-* “geçirmek; bağışlamak” (NF 72 15, 404 12)
Kıp. *keçir-* “geçirmek” (CC 144 18)
Çağ. *keçür-* “geçirmek” (EDPT 699a)
Osm. *geçir-* “geçirmek”
Anadolu ağzlarında:
geçir- “söndürmek” (DS 6 1963)

keçür-(II) “geciktirmek” < *keç-(ü)r-*

Uyg. *keçür-* “geciktirmek”
bêrmedin keçürsen men “vermeden geciktirsem” (USp I 5)
Kar. *keçür-* “geciktirmek” (DLT III 187)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kédür- “giydirmek” < *kéd-(ü)r-* (OTWF 715)

Uyg. *kédür-* “giydirmek”
ton kédürü “elbise giydirerek” (Maitr 21 2)
Kar. *kédür-* “giydirmek” (DLT II 76)
Har. *kéydür-* “giydirmek” (ME 17 4)
Kıp. *kéydür-* (Kİ 94)
Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.
Osm. *gëyür-* “giydirmek” (TTS 1684)
Kelime çağdaş lehçelerde “giydirmek” anlamında sadece **Hak.** *kezir-*, **Tuv.** *kedir-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 705b)

kêkşür- “kışkırtmak” < *kêk-(i)ş-(ü)r-* < *kêk-(i)ş-* “birbirini kışkırtmak” < *kêk-* “bilemek, iki şeyi birbirine sürtmek”

Talat Tekin *kik-* fiilini farazi bir kök kabul ederek yıldızlı biçimde göstermiştir; ancak DLT’de *kik-* fiili geçmektedir ve *kik-* “bilemek, iki şeyi birbirine sürtmek” anlamında kullanılmaktadır. (OTG 96; DLT II 293)

Thomsen kelimeyi *kişşürtükin* şeklinde okumuş ve “komplo kurmak” anlamı vermiştir. Buna kanıt olarak da *kêşş-* fiilini göstermiştir. Tekin, bunun mümkün olmadığını belirtir; çünkü Uygurcada, Çağataycada ve Kumukçada *kişş-* fiilinin “danışmak” anlamında olduğunu belirtir.

Radloff kelimeyi *keşşürtükin* şeklinde okumuş *keşşür-* fiiline “iki kişiyi birbirine düşman etmek” anlamı vermiştir. Tekin kelimeyi ilk önce *kişşür-* şeklinde okumuş ve kelimenin izahını *kiş+ü-şür-* şeklinde yapmıştır; ancak daha sonra kendisi de bunun yanlış olduğunu kabul etmiş ve kelimenin en doğru izahının Clauson’un yaptığı gibi *kikşür-* şeklinde olduğunu ve DLT’de *kikşür-* şeklinde bir fiilin olduğunu belirtmiştir. (Tekin OY 84; OTG 96) Gabain, kelimeyi *kek* “kin, intikam” isminden getirmektedir.

Gök. *kêkşür-* “kışkırtmak, iki kişiyi birbirine düşürmek”

in(i)li (e)çili kékşürtükün için “ağabeyi kardeşi birbirine karşı kışkırttığı için” (KT D 6)

Uyg. *kékşür-* “kışkırtmak, iki kişiyi birbirine düşürmek”

yeme sav élitip sav kelürüp kişig kékşürü sözledimiz erser “yine söz götürüp getirerek insanları birbirine karşı kışkırttığını söyledik ise” (Chuas 104 7)

Kar. *kékşür-* “iki kişiyi birbirine karşı kışkırtmak, sürttürmek” (DLT II 196)

kékşür- fiili Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kelür- “getirmek” < *kel-* (*ü*)*r-* (OTWF 716)

Gök. *kelür-* “getirmek”

b(é)d(i)zçi k(e)lürt(ü)m “Süsleyici getirdim” (KT G 11)

Uyg. *kelür-*, *kelir-* “getirmek”

kara yotulkan keçip kelirti “Kara Yotulkan’ı geçip getirdi” (§ G 3)

kelürtümüz tēp ötüntiler] “Getirdik diyerek bildirdiler” (AY 13 3)

Kar. *keltür-*, *keldür-* “getirmek” (KB 3842; 5868)

Har. *keltür-*, *keldür-*, *ketür-* “getirmek” (NF 269 12; 342 2; KE 43r 2)

Kıp. *keltür-* “getirmek” (Kİ 88)

Çağ. *keltür-*, *ketür-* “getirmek” (§HD 31a 10; 145b 11)

Osm. *getir-* getirmek”

kēñür- “genişletmek” < *kēñü-r-* (OTWF 716)

Uyg. *kēñür-* “genişletmek”

anın margapudgalakoşda kēñürü böle adırtlayu “Bu yüzden onun

Margapudgalakoş’da daha sonra geniş olarak bölüp ayırt ederek” (Üİ 102a 1)

Kar. *kēñür-* “genişletmek” (DLT III 392)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi. Harezmi Türkçesinde ME’de *kēñürü-* “genişletmek” anlamında bir kelime vardır, bu şekil herhangi bir yerde tespit edilemedi, ilgili eserin tıpkıbasımı yayınlanmadığı için biz bu şekilde itiyat ile bakıyoruz. (ME 170 3)

kısür- “kısaltmak” < *kıs-(u)r-* (OTWF 716)

Uyg. *kısür-* “kısaltmak”

yaşaguluk yaşın kısürüp “yaşını kısaltıp” (Warnke 302)

Kar. *kısür-* “kısaltmak” (DLT II 78)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

Kıp. *kısar-* “kısaltmak” (TZ)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kodıkar- “aşağı indirmek, yere koydurmak” < **kodıka-r-*

Uyg. *kodıkar-* “aşağı indirmek, yere koydurmak”

kēnki boşgudçı tıdşılar üküş adkaglıg üküş sımaklıg bolmak üze kodıkarğaylar “daha sonra öğretmen ve öğrenciler zincirleri kırmak için (onları) yere koyarlar” (Abhi 294, 295)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kodur- “koydurmak, yerleştirmek” < *kod-(u)r-*

Uyg. *kodur-* “koydurmak, yerleştirmek”

bititgeli kodurgalı “bitireli ve yerleştireli” (AY 23 18)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kogur- “kavurmak” < *kog-(u)r-*

Uyg. *kogur-* “kavurmak”

kogurup “kavurup” (DKPAMp 1920)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kopur- “yükseltmek” < *kop-(u)r-* (OTWF 717)

Uyg. *kopur-* “yükseltmek”

kopurzun “yükselttilsin” (U 305v 10)

Kar. *kopur-* “yükseltmek, yukarı kaldırmak” (DLT II 72)

Har. *kopar-* “yükseltmek, yukarı kaldırmak” (Kutb 137)

Kıp. *kopar-* “yükseltmek, yukarı kaldırmak” (Tuh 28b 2)

Çağ. *kopar-* “yükseltmek, yukarı kaldırmak” (Sang 282r 3)

Osm. *kopar-* “yükseltmek, yukarı kaldırmak” (TTS 2650)

köçür- “göç ettirmek” < *köç-(ü)r-* (OTWF 717)

Uyg. *köçür-* “göç ettirmek”

köçürü konturu kelir “(Askerini) göç ettirerek, konaklatarak, geliyor” (IB 34)

ëlig uluşug köçürüp “ülkesini milletini göç ettirip” (Ht V6a 8)

Kar. *köçür-* “göç ettirmek, nakletmek, istinsah etmek” (DLT II 76)

Har. *köçür-* “göç ettirmek” (KE 49r 6)

Kıp. *köçür-* “göç ettirmek” (CC 140 15)

Çağ. *köçür-* “göç ettirmek” (Sang 312r 24)

Osm. *köçür-* “göç ettirmek” (TTS 1723)

Anadolu ağızlarında:

köçür- “kızı kocaya vermek” (DS 8 2947)

Çağdaş lehçelerde “göç ettirmek” **Az.** *köçür-* (EDPT 699a) **Hak.** *köçir-* şeklinde bulunmaktadır. (HTS 265)

kölür- “(ata) bindirmek” < *köl-(ü)r-* (OTWF 717)

Uyg. *kölür-* “(ata) bindirmek”

kölürüp kök t(e)ñrike agtınıñ “(Ata) bindirip Gök Tanrı’ya yükseltin” (T III TV 59)

Kelime Uygur türkçesinden sonra tespit edilemedi.

köñür- “yanmak” < *köñ-(ü)r-* (OTWF 717)

Uyg. *köñür-, köyür-* “yanmak”

köñürügli isig “yakıcı ısı” (M III 45 6)

et’özümüñ köyürür “Vücudumuz yanar” (Maitr 62 24)

Kar. *köñür-* “yanmak” (DLT III 187)

Har. *köyür-* “yanmak” (Kutb 106)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

köpür- “köpürmek” < *köp-(ü)r-* (EDPT 691a)

Uyg. *köpür-* “köpürmek”

köpürüp turur kölmen suvlukda “kaynayıp köpürüp duran göller arasında” (ETŞ 8 28)

Kar. *köpür-* “köpürmek” (DLT II 72)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *köpür-* “köpürmek” (Kİ 78)

Çağ. *köpür-* “köpürmek” (Sang 302r 9)

Osm. *köpür-* “köpürmek”

kör- “görmek, bakmak, tabi olmak” < **kö-r-*

Gök. *kör-* “görmek, bakmak, tabi olmak”

içr(e)ki bod(u)n ko[p] m[ay]a kör[ür] “Sınırlar içerisindeki milletler hep bana tabidir” (KT G 2)

körür köz(ü)m körm(e)z t(e)g “görür gözüm görmez gibi” (KT K 10)

Uyg. *kör-* “görmek, bakmak”

meni y(e)me körü yarlıkazunlar “Beni yine de lütfedip görsünler” (AY 133 11)

Kar. *kör-* “görmek, bakmak” (DLT I 373)

Har. *kör-* “görmek, bakmak, maruz kalmak, sorumlu tutmak” (NF 9 7)

Kıp. *kör-* “görmek, bakmak (CC’de) “anlamak” (GT 43 13)

Çağ. *kör-* “görmek, bakmak” (ŞHD 87a 10)

Osm. *gör-* “görmek, bakmak”

köyür- (bk. *köñür-*)

öçür- “söndürmek” < *öç-(ü)r-* (OTWF 718)

Uyg. *öçür-* “söndürmek”

nızvanıların öçürüp “ihtirası söndürüp” (TT IV 12 56)

Kar. *öçür-* “söndürmek” (DLT I 176)

Har. *öçür-* “söndürmek” (KE 189v 19)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *öçür-* “söndürmek” (Sang 63v 7)

Kelime Çağatay Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ölür- “öldürmek” < *öl-(ü)r-* (OTWF 718)

Gök. *ölür-* “öldürmek”

türük bod(u)n ölür(e)yin “Türk milletini öldüreyim” (KT D 10)

Esk Kır. *ölür-* “öldürmek”

yeti böri ölürtim “Yedi kurt öldürdüm” (Mal 44 3)

Uyg. *ölür-* “öldürmek”

tok<k>uz altmış er ölmüş “Elli dokuz er öldürmüş” (Mal. 48 3)

Kelime Eski Türkçeden sonra umumiyetle *öldür-* şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

ösür- “yükseltmek” < *ös-(ü)r-* (EDPT 251b)

Uyg. *ösür-* “yükseltmek”

ünlerin ösürüp “seslerini yükseltip” (U I 43 17)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ötür- “geçirmek, deldirmek” < *öt-(ü)r-* (OTWF 719)

Uyg. *ötür-* “geçirmek, deldirmek”

erdini ötürgüçi er “mücevheri deldirecek kişi” (UigPañc 18)

Kar. *ötür-* “geçirmek, deldirmek” (DLT I 176)

Har. *ötür-* “geçirmek, deldirmek” (KE 148v 21)

Kıp. *ötür-, öttür-* “geçirmek, deldirmek” (Kİ 8, Tuh 54b 11)

Çağ. *ötür-* “geçirmek, deldirmek” (Sang 59v 14)

Osm. *ötür-* “geçirmek, deldirmek” (TTS 3138)

Kelime çağdaş lehçelerde “geçirmek, deldirmek” anlamlarında **Tkm.** *ötür-*, **Kzk.** *ötür-*, **Hak.** *öttir-*, **Kaç.** *üttür-*, **Kob.** *üttür-*, **Sag.** *üttür-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 68a)

savır- “savurmak, serpmek, saçmak” < *sav-(i)r-* (EDPT 791a)

Uyg. *savır-* “savurmak, serpmek, saçmak”

[...] *savırsar* [...] “savursa” (DKPAMP 809)

Kar. *savur-* “savurmak, serpmek, saçmak” (DLT II 82)

Har. *savur-* “savurmak, serpmek, saçmak” (KE 14r 1)

Kıp. *savur-* “savurmak, serpmek, saçmak” (Tuh 16a 8)

Çağ. *savur-* “savurmak, serpmek, saçmak” (Sang 236r 22)

Osm. *savur-* “savurmak, serpmek, saçmak”

sıgur- “sığdırmak” < *sıg-(u)r-* (OTWF 719)

Uyg. *sıgur-* “sığdırmak”

y(i)me kök kalık idiz teg erür için sıgurtaçı anın aşnu sözlemiş ol “Yine gök (ākāsı) yüksekte olduğu için sığdırıcıdır, bu yüzden önce söylemiştir” (Üİ 101b 2, 3)

Kar. *sıgur-* “sığdırmak” (DLT II 81)

Kelime Harezmi ve Karahanlı Türkçelerinde tespit edilemedi.

Çağ. *sıgur-* “sığdırmak” (Sang 253r 19)

Osm. *sıgur-* “sığdırmak” (TTS 3409)

Kelime arkaik olarak çağdaş lehçelerde “sığdırmak” anlamında *sıgur-* şeklinde Türkmen Türkçesinde tespit edilebildi. (TKT 574)

sıkur- “sıkıştırmak” < *sık-(u)r-* (EDPT 815b)

Uyg. *sıkur-* “sıkıştırmak”

üze olarnı barça sıkurup “onların hepsini sıkıştırıp” (TT III 90 100)

küsüşümüz ol sıkurup alı yarlıkazun “Bizim isteğimiz sıkıştırıp almasını söylemesi” (Hüen-ts 2026)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

siñür- “sindirmek” < *siñ-(ü)r-* (OTWF 720)

Uyg. *siñür-* “sindirmek”

kemi birle siñürür “Gemiyle birlikte yutar” (İKPÖ XVII III)

Kar. *siñir-* “sindirmek, emdirmek” (DLT III 392)

Har. *siñür-* “sindirmek” (ME 165 4)

Kıp. *siñir-* “sindirmek” (CC 142 18)

Çağ. *siñür-* “sindirmek” (Sang 257r 27)

Osm. *siñir-*, *siñür-* “sindirmek, içine işletmek, hazmetmek” (TTS 3479)

Kelime çağdaş lehçelerde “sindirmek” anlamında **Kk.** *siñir-*, **Kzk.** *siñir-*,

Kır. *siñir-*, **Hak.** *siñir-*, **Tuv.** *siñir-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 841a)

sökür- “çöktürmek” < **sök-(ü)r-* (OTG 97)

Gök. *sökür-* “çöktürmek”

tizl(i)g(i)g sökürm(i)ş “dizliye diz çöktürmüş” (KT D 2)

Uygurcada *sökür-* fiili taranan eserlerde tespit edilemedi; fakat Ahmet Caferoğlu

Eski Uygur Türkçesi Sözlüğünde *sökür-* fiilini almış ve “dize getirmek, çöktürmek” anlamı vermiştir. Ama bu fiilin hangi eserlerde geçtiğine dair bir bilgi yoktur. (EUTS 138)

sugur- “(su vb... sıvılar için) sızdırmak, akıtmak” < *sug-(u)r-* (OTWF 721)

Uyg. *sugur-* “(su vb... sıvılar için) sızdırmak, akıtmak”

bar suvi y(i)me sugurgay erdi “Var olan suyu sızdıracaktı” (UigSukh 29)

sora sora sugurduj “eme eme (suyu) akıttın” (Maitr 12v 17)

Kar. *sugur-* “(su vb... sıvılar için) sızdırmak, akıtmak” (DLT II 15, 80)

Kelime Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde tespit edilemedi.

Çağ. *sugur-* “(su vb... sıvılar için) sızdırmak, akıtmak” (Sang 244v 6)

Kelime Osmanlı Türkçesi ve Anadolu ağızlarında tespit edilemedi.

Çağdaş lehçelerde kelime “(su vb... sıvılar için) sızdırmak, akıtmak” anlamlarında

Özb. *sugur-*, **Kum.** *suvur-*, **Kzk.** *suir-*, **Kır.** *su:r-*, **Nog.** *suvir-*, **Hak.** *suwir-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 816a)

şaşur- “şaşırmak” < *şaş-(u)r-* (OTWF 719)

Uyg. *şaşur-* “şaşırmak”

atların tuta kezigçe şaşurmadın “atlarını tutarak, sıralarını şaşırmadan” (AY 271 17)

Kar. *şaşur-* “şaşırmak” (KB 6616)

Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *şaşur-* “şaşırmak” (Sang 206r 12)

Osm. *şaşır-* “şaşırmak” (TTS 3650)

şeşür- “ayırarak” < *şeş-(ü)r-* (OTWF 719)

Uyg. *şeşür-* “ayırarak”

ay sayu şeşürmedin “her bir ayı (birbirinden) ayırmadan” (USp 67 3)

Kar. *şeşür-* “ayırarak” (DLT II 79)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

takşur- “(şarkı, beyit) okutmak” < **takış-(u)r-* (OTWF 721)

Uyg. *takşur-* “(şarkı, beyit) okutmak”

sav takşurmazlar “Şarkı okutmazlar” (Maitr 32 4)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tamdur- “parlatmak, tutuşturmak, yaktırmak” < *tamid-(u)r-* (OTWF 721)

Uyg. *tamdur-* “parlatmak, tutuşturmak, yaktırmak”

tamdurtum men “Yaktırdım” (U I 22 3)

Kar. *tamdur-* “yaktırmak” (DLT II 176)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tapşur- “tebiih etmek, emanet etmek” < *tapış-(u)r-* (OTWF 722)

Uyg. *tapşur-* “tebiih etmek, emanet etmek”

budaşırı bahşıka tapşurup “Buda’yı Bahşı’ya emanet etti” (USp 14 16)

Kar. *tapşur-* “tebiih etmek, emanet etmek” (DLT II 175)

Har. *tapşur-* “tebiih etmek, emanet etmek” (Kutb 167)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *tapşur-* “tebiih etmek, emanet etmek” (Sang 151r 14)

taşur- “taşırmaq” < taş-(u)r- (EDPT 566a)

Uyg. taşur- “taşırmaq”

tidmatın ol özlüglorig taşurtu irinçekp “O canlılara engel olmadan merhameti taşırđı” (ETŞ 12 37)

Kar. taşur- “taşırmaq” (DLT II 78)

Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. taşır- “taşırmaq”

tatur- “tattırmaq” < tat-(u)r- (OTWF 722)

Uyg. tatur- “tattırmaq”

atlarka yezgü taturzun “Atlara piriñ tattırsın” (UW 252)

Kar. tatur- “tattırmaq” (DLT II 73)

Har. tatur- “tattırmaq” (ME 49 5)

Kıp. tatur- “tattırmaq” (Hou 40 9)

Çağ. tatur- “tattırmaq” (Sang 152r 3)

Osm. dadır-, tatur- “tattırmaq” (TTS 963, 3771)

teğşür- “değıştirmek” < teğış-(ü)r- (OTWF 722)

Uyg. teğşür- “değıştirmek”

tört türlüg belgül(e)rte teğşürürl(e)r “Dört çeşit alâmetten değıştirirler” (Üİ 117b 9)

Kar. teğşür- “(bir şeyi başka şeye) çevirmek, değıştirmek, döndürmek” (TİKT 34 16)

Harezm Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. değşür- “değıştirmek, tebdil etmek” (Tuh 8b 5)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. değşür-, değşir- “değıştirmek” (TTS 1051)

tegür- “götürmek, iletmek, ulaştırmak” < teg-(ü)r- (OTWF 722)

Gök. tegür- “götürmek, iletmek, ulaştırmak”

taluy [ügüz]ke teği tegürüp “Taluy nehrine kadar ulaştırıp” (Ton 1 D 2)

Uyg. tegür- “götürmek, iletmek, ulaştırmak”

kugu kuş kanatına urup anın kalıyu barıpan öğüñe kañıña tegürmiş “Kuğu kuşu onu kanatlarına vurmuş ve onunla uçmuş ve anasına babasına ulaştırmış” (IB 35)

tegüreyin “ulaşayım” (U II 20 1)

Kar. tegür- “götürmek, iletmek, ulaştırmak” (DLT II 84)

Har. tegür- “değdirmek, iletmek, ulaştırmak” (ME 9 7)

Kıp. tegür- “değdirmek, iletmek, ulaştırmak” (CC 137 8)

Çağ. tegür- “değdirmek, iletmek, ulaştırmak” (Sang 197r 10)

Osm. degür-, degir- “değdirmek, ulaştırmak” (TTS 1056)

todur- “doymak” < tod-(u)r- (OTWF 722)

Uyg. todur- “doymak”

bilge biligin ögrünçün todurtum “Hikmet (bilge bilig = skr prajna) ve sevinç ile doydurdum” (Maitr 21 10)

Kar. toğgur- “doymak” (DLT I 261, II 176)

Har. toyur- “doymak” (Kutb 182)

Kıp. toydır- “doymak” (CC 164 15)

Çağ. *toygar-* “doymak” (Sang 187v 19)
Osm. *doydur-, toydur-* “doymak” (TTS 1221)

togur- “(nehir vb... yerlerden) geçirmek” < *tog-(u)r-*

Uyg. *togur-* “(nehir vb... yerlerden) geçirmek”

teriñ taluy ügüz suvın togurup “Derin (deniz gibi olan) Ügüz nehrini geçirip” (TT VI 115)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tomur- “(kan) akmak” < **tom-(u)r-* (OTWF 723)

Uyg. *tomur-* “(kan) akmak”

kan tomurmakka “kan akmaya” (H I 126 129)

Kar. *tomur-* “(kan) akmak” (DLT II 85)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

toñur- “dondurmak” < *toñ-(u)r-* (OTWF 723)

Uyg. *toñur-* “dondurmak”

Erdal, Ernke II 2’de *üşüt-* fiili ile kelimenin tespit edildiğini belirtmektedir.

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tugur- “doğurmak” < *tug-(u)r-* (OTWF 723)

Uyg. *tugur-* “doğurmak”

kün tuguru sünüşdim “Gün doğuncaya kadar savaştım” (§ D 1)

bo savıg tugurur turgurur “Bu sözü doğurur ortaya çıkarır” (Üİ 117a 14)

Kar. *tugur-* “doğurmak” (DLT II 80)

Har. *tugur-* “doğurmak” (NF 26 15)

Kıp. *tuvur-, togur-, dugur-* “doğurmak” (Hou 43 15, Tuh 38b 6, CC 138 1)

Çağ. *tugur-* “doğurmak” (Sang 179r 9)

Osm. *dogur-* “doğurmak”

Kelime çağdaş lehçelerde “doğurmak” anlamında arkaik şekilde Türkiye Türkçesi, Azeri ve Türkmen Türkçelerinde *dogur-* şeklinde bulunmaktadır, diğer lehçelerde ise “doğurmak” anlamında *tug- ~ tog-* fiilleri kullanılmaktadır.

tüşür- “düşürmek, indirmek” < *tüş-(ü)r-* (OTWF 723)

Gök. *tüşür-* “indirmek”

asıngalı түşürtümüz “Atlardan indirdik” (Ton 1 K 3)

Uyg. *tüşür-* “düşürmek, indirmek”

kişi üze teñri түşüreyin “İnsanların üzerine Tanrı indireyim” (TT V 12)

Kar. *tüşür-* “düşürmek, indirmek” (KB 1001)

Har. *tüşür-* “düşürmek, indirmek” (NF 78 6)

Kıp. *tüşür-* “düşürmek, indirmek” (CC 159 6)

Çağataycada kelime tespit edilemedi.

Osm. *düşür-* “düşürmek, indirmek, avlamak” (TTS 1355)

Anadolu ağızlarında:

düşür- “düşürmek, bir kimsenin yalanını yakalamak” (DS 4 1064)

uçur- “uçurmak” < *uç-(u)r-* (OTWF 724)

Uyg. *uçur-* “uçurmak”

kuş uçuru “kuş uçurarak” (TT VIII 32)

- Kar.** *uçur-* “uçurmak” (DLT I 176)
Har. *uçur-* “uçurmak” (ME 102 7)
Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.
Çağ. *uçur-* “uçurmak” (Sang 63v 5)
Osm. *uçur-* “uçurmak” (TTS 3900)

uduşur- “takip ettirmek, kovalatmak” < *ud-(u)ş-(u)r-*

Kelimeyi Orkun, *udışru* Ergin, *udu aşırü*, Tekin *udşuru* şeklinde okumuşlardır. Thomsen ise kelimenin *utru* kelimesiyle bağlantısının olabileceğini ileri sürmüştür. Malov da bu fikri desteklemiştir. Kelimeyi Clauson ise *uduşur-* şeklinde okumuş ve kelimenin *uduş-* fiilinin faktitifli şekli olduğunu, onun da *ud-* “takip etmek” fiilinden geldiğini belirtmiştir. Tunyukuk yazıtı ve Uygurcada *ud-* “takip etmek” anlamında fiilin varlığı Clauson’un okuyuşunun doğruluğunu bize göstermektedir. (krş. *ud-*)

Gök. *uduşur-* “takip ettirmek, kovalatmak”

(*i*)*ki* (*e*)*r(i)g* *ud(u)ş(u)ru s(a)nçdı* “İki eri takip ettirerek mızrakladı” (KT D 36)
Uygurcada *uduşur-* fiili yoktur: ancak orada takip etmek anlamında *ud-* fiili vardır. Karahanlıcada *ud-*, *uduk-*, *udul-* “takip etmek, kovalamak” anlamlarında fiiller vardır. (KB 2797, 1125; DLT 231)

Osmanlıcada *uy-*, *uyuş-*, *uyuştur-* fiilleri vardır.

üdür- “seçmek, ayırmak” < **üdü-r-* (Starostin 610)

Clauson ve Erdal kelimeyi *üdür-* şeklinde basit fiil olarak düşünmüşlerdir. (EDPT 67b; OTWF 682, 309, 296) Starostin ise “seçmek, ayırmak” anlamında Moğolcada *ödü-*, Khadi diyalektinde (Oroch) *ödö-*, Ordos *edü-* ve Shira-Yughurcada *udu-* fiillerinin varlığına dikkat çekerek kelimenin **üdü-* fiilinden gelmiş olabileceğini belirtmiştir. (Starostin 610)

Uyg. *üdür-* “seçmek, ayırmak”

üdürtüünüz “ayırdınız” (TT III 31)

Kar. *üdür-* “seçmek, ayırmak” (DLT I 177)

Har. *üdür-* “seçmek, ayırmak” (Kutb 121)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise arkaik olarak *üzür-* “seçmek, ayırmak” anlamında sadece Hakas Türkçesinde bulunmaktadır. (EDPT 67b)

ünür- “deldirmek, delik deşik ettirmek” < *ün-(ü)r-* (OTWF 183a)

Clauson kelimenin çok zor anlaşılan bir cümlede geçtiğini, bundan dolayı kelimenin anlamının net olmadığını belirtmektedir. (EDPT 189a)

Uyg. *ünür-* “deldirmek, delik deşik ettirmek”

kapığın ünürser “kapıyı deldirse” (TT I 218)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yafşur- (bk. *yapşur-*)

yapşur- “yapıştırmak” < *yapış-(u)r-* (OTWF 724)

Uyg. *yapşur-* “yapıştırmak”

yafşur- “yapıştırmak” (TT III 128)

yapşurup “yapıştırıp” (Maitr 47 72)

Kar. *yapşur-* “yapıştırmak” (DLT III 97)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yapur- “süpürtmek” < *yap-(u)r-* (OTWF 724)

Uyg. *yapur-* “süpürtmek” (Ernke 39)

Kar. *yapur-* “parlatmak, süpürtmek” (DLT III 67)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yaratur- “yaptırmak” < *yarat-(u)r-*

Gök. *yaratur-* “yaptırmak”

b(a)rk y(a)r(a)turt(u)m “Ev bark yaptırttım” (KT G 12)

Göktürkçeden sonra kelime *yarat-* şeklindedir, sadece Osmanlıcada *yarattır-* şekli bulunmaktadır.

yaşur- “gizlemek, saklamak” < *yaş-(u)r-* (OTWF 724)

Uyg. *yaşur-* “gizlemek, saklamak”

tartdımız yaşuru baturu ogurladımız “Çektik ve gizleyip çaldık” (Maitr 70 61)

Kar. *yaşur-* “gizlemek, saklamak” (DLT II 79, III 68)

Har. *yaşur-* “gizlemek, saklamak” (ME 58 8)

Kıp. *yaşur-* “gizlemek, saklamak” (Kİ 94)

Çağ. *yaşur-* “gizlemek, saklamak” (Sang 332v 1)

Osm. *yaşur-* “gizlemek, saklamak” (TTS 4385)

Kelime çağdaş lehçelerde *yaşır-* “gizlemek, saklamak” şeklinde sadece Türkmen Türkçesinde bulunmaktadır. (EDPT 979b)

yatur- (bk. *yatgur-*)

yinçür- “hürmet etmek, saygı göstermek” < *yinç-(ü)r-* (OTWF 725)

Uyg. *yinçür-* “hürmet etmek, saygı göstermek”

yinçürü töpün yükünüp “başımı eğerek hürmet edip” (U III 13 5)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yitür- “yitirmek, kaybetmek” < *yit-(ü)r-* (OTWF 724)

Gök. *yitür-* “yitirmek, kaybetmek”

yit(ü)rü idm(i)ş “kaybedivermiş” (KT D 7)

Uyg. *yitür-* “yitirmek, kaybetmek”

ay yitürmiş “Ay kaybetmiş” (AY 623 10)

Kar. *yitür-*, *yittür-* “yitirmek, kaybetmek” (DLT III 67, 94)

Har. *yitür-* “yitirmek, kaybetmek” (ME 97v 17)

Kıp. *yitür-*, *yitir-* “yitirmek, kaybetmek” (Kİ 91, Tuh 38b 5)

Çağ. *itür-*, *itkür-* “yitirmek, kaybetmek” (Sang 94r 27)

Osm. *yitür-* > *yitir-* (TTS 4609)

yoşaşur- “gammazlık ettirmek, karşılıklı çekiştirmek, karşılıklı iftira ettirmek” < *yoşa-ş*
(*u)r-* < *yoşa-ş-* “karşılıklı çekiştirmek” < *yoşa-* “gammazlık etmek”

Radloff, Thomsen, Malov, Clauson ve Ergin kelimeyi *yoşşur-* şeklinde okumuşlar. Clauson kelimenin bu şekliyle bir gövde görüntüsü verdiğini; ancak kelimeyi *yoş-* ~ *yuş-* şekline götürecek bir kanıtın olmadığını belirtir. Tekin ise kelimeyi *yoşaşur* şeklinde okumuştur ve kelimenin kökünün *yoşa-* olduğunu belirtmiştir. Eski

Türkçede *yoņa-* şekli olmamasına rağmen, Karahanlı sahasında DLT’de *yoņa-* fiiline rastlamaktayız. Burada *yoņa-* “gammazlık etmek” anlamında kullanılmaktadır. (DLT III 397)

Gök. *yoņaşur-* “gammazlık ettirmek, karşılıklı çekiştirmek, karşılıklı iftira ettirmek”
b(e)gli bod(u)nlig yoņ(a)şurtukın için “beylerle milleti birbirine düşürdüğü için”
(KT D 6)

Uygurcada kelime tespit edilemedi.

Kar. *yaņşur-* “sıcağı soğuşa katarak ılıklaştırmak” (DLT III 400)
Karahanlıcadan sonra kelime kullanılmamaktadır.

yöleşür- “benzetmek, mukayese ettirmek” < *yöleş-(ü)r-* (OTWF 725)

Uyg. *yöleşür-* “benzetmek, mukayese ettirmek”
taluy ügüz suvıña yöleşürgeli bolmaz “Taluy nehrinin suyuna benzetemez” (Maitr 38 18, 19)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yumbur- “yumru olmak, yuvarlak olmak” < *yum-(b)ur-* < *yum-(u)r-*

Hamilton, kelimenin Huart tarafından “böğürmek” anlamında *kümbür-* P. Pelliot tarafından da “kazmak” anlamında *çumbur-* şeklinde okunduğunu ifade ettikten sonra, el yazmasında kelimenin ilk harfinin kesinlikle “Y” olduğunu belirterek kelimeyi “bastırmak, küme yaparak toplamak, topak yapmak” anlamına gelen *yumbur-* şeklinde okumanın daha doğru olduğunu ifade etmiştir. *yumbur-* şeklinin de “bastırmak, küme yaparak toplamak, topak yapmak” anlamındaki *yumur-* fiilinin genizleşmiş şekli olduğunu, kelimenin *yum-* fiiline gelen *-r-* faktitif eki ile genişletildiğini söylemiştir. (İKPÖ 110-238)

yunçır- “kötülemek, kötüleşme” < *yunçı-r-*

Uyg. *yunçır-* “kötülemek, kötüleşmek”
yunçıyur “kötüleliyor” (AY 553 20)

Kar. *yunçır-* “kötülemek, kötüleşmek” (DLT III 98)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yüdür- “yüklemek” < *yüd-(ü)r-* < *yüd-dür-* (OTWF 726)

Uyg. *yüdür-* “yüklemek”
yılıkıka yüdürser “yılıkıya yüklese” (U I 8 3)

Kar. *yüdür-* “yüklemek” (DLT III 67)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

3.11. -(X)r-

Orhon Türkçesi Gramerinde Talât Tekin -(X)r ekini orta çatı eki olarak göstermiş ve *kir-* “sokmak” < **ki:-r-*, *olor-* “oturmak” < **ol-(o)r-* gibi örnekler vermiştir.²¹⁹

Karahanlı Türkçesinde umumiyetle geçişsiz fiiller yapan ekin örneklerinden bazıları şunlardır: *köpür-* “köpürmek, şişmek” < *köp-(ü)r-* (DLT II 72) *talpır-* “kanat çırpma” < *talpı-r-* (DLT II 173)

Harezm Türkçesinde Funda Toprak ek ile ilgili *artar-* “bozmak” < *arta-r-* (KE 39v 12) *eskir-* “eskimek” < *eski-r-* (ME 225 3) gibi örnekler vermiştir.²²⁰

Kıpçak Türkçesinde *yağır-* “kızmak” < *yağ-(ı)r-* (TZ 8b 2) gibi az sayıda örnekte geçmiştir.

adır- “ayırma” < **ad-(ı)r-*

Erdal kelimenin kökeninin açık olmadığını, bu nedenle **ad-*, **adı-* veya *-adX-* mı olduğu bilinmemektedir. Yine *adırur* şeklinin sadece TT VI 184’te tespit edildiğini; ETŞ 13 141 ve M I 18 4’te de *adırar*, *adıru* örneklerinin tespit edildiğini, diğer taraftan LautHöllen 33 ve HamTouen 1 62’de de *adıra*, *adırar* örneklerinin tespit edildiğini belirtir. (OTWF 535)

Uyg. *adır-* “ayırma”

ikiğünü adırur “Her ikisini ayırır” (ÜI 100a 13)

Kar. *adır-* “ayırma” (DLT III 228)

Har. *adır-* “ayırma” (NF 358 15)

Kıp. *ayır-* “ayırma” (Kİ 27)

Çağ. *ayır-* “ayırma” (ŞHD 187a 2)

Osm. *ayır-* “ayırma”

Anadolu ağızlarında *adır-* “bir yöne çekmek, çevirmek, fikrini çelmek” anlamlarında bulunmaktadır. (DS I 67)

Kelime çağdaş lehçelerde *adır-* şeklinde arkaik olarak kelime sadece Tuva Türkçesinde bulunmaktadır. Çağdaş lehçelerin çoğunda *ayır-* şeklinde iken bazıları da *azır-* şeklindedir. **SUyg.** *azır-*, **Hak.** *azır-*, **Şor.** *azır-*, **Tuva.** *adır-*, **Yak.** *atır-* (Starostin 1117)

alañur- “yormak, zayıflatmak” < *alañu-r-* (OTWF 536)

Uyg. *alañur-* “yormak, zayıflatmak”

emgekin alañurmış “Emeğini zayıflatmış” (AY 118 5)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

egir- “çevirmek, kuşatma” < *eg-(ı)r-* (OTWF 536)

Gök. *egir-* “çevirmek, kuşatma”

tokuz (e)r(i)g (e)g(i)re tokıdı “Dokuz eri çevirerek vurdu” (KT K 6)

Uyg. *egir-*, *eñir-* “çevirmek, kuşatma”

²¹⁹ Tekin 2000, 96

yürüñ kümüş yip eñirer “Yürüyün gümüş ip eğirin” (İKPÖ XXXX II)

ig toga egirti seni “Hastalık seni sardı” (EDPT 113a)

Kar. *egir-* “çevirmek, kuşatmak, sürmek” (DLT III 178)

Har. *egir-* “çevirmek, ip eğirmek, kuşatmak” (NF 111 8; KE 13v 11)

Kıp. *egir-, eyir-* (Kİ 19, Tuh 27a 13)

Çağ. “*egir-, eñir-* “çevirmek, ip eğirmek” (Sang 107r 22)

Osm. *egir-* “ip eğirmek”

Anadolu ağızlarında:

egir- “ip eğirmek” (DS 5 1672)

eger- “ip eğirmek” (DS 5 1673)

eyir- “ip eğirmek” (DS 5 1672)

ilgür- “uçurmak” < *ilgü-r-* (OTWF 536)

Uyg. *ilgür-* “uçurmak”

isig özün ilgürmeser “ısı özünü uçurmasa” (Maitr 12v 24)

Kar. *ilgür-, yilgür-* “uçurmak” (KB 74, 3329)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kadır- “eğdirmek, büktürmek, geri döndürmek” < **kad-(i)r-* (OTWF 537)

Uyg. *kadır-* “eğdirmek, büktürmek, geri döndürmek”

yarıp kadırıp çadır ügüzke kodarlar “Yarıp, büktürerek Kül nehrine bırakırlar” (Maitr 108 10)

Kar. *kaçır-* “döndürmek; reddetmek” (DLT I 144, 508)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi. Harezmi ve Kıpçak

Türkçelerinde bu fiilden yapılmış “geri, ters” anlamlarında kullanılan *kayra* ismi bulunmaktadır.

kagur- “kavurmak” < **kag-(u)r-* (EDPT 612a)

Uyg. *kagur-* “kavurmak”

bakır eşitçe sargargınça kagurup “bakır kazanda sararınca kavurup” (H I 172)

Kar. *kagur-* “kavurmak” (DLT II 81)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *kavur-, kovur-* “kavurmak” (Kİ 69, BM 72v)

Çağ. *kavur-* “kavurmak” (Sang 278v 13)

Osm. *kavur-* “kavurmak”

kıçur- “kınamak, ayıplamak” < **kıç-(u)r-* (EDPT 592b)

Uyg. *kıçur-* “kınamak, ayıplamak”

kıçurguçı “kınayıcı” (Maitr 83 5)

Kar. *kıçur-* “kınamak, ayıplamak” (DLT III 187)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

koşur- “bağlatmak, elde etmek” < **koş-(u)r-*

Uyg. *koşur-* “bağlatmak, elde etmek”

koşurtuñuz sogurtuñuz “bağlattınız ve elde ettiniz” (AY 112 18)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kutur- “kudurmak, çıldırmak, öfkelenmek, (öfkeden) şuurunu kaybetmek” < **kut-(u)r-*

Uyg. *kutur-* “kudurmak, çıldırmak, öfkelenmek, (öfkeden) şuurunu kaybetmek”

övke nızvanı üze kuturup “öfke ve ihtirasla kudurup” (TT III 29)

Kar. *kutur-* “kudurmak, çıldırmak, öfkelenmek, (öfkeden) şuurunu kaybetmek” (DLT II 74)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp *kutur-* “kudurmak, öfkelenmek” (KTS 166)

Çağ *kutur-* “kudurmak, öfkelenmek” (EDPT 605a)

Osm *kudur-* “kudurmak, öfkelenmek”

olur- “oturmak, tahta oturmak, bir yere yerleşmek.” *ol-(u)r-* < **ol-* “oturmak” (OTG 96)

türük bilge k(a)g(a)n bōdke ol(urt(u)m “Türk Bilge Kağan bu zamanda (tahta) kağan oturdum.” (KT G 1)

çıntan ıgaç üze olurupan mēñileyür men “Sandal ağacı üzerine oturarak mutlu oluyorum.” (I B 4)

bo yerte olurup tabgaç bodun birle tüzültüm “Bu yerde oturup (ikamet edip) Çin halkı ile ilişkileri düzelttim.” (KT G 4, 5)

Clauson kelimenin daha eski şeklinin *olgur-* olabileceğini; ancak şu ana kadar böyle bir kelimeye rastlanmadığını belirtir. Kelimenin ettirgen bir yapıda olduğunu ve kelimenin içerisindeki “g” sesinin düşmüş olabileceğini belirtmektedir. (EDPT 150b) **olgur-* > *olur-* Bugün *olur-* şekline sadece Tuvacada rastlamaktayız.

Yakutçada da *olor-* şekli bulunmaktadır. (EDPT 150b). Osmanlıcada ise yan yana gelen “*l*” seslerinden “*l*” düşürülmüş ve kelime bugün *otur-* şeklinde kullanılmaktadır.

Gök. *olur-* “oturmak”

k(a)g(a)n ol(urm(i)ş “Kağan olarak tahta oturmuş” (KT D 1)

Uyg. *olur-* “oturmak”

olurmuş orunıntın “oturduğu yerinden” (AY 468 5)

Kar. *oltur-, oldur-* “oturmak” (DLT I 224, KB 420)

Har. *oltur-* “oturmak” (NF 9 8)

Kıp. *oltur-, otur-* “oturmak” (Tuh 29b 11)

Çağ *oltur-* “oturmak” (ŞHD 192a 1)

Osm *otur-* “oturmak, sakinleşmek” (TTS 3034)

Anadolu ağızlarında:

oltur- “oturmak” (DS 9 3278)

talpır- “(kanat) çırpma” < *talpı-r-* (OTWF 537)

Uyg. *talpır-* “(kanat) çırpma”

kuşça talpıru “kuş gibi kanat çırpma” (BT III 250)

Kar. *talpır-* “(kanat) çırpma” (DLT II 173)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ürper- “ürpermek” < *ürpe-r-* (OTWF 537)

Uyg. *ürper-* “ürpermek”

ü<r>perü turur “ürperir” (BT XIII 25 4)

Kar. *ürper-* “ürpermek” (DLT I 217)

Har. *ürper-* “ürpermek” (ME 167 6)

Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *ürper-* “ürpermek”

Kelime çağdaş lehçelerde sadece Azeri Türkçesinde *ürper-* “ürpermek” şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 199b)

yagur- “yaklaşmak, yanaşmak” < *yagu-r-* (OTWF 538)

Uyg. *yagur-* “yaklaşmak, yanaşmak”

ölgülük üdi kolosı yagurmuş erti “Ölüm zamanı yaklaşmıştı” (BT III 152)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

3.12. -DUR-

Faktitif anlamı verir. Eklendiği fiile *oldurma* ve *yaptırma* anlamı katar. Bu ek Eski Türkçeden günümüz Türkiye Türkçesine kadar olan dönemde oldukça işlek olarak kullanılan bir ektir. Eski Türkçede çoğunlukla *-tUr-* şeklinde; nadiren *-dUr-* şeklindedir.

T. Tekin *-tUr-* ettirgenlik ifade eden çatı ekidir. *agtur-* “yükseğe çıkartmak, tırmandırmak” < *ag-tur-*, “bindirmek” < *bin-tür-* gibi örnekleri verir.²²¹

Gabain, ek için *-tUr-* nadiren *-dUr-* şeklinde olduğunu, *-t-*’ye göre daha belirli bir yaptırma manası taşır, yine de bazı örneklerde yaptırma manası tespit etmek imkânsızdır: *ak-tur-* “akıtmak” < *ak-tur-* örneğinde olduğu gibi.²²²

Karahanlı Türkçesinde ek *-DUR-* şeklindedir. Hacıeminoğlu, ekin iki ekin birleşmesi sonucunda oluştuğunu ve esasen geçişli ve ettirgen fiiller teşkil eden *-t-* eki muhtemelen yanlış hece bölmesi sonucunda (*art-ur-* fiilinin *ar-tur-* şeklinde hecelenmesi gibi) ya da ettirgenlik görevi aşınan ekin üzerine yeniden aynı anlamdaki *-Ur-* ekinin gelmesiyle teşekkül etmiştir. Örneğin: *tamit-* “damlatmak” *tamit-ur-* > *tam-tur-* gibi.²²³

Harezm Türkçesinde *-DUR-* şeklindedir. Hacıeminoğlu, bu ekler için fiil kök veya gövdelerine getirilerek ettirgen fiiller yapar. Çok kullanılan bir ektir: *aktur-* “akıtmak” < *ak-tur-*, *aldur-* “aldırmak” < *al-dur-*, *ëndür-* “indirmek” < *ën-dür-* gibi örnekler verir.²²⁴

Kıpçak Türkçesinde Karamanlıoğlu, ekin *-DXr-* şeklinde çok şekilli olduğunu ve ettirgen fiiller yaptığını belirterek *agındır-* “yükseltmek” < *agın-dır-*, *bildir-* “bildirmek” < *bil-dir-*, *baktır-* “baktırmak” < *bak-tur-*, *biştür-* “olgunlaştırmak” < *biş-tür-* örneklerini verir.²²⁵

Çağatay Türkçesinde Eckmann, ekin *-DUR-* şeklinde olduğunu belirterek *aktur-* “akıtmak” < *ak-tur-*, *atlandur-* “atlandırmak” < *atlan-dur-*, *ketür-* “getirmek” < *kel-tür-* örneklerini verir.²²⁶

Batı Türkçesine geldiğimizde Timurtaş, EAT döneminde ek; *-dUr-* şeklinde yuvarlak şekildedir. *bildür-* “bildirmek” < *bil-dür-*, *çekdür-* “çektirmek” < *çek-dür-*, *karışdur-* “karıştırmak” < *karış-dur-* örneklerini verir.²²⁷

Ergin, EAT’deki şekillerin EAT’den sonra uzun müddet kullanıldığını bilhassa konsonant bakımından ekin son zamanlara kadar değişmediğini *d*’li şekillerini muhafaza ettiğini, ekin son zamanlarda vokal ve konsonant uyumlarına uyduğunu belirtmektedir.²²⁸

açdur- “açtırmak” < *aç-dur-* (EDPT 21b)

Uyg. *açdur-* “açtırmak”

bitig açdurtı “Kitabı açtırdı” (InscrOuig II 17)

Kar. *açtur-* “açtırmak” (DLT I 218)

Har. *açtur-* “açtırmak” (ME 75 4)

Kıp. *açtur-* “açtırmak” (Kİ 8)

²²¹ Tekin 2000, 97

²²² Gabain 1988, 60

²²³ Hacıeminoğlu 2003, 145-146

²²⁴ Hacıeminoğlu 1997, 137

²²⁵ Karamanlıoğlu 1958, 48

²²⁶ Eckmann 1988, 47

²²⁷ Timurtaş 1994, 117

²²⁸ Ergin 1997, 202

Çağ. *açtur-* “açtırmak” (Sang 31r 18)

Osm. *açdur-* “açtırmak”

açıntur- (I) “itiraf ettirmek” < *açın-tur-*

Uyg. *açıntur-* “itiraf ettirmek”

açınturu ötünmekim “itiraf ettirerek, pişmanlığım” (BuddhUig II 527)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

açıntur- (II) “(keniliğinden) açtırmak” < *açın-tur-* (OTWF 819)

Uyg. *açıntur-* “(keniliğinden) açtırmak”

bir oy kazıp beş kün kömgü k(e)rgek ... açınturup “bir yer kazıp (oraya) beş gün gömmek gerek, (daha sonra) kendiliğinden açtırıp” (UigTot 895)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

adakdur- “(birisini) belaya düşürmek” < *adak-dur-* (OTWF 800)

Uyg. *adadur-* “(birisini) belaya düşürmek” (TuoLuoNi 321)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

agdur- “tırmandırmak, aştırmak” < *ag-dur-* (OTWF 800)

Gök. *agdur-* “tırmandırmak, aştırmak”

ıgaç tutunu agdurtum “Ağaçlara tutunarak tırmandırdım” (Ton 1 K 2)

Uyg. *agdur-* “tırmandırmak, aştırmak”

yokaru agdurtı “Yukarı tırmandırdı” (M I 13)

Karahanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Har. *agdur-* “tırmandırmak, aştırmak” (KE 62v 7)

Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde taranan eserlerde kelime tespit edilemedi.

Osm. *agdur-* > *agdır-* “kaldırmak, yukarı çıkartmak, yükseltmek” (TTS 30)

Anadolu ağızlarında:

ağdır- “tırmandırmak” (DS I 88)

akdur- “aktırmak, akıtmak” < *ak-dur-* (EDPT 82a)

Uyg. *akdur-* “aktırmak, akıtmak”

akdursar “akıtsa” (TT VIII 39 7)

Kar. *aktur-* “aktırmak, akıtmak” (DLT I 222)

Har. *aktur-* “aktırmak, akıtmak” (Kutb 10)

Kelime Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *aktur-* “aktırmak, akıtmak” (Sang 44v 25)

Kelime Çağatay Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

akıltur- “(erdem, iyi davranış vb... şeyleri) yaydırmak” < *akıl-tur-* (OTWF 825)

Uyg. *akıltur-* “(erdem, iyi davranış vb... şeyleri) yaydırmak”

edremig akılturtaçı “erdemi yaydıracak” (Warnke 803)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

alañadtur- “zayıf düşürtmek, arıkatmak, güçsüz hale getirtmek” < *alañad-tur-* (OTWF 800)

Gök. *alañadtur-* “zayıf düşürtmek, arıkatmak, güçsüz hale getirtmek”

kamagag alañadturur “hepsini zayıf düşürtür” (M III 11 12; EDPT 149b)

Uyg. *alañadtur-* “zayıf düşürtmek, arıkatmak, güçsüz hale getirtmek”

alañadturga sakınç “zayıf düşürüleceğini düşün” (TT V 10 87)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

alışdur- “(karşılıklı) bir şey aldırma” < *alış-dur*

Uyg. *alışdur-* “(karşılıklı) bir şey aldırma”

arig kkirsiz çarñv(a)çırığ alışduru tutdaçı “Temiz ve kirsiz (olan) çanvaçırığ (rütbesini ona) aldirtacak ve (onu o rütbede) tutduracak” (AY 678 15)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

alkıntur- “kaybettirmek, bitirtmek” < *alkın-tur-* - (OTWF 819)

Uyg. *alkıntur-* “kaybettirmek, bitirtmek”

alkınturtular erser “kaybettirdiler ise” (AY 139 11)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

altur- “aldırma” < *al-tur-* (OTWF 800)

Uyg. *altur-* “aldırma”

[*nom bitig*] *talulap alturup* “öğreti kitabı seçtirip aldırıp” (Warnke 102)

Kar. *altur-* “aldırma” (DLT I 223)

Har. *altur-* “aldırma” (‘Ali 35)

Kıp. *aldur-* “aldırma” (GT 253 1)

Çağ. *aldur-* “aldırma” (Sang 46r 22)

Osm. *aldur-*, *aldır-* “aldırma” (TTS 99)

amriltur- “sevdirme” < *amrıl-tur-* (OTWF 825)

Uyg. *amriltur-* “sevdirme”

köñlülüg amrilturur “Gönlünü sevdirir” (TT V 24 74)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

añıtdur- “(birini saygı için) eğdirtme” < *añıt-dır-* (EDPT 182a)

Uyg. *añıtdur-* “(birini saygı için) eğdirtme”

tolp sansarıg siziñe añıtdırtıñız “Bütün Sansarları saygı duruşu için eğdirdik” (TT III 78)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

aralaşdur- “şekil vermek, biçim vermek” < *aralaş-dur-* (OTWF 816)

Uyg. *aralaşdur-* “şekil vermek, biçim vermek”

erdiniler üze aralaşduru “mücevherler üzerine şekiller vererek” (BuddhUig II 72)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

artur- “aldatma, hile yapmak” < *ar-tur-* (OTWF 801)

Gök. *artur-* “aldatma, hile yapmak”

süçig s(a)bıña y(i)mş(a)k (a)gısıña (a)rtur(u)p “tatlı sözüne ve yumuşak ipeğine aldanıp” (KT G 6)

Uyg. *artur-* “aldatma, hile yapmak”

arturup yıgguluk kizlegülük ermez “Aldatıp bu vesileyle gizleyemez” (AY 443 5-6)

ar- fiilinin fakitif şekli olan *artur-* şekli Uygurcadan sonra kullanılmamaktadır.

asdur- “çoğaltma, arttırma” < *as-dur-* (OTWF 801)

Uyg. *asdur-* “çoğaltma, arttırma”

edgü yıldırların üklitdürüp asdurup “iyi yıldızları çoğalttırıp” (AY 88 6)
Kelime “çoğaltmak, arttırmak” anlamında Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

aşantur- “yemeğe davet ettirmek” < *aşan-tur-* (OTWF 819)

Uyg. *aşantur-* “yemeğe davet ettirmek”
aşanturgalı “(yemeğe) davet ettireli” (ShoAv 205)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

aşlaşdur- “birleştirmek, bağlamak” < *aşlaş-dur-* (OTWF 816)

adakin başın aşlaşduru kelürgil “Ayağını, başını bağlayarak getir” (ETŞ 11 3)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

atdur- “attırmak” < *at-dur-* (OTWF 801)

Uyg. *atdur-* “attırmak”
bitigni okka baglatıp balıkka atdurtı “Kitabı oka bağlatıp şehre attırdı” (StabUig II S 2)

Kar. *attur-* “attırmak” (DLT I 217)
Kelime Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *attur-* “attırmak” (Sang 28r 18)

Osm. *atdur-* “attırmak”

atlantur- “ata bindirmek” < *atlan-tur-* (OTWF 819)

Uyg. *atlantur-* “ata bindirmek”
taşgaru ilinçüke atlanturtı “Dışarıda eğlenmek için (prensi) ata bindirdi. (İKPÖ I I)

Kar. *atlandur-* “ata bindirmek” (TİKT 31/ 32b 2)

Har. *atlandur-* “ata bindirmek” (Kutb 15)

Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *atlandur-* “ata bindirmek” (TTS 276)

azıtdur- “yoldan çıkarttırmak” < *azıt-dur-* (UW 321)

Uyg. *azıtdur-* “yoldan çıkarttırmak”
kim tınlıglarig azıtdurmagalır yaşıldurmagalır “canlıları yoldan çıkartmamalı, yanılıttırmamalı” (Abhi A 129a 4)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

azlantur- “kışkandırmak” < *azlan-tur-* (UW 323)

Uyg. *azlantur-* “kışkandırmak”
alkuka barça azlanturur yapşınturur “bütün herkesi kışkandırır, yapıştırır” (Abhi A 39a 13)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

baltur- “büyütmek, arttırmak” < *bal-tur-* (OTWF 825)

Uyg. *baltur-* “büyütmek”
ayig kılınçım kaç yilt[in] berü balturtı “Kötü davranışlarımı kaç yıldan beri arttırdı” (ShoKenkyu III 13)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

basıntur- “baskın yaptırmak” < *basın-tur-* (OTWF 819)

Uyg. *basıntur-* “baskın yaptırmak”

yekke içgekke basınturmuş bolsar “şeytana baskın yaptırsa” (TT VII 40 36)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bedütdür- “büyüttürmek” < *bedüt-dür-* (OTWF 827)

Uyg. *bedütdür-* “büyüttürmek”

bedütdürteçi “büyüttürecek” (TT IX 41)

Kelime Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde tespit edilemedi.

Osm. *büyüttür-* “büyüttürmek”

bêrdür- “verdirmek” < *bêr-dür-* (OTWF 801)

Uyg. *bêrdür-* “verdirmek”

bêrdürü yarlıkadımız “vererek ferman buyurduk” (USp 88 47)

Karahanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Har. *bêrdür-* “verdirmek” (KE 97r 15)

Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *vêrdür-* “verdirmek”

bıçdur- “biçirmek” < *bıç-dur-* (OTWF 801)

Uyg. *bıçdur-* “biçirmek”

bıçdurup “biçtirip” (BuddhUig II 577)

Kar. *bıçtur-* “biçirmek” (DLT II 171)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *bıçdür-* > *bıçtir-* “biçirmek”

bışruntur- “olgunlaştırmak” < *bışrun-tur-* (OTWF 819)

Uyg. *bışruntur-* “olgunlaştırmak”

edgü yultızların üklitdürüp asturup bışrunturgaylar “iyi yıldızları çoğaltıp, astırıp ve olgunlaştıracaklar” (AT 88 6)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

biltür- “bildirmek, anlatmak” < *bil-tür-* (OTWF 801)

Uyg. *biltür-* “bildirmek, anlatmak”

otgurak biltürgeli akıgsız erdükin “(Burada bu yüzden) kesin olarak âsravasız olduğunu bildirmeyi arzuladığı için” (Üİ 98a 13)

Kar. *bildür-* “bildirmek, anlatmak” (KB 398)

Har. *bildür-* “bildirmek, anlatmak” (ME 2 8)

Kıp. *bildür-* “bildirmek, anlatmak” (GT 340 6)

Çağ. *bildür-* “bildirmek, anlatmak” (ŞHD 189a 12)

Osm. *bildür-* > *bildir-* “bildirmek, anlatmak”

bintür- “bindirmek” < *bin-tür-* (OTWF 801)

Gök. *bintür-* “bindirmek”

at üze bintüre karıg söktüm “At üzerine bindirip karları söktüm” (Ton 1 K 1)

Uyg. *müntür-* “bindirmek”

arkanızka müntürüp “arkanıza bindirip” (BT XIII 1 74)

Kar. *mündür-* “bindirmek” (DLT II 197)

- Har.** *mindür-* “bindirmek” (NF 163 16)
Kıp. *mindür-* “bindirmek” (GT 89 2)
Çağ. *mindür-* “bindirmek” (Sang 321r 21)
Osm. *bindür-> bindir-* “bindirmek”

Anadolu ağzlarında *bindir-* kelimesinin yanında *mindir-* şekli de bulunmaktadır.
mindir- “bindirmek” (GBA, UİA)

birikdür- “birleştirmek” < *birik-dür-* (OTWF 802)

- Uyg.** *birikdür-* “birleştirmek”
birgertmek birikdürmek “bir araya getirmek, birleştirmek” (Üİ 99b 3)
Kar. *biriktür-* “birleştirmek” (KB 4280)
Har. *biriktür-* “birleştirmek” (ME 149 4)
Kıp. *biriktir-* “birleştirmek” (CC 137 6)
Çağ. *biriktir-* “birleştirmek”
Osm. *biriktür-> biriktir-* “birleştirmek” (TTS 595)

bititdür- “yazdırtmak” < *bitit-dür-* (OTWF 827)

- Uyg.** *bititdür-* “yazdırtmak”
çuu bağlıg suy löö [at]l(i)g begke bititdürti “Çu-Sui-liang adlı beye yazdırttı” (Ht VII 14a 18)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

boltur- “oldurmak, yaptırmak” < *bol-tur-*

- Uyg.** *boltur-* “oldurmak, yaptırmak”
munuñ bolturtaçı “bunu yaptıracağı” (Abhi H 29r 20)
igidteçi bolturtaçı “eğitecek, yaptıracağı” (Abhi H 33v 33)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bulgantur- “karıştırılmak, bulandırılmak” < *bulgan-tur-* (OTWF 819)

- Uyg.** *bulgantur-* “karıştırılmak, bulandırılmak”
könüllerin bulganturtaçı “gönülleri karıştırılacak” (BT XIII 13 88)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bultur- “buldurmak” < *bul-tur-* (OTWF 802)

- Uyg.** *bultur-* “buldurmak”
bulturtuñuz “buldurdunuz” (TT III 55)
Kelime Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde tespit edilemedi.
Kıp. *buldur-* “buldurmak” (BM 77v)
Çağ. *bulduz-* “buldurmak” (Sang 140v 6)
Osm. *buldur-* “buldurmak”

burçintur- “eziyet çektirtmek” < *burçın-tur-* (OTWF 819)

- Uyg.** *burçintur-* “eziyet çektirtmek”
könüllerin karınların irintürtüm burçinturtum “gönüllerini felakete sürüklettim ve (onlara) eziyet çektirttim” (BT XIII 13 88)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

busantur- “(birisine) acı verdirmek” < *busan-tur-* (OTWF 820)

- Uyg.** *busantur-* “(birisine) acı verdirmek”

busanturtaçı nızvanılar “acı verecek ihtiraslar” (ETŞ 10 176)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

buyanlantur- “(insanları önemli davranışlar yapmaya) teşvik etmek, yardım etmek” < *buyanlan-tur-* (OTWF 820)

Uyg. *buyanlantur-* “(insanları önemli davranışlar yapmaya) teşvik etmek, yardım etmek”

bodunug bokunug yanduru yana buyanlandurgalı “milleti yine önemli davranışlar (sergilemeye) teşvik edeli” (ShoAv 321)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

buyantur- “iyilik ettirilmek” < *buyan-tur-* (OTWF 820)

Uyg. *buyantur-* “iyilik ettirilmek”

bodunug bokunug yanturu yana buyanturgalı “milleti döndürerek, yine (onlara) iyilik ettirileli” (ShoAv 321)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

çızdur- “çızdirmek” < *çız-dur-* (OTWF 802)

Uyg. *çızdur-* “çızdirmek”

vasın çızdurup “büyüleyici resim çızdırıp” (TT VII 26 8)

Kelime Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *çızdür-* > *çızdır-* “çızdirmek”

çoğlantur- “alevlendirmek” < *çoğlan-tur-*

Uyg. *çoğlantur-* “alevlendirmek”

nomug sazınug çoğlanturgaylar “Öğretiyi alevlendirecekler” (BT III 442)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ededtür- “maddileştirmek” < *eded-tür-* (OTWF 802)

Uyg. *ededtür-* “maddileştirmek”

ededtürkelir bedütkelir “maddileştirir büyütür” (BT III 77)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

èderişdür- “(grubu) takip etmek, izlemek” < *èderiş-dür-* (OTWF 816)

Uyg. *èderişdür-* “(grubu) takip etmek, izlemek”

bayagutlar irjiler èligi t(e)ñri burkamıg burkan kuvragı birle èderişdürü uduzup balıkka kirdiler “Zenginler Tanrısı, Tanrı Burkan cemaati ile birlikte şehre girdiler” (ShoAv 202)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

èntür-(I) “aramak” < *ènd-tür-?* (Hamilton 1998, 145)

Uyg. *èntür-* “araştırmak, aramak”

kaltı buzagusın èntürmiş inek teg ulayu “buzağısını arayan inek gibi böğürerek” (İKPÖ LXXVII IV)

èntürti “indirdi” (TT I 22 5)

èntür-(II) “indirmek, ezmek, basmak” < *èn-tür-* (OTWF 803)

Uyg. *èntür-* “indirmek, ezmek, basmak”

yèl yèltürüp èntürti “Yel, esip (nesnelere) indirdi. (TT I 225)

- Kar.** *ëndür-* “indirmek” (TİKT 28/ 69b 1)
Har. *ëndür-* “indirmek” (Kutb 59)
Kıp. *endir-, ëndür-* “indirmek, batırmak” (Kİ 22, CC 138 8)
Çağ. *ëndür-* “indirmek, eğmek” (ŞHD 55b 5)
Osm. *ëndür-, ëndir-* “indirmek” (TTS 1467)

eñitdür- “eğdirtirmek” < *eñit-dür-* (OTWF 820)

Uyg. *eñitdür-* “eğdirtirmek”

töpülerin eñitdürüp beş tilgenin yërke tegürüp “tepelerini eğdirtirip, beş uvuzunu yere değıdirtip” (UigTot 797)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ërintür- “üzülmek, duygulanmak” < *yërin-tür-* (OTWF 820)

Uyg. *yërintür-* “üzülmek, duygulanmak”

toyın şmnançlarka köñülin yërintürteçiler “rahip ve rahibelere gönlünü üzeceklerle” (Maitr 81 48)

emgedip ërintürtüm erser “eziyet edip duygulandırdım ise” (U II 78 34)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

erkeçlentür- “dalgalandırmak” < *erkeçlen-tür-* (OTWF 820)

Uyg. *erkeçlentür-* “dalgalandırmak”

erkeçlentürti “dalgalandırdı” (Ht 130 17)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

erksintür- “egemenliğini sürdürmek, hâkimiyetini sürdürmek” < *erksin-tür-* (OTWF 820)

Uyg. *erksintür-* “egemenliğini sürdürmek, hâkimiyetini sürdürmek”

erksintürmek kılıp “hâkimiyeti altına alıp” (TT VIII A 7)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ërtdür- “geçirmek, devam ettirmek, sürdürmek” < *ërt-dür-*

Uyg. *ërtdür-* “geçirmek, devam ettirmek, sürdürmek”

kelip ërtdürti “Gelip devam ettirdi” (AY 626 5)

tapıg udug kılğuluk törüsin ërtdürtükte “saygı duyduğu, uyduğu töresini devam ettirdiğinde” (AY 627 20)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ërtür- “erdirmek, ulaştırmak” < *ër-tür-* (OTWF 803)

Gök. *ërtür-* “erdirmek, ulaştırmak”

(a)z (e)r(i)n (ë)rtürü (i)d<t>(i)m(i)z “Az askeri ulaştırıp gönderdik” (KT D 40)

Uyg. *ërtür-* “erdirmek, ulaştırmak”

braman ërtürtüj “Brahman’ı ulaştırdın” (Üİ 107a 7)

Kar. *ërtür-* “ulaştırmak, erdirmek, bağışlamak, vazgeçmek, kabullenmek” (DLT I 220)

Kaşgarlı bir şeyi bir yerden alıp başka bir yere götürenler için de kullanılmaktadır, demektedir. (DLT I 220)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde tespit edilemedi.

Osm. *ërdür-* > *erdür-*

ēsiltür- “eksiltmek, azaltmak” < *ēsil-tür-* (OTWF 825)

Uyg. *ēsiltür-* “eksiltmek, azaltmak”

törütü üklitü ēsiltürmeyü “türeterek, çoğaltarak, azaltmayarak” (BT VIII A 374)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ēşidtür- “iştirirmek” < *ēşid-tür-* (OTWF 802)

Uyg. *ēşidtür-* “iştirirmek”

ēşidtürünler “iştiririn” (U I 6 3)

Kar. *ēşidtür-* “iştirirmek” (DLT I 221)

Har. *ēşidür-* “iştirirmek” (‘Ali 28)

Kıp. *ēşiddür-*, *ēşittir-* “iştirirmek” (Kİ 14)

Çağ. *ēşittür-* “iştirirmek” (Sang 106r 28)

Osm. *ēşittir-* “iştirirmek” (TTS 2118)

ētdür- “yaptırmak, ettirmek” < *ēt-dür-* (OTWF 803)

Uyg. *ētdür-* “yaptırmak, ettirmek”

ētdürtimiz “yaptırdık” (TT IV 6 46)

Kar. *ēttür-* “yaptırmak, ettirmek” (DLT I 217)

Har. *ēttür-* “yaptırmak, ettirmek” (ME 45 7)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *ēttür-* “yaptırmak, ettirmek” (Sang 94r 22)

Osm. *ētdür-* “yaptırmak, ettirmek”

ētişdür- “düzenlemek, tertip ettirmek” < *ētiş-dür-*

Uyg. *ētişdür-* “düzenlemek, tertip ettirmek”

bēş türlüg tüzülmüş yinçge oyunlar ētişdürüp “beş çeşit hazırlanmış olan oyunlar tertip ettirip” (AY 416 11)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

etizdür- “(sesi) çınlattırmak” < *etiz-dür-* (OTWF 827)

Uyg. *etizdür-* “(sesi) çınlattırmak” (Ht VII 5b 4)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ıdtur- “göndertmek” < *ıd-tur-* (OTWF 804)

Uyg. *ıdtur-* “göndertmek”

ıdturu yarlıkazun “göndererek vaaz etsin” (AY 605 8)

rahu asurıka ıdturgalı “Rahu Asuru’ya gönderteli” (TT II 1 17)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ılkdur- “kirlettirmek, (çöp) döktürtmek” < *ılık-tur-* (OTWF 804)

Uyg. *ılkdur-* “kirlettirmek, (çöp) döktürtmek” (Mz 762)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ınantur- “inandırmak” < *inan-tur-*

Uyg. *ınantur-* “inandırmak”

üç erdinike eggey ınanturgay “üç mücevheri egeceğine inandıracak” (AY 90 21, 22)

Kelime Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *ınandır-* “inandırmak”

ırlaşdur- “(bir gruba) şarkı söyletmek” < *ırlaş-dur-* (OTWF 816)

Uyg. *ırlaşdur-* “(bir gruba) şarkı söyletmek”

ırlaşduru içüreyin sizlerke “Sizlere şarkılar söyleterek içireyim” (Ernte 69)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

iderişdür- “birbirini takip ettirmek” < *ideriş-dür-* OTWF 816)

Uyg. *iderişdür-* “birbirini takip ettirmek”

iderişdürü sözlemiş ol “O arka arkaya sözlerini söylemiş” (Üİ 100b 8)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

igidtür- “beslettirmek, büyüttürmek” < *igid-tür-* (OTWF 804)

Uyg. *igidtür-* “beslettirmek, büyüttürmek” (ShoAgon 194 3)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ilgüntür- “güçlendirmek, kuvvetlendirmek, canlandırmak” < *ilgün-tür-* (OTWF 820)

Uyg. *ilgüntür-* “güçlendirmek, kuvvetlendirmek, canlandırmak”

işletip ilgüntürmekleri erser “yapıp güçlendirmeleri ise” (Abhi 1080)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ililtür- “birbirine bağlamak, ilindirmek” < *ilil-tür-* < *il-(i)l-tür-* < *i-l-

Uyg. *ililtür-* “birbirine bağlamak, ilindirmek”

ulatu tegüçi ujik ililtürmiş “Ulatı denilen her türlü heceleri birbirine bağlamış” (Üİ 100a 7)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ilinişdür- “(birbirlerine) iliştmek, (birbirlerini) desteklemek” < *iliniş-dür-*

Uyg. *ilinişdür-* “(birbirlerine) iliştmek, (birbirlerini) desteklemek”

bir ikintike ilinişdürü tayanışduru sözlep “birbirlerini destekleyerek, birbirlerini destekleyerek konuşup” (Abhi 380)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ilintür- “iliştirmek, taktırmak” < *ilin-tür-* (OTWF 820)

Uyg. *ilintür-* “iliştirmek, taktırmak”

ilintürteçiler “iliştirecekler” (TT VIII A 14)

Kelime Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde tespit edilemedi.

Kıp. *ilindir-* “iliştirmek, taktırmak” (CC 138 5)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise arkaik olarak kelime *ilindir-* “iliştirmek, taktırmak” anlamlarında sadece Karay diyalektinde bulunmaktadır. (EDPT 150a)

ilişdür- “iliştirmek, birleştirmek” < *iliş-dür-* (OTWF 816)

Uyg. *ilişdür-* “iliştirmek, birleştirmek”

ilişdürü solaşdurup “iliştirip, zincirleyip” (BT XIII 1 106)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

irintür- “mutsuz olmak” < *irin-tür-* (OTWF 820)

Uyg. *irintür-* “mutsuz olmak”

köñüllerin karınların irintürtüm “Gönüllerini mutsuz ettim” (AY 136 11)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

işdür- “anlatmak, bildirmek” < *iş-dür-

Uyg. işdür- “anlatmak, bildirmek”

ol savlarag ögrünçü işdürmeli dkşānpt êlke önüp bardı “O sözleri sevinçle bildirmek için Dakşinâpatha ülkesine çıkıp gitti” (Maitr 19 19)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

iyintür- “baskın yaptırmak” < *iyin-tür-* (OTWF 821)

Uyg. iyintür- “baskın yaptırmak” (M III 13)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kaçdur- “kaçırtmak, kovalatmak” < *kaç-dur-* (EDPT 590b)

Uyg. kaçdur- “kaçırtmak, kovalatmak”

kaçdurmatın “kaçırtmadan” (USp 3 6)

Kar. kaçdur- “kaçırtmak, kovalatmak” (DLT II 189)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kaltur- “kaldırmak” < *kal-tur-* (OTWF 804)

Uyg. kaltur- “kaldırmak”

négüke kalturmayın “Niçin kaldırmadın” (USp 6 5)

Kar. kaltur- “kaldırmak” (DLT II 191)

Har. kaldur- “kaldırmak” (‘Ali 56)

Kıp. kaldır- “kaldırmak” (KK 76 1)

Çağ. kaldur- “kaldırmak” (Sang 275v 13)

Osm. kaldur- “kaldırmak”

kantur- “doyurmak, tatmin etmek” < *kan-tur-* (OTWF 804)

Uyg. kantur- “doyurmak, tatmin etmek”

könjülteki küsüşin kanturgalı sakınsar “gönüldeki arzuları doyurmayı düşünürse” (İKPÖ XIV V)

Kar. kantur- “doyurmak, tatmin etmek” (DLT II 192)

Har. kandur- “doyurmak, tatmin etmek” (Kutb 130)

Kıp. kandur-, *kandır-* “doyurmak, tatmin etmek” (Kİ 75, Tuh 17b 9)

Çağ. kandur- “doyurmak, tatmin etmek” (Sang 277r 4)

karıntur- “karıştırmak” < *karın-tur-* (OTWF 821)

Uyg. karıntur- “karıştırmak”

Erdal kelimenin Zieme’nin yayınladığı Mani metinleri içerisinde tespit edildiğini belirtmektedir.

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

karışdur- “karıştırmak” < *karış-dur-*

Uyg. karışdur- “karıştırmak”

bir ikintike karışdurmuş “birbirine karıştırmış” (Abhi B 1757)

Kelime Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. karışdur- > *karıştır-* “karıştırmak”

katıglantur- “teşvik etmek, düşündürmek, gayret göstertmek” < *katılgan-tur-* (OTWF 821)

Uyg. katıglantur- “teşvik etmek, düşündürmek, gayret göstertmek” (TT II 10 88)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

katiltur- “karıştırılmak” < *katıl-tur-* (OTWF 825)

Uyg. *katiltur-* “karıştırılmak” (Tug 44)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

katışdur- “katıştırmak, karıştırmak” < *katış-dur-* (OTWF 816)

Uyg. *katışdur-* “katıştırmak, karıştırmak”

könülke katışdurmamış kergek “gönlüne karıştırmaması gerek” (Heilk I; OTWF s. 816)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kavişdur- “kavuşturmak” < *kaviş-dur-* (OTWF 816)

Uyg. *kavişdur-* “kavuşturmak”

basutçılarn kavişdurup “yardımcılarını kavuşturup” (BT VIII A 223)

Kar. *kawuştur-* “kavuşturmak” (KB 766)

Har. *kawuştur-* “kavuşturmak” (NF 87 10)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

Çağ. *kawuştur-* “kavuşturmak” (Sang 279r 8)

Osm. *kawuştur-* “kavuşturmak”

kavlanışdur- “birleştirmek” < *kavlanış-dur-*

Uyg. *kavlanışdur-* “birleştirmek”

ikigüni kavlanışdurup bışrunmak “ikisini birleştirip pişirmek” (UigTot 635)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kayintur- “kaynatmak” < *kayın-tur-* (OTWF 805)

Uyg. *kayintur-* “kaynatmak”

kayinturmuş yağlarıg “Yağları kaynatmış” (TT VIII M 33)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kayvılanışdur- “uymak, baş eğmek” < *kayvılanış-dur* (OTWF 817)

Uyg. *kayvılanışdur-* “uymak, baş eğmek”

könül töziğe kayvılanışdursar “gönül cevherine baş eğse” (UigTot 634 5)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kédiltür- “giydirilmek, (kutsal elbiseyi giydirerek) vücut bulmak, hayat bulmak” < *kédiltür-* (OTWF 825)

Uyg. *kédiltür-* “giydirilmek, (kutsal elbiseyi giydirerek) vücut bulmak, hayat bulmak”

v(a)jir kédiltürteçi ulug kédiltürteçi “(öğreti ruhunun) elbisesi giydirilecek ve ululuk vücut buldurulacak” (BT VIII B 137, 138)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

keltür- “getirmek” < *kel-tür-* (OTWF 805)

Uyg. *keltür-* “getirmek”

tay(a)nu yarlığı keltürti “Tayanu’nun emri ile getirdi” (HamTouen 18 6)

Kar. *keltür-* “getirmek” (KB 570)

Har. *keltür-, ketür-* “getirmek” (‘Ali 7 12)

Kıp. *keltür-, keltir-* “getirmek” (KK 78 13, Kİ 83)

Çağ. *keltür-* “getirmek” (Sang 315v 29)

Osm. *getir-* “getirmek”

kértgüntür- “inandırmak” < *kértgün-tür-* (OTWF 821)

Uyg. *kértgüntür-* “inandırmak”

artukrak kértgüntürti “gederek inandırdı” (TuoLuoNi 383)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kesdür- “kestirmek” < *kes-dür-* (OTWF 805)

Uyg. *kesdür-* “kestirmek”

kolin butın kesdürmiş erti “Kolunu budunu kestirmişti” (Ht IV 978)

Kar. *kestür-* “kestirmek” (DLT II 195)

Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *kestür-* “kestirmek” (Sang 314v 9)

Osm. *kesdür-* “kestirmek”

kültür- “yaptırmak, ettirmek” < *kıl-tur-* (OTWF 805)

Yardımcı fiil görevindeki *kıl-* fiilini faktitif yapmaktadır.

Uyg. *kültür-* “yaptırmak, ettirmek”

ayıp kilturtum erser “ayıp ettirdim ise” (AY 134 24)

Kar. *kültür-* “yaptırmak, ettirmek” (DLT III 191)

Har. *kıldur-* “yaptırmak, ettirmek” (Kutb 147)

Kıp. *kıldur-* “yaptırmak, ettirmek” (İM 91b 1)

Çağ. *kıldur-* “yaptırmak, ettirmek” (Sang 298v 8)

Osm. *kıldur-* “yaptırmak, ettirmek”

kıntur- “(birinin içerisindeki) arzuları uyandırmak, teşvik etmek” < *kın-tur-* (OTWF 805)

Uyg. *kıntur-* “(birinin içerisindeki) arzuları uyandırmak, teşvik etmek”

barıp ... kinturuş “Gidin ve (onu) teşvik etmek” (Maitr 20 22)

Karahanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Har. *kındur-* “yönelmek, teşvik etmek” (ME 57 1)

Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *kındur-, kındır-* “teşvik etmek, tahrik etmek” (TTS 2493)

kısdur- “kıstırmak” < *kıs-dur-* (OTWF 805)

Uyg. *kısdur-* “kıstırmak”

başların kestürü tartduru kısduru “başlarını kestirerek, tarttırarak ve (başlarını) kıstırarak” (BT XIII 5 75)

Kar. *kısdur-* “kıstırmak” (DLT II 190)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *kısdur-* “kıstırmak”

kıyiltur- “kestirilmek, parçalara ayrılmak” < *kıyıl-tur-*

Uyg. *kıyiltur-* “kestirilmek, parçalara ayrılmak”

ol nom tıp bolmaz üçün teğşiltürgeli kıyilturgalı adamış “O öğreti (başarılı) olmadığı için (öğretiyi) değiştirerek, parçalara ayırarak (öğretiye yeni bir) isim vermiş” (Abhi 1823, 1824)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kirikdür- “kirletmek, batırmak” < *kirik-dür-* (OTWF 806)

Uyg. *kirikdür-* “kirletmek, batırmak”

yolug kirikdürteçi toyın “yolu kirletecek kalabalık” (AgFrag B 13)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kirişdür- “(belli bir disiplin içerisinde bir şeyi) öğretmek, elde etmek” < *kiriş-dür-*

(OTWF 817)

Uyg. *kirişdür-* “(belli bir disiplin içerisinde bir şeyi) öğrenmek, elde etmek”

tözin kirişdürmek “(öğreti) cevherini öğretmek” (Ht IV 1325)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kodtur- “koydurmak, bıraktırmak” < *kod-tur-* (OTWF 806)

Uyg. *kodtur-* “koydurmak, bıraktırmak”

yavlak kılınçların kodturup “kötü davranışlarını bıraktırıp” (TuoLuoNi 213)

Karahanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Har. *koydur-* “koydurmak” (ME 30 4)

Kelime Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *koydur-* “koydurmak”

koltur- “istemek” < *kol-tur-* (OTWF 806)

Uyg. *koltur-* “istemek”

balıkda bakır kolturgalı ıdtı “Şehirde bakır isteyerek gitti” (TuoLuoNi 354)

Kar. *koltur-* “istemek” (DLT II 191)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kontur- “yerleştirme, kondurmak” < *ko-n-tur-* (OTWF 807)

Gök. *kontur-* “yerleştirme, kondurmak”

t(e)m(i)r k(a)p(i)gka t(e)gi kont(u)rm(i)ş “Demir kapıya kadar yerleştirmiş” (KT D 2)

Uyg. *kontur-* “yerleştirme, kondurmak”

köçürü konturu kelir “Göç ettire kondura geliyor” (IB 34)

Kar. *kondur-* “kondurmak, üzerine koydurmak” (DLT II 192)

Har. *kondur-* “konaklatmak, kondurmak” (NF 71 14)

Kıp. *kondur-* “kondurmak” (CC 138 10)

Çağ. *kondur-* “kondurmak” (Sang 290v 25)

Osm. *kondur-* “kondurmak, yerleştirmek” (TTS 2630)

koşdur- “koşturmak” < *koş-dur-* (OTWF 807)

Uyg. *koşdur-* “koşturmak”

koşdurup “koşturup” (Ernte II 34)

Kelime arahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *koştur-* “koşturmak”

kögedtür- “övdürmek, methettirmek” < **köged-tür-* (OTWF 807)

Uyg. *kögedtür-* “övdürmek, methettirmek”

kögedtürüm erser “övdürdüm ise” (AY 137 3)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

köüntür- “bitkinleştirmek” < *köün-tür-* (OTWF 826)

Uyg. *köüntür-* “bitkinleştirmek”
köüntürüp “bitkinleştirip” (BuddhUig II 326)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kömdür- “gömdürmek” < *köm-dür-* (EDPT 722b)

Uyg. *kömdür-* “gömdürmek”
yerte kömdürmedi “Yere gömdürmedi” (DKPAMp 1828)
Kar. *kömdür-* “gömdürmek” (DLT II 196)
Kelime Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.
Çağ. *gömtür-* “gömdürmek” (Sang 309r 17)
Osm. *gömdür-* “gömdürmek”

köntür- “doğrultmak” < *kön-tür-* (OTWF 807)

Uyg. *köntür-* “doğrultmak”
köntürüp “doğrultup” (Ht X 232)
Kar. *köndür-* “doğrultmak” (KB 474)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

körküntür- “güzelleştirmek” < *körklen-tür-* (OTWF 821)

Uyg. *körküntür-* “güzelleştirmek”
kök kalıg yüzinte körküntürü “gökyüzünü güzelleştirerek” (BT III 459)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

körüşdür- “görüştürmek” < *körüş-dür-* (OTWF 817)

Uyg. *körüşdür-* “görüştürmek”
körüşdürser “görüştürse” (UigTot 398)
Karahanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi.
Har. *körüştür-* “görüştürmek” (KE 105r 4)
Kelime Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.
Osm. *görüştür-* “görüştürmek”

köydür- “yandırmak, yaktırmak” < *köy-dür-* (OTWF 807)

Uyg. *köydür-* “yandırmak, yaktırmak”
it tişin köydürüp “köpeğin dişini yaktırp” (TT VII 23 3)
Kar. *köytür-* “yandırmak, yaktırmak” (DLT III 193)
Har. *köydür-*, *köndür-* “yandırmak, yaktırmak” (Kİ 186, Hou 35)
Kıp. *köydür-*, *küydür-*, *küyündür-* “yandırmak, yaktırmak”
Çağ. *köydür-* “yandırmak, yaktırmak” (Sang 310v 17)
Osm. *göyündür-* “yandırmak, yaktırmak” (TTS 1801)

közüntür- “ortaya çıkartmak, zuhur ettirmek” < *közün-tür-* (OTWF 821)

Uyg. *közüntür-* “ortaya çıkartmak, zuhur ettirmek”
körkin közüntürmeser “güzelliğini ortaya çıkartmasa” (BT I D 155)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kudıgartur- “küçümsetmek, hor gördürmek” < *kudıgar-tur-* (OTWF 808)

Uyg. *kudıgartur-* “küçümsetmek, hor gördürmek”

yavız ol tēp [k]udıgarturup “kötü ol diyerek küçümseyip” (BT XIII 13 67)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kudtur- “boşaltmak, dökmek, atmak” < *kud-tur-* (OTWF 807)

Uyg. *kudtur-* “boşaltmak, dökmek, atmak”

süt kudturup “sütü boşaltıp” (Ht V 3a 15)

Kar. *kutur-* “boşaltmak, dökmek, atmak” (DLT II 164)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *kotar-* “boşaltmak, dökmek, atmak” (TTS 2674)

kurultur- “bozdukmak, zarar verdirmek” < *kurul-tur-* (OTWF 826)

Uyg. *kurultur-* “bozdukmak, zarar verdirmek”

kurulturtaçı örletdeçi “bozduktacak ve hiddetlendirtecek” (Üİ 122a 14)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kutadtur- “kut verdirmek” < *kutad-tur-* (OTWF 826)

Uyg. *kutadtur-* “kut verdirmek”

kutad<t>urtaçı “kut verdirtici” (ETŞ 10 69)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kuhrultur- “kurtartılmak” < *kuhrul-tur-* (OTWF 826)

Uyg. *kuhrultur-* “kurtartılmak”

kuhrulturtaçı “kurtarılacak” (ETŞ 10 117)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

küçlentür- “güçlendirmek” < *küçlen-tür-* (OTWF 821)

Uyg. *küçlentür-* “güçlendirmek”

nızvanlarıg küçlentürüp “ihtiraslarını güçlendirip” (BuddhUig I 7)

Kar. *küçlendür-* “güçlendirmek” (TIKT 38/ 48b 2)

Har. *küçlendür-* “güçlendirmek” (ME 95 2)

Kelime Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *güçlendür-* “güçlendirmek”

küdtür- “tutturmak, yakalatmak” < *küd-tür-* (OTWF 808)

Uyg. *küdtür-* “tutturmak, yakalatmak” (Ht IV 1187)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kügürüşdür- “(mücevhere) şekil vermek” < *kügürüş-dür-* (OTWF 817)

Uyg. *kügürüşdür-* “(mücevhere) şekil vermek”

erdiniler üze kügürüşdürüp “mücevherler üzerine şekiller verip” (BuddhUig II 80)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kültür- “güldürmek” < *kül-tür-*

Uyg. *kültür-* “güldürmek”

kültüreyin “güldüreyim” (DKPAM 2363)

Kar. *kültür-* “güldürmek” (DLT II 195)

Har. *küldür-* “güldürmek” NF 383 17)

Kıp. *küldür-* “güldürmek” (KTS 167)

Kelime Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *güldür-* “güldürmek”

küzetdür- “yerine getirtmek” < *küzet-dür-* (OTWF 808)

Uyg. *küzetdür-* “yerine getirtmek”

on edgü kılınç küzetdürtüm “On iyi davranışı yerine getirttim” (Maitr 45 11)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

muntur- “(birini) delirtmek” < *mun-tur-* (OTWF 802)

Uyg. *muntur-* “(birini) delirtmek”

yekler eriş kişig munturur “Şeytanlar eriştiği kişiyi delirtir” (M III 29 9)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

muñadur- “bunaltmak” < *muñad-tur-* (OTWF 802)

Uyg. *muñadur-* “bunaltmak”

muñadurtı “bunalttı” (Maitr 8r 30)

Kar. *muñadur-* “bunaltmak” (KB 1264)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

müntür- (bk. *bintür-*)

odguraklantur- “(hipotezleri) doğrulatmak, kanıtlamak” < *odguraklan-tur-* (OTWF 822)

Uyg. *odguraklantur-* “(hipotezleri) doğrulatmak, kanıtlamak” (BT VIII A 225)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

oduntur- “uyandırmak” < *odun-tur-* (OTWF 822)

Uyg. *oduntur-* “uyandırmak”

odunturu sakınturu teginip “uyandırarak, düşündürerek ulaşım” (Warnke 395)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ogşaşdur- “benzeştirmek” < *ogşaş-dur-* (OTWF 817)

Uyg. *ogşaşdur-* “benzeştirmek”

ogşaşdursar “benzeştirse” (ShoAgon 1 144)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

okıtdur- “çağirttirmek” < *okıt-dur* (OTWF 828)

Uyg. *okıtdur-* “çağirttirmek”

tayşı atl(i)g bilge erig okıtdurup “Tayşı adlı bilgeyi çağirttirip” (BT I A 4)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

oydur- “oydurmak” < *oy-dur-* (OTWF 808)

Uyg. *oydur-* “oydurmak”

karakların oydurup terilerin soydurup “göz bebeklerini oydurup, derilerini soydurup” (AY 235 7)

Kar. *oytur-* “oydurmak” (DLT I 269)

Kelime Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *oydur-* “oydurmak” (Sang 89v 28)

Osm. *oydur-* “oydurmak”

öçrültür- “söndürülmek” < *öçrül-tür-* < *öçür-(ü)l-*

Uyg. *öçrültür-* “söndürülmek”

köñlülüg öçrültürü turur “Gönlündeki (ateş) söndürülüyor” (SDB 82)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ödür- “hatırlatmak, anımsatmak” < *ö-dür-* (OTWF 808)

Uyg. *ödür-* “hatırlatmak, anımsatmak”

ödürür men sizlerni “Sizleri anımsatırım” (BT III 566)

Kar. *ödür-* “hatırlatmak, anımsatmak” (DLT I 267)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ögirtür- “sevindirmek” < *ögirt-dür-* (OTWF 828)

Uyg. *ögirtür-* “sevindirmek”

ögirtürüp “sevindirip” (AY 257 1)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ögirtür- “sevindirmek” < *ögir-tür-* (OTWF 828)

Uyg. *ögirtür-* “sevindirmek”

teñri yalañukug ögirtürü sevintürü “Tanrı insanı sevindirip” (Mair 52 33)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

öglentür- “aklını başına toplatmak” < *öglen-tür-* (OTWF 822)

Uyg. *öglentür-* “aklını başına toplatmak”

öglentürgeli üçün “aklını başına toplatmak için” (AY 601 22)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ögrüntür- “sevindirmek” < *ögrün-tür-* (OTWF 116a)

Uyg. *ögrüntür-* “sevindirmek”

sekiz otuz yultuzlar kuvragın ögrüntürteçi “yirmi sekiz yıldız meclisini sevindirecek” (U II 58 4, 5)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ögtür- “övdürmek” < *ög-tür-* (EDPT 104a)

Gök. *ögtür-* “övdürmek”

(a)nı ögtürt[(ü)m] “Onu övdürdüm” (KT B)

Taranan Uygur Türkçesi eserlerinde kelime tespit edilemedi.

Kar. *ögtür-* “övdürmek” (DLT I 223)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerine ait taranan eserlerde tespit edilemedi.

Osm. *ögdür-* “övdürmek”

öküntür- “pişman ettirilmek” < *ökün-tür-* (EDPT 111a)

Uyg. *öküntür-* “pişman ettirilmek”

ayıg kılınçların öküntürüp “kötü davranışlarından (dolayı) pişman ettirilip” (AY 179 19)

Kar. *ökündür-* “pişman ettirilmek” (KB 3879)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

öñedür- “iyileştirmek, tedavi ettirmek” < *öñed-tür-* (OTWF 808)

Uyg. *öñedür-* “iyileştirmek, tedavi ettirmek”

olarını barça igintin agrıgıntın özgürür öjedtürür erti “Onları bütün hastalıklarından, ağrılarından kurtarır ve (onları) iyileştirirdi” (AY 585 15-17)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

öritdür- “yükseltirmek” < *örit-dür-* (OTWF 828)

Uyg. *öritdür-* “yükseltirmek”

könül öritdürğeli ötleme “gönül yükseltirerek nasihat etmek” (Ht VII 9a 23)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

örletür- “sinirlendirmek, taciz ettirmek” < *örlet-(ü)r-* (OTWF 828)

Uyg. *örletür-* “sinirlendirmek, taciz ettirmek”

örletürmedin utmuş yavalturmuş “eziyet çektirmeden yenmiş, (daha sonra onu) teskin etmiş” (ETŞ 10 253)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

örtür- “(bitkiler için) çıkartmak, büyütme, yükselmek” < *ör-tür-* (OTWF 809)

Uyg. *örtür-* “(bitkiler için) çıkartmak, büyütme, yükselmek”

yerten temin örtürür “yerden yeniden bitki çıkartır” (M I 14 10)

[bulut] örtürüp yağmur yağıtıp “(Tanrı) bulut yükseltip yağmur yağdırıp” (ShoAgon 1 129)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ötüntür- “pişman ettirmek” < *ötün-tür-* (OTWF 822)

Uyg. *ötüntür-* “pişman ettirmek”

anta basa yumuşçı tıtsıka mantal ötüntürüp “orada baskın yaparak (oradaki) hocaları pişman ettirip” (BT VII A 387)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

saçiltur- “dağıttırılmak, saçtırılmak” < *saçıl-tur-* (OTWF 826)

Uyg. *saçiltur-* “dağıttırılmak, saçtırılmak”

nomlarığ öñi saçilturmaguka “nomlarını her çeşit dağıttırılmaya” (AY 238 17)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sakıntur- “düşündürmek” < *sakın-tur-* (OTWF 822)

Uyg. *sakıntur-* “düşündürmek”

köni sakınç sakıntursar “doğru fikri düşündürse” (Mz 673v 1)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

salıntur- “sarkıtmak” < *salın-tur-* (OTWF 822)

Uyg. *salıntur-* “sarkıtmak”

tillerin salınturup “dillerini sarkıtıp” (U IV 34 71)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

saltur- “saldırmak, vurdurmak” < *sal-tur-* (OTWF 809)

Uyg. *saltur-* “saldırmak, vurdurmak”

burkanlarka saçığ tö[kük] salturup “saçlarını (yüzüne) dökerek Budalara saldırıp” (TT VII 25 8)

Kar. *saltur-* “saldırmak, vurdurmak” (DLT II 187)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *saldur-* “saldırmak”

sevintür- “sevindirmek” < *sevin-tür-* (OTWF 822)

Uyg. *sevintür-* “sevindirmek”

teñri yalañukug ögirtürü sevintürü “Tanrı insanı sevindirip” (Maitr 52 33)

Kar. *sevindür-* “sevindirmek” (KB 5021)

Har. *sewüindür-* “sevindirmek” (ME 7 1)

Kıp. *sevindir-* “sevindirmek” (KK 74 3)

Çağ. *sevindür-* “sevindirmek” (Sang 258v 27)

Osm. *sevindür-* > *sevindir-* “sevindirmek”

sıkdur- “sıktırmak, bağlatmak” < *sık-dur-* (EDPT 807 b)

Uyg. *sıkdur-* “sıktırmak, bağlatmak”

bor sıkdurgalı kelip “şarap sıktırarak gelip” (USp 53)

Kar. *sıktur-* “sıktırmak, bağlatmak” (DLT II 186)

Har. *sıktur-* “sıktırmak, bağlatmak” (NF 363 12)

Kıp. *sıktur-* “sıktırmak, bağlatmak” (Tuh 55a 3)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *sıkdır-* > *sıktır-* “sıktırmak, bağlatmak”

sıntur- “kırdırmak” < *sin-tur-*

Uyg. *sıntur-* “kırdırmak”

sınturu “kırdırarak” (AY 480 10)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sıtur- “kırdırmak” < *si-tur-* (OTWF 809)

Uyg. *sıtur-* “kırdırmak”

yotasın sıturu “bacağını kırdırarak” (BT XIII 5 79)

Kar. *sıtur-* “kırdırmak” (DLT III 187)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

silkdür- “silktirmek, sallandırmak” < *silk-dür-* (OTWF 809)

Uyg. *silkdür-* “silktirmek, sallandırmak”

balıkda çañ silkdürüp “şehirde çan(ı) sallandırıp” (U III 29 14)

Kelime Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *silktür-* “silktirmek, sallandırmak”

sokdur- “(çekiçle) döverek inceltmek” < *sok-dur-* (OTWF 809)

Uyg. *sokdur-* “(çekiçle) döverek inceltmek”

orgak sokdurup “orağı dövdürerek inceltip” (Ernte 57)

Kar. *soktur-* “(çekiçle) döverek inceltmek” (DLT II 186)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sokuşdur- “(birbiriyle) karşılaştırmak” < *sokuş-dur-* (OTWF 817)

Uyg. *sokuşdur-* “(birbiriyle) karşılaştırmak”

bodisavat birle sokuşdurgalı “Bodisavatla karşılaştırmak” (BT IX 81)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

solaşdur- “zincirletmek” < *solaş-dur-* (OTWF 817)

Uyg. *solaşdur-* “zincirletmek”

ilişdürüp solaşdurup “iliştirip zincirleyip” (BT XIII 106)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

soydur- “soydurmak” < *soy-dur-* (OTWF 809)

Uyg. *soydur-* “soydurmak”

tutup tartdı soydurtı “Tutup çıkarttı ve (derisini) soydurdu” (Manuig Frag 400)

Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *soydur-* “soydurmak” (Sang 248v 20)

Osm. *soydur-* “soydurmak”

söntür- “(ateş) söndürmek” < *sön-tür-* (OTWF 809)

Uyg. *söntür-* “(ateş) söndürmek”

söntürmez “söndürmez” (H II 26 97)

Kar. *söndür-* “(ateş) söndürmek” (EDPT 837a)

Har. *söndür-* “(ateş) söndürmek” (Kutb 160)

Kıp. *söndür-* “(ateş) söndürmek” (Kİ 54)

Çağ. *söndür-* “(ateş) söndürmek” (Sang 247r 13)

Osm. *söndür-* “(ateş) söndürmek”

sözleşdür- “(birbiriyle) görüşmek, müzareke etmek” < *sözleş-dür-* (OTWF 818)

Uyg. *sözleşdür-* “(birbiriyle) görüşmek, müzareke etmek” (Ht IV 1418)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sözletdür- “söylettirmek” < *sözlet-dür-* (OTWF 829)

Uyg. *sözletdür-* “söylettirmek”

sözletdürteçi ermez “söylettiremez” (ShoAgon 1 136)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

suguntur- “yıkamak, durulatmak, arındırmak” < *sugun-tur-*

Uyg. *suguntur-* “yıkamak, durulatmak, arındırmak”

yonturup sugunturup “yıkayıp, durulatıp” (AY 25 19)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sürtür- “sürdürmek, (hayvanı) sürmek” < *sür-tür-* (OTWF 810)

Uyg. *sürtür-* “sürdürmek, (hayvanı) sürmek”

üküş altun bértürüp élinte taşdın sürtürti “Çok altın vererek ülkesinden dışarıya sürdürdü” (Ht IV 603)

Kar. *sürtür-* “sürdürmek, (hayvanı) sürmek” (DLT II 84)

Kelime Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *sürdür-* “sürdürmek, (hayvanı) sürmek” (Sang 240v 9)

Osm. *sürdür-* “sürdürmek, (hayvanı) sürmek”

sürtüşdür- “sürtüşdürmek” < *sürtüş-dür-* (OTWF 818)

Uyg. *sürtüşdür-* “sürtüşdürmek”

sürtüşdürüp “sürtüşdürüp” (H I 48)

Kelime Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *sürtüşdür-* > *sürtüştür-* “sürtüşdürmek”

şesiltür- “çözdürülmek” < *şesil-tür-* (OTWF 826)

Uyg. *şesiltür-* “çözdürülmek”

şesiltürmedin “çözdürmeden” (ETŞ 11 123)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tanuklatdur- “tanıklattırmak” < *tanıkat-dur-* (OTWF 829)

Uyg. *tanuklatdur-* “tanıklattırmak”

könül tözin açgalı ukıtgalı tuydurgalı tanuklatdurgalı için “gönül cevherini açarak, anlatarak, duyurduğu ve tanıklattığı için” (BuddhUig I 30)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tapıntür- “saygı göstermek, hürmet ettirmek” < *tapın-tur-* (OTWF 823)

Uyg. *tapıntür-* “saygı göstermek, hürmet ettirmek”

kelin alsa tapınturmaz “Gelin alsa hürmet ettirmez” (TT VI 28 51)

Kar. *tapındur-* “saygı göstermek, hürmet ettirmek” (KB 634)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tapladur- “taptırmak, lütuf ettirmek” < *tapla-dur-* (OTWF 829)

Uyg. *tapladur-* “taptırmak, lütuf ettirmek”

ögirtürmek tapladurmak tapıg “sevindiren ve hürmet ettiren saygı” (UigTot 1422)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tarıtdur- “ektirtmek” < *tarıt-dur-* (OTWF 829)

Uyg. *tarıtdur-* “ektirtmek”

edgülig yıldırların tarıtdurgaylar “iyilik yıldızlarını ektirenler” (AY 88 5)

Kar. *tarıtdur-* “ektirtmek” (KB 6529)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tartiltür- “çektirilmek, çıkartılmak” < *tartil-tur-* (OTWF 826)

Uyg. *tartiltür-* “çektirilmek, çıkartılmak”

kılınçımızni tartilturalım “kılıcımızı çıkartıralım” (ShoKenkyu II 17)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tatgantur- “tattırmak” < *tatgan-tur-* (OTWF 823)

Uyg. *tatgantur-* “tattırmak”

ıduık bodısatavniş suduruş tatganturu “gönderilmiş Bodısatav’ın öğretisini tattırarak” (BuddhUig II 338)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tayanışdur- “birbirlerine yaslanmak, dayanmak” < *tayanış-dur-*

Uyg. *tayanışdur-* “birbirlerine yaslanmak, dayanmak”

bir ikintike iliştürü tayanışduru sözlep “birbirlerine iliştirerek, dayandırarak söyleyip” (Abhi 380)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tayantur- “dayandırmak” < *tayan-tur-* (OTWF 823)

Uyg. *tayantur-* “dayandırmak”

ëşidmekke tayanturup köñülüg “gönlünü işittiklerine dayandırıp” (Ht VII 14b 15)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

taydur- “kaydırmak, ittirmek” < *tay-dur-* (EDPT 567b)

Uyg. *taydur-* “kaydırmak, ittirmek”

özi taydurmak itdürmek üze tugurur “kendisini kaydırarak ittirerek doğurur” (Abhi H 27v 7)

Kar. *taydur-* “kaydırmak, ittirmek” (DLT III 192)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tédür- “söyletmek” < *tè-dür-* (OTWF 810)

Uyg. *tédür-* “söyletmek”

tédürtiler “dedirttiler” (Ht VII 15b 25)

Kar. *tétür-* “söyletmek” (DLT III 186)

Har. *tétür-* “söyletmek” (EDPT 459b)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tegintür- “tecrübe kazandırmak” < *tegin-tür-* (OTWF 823)

Uyg. *tegintür-* “tecrübe kazandırmak”

tegintürteçi “tecrübe kazandıracak” (ETŞ 10 113)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

teğsiltür- “değiştirilmek” < *teğsil-tür-*

Uyg. *teğsiltür-* “değiştirilmek”

ol nom tep bolmaz için teğsiltürgeli kıyilturgalı “o öğreti olmadığı için (öğreti) değiştirilerek, azaltılarak” (Abhi 1823)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tegürtür- “ulaştırmak, maruz bırakmak” < *tegür-tür-*

Uyg. *tegürtür-* “ulaştırmak, maruz bırakmak”

yazuklug tınlıglarıg kın kızgut tegürtürür “Günahkar canlıları bunca işkence ve eziyete maruz bırakırlar” (Maitr 82 55, 56)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tegzintür- “döndürtmek, çevirtmek” < *tegzin-tür-* (OTWF 823)

Uyg. *tegzintür-* “döndürtmek, çevirtmek”

tıyukdaki taş köprüg öndün sıyarkı tegzintürü “Tıyuk’taki taş köprüünün doğusundaki duvarı çevirterek” (USp 15)

Kar. *tezgindür-* “döndürmek, çevirmek” (TIKT 36/67a 1)

Har. *tezgindür-* “döndürmek, çevirmek” (ME 47 3)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *tezgindür-* “döndürmek, çevirmek” (Sang 194r 26)

tepdür- “tepdirmek, ezdirmek, tekmeletmek” < *tep-dür-* (OTWF 810)

Uyg. *tepdür-* “tepdirmek, ezdirmek, tekmeletmek”

ol kapıg kaşınta asmış sezik bitigig [én]türüp tepdürti “O kapının üzerine asmış olduğu şüpheli kitabı indirterek tekmeletti” (Ht IV 1498)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tèrişdür- “derletmek” < *tèriş-dür-* (EDPT 554a)

Uyg. *tèrişdür-* “derletmek”

tərişdürtdəçi “derlettirecek” (Hüen-ts 2060)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tersikdür- “yoldan çıkartmak, ayartmak” < *tersik-dür-* (OTWF 810)

Uyg. *tersikdür-* “yoldan çıkartmak, ayartmak”
t(e)rsikdürmez tetrültürmez “bozdurtmaz ve yoldan çıkartmaz” (TuoLuoNi 343)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tértür- “derletmek, toplattırmak” < *tér-tür-* (OTWF 810)

Uyg. *tértür-* “derletmek, toplattırmak”
üze tértürti “üzerine derletti” (BT I B 46)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tetrültür- “aldattırılmak, baştan çıkarttırılmak” < *tetrül-tür-* (OTWF 826)

Uyg. *tetrültür-* “aldattırılmak, baştan çıkarttırılmak” (BT XIII 4 17)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tidtur- “engellemek” < *tid-tur-* (EDPT 459b)

Uyg. *tidtur-* “engellemek”
bokunsar tidtursar “öğretse ve (onu) engellese” (TT VII 40 19)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tintur- “dinlendirmek, soluk aldırmaq” < *tin-tur-* (OTWF 810)

Uyg. *tintur-* “dinlendirmek, soluk aldırmaq”
ötrü tinturgalı sakıntı “O zaman dinlendirmeyi düşündü” (İKPÖ XXXVI VIII)
Kar. *tındur-* “dinlendirmek, soluk aldırmaq” (DLT II 176)
Har. *tındur-, tindür-* “dinlendirmek, soluk aldırmaq” (ME 39 7, EDPT 518a)
Kelime Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.
Osm. *dindür-, dindir-* “dindirmek”
Anadolu ağızlarında:
dindir- “avutmak” (DS 4 1501)

tikdür- “(ağaç) diktirtmek, (dikiş) diktirtmek” < *tik-dür-* (OTWF 810)

Uyg. *tikdür-* “(ağaç) diktirtmek, (dikiş) diktirtmek”
kentüsi tikdürmiş “(elbiseyi) kendisi diktirmiş” (Ht 159 15)
Kar. *tikdür-* “(ağaç) diktirtmek, (dikiş) diktirtmek” (DLT II 174)
Har. *tikdür-* “(ağaç) diktirtmek, (dikiş) diktirtmek” (Kutb 364)
Kelime Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.
Çağ. *tikdür-* “(ağaç) diktirtmek, (dikiş) diktirtmek” (Sang 197r 18)
Osm. *dikdür-* “(ağaç) diktirtmek, (dikiş) diktirtmek”

titdür- “bıraktırmak, vaz geçirtmek” < *tit-dür-* (OTWF 811)

Uyg. *titdür-* “bıraktırmak, vaz geçirtmek”
titdürmeli “vaz geçirteli” (AgFrag F 8)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

toltur- “doldurmak” < *tol-tur-* (OTWF 811)

Uyg. *toltur-* “doldurmak”
y(i)me tolturuş “Yine doldurun” (M III 11 2)

- Kar.** *toldur-* “doldurmak” (DLT II 175)
Har. *toldur-* “doldurmak” (ME 24 3)
Kıp. *doldur-, toldır-, toldur-, toltur-* “doldurmak” (Kİ 65, Tuh 35b 8, BM 80v)
Çağ. *toldur-* “doldurmak” (Sang 183v 4)
Osm. *doldur-* “doldurmak”

tonantur- “(birini) giyindirmek” < *tonan-tur-* (OTWF 823)

- Uyg.** *tonantur-* “(birini) giyindirmek”
tonanturup étip yaratıp “giyindirip, düzenleyip ve yaratıp” (AY 477 9)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

toylaşdur- “(birlikte) toy tertip ettirmek” < *toylaş-dur-* (OTWF 818)

- Uyg.** *toylaşdur-* “(birlikte) toy tertip ettirmek”
erkeç alıp toylaşturu kılayın sizlerke “Genç teke alıp sizlere toy tertip ettireyim” (Ernte 62)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

töküntür- “döktürülmek, atırılmak” < *tökün-tür-* (OTWF 823)

- Uyg.** *töküntür-* “döktürülmek, atırılmak”
artatmazun töküntürmezün “tahrip ettirmesin, döktürülmesin”
Erdal, kelimenin Texterg II 1’de Zieme tarafından tespit edildiğini belirtmektedir.

turultur- “süzmek, durultmak” < *turul-tur-* (OTWF 826)

- Uyg.** *turultur-* “süzmek, durultmak”
könülüğ suvug turulturtaçı süzdeçi érdini “gönül suyunu süzdürtecek, durgunlaştıracak mücevher” (TT V 26 97)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tuşuşdur- “(iki kişiyi bir yerde) karşılaştırmak, rastlaştırmak”

- Uyg.** *tuşuşdur-* “(iki kişiyi bir yerde) karşılaştırmak, rastlaştırmak”
yıgmaq tuşuşdurmaq “(herkesi oraya) yığmak ve rastlaştırmak” (Abhi 2069)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tutdur- “tutturmak, yakalatmak” < *tut-dur-* (OTWF 811)

- Uyg.** *tutdur-* “tutturmak, yakalatmak”
tutdurgu üçün “tutturduğu için” (ETŞ 13 96)
Kar. *tutur-* “tutturmak, yakalatmak” (DLT II 73)
Har. *tutur-* “tutturmak, yakalatmak” (Kutb 188)
Kıp. *tut(d)ur-* “tutturmak, yakalatmak” (CC 139 8)
Kelime Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.
Osm. *tutdur-* “tutturmak, yakalatmak”

tutultur- “tutturmak, zapt ettirmek, alıkoydurmak” < *tutul-tur-* (OTWF 826)

- Uyg.** *tutultur-* “tutturmak, zapt ettirmek, alıkoydurmak”
bar üçün tıtagı tutulturup “sebebi var olduğu için bu durumda da *asrāva*’sız *dharma*’da alıkoydurup” (Üİ 100b 7)
tutulturmuşuz “Alıkoydurdunuz” (TT III 79)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tuydur- “duyurmak, işittirmek” < *tuy-dur-* (OTWF 811)

Uyg. *tuydur-* “duyurmak, işittirmek”

bilig tuydurtaçı “bilgi duyuracak” (USp 59 6)

Kar. *tuytur-* “duyurmak, işittirmek” (DLT III 192)

Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *tuytur-* “duyurmak, işittirmek” (Sang 188r 6)

Osm. *duydur-* “duyurmak, işittirmek”

Kelime çağdaş lehçelerde “duyurmak, işittirmek” anlamında sadece Türkmen Türkçesinde *duydur-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 567b)

tuyuntur- “duyurulmak” < *tuyun-tur-* (OTWF 823)

Uyg. *tuyuntur-* “duyurulmak”

Erdal, kelimenin Uygur metinlerinde *uduntur-* kelimesi ile *uduntur-*, *tuyuntur-* şeklinde tespit edildiğini belirtmektedir.

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tültür- “(davul) çaldırmak, vurdurmak” < **tül-tür-* (OTWF 811)

Uyg. *tültür-* “(davul) çaldırmak, vurdurmak”

teñridem kövrügerig tültürti “İlahi davulları çaldırdı” (Maitr 18 40)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tüpükdür- “bitirmek, sonlandırmak” < *tüpük-dür-*

Uyg. *tüpükdür-* “bitirmek, sonlandırmak”

bilge biligli yorıglarıg түpükdürmek “bilgili kişilerin yürüyüşlerini sonlandırmak” (AY 307 17)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

uçrultur- “uçurtulmak” < *uçurul-tur-* (OTWF 827)

Uyg. *uçrultur-* “uçurtulmak”

könülüğ uçrulturu turur “gönül uçurtulmuş durur” (BuddhUig II 82)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

uduntur- “hürmet ettirmek, tapındırmak” < *udun-tur-* (OTWF 823)

Uyg. *uduntur-* “hürmet ettirmek, tapındırmak”

tapıntururlar uduntururlar “tapındırırlar ve hürmet ettirirler” (TT VI 266)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ukdur- “anlatmak, açıklamak” < *uk-dur-* (OTWF 812)

Uyg. *ukdur-* “anlatmak, açıklamak”

adinaguka biltürmedin ukdurmadin “yabancıya bildirmeden anlatmadan” (TT VI 355)

Kar. *uktur-* “anlatmak, açıklamak” (DLT I 223)

Har. *uktur-* “anlatmak, açıklamak” (Kutb 117)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ulaltur- “ekletmek, birleştirmek” < *ulal-tur-*

Uyg. *ulaltur-* “ekletmek, birleştirmek”

ulalturu tartmış “(ipleri) birbirine ekleyerek çekmiş” (Abhi 1093)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

unıtdur- “unutturmak” < *unıt-dur-* (OTWF 812)

Uyg. *unıtdur-* “unutturmak”

bilmekig unıtdurup “bilmeyi unutturup” (UigTot 618)

Kar. *unıttur-* “unutturmak” (TİKT 38/ 13a 2)

Har. *unıtdur-* “unutturmak” (ME 57 4)

Kelime Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *unıttur-* “unutturmak” (Sang 87v 26)

Osm. *unıtdur-* “unutturmak”

urtur- “hakkettirmek, naksettirmek” < *ur- tur-* (OTWF 812)

Gök. *urtur-* “hakkettirmek, naksettirmek”

için t(a)şın (a)d(i)nçığ b(ê)d(i)z urturt(u)m “İçini dışını resim, heykeller ile naksettirdim” (KT G 12)

Uyg. *urtur-* “hakkettirmek, naksettirmek”

ötrü örgün [u]rturtı “Sonra taht naksettirdi” (AY 575 1)

Karahanlıcada KB, DLT ve AH’de *urtur-* şekli geçmemektedir; fakat Clauson Satır Arası Kuran Tercümesinde *urdur-*, *urdır-* şekillerinin geçtiğini belirtmektedir. (bk. EDPT 210b)

Har. *urdur-* “vurdurmak, dövdürmek, koydurmak, taktırmak”(KE 17r 9)

Kelime Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *urtur-* “vurdurmak, dövdürmek” (EDPT 210b)

Osm. *urdur-* > *vurdur-* “vurdurmak, dövdürmek” (TTS 3965)

üdrültür- “ayrılmak, seçtirilmek” < *üdrül-tür-*

Uyg. *üdrültür-* “ayrılmak, seçtirilmek”

öñi üdrültürteçi “başka seçtirilecekler” (Abhi 1292)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

üklitdür- “çoğalttırmak” < *üklit-dür-* (OTWF 829)

Uyg. *üklitdür-* “çoğalttırmak”

edgü yultızların üklitdürüp asdurup “iyi yıldızları artırıp çoğalttırıp” (AY 88 6)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

üntür- “(şafak) sökmek, (güneş ışığı) çıkmak, yükselmek, (çeşitli şeyler için) yükselmek, çıkmak, görünmek” < *ün-tür-*

Kelime Göktürkçede “(güneş ışığı) çıkmak, yükselmek, (şafak) sökmek” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Uygurcada bu anlamlarının yanısıra kelimenin anlamında genişleme olmuş “(herhangi bir şey için) çıkmak, yükselmek, görünmek” anlamlarının yanısıra İKPÖ’de “(evden) çıkmak, gitmek” anlamlarında da kullanılmıştır.

Gök. *üntür-* “(şafak) sökmek”

bolçuka tay üntürü tegdimiz “Şafak sökünce Bolçu’ya ulaştık” (Ton 1 K 11)

Uyg. *üntür-* “(şafak) sökmek, (güneş ışığı) çıkmak, yükselmek, (çeşitli şeyler için) yükselmek, çıkmak, görünmek”

et’öz üze yaruk üntürmiş k(e)rgek miñ miñ tümen tümen yol yaruk ol yaruk içinte linhua örgünler sakınmış k(e)rgek “vücuduna parlak (güneş) ışığının vurması gerek, binlerce onbinlerce parlak yol içinde linhua tahtını düşünmek gerek” (TT V 29-31)

bilge biliglerin üntürüp inçgelep “bilginler bilgilerini (ortaya) çıkarıp inceleyip” (H

II 8 26)

agzından taşgaru üntürür “(ağzındakileri) ağzından dışarı çıkarır” (TT VIII 1 3)

Kar. *ündür-* “yöneltmek, bitki vb... şeyleri yetiştirmek” (DLT I 225)

Kelimeyi DLT’de Besim Atalay *öndür-* şeklinde okumuştur. (DLT I 225)

Har. *ündür-* “bitki vb... şeyleri büyütme, yetiştirmek” (KE 55r 16)

Kıpçak Türkçesinde taranan eserlerde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *ündür-* “bitki vb... şeyleri büyütme, yetiştirmek” (Sang 87r 14)

Kelime Çağatay Türkçesinden sonra taranan eserlerde tespit edilemedi.

üzdür- “koparttırmak, kestirmek, ayırtmak” < *üz-dür-* (OTWF 813)

Uyg. *üzdür-* “koparttırmak, kestirmek, ayırtmak”

üzdürmüş erti “kestirmişti” (Ht IV 845)

Kar. *üztür-* “koparttırmak, kestirmek, ayırtmak” (DLT I 220)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

üzlentür- “yüz çevirtmek, yöneltmek” < *yüzlen-tür-* (OTWF 825)

Uyg. *yüzlentür-* “yüz çevirtmek, yöneltmek”

bir bük içiñe eltıp tagdın yınak üzlentürtiler “İçeriye doğru iletiler ve dağdan tarafa yönelttiler” (AY 12 13)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

üzmeletdür- “(kökünden) çıkarttırmak, yok ettirmek” < *üzmelet-dür-* (OTWF 829)

Uyg. *üzmeletdür-* “(kökünden) çıkarttırmak, yok ettirmek”

alku agularıg barça arıtı birtem üzmeletdürteçi erür “Bütün ağuları arıtarak tamamıyla kökünden çıkarttıracaktır” (Mz 777v 13)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yadtur- “yaydırmak” < *yad-tur-* - (OTWF 813)

Uyg. *yadtur-* “yaydırmak”

yadturmatın tıdtımız erser “yaydırmadan engelledik ise” (Hüen-ts 74)

Kar. *yadtur-* “yaydırmak” (DLT III 93)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *yaydur-* “yaydırmak”

yagdur- “(yağmur) yağdırmak” < *yag-dur-* (OTWF 813)

Uyg. *yagdur-* “(yağmur) yağdırmak”

yagmur yagdururlar “Yağmur yağdırırlar” (Maitr 183v 18)

Kar. *yagtur-* “(yağmur) yağdırmak” (DLT III 94)

Har. *yagdur-* “(yağmur) yağdırmak” (Kutb 64)

Kıp. *yavdır-* “(yağmur) yağdırmak” (CC 144 6)

Çağ. *yagdur-* “(yağmur) yağdırmak” (Sang 333r 8)

Osm. *yagdur-* > *yagdır-* “(yağmur) yağdırmak”

yakdur- “yaktırmak” < *yak-dur-* - (OTWF 813)

Uyg. *yakdur-* “yaktırmak”

miñ kün tükel yakdurup “tamı tamına bin gün (ateş) yaktırıp” (TT VII 40 121)

Kar. *yaktur-* “yaktırmak” (DLT III 96)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *yakdur-* “yaktırmak”

yalgantur- “dalkavukluk ettirmek” < *yalgan-tur-* (OTWF 824)

Uyg. *yalgantur-* “dalkavukluk ettirmek”

yalganturur erti “dalkavukluk ettirdi” (U III 54 13)

Kar. *yalgandur-* “dalkavukluk ettirmek” (DLT III 116)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yaltur- (bk. *yaltrı-*)

yantur- “geri döndürmek, geri çevirmek” < *yan- tur-* (OTWF 813)

Gök. *yantur* “geri döndürmek, geri çevirmek”

y(a)nt(u)ru s(a)k(i)nt(i)m “Geri çevirerek yas tuttum” (KT K 11)

Uyg. *yantur* “geri döndürmek, geri çevirmek”

yanturtuñuz ayıg kılınçdın “Kötü davranıştan geri döndünüz” (EDPT 947b)

Kar. *yandur, yantur-* “geri döndürmek, geri çevirmek” (DLT III 98)

Har. *yandur-* “geri döndürmek, geri çevirmek” (KE 77v 13)

Kıp. *yandur-* “geri döndürmek, geri çevirmek” (BM 73v)

Çağ. *yandur-* “geri döndürmek, geri çevirmek” (Sang 338r 3)

yañiltur- “yanıltırmak” < *yañıl-tur-* (OTWF 814)

Uyg. *yañiltur-* “yanıltırmak”

yolm yañilturur “yolu yanılttır” (BuddhUig I 381)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yapşintur- “yapıştırmak” < *yapşın-tur-* (OTWF 824)

Uyg. *yapşintur-* “yapıştırmak”

ilintürmedin yapşinturmadin “iliştirmeden, yapıştırmadan” (AY 293 20)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yaraşdur- “yakıştırmak” < *yaraş-dur-* (OTWF 818)

Uyg. *yaraşdur-* “yakıştırmak”

yaraşdurup “yakıştıtırıp” (USp 44 5)

Kar. *yaraştur-* “yakıştırmak” (KB 146)

Har. *yaraştur-* “yakıştırmak” (Kutb 70)

Kıp. *yaraşdur-* “yakıştırmak” (CC 38 2)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *yaraşdur-* “yakıştırmak” (TTS 4334)

yaratdur- “yazıt diktirtmek” < *yarat-dur-* (OTWF 830)

Uyg. *yaratdur-* “yazıt diktirtmek”

bi[r] taş yaratdurmak üze eñeyü biltürti erdemin toybo atl(i)g balıkda “Ta-hiang isimli şehirde çabucak taştan bir yazıt diktirtmek üzere emir verdi” (Ht VII 18 59)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yaratintur- “düzenletmek, tanzim ettirilmek” < *yaratın-tur-* (OTWF 824)

Uyg. *yaratintur-* “düzenletmek, tanzim ettirilmek”

tözünçe yaratinturtaçı köñül erür “(kendi) tözünce şekillendirecek (olan) gönüldür” (BuddhUig I 271)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yavaltur- “terbiye etmek, teskin etmek, sakinleştirmek” < *yaval-tur-* (OTWF 814)

Uyg. *yavaltur-* “terbiye etmek, teskin etmek, sakinleştirmek”
könülün yavalturgalı ugay “gönlünü sakinleştirebilecek” (TT X 80)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yeltür- “akın ettirmek, koşturmak” < *yel-tür-* (OTWF 814)

Gök. *yeltür-* “akın ettirmek, koşturmak”
yagıg yeltürmedim “Düşmanı akın ettirmedim” (Ton II D 4)
Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *yeldür-* “koşturmak” (Sang 351r 24)

Osm. *yeldir-, yeldür-* “koşturmak” (4490)

Anadolu ağzlarında:

yeldir- “koşturmak” (DS 11 4231)

yerintür- (bk. *erintür-*)

yertür- “yerdirmek, eleştirtmek” < *yer-tür-* (OTWF 814)

Uyg. *yertür-* “yerdirmek, eleştirtmek”
yavızın yertürgeli “kötü olanı yerdireli” (Maitr 13b 10)

Kar. *yertür-* “yerdirmek, eleştirtmek” (DLT III 95)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yëtdür- “yitirtmek, kaybettirmek” < *yët-dür-* (OTWF 815)

Uyg. *yëtdür-* “yitirtmek, kaybettirmek”
erdinisın yëtdürmiş “Mücevherini kaybettirmiş” (BT III 168)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yëtlintür- “yok etmek” < *yëtlin-tür-* (OTWF 824)

Uyg. *yëtlintür-* “yok etmek”
yokadurur yëtlintürür “yok ettirir” (TT II 17 72)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yëtür- “yedirmek” < *yë-tür-* (OTWF 814)

Uyg. *yëtür-* “yedirmek” (H II 24 43)

Kar. *yëtür-* “yedirmek” (KB 1494)

Har. *yëdür-* “yedirmek” (Kutb 77)

Kıp. *yëdir-, yëdir-, yëdür-* “yedirmek” (Kİ 90, BM 21v, KK 75 3)

Çağ. *yëdür-* “yedirmek” (Sang 353r 14)

Osm. *yëdür-* “yedirmek”

yıgdur- “yığdırmak, toplatmak” < *yıg-dur-* (OTWF 815)

Uyg. *yıgdur-* “yığdırmak, toplatmak”
bugday adakın birle yıgdurup “buğdayı ayağıyla toplatıp” (Ht X 616)

Kar. *yıgdur-* “yığdırmak, toplatmak” (DLT III 95)

Har. *yıgdur-* “yığdırmak, toplatmak” (Kutb 90)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *yıgtur-* “yığdırmak, toplatmak” (Sang 350r 4)

Osm. *yıgdur-* “yığdırmak, toplatmak”

yığıntur- “birleştirmek, yığdırmak” < *yığın-tur-* (OTWF 824)

Uyg. *yığıntur-* “birleştirmek, yığdırmak”

yakaların yığınturup “yakalarını birleştirip” (Ht 15v 12)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yokadtur- “yok ettirmek” < *yokad-tur-* (OTWF 815)

Uyg. *yokadtur-* “yok ettirmek”

yavız tüllerig yokadturtaçı “kötü düşleri yok ettirici” (U II 58 2)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yölentür- “destekletmek” < *yölen-tür-* (OTWF 824)

Uyg. *yölentür-* “destekletmek”

birök yertinçülerig yölentürser “yeryüzündekileri eğer destekletirse” (ShoAgon 1 34)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yöleşdür- “benzetmek” < *yöleş-dür-* (OTWF 818)

Uyg. *yöleşdür-* “benzetmek”

tüzünler oglın yöleşdürser “Soylular oğluna benzetse” (TT VIII A 8)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yuntur- “yıkandırmak” < *yun-tur-* (OTWF 825)

Uyg. *yuntur-* “yıkandırmak”

yunturup sugundurup “yıkandırıp temizlendirip” (AY 25 19)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yüdtür- “yükletmek” < *yüdtür-* (OTWF 815)

Uyg. *yüdtür-* “yükletmek”

ol küçi yetmişçe suv yüdtürüp “o fillere güçleri yettiğince su yükletip” (AY 604 8)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra *yüdtür-* şeklinde karşımıza çıkmaktadır. (bk *yüdtür-*)

yügedtür- “terfi ettirmek” < **yüged-tür-*

Gök. *yügedtür-* “terfi ettirmek”

yüged<d>türm(i)ş “Terfi ettirmiş” (Ih 2)

Kelime Göktürk Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yüküntür- “baş eğdirmek, boyun eğdirmek” < *yük+(ü)n-tür-* (OTWF 825)

Gök. *yüküntür-* “baş eğdirmek, boyun eğdirmek”

b(a)şl(i)g(i)g yük(ü)nt(ü)rm(i)ş “başlılara baş eğdirmiş” (KT D 2)

Uyg. *yüküntür-* “saygı göstertmek”

yüküntürteçig “saygı gösterteceksiniz” (TT XXIII)

Karahanlı, Harezmi, Kıpçak Türkçelerinde *yüküntür-* ~ *yükündür-* fiili yoktur.

Çağ. *yükündür-* “saygı göstertmek” (Sang 344v 26)

yüzlentür- (bk. *üzlentür-*)

3.13. -tXz-

Eski Türkçede çok işlek kullanılmayan faktitif eklerindedir. Oldurma ve yaptırma ifade eder.

T. Tekin, -tXz- ettirgen çatı ekidir. *altuz-* “aldırmak” < *al-tuz-* örneğini verir.²²⁹

Karahanlı Türkçesinde Kaşgarlı, DLT’de *aldız-* “aldırmak” > *al-dız-*, *bulduz-* “buldurmak” > *bul-duz-* ve *bildiz-* “bildirmek” > *bil-diz-* örneklerini vererek, bunların Oğuzca olduğunu diğer Türklerin bunları anlamadığını belirtir. (DLT II 87, 202)

Hacıeminoğlu, bu eki -z- fiilden fiil yapan yapım eki içerisinde değerlendirir ve Kaşgarlı’nın verdiği örneklerde ekin -z- olmayıp aslında -dUz- olduğunu; bunun da -dUr- ekinin iki şive arasında birbirinden farklı telaffuz veya tespit edilmesi neticesinde ortaya çıktığını ifade eder.²³⁰

Harezmi Türkçesinde Funda Toprak, ekin sadece KE’de *öltüz-* “öldürmek” < *öl-tüz-* örneğinde tespit edildiğini belirtmiştir.²³¹

altuz- “aldırmak, yakalatmak” < *al-tız-* (EDPT 134a)

Gök. *altuz-* “aldırmak, yakalatmak”

(i)kisin özi (a)lt(t)zdi “İkisini de kendi yakalattı” (KT D 38)

Uyg. *altuz-* “aldırmak, yakalatmak”

barslarig bo altuzmiş “Parları yakalatmış” (Maitr 33r 25)

Kar. *alduz-* “aldırmak, kaptırmak” (DLT II 87)

Kıp. *altuz-* “aldırmak, kaptırmak” (Kİ 22)

Kelime Harezmi, Çağatay ve Osmanlı Türkçelerinde tespit edilemedi.

artuz- “arkasından gitmek” < *ar-tız-* (EDPT 211a)

Uyg. *artuz-* “arkasından gitmek”

teyriçi men nomçı men tegmeke artızıp “Tanrı gibi kurallar koyarım ve onlara ulaşmak için (kuralların) arkasından gidip” (EDPT 211a)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

biltiz- “bildirmek” < *bil-tiz-* (EDPT 335a)

Uyg. *biltiz-* “bildirmek”

biltizmedin tuyuzmadın “bildirmeden duyurmadan” (TT VI 335)

Kar. *bildüz-* “bildirmek” (DLT II 202)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

²²⁹ Tekin 2000, 97

²³⁰ Hacıeminoğlu 2003, 147

²³¹ Toprak 2005, 109

3.14. -GUr-

Faktitif ifade eden yapım ekidir. *Yaptırma* ve *oldurma* anlamı ifade eder. Eski Türkçede işlek olarak kullanılmış, ekin asıl fonksiyonu *geçişsiz* fiilleri geçişli yapmaktır.

Hacıeminoğlu, ekin iki veya üç ekin birleşip kaynaşmasıyla teşekkül etmiş olabileceğini; *-gUr-* < *-g-* fiilden isim yapma ekinin üzerine önce isimden fiil yapma eki olan *+u-* sonra da fiilden fiil yapma eki olan *-r-* gelmek suretiyle oluşmuş olabileceğini belirtmektedir.²³² Gabain de aynı fikirdedir.²³³ T. Tekin Göktürk Türkçesinde ekin *-gUr-* şeklinde olduğunu belirterek *kigür-* “girmek, sokmak” < **ki-gür-*, *odgur-* “uyandırmak” < **od-gur-* gibi örnekler verir.²³⁴ Gabain, ekin Uygur Türkçesinde *-GUr-* şeklinde olduğunu, ekin yaptırma ifade ettiğini belirtir. *türgür-* “diriltmek” < *tir-gür-*, *azgur-* “azdırmak” < *az-gur-* gibi örnekler verir.²³⁵

Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde ekin *-gIr-* şeklinde olduğunu ve eklendiği fiile istikamet vermekte ya da temayülü ifade etmektedir. *kelgir-* “gelmek istemek” < *kel-gir-*, *kolgir-* “isteye yazmak” < *kol-gir-* gibi örnekleri verir.²³⁶

Harezm sahasında Hacıeminoğlu, ekin *-GUr-* şeklinde ettirgenlik ifade eden yapım eki olduğunu belirterek *bilgür-* “bildirmek” < *bil-gür-*, *bitgür-* “bitirmek” < *bit-gür-*, *yatkur-* “yatırmak” < *yat-kur-* gibi örnekler verir.²³⁷

Kıpçak Türkçesinde Karamanlıoğlu ekin *-GUr-* ve *-ker-* şeklinde olduğunu ve ettirgenlik ifade ettiğini belirtir. *turgur-* “durdurmak” < *tur-gur-*, *tirgir-* “dirilmek” < *tir-gir-*, *baktır-* “baktırmak” < *bak-tur-*, *yatkır-* “yatırmak” < *yat-kır-* örneklerini verir.²³⁸

Ayrıca *yatkır-* ve *yatgur-* örneklerinde olduğu gibi Kıpçak sahasında ekin düz ve yuvarlak şekilleri yan yana kullanılmıştır. (Kİ 31b 18, 12b 3)

Çağatay sahasında Eckmann, ekin *-GXr-* şekillerinde görüldüğünü belirterek *bütker-* “bitirmek” < *büt-ker-*, *ötker-* “geçirmek” < *öt-ker-*, *azgur-* “azdırmak” < *az-gur-* gibi örnekler verir.²³⁹

Batı Türkçesine geldiğimizde ise Ergin, Batı Türkçesinde ekin başındaki *-g / -ğ* seslerinin düşeceği için *-r-* faktitif eki ile karışmış olması lazım gelirdi. Birçok örnekte de böyle olduğu söylenebilir. Fakat Eski Türkçedeki *-gUr-* şekillerini EAT döneminde *érgür-* “erdirmek” < *ér-gür-*, *turgur-* “durdurmak” < *tur-gur-*, *dirgür-* “dirilmek” < *dir-gür-* örneklerinde yaşadığını, Eski Türkçenin kalıntısı olan bu ekin ancak *érgür-* fiilinde klişeleşmiş olarak bir müddet daha yaşadığını belirtmiştir.²⁴⁰

amurtgur- “teskin etmek” < *amurt-* ~ *amurt-* *gur-* (OTWF 748)

Uyg. *amurtgur-* “teskin etmek”

amarıları kaçıkların süzüp amurtgurup “bazıları duyu organlarını durultup, teskin edip” (Maitr 89 18)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

²³² Hacıeminoğlu 1991, 23

²³³ Gabain 1988, 128

²³⁴ Tekin 2000, 95

²³⁵ Gabain 1988, 59

²³⁶ Hacıeminoğlu 2003, 134

²³⁷ Hacıeminoğlu 1997, 138

²³⁸ Karamanlıoğlu 1958, 49

²³⁹ Eckmann 1988, 47

²⁴⁰ Ergin 1997, 203

arınğur- “arındırmak” < *arın-gur-* (OTWF 748)

Uyg. *arınğur-* “arındırmak”

Erdal, kelimenin Uygur Türkçesinde AbiShotan r 21 ve r 7’de tespit edildiğini belirtmektedir.

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

azğur- “azdırmak, yoldan çıkarmak, saptırmak, yanlış yola götürmek” < *az-gur-* (OTWF 748)

Uyg. *azğur-* “azdırmak, yoldan çıkarmak, saptırmak, yanlış yola götürmek”

azğuralı “azalı” (M III 9 11)

Karahanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Har. *azğur-* “azdırmak, yoldan çıkarmak, saptırmak, yanlış yola götürmek” (NF 279 7)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *azğur-* “azdırmak, yoldan çıkarmak, saptırmak, yanlış yola götürmek” (Sang 38v 15)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

bütğür- “bitirmek” < *büt-gür-* (EDPT 303b)

Uyg. *bütğür-* “bitirmek”

bo yılda [kal]gan urubnu bütğürtimiz “Bu yıldan kalan borçları bitirdik” (UŞp 22 53)
işlerig bütgerip “işleri bitirip” (BT XIII 21 8)

Kelime Karahanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

Har. *bitğür-* “bitirmek” (Kutb 34)

Kıp. *bitir-, bitür-* “bitirmek” (KTS 33, 40)

Çağ. *bütker-* “bitirmek” (EDPT 303b)

Osm. *bütür-, bitir-* “bitirmek”

êrgür- “tam vaktinde yetişmek” < *êr-gür-* (OTWF 749)

Uyg. *êrgür-* “tam vaktinde yetişmek”

êrgerü teginmegey m(e)n “Tam vaktinde yetişemeyeceğim” (Ht VII 2b 22)

em kılğalı y(i)me êrgürmediler “Yine ilaç vermek için tam vaktinde yetişemediler” (ShoAgon 23)

Kar. *êrgür-* “tam vaktinde yetişmek” (DLT II 227)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ergür-(I) “erimek, çözülmek” < *er-gür-* (OTWF 748)

Clauson kelimenin *erü-* fiili ile bağlantılı olduğunu belirtmektedir. (EDPT 227a)

Uyg. *ergür-* “erimek, çözülmek”

tumlıgı ergürür “Buzlar erir” (EDPT 227a)

matuluş suvka ergürüp “limon suda çözümlü” (H II 22 41)

Kar. *ergür-* “erimek, çözülmek” (DLT I 227)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ergür-(II) “başarmak, tamamlamak” < *er-gür-*

Uyg. *ergür-* “başarmak, tamamlamak”

sansardın ozğalı kutrulğalı ergürmeser “Samsâra’dan kurtulmayı başaramaz ise” (Maitr 8 45)

Kar. *ergür-* “erişmek” (DLT I 228)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kedgir- “sendelemek, kaçmak” < *ked-gir-* (EDPT 703a)

Uyg. *kedgir-* “sendelemek, kaçmak”
yügürü kedgirerler “yürüyerek kaçarlar” (U IV 32 13)

Kar. *kedkir-* “(at) yükten kaçmak” (DLT II 196)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kızgur- “cezalandırmak, işkence ettirmek” < *kız-gur-* (OTWF 749)

Uyg. *kızgur-* “cezalandırmak, işkence ettirmek”
et’özleri köñüll[eri] todup kanıp açmakları kızgurmakları y(i)me [yê]tip yokadıp
“bedenlerini ve gönüllerini doyurup, kanıp; açlıklarını ve (çektikleri) eziyetleri yine yok edip” (BT II 758)

Kar. *kızgur-* “cezalandırmak, işkence ettirmek”
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kigür- “içeriye girdirmek, sokmak” < *kir-gür-* (OTWF 750)

Gök. *kigür-* “içeriye girdirmek, sokmak”
y(a)ñ(i)lt(i)g y(a)bl(a)k kigürt(ü)g “Yanıldığın için nifak soktun” (KT D 23)

Uyg. *kigür-* “içeriye girdirmek, sokmak”
köni yolka kigürür “Doğru yola sokar” (TT VI 255 6)

Kar. *kigür-* “içeriye girdirmek, sokmak” (KB 3293)
kivür- “içeriye girdirmek, sokmak” (TKT 34 79b1)

Har. *kigür-* “içeriye girdirmek, sokmak” (NF 195 14)

Çağ. *kivür-, kiyür-* “içeriye girdirmek, sokmak” (Sang 316v 23)

Osm. *givür-, giyür-* “içeriye girdirmek, sokmak” (TTS 1706)

körtgür- “göstermek” < *kört-gür-* (OTWF 750)

Uyg. *körtgür-* “göstermek”
burkanlar körkin körtgürür “Budaların güzelliğini gösterir” (U II 19 11)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

odgur- “uyandırmak” < **od-gur-* (OTWF 751)

Uyg. *odgur-* “uyandırmak”
udıgmağ odguru “uyuyanları uyandırıp” (IB 20)
odgurtaçı için “uyandırmak için” (TT V 24 70)

Kar. *oğgur-* “uyandırmak” (DLT I 225)

Har. *oğgar-* “uyandırmak” (KE 241r 3)

Harezmi Türkçesinden sonra kelime *oğgur-* şeklinde tespit edilemedi; ancak kelimenin gerek tarihi lehçelerde gerekse çağdaş lehçelerde *od-* kökünden inkişaf etmiş çeşitli türevleri tespit edildi.

Kıp. *oygat- ~ oyat-* “uyandırmak” (Tuh 6a 5)

Çağ. *oygat- ~ oyat-* “uyandırmak” (Sang 90v 26)

Çağdaş lehçelerde kelime “uyandırmak” anlamında **Tkm.** *oyar-*, **Hak.** *ushur* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 48a)

ozgur- “kurtarmak, kaçırmak, öne geçirmek” < *oz-gur-* (OTWF 751)

Uyg. *ozgur-* “kurtarmak, kaçırmak, öne geçirmek”

ozgurgay sen “kurtaracaksın” (İKPO VI II)

ozgurur kutgarur “Kurtarır ve öne geçirir” (EDPT 283b)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise arkaik olarak *ozgur-* “kurtarmak” anlamında Hakas Türkçesinde tespit edildi. (HTS 341)

ötgür- “nüfuz etmek, açıklamak, geçirmek, girmek” < *öt-gür-* (OTWF 751)

Uyg. *ötgür-* “nüfuz etmek, açıklamak, geçirmek, girmek”

astıramāti bahşı sözler bo bahşı ötgürmetin “Sthiramati Hoca söyler bu hoca sutranın manasına nüfuz etmeden” (Üİ 113b 3)

Kar. *ötgür-* “sürdürmek, göndermek, nüfuz etmek, bir şeyin içerisinden geçirmek” (DLT I 227)

Har. *ötkür-* “geçirmek” (ME 12 1)

Kıp. *ötker-* “nüfuz ettirmek, geçirmek” (Tuh 55a 7)

Çağ. *ötker-* “nüfuz ettirmek, geçirmek” (Sang 59v 21)

Osm. *ötür-* “geçirmek” (TTS 3138)

Kelime çağdaş lehçelerde “geçirmek” anlamında **Az.** *ötür-* (AzTS 948) **Tkm.** *ötür-* (TKT 509) **Krç-Blk.** *ötger-* (KMT 318) **Kzk.** *ötker-* (KzTS 433) **Kır.** *ötkör-* (KS 617) **Alt.** *ötkür-* (ATS 145)

sergür- “sabretmek, dayanmak” < *ser-gür-* (OTWF 752)

Uyg. *sergür-* “sabretmek, dayanmak”

sergürser “dayansa” (U II 69 5)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sızgur- “eritmek” < *sız-gur-* (OTWF 752)

Uyg. *sızgur-* “eritmek”

sızgurup “eriyip” (H I 19)

[*sızgur*]mış *altun* “erimiş altın” (AY 28 14)

Kar. *sızgur-* “eritmek” (DLT II 188)

Har. *sızgür-*, *sızgur-* “eritmek” (Kutb 166; ME 45 4)

Kıpçak Türkçesinde “eritmek” anlamında *sızgur-* fiili tespit edilemedi.

Çağ. *sızgur-* “eritmek” (Sang 252r 28)

Osm. *sızır-* “eritmek” (TTS 3467)

Çağdaş lehçelerde kelime “eritmek” anlamında **Özb.** *sızgır-*, **Kır.** *sızgır-* **Tel.** *sıskır-*, **Bar.** *sıskır-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 861b)

tezgür- “kaçırtmak, bozguna uğratmak” < *tez-gür-* (OTWF 752)

Uyg. *tezgür-* “kaçırtmak, bozguna uğratmak”

et’özin keterü tezgürür bolur “Kendini uzaklaştırarak uzaklaşır” (M II 38 6)

nêçe tezgürser y(i)me ol kişiler amru yakın kelip “her ne kadar bozguna uğratsalar da o kişiler yine yakın gelip” (Ht X 549)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tirgür- “diriltmek” < *tir-gür-* (OTWF 753)

Gök. *tirgür-* “diriltmek”

ölt(e)çi bod(u)n(u)g t[irg](ü)rü ig(i)t<di>m “Ölecek olan milleti dirilttim ve doyurdum” (BK D 23)

- Uyg.** *tirgür-* “diriltmek”
tirgürteçi erür tēp “canlanacak diyip” (AY 595 6)
- Kar.** *tirgür-* “diriltmek” (DLT II 179)
- Har.** *tirgür-* “diriltmek” (KE 163r 1)
tirgüz- “diriltmek” (NF 438 5)
- Kıp.** *tirgüz-, tirgiz-* “diriltmek” (Kİ 38, Tuh 32b 1)
- Çağ.** *tirgiz-, tirgüz-, tirküz-* “diriltmek” (ŞHD 29a 8; 130b 1)
- Osm.** *dirgür-, dirgür-* “diriltmek” (TTS 1168)

todgur- “doyurmak” < *tod-gur-* (OTWF 753)

- Uyg.** *todgur-* “doyurmak”
todgurtaçı bolayın “doyurucu olayım” (AY 118 7)
- Kar.** *todgur-* “doyurmak” (DLT II 176)
- Har.** *toyur-* “doyurmak” (Kutb 182)
- Kıp.** *toydır-* “doyurmak” (CC 144 19)
- Çağ.** *toygur-* “doyurmak” (Sang 187v 19)
- Osm.** *doyur-* “doyurmak”

tolgur- “doldurmak” < *tol-gur-* (OTWF 753)

- Uyg.** *tolgur-* “doldurmak”
yinçüleriğ tolgurup “incileri doldurup” (BT VIII B 44)
kapalalarda ras(a)yan tolgurmış erür “Çantalarını hayat iksiri ile doldurmuşurlar”
(UigTot 427)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

toşgur- “yok etmek” < *toş-gur-* (OTWF 753)

- Uyg.** *toşgur-* “yok etmek”
üç asañı emgek toşgurup “üç Asamkhyeya müddetince (biriken) ızdırapları yok edip” (Maitr 8 2)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

turgur- “durdurmak, hâsıl etmek, uyandırmak, tahrik etmek, diktirmek” < *tur-gur-* (OTWF 754)

- Uyg.** *turgur-* “durdurmak, hâsıl etmek, uyandırmak, tahrik etmek, diktirmek”
bo savıg togurur turgurur tēp karik sözler “Bu sözü doğurur, hâsıl eder diyerek öğretileri manzum olarak söyler” (Üİ 117a 13, 14)
- Kar.** *turgur-* “durdurmak, kaldırmak, dikmek, inşa etmek, zayıflatmak, yordurmak, durgunlaştırmak” (DLT I 486, II 177, III 295)
- Har.** *turgur-, turguz-* “durdurmak” (KE 10v 8, 148v 11)
- Kıp.** *durgur-, durguz-, durkuz-, turgur-, turguz-* “durdurmak” (BM 23v, Kİ 62, KK 69 14, BM 55a 11)
- Çağ.** *turguz-* “durdurmak” (Sang 170v 23)
- Osm.** *durgur-, turgur-, turkur-* “durdurmak”

tuşgur- “(iki kişinin) karşılaşmalarına sebep olmak” < *tuş-gur-* (OTWF 754)

- Uyg.** *tuşgur-* “(iki kişinin) karşılaşmalarına sebep olmak”
tuşgurtaçı “karşılacak” (UigOn III B r 4)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ürgür- “(vaktinde) gelmek, yetişmek” < *ür-gür-*

Uyg. *ürgür-* “(vaktinde) gelmek, yetişmek”

bilig birle atkanu ürgürmetin “bilgi ile vaktinde gelmeden” (Üİ 118b 12)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yatgur- “yatırmak” < *yat-gur-* (OTWF 754)

Uyg. *yatgur-* “yatırmak”

yumburu yatgurup “yumru şeklinde yatırıp” (İKPÖ LXV IV)

Kar. *yatgur-* “yatırmak” (DLT III 99)

Har. *yatkur-*, *yatur-* “yatırmak” (‘ Ali 24, 25; Kutb 75)

Kıp. *yatkır-*, *yatdır-*, *yatur-* “yatırmak” (Kİ 94, BM 22r, Tuh 55a 10, KK 68 18)

Çağ. *yatkur-*, *yatgur-* “yatırmak” (Sang 326r 27)

Osm. *yatur-*, *yatır-* “yatırmak”

Kelime çağdaş lehçelerde “yatırmak” anlamında **Az.** *yatırt-*, **Tkm** *.yatır-* **Kk.** *jatkar-* şeklindedir. (EDPT 888b)

yétgür- “ulaştırmak, sevk etmek” < *yét-gür-* (OTWF 755)

Uyg. *yétgür-* “ulaştırmak, sevk etmek”

egsükin yétgürgeli “eksiğini ulaştırılı” (AY 26 20)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

3.15. -GUz-

Ettirge çatılı fiiller türeten ektir. Fonksiyon bakımından -*GUr*- eki ile aynıdır. Eski Türkçede çok nadir kullanılan bir ektir. Ek muhtemelen -*GUr*- eki ile karışmıştır; çünkü eski Türkçede -*GUr*- eki ile görülen *tirgür-*, *turgur-* gibi fiiller daha sonraki dönemlerde *tirgüz-*, *turguz-* şekillerinde karşımıza çıkar. Ek, Orta Türkçede de çok nadir örneklerde kullanılmaktadır.

ergüz- “eritmek” < *erü-güz-*

Uyg. *ergüz-* “eritmek”

yakrısın ergüzüp “yağı eritip” (H I 57)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra *ergür-* şeklindedir.

Kar. *ergür-* “erimek” (DLT I 227)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise kelime arkaik olarak sadece Tuva Türkçesinde *ergüz-* “eritmek” şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 227b)

3.16. -(X)z-

Faktitif ekidir, *oldurma* ve *yaptırma* ifade eder. Eski Türkçede çok işlek kullanılan eklerden değildir. Belli başlı bazı fiillerde karşımıza çıkar. Ek vokalle biten fiillere doğrudan, konsonantla biten fiillere ise araya yardımcı vokal alarak eklenir.

T. Tekin, -z- ettirgen çatı ekidir. *tutuz-* “tutturmak” < *tut-(u)z-*, *uduz-* “sevketmek” < *ud-(u)z-* gibi örnekler verir.²⁴¹

Gabain, -z- bir nevi yaptırma ekidir, çok sık kullanılmaz. *tutuz-* “tutturmak” < *tut-(u)z-* gibi örnekler verir.²⁴²

Karahanlı Türkçesinde Hacıeminoğlu, bu ek bazen ettirgen bezen de geçişli fiil teşkil etmektedir. Ayrıca Karahanlı sahasında tespit edilen bazı örneklerin fiil tabanı ile -z- ekini ayırmanın mümkün olmadığını belirtir. *emüz-* “emzirmek” < *em-(ü)z-*, *küdez-* “korumak” < *küde-z-* gibi örnekler verir.²⁴³

Harezmi Türkçesinde Hacıeminoğlu, -z- eki genelde dönüşlü ve geçişsiz fiiller yapar. *küz-* “korumak” < *kü-z-*, *az-* “azmak” < *a-z-*, *oz-* “geçmek” < *o-z-*, *üz-* “üste çıkmak” < *ü-z-* gibi örnekler verir.

Kıpçak Türkçesinde Karamanlıoğlu, -z- ettirgenlik yapar. *emiz-* “emzirmek” < *em-(i)z-* örneğini verir.²⁴⁴

Çağatay Türkçesinde Eckmann, -z- ettirgen çatı ekidir. *akız-* “aktırmak” < *ak-(ı)z-*, *ötüz-* “geçirmek” < *öt-(ü)z-* örneklerini verir.²⁴⁵

Batı Türkçesinde -z- eki için Ergin, bu ek eskiden beri görülen faktitif ekidir. İşlek değildir, Eski Türkçede daha fazla kullanılırdı. Batı Türkçesinde adeta unutulmuş olup örnekleri çok azdır. EAT’de *utuz-* “kumarda kaybetmek” < *ut-(u)z-*, *emiz-* “emzirmek” < *em-(i)z-*, *tamız-* “damlatmak” < *tam-(ı)z-* örneklerini verir.²⁴⁶

atız- (bk. *etiz-*)

emiz- “emzirmek” < *em-(i)z-* (OTWF 757)

Uyg. *emiz-* “emzirmek”

sütün emzip igidti “Sütünü emdirip besledi” (Maitr 21v 11)

Kar. *emüz-* “emdirmek” (DLT I 180, III 264)

Kelime Harezmi Türkçesinde tespit edilemedi.

Kıp. *emiz-*, *emüz-* “emdirmek” (İM 494a 8)

Çağ. *emiz-* “emzirmek” (Sang 113v 5)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

eñiz- “eğmek, eğdirmek” < *eñ-(i)z-* (OTWF 757)

Uyg. *eñiz-* “eğmek, eğdirmek”

et’özün kodı eñizip töpüsünteki erdini “vücudunu (yere) koyarak kafasını eğip kafasındaki mücevheri” (Ht IV 700)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

²⁴¹ Tekin 2000, 97

²⁴² Gabain 1988, 61.

²⁴³ Hacıeminoğlu 2003, 147

²⁴⁴ Karamanlıoğlu 1958, 55

²⁴⁵ Eckmann 1988, 50

²⁴⁶ Ergin 1997, 203

etiz- “(çalgı) çalmak, çalıp söylemek, çalıp oynamak” < *et-(i)z-* (EDPT 74a)

Uyg. *etiz-* “(çalgı) çalmak, çalıp söylemek, çalıp oynamak”

el(i)gim atizu agzım yırlayı “elim çalgı çalarken ağzım şarkı söyleyerek” (İKPÖ LXX I)

oyunçılar ikidin yorıp oyun etizdiler “Oyuncular ikişer ikişer yürüyüp (çalgılar eşliğinde) oyun oynadılar” (Ht VII 4b 19)

sayu bodun sayu borku etizeñ “Herbir boy (tarafından) herbir trampet çalınsın ” (M I 34)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

korkız- “korkutmak” < *kork-(ı)z-* (OTWF 757)

Uyg. *korkız-* “korkutmak”

korkızur “korkutur” (BT XIII 25 4)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tamız- “damlatmak, (öd) patlatmak” < *tam-(ı)z-* (OTWF 758)

Uyg. *tamız-* “damlatmak, (öd) patlatmak”

karagu sıçgannıñ ötin tamızsar “kara sıçanın ödünü patlatsa” (H I 56)

Kar. *tamız-* “damlatmak” (DLT II 86)

Harezmi Türkçesinden sonra kelime tespit edilemedi.

Kıp. *tamız-, tamuz-* “damlatmak” (KTS 260)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

teñiz- “şişmek, kabarmak” < *teñ-(i)z-* (EDPT 527b)

Uyg. *teñiz-* “şişmek, kabarmak”

katun emigi teñizip “kadının memesi şişip” (AY 632 17)

Kar. *teñiz-* “şişmek, kabarmak” (DLT III 392)

Kelime Harezmi Türkçesinde tespit edilemedi.

Kıp. *tañaz-* “şişmek, kızarmak” (Kİ 65)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tutuz- “yakalatmak, havale etmek, teslim etmek, emretmek” < *tut-(u)z-* (OTWF 758)

Gök. *tutuz-* “yakalatmak”

tut(u)zdı (i)kisin özi (a)lt(ı)zd(ı) “İkisini yakalatıp esir aldırdı” (KT D 38)

Uyg. *tutuz-* “yakalatmak, havale etmek, teslim etmek, emretmek”

siziñe tutuzur men “Size emrediyorum” (U II 34 9)

yanırtu tutuzup “yeniden yakalatıp” (USp. 88 18-19)

Kar. *tutuz-* “tembih etmek, emretmek, söylemek” (DLT I 462; II 86)

Karahanlı Türkçesinden sonra kelime tespit edilemedi.

tuyuz- “anlatmak, bildirmek, tebliğ etmek” < *tuy-(u)z-* (OTWF 758)

Uyg. *tuyuz-* “anlatmak, bildirmek, tebliğ etmek”

men barıp şariputri arhantka tuyuzayın “Ben varıp Şâriputra’ya bildireyim” (Maitr 20 18)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tütüz- “tutuşmak, yanmak” < *tüt-(ü)z-* (OTWF 758)

Uyg. *tütüz-* “tutuşmak, yanmak”

ud tütüzdi “Ağaç tutuştu” (H I 22)

Karahanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Har. *tütüz-* “tütsü vermek, yanmak” (NF 33 1)

Kıp. *tütüz-* “tütsü vermek, yanmak” (Tuh 8r 10)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

uduz- “liderlik etmek” < *ud-(u)z-* (OTWF 759)

Gök. *uduz-* “liderlik etmek”

yēti yüz kişig uduzugma “yedi yüz kişiye liderlik edip” (Ton 1 B 5)

Uyg. *uduz-* “liderlik etmek”

uduzup antın “onlara liderlik edip” (U I 9 7)

Kelime Eski Türkçeden sonra taranan eserlerde tespit edilemedi.

utuz- “(oyunda) yenilmek” < *ut-(u)z-* (OTWF 759)

Uyg. *utuz-* “(oyunda) yenilmek”

ogln kişisin utuzmaduk “(Yarıшта) çocuklarını ve karısını kaybetmemiş” (IB 29)

kuvragıg utuzmak “topluluğu oyunda yenmek” (TT VIII C 5)

Kelime Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde tespit edilemedi.

Kıp. *utuz-* “(oyunda) yenilmek, ziyan etmek” (Tuh 15a 2)

Çağ. *utuz-*, *utkuz-* “(oyunda) yenilmek” (Sang 59v 19)

Osm. *utuz-*, *ütüz-* “(oyunda) yenilmek” (TTS 4009)

Anadolu ağzlarında:

uduz- “(oyunda) yenilmek” (DS 11 4024)

utuz- “(oyunda) yenilmek” (DS 11 4046)

ütüz- “(oyunda) yenilmek” (DS 11 4081)

3.17. -(X)t-

Bu ek Eski Türkçede ve ondan sonraki Türk dilinin her döneminde oldukça işlek olarak kullanılan faktitif ekidir. Faktitif ekleri *oldurma* ve *yaptırma* ifade ederler. Böylece *-t-* faktitif eki temelde iki fonksiyona sahiptir.

a) Geçişsiz fiil tabanlarını geçişli yapmak. *bedüt-* < *bedü-t-*

b) Geçişli fiil tabanlarını ettirgen yapar. *bitit-* < *biti-t-*

Faktitif ekleri geçişli geçişsiz bütün fiillere gelirler ve eklendiği bütün fiilleri geçişli yapar. *-t-* faktitif eki fiil tabanlarına *biti-t-*, *bedü-t-* örneklerinde olduğu gibi doğrudan bağlanır. Bu ek “r” konsonantıyla biten kelimelere de *belgürt-*, *yügürt-* örneklerinde olduğu gibi doğrudan bağlanır. Diğer konsonantlarla biten fiillere ise *töküt-*, *yüzüt-* örneklerinde olduğu gibi araya yardımcı vokal olarak bağlanır.

T. Tekin *-t-* faktitif eki ile ilgili ettirgen çatı ekidir, demektedir.

agıt- “dağa kaçırtmak sürmek” < *ag-(i)t-*, *akit-* “akın ettirmek” < *ak-(i)t-*, *artat-* “bozdurmak, tahrip ettirmek” < *arta-t-* gibi örnekler verir.²⁴⁷

Gabain, *-t-* eki için nadiren bağlama vokali alır, yaptırma ve edilgenlik bildirir; mana basit şekliyle aynı olur, demektedir.

okit- “okutmak” < *oki-t-*, *olurt-* “tayin ettirmek” < *olur-t-*, *sevit-* “sevilmek” < *sev-(i)t-* gibi örnekler verir.²⁴⁸

Hacıeminoğlu. Karahanlı Türkçesi Grameri adlı eserinde *-t-* Eski Türkçe döneminden beri kullanılan yaygın bir ektir. Geçişli fiilleri ettirgen, geçişsiz fiilleri de geçişli duruma getirir.

bedüt- “büyütmek” < *bedü-t-*, *belgürt-* “belirtmek, ortaya çıkarmak” < *belgür-t-* gibi örnekler verir.²⁴⁹

Harezmi Türkçesinde Hacıeminoğlu, *-t-* fiilden fiil yapan ek için çok kullanılan ettirgenlik eki olduğunu, vokal ile biten kelimelere doğrudan, konsonantla biten kelimelere ise araya yardımcı konsonant olarak bağlanır, demektedir.

açıt- “acıtmak” < *acı-t-*, *argıt-* “ağrıtmak” < *agrı-t-*, *belgürt-* “belirtmek” < *belgür-t-* gibi örnekler verir.²⁵⁰

Karamanlıoğlu, Kıpçak Türkçesi Grameri adlı eserinde *-t-* ettirgenlik ekinin daha çok vokal ile biten fiillere eklendiğini, bunun dışında konsonant ile biten bazı fiillere de eklendiğini belirtmektedir. Ayrıca *-dır-* ettirgenlik eki almış geçişli fiillerin ettirgenlik derecesini arttırmak istendiğinde tekrar *-t-* ettirgenlik eki getirilir.

başlat- “başlatmak” < *başla-t-*, *boyat-* “boyatmak” < *boya-t-*, *olturt-* “oturtmak, tayin ettirmek” < *oltur-t-*²⁵¹

Çağatay Türkçesinde ise Eckmann, *-t-* eki için vokal ile biten veya “r” konsonantı ile biten fiillere doğrudan, diğer konsonantlarla biten fiillere ise araya yardımcı vokal olarak bağlanır.

avut- “avutmak” < *avu-t-*, *korkut-* “korkutmak” < *kork-(u)t-*, *yarut-* “parlatmak” <

²⁴⁷ Tekin 2000, 96

²⁴⁸ Gabain 1988, 60

²⁴⁹ Hacıeminoğlu 2003, 144

²⁵⁰ Hacıeminoğlu 1997, 140

²⁵¹ Karamanlıoğlu 1958, 53-54

yaru-t- örneklerini verir.²⁵²

Batı Türkçesine geldiğimizde Osmanlı Türkçesinin EAT döneminde ek için Timurtaş *-t-*; umumiyetle vokalle biten kelimelere gelir: *akıt-*, *azıt-* gibi konsonantla biten birkaç kelimeye ise araya yardımcı konsonant olarak gelir. *-t-* faktitiflik eki iki vokal arasında kaldığı zaman sedalılaştırarak *-d-* şekline dönüşür.

akıt- “akıtmak” < *ak-(i)t-*, *akıdalum* “akıtalım” < *ak-(i)d-* (*t*) *alum*²⁵³

Ergin, *-t-* faktitif eki için fiillerden oldurma ve yaptırma ifade eden fiiller yapar, Türkçede eskiden beri görülen ve işlek olarak kullanılan bir fiilden fiil yapan yapım ekidir. *yürü-t-*, *oku-t-*, *inci-t-* gibi örnekler verir.²⁵⁴

açıt- “acıtmak” < *açı-t-* (OTWF 760)

Uyg. *açıt-* “acıtmak”

nêçe açıt<d>ımız agrıt<d>ımız erser “nice acıttık ağrıttık ise” (Chuas 57)

Kar. *açıt-* “acıtmak” (DLT I 207)

Har. *açıt-* “acıtmak, yüz ekşitmek” (KE 100v 3)

Kelime Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *acıt-* “acıtmak” (Sang 31r 29)

Osm. *acıt-* “acıtmak” (TTS 7)

adart- “kötülük etmek, zarar vermek, engellemek, engel olmak” < **adar-t-* (OTWF 760)

Clauson kelimenin **adar-* “kötülük etmek, zarar vermek” kökünden geldiğini belirtmektedir. (EDPT 68b) Talat Tekin ise kelimenin etimolojisinin *adart-* < *ada+r-t-* şeklinde olduğunu, Moğolcada *adara-* “inat etmek, aksini yapmak” anlamında bir kelimenin bulunduğunu, yine Halaççada *adra-* “kötülük yapan ruh” anlamında bir kelimenin olduğunu belirtmektedir. (Tekin 2004 c. II 358-359)

Gök. *adart-* “kötülük etmek, zarar vermek, engellemek, engel olmak”

adartu umaz “Kötülük edemez” (Toyok 23 4)

Uyg. *adart-* “kötülük etmek, zarar vermek, engellemek, engel olmak”

nom erdini içinteki kılınç adartmakın öçürmek atlıg “öğreti mücevheri içindeki davranış engellemesini yok etmek adlı” (AY 175 13)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

adırt- “ayırtmak, ayırt etmek” < *adırt-t-* (EDPT 68b)

Uyg. *adırt-* “ayırtmak, ayırt etmek”

bilge bilgidin adırtıdaçı “bilge bilgisinden ayırtacak” (TT V 24 67)

Kar. *adırt-* “ayırtmak, ayırt etmek” (KB 2080)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde tespit edilemedi.

Osm. *ayırt-* “ayırtmak, ayırt etmek”

agıt-(I) “kaçtırmak, sürmek” < *ag-(i)t-* (OTWF 760)

Gök. *agıt-* “kaçtırmak, sürmek”

süsin kül t(e)g(i)n agıt(i)p “askerini Kül Tegin kaçırıp” (KT K 7)

Uyg. *agıt-* “kaçtırmak, çıkartmak”

könülümni agıtmayın yetürmeyin “Gönlümü kaçtırmayın, yitirmeyin” (Warnke 266)

²⁵² Eckmann 1988, 49

²⁵³ Timurtaş 1994, 117

²⁵⁴ Ergin 1997, 200

Kar. *agit-* “çıkartmak, kaçtırtmak” (DLT I 212)

Karahanlı Türkçesinden sonra taranan eserlerde kelime tespit edilemedi.

agit-(II) “yükseltmek” < *ag-(i)t-*

Uyg. *agit-* “yükseltmek”

biligimizni köñülümüzni bo dört türlüğ teñrilerde agıtdımız erser “Bilgimizi ve gönlümüzü bu dört çeşit Tanrı’nın üzerine çıkarırsak” (Chuas 184 7)

Kar. *agit-* “yükseltmek” (DLT I 212)

Karahanlı Türkçesinden sonra taranan eserlerde kelime tespit edilemedi.

agrit- “ağrıtmak” < *agri-t-* (OTWF 761)

Uyg. *agrit-* “ağrıtmak”

başın agritur “Başımı ağrıdır” (TT VII 24 21)

Kar. *agrit-* “ağrıtmak” (DLT I 261)

Har. *agrit-* “ağrıtmak” (Kutb 5)

Kıp. *agrit-* “ağrıtmak” (Kİ 16)

Çağ. *agrit-* “ağrıtmak” (Sang 43r 3)

Osm. *agrit-* “ağrıtmak”

agtart- “çevirtmek, döndürtmek” < *agtar-t-* (OTWF 761)

Uyg. *agtart-* “çevirtmek, döndürtmek”

türkçe agtarıp t(a)vgaççasın türkçesin tamgata oydurop “Türkçeye çevirtip, Çincesini ve Türkçesini damgacıya oydurop” (UigKol 11)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

akıt- “akın ettirmek, hücum ettirmek, akıtmak” < *ak-(i)t-* (OTWF 761)

Gök. *akıt-* “akın ettirmek, hücum ettirmek”

(a)kıt<dı>m(t)z og(u)z yağı ordug b(a)sdı “Hücum ettik ama düşman Oğuzlar karargahı bastı” (KT K 8)

Uyg. *akıt-* “akıtmak, baskın yapmak”

kan ügüz akıtar “Nehir kan akar” (TT III 163)

Kar. *akıt-* “akıtmak, göndermek” (DLT I 121)

Har. *akıt-*, *ahıt-* “akıtmak” (KE 248v 1; NF 68 17)

Kelime Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *akıt-* “akıtmak” (TTS 72)

alıt- “yakalatmak” < *al-(i)t-* (OTG 237)

Uyg. *alıt-* “yakalatmak”

b(i)zni (e)rkl(i)g alıtdı “Bizi (hükümdarın) gücü yakalattı” (Altın KöI I 5)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

alkat- “övdürmek, methettirmek” < *alka-t-* (OTWF 761)

Uyg. *alkat-* “övdürmek, methettirmek”

y(i)me alkatmış “Yine övdürmüş” (M I 26 22)

alkatmış iduk êlig uluşug “Kutsa memleketini övdürmüş” (TT VII 40 17)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

amrat- “sevdirmek” < *amra-t-* (OTWF 761)

Uyg. *amrat-* “sevdirmek”

amratmış t(e)ñrim “Sevdirmiş Tanrım” (Pfahl II 12)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

añut- “korkutmak” < *añ-(i)t- < *añ- “korkmak”

Gök. *añut-* “korkutmak”

(a)nı (a)ñ(i)t(a)y(i)n tēp “onu korkutayım diyip” (BK D 41)

Kelimenin okunuşunda bazı farklılıklar vardır. Radloff *ınçıtayın* “cezalandırmak” <*ınçıt-* “cezalandırmak” Thomsen *añıtayın* “talep etmek” Malov *añıtayın* “cezalandırmak” Clauson ve Orkun *ayıt-* “söylemek” şeklinde okumuşlardır. Ergin ise *añut-* “korkutmak” şeklinde okumuştur.

Talat Tekin kelimenin *añut-* şeklinde okunmasının doğru olduğunu belirterek Uygur Türkçesindeki *ayınç* “korku” *aymanç* “korku” *ayın-* “korkmak” *ayman-* “korkmak” fiilleri ile bağlantısının olduğunu belirtmiştir. (OY 113)

Kelime Uygur Türkçesinde tespit edilemedi; ancak kelimenin yukarıdaki türevleri Uygur Türkçesinde bulunmaktadır.

anut- “hazırlamak” < *anu-t-* (OTWF 762)

Uyg. *anut-* “hazırlamak”

edgü tñlıglar için anutmış aş içgü yemedi “İyi canlılar için hazırlanmış aştan yiyip içmedi” (Maitr 112 22)

Kar. *anut-* “hazırlamak” (DLT I 215)

Har. *anut-* “hazırlamak” (ME 10 5)

Kıp. *anit-* “hazırlamak” (Kİ 23)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

apıt- “korumak, saklamak” < *apı-t-* (OTWF 762)

apı- fiili Eski Türkçede tespit edilemedi; ancak DLT’de *apı-* “gizlemek, örtmek” anlamlarında bulunmaktadır. (DLT III 250)

Uyg. *apıt-* “korumak, saklamak”

k(e)ntü özin apıtu yupatu umadın “kendini koruyup saklayamadan” (OTWF s. 762)

Kar. *abit-* “korumak, saklamak” (DLT I 216)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

arıt- “temizlemek” < *arı-t-* (OTWF 763)

Uyg. *arıt-* “temizlemek”

ol meni yertinçülüğ suvin arıtdı erser “o beni dünyevi suyla temizledi ise” (Maitr 21 12)

Kar. *arıt-* “temizlemek” (DLT I 208)

Har. *arıt-* “temizlemek” (Kutb 12)

Kıp. *arıt-* “temizlemek” (Kİ 10)

Çağ. *arıt-* “temizlemek” (Sang 34r 15)

Osm. *arıt-* “temizlemek, arıtmak” (TTS 211)

artat- “bozdurmak, tahrip ettirmek, yıktırmak” < *arta-t-* (OTWF 763)

Gök. *artat-* “bozdurmak, tahrip ettirmek, yıktırmak”

törün(i)ñ k(i)m (a)rt(a)tı [ud(a)çı (e)rti] “Töreni kim bozdurabilecekti” (KT D 22)

Uyg. *artat-* “bozdurmak, tahrip ettirmek, yıktırmak”

edin tavarın artatdımız “Malını mülkünü yıktırttığımız” (Maitr 69 15)

- Kar.** *artat-* “bozdurmak, tahrip ettirmek, yıktırmak” (DLT I 260)
Har. *artat-* “bozdurmak, tahrip ettirmek, yıktırmak” (KE 146r 13)
Kıp. *ardat-* “bozdurmak, tahrip ettirmek, yıktırmak” (Tuh 6a 1)

asut- “arttırmak, çoğaltmak” < *as-(u)t-*

- Uyg.** *asut-* “arttırmak, çoğaltmak”
eksütmiş asutmuş “eksiltmiş, arttırmış” (Üİ 120a 12)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

aşat- “yedirmek, doyurmak” < *aşa-t-* (OTWF 763)

- Uyg.** *aşat-* “yedirmek, doyurmak”
yana tegimsiz kişilerig aşatdımız “Yine liyakatsiz kişileri yedirip içirdik” (Maitr 73 64)
Kar. *aşat-* “yedirmek, doyurmak” (DLT I 212)
Har. *aşat-* “yedirmek, doyurmak” (NF 143 1)
Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.
Çağ. *aşat-* “yedirmek, doyurmak” (Sang 41r 28)
Osm. *aşat-* “yedirmek, doyurmak” (TTS 264)
Anadolu ağızlarında:
aşat- “yedirmek, doyurmak” (DS 1 351)

avit- “avutmak” < **avı-t-* (OTWF 763)

- Uyg.** *avit-* “avutmak”
savın avıtıp “sözüyle avutup” (Maitr 4a 17)
Kar. *avit-* “avutmak” (KB 135)
Har. *avit-*, *avut-* “avutmak” (Kutb 17, 116)
Kıp. *avut-* “avutmak” (Kİ 25)
Çağ. *awut-* “avutmak” (Sang 53r 4)
Osm. *avit-* “avutmak” (TTS 283)
Kelime çağdaş lehçelerde “avutmak” anlamında **Karay** diyalektinde *uwut-*, **Tel.** *u:t-*, **Tuv.** *a:d-*, *a:t-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 7a)

ayat- “saygı göstermek, hürmet ettirmek” < *aya-t-* (OTWF 763)

- Uyg.** *ayat-* “saygı göstermek, hürmet ettirmek”
sevitmış ayatmış “sevdirmiş, saygı göstertmiş” (TT V 28 119)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ayıt- “söylemek” < *ay-(i)t-* (OTWF 763)

- Gök.** *ayıt-* “söylemek”
(a)nı (a)y(i)t(a)y(i)n t(è)p sül(e)dim “Onu sorayım diyerek ordu sevk ettim” (BK D 41)
Uyg. *ayıt-* “söylemek”
ayıtsar “söylese” (M 33 18)
Kar. *ayıt-* “söylemek” (DLT I 215)
Har. *ayıt-* “söylemek” (NF 248 13)
Kıp. *ayıt-* “söylemek” (Kİ 27)
Çağ. *ayıt-* “söylemek” (ŞHD 47a 2)
Osm. *eyit-* “söylemek” (TTS 1582)

Anadolu ağızlarında:

ayıt- “söylemek” (DS 1 421)

eyit- “söylemek” (DS 5 1823)

azıt- “azıtmak, karıştırmak, düzensiz hale sokmak” < *az-(i)t-* (OTWF 764)

Uyg. *azıt-* “azıtmak, karıştırmak, düzensiz hale sokmak”

azıtmak “azıtmak” (TT III 34)

Kar. *azıt-* “azıtmak, yoldan çıkarmak” (DLT I 209)

Har. *azıt-* “azıtmak, yoldan çıkarmak” (NF 387 3)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *azıt-* “azıtmak, yoldan çıkarmak” (Sang 38r 23)

Osm. *azıt-* “azıtmak, yoldan çıkarmak” (TTS 350)

baçat- “oruç tutturmak” < *baça-t-* (OTWF 764)

Uyg. *baçat-* “oruç tutturmak”

bedizçig arıg bağatıp “süsleyici temiz oruç tutup” (AY 444 13)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bakıt- “(kendisine) baktırmak” < *bak-(i)t-* (OTWF 764)

Uyg. *bakıt-* “(kendisine) baktırmak”

et’özike bakıtıp “kendisine baktırıp” (BT VIII A 329)

Kar. *bakıt-* “(kendisine) baktırmak” (DLT II 302)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

balturt- “büyütmek” < *baltur-t-* (OTWF 764)

Uyg. *balturt-* “büyütmek”

sütün emizip balturtdı “Sütünü emzirip büyüttü” (Maitr 21v 11)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

basıt- “baskına uğratmak, bastırmak” < *bas-(i)t-* (OTWF 764)

Gök. *basıt-* “baskına uğratmak”

basıtma têmış “Baskına uğratma, demiş” (Ton 1 K 10)

Uyg. *basıt-* “baskına uğratmak, bastırmak”

agrıka bastıp “ağıran yere bastırıp” (AY 587 1)

Kar. *basıt-* “baskına uğratmak, bastırmak” (KB 6554)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra taranan eserlerde tespit edilemedi.

batut- “saklatmak” < *bat-(u)t-*

Uyg. *batut-* “saklatmak”

kim y(i)me yaşut batut “Yine amelleri saklat” (Maitr 74 10)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bayut- “zengin etmek” < *bayu-t-* (OTWF 765)

Uyg. *bayut-* “zengin etmek” (USp 26)

Kar. *bayut-* “zengin etmek” (DLT II 325)

Har. *bayut-* “zengin etmek” (Kutb 25)

Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *bayut-* “zengin etmek” (TTS 467)

bedizet- “süsletmek” < *bedize-t-* (OTWF 765)

Gök. *bedizet-* “süsletmek”

b(e)d(i)z(e)t<di>m “Süslettim” (KT G 11)

Uyg. *bedizet-* “süsletmek”

birle tükel bedizetsün “Birlikte tümünü süsletsin” (AY 444 19, 20)

Karahanlı Türkçesinde *bedize->bedize->*bezze->beze-* şekline dönüştüğü için Eski Türkçeden sonra *bedizet-* şekline rastlamamaktayız. Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay Türkçelerinde *bezet-* şekli de tespit edilememiştir.

Osm. *bezet-* “süsletmek” (TTS 533)

bedüt- “büyütmek” < *bedü-t-* (OTWF 765)

Uyg. *bedüt-* “büyütmek”

kiçig atıñ bedüdüñ “Küçük atımı büyüttün” (TT I 8)

Kar. *bedüt-* “büyütmek” (DLT II 300)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde tespit edilemedi.

Osm. *büyüt-* “büyütmek”

Kelime çağdaş lehçelerde sadece “büyütmek” anlamında Tuva Türkçesinde *bidit-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 300b)

bekürt- “sağlamlaştırarak” < *bekür-t-* (OTWF 765)

Uyg. *bekürt-* “sağlamlaştırarak”

kamağ ayıg y(a)vlak törülerig bekürtdeçi “bütün kötü, çirkin töreleri sağlamlaştırıcı” (BT IX 263)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

beküt- “sağlamlaştırmak, berkleştirmek” < *bekü-t-* < *berki-t-* (EDPT 325b)

Uyg. *beküt-* “sağlamlaştırmak, berkleştirmek”

b(e)kütgeli ornatgali “sağlamlaştıralı, yerleştireli” (AY 237 23)

Kar. *beküt-* “sağlamlaştırmak, berkleştirmek” (DLT II 309)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *pekit-* “sağlamlaştırmak, berkleştirmek” (TTS 3184)

bêlgürt- “belirtmek, açığa çıkartmak” < *bêlgür-t-* (OTWF 766)

Uyg. *bêlgürt-* “belirtmek, açığa çıkartmak”

tözümün oğuşımın bêlgürti sözleser “kökümü oymağımı belirten sözler söylese” (İKPÖ LXVII II)

Kar. *bêlgürt-* “belirtmek, açığa çıkartmak” (KB 6066)

Har. *bêlgürt-* “belirtmek, açığa çıkartmak” (ME 73 6)

Kıp. *bêlgürt-* “belirtmek, açığa çıkartmak” (CC 131 28r)

Çağ. *bêlgürt-* “belirtmek, açığa çıkartmak” (Sang 149r 22)

Osm. *bêlürt-* “belirtmek, ortaya çıkartmak” (TTS 501)

Kelime çağdaş lehçelerde “belirtmek, ortaya çıkartmak” anlamında sadece Kazak Türkçesinde *bilgirt-* şeklinde tespit edildi. (EDPT 341a)

beltürt- “yetiştirmek” < *beltür-t-*

Uyg. *beltürt-* “yetiştirmek”

igidtim bel[türdüim] “Eğittim ve yetiştirttim” (Maitr 22 16)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bêrtet- “vurarak sertleştirmek, çiğnemek, berkitmek” < *bêrte-t-*

Uyg. *bêrtet-* “vurarak sertleştirmek, çiğnemek, berkitmek”

böz bêrtetip kars tokıyur “Beze vurarak sertleştirip yünlü kumaş dokuyorlar” (İKPÖ II IV)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bışurt- “pişirtmek” < *bışur-t-* (OTWF 766)

Uyg. *bışurt-* “pişirtmek” (BT II 228)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

birgert- “bir araya getirmek” < *bir+ger-t-* (OTWF 767)

Uyg. *birgert-* “bir araya getirmek”

birgertmek birikdürmek “bir araya getirmek, biriktirmek” (Üİ 99b 3)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bitit- “yazdırmak” < *biti-t-* (OTWF 767)

Gök. *bitit-* “yazdırmak”

t(a)ş tokıtd(i)m bititd(i)m “Taş yontturdum, yazdırdım” (KT G 13)

Uyg. *bitit-* “yazdırmak”

bitig bititser “mektup yazdırsa” (U III 75)

Kar. *bitit-* “yazdırmak” (DLT II 298)

Har. *bitit-* “yazdırmak” (ME 5 5)

Kıpçak Türkçesinde *bitit-* fiili tespit edilemedi.

Çağ. *bitit-* “yazdırmak” (Sang 143v 15)

bodut- “boyatmak” < *bodu-t-* (EDPT 301a)

Uyg. *bodut-* “boyatmak”

böz bodutıp “bez boyatıp” (İKPÖ II IV)

Kelime Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde tespit edilemedi.

Osm. *boyat-* “boyatmak”

Çağdaş lehçelerde “boyatmak” anlamında **Özb.** *buyat-*, **Kzk.** *boyot-*, **Kır.** *boyot* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 301a)

boşgut- “öğretmek” < **boşgu-t-* (OTWF 767)

Uyg. *boşgut-* “öğretmek”

tıtsı kuvrag yıgdımız ödsüz erksiz boşgutdumuz “Talebe ve cemaati topladık ve liyakatsiz olduğumuz halde ders öğrettik” (Maitr 69 10)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

boşut- “boşaltmak” < *boşu-t-* (OTWF 767)

Uyg. *boşut-* “boşaltmak”

bir sıtır bir bakır kümişni beg boşutdı “Bey bir satır, bir bakır gümüş (kabı) boşalttı” (USp 125 3)

Kar. *boşat-* “boşaltmak” (DLT II 306)

Har. *boşat-* “boşaltmak” (NF 181 4)

Kıp. *boşad-*, *boşat-* “boşaltmak” (CC 78 11)

Çağ. *boşat-* “boşaltmak” (Sang 135v 1)

Osm. *boşat-* “boşaltmak” (TTS 640)

bödit- “oynatmak, dans ettirmek” < *bödi-t-* (OTWF 768)

Uyg. *bödit-* “oynatmak, dans ettirmek”

sürügin toyın böditip “kalabalığı, toyu oynatıp” (BudUig II 90)

Kar. *bödüt-* “oynatmak, dans ettirmek” (DLT II 302)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bulgat- “bulandırmak” < *bulga-t-* (OTWF 768)

Uyg. *bulgat-* “bulandırmak” (Chuas 9)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bütürt- “bitirtmek, yaptırtmak” < *bütür-t-* (OTWF 768)

Uyg. *bütürt-* “bitirtmek, yaptırtmak”

kulturup bütürtdi “Yaptırıp bitirtti” (BuddhUig II 324)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

çıkkrat- “(dişlerini) gıcırdatmak” < *çıkkra-t-* (OTWF 768)

Uyg. *çıkkrat-* “(dişlerini) gıcırdatmak”

tişin çıkkratıp “dişlerini gıcırdatıp” (ÇB 289)

Kar. *çıkkrat-* “(dişlerini) gıcırdatmak” (DLT II 334)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

çınrat- “çınlatmak” < *çınra-t-* (OTWF 768)

Uyg. *çınrat-* “çınlatmak”

çınratu “çınlatarak” (ShoAv 132)

Kar. *çınrat-* “çınlatmak” (DLT II 358)

Har. *çınrat-* “çınlatmak” (ME 230 4)

Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *çınrat-* “çınlatmak” (TTS 902)

çokrat- “(su) kaynatmak, fokurdatmak” < *çokra-t-* (OTWF 768)

Uyg. *çokrat-* “(su) kaynatmak, fokurdatmak”

men birle çokratıp “benimle birlikte suyu kaynatıp” (H I 40)

Kar. *çokrat-* “(su) kaynatmak, fokurdatmak” (DLT II 333)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *çokrat-* “(su) kaynatmak, fokurdatmak” (Kİ 44)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *çokrat-* “(su) kaynatmak, fokurdatmak”

Anadolu ağızlarında:

çokrat- “(su) kaynatmak, fokurdatmak” (DS 3 1261)

çökkit- “çöktürmek” < *çök-(i)t-* (OTWF 768)

Uyg. *çökkit-* “çöktürmek”

iki tizin çökütü olurup “iki dizini çökerek oturup” (U III 28 12)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

édert- “takip ettirmek, izletmek” < *éder-t-*

Uyg. *édert-* “takip ettirmek, izletmek”

brahmanlarıg édertü idtular “Brahmanları takip ettirerek gönderdiler” (BT III 193)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

edgürt- “iyileştirmek, daha sağlıklı oldurmak” < *edgür-t-* (UW 355)

Uyg. *edgürt-* “iyileştirmek, daha sağlıklı oldurmak”

küçüg kösüntüg edgürtdeçi erür “az bir kuvvetle iyileştirecek” (Ht VI 954)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

egirt- “döndürtmek, çevirtmek” < *egir-t-* (OTWF 769)

Uyg. *egirt-* “döndürtmek, çevirtmek”

agır ig agrıg üze egirtip “şiddetli ağırın ağrının üzerinde döndürtüp” (TT VII 40 57)

Kar. *egirt-* “döndürtmek, çevirtmek” (DLT III 428)

Har. *egirt-* “döndürtmek, çevirtmek” (KE 40v 18)

Kelime Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *egirt-* “döndürtmek, çevirtmek” (TTS 1396)

egsüt- “azaltmak, eksiltmek” < *egsü-t-* (OTWF 769)

Uyg. *egsüt-* “azaltmak, eksiltmek”

edgü kılınç yaratınmakın egüsütme “İyi davranışları azaltma” (TT I 212 13)

Kar. *eksüt-* “azaltmak, eksiltmek” (TİKT 37/65a 1)

Har. *eksit-* “azaltmak, eksiltmek” (Kutb 20)

Kıp. *ëksit-* “azaltmak, eksiltmek” (CC 18 17)

Çağ. *öksüt-* “azaltmak, eksiltmek” (Sang 79r 29)

Osm. *eksüt-* > *eksit-* “eksiltmek, azaltmak” (TTS 1417)

elget- “eletmek” < *elge-t-* (UW 363)

Uyg. *elget-* “eletmek”

elgetmiş bolmaz[un] “eletmiş olmasın” (M III 13 9)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ëlsiret- “devletsiz bırakmak” < *ëlsire-t-* (OTWF 772)

Gök. *ëlsiret-* “devletsiz bırakmak”

ill(i)g(i)g (ë)ls(i)r(e)tm(i)ş “Devlet sahibi olanı devletsiz bırakmış” (KT D 13)

Kelime Göktürkçeden sonra tespit edilemedi.

ëmget- “acı çektirmek, eziyet etmek” < *ëmge-t-* < *ëmge-* “acı çekmek” (OTWF 769)

Gök. *ëmget-* “acı çektirmek, eziyet etmek”

(ë)mg(e)tm(e)η tolg(a)tm(a)η “eziyet ve cefa etmeyin” (BK K 13)

Uyg. *ëmget-* “acı çektirmek, eziyet etmek”

tnlıglarıg örletdim ëmgetdim “Canlıları kızdırdım ve onlara eziyet ettim” (EDPT 159b)

Kar. *ëmget-* “acı çektirmek, eziyet etmek” (DLT I 264)

Har. *ëmget-* “acı çektirmek, eziyet etmek” (NF 185 7)

Kelime Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *ëmget-* “acı çektirmek, eziyet etmek” (Sang 114r 24)

Kelime çağdaş lehçelerde de sadece Kazak Türkçesinde *imget-* “acı çektirmek” şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 159b)

ënçsiret- “rahatsız ettirmek, taciz ettirmek” < *ënçsire-t-* (OTWF 772)

Uyg. *ënçsiret-* “rahatsız ettirmek, taciz ettirmek”

tnlıglarag ënçsiretmek “canlıları rahatsız ettirmek” (U II 87 56)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ejit- “eğmek, bükmek” < *eη-(i)t-* < *eη-* (II) (OTWF 770)

Uyg. *ejit-* “eğmek, bükmek”

y(i)me ejitip “yine eğip” (U III 12 16)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

erinçket- “anımsatmak, hatırlatmak, hissettirmek” < *erinçke-t-* (OTWF 772)

Uyg. *erinçket-* “anımsatmak, hatırlatmak, hissettirmek”

töpün yükünüp [öη]re kılmış kılınçlarıg erinçketü “saygı göstererek, daha önce yapmış olduğu davranışları hatırlatarak” (Warnke 235)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

erit- “iğrenmek, tiksirmek, hor görmek” < *er-(i)t-* (OTWF 772)

Uyg. *erit-* “iğrenmek, tiksirmek, hor görmek”

bo muntag beş çöpik bulganyuk eritmiş kışga özde yaşda “Bu kısa hayatında bunun gibi beş çöpten iğrenmiş” (Maitr 9v 8)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ert- “geçmek” < *er-t-* (EDPT 202a)

Gök. *ert-* “geçmek”

anı ertdimiz “Onu geçtik” (Ton II B 9)

Uyg. *ert-* “geçmek, işlemek, devam ettirmek”

bu et'özden ertgil “bu vücudundan geç” (EDPT 202a)

altı kün ertip bardı “Altı gün geçirip vardı” (EDPT 202a)

Kar. *ert-* “geçmek, geçip gitmek” (DLT III 425)

Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *ert-, art-* “geçip gitmek” (Sang 35r 5)

esürt- “sarhoş ettirmek” < *esür-t-* (OTWF 771)

Uyg. *esürt-* “sarhoş ettirmek”

içürüp esürtüp “içirip sarhoş edip” (Ht IV 793)

Kar. *esürt-* “sarhoş ettirmek” (DLT III 427)

Har. *esrüt-* “sarhoş ettirmek” (KE 35v 12)

Kıp. *esrid-, esrit-* sarhoş ettirmek” (CC 140 6)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *esrit-* “sarhoş ettirmek” (TTS 1552)

étit- “yaptırmak, ettirmek” < *ét-(i)t-* (OTWF 772)

Uyg. *étit-* “yaptırmak, ettirmek”

örgin anta étitdim “Tahtı orada yaptırdım” (Şu 8 10)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

evdit- “toplatmak, büzdürmek” < *evdi-t-* (OTWF 771)

Uyg. *evdit-* “toplatmak, büzdürmek”

nomlarıg evditip “öğretinin (yazıldığı kitabı) toplatıp” (Warnke 104)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

évirt- “çevirtmek, döndürtmek” < *évir-t-* (OTWF 771)

Uyg. *évirt-* “çevirtmek, döndürtmek”

nom tilgenin evirtgey “öğreti çarkını çevirtecek” (TT IV 455)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

irat- “uzaklaştırmak” < *ira-t-* (OTWF 772)

Uyg. *irat-* “uzaklaştırmak”

ikileyü taş iratgu üçün “ikinci kez dış uzaklaştırma için” (Üİ 112a 13)

Kar. *yırat-* “uzaklaştırmak” (DLT II 315)

Har. *yırat-* “uzaklaştırmak” (ME 8 7)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise kelime Kazak Türkçesinde *ırit-* (EDPT 207b) ve Altay Türkçesinde *irat-* (ATS 88) şeklinde tespit edilmiştir.

ilgüt- “heyecanlandırmak” < *ilgü-t-* (OTWF 773)

Uyg. *ilgüt-* “heyecanlandırmak”

ilg[ü]tzün tēp “heyecanlandırırsın diyip” (OTWF 773)

Kar. *yilgüt-* “heyecanlandırmak” (KB 3567)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

isit- “ısıtmak” < *ısıt-t-* (OTWF 773)

Uyg. *isit-* “ısıtmak”

ēşiçde isitip “Kazanda ısıtıp” (H I 99)

Kar. *isit-* “ısıtmak” (DLT I 209)

Har. *ısıt-, isit-* “ısıtmak” (ME 2 2, 207 8)

Kelime Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *ısıt-* “ısıtmak” (EDPT 243a)

Osm. *ısıt-* “ısıtmak”

istet- “aratmak, incelemek, araştırmak” < *iste-t-* (OTWF 773)

Uyg. *istet-* “aratmak, incelemek, araştırmak”

Erdal, kelimenin Uygur Türkçesinde BT III 565’te tespit edildiğini belirtmektedir.

Kar. *istet-* “aratmak, incelemek, araştırmak” (DLT I 260)

Kelime Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *istet-* “aratmak, incelemek, araştırmak” (Sang 101v 11)

Osm. *istet-* “aratmak, incelemek, araştırmak” (TTS 2108)

kadıt- “döndürmek, çevirmek, indirmek” < **kad-(ı)t-* (EDPT 597a)

Uyg. *kadıt-* “döndürmek, çevirmek, indirmek” (USp 92 21)

Kar. *kağıt-* “döndürmek, çevirmek” (DLT II 301)

Har. *kayt-, kayıt-* “döndürmek, çevirmek” (Kutb 129)

Kıp. *kayıt-, kayıt-, kayt-* “döndürmek, çevirmek” (Kİ 77, Tuh 17a 10, KK 78 1)

Çağ. *kayt-* “döndürmek, çevirmek” (Sang 279v 22)

Osm. *kayıt-* “döndürmek, çevirmek” (TTS 2385)

kagansırat- “Hakansız bırakmak” < *kagansıra-t-* (OTWF 773)

Gök. *kagansırat-* “Hakansız bırakmak”

k(a)g(a)nl(ı)g(t)g k(a)g(a)ns(ı)r(a)td(ı)m(t)z “Kağanlıyı kağansız bıraktık” (KT D 18)

Kelime Göktürk Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kalañurt- “uçmak, yükseltmek” < *kalañur-t-*

Uyg. *kal(a)ñurt-* “uçmak, yükseltmek”

kal(a)ñurtu y(a)rlıkadı “uçurarak emretti” (AY 683 16)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kalıt- “bıraktırmak, sıçratmak” < *kalı-t-* (OTWF 773)

Gök. *kalıt-* “bıraktırmak, sıçratmak”

ak termel kèçe uñur kalıtdım “Ak Termel nehrini geçerek zaman kazandım” (Ton 1 K 1)

Uyg. *kalıt-* “bıraktırmak, sıçratmak”

kalıtdı èltdi “bıraktırdı ve gönderdi” (İKPO LII III)

Kar. *kalıt-* “bıraktırmak, sıçratmak” (DLT I 515)

Karahanlı Türkçesinden sonra kelime tespit edilemedi.

kamıt- “eğmek, bükmek” < *kam-(ı)t-* (OTWF 774)

Uyg. *kamıt-* “eğmek, bükmek”

amarı emitmiş kamıtmış “Bazıları eğilmiş, bükülmüş” (Maitr 101 35)

Kar. *kamıt-* “kaymak” (KB 803)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kamşat- “sarsılmak, sendelemek” < *kamşa-t-* < *kamış+a-* < *kam-ı-ş* (OTWF 774)

Gök. *kamşat-* “sarsılmak, sendelemek”

bod(u)n (a)d(a)k k(a)mş(a)tdı “Milletin ayağı sendeledi” (KT K 7)

Uyg. *kamşat-* “sarsılmak, sendelemek” (Wind 16)

Kelime Eski Türkçeden sonra taranan eserlerde tespit edilemedi.

kanat- “kanatmak” < *kana-t-* (EDPT 635b)

Uyg. *kanat-* “kanatmak”

kan kanatmış “Kan kanatmış” (TT VIII 24)

Kar. *kanat-* “kanatmak” (DLT II 313)

Har. *kanat-* “kanatmak” (ME 86r 13)

Çağ. *kanat-* “kanatmak” (Sang 277r 18)

Osm. *kanat-* “kanatmak”

kanıt- “doyurtmak, tatmin ettirmek” < *kan-(ı)t-* (OTWF 774)

Uyg. *kanıt-* “doyurtmak, tatmin ettirmek” (HamTouen 239)

Kar. *kanıt-* “doyurtmak, tatmin ettirmek” (DLT I 515)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

karart- “karartmak” < *karar-t-* (OTWF 774)

Uyg. *karart-* “karartmak”

t(e)ñri yarukın karartzun “Tanrı ışığını ve parlaklığını karartsın” (UigSukh 50)

Kar. *karart-* “karartmak” (DLT III 431)

Har. *karart-* “karartmak” (Kutb 132)

Kelime Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *karart-* “karartmak” (Sang 269r 4)

Osm. *karart-* “karartmak”

kargat- “lanetlenmek” < *karga-t-* (OTWF 774)

Uyg. *kargat-* “lanetlenmek”

kargatmış kün “lanetlenmiş gün” (TT VIII P 35)

Kar. *kargat-* “lanetlenmek” (DLT II 338)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kavzat- “sıkıştırmak, sıklaştırmak” < *kavza-t-* (OTWF 774)

Uyg. *kavzat-* “sıkıştırmak, sıklaştırmak”

kavzatıp “sıkıştırıp” (TT VIII F 5)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kaynat- “kaynatmak” < *kayna-t-* (OTWF 775)

Uyg. *kaynat-* “kaynatmak”

kaynatıp “kaynatıp” (Heilk II 1)

Kar. *kaynat-* “kaynatmak” (DLT II 357)

Har. *kaynat-* “kaynatmak” (KE 40v 14)

Kıp. *kaynat-* “kaynatmak” (Kİ 77)

Kelime Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *kaynat-* “kaynatmak”

kelürt- “getirtmek” < *kelür-t-* (OTWF 775)

Uyg. *kelürt-* “getirtmek”

buşılıg ertini kelürtip “hediyelik mücevher getirtip” (U III 12 14)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kênet- “öğüt verdirmek” < *kêne-t-* (OTWF 775)

Uyg. *kênet-* “öğüt verdirmek”

nêtegin k(e)ntü özüm kênetgeli boşungalı ugay biz “Nitekim kendim öğüt verdirerek, serbest kalabileceğiz” (BT II 940)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kênjürt- “arttırmak, çoğaltmak” < *kênjür-t-* (OTWF 776)

Uyg. *kênjürt-* “arttırmak, çoğaltmak”

gentsung vapşı atl(ı)g nomçı açarı kênjürtmiş “Gentsung Vapşı adlı vaizi çoğaltmış” (Ht IV 1735)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kıdat- “düzeltmek, iyileştirmek” < **kıda-t-*

Uyg. *kıdat-* “düzeltmek, iyileştirmek” (USp 281)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kırt- “kesmek” < *kır-t-* (OTWF 776)

Uyg. *kırt-* “kesmek”

saçı kırt kırtmış erser “saçı kırt (diye) kesmiş ise” (TT VII 22)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kızart- “kızartmak” < *kızart-t-* (OTWF 776)

Uyg. *kızart-* “kızartmak”

kızartmış temirliğ kazguklar “kızarmış demirli kazıklar” (Maitr 68 23)

Kar. *kızart-* “kızartmak” (DLT III 431)

Har. *kızart-* “kızartmak” (Kutb 149)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *kızart-* “kızartmak” (sang 295v 27)

Osm. *kızart-* “kızartmak”

kodurt- “koydurtmak, yerleştirmek” < *kodur-t-*

Uyg. *kodurt-* “koydurtmak, yerleştirmek”

anı alıp kodurtgul tēp “onu alıp yerine koydurt deyip” (AY 18 23)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

komit- “ilham vermek, telkin etmek” < *komı-t-* (OTWF 776)

Uyg. *komit-* “ilham vermek, telkin etmek”

komıtu ilişelim “(Birbirimize) ilham vererek, ruhsal bağ kuralım” (ETŞ 13 72)

Kar. *komit-* “ilham vermek, telkin etmek” (DLT II 311)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

korat- “azaltmak” < *kora-t-*

Uyg. *korat-* “azaltmak”

koratdım kamag ayıg kılıçlarıg “bütün kötü davranışlarımı azalttım” (AY 106 4, 5)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

korkut- “korkutmak” < *kork-(ı)t-* (OTWF 776)

Uyg. *korkut-* “korkutmak”

könüllerin korkıtgalı için “gönüllerini korkuttukları için” (Maitr 113 6)

Kar. *korkut-* “korkutmak” (DLT II 339)

Har. *korkut-* “korkutmak” (ME 4 3)

Kıp. *korkut-*, *korkud-* “korkutmak” (KK 77 14)

Çağ. *korkut-* “korkutmak” (Sang 285r 17)

Osm. *korkut-* “korkutmak”

koturt- “istinsah ettirmek” < *kotur-t-* (OTWF 777)

Uyg. *koturt-* “istinsah ettirmek”

ol nom erdini yana bo tegre adın yerte yok.. yalunuz meniñ evimde ök bar erür.. anı

alıp koturtgul tēp tēdi “O öğreti mücevheri (kitabı) başka yerde yok, sadece benim evimde var; (onun için) onu alıp istinsah ettir, diye söyledi. (AY 18 21-24)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kovit- “kovalamak, takip etmek” < *kov-(ı)t-* (OTWF 777)

Uyg. *kovit-* “kovalamak, takip etmek”

bir kuşlagu kuşka kovıtmuş “Bir yırtıcı kuş tarafından kovalanmış” (Maitr 5 25)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kölit- “gölgelemek, örtmek, gömmek, korumak” < *köli-t-* (OTWF 777)

Uyg. *kölit-* “gölgelemek, örtmek, gömmek, korumak”

kölitdi turtı “(Onu) yere gömdü ve (onun) üzerinde durdu” (İKPÖ LXV VI)

alku adalartın apıtı kölitü “bütün tehlikelerden koruyarak” (BT XIII 58 44)

Kar. *kölit-* “gömmek” (DLT II 311)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi.

Çağdaş lehçelerde “siper olmak, gölgelemek” anlamlarında **Hak.** *kölet-* (HTS 268)
Baraba diyalektinde *kölöt-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 716b)

köpirt- “köpürtmek” < *köpir-t-* (OTWF 777)

Uyg. *köpirt-* “köpürtmek”

köpirtü yaşartu udaçı “köpürterek yeşertebilecekti” (ETŞ 10 37)

Kar. *köpürt-* “köpürtmek” (DLT III 430)

Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *köpürt-* “köpürtmek” (Sang 302r 20)

Osm. *köpürt-* “köpürtmek”

körgit- “göstertmek” < *körk-(i)t-* (OTWF 778)

Uyg. *körgit-* “göstertmek”

körgitü yarlıkar “göstererek emir eder” (BT III A 410)

Kar. *körküt-* “göstertmek” (DLT II 340)

Har. *körküt-* “göstertmek” (ME 98 1)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

köşit- “örtmek, saklamak” < *köşi-t-* (OTWF 778)

Uyg. *köşit-* “örtmek, saklamak”

kün teñri öz küçin örtgeli köşitgeli “Gün Tanrı kendi gücünü örteli saklayalı” (TT X 305)

Kar. *köşit-* “örtmek, saklamak” (DLT II 307)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kötüt- “yükseltmek” < **köti-t-* (OTWF 778)

Uyg. *kötüt-* “yükseltmek”

küvençi kötütmiş t(e)ñriler “Güveni yükseltmiş Tanrılar” (BT III 996)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kubrat- “derleyip toparlamak” < *kubra-t-* (OTWF 779)

Gök. *kubrat-* “derleyip toparlamak”

çığ(a)n bod(u)n(u)g kop kubr(a)td(ı)m “Çıplak milleti hep derleyip toparladım” (KT G 10)

Uyg. *kuwrat-* “derleyip toparlamak”

ap yime kulmuş ap yime kuvratmış bolurlar “Yine yapmış yine derleyip toparlamış olurlar” (Maitr 79 1)

AY’de iki yerde *kurat-* şekli geçmektedir. (AY 134 18, 137 4)

kultum kuratdım erser “yaptım, derleyip toparladım ise” (AY 134 18)

Kelime Eski Türkçeden sonra tespit edilemedi.

kurut- “kurutmak” < *kurı-t-* (OTWF 779)

Uyg. *kurut-* “kurutmak”

kurutıp “kurutup” (H I 52 77)

Kar. *kurut-* “kurutmak” (KB 1239)

Har. *kurut-* “kurutmak” (ME 91 3)

Kıp. *kurud-*, *kurut-* “kurutmak” (BM 84v)

Çağ. *kurut-* “kurutmak” (Sang 285v 18)

Osm. *kurut-* “kurutmak”

kuvrat- (bk. *kubrat-*)

kuzut- “kurutmak, (hastalığı) iyileştirmek” < *kuzı-t-* (EDPT 681b)

Uyg. *kuzut-* “kurutmak, (hastalığı) iyileştirmek”

kuzitgu emler “(hastalığı) kurutacak ilaç” (AY 592 20)

Kar. *kuzut-* “(boğaz) kurumak” (DLT II 306)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

küçsiret- “güçsüzleştirmek” < *küçsire-t-* (OTWF 779)

Uyg. *küçsiret-* “güçsüzleştirmek”

küçsiretdeçi “güçsüzleştirecek” (ETŞ 10 125)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kükret- “kükretmek” < *kükre-t-* (OTWF 779)

Uyg. *kükret-* “kükretmek”

kükredü çıgradu “kükreyerek ses çıkardı” (BT XIII 27 24)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

küret- “aldatmak” < *küre-t-* (OTWF 779)

Uyg. *küret-* “aldatmak”

küretip “aldatıp” (Maitr 80 4)

Kar. *küret-* “aldatmak” (DLT II 305)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

meñzet- “benzetmek” < *meñze-t-* (EDPT 352b)

Uyg. *meñzet-* “benzetmek” (Hüen-ts 1889)

Kar. *meñzet-* “benzetmek” (DLT II 358)

Har. *meñzet-* “benzetmek” (Kutb 111)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *mëñzet-* “benzetmek” (Sang 127r 18)

Osm. *beñzet-* “benzetmek”

oğşat- “benzetmek” < *oğşa-t-* (OTWF 780)

Uyg. *oğşat-* “benzetmek”

oğşatsar “benzetse” (AY 156 10)

Kar. *ohşat-* “benzetmek” (DLT I 262)

Har. *ohşat-* “benzetmek” (Kutb 196)

Kıp. *ohşat-* “benzetmek” (CC 57 11)

Çağ. *ohşat-* “benzetmek” (Sang 66r 9)

Osm. *ohşat-* “benzetmek” (TTS 2941)

okıt- “okutmak” < *okı-t-* (OTWF 780)

Uyg. *okıt-* “okutmak”

bo nom bitigig okısar okıtsar “bu öğreti kitabını okusa, okutsa” (TT VI 51 2)

Kar. *okıt-* “okutmak” (DLT I 212)

Har. *okut-* “okutmak” (ME 2 5)

Kıp. *okut-, okıt-, oğut-* “okutmak” (Tuh 54b 8)

Çağ. *okut-* “okutmak” (Sang 77v 7)

Osm. *okut-* “okutmak”

olgurt- “diktirtmek” < *olgur-t-* < **ol-gur-t-* (OTWF 780)

Gök. *olgurt-* “diktirtmek”

arkuy kargug olgurdum “Gözetleme kulelerini diktirttim” (Ton II D 3)

Uyg. *olgurt-* “diktirtmek”

içinte olgurtur “İçinde diktirtir” (M III 29 11)

üskinte olgurtup “üstüne diktirtip” (Hüen-ts 20)

Eski Türkçeden sonra kelime tespit edilemedi.

olurt- “oturtmak” < *ol-(u)r-t-* (OTWF 780)

Gök. *olurt-* “oturtmak”

ol t(e)ñri k(a)g(a)n ol(u)rtdı “O Tanrı beni kağan oturttu” (KT D 26)

Uyg. *olurt-* “oturtmak”

olurup “oturtup” (TT VIII B 16)

Karahanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Har. *olurt-, olturt-* “oturtmak”

Harezmi Türkçesinde sadece bir yerde *olurt-* şekli geçmektedir (Kutb 120) diğer yerlerde ise umumiyetle *olturt-* şekli geçmektedir. (NF 214 14)

Kıp. *olturt-* “oturtmak” (Kİ 21)

Kıpçak Türkçesinde kelimenin *-t-* faktitif eki ile *olturtut-* şeklinde daha da genişletilmiş şekli ile *olturud-* şekli de bulunmaktadır. (KTS 204)

Çağ. *olturt-* “oturtmak” (Sang 83r 29)

Osm. *oturt-* “oturtmak”

ornat- “yerleştirmek” < *orna-t-* (OTWF 781)

Uyg. *ornat-* “yerleştirmek”

ornatıp ukıtıp “yerleştirip anlatıp” (Üİ 98b 2)

Kar. *ornat-* “yerleştirmek” (DLT I 266)

Har. *ornat-* “yerleştirmek” (Kutb 118)

Kıp. *ornat-* “yerleştirmek” (Tuh 9a 9)

Çağ. *ornat-* “yerleştirmek” (Sang 70v 9)

Osm. *ornat-* “yerleştirmek, yerine koymak” (TTS 3012)

oynat- “oynatmak” < *oyna-t-* (OTWF 781)

Uyg. *oynat-* “oynatmak”

bêş yüz türlüğ oyun oynatıp beş yüz çeşit oyun oynatıp” (Ht VII 5b 7)

Kar. *oynat-* “oynatmak” (DLT I 271)

Har. *oynat-* “oynatmak” (Kutb 116)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *oynat-* “oynatmak” (Sang 91r 21)

Osm. *oynat-* “oynatmak”

ögirt- “sevindirmek” < *ögir-t-* (OTWF 781)

Uyg. *ögirt-* “sevindirmek”

kentü özlerin ögirtü turup “kendilerini sevindirip” (ETŞ 15 45)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ögret- “talim ettirmek, alıştırmak” < **ögre-t-* (OTWF 781)

Uyg. *ögret-* “talim ettirmek, alıştırmak”

atlar yañalarıg turgurtaçı ögretdeçi “Atlar ve filleri ehlileştirecek ve talim ettirecek” (Maitr 110 2, 3)

- Kar.** *ögret-* “talim ettirmek” (KB 1493)
Har. *ögret-* “öğretmek” (ME 22 2)
Kıp. *ögret-* “öğretmek” (KK 79 8)
Çağ. *örget-* “öğretmek, alıştırmak” (Sang 69v 8)
Osm. *ögret-* “alıştırmak” (TTS 3060)

ögsiret- “şuurunu kaybettirmek” < *ögsire-t-* (OTWF 782)

- Uyg.** *ögsiret-* “şuurunu kaybettirmek”
ögsiretür tınsıratır “şuurunu kaybettirir ve nefessiz bıraktırır” (TuoLuoNi 288)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ögüt- “övmek” < *ög-(ü)t-* (OTWF 781)

- Uyg.** *ögüt-* “övmek”
kızı ögütmiş “Kızı övmüş” (M III 15 14)
ögütmiş alkatmış “övmüş, methetmiş” (M I 26 24)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ölit- “ıslatmak” < *öli-t-* (OTWF 782)

- Uyg.** *ölit-* “ıslatmak”
luu beglerig yıdılıg yıparlıg suvın yerig ölitü saçarlar erti “Timsah beyleri su kenarında güzel kokulu ve ıslak yerleri seçerlerdi” (BT III 558)
Kar. *ölit-* “ıslatmak” (DLT I 214)
Har. *ölit-* “ıslatmak” (KE 226r 14)
Kıp. *ölit-* “ıslatmak” (Hou 38 10)
Çağ. *ölit-* “ıslatmak” (Sang 84r 12)
Osm. *ölüt-* “ıslatmak” (TTS 3085)
Anadolu ağızlarında:
ülüt- “(bebekler için) altını ıslatmak” (DS 11 4065)
Çağdaş lehçelerde ise kelime “ıslatmak” anlamında **Hak.** *öllet-*, **Tuv.** *öllet-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 132b)

ölürt- “öldürtmek” < *ölür-t-* (OTWF 782)

- Uyg.** *ölürt-* “öldürtmek”
bizni ölürttdi “Bizi öldürttü” (AY 7 2)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

örit- “yükseltmek, beslemek, yaratmak” < *ör-(i)t-* (OTWF 782)

- Uyg.** *örit-* “yükseltmek”
amrayu küçlüg yarlıkançuçı bilig öritir “Büyük bir acıma duygusu besler” (Maitr 33 27, 28)
sakinç öritü uyurlar “Hikmetleri yaratmayı başarırlar” (Maitr 59 4)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

saçıt- “dağıtmak, saçtırmak” < *saç-(ı)t-* (OTWF 783)

- Uyg.** *saçıt-* “dağıtmak, saçtırmak”
meyilerin saçıtı “beyinlerini dağıtarak” (Laut 90)
Kar. *saçıt-* “dağıtmak, saçtırmak” (DLT II 299)

Kelime karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise kelime “dağıtmak, saçtırmak” anlamlarında **Alt. çaçıt-**, **Tuv.çaçıt-** şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 795b)

saçrat- “sıçratmak” < *saçra-t-* (OTWF 783)

Uyg. *saçrat-* “sıçratmak”

kuşlar kargalar kelip töpüre sokup karakımızını saçratur “Kuşlar ve kargalar gelip gagalarında (her ne varsa) tamamen gözlerimize sıçratırlar” (Maitr 203r 5)

Kar. *saçrat-* “sıçratmak” (DLT II 331)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sançıt- “mızraklatmak” < *sanç-(i)t-* (OTWF 783)

Uyg. *sançıt-* “mızraklatmak”

yülegün sançıtmuş osuglug bolup “mızrak ve bıçak ile dövüşmüş gibi olup” (Maitr 33 39, 40)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sarkıt- “akıtmak, damlatmak” < *sark-(i)t-* (OTWF 783)

Uyg. *sarkıt-* “akıtmak, damlatmak”

suvın sarkıtı “suyunu damlatarak” (Mz 652)

Kar. *sarkıt-* “akıtmak, damlatmak” (DLT II 339)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *sarkıt-* “akıtmak, damlatmak” (Tuh 22b 13)

Osm. *sarkıt-* “sarkıtmak, süzmek”

sasıt- “sövdürmek, hakaret ettirmek” < *sası-t-* (OTWF 784)

Uyg. *sasıt-* “sövdürmek, hakaret ettirmek”

sasıtıp söger “hakaret ettirerek söver” (TT X 547)

Kar. *sasıt-* “sövdürmek, hakaret ettirmek” (KB 4756)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sékirt- “segirtmek, koşturmak, hücum ettirmek” < *ségir-t-* (OTWF 784)

Uyg. *sékirt-* “segirtmek, koşturmak, hücum ettirmek”

yarıklanıp sékirtmek “zırh takıp hücum etmek” (Profan 282)

Kar. *sékirt-* “segirtmek, koşturmak” (KB 2383)

Har. *sékirt-* “segirtmek, koşturmak” (ME 57 2)

Çağ. *sékirt-* “segirtmek, koşturmak” (Sang 255r 6)

Osm. *ségirt-* “segirtmek, koşturmak” (TTS 3366)

sémrit- “semirtmek, yağlanmak” < *sémri-t-* (OTWF 784)

Uyg. *sémrit-* “semirtmek, yağlanmak”

toruk at sémritdi “Toruk at semirtti” (IB 16)

Kar. *sémrit-* “semirtmek, yağlanmak” (DLT II 333)

Har. *sémrit-*, *sémrüt-* “semirtmek, yağlanmak” (ME 34 4, 89 2)

Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde *sémrit-* fiili tespit edilemedi.

Osm. *sémrit-* “semirtmek, yağlanmak” (TTS 3381)

Çağdaş lehçelerde arkaik olarak kelime sadece Türkmen Türkçesinde *semret-* şeklinde tespit edildi. (TKT 569) Diğer çağdaş lehçelerde kelime umumiyetle *semirt-* şeklindedir.

serit- “erimek, eritmek” < **seri-t-* (EDPT 847a)

Uyg. *serit-* “erimek, eritmek”

ingek yağını seritip “inek yağını eritip” (TT VII 22 17, 18)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sevit- “sevdirmek” < *sev-(i)t-* (OTWF 784)

Uyg. *sevit-* “sevdirmek”

et’özin sevitgelir için “vücudunu (kendini) sevdirdiği için” (U III 54 17)

Kar. *sevit-* “sevdirmek” (KB 582)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sızıt- “sızdırmak” < *sız-(i)t-*

Uyg. *sızıt-* “sızdırmak” (TT VII 22 17)

Kar. *sızıt-* “sızdırmak” (DLT II 305)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

silit- “temizletmek, sildirmek” < *sil-(i)t-* (OTWF 785)

Uyg. *silit-* “temizletmek, sildirmek”

neçe balık içinte taşdın taşsız tapsız ed t(a)var bar erser alku arıtur silitür “Şehir içerisinde her ne kadar dışarıdan ölçüsüz ve istenmeyen mal mülk varsa hepsini artır ve temizletir” (Mair 139v 11)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sijirt- “yutmak, sindirmek” < *sijir-t-* (OTWF 785)

Uyg. *sijirt-* “yutmak, sindirmek”

kün t(e)ñri rahuka sijirtmiş teg “Gün Tanrı rahuka (onu) yutmuş ve sindirmiş gibi” (AY 617 6)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

soğut- “soğutmak” < *soğıt-t-* (OTWF 785)

Uyg. *soğıt-* “soğutmak”

soğıtır “soğutur” (USp 102a)

Kar. *savut-, savıt-* “soğutmak” (EDPT 806b)

Har. *savut-* “soğutmak” (ME 70 4)

Kıp. *savut-* “soğutmak” (KK 77 6)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *sovut-* “soğutmak” (TTS 3524)

sögit- “dilimlemek” < **sög-(i)t-* (OTWF 785)

Uyg. *sögit-* “dilimlemek”

ol sögitgülik etlerig “o dilimlenmiş etleri” (AY 592 18)

Kelime Uygur türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sökit- “diz çöktürmek” < *sök-(i)t-* (OTWF 785)

Uyg. *sökit-* “diz çöktürmek”

dınarlarka sökitip yinçürü “dindarlara diz çöktürüp saygı gösterterek” (TT II 6 34)

Kar. *sökit-* “diz çöktürmek” (DLT II 310)

Kelime Harezmi Türkçesinde tespit edilemedi.

Kıp. *söküt-* “diz çöktürmek” (Tuh 12a 11)
Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

suvat- “sıvatmak” < *suva-t-* (EDPT 786a)

Uyg. *suvat-* “sıvatmak” (U I 29 6)
Kelime Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde tespit edilemedi.
Çağ. *suvat-* “sıvatmak” (Sang 247v 23)
Osm. *sivat-* “sıvatmak”

susvat- “susatmak” < *susva-t-* (EDPT 793a)

Uyg. *susvat-* “susatmak”
solamamak beklememek açurmamak susvatmamak “bağlamamak, beklememek, açkırtmamak ve susatmamak” (AY 220 21, 22)
Kar. *susvat-* “susatmak” (DLT II 336)
Har. *susvat-* “susatmak” (ME 2 4)
Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.
Çağ. *susvat-* “susatmak” (Sang 243v 5)
Osm. *susvat-* “susatmak” (TTS 3590)

sürt- “sürtmek, ovalamak” < *sür-t-* (EDPT 846b)

Uyg. *sürt-* “sürtmek, ovalamak”
kişike sürtser “kişiye sürtse” (TT VII 23 4)
Kar. *sürt-* “sürtmek” (DLT III 426)
Har. *sürt-* “sürtmek” (Kutb 163)
Kıp. *sürt-, sürtü-, sürüt-* “sürtmek” (Kİ 52, Tuh 13b 3, 35b 13)
Çağ. *sürt-* “sürtmek” (Sang 241r 29)
Osm. *sürt-* “sürtmek”

şaşı- “karıştırmak” < *şaşı-t-* (OTWF 784)

Uyg. *şaşı-* “karıştırmak”
ançıkaya şaşıtmış “Öylece karıştırmış” (Ht VII 15)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tarıt- “ektirmek” < *tarıt-t-* (OTWF 787)

Uyg. *tarıt-* “ektirmek”
yılızlığ uruğların tarıtıp “esas tohumlarını ektirip” (AY 300 42)
Kar. *tarıt-* “ektirmek” (DLT II 319)
Kelime Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.
Çağ. *tarıt-* “ektirmek” (Sang 153r 8)
Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

tartıt- “çektirmek, çıkartmak” < *tart-(i)t-* (OTWF 787)

Uyg. *tartıt-* “çektirmek, çıkartmak”
tartıtıp bo yertinçüde “çıkartıp bu yeryüzünde” (DKPAM 2175)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tattıt- “tattırmak, tadına baktırmak” < *tat- ~ tattı- t-* (EDPT 452a)

Uyg. *tattıt-* “tattırmak, tadına baktırmak”
tözünü tattıtıl maytri “Hepsini bana tattır Maitreya” (ETŞ 17 20)

Kar. *tatit-* “tattırmak, tadına baktırmak” (DLT II 299)

Har. *tatut-* “tattırmak, tadına baktırmak” (Kutb 173)
Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tavrat- “acele ettirmek, kovalatmak” < *tavra-t-* (OTWF 787)

Uyg. *tavrat-* “acele ettirmek, kovalatmak”

tavratguçı kılı “Acele ettirdi” (TT II 10 93)

Kar. *tavrat-* “acele ettirmek, kovalatmak” (DLT II 330)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tayıt- “ayırarak, inhiraf ettirmek, kaydırmak” < *tay-(ı)t-* (OTWF 787)

Uyg. *tayıt-* “ayırarak, inhiraf ettirmek, kaydırmak”

tınlıglarig çşaputlarının tayıtsarlar “insanları ibadetlerinden ayırsalar” (Maitr 84 37, 38)

Kar. *tayıt-* “kaydırmak” (DLT II 326)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tebret-, tepret- “kıvıltırmak, sarımsak” < *tebre-t-* (OTWF 788)

Uyg. *tebret-* “kıvıltırmak, sarımsak”

tebretü umadın yatur men “Kıvıltırmadan yatıyorum” (U III 37 35)

yel tebretdi “Yel sarımsak” (R III 1124)

tepretdi titretdi “Tepretti, titretti” (DKPAM 3898)

Kar. *tepret-* “kıvıltırmak, sarımsak” (DLT II 329)

Har. *tepret-* “kıvıltırmak, sarımsak” (Kutb 174)

Kıp. *tepret-* “kıvıltırmak, sarımsak” (Kİ 8)

Çağ. *tepret-* “kıvıltırmak, sarımsak” (Sang 189r 15)

Osm. *depret-, depret-* “kıvıltırmak, sarımsak” (TTS 1097)

tegürt- “değdirtmek, ulaştırmak” < *tegür-t-* (OTWF 787)

Uyg. *tegürt-* “değdirtmek, ulaştırmak”

tegürtü ötünelim “ulaştırarak (oradan) geçip gidelim” (Hüen-ts 1850)

Kelime Uyur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tepit- “ezdirmek, parçalatmak” < *tep-(i)t-* (OTWF 788)

Uyg. *tepit-* “ezdirmek, parçalatmak”

bargay men anta şıinalandrm sangramig tepitip “oraya varacağım ve orada Şıinalandrm’ı parçalayacağım” (Hüen-ts 321)

Kelime Uyur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

têrişdürt- “derletmek” < *têrişdür-t-* (EDPT 554a)

Uyg. *têrişdürt-* “derletmek”

têrişdürtdeçi “derlettirecek” (Hüen-ts 2060)

Kelime Uyur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

terit- “terletmek” < *ter+i-t-* (EDPT 536a)

Uyg. *terit-* “terletmek”

teritzün tēr “Terletsin, der” (IB 50)

üküş teritip “çok terletip” (AY 594 9)

Kar. *terit-* “terletmek” (DLT II 303)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi, bu kelimenin yerine Karahanlı Türkçesinden sonra *terlet-* kullanılmaktadır, çağdaş lehçelerde ise kelime arkaik olarak *derit-* şeklinde sadece Tuva Türkçesinde bulunmaktadır, diğer çağdaş lehçelerde de umumiyetle *terlet-* fiili kullanılmaktadır.

têt- “dedirtmek, söyletmek, çağdırtmak” < *tê-t-* (OTWF 788)

Uyg. *têt-* “dedirtmek, söyletmek, çağdırtmak”

értiñü alp ada têtir “Bu durumda ona en korkunç tehlike dedirtir” (İKPÖ XXXVIII VIII)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tınsırat- “sinirlendirmek, hiddetlendirmek, çıldırtmak” < *tınsıra-t-* (OTWF 788)

Uyg. *tınsırat-* “sinirlendirmek, hiddetlendirmek, çıldırtmak” (TuoLuoNi 88)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tigret- “(atı) son sürat sürmek” < *tigre-t-* (OTWF 788)

Uyg. *tigret-* “(atı) son sürat sürmek”

tig at kudrukın tügüp tigret “Demir kır atın kuyruğunu düğümler ve onu son sürat koşurt” (IB 50)

ol ödün sıgtaşıp yérig tigret diler “O zaman ağlaşarak (atı) yerinden (çıkarıp) son sürat sürdüler” (Hüen-ts X 1066)

Kar. *tigret-* “(atı) son sürat sürmek” (DLT II 330)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

titret- “titretmek” < *titre-t-* (OTWF 789)

Uyg. *titret-* “titretmek” (TT X 450 1)

Karahanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Har. *titret-* “titretmek” (ME 1 1)

Kıp. *titret-* “titretmek” (BM 9 16)

Çağ. *titret-* “titretmek” (Sang 189v 27)

Osm. *titret-* “titretmek”

tokıt- “dokutmak, hakkettirmek, yontturmak, vurdurmak, kurdurmak” < *tokı-t-* (OTWF 789)

Gök. *tokıt-* “dokutmak, hakkettirmek, yontturmak, vurdurmak”

t(a)ş tokıtd(i)m “Taş hakkettirdim” (KT G 12)

Uyg. *tokıt-* “dokutmak, hakkettirmek, yontturmak, vurdurmak, kurdurmak”

suvka tokıtmuşların körüp “suya kurduklarını görüp” (AY 112 14)

Kar. *tokıt-* “dokutmak, vurdurmak, dövdürmek” (DLT II 308)

Har. *tokıt-* “dokutmak” (NF 201 1)

Kıpçak Türkçesinde *tokıt-* fiiline rastlanmadı.

Çağ. *tokıt-* “dokutmak” (Sang 180r 16)

Osm. *tokıt-* > *dokıt-* “dokutmak” (TTS 1199)

tolgat- “eziyet etmek, acı verdirmek” < *tolga-t-* < *tolga-* “eziyet etmek” (OTWF 789)

Uyg. *tolgat-* “acı verdirmek, acıtmak” (TT II 16 41)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

toşgurt- “baskın yaptırmak” < *toşgur-t-* (OTWF 789)

Uyg. *toşgurt-* “baskın yaptırmak”

altı p(a)ramıtlarığ toşgurtguka “altı Paramit’ı baskın yaptırarak” (AY 181 16)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

töküt- “akıtmak” < **tök-(ü)t-*

Gök. *töküt-* “akıtmak”

kızıl kanım töküti “kızıl kanımı akıtıp” (Ton II D 2)

Göktürkçeden sonra kelime tespit edilemedi.

törüt- “yaratmak, vücuda getirmek” < *törü-t-* (OTWF 790)

Uyg. *törüt-* “yaratmak, vücuda getirmek”

sabçı törütmiş tēr “Sözcü türetmiş der” (IB 55)

t(e)ñrili yerli törütmiş “Yerde ve gökte yaratmış” (TT VI 270)

Kar. *törü-t-* “yaratmak, vücuda getirmek” (DLT II 303)

Har. *töret-* “yaratmak, vücuda getirmek” (Kutb 184)

törüt- “yaratmak, vücuda getirmek” (KE 5r 21)

törüt- “yaratmak, vücuda getirmek” (NF 217 2)

Kıp. *töret-* “yaratmak, vücuda getirmek” (Tuh 14b 9)

Çağ. *töret-* “yaratmak, vücuda getirmek” (Sang 171r 25)

Osm. *türet-* “yaratmak, vücuda getirmek” (TTS 3874)

tugurt- “doğurtmak” < *tugur-t-*

Uyg. *tugurt-* “doğurtmak”

kim adınlarınñ t(e)ñri burkanta tugurtgali ağır ayançıg köñüllerin “başkaları

Tanrılar Tanrısı Burkan’a gönüllerinden derin saygı ve hürmet doğurarak (saygı göstermişler)” (Abhi 224)

Kelime Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *dogurt-* “doğurtmak”

turıt- “durdurmak, kondurmak” < *tur-(ı)t-* (OTWF 790)

Uyg. *turıt-* “durdurmak, kondurmak”

turıtmaksız köñüllüg “durmak bilmeyen gönüllü” (BT II 882)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

turulturt- “süzme, durultmak” < *turultur-t-* (OTWF 790)

Uyg. *turulturt-* “süzme, durultmak”

turulturtdı köñülin “gönlünü durulttu” (Ht 32v 8)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tüket- “tüketmek, bitirmek, tamamlamak.” < *tüke-t-* (EDPT 479b)

Orhon yazıtlarında gerundium eki ile isimleşmiş *tüketi* şeklinde isim olarak bulunmaktadır.

s(a)b(ı)m(i)n tük(e)ti (e)şidg(i)l “Sözümün tamamını işit” (KT G 1)

Uyg. *tüket-* “tüketmek, bitirmek, tamamlamak.”

kılu tüketmiş ayıg kılınçlarım “Önceden yaptığım kötü davranışlarım.” (AY 139 3)

ıdu tüketmiş “göndermiş” (EDPT 479a)

munta tegü tüketip “buraya kadar tüketip” (EDPT 479b)

Kar. *tüket-* “tüketmek, bitirmek” (DLT II 309)

Har. *tüket-* “tüketmek, bitirmek” (NF 411 14)

Kıp. *tüket-* “tüketmek, bitirmek” (Tuh 6a 13)

- Çağ.** *tüket-* “tüketmek, bitirmek” (Sang 182r 13)
Osm. *düket-, tüket-* “tüketmek, bitirmek” (TTS 1311)

tünet- “geceyi geçirtmek” < *tüne-t-* (OTWF 790)

- Uyg.** *tünet-* “geceyi geçirtmek”
kodup ordota tünetdi “Ordot’ta geceletti” (Ht VIIIb 18)
Kar. *tünet-* “geceyi geçirtmek” (DLT II 312)
Har. *tünet-* “geceyi geçirtmek” (ME 52 1)
Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tütet- “tüttürmek” < *tüte-t-* (EDPT 452a)

- Uyg.** *tütet-* “tüttürmek”
artukrak uyur için tütetgeli “daha fazla adalet için tüttürelî” (Abhi H 35v 19)
Kar. *tütet-* “tüttürmek” (DLT II 299)
Har. *dütet-* “tüttürmek” (‘Ali 25)
Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

udıt- “uyutmak” < *udı-t-* (OTWF 790)

- Uyg.** *udıt-* “uyutmak”
igligig udıtmiş kergek “hastayı uyutması gerek” (H II 33)
Kar. *udıt-* “uyutmak” (DLT I 207)
Har. *uyut-* “uyutmak” (ME 9 5)
Kıp. *uyut-* “uyutmak” (Tuh 17a 11)
Çağ. *uyut-* “uyutmak” (Sang 90r 21)
Osm. *uyut-* “uyutmak”
Kelime çağdaş lehçelerde umumiyetle *uyut-* şeklinde iken bazı lehçe veya diyalektlerde *udıt-*, *uzut-* “uyutmak” anlamında şeklinde bulunmaktadır.
Hak. *uzut-*, **Tuv.** *udıt-*, **Kob.** *uzut-*, **Sag.** *uzut-*, **Şor.** *uzut-* (EDPT 45a)

ugrat- “plânlatmak, niyetlenmek” < *ugra-t-* (EDPT 92a)

- Uyg.** *ugrat-* “plânlatmak, niyetlenmek”
ugradu yörgeli “plânlatarak yorumlayalı” (Abhi B 1336)
Kar. *ugrat-* “plânlatmak, niyetlenmek” (DLT I 261)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ukıt- “anlatmak, izah etmek” < *uk-(ı)t-* (OTWF 790)

- Uyg.** *ukıt-* “anlatmak, izah etmek”
kayu üdte ukıdı mını “Hangi zamanda bunu anlattı” (Üİ 112b 13)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

urugsırat- “soyunu kurutmak” < *urugsıra-t-* (OTWF 791)

Kelimenin *-t-* faktitif eki ile genişletildiği görülmektedir; fakat *urugsıra-* fiili karşımıza hep faktitif ekli şekil ile çıkmaktadır.

- Gök.** *urugsırat-* “soyunu kurutmak”
türük bod(u)n ölüreyin ur(u)gs(ı)r(a)t(a)yın tēr (e)rm(i)ş “Türk milletini öldüreyim, soyunu kurutayım, dermiş” (KT D 10)
Kelime Göktürkçeden sonra tespit edilemedi.

uşat- “ufalamak, parçalamak” < *uşa-t- (OTWF 791)

Uyg. uşat-, “ufalamak, parçalamak”

altun tōzi y(i)me teğşilmez uşatmış “Altın cevheri yine değiştirmeden ufalttı” (AY 71 20, 21)

ulug okakın uvşatu “büyük tokmak ile parçalayarak” (DKPAM 693)

Kar. *uwşat-*, *uşat-* “ufalamak, parçalamak” (DLT I 211, 262)

Har. *uşat-* “ufalamak, parçalamak” (Kutb 201)

Kıp. *uşat-* “ufalamak, parçalamak” (Kİ 26)

Çağ. *uşat-* “ufalamak, parçalamak” (Sang 75r 25)

Osm. *uşat-* “ufalamak, parçalamak” (TTS 4000)

uvşat- (bk. *uşat-*)

uzat- “uğurlamak, yolcu etmek, uzatmak” < *uza-t-* (OTWF 791)

Uyg. *uzat-* “uğurlamak, yolcu etmek, uzatmak”

uzatıp üntürti “uğurlayıp yolcu etti” (İKPÖ XXVIII V)

Kar. *uzat-* “uzatmak, geciktirmek” (DLT I 209, II 234)

Har. *uzat-* “uzatmak, sunmak, ağırlamak, uğurlamak, yolcu etmek” (NF 81 7)

Kıp. *uzat-* “uzatmak” (Kİ 13)

Çağ. *uzat-* “uzatmak” (Sang 73r 19)

Osm. *uzat-* “uzaklaştırmak” (TTS 4051)

üdre- “üretmek, çoğaltmak” < *üdre-t-* (OTWF 791)

Uyg. *üdre-* “üretmek, çoğaltmak”

y(i)me men üdre-<dim> “Yine çoğalttım” (U II 77 21)

Kar. *üdre-* “üretmek, çoğaltmak” (DLT I 261)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra *üdre-* şeklinde tespit edilemedi. Sadece Osmanlı Türkçesinde kelime *üret-* “üretmek, çoğaltmak” şeklinde bulunmaktadır.

üklit- “çoğaltmak, arttırmak, talim ettirmek” < *ükli-t-* (OTWF 791)

Uyg. *üklit-* “çoğaltmak, arttırmak, talim ettirmek”

üklitdim “Çoğalttım” (AY 136 20)

nışvanlığ üklitdeçiler erür “Nirvanaya talim ettiriciler ulaşır” (TT VIII 14)

Kar. *üklit-* “çoğaltmak, arttırmak” (DLT I 264)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ület- “böldürmek, parçalamak” < *üle-t-* (OTWF 791)

Uyg. *ület-* “böldürmek, parçalamak”

kamağ tınl(i)glarka ületmiş “bütün canlılara böldürmüş” (Samanta 6)

Kar. *ület-* “böldürmek, parçalamak” (DLT I 214)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise kelime “böldürmek, parçalamak” anlamlarında **Hak.** *ület-*, **Tuv.** *ület-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 132b)

ürkit- “ürkütme” < *ürk-(ü)t-* (OTWF 792)

Uyg. *ürkit-* “ürkütme”

ürkipen barmış “Ürküp varmış” (IB 27)

korkıt<d>ımız ürkit<d>ımız erser “korkuttuk ürküttük ise” (Chuas 78 8)

Kar. *ürkit-* “ürkütme” (DLT I 263)

- Har.** *ürküt-* “ürkütme” (ME 76 4)
Kıp. *ürküt-* “ürkütme” (Kİ 12)
Çağ. *ürküt-, hürküt-* “ürkütme” (Sang 324v 9)
Osm. *ürküt-* “ürkütme”

üşet- “araştırmak” < *üşe-t-* (EDPT 258a)

- Uyg.** *üşet-* “araştırmak”
üşetmiş altın tözi “altın cevheri araştırmış” (AY 71 20)
Kar. *üşet-* “araştırmak” (DLT I 211)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise kelime arkaik olarak “araştırmak, incelemek” anlamlarında **Tuv.** *üjet-*, **Şor.** *öjet-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 258a)

üşit- “üşütmek” < *üşi-t-* (OTWF 792)

- Uyg.** *üşit-* “üşütmek” (Ernte 24)
Kar. *üşit-* “üşütmek” (DLT I 211)
Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.
Osm. *üşüt-* “üşütmek”

yabrit- “bozguna uğratmak” < *yabri-t-* < *yabri-* “zayıflatma, güçten düşürmek”

- Gök.** *yabrit-* “bozguna uğratmak”
süsin (a)nta s(a)nçd(i)m y(a)brıd(i)m “Askerini orada mızrakladım, bozguna uğrattım” (BK D 31)

Kelime Uygur Türkçesinde tespit edilemedi; ancak Uygur Türkçesinde *yavırı-* “zayıflatmak, güçsüz hale getirmek” anlamında bir fiil bulunmaktadır. (bk. *yavırı-*)

- Kar.** *yavrit-* “kötülemek, zayıflatmak, güçsüz hale düşürmek” (DLT I 139; III 352)
Harezmi Türkçesinden sonra kelime tespit edilemedi.

yadrat- “yere yaymak, yere sermek, yatırmak” < **yadar+a-t-* (EDPT 893b)

Kelime fiil gövdesi olarak durmaktadır; ancak kelime tarihi lehçelerde sadece IB’de geçmektedir. Muhtemelen **yağ-* “yaymak” kökünden gelmektedir.

- Uyg.** *yadrat-* “yere yaymak, yere sermek, yatırmak”
yazıg kodı yadrat “Yağız atı yere serilinceye kadar sür” (IB 50)
Kelime Uygurcadan sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi, çağdaş lehçelerde ise Altayca ve Teleütçede *yayrat-* “bozmak, yıkmak” anlamlarında bir fiil bulunmaktadır. (EDPT 893b)

yagıt- “yağdırmak” < *yag-(i)t-* (OTWF 792)

- Uyg.** *yagıt-* “yağdırmak”
yagmur suvin yagıtıp “yağmur suyunu yağdırıp” (U I 20)
hua çëçek saçdılar yagıtdılar “Çiçekler saçtılar yağdırdılar” (TT X 155)
Kar. *yagıt-* “yağdırmak” (DLT III 53)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yagut- “yaklaştırmak” < *yagu-* (OTWF 792)

- Gök.** *yagut-* “yaklaştırmak”
ır(a)k bod(u)n(u)g (a)nça y(a)gutır (e)rm(i)ş “Uzak milletleri öyle yaklaştırmış.” (KT G 5)

Uyg. *yagut-* “yaklaştırmak”
yagutmagay biz “yaklaşmayacağız” (AY 402 24)

Kar. *yagut-* yaklaştırmak” (DLT III 23)

Har. *yagut-* yaklaştırmak” (KE 228v 1)

Kıp. *yawut-* “yaklaştırmak” (Kİ 99)

Çağ. *yawut-* “yaklaştırmak” (Sang 339v 25)

Çağdaş lehçelerde kelime sadece Kazak Türkçesinde *juwut-* “yaklaştırmak” şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 899b)

yakçirt- “düşünmek, tahrik etmek” < **yakçır-t-* (OTWF 792)

Uyg. *yakçirt-* “düşünmek, tahrik etmek”

könülin kögüzin yakçirtıp “gönlünü ve kalbini düşünüp” (AY 615 9)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yalçıt- “iştirak etmek, katılmak” < *yalçı-t-* (EDPT 922a)

Uyg. *yalçıt-* “iştirak etmek, katılmak”

yavlak kılınçlarka yalçıtıp yaragsız orunlarta tuğmışlar bar erser “kötü davranışlara katılıp silahsız yerlerde doğmuşlar var ise” (U II 81 70)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yalgat- “yalatmak” < *yalga-t-* (OTWF 792)

Uyg. *yalgat-* “yalatmak” (USp 102a)

Kar. *yalgat-* “yalatmak” (DLT II 354)

Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *yalat-* “yalatmak”

yalınat- “alevletmek, yaktırmak, (ateşi) parlatmak” < *yalına-t-* (OTWF 792)

Uyg. *yalınat-* “alevletmek, yaktırmak, (ateşi) parlatmak” (BT III 276)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yalkıt- “(bir şeyin tam tersini) yaptırmak, zıddını yaptırmak” < *yalk-(i)t-* (OTWF 792)

Uyg. *yalkıt-* “(bir şeyin tam tersini) yaptırmak, zıddını yaptırmak”

yaglıg takçañ kulturup yalkıtu yedüreyin sizlerke “Yağlı takçañ yaptırıp onu bılkıncaya, tiksiniñceye kadar sizlere yedireceğim” (Ernte 65)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yaltrıt- “parlatmak, aydınlatmak” < *yaltrı-t-* (OTWF 793)

Uyg. *yaltrıt-* “parlatmak, aydınlatmak”

yaltrıtu turur erti “Parlayıp duruyordu” (AY 92 21)

Kelime Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *yaldırat-* “parlatmak, aydınlatmak” (Sang 335v 25)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

yañkurt- “aksettirmek” < *yañkur-t-* (OTWF 793)

Uyg. *yañkurt-* “aksettirmek”

yañkurtu “aksettirerek” (Maitr 55 12)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yapıt- “yaptırmak” < *yap-(i)t-* (OTWF 793)

Uyg. *yapıt-* “yaptırmak”

bay balık yapıtı bérdim “Zengin bir şehir yaptıırverdim” (Ş B 5)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yarat- “yaratmak, tanzim etmek, yapmak” < **yara-t-* (OTWF 793)

Gök. *yarat-* “yaratmak, tanzim etmek, yapmak”

(e)çüm (a)pam törüsinçe y(a)r(a)tm(i)ş boşgurm(i)ş “Atalarım dedelerim kendi töresine göre tanzim etmiş, eğitmiş” (KT D 13)

Uyg. *yarat-* “yaratmak, tanzim etmek, yapmak”

tegiş yétti kün turup kemi yaratdı “Ulaştı yedi gün durup bir gemi yaptı”
(İKPÖ XXXI IV)

Kar. *yarat-* “yaratmak, tanzim etmek, yapmak, uydurmak, oranlamak” (DLT I 330,
DLT III 315)

Har. *yarat-* “yaratmak, tanzim etmek, yapmak” (NF 277 10)

Kıp. *yarat-* “yaratmak, tanzim etmek, yapmak” (Kİ 93)

Çağ. *yarat-* “yaratmak, tanzim etmek, yapmak” (Sang 328r 29)

Osm. *yarat-* “yaratmak, yapmak”

yaratıt- “yaptırtmak, yarattırmak” < *yarat-(i)t-* (OTWF 793)

Gök. *yaratıt-* “yaptırtmak, yarattırmak”

b(a)rk y(a)r(a)t<it>d(i)m “Tapınak yaptırttım” (BK K 14)

Uyg. *yaratıt-* “yaptırtmak, yarattırmak”

belgümin bitigimin anta yaratıtdım “Damgamı, bengü taşımı orada yaptırttım”(Ş D8)
Eski Türkçeden sonra kelime tespit edilemedi.

yarlıkat- “vaaz ettirmek” < *yarlıka-t-* (OTWF 793)

Uyg. *yarlıkat-* “vaaz ettirmek”

burhanlarıg yarlıkatıp “Burkanlara vaaz ettirip” (UigTot 1304)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yarut- “aydınlatmak, parlatmak” < *yarut-* (OTWF 793)

Uyg. *yarut-* “aydınlatmak, parlatmak”

tört buluş yarutır “Dört tarafı aydınlatır” (Chuas 12)

Kar. *yarut-* “aydınlatmak, parlatmak” (DLT III 52)

Har. *yarut-, yarut-* “aydınlatmak, parlatmak” (Kutb 52, 73)

Kıp. *yarut-* “aydınlatmak, parlatmak” (CC 137 7)

Çağ. *yarut-* “aydınlatmak, parlatmak” (Sang 328r 19)

Osm. *yarut-* “aydınlatmak, parlatmak” (TTS 4352)

yaşart- “yeşertmek” < *yaşar-t-* (OTWF 794)

Uyg. *yaşart-* “yeşertmek”

yaşartu “yeşerterek” (ETŞ 10 37)

Kar. *yaşart-* “yeşertmek” (DLT II 436)

Har. *yaşart-* “yeşertmek” (KE 237r 1)

Kelime Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *yaşart-* “yeşertmek” (Sang 332r 9)

Osm. *yeşert-* “yeşertmek”

yaşut- “aydınlatmak, ışıklandırmak” < *yaşu-t-* (OTWF 794)

Uyg. *yaşut-* “aydınlatmak, ışıklandırmak” (TT VI 387)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yétit- “ulaştırmak” < *yét-(i)t-* (OTWF 794)

Uyg. *yétit-* “ulaştırmak”

t(e)ñri t(e)ñrиси burkannıñ küü kelig edremlig küçi üze yétitmekine “Tanrılar Tanrısı Burkan’ın erdemli gücünü üzerine ulaştırmasına” (AY 481 13-15)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yévit- “donatmak” < **yév-(i)t-* (OTWF 794)

Uyg. *yévit-* “donatmak”

burkan kutıña yivikin yévitip “Burkanlık için (gerekli) malzeme ile donatılıp” (Maitr 3 4)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yıdıt- “kokutmak” < *yıd-(ı)t-* (OTWF 795)

Uyg. *yıdıt-* “kokutmak”

yılka tegmişig yıdıtmayın “bir yıla erişmiş kokutmuyayım” (IB 59)
sasıtmaq yıdıtmaq “kokutmak” (TT X 547)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yılıt- “ısıtmak” < *yılı-t-* (OTWF 795)

Uyg. *yılıt-* “ısıtmak”

yılıtıp “ısıtıp” (H I 161)

Kar. *yılıt-* “ısıtmak” (DLT II 316)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *ılıt-* “ılıtmak, ısıtmak”

yolat- “yol göstertmek, karşılaşmak” < *yola-t-* (OTWF 795)

Uyg. *yolat-* “yol göstertmek, karşılaşmak”

yolatguça erser “yol göstertici ise” (AY 87 22)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yomit- “bir araya gelmek, toplanmak” < **yomi-t-*

Clauson kelimenin etimolojisini izah etmenin zor olduğunu, belki de kelimenin “*yom” isminden gelmiş olabileceğini “-ıd-“ ekinin ise tıpkı isimden fiil yapan yapım eki olan “+Ad-“ eki ile paralel olabileceğini ifade eder. (EDPT 935a)

Uyg. *yomit-* “bir araya gelmek, toplanmak”

kamag basutçılar yığılıp tērilip yomitmaq bolmuş üçün “bütün yardımcıları yığılıp toplanıp biraraya geldiği için” (Abhi 3888)

Kar. *yomit-* “bir araya gelmek, toplanmak” (DLT II 317)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *yomit-* “bir araya gelmek, toplanmak” (Hou 36 8)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yorıt- “yürüt-” < *yorı-t-* (OTWF 795)

Gök. *yorıt-* “yürütmek”

Uyg. *yorıt-* “yürütmek”(U I 9, 8)

Kar. *yorit-* “yürütmek” (KB 149)

Har. *yürit- yürüt-* (Kutb 88)

Osm. *yürüt-* “yürütmek” (TTS 4777)

yori- fiili daha sonra *-yor* şeklinde ekleşerek Batı Türkçesinde şimdiki zaman anlamında kullanılmıştır. A.F. Karamanlıoğlu, KTG’de *-yor* şeklinin Kıpçakça içerisinde TZ’de zaman zaman şimdiki zaman anlamında kullanıldığını, ayrıca CC’de bir yerde *-yor* bir yerde *-yür* şeklinin olduğuna ve bunların şimdiki zaman anlamında kullanıldıklarına dikkat çekiyor. (KTG 129)

yort- “(atı) rahvan sürmek, koşmak, hızlı hızlı yürümek” < *yori-t-* > *yort-* (EDPT 959a)

Uyg. *yort-* “(atı) rahvan sürmek, koşmak, hızlı hızlı yürümek”

keyik avlap yortup “geyiği avlarken koşturup” (U IV 34 64)

Kar. *yort-* “(atı) rahvan sürmek, koşmak, hızlı hızlı yürümek” (DLT III 435)

Har. *yort-* “(atı) rahvan sürmek, koşmak, hızlı hızlı yürümek” (Kutb 86)

Çağ. *yort-* “(atı) rahvan sürmek, koşmak, hızlı hızlı yürümek” (Sang 342r 18)

Osm. *yort-* “(atı) rahvan sürmek, koşmak, hızlı hızlı yürümek” (TTS 4672)

yölet- “destekletmek” < *yöle-t-* (OTWF 796)

Uyg. *yölet-* “destekletmek”

bo sansartka yöletgey lenhua çëç(e)k ëligligke “bu Samsära’yı destekleyecek lotus çiçeğini hükümdara” (BT XIII 24 7)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yumşat-(I) “yumuşatmak” < *yumşa-t-* (OTWF 796)

Uyg. *yumşat-* “yumuşatmak” (Ernte II 41)

Kar. *yumşat-* “yumuşatmak” (DLT II 354)

Har. *yumşat-* “yumuşatmak” (Kutb 109r 10)

Kıp. *yumşat-* “yumuşatmak” (Hou 43 13)

Çağ. *yumşat-* “yumuşatmak” (Sang 346v 5)

Osm. *yumuşat-* “yumuşatmak”

yumşat-(II) “göndertmek” < *yumşa-t-*

Uyg. *yumşat-* “göndertmek”

işke karaçañ sınañ yumşatdı erti “Karaçañ’ı işe gönderdi” (BT XIII 20 60)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yügürt- “koşturmak” < *yügür-t-* (OTWF 796)

Gök. *yügürt-* .koşturmak”

atıg yügürtmedim “(Onların) atlarını koşturmadım” (Ton II D 4)

Uyg. *yügürt-* .koşturmak”

anta munta yügürtgü ol “burada koşturdu” (Ht VII 10b 2)

Kar. *yügürt-* “koşturmak” (DLT III 437)

Har. *yügürt-* “koşturmak” (NF 429 13)

Kıp. *yügürt-* “koşturmak” (BM 25v)

Çağ. *yügürt-* “koşturmak” (Sang 344v 4)

Osm. *yügürt-* “koşturmak” (TTS 4752)

Anadolu ağzlarında:

yüğürt- “koşturmak” (DS 11 4328)

yülit- “tırış etmek” < *yüli-t-* (OTWF 796)

Uyg. *yülit-* “tırış etmek”

saçın sakalın yülitip “saçını sakalını tırış ettirip” (USp 105a)

Kar. *yülit-* “tırış etmek” (DLT II 316)

Har. *yülit-* “tırış etmek” (NF 46 14)

Kıp. *yülit-* “tırış etmek” (KK 74 13)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *yülit-, ülit-* “tırış etmek” (TTS 4763)

Kelime çağdaş lehçelerde sadece Tuvacada *çülit-* “tırış etmek” şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 923a)

yüzüt- “yüzdürmek” < *yüz- (ü)t-* (OTWF 796)

Gök. *yüzüt-* “yüzdürmek”

togla üg(ü)z(ü)g yüz(ü)ti k(e)ç(i)p “Tola ırmağını askerleri yüzdürerek geçip” (BK D 30)

Kelime Göktürkçeden sonra tespit edilemedi.

3.18. +IA-t-

agırlat- “ağırlatmak” < *agır+la-t-* (OTWF 761)

Uyg. *agırlat-* “ağırlatmak”

ayatmış agırlatmış “Hürmet ettirmiş ve ağırlatmış” (Ht II 1788)

Kelime Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *agırlat-* “ağırlatmak”

aglat- “ağlatmak” < *agla-t-* (UW 71)

Uyg. *aglat-* “ağlatmak”

erin atın aglatdımız “Askerini, atını ağlattık” (Maitr 69r 14)

Kar. *aglat-, ıglat-, yıglat-* “ağlatmak” (DLT I 265; II 355)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *ıglat-* “ağlatmak” (Kİ 16)

Çağ. *yıglat-* “ağlatmak” (Sang 350r 22)

Osm. *aglat-* “ağlatmak”

ançolat- “saygı göstermek” < *anço+la-t-* (OTWF 762)

Uyg. *ançolat-* “saygı göstermek”

tapınturur ançolatur “hürmet eder, saygı gösterir” (Ht 142 13)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

arıglat- “temizletmek” < *arıg+la-t-* (OTWF 763)

Uyg. *arıglat-* “temizletmek”

arıglatıp “temizletip” (Samanta 6)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

atlat- “ata bindirmek, atlandırmak” < *at+la-t-* (UW 269)

Gök. *atlat-* “ata bindirmek, atlandırmak”

atlat [téd]im “Askerleri atlara bindir, dedim” (Ton 1 K 1)

Kelime Göktürkçeden sonra tespit edilemedi.

beklet- “bağlatmak” < *bekle-t-* (EDPT 327b)

Uyg. *beklet-* “bağlatmak”

kanı ilig begig kınılıkda bekletip “hükümdar olan babasını hapiste bağlatıp” (Maitr 58 46)

Kar. *beklet-* “bağlatmak, hapsedirmek” (DLT II 341)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

beliñlet- “korkutmak” < *beliñ+le-t-* (OTWF 766)

Uyg. *beliñlet-* “korkutmak”

beliñletkelir “korkutur” (Maitr 101 18)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

çaylat- “saygı göstermek” < **çay+la-t-* (OTWF 768)

Uyg. *çaylat-* “saygı göstermek”

çaylatıp “saygı gösterip” (BT XIII 39 45)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

çuglat- “bağlatmak” < *çug+la-t-* (OTWF 769)

Uyg. *çuglat-* “bağlatmak”

yıgdurup çuglatıp “yığdırıp bağlatıp” (Ernte 72)

Kar. *çuglat-* “bağlatmak” (DLT II 345)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

edilet- “izin verdirmek” < *edi+le-t-* (OTWF 772)

Uyg. *edilet-* “izin verdirmek” (USp 88)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

emlet- “tedavi ettirmek” < *em+le-t-* (OTWF 769)

Uyg. *emlet-* “tedavi ettirmek”

muntag emgekin emletdiñ “Bunun gibi ızdırapları tedavi ettirin” (BT XIII 12 132)

Kar. *emlet-* “tedavi ettirmek” (DLT I 266)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

iktület- “besletmek” < *iktü+le-t-* (EDPT 105a)

Uyg. *iktület-* “besletmek”

aryadanıñ biziñ iktülep “Bizim yiyeceklerimizle Aryadan’ı besleyip” (USp 88 23)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

irklet- “fethetmek, elde etmek, almak” < *irke-t-* (OTWF 773)

Uyg. *irklet-* “fethetmek, elde etmek, almak”

bêş ajunug irkletip ozkurtuñuz “Beş memleketi fethedip (halkını) kurtardınız” (TT III 47)

Kar. *irklet-* “fethetmek, elde etmek, almak” (DLT I 265)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

işlet- “işletmek, iş yaptırmak, çalıştırmak” < *iş+le-t-* (OTWF 773)

Uyg. *işlet-* “işletmek, iş yaptırmak, çalıştırmak”

tavarın yalıñuz erksinip meniñ ol işletdim “Malımı mülkünü yalnız gasp edip benimdir diyerek, işlettim” (Maitr 73 26)

Kar. *işlet-* “işletmek, iş yaptırmak, çalıştırmak” (DLT I 265)

Har. *işlet-* “işletmek, iş yaptırmak” (ME 29 3)

Kıp. *işlet-, işled-* “işletmek, iş yaptırmak” (Hou 35 13)

Çağ. *işlet-* “işletmek, iş yaptırmak, çalıştırmak” (Sang 106r 11)

Osm. *işlet-* “iş yaptırmak, çalıştırmak” (TTS 2122)

kalıñulat- “(gemi vb... şeyleri) yüzdürmek”

Uyg. *kalıñulat-* “(gemi vb... şeyleri) yüzdürmek”

kalıñuladgalı tegzintürgeli sansarlıg ulug taluyka “öldürücü büyük okyanusta (gemiyi) çevirterek yüzdürelı” (Abhi 2043)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kergeklet- “gerekli hale getirtmek” < *kergek+le-t-* (OTWF 775)

Uyg. *kergeklet-* “gerekli hale getirtmek”

kergekletgeli bilignin örkin “bilgiyi gerekli hale getirteli” (ETŞ 11 58)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kırgıllat- “(saç) kırışmak, aklaştırmak” < *kırgılla-t-* (EDPT 658a)

Uyg. *kırgıllat-* “(saç) kırışmak, aklaştırmak”

kara saçımız uçı bölüki kırgıllatıp “kara saçlarının uçlarını ve bazı yerleri aklaşıp” (U III 55 15)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

mèñilet- “sevindirmek” < *mèñi+le-t-* (OTWF 766)

Uyg. *mèñilet-* “sevindirmek”

mèñiletgülik tēp “eğlendirmelik deyip” (AY 615 4)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

nomlat- “vaaz ettirmek” < *nom+la-t-* (OTWF 779)

Uyg. *nomlat-* “vaaz ettirmek” (ShoAv 57)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

otlat- “otlatmak” < *ot+la-t-* (OTWF 781)

Uyg. *otlat-* “otlatmak”

otın anızın yilkıka otlat<d>ımız “Otunu, anızını yilkıya otlattık” (Maitr 201r 28)

Kar. *otlat-* “otlatmak” (TİKT 30/ 34a 3)

Har. *otlat-* “otlatmak” (ME 51 2)

Kıp. *otlat-* “otlatmak” (Kİ 206)

Çağ. *otlat-* “otlatmak” (Sang 61v 16)

Osm. *otlat-* “otlatmak”

örlet- “sınırlendirmek, taciz etmek” < **örle-t-*

“(bulut, güneş vb...) yükselmek” anlamındaki *örle-* fiili ile semantik bağlantısı yoktur. Eski Türkçede ve daha sonraki dönemlerde “sınırlendirmek, taciz etmek” anlamında *örle-* fiili tespit edilemedi; ancak “sınırlendirmek, taciz etmek” anlamlarında *örlet-*, *örletiş-*, *örletür-* gibi çeşitli türevler tespit edildi. Bundan dolayı Eski Türkçede iki tane *örle-* fiilinin varlığından söz edebiliriz. *örle-* (I) “(bulut, güneş vb...) yükselmek” **örle-* (II) “sınırlendirmek, taciz etmek”

Uyg. *örlet-* “sınırlendirmek, taciz etmek”

örletser “acı çektirse” (TT VI 174)

örletür erti tınlıglarığ “Canlılara acı çektirirdi” (TT III 34)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sızlat- “sızlatmak” < *sızla-t-* (EDPT 863b)

Uyg. *sızlat-* “sızlatmak”

sının sızlatür “Vücudunu sızlatır” (TT VII 24 21)

Kar. *sızlat-* “sızlatmak” (DLT II 346)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *sızlat-* “sızlatmak”

solat- “getirtmek” < *sola-t-* (EDPT 825b)

Uyg. *solat-* “getirtmek”

burkan körkintin solatsar “Buda’nın güzelliğinden getirtse” (EDPT 825b)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sözlet- “söyletmek” < *söz+le-t-* (EDPT 863b)

Uyg. *sözlet-* “söyletmek”

sav sözletser “söz söyletse” (Ht VII 1a 18)

Kar. *sözlet-* “söyletmek” (DLT II 346)

Har. *sözlet-* “söyletmek” (Kutb 161)

Çağ. *sözlet-* “söyletmek” (Sang 243r 15)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

sület- “asker sevk ettirmek” < *sü+le-t-* (OTWF 786)

Gök. *sület-* “asker sevk ettirmek”

on-ok süsin sületdim “On Ok ordusunu sevk ettirdim” (Ton II B 8)

Göktürkçeden sonra taranan eserlerde kelime tespit edilemedi.

talulat- “seçtirmek” < *talula-t-* (OTWF 787)

Uyg. *talulat-* “seçtirmek”

orunug talulatgalı aydı “Yerini seçer seçmez söyledi” (Maitr 118r 23)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tanuklat- “tanık göstermek” < *tanuk+la-t-* (OTWF 787)

Uyg. *tanuklat-* “tanık göstermek”

y(i)me biltürgeli tanuklatgalı “yine bildireli ve tanık göstereli” (AY 389 4,5)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tañlat- “şaşırtmak, hayrete düşürmek” < *tañ+la-t-* (OTWF 787)

Uyg. *tañlat-* “şaşırtmak, hayrete düşürmek” (BT III 368)

Kar. *tañlat-* “şaşırtmak, hayrete düşürmek” (DLT II 358)

Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *tañlat-* “şaşırtmak, hayrete düşürmek” (Sang 163r 15)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

taplat- “saygı göstertmek, lütf ettirmek” < *tap+la-t-* (OTWF 787)

Uyg. *taplat-* “saygı göstertmek, lütf ettirmek”

taplatıp “hürmet ettirip” (Ht IV 1436)

Kar. *taplat-* “saygı göstertmek, lütf ettirmek” (DLT II 341)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

terklet- “koşturtmak, hızlandırmak” < *terk+le-t-* (OTWF 788)

Uyg. *terklet-* “koşturtmak, hızlandırmak” (HamTouen 5 41)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tilet- “diletmek, istetmek” < *tile-t-* (OTWF 788)

Uyg. *tilet-* “diletmek, istetmek”

kut tiletü “kut isteterek” (USp 88 13)

Kar. *tilet-* “diletmek, istetmek” (DLT II 310)

Har. *tilet-* “diletmek, istetmek” (KE 232v 19)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *tilet-* “diletmek, istetmek” (Sang 199v 8)

Osm. *dilet-* “diletmek, istetmek”

yoglat- “cenaze törenini yaptırtmak” < *yogla-t-* (OTWF 795)

Gök. *yoglat-* “cenaze törenini yaptırtmak”

anı yoglatayın “Onun cenaze törenini yaptırayım” (Ton 1 K 7)

Uyg. *yoglat-* “cenaze törenini yaptırtmak”

ışbara bilge küli çorıg yoglat<d>ı “Işbara Bilge Küli Çor’un cenaze törenini yaptırttı” (Küli Çor D 24)

Kelime Eski Türkçeden sonra taranan eserlerde tespit edilemedi.

3.19. -(X)l-

Eklendiği fiile edilgenlik anlamı katar. Eski Türkçede ve daha sonraki dönemlerde işlek olarak kullanılan pasiflik ekidir. Eklendiği fiile hareketi özne yapan değil, yapılan hareketten etkilenen anlamı katar. Ek vokalle biten kelimelere doğrudan, konsonantla biten kelimelere ise araya yardımcı vokal olarak bağlanır.

T. Tekin ekin edilgen çatı eki olduğunu belirtir; *adrıl-* “ayrılmak” < *adır-(i)l-*, *tiril-* “dirilmek” < *tir-(i)l-*, *yubul-* “yuvarlanmak” < *yub-(u)l-* gibi örnekler verir.²⁵⁵

Gabain, *-l-* dönüşlülük yahut edilgenlik ve meçhullük bildirir. *katıl-* “katılmak” < *kat-(i)l-*, *tiril-* “dirilmek” < *tir-(i)l-* gibi örnekler verir.²⁵⁶

Karahanlı Türkçesinde Hacıeminoğlu, hem edilgen hem de dönüşlü fiiller teşkil eder. Türkiye Türkçesinde *-n-* ile yapılan edilgen fiillerin çoğu bu dönemde *-l-* ile yapılmaktadır. *alkal-* “alkışlanmak” < *alka-l-*, *bezel-* “süslenmek” < *beze-l-* gibi örnekler verir.²⁵⁷

Harezm Türkçesinde yine Hacıeminoğlu, fiilden fiil yapan belirsizlik ifadesi bulunan bir ektir. Türk dilinin her sahasında olduğu gibi Harezm sahasında da çok kullanılır. *ezil-* “ezilmek” < *ez-(i)l-*, *karıl-* “karılmak” < *kar-(i)l-* gibi örnekler verir.²⁵⁸

Kıpçak Türkçesinde Karamanlıoğlu, edilgen fiiller yapan ektir. *koşıl-* “koşulmak” < *koş-(i)l-*, *bêril-* “verilmek” < *bêr-(i)l-* gibi örnekler verir.²⁵⁹

Çağatay Türkçesinde Eckmann, bu ekin pasif ve meçhul anlamda fiiller yaptığını belirtir. *bilil-* “bilinmek” < *bil-(i)l-*, *bitil-* “yazılmak” < *biti-l-* gibi örnekler verir.²⁶⁰

Batı Türkçesine geldiğimizde ekin yine pasiflik ve meçhullük ifade ettiğini görmekteyiz.

açıl- “açılmak” < *aç-(i)l-* (OTWF 651)

Uyg. *açıl-* “açılmak”

köñülleri açıldı “Gönülleri açıldı” (TT VI 303)

Kar. *açıl-* “açılmak” (DLT I 193)

Har. *açıl-* “açılmak” (Kutb 3)

Kıp. *açıl-* “açılmak” (Kİ 8)

Çağ. *açıl-* “açılmak” (Sang 31r 14)

Osm. *açıl-* “açılmak”

adrıl- (bk. *adır-l-*)

adrıl- “ayrılmak” < **ad-(i)r-(i)l-* (OTWF 651)

Gök. *adrıl-* “ayrılmak”

bo y(ê)r(i)ñde sub(u)ñda (a)dr(i)lm(a)s(a)r “Bu yerinden ve suyundan ayrılmasa” (BK K 13)

Uyg. *adrıl-, adırıl-, adrul-* “ayrılmak”

adrılı bardı “Ayrılıp vardı” (EDPT 68b)

nızvanılartın neçökin adırılıp barıp “Nızvanılardan niçin ayrılıp varıp” (AY 383 7)

²⁵⁵ Tekin 2000, 95

²⁵⁶ Gabain 1988, 59

²⁵⁷ Hacıeminoğlu 2003, 136

²⁵⁸ Hacıeminoğlu 1997, 141

²⁵⁹ Karamanlıoğlu 1958, 50

²⁶⁰ Eckmann 1988, 47

adrulmuş alkatmış uygur elimiz “Övdüğümüz Uygur elimiz (bizden) ayrılmış” (BT XIII 39 2, 3)

Kar. *adrıl-* “ayrılmak” (DLT I 247)

(Clauson Kuran tefsirinde *ayrıl-* şeklinin de olduğunu belirtiyor. (EDPT 68b)

Har. *adrıl-, ayrıl-* “ayrılmak” (NF 202 14)

Kıp. *ayrıl-* “ayrılmak” (Kİ 27)

Çağ. *ayrıl-* “ayrılmak” (Sang 54v 24)

Osm. *ayrıl-* “ayrılmak”

adrul- (bk. *adrıl-*)

agırlatıl- “ağırlatılmak” < *agırlat-(ı)l-* (OTWF 694)

Uyg. *agırlatıl-* “ağırlatılmak”

bodis(a)t(a)vılg arıg terin kuvrag üze agırlatılur “Bodisatavları temiz ve derin cemiyet üzerinde ağırlatırlar” (ETŞ 76 72)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

agtarıl- “devrilmek” < *agtar-(ı)l-* (OTWF 652)

Uyg. *agtarıl-* “devrilmek”

kemi agtarılur “Gemi devrilir” (İKPÖ XVIII III)

Kar. *agtarıl-, ahtarıl-* “sarsılmak, yere vurulmak” (DLT I 246)

Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *ahtarıl-* “araştırılmak” (Sang 32v 26)

Osm. *akdarıl-, ahtarıl-, aktarıl-* “düşürülmek, başkası tarafından yıkılmak”(TTS 75)

agıl- “sökülmek, yerinden kımıldatılmak, sarsılmak” < *agıl-(ı)l-* (OTWF 652)

Uyg. *agıl-* “sökülmek, yerinden kımıldatılmak, sarsılmak”

manğusın yanılсар matı agılur “yürürken yanılса matı yerinden sökölür” (ETŞ 11 79)

Kar. *agıl-* “yere vurulmak, sarsılmak” (DLT I 246)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

akıl- “akmak, yürümek” < *ak-(ı)l-* (OTWF 653)

Uyg. *akıl-* “akmak, yürümek”

akılmaklıg uguşı okşaşur “(Samsāra’da) yürüme mürekkibi benzeşir” (Üİ 114b 10)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

alıl- “kendisi için almak” < *al-(ı)l-* (OTWF 653)

Uyg. *alıl-* “kendisi için almak”

terke alılmış “hemen almış” (TT VIII 43)

Kar. *alıl-* “kendisi için almak” (KB 782)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise sadece Teleütçede “almak” anlamında *alın-* şeklinde bir kelime vardır. (EDPT 145b)

alkatıl- “övdürülmek, methettirilmek” < *alkat-(ı)l-* (UW 96)

Uyg. *alkatıl-* “övdürülmek, methettirilmek”

öğitilmiş alkatılmış “övdürülmüş” (BT III 72)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

alpal- “savaşçı olmak, alp olmak” < *alpa-l-* (OTWF 653)

Uyg. *alpal-* “savaşçı olmak, alp olmak”

alpalmaklık “savaşçı olmak” (Ht V 4b 7)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

amratıl- “(öğreti vb... şeylerin övdürülerek) sevdirmek” < *amrat-(i)l-* (OTWF 694)

Erdal kelimenin *sevitil-* fiili ile beraber kullanıldığını; ancak şu ana kadar hiçbir sözlükte geçmediğini belirterek, anlam olarak daha çok *ögidil-* fiiline benzediğini söyler ve *amratıl-* fiilinin *amrat-* fiilinin edilgen şekli olmadığını ifade ederek, kelimenin kökenini *amra-til-* şeklinde açıklar. (OTWF 694) Bizce kelime *amrat-* fiilinin edilgen şeklidir. Eski Uygurcada umumiyetle *sevitil-* fiili ile beraber kullanılan fiil anlam olarak “(öğreti vb... şeyleri övdürerek) sevdirmek” anlamında kullanılmaktadır.

Uyg. *amratıl-* “(öğreti vb... şeylerin övdürülerek) sevdirmek”

amratılmış sevitilmiş ay [teñ]ri tilgeni “Ay Tanrı’nın öğretisi övdürülmüş ve sevdirilmiştir” (Laut 37)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

amrıl- “sakinleşmek, sükûnete ermek” < **amır-(i)l-* (OTWF 653)

Uyg. *amrıl-* “sakinleşmek, sükûnete ermek”

altı kaçığ orunlar öçser börtmek öçer... amrılır... “Altı duyu organı sönse, temas sönür, sükûnet bulur” (Maitr 44a 28, 29)

Kar. *amrıl-* “sakinleşmek, sükûnete ermek, yatışmak, (tencere) kaynamak, (insan) soluk almak” (DLT I 249)

Har. *amrıl-* “rahatlamak, sakinleşmek” (KE 74r 17)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

anutul- “hazırlanmak” < *anut-(u)l-* (OTWF 654)

Uyg. *anutul-* “hazırlanmak”

alku ugurlar üze anutulmuş erür “Bütün fırsatlar hazırlanmıştır” (TT VIII G 8)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

arıl- “azalmak, tükenmek, mahvolmak” < **ar-(i)l-* (OTWF 654)

Gök. *arıl-* “azalmak, tükenmek, mahvolmak”

kop (a)nta (a)lk(i)nt(i)g (a)r(i)lt(i)g “Orada hep mahvoldun ve tükendin” (KT G 9)

Göktürkçeden sonra kelime tespit edilemedi.

artil- “(elbise, örtü vb...) üzerine dolamak, atmak” < *art-(i)l-* < *art-(II)* (UW 215)

Uyg. *artil-* “(elbise, örtü vb...) üzerine dolamak, atmak”

kötürgüçi kollarının koltukları altınzun “kollarına ve koltuklarına (örtü) dolansın” (Ernte 111)

Kar. *artil-* “(insan veya hayvan üzerine elbise, heybe vb...) dolamak, yüklemek, sarmak” (DLT I 244)

Kelime Harezmi ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *ardıl-* “(insan veya hayvan üzerine elbise, heybe vb...) dolamak, yüklemek, sarmak” (TTS 186)

asıl-(I) “artmak, çoğalmak” < *as-(i)l-* (OTWF 654)

Uyg. *asıl-* “artmak, çoğalmak”

asilur tarkarmış için aldın oruntaki nizvanıl(a)rığ bululur “Artan aşağı yerdeki klesa’ları uzaklaştırmış olduğu için bağdan uzaklaştırmak *prāpti’si* bulunur” (Üİ 110a 1) Kelime Uygur Türkçesinden sonra “artmak, çoğalmak” anlamlarında tespit edilemedi.

asil-(II) “asılmak” < *as-(i)l-*

Uyg. *asil-* “asılmak”

asilip kalmak söğütke “söğüt ağacına asılıp kalmak” (OTWF s. 654)

Erdal, kelimenin Uygur fragmentleri içerisinde Zieme tarafından yukarıdaki cümlede tespit edildiğini belirtmektedir. (OTWF s. 654)

Kar. *asil-* “asılmak” (DLT I 196)

Har. *asil-* “asılmak” (NF 67 15)

Kıp. *asil-* “asılmak” (Kİ 15)

Çağ. *asil-* “asılmak” (Sang 39v 4)

Osm. *asil-* “asılmak”

aşıl- “çoğalmak, artmak” < *aş-(i)l-* (EDPT 262a)

Uyg. *aşıl-* “çoğalmak, artmak”

aşılur bay bolur “Çoğalır ve zengin olur” (İKPÖ XIII III)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

atal- “(isimle) çağrılmak” < *ata-l-* (OTWF 654)

Uyg. *atal-* “(isimle) çağrılmak”

atın atalmış “İsmiyle çağrılmış” (BT I B 98)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

avutul- “avutulmak” < *avit-(i)l-* (OTWF 654)

Uyg. *avutul-* “avutulmak”

yaratıg üze avutulmuş “Yaratık ile avutulmuş” (TT VIII D 13)

Kelime Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *avutul-* “avutulmak”

ayal- “saygı duymak, hürmet etmek” < *aya-l-* (OTWF 655)

Uyg. *ayal-* “saygı duymak, hürmet etmek”

ayatılıp kötrülüp “saygı duyulup hürmet edilmiş” (HtPar 139 27)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ayatil- “hürmet edilmek” < *ayat-(i)l-* (UW 299)

Uyg. *ayatil-* “hürmet edilmek”

ayatılıp “saygı gösterilip” (TT VIII 12)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ayturul- “söyletilmek” < *aytur-(u)l-* (UW 316)

Uyg. *ayturul-* “söyletilmek”

ayturulmuş üt “söyletilmiş nasihat” (ETŞ 13 167)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

baglal- “bağlanmak” < *bagla-l-* (OTWF 655)

Uyg. *baglal-* “bağlanmak”

üküş ilig tudug üze bekürü bağlalıp “birçok hükümdar ve rehine sıkıca bağlanıp”
(ETŞ 13 150)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bal- “bağlanmak” < *ba-l-* (OTWF 655)

Uyg. *bal-* “bağlanmak”

ol koşulmuş balmış tēp “o koşulmuş, bağlanmış deyip” (Üİ 106b 5)

Kar. *bal-* “bağlanmak” (DLT II 27)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

barıl- “varılmak” < *bar-(ı)l-* (OTWF 655)

Uyg. *barıl-* “varılmak”

barılmış “varılmış” (TT VIII A 16)

Kar. *barıl-* “varılmak” (DLT II 130)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *varıl-* “varılmak”

basıl- “basılmak, ezilmek” < *bas-(ı)l-* (OTWF 655)

Uyg. *basıl-* “basılmak, ezilmek” (BT III 135)

Kar. *basıl-* “basılmak, ezilmek” (KB 2711)

Har. *basıl-* “basılmak, ezilmek” (NF 174 13)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *basıl-* “basılmak, ezilmek” (Sang 122r 17)

Osm. *basıl-* “basılmak, ezilmek”

basıtıl- “ezdirilmek” < *basıt-(ı)l-* (OTWF 694)

Uyg. *basıtıl-* “ezdirilmek”

erİNç emgekke basıtılmışlarıg “sefalet ve eziyet ile ezilmişleri” (ETŞ 10 68)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

batıl- “gömülmek” < *bat-(ı)l-* (OTWF 655)

Uyg. *batıl-* “gömülmek”

toz toprakka batılıp “toz toprağa gömülüp” (TT III 27)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bedizel- “donatılmak, bezetilmek” < *bedize-l-* (OTWF 655)

Uyg. *bedizel-* “donatılmak, bezetilmek”

irakdın bedizelgey “uzaktan donatılacak” (Ht VII 6b 17)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

beklel- “beklenmek” < *bekle-l-* (OTWF 655)

Uyg. *beklel-* “beklenmek”

beklelmiş erserler “beklenmiş iseler” (AY 117 13)

solalmış beklelmiş “Kilitlenmiş ve bekletilmiş” (BT II 1162)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bıçıl- “biçilmek, kesilmek” < *bıç-(ı)l-* (OTWF 655)

Uyg. *bıçıl-* “biçilmek, kesilmek”

siñirim tamu[rım barça bıçıl]mış “Sinirim damarım hep kesilmiş” (DKPAMp 1133)

Kar. *bıçıl-* “biçilmek, kesilmek” (DLT II 122)
Kelime Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.
Çağ. *bıçıl-* “biçilmek, kesilmek” (Sang 144r 5)
Osm. *biçil-* “biçilmek, kesilmek”

bışrunul- “olgunlaşmak, öğrenmek” < *bışrun-(u)l-* (OTWF 656)
Uyg. *bışrunul-* “olgunlaşmak, öğrenmek”
bışrunulmuş erser “olgunlaşmış ise” (TT VIII B 9)
bölük üze bışrunultı “Bölük üzerinde olgunlaştı” (TT VIII C 17)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bilil- “bilinmek” < *bil-(i)l-* (OTWF 656)
Uyg. *bilil-* “bilinmek”
y(i)me ök bililür “Yine bilinir” (Üİ 109a 5)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bitil- “yazılmak” < *bit-(i)l-* (OTWF 656)
Uyg. *bitil-* “yazılmak”
bitilmiş boltı “Yazılmış oldu” (M I 25 4)
Kar. *bitil-* “yazılmak” (DLT II 119)
Har. *bitil-* “yazılmak” (Kutb 34)
Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.
Çağ. *bitil-* “yazılmak” (Sang 373 14)
Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

bodul- “bağlanmak, yapışıp kalmak” < *bod-(u)l-* (OTWF 656)
Uyg. *bodul-* “bağlanmak, yapışıp kalmak”
amranmakka bodulmakdın öñi üdrülmişl(e)r erser “ihtirasa yapışıp kalmaktan uzaklaşmışlar ise” (Üİ 98b 9)
mēñisine bodulmuş men “Mutluluğuna bağlanmışım” (Hüen-ts 290)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

boşnul- “kurtulmak” < *boşun-(i)l-* (OTG 241)
Uyg. *boşnul-* “kurtulmak”
yagıda boşuna boşuniltım “Düşmandan kurtulup rahatladım” (Ş D 7)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

boşul- “kurtulmak” < *boş-(u)l-*
Uyg. *boşul-* “kurtulmak”
bolmuş üdte boşulgalı “o zamanda kurtulalı” (Abhi 1009)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bölül- “bölünmek” < *böl-(ü)l-* (OTWF 656)
Uyg. *bölül-* “bölünmek”
andakı sav bölülüp üç bolur “Ondaki söz bölünüp üç olur” (Üİ 126a 2)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bulgal- “bulanmak” < *bulga-l-* (OTWF 656)
Uyg. *bulgal-* “bulanmak”

könülleri bulgalıp “gönülleri bulanıp” (Wernke 433)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bulgatıl- “bulandırılmak” < *bulgat-(i)l-* (OTWF 656)

Uyg. *bulgatıl-* “bulandırılmak”

örletgeli bulgatılğalı “sinirlendirerek, bulandırarak” (TuoLouNi 187)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bulul- “bulunmak, elde edilmek” < *bul-(u)l-* (OTWF 656)

Uyg. *bulul-* “bulunmak, elde edilmek”

toyın tüşi bululmuş erür “Rahibin düşü yerine getirilmiş” (TT VIII 6 48)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

buşrul- “üzülmek, karamsar olmak” < *buşur-(u)l-* (OTWF 657)

Uyg. *buşrul-* “üzülmek, karamsar olmak”

et’özim busanur buşrulur “Vücudum umutsuzluğa düşer ve üzülür” (AY 624 16)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

buzul- “bozulmak” < *buz-(u)l-* (OTWF 657)

Uyg. *buzul-* “bozulmak”

ed tavar kentü artayur buzulur “Mal mülk kendisi artarak bozulur” (Maitr 3 3)

Kar. *buzul-* “bozulmak” (DLT II 131)

Har. *buzul-* “bozulmak” (NF 264 12)

Kıp. *buzul-* “bozulmak” (Kİ 30)

Çağ. *buzul-* “bozulmak” (Sang 133v 13)

Osm. *bozul-* “bozulmak”

büksül- “yarılmak, çatlamak” < *büküs-(i)l-* (OTWF 657)

Uyg. *büksül-* “yarılmak, çatlamak”

bo yürekim yarılıp бүксүлүп “bu yüreğim yarılıp” (AY 626 23)

Kar. *büksül-* “yarılmak, çatlamak” (DLT II 229)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bükül- “bükülmek” < *bük-(ü)l-* (OTWF 657)

Uyg. *bükül-* “bükülmek”

ulug karı bükülmiş et’özin “pek ihtiyar ve beli bükülmüş vücudu için” (Maitr 12 17)

Kar. *bükül-* “bükülmek” (DLT II 132)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *bügel-, bögül-* “bükülmek” (Kİ 35, Tuh 6b 13)

Çağ. *bükül-* “bükülmek” (Sang 137r 22)

Osm. *bükül-* “bükülmek”

bürtül- “temas edilmek, dokunulmak” < *bürt-(ü)l-* (OTWF 657)

Uyg. *bürtül-* “temas edilmek, dokunulmak”

ol yarukka bürtülüp “o ışığa temas edilip” (Maitr 63 14)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bütürül- “bitirilmek, yapılmak, yerine getirilmek” < *bütür-(ü)l-* (OTWF 657)

Uyg. *bütürül-* “bitirilmek, yapılmak, yerine getirilmek” (BuddhStab I 16)

Kelime tarihi lehçelerde tespit edilemedi.

Osm. *bitiril-* “bitirilmek, yapılmak, yerine getirilmek”

çigil- “dügümlemek” < *çiğ-(i)l-* (EDPT 415a)

Uyg. *çigil-* “dügümlemek”

mañıgı çigilip “sesi düğümленip” (Abhi 1009)

Kar. *çigil-* “dügümlemek” (DLT II 134)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

çomrul- “(yere) çökülmek” < *çomur-(u)l-* (OTWF 657)

Uyg. *çomrul-* “(yere) çökülmek”

alku tunıglarka çomrulguluk batguluk orun “bütün canlılar (için) çökülen, batılan yer” (Abhi 1104)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

çözül- “çözülmek” < *çöz-(ü)l-* (OTWF 658)

Uyg. *çözül-* “çözülmek”

üzüksüz tüşer çözülüp “Çözülüp aralıksız düşer” (AY 554 21)

Karahanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Har. *çözül-* “çözülmek” (ME 129 3)

Çağ. *çözül-* “çözülmek” (Sang 213r 6)

Osm. *çözül-* “çözülmek”

egril- “eğrilmek, bükülmek” < *egir-(i)l-* (OTWF 658)

Uyg. *egril-* “eğrilmek, bükülmek” (Maitr 12v 9)

Kar. *egril-* “eğrilmek, bükülmek” (DLT I 248)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *egril-* “eğrilmek, bükülmek”

Kelime “eğrilmek” anlamında **Az.** *eyril-*, **Tkm.** *egril-*, **Kzk.** *iyiril-*, **Kır.** *iyiril-*, **Hak.** *iril-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 114b)

eñil- “eğilmek” < *eñ-(i)l-* (UW 384)

Uyg. *eñil-* “eğilmek”

y(i)me çökutip eñilip “yine çöküp eğilip” (Abhi H 33b 8)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ëritil- “eleştirilmek, yerilmek” < *ërit-(i)l-* (OTWF 658)

Uyg. *ëritil-* “eleştirilmek, yerilmek”

ançulayu kelmiş üze ëritilmiş “Bunun gibi gelmiş ve (bunun) üzerine eleştirilmiş” (BT III 645)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ërpel- “biçilmek, yontulmak, törpülenmek” < *ërpe-l-* (OTWF 659)

Uyg. *ërpel-* “biçilmek, yontulmak, törpülenmek”

ërpelgölük “biçilecek (odun)” (TT VIII G 61)

Kar. *ërpel-* “biçilmek, yontulmak, törpülenmek” (DLT I 244)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ēsil-(I) “azalmak, eksilmek” < *ēs-(i)l- (OTWF 658)

Uyg. *ēsil-* “azalmak, eksilmek”

kutları buyanları ēsilip “kutları, dini kazançları azalıp” (Maitr 109 10, 11)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ēsil-(II) “ezilmek” < *ēs-(i)l-*

Uyg. *ēsil-* “ezilmek”

ēsilü turur bodunug bokunug “Millet ezilip durur” (DKPAMp 46)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ēşidil- “işitmek” < *ēşid-(i)l-* (OTWF 658)

Uyg. *ēşidil-* “işitmek”

atı ēşidilmiş “Adı işitilmiş” (M I 26 27)

Kar. *ēşidil-*, *ēştil-* “işitmek” (DLT I 246)

Har. *ēşitil-* “işitmek” (NF 272 17)

Kelime Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *ēşitil-* “işitmek” (Sang 106r 29)

Osm. *ēşitil-* > *işitil-* “işitmek”

eşil-(I) “eşilmek, kazanmak” < *eş-(i)l-* (OTWF 658)

Uyg. *eşil-* “eşilmek, kazanmak”

eşilü birikü “eşilip birikerek” (DKPAMp 43)

Kar. *eşil-* “eşilmek, kazanmak” (DLT I 197)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *eşil-* “eşilmek, kazanmak”

eşil-(II) “(un, tuz vb...) dökülmek” < *eş-(i)l-*

Uyg. *eşil-* “(un, tuz vb...) dökülmek”

eşi<lü>r “(tuz) dökülür” (BT XIII 17 12)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ētil- “yapılmak, edilmek” < *ēt-(i)l-* (EDPT 56b)

Uyg. *ētil-* “yapılmak, edilmek”

tört erdinin ētil[miş] “Dört mücevher teçhiz edilmiş” (Maitr 31 10)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *ētil-* “yapılmak, edilmek” (Sang 94r 17)

Osm. *ēdil-* “yapılmak, edilmek”

etizil- “(kopuz) çalınmak” < *etiz-(i)l-* (OTWF 658)

Uyg. *etizil-* “(kopuz) çalınmak”

etizilmiş teñridem oyun üni “(kopuz) çalınmış, ilahi oyun (oyunmuş)” (Buddhav H 89)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ēvril- “dönmek” < *ēvir-(i)l-* (OTWF 659)

Uyg. *ēvril-* “dönmek”

atkanıp közüñür ödüğ ēvrilür “Görünen zamandaki nesnelere algılayıp döner” (ÜI 119a 10)

Kar. *ēvrül-* “dönmek” (DLT I 248)

Har. *ëvrül-* “dönmek” (Kutb 23)
Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.
Çağ. *ëvrül-* “dönmek” (Sang 118v 29)

ıdıł- “gönderilmek” < *ıd-(i)l-* (EDPT 56b)

Uyg. *ıdıł-* “gönderilmek”
ıdılmakı bolur “gönderilmek olur” (TT VIII A 29)
Kar. *ıdıł-* “gönderilmek” (DLT I 194)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ırgal- “sallanmak” < *ırga-l-* (OTWF 660)

Uyg. *ırgal-* “sallanmak”
ıgaçlar ırgalur “Ağaçlar sallanır” (AY 621 5)
Kar. *ırgal-* “sallanmak” (DLT I 249)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise *ırgal-* “sallanmak” anlamında sadece Kırgız Türkçesinde bulunmaktadır. (EDPT 217b)

ısrıtl- “ısırtılmak” < *ısrıt-(i)l-* (OTWF 695)

Uyg. *ısrıtl-* “ısırtılmak”
ıçgekler üze ısrıtlmak “Şeytanlara ısırtılmak” (ETŞ 10 67)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ıgidil- “beslenmek, büyütülmek” < *ıgid-(i)l-* (OTWF 660)

Uyg. *ıgidil-* “beslenmek, büyütülmek”
ogul teg ıgidilip “oğul gibi büyütülüp” (TT VIII 19 20)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

imlel- “işaret edilmek, gösterilmek” < *imle-l-* (EDPT 161b)

Uyg. *imlel-* “işaret edilmek, gösterilmek”
suv üze imlelmiş “Su üzerine yazılmış (işaret edilmiş)” (Abhi 1115)
Kar. *imlel-* “işaret edilmek, gösterilmek”
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

irkil- “toplanmak, yığılmak” < *irk-(i)l-* (OTWF 661)

Uyg. *irkil-* “toplanmak, yığılmak”
irkilü kelmiş “toplanarak gelmiş” (ETŞ 10 65)
Kar. *irkil-* “toplanmak, yığılmak” (DLT I 249)
Har. *irkil-* “toplanmak, yığılmak” (Kutb 60)
Kıp. *irkil-* “toplanmak, yığılmak” (Kİ 11)
Osm. *irkil-* “toplanmak, yığılmak” (TTS 2092)

itil- “itilmek” < *it-(i)l-* (EDPT 56b)

Uyg. *itil-* “itilmek”
yürekin tarta alıp otka i[ti]lsünler “Yüreğini çekip alarak ateşe itilsinler” (DKPAM 3132)
Kar. *itil-* “itilmek” (DLT II 139)
Kelime Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde tespit edilemedi.

Çağ. *yitil-* “itilmek” (Sang 94r 17)

Osm. *itil-* “itilmek”

kadril- “bükülmek, eğilmek, burulmak” < *kadır-(i)l-* (OTWF 661)

Uyg. *kadril-* “bükülmek, eğilmek, burulmak”

oñaru tegzinü kadrılı kayıp “iyileştirerek, ulaştırarak, bükülerek kayıp” (MaitrGeng 7a 5)

Kar. *kağril-* “bükülmek, eğilmek, burulmak” (DLT II 235)

Har. *kayril-* “bükülmek, eğilmek, burulmak” (ME 158 7)

Kıp. *kayril-* “bükülmek, eğilmek, burulmak” (TZ)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kagrul- ~ **kagurul-** “kavrulmak” < *kagur-(u)l-* (OTWF 661)

Uyg. *kagrul-* ~ *kagurul-* “kavrulmak”

kagurulgay ör<t>engey otlug [tamu] içinte “Ateşle dolu cehennem içinde kavrulacaksınız” (M III 6 6)

Kar. *kagrul-* “kavrulmak” (DLT II 235)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra *kagrul-* ~ *kagurul-* şeklinde bulunmamaktadır. Eski Türkçede ve Karahanlı Türkçesinde *kavril-* ve *kagrul-* ~ *kagurul-* şekilleri yan yana kullanılmaktadır. Karahanlı Türkçesinden sonra *kavrul-* fiili kullanılmaktadır.

kamil- “yere yıkılmak, düşmek” < *kam-(i)l-* (OTWF 661)

Uyg. *kamil-* “yere yıkılmak, düşmek”

tagda kamılmış “Dağda düşmüş” (IB 12)

tınsırap kamılıtlar “çıldırıp yere yığıldılar” (AY 619 18)

Kar. *kamil-* “yan yatmak, düşmek” (DLT II 135)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

karıl- “karışmak, karılmak, karıştırılmak” < *kar-(i)l-* (OTWF 662)

Uyg. *karıl-* “karışmak, karılmak, karıştırılmak”

ed tavar barça tolp karılsar “mal mülk hep birbirine karıştırılsa” (Maitr 1 14)

Kar. *karıl-* “karışmak, karılmak, karıştırılmak” (DLT II 134)

Har. *karıl-* “karışmak, karılmak, karıştırılmak” (ME 4 5)

Kıp. *karıl-* “karışmak, karılmak, karıştırılmak” (Tuh 6b 13)

Osm. *karıl-* “karışmak, karıştırılmak” (TTS 2300)

Kelime çağdaş lehçelerde “karışmak, karıştırılmak” anlamlarında Türkiye Türkçesinde *karıl-*, **Tkm.** *garıl-*, **Özb.** *karıl-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 658b)

katıl- “katılmak, karışmak” < *kat-(i)l-* (OTWF 662)

Uyg. *katıl-* “katılmak, karışmak”

kan süsi [birle k]atılıtm “Han’ın askeri ile karışım” (Ş K 7)

Kar. *katıl-* “katılmak, karıştırılmak” (KB 2252)

Har. *katıl-* “eziyet etmek, katılmak” (KE 74r 3)

Kıp. *katıl-* “katılmak” (Kİ 73)

Çağ. *katıl-* “katılmak, karışmak” (Sang 266r 22)

Osm. *katıl-* “katılmak, erkek hayvanı dişi hayvanlar içerisine bırakmak” (TTS 2348)

kavril- “kavrulmak” < *kavır-(i)l-* (EDPT 612b)

Uyg. *kavril-* “kavrulmak”

oymaz kavrulmaz kut “solmaz kavrulmaz kut” (Maitr 28 12)

Kar. *kavrul-* “kavrulmak” (KB 119)

Harezmi Türkçesinde “kavrulmak” anlamında *kavrul-* fiili tespit edilemedi; ancak ME’de “yapışmak, birleşmek” anlamında *kavrul-* fiili tespit edildi. (ME 142 2)

Kıp. *kavrul-* “kavrulmak” (Tuh 7a 1)

Çağ. *kavrul-* “kavrulmak” (Sang 278v 23)

Osm. *kavrul-* “kavrulmak”

kavzatıl- “sıkıştırılmak” < *kavzat-(i)l-* (OTWF 695)

Uyg. *kavzatıl-* “sıkıştırılmak”

yağı yavlak üze kavzatılmışlar “düşmanı (sarıp) sıkıştırmışlar” (TT VIII A 31)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kêdil- “giyilmek” < *kêd-(i)l-* (OTWF 662)

Uyg. *kêdil-* “giyilmek”

kêdilip “giyilip” (M I 18 3)

ton üze ton kêtildi “Elbise üzerine elbise giyildi” (TT I 149)

Kar. *kêdil-* “giyilmek” (DLT II 136)

Har. *kêdil-* “giyilmek” (ME 159 1)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *kêyil-* “giyilmek” (Sang 302r 1)

Osm. *giyil-* “giyilmek”

kemişil- “atılmak, fırlatılmak” < *kemiş-(i)l-* (OTWF 663)

Uyg. *kemişil-* “fırlatılmak, atılmak”

tüşülüp kemişilip “düşülüp fırlatılıp” (ÜI 120a 2)

Kar. *kemişil-* “fırlatılmak, atılmak” (TİKT 36/ 59b1)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *kemişil-*, *kemişül-* “fırlatılmak, atılmak” (CC 125 40)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

keñürül- “genişletilmek, yayılmak” < *keñür-(ü)l-* (OTWF 664)

Uyg. *keñürül-* “genişletilmek, yayılmak”

atı küsi keñürülmiş erti “Adı şanı yayılmıştı” (Ht VII 15b 14, 15)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

keril- “gerilmek, uzatılmak, çekilmek” < *ker-(i)l-* (OTWF 663)

Uyg. *keril-* “gerilmek, uzatılmak, çekilmek”

kerilip töpün yükünür men “gerilip secdeye kapanırım” (BT XIII 12 26)

Kar. *keril-* “gerilmek, uzatılmak, çekilmek” (DLT II 136)

Har. *keril-* “gerilmek” (KE 67v 13)

Kıp. *keril-* “gerilmek, uzatılmak, çekilmek” (KK 61 15)

Çağataycada kelime tespit edilemedi.

Osm. *geril-* “gerilmek, uzatılmak, çekilmek”

kesil- “kesilmek” < *kes-(i)l-* (OTWF 663)

Uyg. *kesil-* “kesilmek”

üzülüp kesilip “kesilip koparılp” (U III 60 5)

Kar. *kesil-* “kesilmek” (KB 227)

- Har.** *kesil-* “kesilmek” (Kutb 95)
Kıp. *kesil-, kesin-* “kesilmek” (BM 33v)
Çağ. *kesil-* “kesilmek” (Sang 314v 7)
Osm. *kesil-* “kesilmek”

kevil- “zayıflamak” < *kev-(i)l-* (OTWF 663)

Uyg. *kevil-* “zayıflamak”

küçim küsünim kevilü tüketdi “Gücümü kuvvetimi zayıflatarak tüketti” (Hüen-ts 2071)

Kar. *kevil-* “zayıflamak” (DLT II 137)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kııl- “yapılmak, edilmek” < *kıl-(i)l-* (OTWF 664)

Yardımcı fiil görevindeki kıl- fiilini pasif yapmaktadır.

Uyg. *kııl-* “yapılmak, edilmek” (TT VIII A 16)

Kelime Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *kııl-* “yapılmak, edilmek” (Sang 298v 3)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

kırıl- “ölmek, kırılmak” < *kır-(i)l-* (OTWF 664)

Uyg. *kırıl-* “ölmek, kırılmak”

erte kırılı teginmiş “daha sonra öterek (oraya) ulaşmış” (AY 638 18)

ertmiş kırılmış ög kaç aka ini kız kelinlerimiz “Babamız, annemiz, ağabeyimiz, küçük kız kardeşimiz ve gelinlerimiz (yola) devam etmiş ve giderken ölmüşler” (BuddhStab II 20)

Kelime Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde “ölmek, kırılmak” anlamında tespit edilemedi.

Kıp. *kırıl-* “ölmek, kırılmak” (Kİ 70)

Çağ. *kırıl-* “ölmek, kırılmak” (Sang 294r 13)

Osm. *kırıl-* “ölmek, kırılmak” (TTS 2508)

kırşal- “(taş vb...) değmek, değip sıyırmak” < *kırşa-l-* (OTWF 664)

Uyg. *kırşal-* “(taş vb...) değmek, değip sıyırmak”

adaki tayıp sürçüp yotası ançak(i)ya kırşaltı “Ayağı (kayıp) düşüp, bacağı sıyrıldı” (Ht X 504)

Kar. *kırşıl-* “(taş vb...) değmek, değip sıyırmak” (DLT II 234)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kısıl- “kısılmak” < *kıs-(i)l-* (OTWF 664)

Uyg. *kısıl-* “kısılmak” (TT IV P 15)

Kar. *kısıl-* “kısılmak” (DLT II 135)

Kelime Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde tespit edilemedi.

Çağ. *kısıl-* “kısılmak” (Sang 297r 5)

Osm. *kısıl-* “kısılmak”

kıyıl- “aşağı eğilmek, kesilmek” < *kıy-(i)l-* (OTWF 665)

Uyg. *kıyıl-* “aşağı eğilmek, kesilmek”

bakşımızın kıyılı “Bakşımızın kafası kesildi” (Hüen-ts 1887)

Kar. *kıyıl-* “inmek, geçmek, (ağaç) kıyılmak, (sözden) dönmek” (DLT III 190)

kişenlel- “bağlanmak” < *kişenle-l-

Uyg. *kişenlel-* “bağlanmak”

nıznvanı kılınçlıg kişen üze kişenlelmişler “İhtiraslı davranışları (nedeniyle) bağ ile bağlanmışlar” (Abhi 1011)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kizlel- “gizletilmek, örtülmek” < *kizle-l-*

Uyg. *kizlel-* “gizletilmek, örtülmek”

ulatu ada tudalıg adruklar üze kizlelmiş “Bütün tehlikeli ve korkunç şeylerden gizlenmişler” (Abhi 3885)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kizletil- “gizletilmek” < *kizlet-(i)l-* (OTWF 695)

Uyg. *kizletil-* “gizletilmek”

ed tavar ... karanju üze kizletilip “mal mülk ... karanlık bir yere gizletilip” (UigFalt 111)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kodul- “koyulmak, bırakılmak” < *kod-(u)l-* (EDPT 602a)

Uyg. *kodul-* “koyulmak, bırakılmak”

köziñe karakıña kan kodulup “gözüne ve göz bebeğine kan oturup” (DKPAM 321)

Kar. *koğul-* “koyulmak, bırakılmak” (TİKT 29 / 11b 2)

Har. *koğul-*, *koyul-* “koyulmak, bırakılmak” (NF 239 13, ME 17 1)

Kıp. *koyul-* “koyulmak, bırakılmak” (Kİ 77)

Çağ. *koyul-* “koyulmak, bırakılmak” (Sang 292r 21)

Osm. *koyul-* “koyulmak, bırakılmak”

kogrul- “kavrulmak” < *kogur-(u)l-*

Uyg. *kogrul-* “kavrulmak”

etleri yinleri kogrulup “etleri tenleri kavrulup” (DKPAMp 610)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

konul- “yerleşmek” < *kon-(u)l-*

Gök. *konul-* “yerleşmek”

k(a)m(u)k b(a)l(i)k<k>a t(e)gd(i)m kon(u)lt(u)m “Bütün şehre değdim, yerleştim” (Ong 9)

Kelime Göktürkçeden sonra tespit edilemedi.

koñrul- “yerinden koparılmak, kımıldatılmak” < *koñur-(u)l-* (OTWF 665)

Uyg. *koñrul-* “yerinden koparılmak, kımıldatılmak”

azıg tişleri ağızında koñurulup tişer bolur “Azı dişleri ağızında yerinden kopup çıkacakmış gibi olur” (AY 620 19, 20)

Kelime Karahanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

Har. *koñrul-* “yerinden koparılmak, kımıldatılmak” (KE 229v 9)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

koñurul- (bk. *koñrul-*)

koşul- “bağlanmak, katılmak, birleşmek, toplanmak” < *koş-(u)l-* (OTWF 665)
Uyg. *koşul-* “bağlanmak, katılmak, birleşmek, toplanmak”
ol koşulmuş balmış tēp “o (şir) koşulmuş ve bağlanmış diyerek” (Üİ 106b 5)
Kar. *koşul-* “birleşmek, katılmak, tertip etmek” (DLT II 35)
Har. *koşul-* “şart tutulmak, kararlaştırılmak” (KE 110r 19)
Kıp. *koşul-, koşul-* “şart koşulmak, birleştirmek, eklenmek” (Kİ 72)
Çağ. *koşul-, koşuş-* “bağlamak, birleştirmek, kararlaştırmak” (Sang 278v 28)

költil- “gölgeletilmek, örtülmek” < *kölit-(i)l-*
Uyg. *költil-* “gölgeletilmek, örtülmek”
altun [ön]lüg kırtışınıñ öñi kölitlip yarumaz boltukda “altın renkli yüz rengini gölgeletip yüzündeki parlaklığı parlamaz hale geldiğinde” (Ht VI 1569)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kömül- “gömülmek” < *köm-(ü)l-* (OTWF 665)
Uyg. *kömül-* “gömülmek”
amarıları uzun turkaru kentü saçlarında kömülüp içtin sıñar kurt kavşayu yıdıyu sasıyu kelirler “Bazıları hep kendi saçları arasına gömülüp içlerinde kurtlar kaynaştığı halde pis kokular yayarak gelirler” (Maitr 74 6-9)
Kar. *kömül-* “gömülmek” (KB 5710)
Har. *kömül-* “gömülmek” (ME 159 5)
Kıp. *kömül-* “gömülmek” (CC 148 9)
Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.
Osm. *gömül-* “gömülmek”
Kelime çağdaş lehçelerde Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde *gömül-* “gömülmek” şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 722b)

köntül- “(yerinden) doğrulmak, kalkmak” < *könt-(ü)l-* ~ *könit-(ü)l-* (OTWF 665)
Uyg. *köntül-* “(yerinden) doğrulmak, kalkmak”
otlar üze emlep köntülmeser “otlar üzerine (yatırıp) tedavi edip, (yerinden) doğrulmasa” (TuoLuoNi 123)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

körül- “görülmek” < *kör-(ü)l-* (OTWF 666)
Uyg. *körül-* “görülmek”
anılayu ok körülür “O, ok gibi görülür” (Abhi 2349)
Kar. *körül-* “görülmek” (DLT II 136)
Har. *körül-* “görülmek” (ME 39 7)
Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.
Osm. *körül-* “görülmek”

köşitil- “engellenmek” < *köşit-(i)l-* (OTWF 666)
Uyg. *köşitil-* “engellenmek”
köşitilmiş kértü tözlüg tınlag oğlanlarınıñ “engellenmiş gerçek cevherli canlılar oğlanlarının” (Abhi 2349)
nızvanları üze köñülleri köşitilip “gönülleri ihtirasla engellenip” (OTWF s. 666)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kötrül- “yükseltmek, yüceltmek” < *kötür-(ü)l-* (OTWF 666)

Uyg. *kötrül-* “yükseltmek, yüceltmek”

atı kötrülmüşke inçe tēp “adı yüceltilmişe şöyle diyip” (Üİ 103b 14)

Kar. *kötrül-* “yükseltmek, kaldırmak” (TİKT 390)

Har. *kötrül-* “yükseltmek, kaldırmak” (Kutb 104)

Kıp. *kötürül-* “yükseltmek, kaldırmak” (CC 75 6)

Kelime Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *götürül-, götürül-* “yukarı kaldırmak, kaldırılmak, toplamak” (TTS 1786)

Kelime arkaik olarak *göteril-* “kaldırmak, yükseltmek” anlamlarında sadece Türkmen Türkçesinde bulunmaktadır.

kuçul- “kucaklanmak” < *kuç-(u)l-* (OTWF 666)

Uyg. *kuçul-* “kucaklanmak”

koyinta kuçılmışıg “kucağında taşınmışız” (TT VIII D 11)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kudul- “(kan) bürümek, fişkırmak, kaplamak” < *kud-(u)l-* (OTWF 666)

Uyg. *kudul-* “(kan) bürümek, fişkırmak, kaplamak”

közine karakiña kan kudulup “gözüne ve gözbebeğine kan fişkırip” (U IV 32)

Kelime Karahanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

Har. *kuyul-* “(kan) akmak, dökülmek” (ME 182 2)

Kıp. *koyul-* “(ilaç) dökmek” (Kİ 77)

Çağ. *kuyul-* “(kan) akmak, dökülmek” (Sang 292r 21)

Osm. *koyul-* “akmak, dökülmek” (TTS 2684)

kurul- “kurutulmak” < *kurı-l-* (OTWF 666)

Uyg. *kurıl-* “kurutulmak”

bo et'özümün kurultaçı “bu vücudum kurutulacak” (BuddhUig II 183)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kuşatıl- “kuşatılmak” < *kuşat-(ı)l-* (OTWF 695)

Uyg. *kuşatılmak* “kuşatılmak”

kuşatılı yüz miñ koldı sanınça yoçan “Nice nice yüzbinler sayısınca yojana ile kuşatılarak” (ETŞ 9 19)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kurul- “bozulmak, tahrip edilmek” < *kur-(u)l-* (EDPT 659a)

Uyg. *kurul-* “bozulmak, tahrip edilmek”

ol kurulmuş örletmiş “O bozulmuş ve hiddetlenmiş” (Üİ 122b 5)

Kar. *kurul-* “bozulmak, tahrip edilmek; (yay) kurulmak” (DLT II 134)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra Eski Türkçedeki “bozulmak, tahrip edilmek” anlamında tespit edilemedi, bu dönemden sonra kelime “(yay vb...) kurulmak, oturmak” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

kutadturul- “kut verdirilmek, saadet verdirilmek” < *kutadtur-(u)l-* (OTWF 667)

Uyg. *kutadturul-* “kut verdirilmek, saadet verdirilmek”

kutadturulmuşın sakınıp “kut verilmiş düşünüp” (USp 103 23)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kuşrul- “kurtulmak” < *kurt-(u)l-* (OTWF 667)

- Uyg.** *kuşrul-*, *kurtul-* “kurtulmak”
ozmuş kuşrulmuş “Kurtulmuş” (Üİ 107a 12)
kurtulmak boşunmak “kurtulmak” (EDPT 650a)
- Kar.** *kurtul-* “kurtulmak” (DLT II 223)
- Har.** *kurtul-*, *kutul-* “kurtulmak” (Kutb 145)
- Kıp.** *kutul-*, *kurtul-* “kurtulmak” (Kİ 70, Tuh 37a 13)
- Çağ.** *kutul-*, *kurtul-* “kurtulmak” (Sang 274v 4)
- Osm.** *kurtul-* “kurtulmak”

kutsıratıl- “kutsallaştırılmak” < *kutsırat-(i)l-* (OTWF 667)

- Uyg.** *kutsıratıl-* “kutsallaştırılmak”
yana kutsıratılmış “yine kutsallaştırılmış” (ETŞ 10 67)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

küdüürül- “korunmak, gözetlenmek” < **küdüür-(ü)l-*

- Uyg.** *küdüürül-* “korunmak, gözetlenmek”
küyürülmedük üdte “gözetlenmeyen zamanda” (Abhi H 26v 14)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kükül- “(birinin ismi) bilinmek” < *kük-(ü)l-* (OTWF 668)

- Uyg.** *kükül-* “(birinin ismi) bilinmek”
tözüdin kükülmüş “(Onun) adı asaletinden (dolayı) bilinmiş” (BT XIII 20 39)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

küel- “övülmüş” < *küle-l-* (OTWF 668)

- Uyg.** *küel-* “övülmüş”
küelmiş kötrülmüş köni nom “övülmüş, yükseltilmiş doğru öğreti” (UW 143)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kületil- “övdürtülmek” < *kület-(i)l-* (OTWF 695)

- Uyg.** *kületil-* “övdürtülmek”
kületilmiş kötrülmüş “övdürtülmüş, yükseltilmiş” (BT XIII 13 18)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

küzedil- “korunmak, gözetlenmek” < *küzed-(i)l-* (OTWF 668)

- Uyg.** *küzedil-* “korunmak, gözetlenmek”
alku kumb(a)ntı kuvra[ğı] üze küzedilip “bütün su perileri cemaati korunup” (OTWF 668)
- Kar.** *küdezil-* “korunmak, gözetlenmek” (KB 176)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

moymal- “şaşırmak” < *moyma-l-* < *moyum* (EDPT 773a)

- Uyg.** *moymal-* “şaşırmak”
monlamışlarka aç a yada sözleyür erti “Şaşırmışlara konuşuyordu” (Hüen-ts 34)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

nomlal- “vaaz edilmek” < *nomla-l-* (OTWF 668)

- Uyg.** *nomlal-* “vaaz edilmek”

nomlalmış “vaaz edilmiş” (Maitr 88v 15)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

nomlatıl- “vaaz ettirilmek” < *nomlat-(i)l-* (OTWF 696)

Uyg. *nomlatıl-* “vaaz ettirilmek”
nomlatılmış “vaaz ettirilmiş” (AY 683 23)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

oñal-, oñul- “hastalıklardan kurtulmak, tedavi olmak” < **oñ-(u)l-*

Clauson kelimenin *oñal-, oñul-* biçiminde iki şekilde de görüldüğünü; ancak *oñul-* fiilinin daha fazla görüldüğünü belirterek, kelimenin etimolojisini de **oña-* fiilinden getirmektedir. (EDPT 185b) DTS’de de hem *oñal-* hem de *oñul-* fiilinin kökeni *oñ-* fiilinden getirilmiştir. (DTS 368) Erdal ise Clauson’un kelimenin kökenini **oña-* fiilinden getirmesini pek olası görmemekte ve kelimenin *oñ-* fiilinden getirilmesinin daha doğru olduğunu belirtmektedir. (OTWF 668)

Uyg. *oñal-, oñul-* “hastalıklardan kurtulmak, tedavi olmak”
iglig erse bat oñulur “Hastalık ise hemen tedavi edilir” (TT VII 28 45)

Kar. *oñul-* “hastalıklardan kurtulmak, tedavi olmak” (DLT I 216)

Har. *oñal-* “hastalıklardan kurtulmak, tedavi olmak” (KE 138r 10)

Kıp *oñul-* “hastalıklardan kurtulmak, tedavi olmak” (Kİ 25)

Çağ. *oñal-* “hastalıklardan kurtulmak, tedavi olmak” (Sang 88v 1)

Osm. *oñul-* “hastalıklardan kurtulmak, tedavi olmak” (TTS 2998)

oñarıl- “onarılmak, tamir edilmek” < *oñar-(i)l-* (OTWF 668)

Uyg. *oñarıl-* “onarılmak, tamir edilmek”
oñarılıp “tamir edilip” (AY 218 23)

Kelime Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *onarıl-* “onarılmak, tamir edilmek”

opul- “(at) ileri atılmak” < **op-(u)l-* (EDPT 10a)

Gök. *opul-* “(at) ileri atılmak”
(a)t op(u)lu önti “at ileri atıldı” (Ih D 19)
Kelime Göktürk Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ornatıl- “yerleştirilmek” < *ornat-(i)l-* (OTWF 669)

Uyg. *ornatıl-* “yerleştirilmek” (CYK 21)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

osul- “biçilmek, kesilmek, parçalanmak” < *os-(u)l-* (OTWF 669)

Uyg. *osul-* “biçilmek, kesilmek, parçalanmak”
tolp et’özleri tañçu tañçu bolıp bıçılır osulur “Vücutları dilim dilim olup biçilir, kesilir” (TM IV 253 63)

Kelime Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde tespit edilemedi.

Çağ. *osul-* “biçilmek, kesilmek, parçalanmak” (Sang 75b 5)

Kelime Çağatay Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

oyul- “oyulmak” < *oy-(u)l-* (OTWF 669)

Uyg. *oyul-* “oyulmak”
yërke kirip oyulup “yere girip (yer) oyulup” (U III 37 2)

Kar. *oyul-* “oyulmak” (DLT I 268)
Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.
Kıp. *oyul-* “oyulmak” (CC 115 9)
Çağ. *oyul-* “oyulmak” (Sang 89v 22)
Osm. *oyul-* “oyulmak”

öçül- “mahvolmak, tükenmek, yok olmak” < *öç-(ü)l-* (OTWF 669)
Uyg. *öçül-* “mahvolmak, tükenmek, yok olmak”
öçülmedi alkınmadı erser “yok olmadı mahvolmadı ise” (TT IV 20)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

öğtil- “övdürülmek” < *öğit-(i)l-* (OTWF 696)
Uyg. *öğtil-* “övdürülmek”
kopdın sınar burkanlarka öğitilmiş “Her taraftan Burkanlara övdürülmüş” (ETŞ 15 3)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

öpül- “içilmek” < *öp-(ü)l-* (EDPT 10b)
Uyg. *öpül-* “içilmek”
otça öpülür kinlenür tegzinürler “Ateş gibi içilir, kinlenirler ve etrafında dolanırlar” (TT II 17 77)
Kar. *öpül-* “içilmek” (DLT I 193)
Kelime “içilmek” anlamında Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

örletil- “kızdırılmak, sinirlendirilmek” < *örlet-(i)l-* (OTWF 696)
Uyg. *örletil-* “kızdırılmak, sinirlendirilmek”
emgenürler örletilürler “Eziyet ederler ve sinirlendirirler” (ShoAgon 3 203)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

örtül- “örtülmek” < *ört-(ü)l-* (EDPT 209a)
Uyg. *örtül-* “örtülmek”
biligsizlik karañu üze köñülüm örtülüp “bilgisizlik karanlığı üzerine gönlüm örtülüp” (TT VIII A 15)
Kar. *örtül-* “örtülmek” (DLT I 139, 244)
Har. *örtül-* “örtülmek” (KE 92r 2)
Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.
Osm. *örtül-* “örtülmek”

ötüntürül- “pişman ettirilmek” < *ötüntür-(ü)l-* (OTWF 696)
Uyg. *ötüntürül-* “pişman ettirilmek”
upalı sudurta ötüntürülmüş “Sutrada övdürülmüş” (ETŞ 10 290)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

saçıl- “saçılmak, dağılmak, yayılmak” < *saç-(i)l-* (OTWF 669)
Uyg. *saçıl-* “saçılmak, dağılmak, yayılmak”
tökülmek saçılmak “dökülmek saçılmak” (M III 13 18)
Kar. *saçıl-* “saçılmak, dağılmak, yayılmak” (DLT II 122)
Har. *saçıl-* “saçılmak, dağılmak, yayılmak” (Kutb 151)
Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *saçıl-* “saçılmak, dağılmak, yayılmak” (Sang 229v 9)

Osm. *saçıl-* “saçılmak, dağılmak, yayılmak”

sagurul- “emilmek, çekilmek” < *sagur-(u)l-* (EDPT 816b)

Uyg. *sagurul-* “emilmek, çekilmek”

sagurulgay örtengey otlug tamu içinte “yanan cehennem içindeki alevlerin içerisine çekilecekler” (M III 7)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sançıl- “sançılmak, vurulmak” < *sanç-(i)l-* (OTWF 669)

Uyg. *sançıl-* “sançılmak, vurulmak”

... *sançılur* “vurulur” (Maitr 110 12)

Kar. *sançıl-* “sançılmak, vurulmak” (DLT II 231)

Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *sançıl-* “sançılmak, vurulmak” (Sang 235r 28)

Osm. *sancıl-* “sançılmak, vurulmak” (TTS 3298)

sapıl- “saplanılmak” < *sap-(i)l-* (OTWF 669)

Uyg. *sapıl-* “saplanılmak”

sapılmadin “saplamadan” (DKPAMp 1599)

Kar. *sapıl-* “saplanılmak” (DLT II 120)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sarıl- “kızmak, sinirlenmek, (kalp) kırmak” < *sar-(i)l-* (OTWF 670)

Uyg. *sarıl-* “kızmak, sinirlenmek, (kalp) kırmak”

sarılma yürekim “yüreğimi kırma” (ETŞ 11 91)

Kar. *sarıl-* “kızmak, sinirlenmek, (kalp) kırmak” (DLT II 123)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

satıl- “satılmak” < *sat-(i)l-* (OTWF 671)

Uyg. *satıl-* “satılmak”

satılur men “Satılırim” (BuddhUig II 225)

Kar. *satıl-* “satılmak” (DLT II 121)

Har. *satıl-* “satılmak” (‘Ali 33)

Kıp. *satıl-* “satılmak” (Kİ 58)

Çağ. *satıl-* “satılmak” (Sang 229r 7)

Osm. *satıl-* “satılmak”

savrıl- “savrulmak” < *savır-(i)l-* (OTWF 671)

Uyg. *savrıl-* “savrulmak”

yaşları savrılı “(göz) yaşları savrulur” (MaitrGeng 6b 6)

Kar. *savrıl-* “savrulmak” (DLT II 232)

Kelime Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *savrıl-* “savrulmak” (Sang 236v 7)

Osm. *savrıl-* “savrulmak”

seçil- “seçilmek, ayrılmak” < *seç-(i)l-* (OTWF 671)

Uyg. *seçil-* “seçilmek, ayrılmak”

êšte tuşda seçiltiñ “Eşten dosttan seçildin” (TT I 48)

Kar. *seçil-* “seçilmek, ayrılmak” (KB 1843)

Har. *seçil-* “seçilmek, ayrılmak” (ME 140 2)

Kelime Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *seçil-* “seçilmek, ayrılmak”

Çağdaş lehçelerde kelime “seçilmek, ayrılmak” anlamında **Az.** *seçil-*, **Tkm.** *seçil-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 797b)

sepil- “donatmak, hazırlamak” < *sep-(i)l-* (OTWF 671)

Uyg. *sepil-* “donatmak, hazırlamak”

öğrünçke sepilmiş amrılmış “Sevinçle donatılmış, hazırlanmış” (ShoAgon 1a 9)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

seril- “durmak, sona ermek” < *ser-(i)l-* (OTWF 671)

Uyg. *seril-* “durmak, sona ermek”

yértinçüde serilip turur “Yeryüzünde durur” (AY 164 16)

serilü “sona ererek” (TT VII 1)

Kelime “durmak, sona ermek” anlamında Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sermel- “(suda) yüzmek, (su) üzerinde gitmek” < *serme-l-* (OTWF 672)

Uyg. *sermel-* “(suda) yüzmek, (su) üzerinde gitmek”

sermelip akar “Su üzerinde yüzer, (bu sırada) su akar” (ETŞ 8 19)

Kar. *sermel-* “(suda) yüzmek, (su) üzerinde gitmek” (DLT II 233)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sevitil- “sevdirilmiş” < *sevit-(i)l-* (OTWF 696)

Uyg. *sevitil-* “sevdirilmiş”

amratılmış sevitilmiş “sevdirilmiş” (BT XIII 26 7)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sıkıl- “sıkılmak” < *sık-(i)l-* (OTWF 672)

Uyg. *sıkıl-* “sıkılmak”

sıkıltım “sıkıldım” (Hüen-ts 2071)

Kar. *sıkıl-* “sıkılmak” (DLT II 125)

Har. *sıkıl-* “sıkılmak” (ME 156 2)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *sıkıl-* “sıkılmak” (Sang 254r 21)

Osm. *sıkıl-* “sıkılmak”

sımtal- “ihmal edilmek” < *sımta-l-* (OTWF 672)

Uyg. *sımtal-* “ihmal edilmek”

sımtalmışlar “ihmal edilmişler” (TT VIII A 2)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sırl- “sarılmak, dolanmak” < *sır-(i)l-* (EDPT 851a)

Uyg. *sırl-* “sarılmak, dolanmak”

sırlmışlarka “sarılmışlara” (TT III 53)

Kar. *sarul-* “sarılmak, dolanmak” (DLT II 123)

Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *sarı-* “sarılmak, dolanmak” (TTS 3315)

sızıl- “erimek” < *sız-(i)l-* (OTWF 673)

Uyg. *sızıl-* “erimek”

yag sızılıp “yağ sızılıp” (U III 24)

Kar. *sızıl-* “erimek” (EDPT 863a)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

soçıl- “çekmek” < **soçıl-l-* (OTWF 673)

Uyg. *soçıl-* “çekmek”

bars agzında kençkiyesin soçılı alsar “kaplanın ağzından yavrusunu çekip alsa” (Maitr 33 19)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sokul- “dövülmek, ezilmek, ufalanmak” < *sok-(u)l-* (OTWF 673)

Uyg. *sokul-* “dövülmek, ezilmek, ufalanmak” (TT VI 30)

Kar. *sokul-* “dövülmek, ezilmek, ufalanmak” (DLT III 135)

Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde “dövülmek, ezilmek, ufalanmak” anlamında *sokul-* fiili tespit edilemedi.

Çağ. *sokul-* “dövülmek, ezilmek, ufalanmak” (Sang 245r 12)

Osmanlı Türkçesinde “dövülmek, ezilmek, ufalanmak” anlamında *sokul-* fiili tespit edilemedi.

solal- “kilitlenmek” < *sola-l-* (OTWF 673)

Uyg. *solal-* “kilitlenmek”

solalmış beklemiş “Kilitlenmiş ve bekletilmiş” (BT II 1162)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sorul- “sorulmak” < *sor-(u)l-* (OTWF 673)

Uyg. *sorul-* “sorulmak” (MI 26)

Kar. *sorul-* “sorulmak” (EDPT 851b)

Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *sorul-* “sorulmak” (Sang 240v 10)

Osm. *sorul-* “sorulmak”

soyul- “(deri) yüzülmek, soyulmak” < *soy-(u)l-* (OTWF 673)

Uyg. *soyul-* “(deri) yüzülmek, soyulmak”

etiniz soyultı “(Vücudunuzdaki) etiniz soyuldu” (Töpfer 3)

Kar. *soyul-* “(deri) yüzülmek, soyulmak” (DLT III 190)

Har. *soyul-* “(deri) yüzülmek, soyulmak” (Kutb 158)

Kıp. *soyul-* “(deri) yüzülmek, soyulmak” (Tuh 33b 10)

Kelime Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *soyul-* “(deri) yüzülmek, soyulmak”

sögül- “kavrulmak, kızarmak” < **sög-(ü)l-* (EDPT 821a)

Uyg. *sögül-* “kavrulmak, kızarmak”

sögülüp üç kün yakzun “kızartıp üç gün yakсын” (HI 28)

Kar. *sögül-* “kavrulmak, kızarmak” (DLT II 126)

Har. *sögül-* “kavrulmak, kızarmak” (ME 60 6)
Kıp. *sögül-* “kebab olmak, kızartmak” (Kİ 53)
Kelime Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.
Osm. *sögül-* “kebab olmak, kızartmak” (TTS 3533)

sökül- “sökülmek, (gerçekler) ortaya çıkmak” < *sök-(ü)l-* (OTWF 673)

Uyg. *sökül-* “sökülmek, (gerçekler) ortaya çıkmak”
kürülügçi kişiniñ küsri sökülsün “Sahtekar insanın bütün sahtekarlıkları ortaya çıkarılsın” (Ernte 102)

Kar. *sökül-* “sökülmek” (DLT II 125)

Har. *sökül-* “sökülmek” (ME 158 3)

Kıp. *sökül-* “sökülmek” (Tuh 34b 13)

Çağ. *sökül-* “sökülmek” (Sang 245v 14)

Osm. *sökül-* “sökülmek” (TTS 3535)

sözlel- “bahsedilmek, söylenmek” < *sözle-l-* (OTWF 673)

Uyg. *sözlel-* “bahsedilmek, söylenmek”
sudurta sözlelmekintin “Sutra söylenmekten” (BT VIII A 194)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sözletil- “söyletilmek, konuşturulmak” < *sözlet-(i)l-* (OTWF 696)

Uyg. *sözletil-* “söyletilmek, konuşturulmak”
sözletilmez ermez “söyletemez” (TT VII A 44)

Kelime Karahanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

Har. *sözletil-* “söyletilmek, konuşturulmak” (Kutb 161)

Kelime Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *sözletil-* “söyletilmek, konuşturulmak”

sugul- “soğulmak, azalmak, çekilmek” < *sug-(u)l-* (OTWF 673)

Uyg. *sugul-* “soğulmak, azalmak, çekilmek”
köl suvi sugulup “göl suyu soğulup” (AY 600 6)

Kar. *sugul-* “soğulmak, azalmak, çekilmek” (DLT II 124)

Har. *sugal-* “soğulmak, azalmak, çekilmek” (NF 385 7)

Kıp. *sugul-* “soğulmak, azalmak, çekilmek” (Tuh 16a 8)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *sogul-* “soğulmak, azalmak, çekilmek” (TTS 3494)

süzül- “temizlenmek, arınmak” < *süz-(ü)l-* (OTWF 674)

Uyg. *süzül-* “temizlenmek, arınmak”
sevinti süzülti “Sevindi ve (günahlarından) arındı” (İKPÖ XVII V)

Kar. *süzül-* “temizlenmek, arınmak” (DLT II 124)

Har. *süzül-* “temizlenmek, arınmak” (Kutb 163)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

Çağ. *süzül-* “temizlenmek, arınmak” (Sang 242v 23)

Osm. *süzül-* “temizlenmek, arınmak”

şemişil- “çözülmek, ayrılmak, birliği bozulmak” < *şemiş-(i)l-*

Uyg. *şemişil-* “çözülmek, ayrılmak, birliği bozulmak”

ol amrak y(i)me adrilur sebig y(i)me şemişilür tēp tēdi “Sevilen de ayrılır, seven de

ayrılır deyip söyledi” (İKPÖ LXXVIII VI)

Kar. *şemişil-* “çözülme” (DLT II 124)

Har. *şemişil-* “çözülme, ayrılmak” (Kutb 166)

Kıp. *şemişil-* “çözülme” (BM 33v)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tagıl- (bk. *tıgıl-*)

takıl- “takılmak, dizilmek, sıralanmak, bağlanmak” < *tak-(i)l-* (OTWF 674)

Uyg. *takıl-* “takılmak, dizilmek, sıralanmak, bağlanmak”

bo bilgiler takılıp “bu bilgiler sıralanıp” (ETŞ 11 70)

Kar. *takıl-* “takılmak, dizilmek” (DLT II 129)

Harezmi Türkçesinde “takılmak, dizilmek, sıralanmak, bağlanmak” anlamlarında *takıl* fiili tespit edilemedi.

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *takıl-* “takılmak, bağlanmak, dizilmek” (Sang 157v 15)

Osm. *takıl-* “takılmak, bağlanmak, dizilmek”

tamdul- “yanmak, alevlenmek” < *tamid-(u)l-* (OTWF 674)

Uyg. *tamdul-* “yanmak, alevlenmek”

ol tunlıklar kaltı başta tamdulmuş “O canlalar(ın) öyle ki baştan aşağı tutuşmuş” (AY 141 8)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tañıl- “sıkıştırılmak, tazyik edilmek” < *tañ-(i)l-* (OTWF 674)

Uyg. *tañıl-* “sıkıştırılmak, tazyik edilmek”

kısılır tañılır erser “kısıtılır, sıkıştırılırsa” (TT IV P 15)

Kar. *tañıl-* “sıkıştırılmak, tazyik edilmek” (DLT III 395)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tapınturul- “saygı gösterilmek, hürmet ettirilmek” < *tapıntur-(u)l-* (OTWF 697)

Uyg. *tapınturul-* “saygı gösterilmek, hürmet ettirilmek”

azrua hormuztanıñ ... adakında tapınturulmuş “İndra ilahisinin ayaklarına (kapanarak) saygı gösterilmiş” (AY 31 23)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tapırkanıl- “saygı gösterilmek, hürmet edilmek” < *tapırkan-(i)l-*

Uyg. *tapırkanıl-* “saygı gösterilmek, hürmet edilmek”

t(e)ñri burkanka tapladılmış tapırkanılmış “Tanrılar Tanrısı Burkan (olarak) kabul edilmiş, saygı gösterilmiş” (Abhi 2221)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

taplal- “beğenilmek, kabul edilmek, ağırlanılmak” < *tapla-l-*

Uyg. *taplal-* “beğenilmek, kabul edilmek, ağırlanılmak”

taplalur bir tugum mu azu taplalur üküş tugum mu “kabul edilebilir bir doğum mu yoksa kabul edilebilir birçok doğum mu?” (Abhi H 34v 60)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

taplatıl- “lütuf ettirilmek” < *taplat-(i)l-* (OTWF 697)

Uyg. *taplatıl-* “lütuf ettirilmek”

sevitilmiş taplatılmış “Sevdirilmiş, lütf ettirilmiş” (BT III 72)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

taral- “dağılmak, parçalanmak” < *tara-l-*

Clauson *taral-* ve *tarı-* fiillerinin DLT’deki *tar-*, *tara-* ve *tarı-* fiillerinin pasif şekilleri olduğunu, *tar-* ve *tarı-* fiillerinin eş sesli olmasına rağmen bunların birbirinden kolayca ayırt edildiğini ifade eder. Ayrıca çağdaş lehçelerde şu ana kadar kuzey- doğu, merkezi kuzey lehçeler ve kuzey-batı lehçelerinin *tar-*, *tara-* fiillerine sahip olduğunu ve *taral-* fiilinin de bu köklerin pasif şekli olduğunu, yine bazı çağdaş lehçelerin ise *tarık-* fiilinin yerine “*tar*” isim kökünden türetilmiş *taral-*, *tarıl-* fiillerine sahip olduğunu; bunların da Osmanlıcada *daral-*, Türkmencede *da:ral-*, Kazakçada ve Kırgızcada *tarıl-* şeklinde görüldüğünü belirtir. (EDPT 547a) Erdal, “dağılmak, parçalanmak” anlamlarında *tara-* fiilini alır, “(tarla) ekmek, biçmek” anlamlarında ise *tarı-* kökünü kabul etmektedir. (OTWF 524, 616, 675, 829)

Uyg. *taral-* “dağılmak, parçalanmak”

taraltaçı targu biliglig “dağılacak (şeyleri) dağıtan bilgili” (ETŞ 11 71)

Kar. *tarıl-* “dağılmak, parçalanmak” (DLT II 126)

Har. *tarıl-* “dağılmak, parçalanmak” (Kutb 172)

Kıp. *taral-* “dağılmak, parçalanmak” (Kİ 130)

Çağ. *taral-* “dağılmak, parçalanmak” (Sang 152v 22)

tartil- “çekilmek, ölçülmek, dışarı çıkarılmak, alınmak” < *tart-(i)l-* (OTWF 675)

Uyg. *tartil-* “çekilmek, ölçülmek, dışarı çıkarılmak, alınmak”

tartilmaz bo mün “Bu hata ölçülmez” (Üİ 116b 7)

Kar. *tartil-* “çekilmek, tartılmak, gerilmek” (DLT II 229)

Har. *tartil-* “çekilmek” (ME 160 2)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *dartıl-*, *tartil-* “çekilmek, sıyrılmak” (TTS 1014, 3764)

taşıl- “(bk. *teşil-*)

tegil-(I) “kör edilmek” < *teg-(i)l-* (OTWF 675)

Uyg. *tegil-* “kör edilmek”

tegilmiş közler “kör edilmiş gözler” (TT III 71)

Kar. *tegil-* “kör edilmek” (DLT II 130)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tegil-(II) “ulaşılmak, dokunulmak” < *teg-(i)l-*

Uyg. *tegil-* “ulaşılmak, dokunulmak”

agmak tegilmek “yükselmek, ulaşılmak” (M III 13)

Clauson Karahanlı Türkçesinde *Satır Arası Kur’an Tercümesinde* “*tikil-*” şeklinde okunan kelimenin aslında “*tegil-* “ulaşılmak, dokunulmak” kelimesi olduğunu belirtmiştir. (Tef 234, EDPT 481a)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tegril- “(etrafı) çevrilmek, sarılmak” < *tegir-(i)l-*

Uyg. *tegril-* “(etrafı) çevrilmek, sarılmak”

tegrilmeklig emgeklertin ozmiş kutrulmuş “(etrafını) saran eziyetlerden kaçmış ve kurtulmuş” (AY 419 5)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tegsil- “değişilmek” < *tegiş-(i)l-* (OTWF 676)

Uyg. *tegsil-* “değişilmek”

et’özi tegşilip “vücudu değiştirilip” (M I 8 5)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tepretil- “tepretilmek, kımıldatılmak” < *tepret-(i)l-*

Uyg. *tepretil-* “tepretilmek, kımıldatılmak”

yığılmış tērilmış parmanu ötrü tepretilür “derlenmiş, yığılmış parmanu tepretilerek” (Abhi B 1859)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tēril- “derlenmek, toparlanmak” < *tēr-(i)l-* (OTWF 677)

Gök. *tēril-* “derlenmek, toparlanmak”

tēr(i)l(i)p y(ē)tm(i)ş (ē)r bolm(i)ş “Toplanıp yetmiş kişi olmuşlar” (KT D 11)

Uyg. *tēril-* “derlenmek, toparlanmak”

tērilü kuvranu keltiler “Derlenip toparlanıp geldiler” (M II 10 2)

Kar. *tēril-* “derlenmek, toparlanmak” (DLT III 6)

Har. *dēril-* “derlenmek, toparlanmak” (EDPT 547b)

Kelime Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *tēril-* “derlenmek, toparlanmak” (Sang 190v 14)

Osm. *dēril-* ~ *deril-* “derlenmek, toparlanmak” (1102)

teşil- “deşilmek, parçalanmak” < *teş-(i)l-* (OTWF 676)

Uyg. *teşil-* “deşilmek, parçalanmak”

kan irin yavlak teşilti tōkülti “Kan ve irin deşildi ve (yere) döküldü” (M I 5 10)

tōkülü taşılı turur “(kan, irin) deşilerek dökülür” (BT XIII 27 1)

Kar. *teşil-* “deşilmek, parçalanmak” (DLT II 127)

Har. *teşil-* “deşilmek, parçalanmak” (NF 331 1)

Kıp. *deşil-* “deşilmek, parçalanmak” (Tuh 6a 1)

Çağ. *teşil-* “deşilmek, parçalanmak” (Sang 194v 15)

Osm. *deşil-* “deşilmek, parçalanmak”

tetrül- “aldanmak, kandırılmak” < **tetür-(ü)l-* (OTWF 676)

Uyg. *tetrül-* “aldanmak, kandırılmak” (Hüen-ts 2065)

Kar. *terül-* “dönderilmiş, çevrilmiş, ter dönmek, kötüleşmek” (DLT II 230)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tevril- “devrilmek, dönmek” < *tevir-(i)l-*

Uyg. *tevril-* “devrilmek, dönmek”

inaru tevrilmekin emgeksiz “devrilmekten başka acısız ve zahmetsiz” (U II 11)

Kelime Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde tespit edilemedi.

Osm. *devril-* “devrilmek”

tevşil- “dağılmak, parçalanmak, ufalanmak” < *tevşil-* (OTWF 676)

Uyg. *tevşil-* “dağılmak, parçalanmak, ufalanmak”

ulug kiçig arıgsız artuk bolup tevşilür “Büyük küçük durmadan artarak parçalanır” (AY 366 15, 16)

Kar. *tevşel-* “ufalanmak, dağılmak” (DLT II 236)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tidil- “engellenmek, uzaklaştırılmak” < *tid-(i)l-* (OTWF 677)

Uyg. *tidil-* “engellenmek, uzaklaştırılmak”

atganguka tidilsar yapşinsar “(Göz organı renk) objesinde engellense yapıssa” (ÜI 118b 4)

Kar. *tıdıl-* “kaçınmak, çekinmek, engellenmek” (DLT II 126)

Har. *tıyıl-* “yasaklanmak, engellenmek” (Kutb 192)

Kıp. *tıyıl-* “yasaklanmak, engellenmek” (CC 12 18)

Çağ. *tıyıl-* “yasaklanmak, engellenmek” (Sang 203r 29)

Kelime çağdaş lehçelerde umumiyetle *tıy-* ~ *tıd-* şeklinde “yasaklanmak, engellenmek” anlamlarında kök şeklinde kullanılmaktadır, *tıyıl-* şekli “yasaklanmak, engellenmek” anlamında sadece Kırgız Türkçesinde tespit edildi. (KS 735)

tıgıl- “dağılmak, parçalanmak, yayılmak” < *tıg-(i)l-* (OTWF 677)

Uyg. *tagıl-, tıgıl-* “dağılmak, parçalanmak, yayılmak”

ün tagılıp “ses dağılıp” (DKPAMp 1159)

Kar. *tıgıl-* “dağılmak, parçalanmak, yayılmak” (DLT II 129)

Har. *takıl-* “dağılmak, parçalanmak, yayılmak” (ME 163 1)

Kelime Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *dagıl-* “dağılmak, parçalanmak, yayılmak”

tıkıl- “tıkılmak, sıkışmak” < *tık-(i)l-* (OTWF 677)

Uyg. *tıkıl-* “tıkılmak, sıkışmak”

tını tıklıp yatur “Nefesi sıkışıp yatar” (DKPAMp 1487)

Kar. *tıkıl-* “tıkılmak, sıkışmak” (DLT II 129)

Har. *tıkıl-* “tıkılmak, sıkışmak” (ME 133 5)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *tıkıl-* “tıkılmak, sıkışmak” (Sang 195v 2)

Osm. *tıkıl-* “tıkılmak, sıkışmak”

tınturul- “dinlendirilmek, ihya edilmek, canlandırılmak” < *tıntur-(u)l-* (OTWF 678)

Uyg. *tınturul-* “dinlendirilmek, ihya edilmek, canlandırılmak”

alku ançulayu kelmişleri üze tınturulmakı bolur “Bütün gelmiş olanları dinlendirmek gerek” (U II 46 63)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tikil- “dikilmek, yerleştirilmek” < *tik-(i)l-* (OTWF 678)

Uyg. *tikil-* “dikilmek, yerleştirilmek”

ikidin sınırında tikilip turur “İki tarafta dikilip durur” (UigTot 1039)

Kar. *tikil-* “dikilmek, yerleştirilmek” (DLT II 130)

Har. *tikil-* “dikilmek, yerleştirilmek” (ME 129 1)

Kelime Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *tikil-* “dikilmek, yerleştirilmek” (Sang 196v 27)

Osm. *dikil-* “dikilmek, yerleştirilmek”

tiril- “dirilmek, canlanmak” < **tir-(i)l-* (OTWF 678)

Gök. *tiril-* “dirilmek, canlanmak”

ük(ü)ş ölt(e)çi (a)nta tir(i)lti “Pek çok ölecek kişi hayatta kaldı” (BK D 31)

Uyg. *tiril-* “dirilmek, canlanmak”

yagıg kamıç bulupan yalgayu tirilmiş “Yağlı bir kepçe bulup yalamış, böylece hayatta kalmış” (IB 13)

ölüm bar erser tirilgey tēp saknur m(e)n “Ölüm var ise (ölümden sonra) dirileceğiz diye düşünürüm” (ShoAgon 1 110)

Kar. *tiril-* “dirilmek, canlanmak” (DLT II 127)

Har. *tiril-* “dirilmek, canlanmak” (NF 334 8)

Kıp. *diril- tiril-* “dirilmek, canlanmak” (Kİ 38, Tuh 12b 7)

Çağ. *tiril-* “dirilmek, canlanmak” (Sang 190v 15)

Osm. *diril-* “dirilmek, canlanmak”

titil- “vazgeçilmek, bırakılmak” < *tit-(i)l-* (OTWF 678)

Uyg. *titil-* “vaz geçilmek, bırakılmak”

birle titilmek “birlikte vazgeçmek” (ShoAgon 1 110)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilmedi.

tizil- “dizilmek” < *tiz-(i)l-* (OTWF 678)

Uyg. *tizil-* “dizilmek”

munçukka oħşatı tizilü “boncuğa benzetilip dizilerek” (BT VII A 253)

Kar. *tizil-* “dizilmek” (DLT II 127)

Har. *dizil-* “dizilmek” (ME 133 2)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *tizil-* “dizilmek” (Sang 193v 27)

Osm. *dizil-* “dizilmek”

togral- “doğranmak” < *togra-l-* (OTWF 678)

Uyg. *togral-* “doğranmak”

togralıp yıdıp sasıp “doğranıp, kokup, çürüyüp” (U III 25 6)

Kar. *togral-* “doğranmak” (DLT II 230)

Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *togral-* “doğranmak” (Sang 179r 29)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

tokıl- “savaşılmak” < *tokı-l-* < *tokı-* (I)

Uyg. *tokıl-* “savaşılmak”

erkçe tapça üçün çoğlıg yahırlıg üçün birle yene tokılıg körkle üçün “güç ve saygı için çokluk ve teklik için birlikte yine savaşılan güzellikler için” (Abhi 527, 528)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tokıtıl- “dokunmak, çakılmak, sallanmak, vurulmak” < *tokıt-(ı)l-* (OTWF 697)

Uyg. *tokıtıl-* “dokunmak, çakılmak, sallanmak, vurulmak”

küçlüg katıg yelke tokıtılıp kamışmuş teg “güçlü şiddetli yelle sallanıp yuvarlanmış gibi” (AY 625 13, 14)

anın tozu toprakı yel üze tokıtılıp tegser “onun tozu toprağı yel (ile birlikte) dokunup değıse” (U II 39 89)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tol- “dolmak, doluşmak” < *to-l-* (OTWF 678)

Uyg. *tol-* “dolmak, doluşmak”

yer suv tolu “yer su dolu” (TT V 8)

Kar. *tol-* “dolmak” (KB 64)

Har. *tol-* “dolmak” (ME 127 5)

Kıp. *tol-* “dolmak” (Ki 95)

Çağ. *tol-* “dolmak” (Sang 183r 15)

Osm. *dol-* “dolmak”

tolgurul- “doldurulmak” < *tolgur-(u)l-* (OTWF 679)

Uyg. *tolgurul-* “doldurulmak”

sol eliğı üze beş rasiyanlar üze tolgurulmuş “Sol elinin üzerine beş hayat ikisiri doldurmuş” (BT VII A 414)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

toñtarıl- “dönderilmek” < *toñtar-(ı)l-* (OTWF 679)

Uyg. *toñtarıl-* “dönderilmek”

toñtarılı “dönderilerek” (AY 133 22)

Kelime Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *döñderil-* “dönderilmek”

tökül- “dökülmek” < *tök-(ü)l-* (OTWF 679)

Uyg. *tökül-* “dökülmek”

çeçekler yarılıp açılıp tökülür “Çiçekler yarılıp açılıp dökülür” (Maitr 55 27)

Kar. *tökül-* “dökülmek” (DLT II 130)

Har. *dökül-, tökül-* “dökülmek” (‘Ali 48)

Kıp. *tökel-* “dökülmek” (BM 40 r)

Çağ. *tökül-* “dökülmek” (Sang 181v 27)

Osm. *dökül-* “dökülmek”

tugurul- “doğurulmak” < *tugur-(u)l-*

Uyg. *tugurul-* “doğurulmak”

y(a)rlıgsız kınmak üze tugurulmuş “Emirsiz eziyet ve işkence etmek üzere doğurulmuş” (Abhi H 32v 2)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tumul- “soğumak, donmak” < *tum-(ı)l-*

Uyg. *tumul-* “soğumak, donmak”

ölüp bütün et’özi tumılıp “ölüp bütün vücudu soğuyup” (AY 4 20)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

turgurul- “durdurulmak” < *turgur-(u)l-* (OTWF 679)

Uyg. *turgurul-* “durdurulmak” (InscrOuig V 50)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

turul- “durulmak, sakinleşmek” < *tur-(u)l-* (OTWF 679)

Uyg. *turul-* “durulmak, sakinleşmek”

irak ketmiş tepremez kabşamaz turulmuş “Uzak gitmiş (orada) kımıldamadan deprenmeden sakinleşmiş” (AY 48 1, 2)

Kar. *turul-* “durulmak, sakinleşmek” (DLT II 126)

Har. *turul-* “durulmak, sakinleşmek” (ME 162 2)

Kelime Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *durul-* “durulmak, sakinleşmek”

tusul- “faydalanmak” < *tus-(u)l-* (OTWF 679)

Uyg. *tusul-* “faydalanmak”

értinü tusulgay kutadgay “mücevherin(den) faydalanacak, (mücevher ona) saadet verecek” (TT VI 286)

Kar. *tusul-* “faydalanmak” (KB 127)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tutul- “tutulmak” < *tut-(u)l-* (OTWF 680)

Uyg. *tutul-* “tutulmak, yakalanmak”

bo bağdın öñi üdrülmekde tek tutulur “Bu bağdan ayrılmakta sadece bilip sönme tutulur” (Üİ 107b 16)

Kar. *tutul-* “tutulmak, yakalanmak” (DLT II 120)

Har. *tutul-* “tutulmak, yakalanmak” (Kutb 188)

Kıp. *tutul-* “tutulmak, yakalanmak” (BM 2 15)

Çağ. *tutul-* “tutulmak, yakalanmak” (Sang 168v 6)

Osm. *dutul-, tutul-* “tutulmak, mahkum olmak, zan altında kalmak” (TTS 1293, 3863)

tüşürül- “düşürülmek” < *tüşür-(ü)l-* (OTWF 680)

Uyg. *tüşürül-* “düşürülmek”

tükel bolmamak üze üç basutçıl(a)r түşürülüp kemişilip turmaz “Hangi üç yardımcı sebep tam olmamak ile düşürülüp atılıp durmaz” (Üİ 120b 15)

Kelime Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde tespit edilemedi.

Osm. *düşürül-* “düşürülmek”

tüşütlenil- “hayal kurmak” < *tüşütlen-(i)l-* (OTWF 680)

Uyg. *tüşütlenil-* “hayal kurmak”

tüşütlenileyin “Hayal kurayım” (TT VIII B 11)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tütetil- “tüttürülmek” < *tütet-(i)l-*

Uyg. *tütetil-* “tüttürülmek”

tütetilmiş hua teg “tüttürülmüş tütsü gibi” (Abhi H 35v 28)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tüzül- “anlaşmak, düzeltmek, sıraya geçmek” < *tüz-(ü)l-* (OTWF 681)

Gök. *tüzül-* “anlaşmak, ilişkileri düzeltmek”

tüz(ü)lt(ü)m “anlaşdım” (KT G 5)

Uyg. *tüzül-* “düzenlemek, uyumlu olmak, dizilmek”

bêş türlüğ tüzülmiş “Beş çeşit düzenlenmiş” (AY 183 20)

Kar. *tüzül-* “düzelmek, tertip etmek, tanzim etmek” (DLT II 127, 243)

Har. *tüzül-* “dizilmek” (KE 249v 11)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *tüzül-* “düzenlenmek” (ŞHD 106b 11)

Osm. *düzül-* “dizilmek, sıraya geçmek”

uduşul- “uyuşulmak” < *uduş-(u)l-*

Uyg. *uduşul-* “uyuşulmak”

en’ ilki uduşulmuş yörüglüg ikinti uduşgulug yörüglüg “en ilki uyuşulmuş açıklamalar, ikincisi uyuşulacak açıklamalar” (Abhi 2308)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

uduzul- “(delil) saptırmak” < *uduz-(u)l-* (OTWF 681)

Uyg. *uduzul-* “(delil) saptırmak”

uduzulmaksız “delil saptırmaksız” (BT VII B 127)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ugral- “uğramak istemek, uğraşmak istemek” < *ugra-l-* (OTWF 681)

Uyg. *ugral-* “uğramak istemek”

negü işke ugralsar men “her ne işle uğraşmak istesem” (Adams 29)

Kar. *ugral-* “uğramak istemek” (DLT I 247)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ukıtil- “anlatılmak, izah edilmek” < *ukıt-(ı)l-*

Uyg. *ukıtil-* “anlatılmak, izah edilmek”

ukıtılmaduk tayantaçısın “anlatılmadık sırdaşı” (Abhi B 51)

ukul- “anlaşılmak” < *uk-(u)l-* (OTWF 681)

Uyg. *ukul-* “anlaşılmak”

nêtegin parmanu ülişinteki kök kalıkda alku noml(a)r yaruk yaşuk ukulur “Atom parçalarından oluşan gökte bütün *dhārma*’lar aydın bir şekilde nasıl anlaşılır” (ÜI 102b 6, 7)

Kar. *ukul-* “anlaşılmak” (DLT I 197)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ulal- “ulanmak, eklenmek” < *ula-l-* (OTWF 681)

Uyg. *ulal-* “ulanmak, eklenmek”

anıñ tegzinü ulalu iyin kezigçe inçip togmakı sözleyür “Onların ardı sıra dönüp ulanarak böylelikle doğmaları olur” (ÜI 121a 6, 7)

Karahanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kelime Harezmi Türkçesinden itibaren anlam değişikliğine uğrar ve “büyüme, yücelme, yükseltme” anlamlarında karşımıza çıkar.

Har. *ulal-* “büyüme” (NF 178 12)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

umıl- “yumulmak” < *um-(ı)l-*

Uyg. *umıl-* “yumulmak”

yarılğalı bo kögüzüm umılıp barıp “göğsüm yarılalı yumulup ve (oraya öyle) varıp” (AY 633 14)

- Kar.** *yumul-* “yumulmak” (DLT III 55)
Har. *yumul-* “yumulmak” (ME 134 7)
Kıp. *yumul-* “yumulmak” (GT 130 30)
Çağ. *yumul-* “yumulmak” (Sang 346r 15)
Osm. *yumul-* “yumulmak”

unutul- “unutulmak” < *unit-(i)l-* (OTWF 681)

Uyg. *unutul-* “unutulmak”

unutulmuş kalmış “Unutulmuş kalmış” (UigOn 1v 9)

Kelime Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *unutul-* “unutulmak”

urul- “(çalgi aleti) çalınmak, vurulmak” < *ur-(u)l-* (EDPT 229b)

Uyg. *urul-* “(çalgi aleti) çalınmak, vurulmak”

bo atızıg urulmaduk “bu çalgı aleti çalınmadık” (Abhi 38v 25)

Kar. *urul-* “vurulmak, dövülmek, (sofra) kurulmak” (DLT I 194, II 138)

Har. *urul-* “kurulmak, yerleştirilmek, vurulmak” (Kutb 199)

Kıp. *urul-* “kurulmak, yerleştirilmek, vurulmak” (KK 26 10)

Çağ. *urul-* “vurulmak, dövülmek” (Sang 67v 16)

Osm. *vurul-* “vurulmak, dövülmek”

uşal- “parçalanmak, ufalanmak” < *uşa-l-* (OTWF 681)

Uyg. *uşal-* “parçalanmak, ufalanmak”

barça uşalıp kog bolsar “her bir parçası ufalanıp toz olsa” (AY 370 11)

Kar. *uşal-* “parçalanmak, ufalanmak” (DLT I 197)

Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *uşal-* “parçalanmak, ufalanmak” (Sang 75v 13)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

uyal- “utanmak, sıkılmak” < **uya-l-* (EDPT 272b)

Uyg. *uyal-* “utanmak, sıkılmak”

könülleri uyalıp sıkılıp “gönülleri utanıp sıkılıp” (AY 117 19)

Kar. *uyal-* “utanmak, sıkılmak” (DLT I 269)

Har. *uyal-* “utanmak, sıkılmak” (Kutb 196)

Kıp. *uyal-* “utanmak, sıkılmak” (Kİ 27)

Çağ. *uyal-* “utanmak, sıkılmak” (Sang 90r 24)

Osm. *uyal-* “utanmak, sıkılmak” (TTS 4025)

üdrül- “seçilmek, ayrılmak” < *üdür-(ü)l-* (OTWF 682)

Uyg. *üdrül-* “seçilmek, ayrılmak”

ol koşugdın bagtın öñi üdrilmiş “O ekten-bağdan başka türlü ayrılmış” (Üİ 106b 11)

Kar. *üdrül-* “seçilmek, ayrılmak” (DLT I 247)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ürül- “şişirilmek, şişirerek gerilmek” < *ür-(ü)l-* (OTWF 682)

Uyg. *ürül-* “şişirilmek, şişirerek gerilmek”

ıgaçlar şışar ürülür “Ağaçlar şişerler” (Wind 21 2)

karnı ürülür “Karnı şişer” (TT VIII 1 8)

Kar. *ürül-* “şişirilmek, şişirerek gerilmek” (DLT I 158)

Har. *ürül-* “şişirilmek, şişirerek gerilmek” (ME 130 1)
Kelime Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.
Osm. *ürül-* “üfürmek, üfleyerek şişirmek” (TTS 4083)

üstel- “çoğalmak, artmak” < *üste-l-* (OTWF 682)

Uyg. *üstel-* “çoğalmak, artmak”

köñülteki edgüleri nêteg üstelmiş bolur “Gönüldeki iyilikleri nasıl artmış olur” (TT III 170)

Kar. *üstel-* “çoğalmak, artmak” (DLT I 246)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

üzül- “ayrılmak, koparılmak, kesilmek” < *üz-(ü)l-* (OTWF 683)

Uyg. *üzül-* “ayrılmak, koparılmak, kesilmek”

küniñe kolkuçılar üzülmedi “Günlerce dilencilerin ardı arkası kesilmedi” (İKPÖ VII III)

Kar. *üzül-* “kesilmek, üzülme” (DLT I 196)

Har. *üzül-* “koparılmak” (NF 414 12)

Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *üzül-* “kesilmek, kırılmak, koparılmak, parçalanmak” (TTS 4137)

yadıl- “yayılmak, dağılmak” < *yad-(i)l-* (OTWF 683)

Uyg. *yadal-, yadıl-* “yayılmak, dağılmak”

saçı arkasında yadılı turur “Saçları arkasında dağılır durur” (U IV 10 67)

Uygur Brāhmi metinlerinde kelime *yadal-* şeklinde geçmektedir.

Kar. *yadıl-* “yayılmak” (DLT III 77)

Har. *yayıl-* “yayılmak” (Kutb 65)

Kıp. *yayıl-* “yayılmak” (CC 120 15)

Çağ. *yayıl-* yayılmak” (ŞHD 7a 2)

Osm. *yayıl-* “yayılmak”

yakdurul- “yaktırılmak” < *yakdur-(u)l-* (OTWF 683)

Uyg. *yakdurul-* “yaktırılmak”

ud yıl üçünç ay bir yañıka kamçuda yakdurultı “Öküz yılının üçüncü ayında yeni bir günde Kamçu’da yaktırıldı” (AbiShotan 81)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yakıl- “yakılmak” < *yak-(i)l-* (EDPT 901b)

Uyg. *yakıl-* “yakılmak”

köñülkermekdin tugdaçı bürtmekdin yakıltaçı “gönülden doğacak hislerden yakılacak” (TT V B 66)

Kar. *yakıl-* “yakılmak” (DLT III 81)

Har. *yakıl-* “yakılmak” (Kutb 237)

Kıp. *yakıl-* “yakılmak” (Kİ 95)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *yakıl-* “yakılmak”

yal- “yanmak” < **ya-l-*

yan-, yak- gibi türevler dikkate alınarak kelime **ya-* köküne indirilebilir.

Uyg. *yal-* “yanmak”

yarılır yırtılır örtenür yalar “Yarılır, yırtılır ve yanar” (Mair 61 8)

Kar. *yal-* “yanmak” (DLT III 63)

Har. *yal-* “yanmak” (ME 180 2)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise “yanmak” anlamında **Alt. yalı-**, **Tel. yalı-**, **Şor. çal-** şeklindedir. (EDPT 918a)

yançıl- “ezilmek, ufalanmak, parçalanmak” < *yanç-(i)l-* (OTWF 683)

Uyg. *yançıl-* “ezilmek, ufalanmak, parçalanmak”

yançılıp öñi saçılır “ezilir “Ezilir farklı (yerlere) saçılır” (BT XIII 16 4)

Kar. *yançıl-* “ezilmek, ufalanmak, parçalanmak” (DLT III 107)

Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *yançıl-* “ezilmek, ufalanmak, parçalanmak” (Sang 338r 17)

Osm. *yancıl-* “ezilmek, ufalanmak, parçalanmak” (TTS 4276)

yañıl- “yanılmak, hata etmek” < *yañ-(i)l-* (EDPT 951 a)

Kelime *yañ-* kökünden gelmesine rağmen gerek Eski Türkçede gerekse tarihi şivelerde umumiyetle *yañıl-* şeklindedir. sadece Sanglah’ta *yañ-* “yanılmak” şeklinde geçmektedir. (Sang 338v 1)

Gök. *yañıl-* “yanılmak, hata etmek”

bir kişi y(a)ñ(i)ls(a)r “bir kişi yanılrsa” (KT G 6)

Uyg. *yañıl-* “yanılmak, hata etmek”

tört yınakıg yañılıp “dört yandaki yanılıp” (U IV 40)

Kar. *yañıl-* “yanılmak, hata etmek” (DLT III 338)

Kıp. *yañıl-, yañal-, yagıl-* (Kİ 99)

Çağ. *yañıl-* (Sang 338v 1)

Osm. *yañıl-* > *yanıl-*

yapril- “yapıştırılmak, bitleştirilmek” < *yapır-(i)l-* (OTWF 684)

Uyg. *yapril-* “yapıştırılmak, bitleştirilmek”

yaprilıp tursar “yapıştırılıp dursa” (Heilk II 3 156)

Kar. *yapril-* “yapıştırılmak, bitleştirilmek” (DLT III 107)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yaral- “taşımak ?” < * *yara-l-* (OTWF 684)

Uyg. *yaral-* “taşımak ?”

teñlig yüke yaralmış “Her çeşit yük taşımış” (TT VIII A 34)

Erdal kelimenin anlamının tam da açık olmadığını belirtir. (OTWF 684)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilmedi.

yaratıl- “yaratılmak, yapılmak, hazır olunmak” < *yarat-(i)l-*

Uyg. *yaratıl-* “yaratılmak, yapılmak, hazır olunmak”

kök kalıknıñ yörügi birle yaratılır “Göğün (ākāsā) manası ile birlikte yaratılır” (Üİ 104b 12)

Kar. *yaratıl-* “yaratılmak” (TİKT 26/ 7a3)

Har. *yaratıl-* “yaratılmak” (ME 88 4)

Kelime Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *yaratıl-* “yaratılmak”

yarıl- “yarılmak” < *yar-(i)l-* (OTWF 684)

Uyg. *yarıl-* “yarılmak”

adıgıñ karnı yarılmış “Ayının karnı yarılmış” (IB 6)

yarılğay “yarılacak” (TT VI 375)

Kar. *yarıl-* “yarılmak” (DLT III 77)

Har. *yarıl-* “yarılmak” (Kutb 72)

Kıp. *yarıl-* “yarılmak” (CC 10 12)

Kelime Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *yarıl-* “yarılmak”

yarutıl- “parlatılmak, aydınlatılmak” < *yarut-(i)l-* (OTWF 684)

Uyg. *yarutıl-* “parlatılmak, aydınlatılmak”

teyriniñ savlıg yarukı üze yarutulmuşg “Tanrı’nın aydınlık veren sözleri ile aydınlatılmışları” (Kinkaşho D)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yaval- “sakinleşmek, sükûnet bulmak” < **yava-l-* (EDPT 877a)

Uyg. *yaval-* “sakinleşmek, sükûnet bulmak”

yavalmış yaruk “sükûnet bulmuş parlaklık” (Maitr 39 13)

Kar. *yaval-* “sakinleşmek, sükûnet bulmak” (DLT III 80)

Kelime Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde tespit edilemedi.

Çağ. *yuwul-* “sakinleşmek, sükûnet bulmak” (Sang 347v 7)

Kelime Çağatay Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yayıl- “yayılmak, dökülmek, taşmak, dağılmak” < *yay-(i)l-* (OTWF 685)

Uyg. *yayıl-* “yayılmak, dökülmek, taşmak, dağılmak”

yayılmazun “dökülmesin” (TT VIII E 42)

ügüzler köller yayılıp “nehirler göller taşıp” (AY 621 5)

ediñ tavarıñ yayıldı “Malın mülkün dağıldı” (TT I 50)

Kar. *yayıl-* “yayılmak, salınmak, ırgalanmak” (DLT III 192)

Karahanlı Türkçesinden sonra *yadıl-* kelimesi *d > d̡ > y* değişimiyle Harezmi

Türkçesinde *yadıl-*, *yayıl-* şekli yan yana kullanılmış, Kıpçak Türkçesinde ise *d > d̡*

> y değişimi tamamen *y*’ye döndüğü için artık bu dönemden sonra kelime

yayıl- şeklinde karşımıza çıkar. (bk. *yadıl-*)

yaykal- “çalkalanmak, sallanmak” < *yayka-l-* (OTWF 685)

Uyg. *yaykal-* “çalkalanmak, sallanmak”

yaykalu “sallanarak” (TT IX 68)

Kar. *yaykal-* “çalkalanmak, sallanmak” (DLT III 108)

Kelime Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *yaykal-* “çalkalanmak, sallanmak” (Sang 340v 17)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

yazıl- “çözülme, yayılmak, rahatlamak, açılmak” < *yaz-(i)l-* (OTWF 685)

Uyg. *yazıl-* “çözülme, yayılmak, rahatlamak, açılmak”

yazılmakı ögürmek “rahatlamayı, sevinmeyi” (ShoAgon III 207 16)

Kar. *yazıl-* “çözülme, yayılmak, rahatlamak, açılmak” (DLT I 95, III 78)

Har. *yazıl-* “çözülme, yayılmak, açılmak, serilmek” (KE 56r 7)

- Kıp.** *yazıl-* “açılmak, çözülmek” (CC 111 6)
Çağ. *yazıl-* “açılmak, çözülmek” (Sang 330r 22)
Osm. *yazıl-* “yayılmak, dağılmak, çözülmek” (TTS 4455)

yémril- “devrilmek, yıkılmak, ezilmek, bozulmak, yok olmak” < *yémir-(i)l-* (OTWF 685)

Uyg. *yémril-* “devrilmek, yıkılmak, ezilmek, bozulmak, yok olmak”

bo agız yémrilip “bu dağ geçidi yok olup”(AY 602 14)

kaltı tamda ulatıl(a)r yémrilser tüşser “nasıl ki dam vb. yıkılsa düşse” (Üİ 103b 4)

Kelime Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde tespit edilemedi.

Kıp. *yémril-* “(toprak) çökmek, yarılmak, ayrılmak” (Tuh 34b 6)

Çağ. *yümrül-, yümrüş-, yémrül-, yémrüş-* “yıkılmak, yok olmak, devrilmek” (Sang 352r 18)

Kelime Çağatay Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yèril- “ayrılmak” < *yèr-(i)l-* (OTWF 686)

Gök. *yèril-* “ayrılmak”

(e)r (e)rd(e)m(i)m (a)d(a)kı (e)g(i)ç(i)me (a)na (e)gm(i)ç (e)g(i)t y(è)r(i)lt(i)m “Er erdemim, babacığım, teyzemden, annemden, karımdan, hizmetçilerimden ayrıldım” (Cirgek 6)

Uyg. *yèril-* “ayrılmak”

adrılğalı yèrilgeli “ayrılalı” (Hüen-ts 2039)

Kar. *yèril-* “(ağaç vb şeyler için) yarılmak, yırtılmak” (DLT III 78)

Har. *yèril-* “yırtılmak, ayrılmak, yarılmak” (ME 159 3)

Kelime Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *yèril-* “yırtılmak, ayrılmak” (TTS 4608)

Anadolu ağızlarında:

yiril-, cıril- “yarılmak, ayrılmak” (DS 3 930, 11 4280)

Çağdaş lehçelerde kelime “yarılmak, çatlama, yırtılmak” anlamlarında **Tkm.** *yiril* (TKT 701) **YUyg.** *yèril-* (YUT 466) **Kır.** *cıril-* (KS 213) şeklindedir.

yètil-(I) “kaybolmak” < *yèt-(i)l-* (OTWF 686)

Uyg. *yètil-* “kaybolmak”

yètilür alkınur “kaybolur ve azalır” (Maitr 6 16)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yètil-(II) “yeterli olmak, ulaşılmak” < *yèt-(i)l-*

Uyg. *yètil-* “yeterli olmak, ulaşılmak”

nèçük yètilgey “Nasıl ulaşılmak?” (TT VII 25 18)

Kar. *yètil-* “yeterli olmak, ulaşılmak” (DLT III 77)

Har. *yètil-* “yeterli olmak, ulaşılmak” (Kutb 78)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *yètil-* “yeterli olmak, ulaşılmak” (Sang 343r 2)

Osmanlı Türkçesinde “yeterli olmak, ulaşılmak” anlamlarında kelime tespit edilemedi.

yèvil- “donatılmak, teçhiz edilmek” < *yèv-(i)l-* (OTWF 687)

Uyg. *yèvil-* “donatılmak, teçhiz edilmek”

kamag t(e)ñriler kuvragı üdün üdün yèvilür “Bütün Tanrılar cemaati zaman zaman donatılır” (AY 566 9)

Kar. *yévil-* “donatılmak, teçhiz edilmek” (DLT III 81)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *yévil-* “donatılmak, teçhiz edilmek” (Kİ 99)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yıgıl-(I) “yığılmak, toplanmak” < *yıg-(ı)l-* (OTWF 687)

Uyg. *yıgıl-* “yığılmak, toplanmak”

mayıtrı burkan ukup yıgılmış “Mayıtrı Buda(ları) anlayıp toplanmış” (Maitr 65 29)

Kar. *yıgıl-* “yığılmak, toplanmak” (DLT III 79)

Har. *yıgıl-* “yığılmak, toplanmak” (Kutb 91)

Kıp. *yıgıl-* “yığılmak, toplanmak” (CC 113 14)

Çağ. *yıgıl-* “yığılmak, toplanmak” (Sang 350r 6)

Osm. *yıgıl-* “yığılmak, toplanmak”

yıgıl-(II) “kaçınmak, alı koyulmak” < *yıg-(ı)l-*

Uyg. *yıgıl-* “kaçınmak, alı koyulmak”

tört türlüğ yıgılguluk ig kemler “dört çeşit kaçınılması gerekli hastalık ve ızdırıp” (UigTot 876)

Kar. *yıgıl-* “kaçınmak, alı koyulmak” (DLT III 80)

Har. *yıgıl-* “uzak durmak, kaçınmak” (NF 293 5)

Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *yıgıl-* “kaçınmak, alı koyulmak” (TTS 4566)

yıgırıl- “büzülme, çekilmek” < *yıgur-(ı)l-* (OTWF 687)

Uyg. *yıgırıl-* “büzülme, çekilmek”

yıgırılı köyüp “büzülerek yanıp” (DKPAMp 1455)

Kar. *yıgırıl-* “büzülme, kötüleşme, titreme” (DLT I 248, III 108)

Har. *yıgırıl-* “toplanma, buruşma, büzülme” (ME 157 1)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise kelime “büzülme, buruşma” anlamında sadece Şor Türkçesinde *çığır-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 906b)

yırtıl- “yırılmak, yarılmak” < *yırt-(ı)l-* (OTWF 687)

Uyg. *yırtıl-* “yırılmak, yarılmak”

etimiz yinimiz yarıılır yırtılır “Etimiz, derimiz yarıılır, yırtılır” (Maitr 61 8)

Kar. *yırtıl-* “yırılmak, yarılmak” (DLT III 106)

Har. *yırtıl-* “yırılmak, yarılmak” (ME 158 1)

Kıp. *yırtıl-*, *yartıl-* “yırılmak, yarılmak” (BM 32r)

Çağ. *yırtıl-* “yırılmak, yarılmak” (Sang 349r 9)

Osm. *yırtıl-* “yırılmak, yarılmak”

yinçül- “saygı gösterilmek, hürmet edilmek” < *yinç-(ü)l-*

Uyg. *yinçül-* “saygı gösterilmek, hürmet edilmek”

bo bilge bilig yinçülü üstelü barır üçün “bu bilge kişi saygı göstererek, çoğalarak vardığı için” (AY 231 17)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yodul- “yok edilmek, silinmek” < *yod-(u)l-* (OTWF 688)

Uyg. *yodul-* “yok edilmek, silinmek”

yodulup ulug yazuklar “büyük günahlar yok edilip” (BT IX 184 22)

Kar. *yoğul-* “yok edilmek, silinmek” (DLT III 77)

Har. *yoyul-* “yok edilmek, silinmek” (ME 156 6)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *yoyul-* “yok edilmek, silinmek” (Sang 340v 11)

Osm. *yuyul-* “silinmek, yıkanmak, yok edilmek” (TTS 4678)

yorıl- “(bir şeyin) yerleştirilmesi, (bir görev için) yaklaşmak” < *yorı-l-* (OTWF 687)

Uyg. *yorıl-* “(bir şeyin) yerleştirilmesi, (bir görev için) yaklaşmak”

amtı yorılır “Şimdi yorumlanır” (Kinkasho A)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yoritil- “yürütülmek” < *yorit-(i)l-* (OTWF 697)

Uyg. *yoritil-* “yürütülmek, yordurulmak”

tözünler üze yoritilmiş “Soylular üzerine yürütülmüş” (Laut 1988 32)

Kelime Orta Türkçede tespit edilemedi.

Osm. *yürütül-* “yürütülmek”

yörgel- “(bir şeyin etrafını) sarmak, dolamak” < *yörge-l-* (OTWF 688)

Uyg. *yörgel-* “(bir şeyin etrafını) sarmak, dolamak”

séziklig tor üze bek katıg yörgelip “şüpheli ağ ile pek sıkı sarılıp” (OTWF s. 688)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yörül- “çözülmek” < *yör-(ü)l-* (OTWF 689)

Uyg. *yörül-* “çözülmek” (AY 165 22)

Kar. *yörül-* “çözülmek” (DLT III 78)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yubul- “yuvarlanmak” (OTWF 689)

DLT’de “yuvarlanmak” anlamında *yuw-* fiili geçmektedir. (DLT III 61)

Gök. *yubul-* “yuvarlanmak”

yubulu éntimiz “Yuvarlanarak indik” (Ton 1 K 2)

Kelime Uygur Türkçesinde tespit edilemedi.

Kar. *yuwul-* “yuvarlanmak” (DLT I 397)

Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *yaval-* “yuvarlanmak” (Sang 347v 7)

yukıl- “bulaşmak, sıvanmak” < *yuk-(i)l-* (OTWF 689)

Uyg. *yukıl-* “bulaşmak, sıvanmak”

yukıla kelip “bulaşarak gelip” (EDPT 902a)

Kar. *yukıl-* “bulaşmak, sıvanmak” (DLT III 81)

Kelime Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *yukul-* “bulaşmak, sıvanmak” (Sang 343v 21)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise kelime *yugul-* “bulaşmak, sıvanmak” anlamlarında sadece Baraba diyalektinde bulunmaktadır. (EDPT 902a)

yüküntürül- “saygı göstertilmek, secde ettirilmek” < *yüküntür-(ü)l-* (OTWF 697)

Uyg. *yüküntürül-* “saygı göstertilmek, secde ettirilmek”

burkanlar üze yüküntürülmüş “Burkanlara saygı gösterilmiş” (BT VIII A 260)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

3.20. (X)-n-

Eski Türkçeden beri çok kullanılan işlek yapım eklerindedir. Dönüşlülük ifade eder. Vokalle biten fiile doğrudan, konsonantla biten fiile ise araya yardımcı vokal ararak eklenir.

T. Tekin, -n- dönüşlü ve edilgen çatı ekidir: *adrın-* “ayrılmak” < *adrıl-(i)n-*, *kılın-* “kılınmak” < *kıl-(i)n-* gibi örnekler verir.²⁶¹

Gabain, -n- meçhullük ifade eder. Mana bazen basitiyle aynıdır. *alın-* “alınmak” < *al-(i)n-*, *bilin-* “bilinmek” < *bil-(i)n-* örneklerini verir.²⁶²

Karahanlı Türkçesinde Hacıeminoğlu, esas itibariyle dönüşlü ve edilgen fiiller teşkil eden -n- eki bu görevi dışında çeşitli anlamlarda fiiller de yapar. *alkın-* “mahvetmek” < *alk-(i)n-*, *aşun-* “örtünmek” < *aş-(u)n-* örneklerini verir.²⁶³

Harezm Türkçesinde Hacıeminoğlu, fiil kök veya gövdelerine gelerek dönüşlülük ifade eden bu ek, bazı durumlarda belirsizlik de ifade eder. *atan-* “atanmak” < *ata-n-*, *bezen-* “süslenmek” < *beze-n-* örneklerini verir.²⁶⁴

Kıpçak Türkçesinde Karamanlıoğlu, -n- dönüşlülük ekidir. Fakat bazı durumlarda özellikle -l ünsüzü ile biten fiillerde edilgenlik fiil eki -l- ekinin yerine kullanılır. *açın-* “açılmak” < *aç-(i)n-*, *boşan-* “boşanmak” < *boşa-n-* örneklerini verir.²⁶⁵

Çağatay Türkçesinde Eckmann, dönüşlü veya meçhul anlam ifade eder. *çalın-* “çalınmak” < *çal-(i)n-*, *körün-* “görünmek” < *kör-(ü)n-* örneklerini verir.²⁶⁶

Ergin, Batı Türkçesinde -n- eki için bu ek Türkçede eskiden beri kullanılan çok işlek bir fiilden fiil yapma ekidir. Fonksiyonu kendi kendine yapma veya olma ifade eden fiiller yapar: *giyin-* “giyinmek” < *giy-(i)n-*, *dolan-* “dolanmak” < *dola-n-* örneklerini verir.²⁶⁷

açın-(I) “bakmak, bakımını üstlenmek” < *aç-(i)n-* (OTWF 584)

Uyg. *açın-* “bakmak, bakımını üstlenmek”

edgü açınımlar tēp “iyi bakın deyip” (İKPÖ LXVIII I)

bir ay artuk açıntı “Bir aydan fazla hizmet etti” (İKPÖ LXVIII I, II)

Kar. *açın-* “bakmak, bakımını üstlenmek” (DLT I 199, 200; KB 646)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

açın-(II) “elbisesini çıkarmak” < *aç-(i)n-*

Uyg. *açın-* “elbisesini çıkarmak”

tonların açınıp “elbiselerini çıkarıp” (TT VI 147)

Kar. *açın-* “elbisesini çıkarmak” (DLT I 199)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

adın-(I) “hayret etmek” < **ad-(i)n-* (OTWF 584)

Uyg. *adın-* “hayret etmek”

²⁶¹ Tekin 2000, 95

²⁶² Gabain 1988, 59

²⁶³ Hacıeminoğlu 2003, 138

²⁶⁴ Hacıeminoğlu 1997, 142

²⁶⁵ Karamanlıoğlu 1958, 51

²⁶⁶ Eckmann 1988, 48

²⁶⁷ Ergin 1997, 91

muḡadur adınurlar “Hayret ederler, şaşırırlar” (Maitr 47 12)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

adın-(II) “ayılmak” < **ad-(i)n-*

Uyg. *adın-* “ayılmak”

ēr esrūki adıntı “Sarhoş adam ayıldı” (M I 6 20)

adını umatın “ayılmadan” (TT VI 215 16)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

adrın- “ayrılmak” < *adr-(i)n-* (OTWF 585)

Eski Kır. *adrın-* “ayrılmak”

üç (e)ç(i)me (a)dr(i)nt(i)m “Üç kardeşimden ayrıldım” (Uybat III Sağ 3)

Kelime Eski Kırgız Türkçesi dışında tespit edilemedi.

agrın- (bk. *agrın-*)

agrıkan- “ağrısından şikâyet etmek” < *agrıka-n-* (OTWF 585)

Uyg. *agrıkan-* “ağrısından şikâyet etmek”

agrıkanıp “ağrısından şikâyet edip” (AY 17 23)

Kar. *agrıkan-* “ağrısından şikâyet etmek” (DLT I 312)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

agrın- “acı duymak, ihtimam etmek” < *agri- ~ agru-n-* (OTWF 585)

Uyg. *agrın-* “acı duymak, ihtimam etmek”

tnlıglarığ açınsar agrınsar “canlılar acısalar ihtimam etseler” (Maitr 52 53)

Kar. *agrın-* “ağırnak, acı duymak” (DLT I 252)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

agtın- “çıkılmak, (ata) binmek” < *agt-(i)n-* (OTWF 586)

Uyg. *agtın-* “çıkılmak, (ata) binmek”

teḡri yèrinte agtınp “Tanrı’nın olduğı yere çıkıp” (Maitr 45 9)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

agzan- “söylenmek, telaffuz edilmek” < *agza-n-* (OTWF 585)

Uyg. *agzan-* “söylenmek, telaffuz edilmek”

bo yètigen sudur èrtenig agzanıp “Bu söylenen Büyük Ayı Yıldız’ının Sutra’sıdır” (TT VII 40 120)

agzanmış savıḡ edikdi “Sözü söylemeyi başardı” (TT I 147)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

alın- “elde edilmek, almak” < *al-(i)n-* (OTWF 586)

Eski Kır. *alın-* “elde edilmek, almak”

bèř yègirmi yaşda alınmışım “on beş yaşımda alınmışım” (Mal II 1)

Uyg. *alın-* “elde edilmek, almak”

nomug øzke alınıp “öğretiyi özüne alıp” (TT V 24 74)

Kar. *alın-* “alınmak, alacağıını almak” (DLT I 22, II 159)

Har. *alın-* “almak, edinmek” (ME 136 5)

Kıp. *alın-* “alınmak, edinmek, ele alınmak” (Kİ 21)

Çağ. *alın-* “alınmak, almak, elde etmek” (Sang 47r 13)

Osm. *alın-* “mecburi tutulmak, alınmak” (TTS 104)

alkan- “övülmüş, methetmek, ünlenmek” < *alka-n-* (OTWF 587)

Uyg. *alkan-* “övülmüş, methetmek, ünlenmek”

alkanmadımız erser “övülmedik ise” (Chuas 206)

bir ikintike karganurlar alkanurlar “Birbirlerini överler, methederler” (M I 9 9)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

alkın- “bitmek, tükenmek, azalmak, mahvolmak, ölmek” < *al-k-(i)n-* (OTWF 587)

Gök. *alkın-* “bitmek, tükenmek, azalmak, mahvolmak, ölmek”

kop (a)nta (a)lk(i)nt(i)g “Orada hep mahvoldun” (KT G 9)

Uyg. *alkın-* “bitmek, tükenmek, azalmak, mahvolmak, ölmek”

biligler iyin kezigçe turup alkıntukda “bilgiler ardı sıra durup bittiğinde” (Ü İ 121a 11)

arizun alkınzun “temizlensin ve yok olsun” (TT IV)

Kar. *alkın-* “bitmek, tükenmek, azalmak, mahvolmak, ölmek” (DLT I 264)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

alpırkan- “kahramanca davranmak, (bir şeyin üzerinde) durmadan çalışmak” < *alpırka-n-* (OTWF 588)

Uyg. *alpırkan-* “kahramanca davranmak, (bir şeyin üzerinde) durmadan çalışmak”

alpırkansar “kahramanca davransa” (USp 102a 4)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

amran- “sevmek” < *amra-n-* (OTWF 588)

Uyg. *amran-* “sevmek”

kin yana atkansar amranmak uguşug bo atkantaçı köñülteki nomta ulatıl(a)rı

otgurak erür “Daha sonra yine ihtiras duygu alanını (*kāmadhātu*) algılasa bu

algılayan gönüldeki *dharma* ve diğerleri kesinlikle *āsravā*’sızdır” (Üİ 98b 10)

sevgülük amranguluk teg “sevecek gibi” (TT 10 256)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

anun- “hazırlanmak” < *anu-n-* (OTWF 588)

Uyg. *anun-* “hazırlanmak”

anuntımız “hazırlandık” (TT III 3)

Kar. *anun-* “hazırlanmak” (KB 1675)

Har. *anun-* “hazırlanmak” (ME 9 4)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ağan- “gasp etmek” < **ağa-n-*

Uyg. *ağan-* “gasp etmek”

tavarın ağanu alıp “malını gasp edip” (Maitr 69 12)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

arın- (I) “temizlenmek, arınmak, kurtulmak” < *arı-n-* (OTWF 588)

Uyg. *arın-* “temizlenmek, arınmak, kurtulmak”

agir ayıg kılınçlarıntın arınmak tileser “çok kötü davranışlarından kurtulmak dilese”

(AY 141 3)

Kar. *arın-* “temizlenmek, arınmak” (DLT I 201)

Har. *arın-* “temizlenmek, arınmak” (ME 171 1)

Kıp. *arın-* “temizlenmek, arınmak” (Kİ 10)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *arın-* “temizlenmek, arınmak” (TTS 205)

arın- (II) “yorulmak” < *arı-n-*

Uyg. *arın-* “yorulmak”

et’özleri arınıp tınları tumılıp “vücutları yorulup, nefesleri tükenip” (BT II 970)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

arıtın- “temizlenmek” < *arıt-(ı)n-* (OTWF 589)

Uyg. *arıtın-* “temizlenmek”

yuntı arıtıntı “Temizlendi, arıtıldı” (U II 42 31)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

asın- “asılmak” < *as-(ı)n-* (OTWF 589)

Gök. *asın-* “tırmanmak”

asıngalı tüşürtümüz “Askerleri tırmanmak için atlardan indirdik” (Ton 1 K 3)

Uyg. *asın-* “asılmak”

yinçülüğ morwantlar asnap “incili kolye takıp” (EDPT 248b)

Kar. *asın-*, *asun-* “asılmak, bir şeyi çekmek” (DLT I 201; KB 595)

Karahanlı Türkçesinden sonra kelime tespit edilemedi.

aşan- “yemek yemek, beslenmek” < *aşa-n-* (OTWF 589)

Uyg. *aşan-* “yemek yemek, beslenmek”

men aş aşanmaz men ölgey “Ben aş yemezsem öleceğim” (İKPÖ XIX VIII)

Kelime Uygurcadan sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde *aşan-*

“yemek yemek, beslenmek” anlamında arkaik olarak **Kır.** *aşan-*, **Tel.** *aşan-*, **Küer.**

aşan-, **Tob.** *aşan-* (EDPT 264a)

aşgın- “aşınmak” < **aşgı-n-* (OTWF 589)

Uyg. *aşgın-* “aşınmak”

kşan üdüin artayu aşgını turtaçı ol “Kısa zamanda giderek daha fazla aşınarak durur” (HtPek 99b 3)

Kar. *aşgın-* “aşınmak” (DLT I 254)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *aşın-* “aşınmak”

aşun- “aşmak, yükselmek” < *aş-(u)n-* (OTWF 590)

Uyg. *aşun-* “aşmak, yükselmek”

anagamıllar ornınta aşınur “Anagamıllar yerinden yükselir” (BT XIII 19 58)

Kar. *aşun-* “aşmak, yükselmek” (DLT I 202)

Kelime “aşmak, yükselmek” anlamlarında Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

atan- “unvan almak, ünlenmek” < *at+a-n-* (OTWF 590)

Uyg. *atan-* “unvan almak, ünlenmek”

ebiñerü kelser özi atanmış “Evine doğru gelirken tanınmış” (IB 55)

atanmış künte “unvan aldığı günde” (TT VI 435)

Kar. *atan-* “unvan almak” (KB 3229)

Har. *atan-* “unvan almak” (ME 193 1)

Kıp. *atan-* “unvan almak, ad verilmek” (Kİ 9)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *adan-* “ad almak” (TTS 16)

atkan- “kavramak, algılamak, bağlanmak” < **atka-n-* (OTWF 585)

Uyg. *atkan-* “kavramak, algılamak, bağlanmak”

nizvanıl(a)rta kamağ yoridaçısı atkanur “Bu yığına ulaşan her yerde yürüeni ızdırıp gerçeğini algılar” (Üİ 107a 2)

ol tēp atkanmazlar “Onun dediğini kavramazlar” (EDPT 47b)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

avin- “kendini mutlu hissetmek” < **avı-n-* (EDPT 12b)

Uyg. *avin-* “kendini mutlu hissetmek”

üzüksüz akar suv ögenler avınu “aralıksız akan su önünde kendini mutlu hissederek” (TT III C 15)

Kar. *avin-* “kendini mutlu hissetmek” (DLT I 202)

Har. *avin-* “kendini mutlu hissetmek” (Kutb 17)

Kelime Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ *awun-* “kendini mutlu hissetmek” (Sang 52v 17)

Osm. *avin-* > *avun-* “avunmak, kendini iyi hissetmek”

ayan- “saygı duymak, değer vermek” < *aya-n-* (OTWF 591, UW 297)

Uyg. *ayan-* “saygı duymak, değer vermek”

ayanmakka tükellig “bütün saygı duymaya” (Tara 594 23)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ayın- “korkmak” < **ayı-n-* (OTWF 591)

Uyg. *ayın-* “korkmak”

ayınma edğüti yalbar tēr “Korkma, iyice yalvar, der” (IB 19)

korkmaz ayınmaz “korkmaz” (M III 10)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

Clauson, Moğolcada “korkmak” anlamında *ayi-*, *ayu-* fiillerinin bulunduğunu belirtmektedir. (EDPT 274b)

ayman- (bk. *eymen-*)

bagdaşın- “(bağdaş kurarak) oturmak” < *bagdaş-(i)n-* (OTWF 591)

Uyg. *bagdaşın-* “(bağdaş kurarak) oturmak”

bagdaşını olurların “bağdaş kurarak oturanların” (AY 25 11)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bakın- “bakınmak” < *bak-(i)n-* (OTWF 591)

Uyg. *bakın-* “bakınmak”

öñdün kedın bakını “daha sonra bakınarak” (BuddhUig II 103)

Kar. *bakın-* “bakınmak” (DLT II 142)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *bakın-* “bakınmak”

ban- “bağlanmak” < *ba-n-* (OTWF 591)

Eski Kır. *ban-* “bağlanmak”

(*a)ltunl(i)g keş(i)g bel(i)mde b(a)nt(i)m* “Altınlı okluğu belime bağladım” (Uyug Turan 2)

Kar. *ban-* “bağlanmak” (DLT II 27)

Har. *ban-* “bağlanmak” (ME 166 1)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

barın- “(kan) boşalmak” < *bar-(i)n-* (OTWF 592)

Uyg. *barın-* “(kan) boşalmak”

akar barınur “(kan) akar ve boşalır” (Maitr 61 10)

Kar. *barın-* “(kan) boşalmak” (DLT II 141)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

basın- “yenilmek, ezilmek” < *bas-(i)n-* (OTWF 592)

Gök. *basın-* “yenilmek, ezilmek”

az tēyin ne basınalım “Azız diye niçin yenilelim” (Ton 1 B 4)

Uyg. *basın-* “batmak, yenilmek, ezilmek”

tebe titigke tüşmiş basınıu yemiş “Deve bataklığa düşmüş, (batağa) batarak yemeye devam etmiş” (IB 46)

kañuda tıntarlarig basingay ölürgey “Dindarları nerede yeneceğiz, öldüreceğiz?” (TT VI 10)

Kar. *basın-* “zayıf görmek, basmak” (DLT II 142)

Har. *basın-* “zulmetmek” (ME 142 4)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra taranan eserlerde tespit edilemedi.

bedizen- “süslenmek” < *bedize-n-* (OTWF 593)

Uyg. *bedizen-* “süslenmek”

bedizenürler erti “Süslenirlerdi” (Maitr 75 63)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

begimsin- “beylik tastaklamak, bey gibi görünmek” < *beg(i)msi-n-* < **begim+si-* (OTWF 532)

Uyg. *begimsin-* “beylik tastaklamak, bey gibi görünmek”

begimsinmeyük beg bolsar “beylik tastaklamayıp gerçek bey olsa” (TT VII 42 5)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bërtin- “yaralanmak, kendisini yaralamak” < *bërt-(i)n-* (OTWF 594)

Uyg. *bërtin-* “yaralanmak, kendisini yaralamak”

bërtinmişke kan tomurmişke “yaralanmışa ve (yarasından) kan akmışa” (H I 181)

Kar. *bërtin-* “yaralanmak, kendisini yaralamak” (DLT II 237)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *bërtin-* “yaralanmak, kendisini yaralamak” (Kİ 30)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *bërtin-* “burkulup incitmek” (TTS 523)

Kelime çağdaş lehçelerde “(kemik için) kırılmak, çıkmak” anlamlarında **Alt. bertin-** (ATS 39) **Tel. pertin-**, **Bar. pertin-** **Leb. pertin-** (EDPT 359a) “yaralanmak” anlamında **Tuv. bertin-** şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 359a)

bışrun- “olgunlaşmak, talim etmek, işlemek” < *bış(u)r-(u)n-* (OTWF 594)

Uyg. *bışrun-* “olgunlaşmak, talim etmek, işlemek”

bilgü için bışrunur “Öğrenmek için talim eder” (Üİ 111b 15)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bilen- “bilenmek” < *bile-n-*

Uyg. *bilen-* “bilenmek”

bilenip “bilenip” (DKPAM 243)

Kelime Karahanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

Har. *bilen-* “bilenmek” (MM 330/4)

Kelime Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *bilen-* “bilenmek”

bilin- “bilinmek” < *bil-(i)n-* (OTWF 594)

Gök. *bilin-* “bilinmek”

(a)ltı y(a)ş(i)mda k(a)n (a)d(ı)rt(ı)m bil(i)nm(e)d(i)m “Altı yaşında babamdan ayrıldım, (onu) bilmedim” (Uybat IIIc 1)

Uyg. *bilin-* “bilinmek”

yazukumnu bilinür biz “Günahımızı biliriz” (TT IV 8 64)

Kar. *bilin-* “bilinmek” (DLT II 143)

Har. *bilin-* “bilinmek” (KE 110v 5)

Kıp. *bilin-* “bilinmek” (CC 151 6)

Çağ. *bilin-* “bilinmek” (ŞHD 101a 4)

Osm. *bilin-* “bilinmek, adı çıkmak, adı yayılmak” (TTS 562)

bogun- “kendi kendini boğmak” < *bog-(u)n-* (EDPT 316b)

Uyg. *bogun-* “kendi kendini boğmak”

bogunsar “kendi kendini boğsa” (TT VII 40 19)

Kar. *bogun-* “kendi kendini boğmak” (DLT II 142)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde tespit edilemedi.

Osm. *bogun-* “kendi kendini boğmak” (TTS 633)

boşgun- “öğrenmek” < **boşgu-n-* (OTWF 595)

Uyg. *boşgun-* “öğrenmek”

bilge bilig simridi boşguntı “Bilge bilig (skr prajna) öğrendi” (Maitr 8 23)

Kar. *boşgun-* “boş olmak, boş kalmak, işten yorulmak” (DLT II 238)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

boşlun- “affedilmek, bağışlanmak” < *boşul-(u)n-* (EDPT 382b)

Uyg. *boşlun-* “affedilmek, bağışlanmak”

boşlunu umasar “affedemezse” (H I 107)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

boşun- “kurtulmak” < *boşu-n-* (OTWF 595)

Uyg. *boşun-* “kurtulmak”

yagıda boşuna boşuniltım “Düşmandan kurtulup rahatladım” (Ş D 7)

- Kar.** *boşun-*, *boşan-* “boşanmak, kurtulmak, bağı çözülmek” (DLT II 103, 142)
Har. *boşan-* “boşanmak” (ME 25 6)
Kıp. *boşan-* “boşanmak, rahatlamak” (Kİ 32)
Çağ. *boşan-* “boşanmak, rahatlamak” (Sang 135r 2)
Osm. *boşan-* “boşanmak, boş kalmak” (TTS 639)

bögün- “derin derin düşünmek” < *bög-(ü)n-* (OTWF 595)

- Uyg.** *bögün-* “derin derin düşünmek”
sakinmatın bögünmetin “düşünmeden, derinlemesine düşünmeden” (Üİ 115b 2)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bölün- “bölünmek” < *böl-(ü)n-* (OTWF 595)

- Uyg.** *bölün-* “bölünmek”
bo akıgılg nom bölünüp bolur “Bu akıcı kural bölünür” (Üİ 123b 5)
Karahanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi.
Har. *bölün-* “bölünmek” (KE 223v 9)
Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.
Çağ. *bölün-* “bölünmek” (Sang 139v 9)
Osm. *bölün-* “bölünmek”

bulgan- “hiddetlenmek, bulanmak, karışmak” < *bulga-n-* (OTWF 596)

- Uyg.** *bulgan-* “hiddetlenmek, bulanmak, karışmak”
bulganmış yavlak tüllerig “Çok fazla düşlere karışmış” (U II 58)
Kar. *bulgan-* “bulanmak, kızmak, öfkelenmek” (DLT II 238)
Har. *bulgan-* “bulanmak, karışmak, bozulmak” (ME 156 2; KE 39r 5)
Kıp. *bulgan-*, *bulan-* “üzülmek, hiddetlenmek, bulanmak” (Tuh 26a 3)
Çağ. *bulgan-* “bulanmak, bulaşmak, karışmak” (Sang 139v 18)
Osm. *bulan-* “yoğrulmak, bulanmak, karışmak” (TTS 688)

bulun- “bulunmak” < *bul-(u)n-* (EDPT 344a)

- Uyg.** *bulun-* “bulunmak”
yèr bulunup “yer bulunup” (USp 24 4)
Kar. *bulun-* “bulunmak” (DLT II 143)
Har. *bulun-* “bulunmak” (Kutb 36)
Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.
Çağ. *bulun-* “bulunmak” (Sang 139v 7)
Osm. *bulun-* “bulunmak”

burçın- “bulanmak” < *burçı-n-* (OTWF 596)

- Uyg.** *burçın-* “bulanmak”
bulganmak burçınmaksız “bulanmaksız” (BT XIII 3 52)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

busan- “üzülmek, acı çekmek” < *busa-n-* (OTWF 596)

- Uyg.** *busan-* “üzülmek, acı çekmek”
busanu turgurup “ağlayarak (onu) ayağa kaldırıp” (İKPÖ XX IV)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bürün- “bürünmek” < *bür-(ü)n-* (OTWF 597)

Uyg. *bürün-* “bürünmek”

böz bürünüp içinte olurmış “Beze bürünüp oturmuş” (Maitr 128v 14)

Kar. *bürün-* “bürünmek” (DLT II 141)

Kelime Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *burun-* “bürünmek” (Sang 131v 15)

Osm. *bürün-* “bürünmek”

çızın- “(kendi kendine) bir şeyler çizmek” < *çız-(i)n-* (OTWF 597)

Uyg. *çızın-* “(kendi kendine) bir şeyler çizmek”

tükel temür tukıya çızıntım “(kölelerin ellerine) bağlanan bütün demir kelepçeler üzerine (kendi kendime) şekiller çizdim” (Sho XI b 5)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

çun- “pişman olmak, tövbe etmek” < *çu-n-* (OTWF 597)

Uyg. *çun-* “pişman olmak, tövbe etmek”

çunmaklıg erip çunmaknıy untın kızıgıña tegmiş erür “Pişmanlık duyanlar tövbe etmenin sınırına ulaşmış olurlar” (BT VIII B 154, 155)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ëlen- “hükümdar olmak, saltanat sürmek” < *ële-n-* (OTWF 599)

Uyg. *ëlen-* “hükümdar olmak, saltanat sürmek”

ilenmiş başlamış bodunug bay mëñilig bolgay “hükümdar olmuş, milleti zenginleştirmek için (çalışmaya) başlamış” (AY 567 6)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ëltin- “iletilmek, götürülmek” < *ëlt-(i)n-* (OTWF 599)

Uyg. *ëltin-* “iletilmek, götürülmek”

et'öz ëltinçüçiler “vücudu beraberinde götürenler” (Maitr 84 31)

ëligin tutsarlar ëltinserler “elini tutsalar ve iletilseler” (U II 73 5)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ëmgeksin- “acı çekmek, zahmet çekmek” < **ëmgeksi-n-* (UW 373)

Uyg. *ëmgeksin-* “acı çekmek, zahmet çekmek”

inçip bo yürügde ëmgeksinip “şimdi bu açıklama ile eziyet çekip” (Abhi A 19b 13)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ëmgen- “acı çekmek, zahmet çekmek” < *ëmge-n-* (OTWF 597)

Uyg. *ëmgen-* “acı çekmek, zahmet çekmek”

ëmgenmekig nëtegin tēp tēser “acı çekmek nasıldır, diyerek sorsa” (ÜI 121a 10)

Kar. *ëmgen-* “acı çekmek, zahmet çekmek” (DLT I 255)

Har. *ëmgen-* “acı çekmek, zahmet çekmek” (ME 167 4)

Kıp. *ëmgen-* “acı çekmek, zahmet çekmek” (Kİ 23)

Çağ. *ëmgen-* “acı çekmek, zahmet çekmek” (Sang 114r 9)

Osm. *ëmen-* “acı çekmek, zahmet çekmek” (TTS 1463)

Kelime Türkmen Türkçesinde *emge-* (TKT 200) Kazak Türkçesinde *imgen-* (EDPT 160a) şeklinde bulunmaktadır.

ejen- “(kendi kendine) yerleşmek” < **eje-n-* (OTWF 598)

Uyg. *ejen-* “(kendi kendine) yerleşmek”

evlerig yalıñuz ejentimiz “Evleri yalnız başımıza kondurduk” (Maitr 69r 4)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

erksin- “hükmetmek” < *erksi-n-* < *erk+si-* (OTWF 598)

Uyg. *erksin-* “hükmetmek”

erksintimiz erser “hükmettik ise” (TT IV 6)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra sadece Kıpçakçada (CC’de) *erksin-*

“(hükümdarın tüm gücü kendinde) toplamak” anlamında yaşamaktadır. (EDPT 227b)

èsilin- “azalmak, eksilmek” < *èsil-(i)n-*

Uyg. *èsilin-* “azalmak, eksilmek”

èsilinü büte turur “Azalarak bitmektedir” (DKPAMp 48)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

èsirgen- “esirgenmek” < *èsirge-n-* (OTWF 598)

Uyg. *èsirgen-* “esirgenmek”

èsirgen- “esirgenmek” (M III 21 3)

Kar. *èsirgen-* “esirgenmek” (DLT I 291)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

eşin- “(atı) rahvan sürmek” < *eş-(i)n-* (OTG 243)

Uyg. *eşin-* “(atı) rahvan sürmek”

(a)şn(u)k(i) (a)tl(a)r(i)m (e)ş(i)nt(i)m “Önceki atlarımı rahvan sürdüm” (Hemçik Çırgakı 4)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

eşün- “örtünmek, örtülmek” < *eşü-n-* (OTWF 598)

Uyg. *eşün-* “örtünmek, örtülmek”

kök t(e)ñrig eşüdükçe eşünür “Gökyüzü kaplandıkça kaplanır” (Maitr 69r 4)

Kar. *eşün-* “örtünmek, örtülmek” (KB 3785)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

étin- “kendini düzene koymak” < *ét-(i)n-* (OTWF 600)

Gök. *étin-* “kendini düzene koymak”

ét(i)nü y(a)r(a)tunu um(a)duk y(a)na iç(i)km(i)ş “Kendini iyi düzenleyemediğinden yine teslim olmuş” (KT D 10)

Uyg. *étin-* “kendini düzene koymak”

étinmek yaratınmahlıg törüsinte “Töresine göre kendisini düzene sokmak” (TT VIII D 8)

Kar. *étin-* “kendini düzene sokmak, hazırlanmak” (DLT II 82)

Harezmi ve Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde *étin-* fiili yoktur.

Osm. *édin-* > *edin-* “hazırlanmak, tedarik etmek, almak” (TTS 1387)

eymen- “çekinmek, utanmak, korkmak”

Kelime bazı metinlerde *ayman-* şeklinde kalın sıradan geçmektedir; ancak *eymen-* şekli daha fazla kullanılmaktadır. Clauson kelimeyi *ayman-*, *eymen-* şeklinde basit

olarak almıştır. (EDPT 273b) DTS’de de kelime *ayman-*, *eymen-* şeklinde basit olarak gösterilmiştir. (DTS 167) Erdal kelimeyi *-n-* fiilden fiil yapan yapım ekleri içerisinde ele almış ve kelimenin **eyme-* kökünden gelebileceğini düşünmüştür. (OTWF 598)

- Uyg.** *eymen-* “çekinmek, utanmak, korkmak”
aymanmakın “korkması” (MaitrH XI 3b 14)
korksar eymenser sen “korksan çekinsen” (U III 31 12)
- Kar.** *eymen-* “çekinmek, utanmak, korkmak” (DLT I 270)
- Har.** *eymen-* “çekinmek, utanmak, korkmak” (Kutb 10)
- Kıp.** *emen-*, *imen-* “çekinmek, utanmak, korkmak” (CC 57 21)
- Çağ.** *eymen-*, *inmen-* “çekinmek, utanmak, korkmak” (Sang 113v 18)
- Osm.** *eymen-* “çekinmek, utanmak, korkmak” (TTS 1592)

ıçan- “kaygılanmak” < **ıça-n-*

Clauson kelimeyi sözlüğünde göstermiş; ancak böyle bir kelimenin varlığını pek düşünmemektedir, kelimenin belki de *ıman-* fiili olduğunu ifade eder. (EDPT 29b) DTS’de de kelime geçmemektedir. OTWF’da Erdal ilgili kelimenin hem *ıçan-* hem de *yıçan-* şeklinde tespit edildiğini belirterek, kelimenin etimolojisini de **ıça-n-* şeklinde göstermiştir. (OTWF 600)

- Uyg.** *ıçan-* “kaygılanmak”
ıçanıp saklanıp “kaygılanıp saklanıp” (BT II 233)
oglanıña yıçanu “oğluna kaygılanarak” (AY 632 22)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ınan- “inanmak” < **ına-n-* (OTWF 601)

- Uyg.** *ınan-* “inanmak”
bu savka inanıp “bu söze inanıp” (USp 102b)
öz kentünke inangıl “öz kendine inan” (TT I 40 1)
- Kar.** *ınan-* “inanmak” (DLT I 206)
- Har.** *ınan-* “inanmak” (NF 35 11)
- Kıp.** *ınan-* “inanmak” (Kİ 24)
- Çağ.** *ınan-* “inanmak” (Sang 115v 17)
- Osm.** *ınan-* “inanmak” (TTS 2077)

ilgün- “sarsılmak, titremek, çalkalanmak” < **ilgü-n-* (OTWF 602)

- Uyg.** *ilgün-* “sarsılmak, titremek, çalkalanmak”
ilgünmekin tugar “sarsılmakla doğar” (Wind 249 8)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ilin- “takılmak, ilinmek” < *il-(i)n-* < *il-* (OTWF 602)

EDPT, DTS ve OTWF’da kelimenin kökeni *il-* şeklinde gösterilmiştir. Ancak *ip*, *il-*, *ilin-* gibi türevler dikkate alınırsa kelime **i-* köküne indirilebilir.

- Uyg.** *ilin-* “takılmak, ilinmek”
tuymatın tuzakka ilinmiş “Farkına varmadan tuzağa takılmış” (IB 61)
yertinçüke artukrak ilinmiş “Yeryüzüne iyice ilinmiş” (AY 148 15, 16)
- Kar.** *ilin-* “takılmak, ilinmek” (DLT I 204)
- Har.** *ilin-* “takılmak, ilinmek” (ME 139 I)
- Kıp.** *ilin-* “takılmak, ilinmek” (Kİ 19)

Çağ. *ilin-* “takılmak, ilinmek” (Sang 110r 8)

Osm. *ilin-* “takılmak, ilinmek” (TTS 2059)

isin- “ısınmak” < *isi-n-* (OTWF 602)

Uyg. *isin-* “ısınmak”

isinmek “ısınmak” (Hüen-ts 1953)

Kar. *isin-* “ısınmak” (DLT I 201)

Har. *isin-*, *ısin-* “ısınmak” (Kutb 61, 206)

Kıp. *isin-*, *ısin-* “ısınmak” (Tuh 16a 8)

Çağ. *isin-*, *ısin-* “ısınmak” (Sang 101v 28)

Osm. *ısin-* “ısınmak”

itlin- “kaybolmak, geçmek” < *it-(i)l-(i)n-* (EDPT 58b)

Uyg. *itlin-* “kaybolmak”

alku basutçıl(a)r itlinür “Bütün Basutçular kaybolur” (Üİ 122b 7)

Kar. *itlin-* “kaybolmak” (DLT I 256)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

iyin- “acı çekmek, basmak, ezmek” < *iy-(i)n-* (OTWF 602)

Uyg. *iyin-* “acı çekmek, basmak, ezmek”

iyinur basınur “ezilir, acı çeker” (TT VI 10)

Kar. *iyin-* “acı çekmek, basmak, ezmek” (DLT I 269)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise sadece Kırgız Türkçesinde kelime *ıyin-* “çalışmak, basmak, acı vermek” şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 275a)

kakın- “pişman olmak, nedamet etmek” < *kak-(i)n-* (OTWF 603)

Uyg. *kakın-* “pişman olmak, nedamet etmek”

agır ayıg kılınçların ökünüp kakınıp “kötü çirkin davranışlarından nedamet edip pişman olup” (AY 139 22)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kargan- “ayıplanmak, kendine beddua etmek” < *karga-n-* (OTWF 603)

Eski Kır. *kargan-* “ayıplanmak, kendine beddua etmek”

k(a)d(a)ş (a)lp(i)n(i)z k(a)rg(a)nur “Arkadaş kahramanınız ayıplanır” (Oz Arka 2) Kelime Uygur Türkçesinde tespit edilemedi.

Kar. *kargan-* “kendine beddua etmek” (DLT II 249)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

karılın- “karılmak, karıştırılmak” < *karıl-(i)n-*

Uyg. *karılın-* “karılmak, karıştırılmak”

karılınmış teg turur “karıştırılmış gibi durur” (UigTot 447)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kaşan- “(at, eşek) işemek” < **kaşa-n-* (OTWF 603)

Uyg. *kaşan-* “(at, eşek) işemek”

kaşanur “işer” (H I 39)

Kar. *kaşan-* “(at, eşek) işemek” (DLT II 155)

Har. *kaşan-* “(at, eşek) işemek” (Kutb 134)

- Kıp.** *kaşın-* “(at, eşek) işemek” (Hou 12 21)
Çağ. *kaşan-* “(at, eşek) işemek” (Sang 273v 22)
Osm. *kaşan-* “(at, eşek) işemek” (TTS 2328)

Anadolu ağızları:

kaşan- “(at, eşek) işemek” (DS 8 2678)

katın- “katılaştırmak, sertleştirmek, sağlamlaştırmak” < *kat-(i)n-* (OTWF 603)

Uyg. *katın-* “katılaştırmak, sertleştirmek, sağlamlaştırmak”

otın katınsar küzeç taşar “Ateşi sağlamlaştırsa (arttırsa) kazan taşar” (TT I 193)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

katrun- “katılaştırmak, kuvvetlendirmek” < *katar-(u)n-* (OTWF 603)

Uyg. *katrun-* “katılaştırmak, kuvvetlendirmek”

yürekın katrunup “yüreğini katılaştırıp” (U IV 8)

Kar. *katrun-* “duraklamak, çekinmek” (DLT II 249)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kayın- “kaynamak” < **kañ-(i)n-* (EDPT 678a)

Uyg. *kayın-* “kaynamak”

üzüksüz tolı kayınar “(kazan) dolu bir şekilde aralıksız kaynar” (EDPT 678a)

Kar. *kayın-*, *kayna-* “kaynamak” (DLT III 191)

Har. *kayna-* “kaynamak” (Kutb 128)

Kıp. *kayna-* “kaynamak” (Kİ 77)

Çağ. *kayna-* “kaynamak” (Sang 281r 6)

Osm. *kayna-* “kaynamak”

kazgan- “kazanmak” < **kaz-ı-k+a-n-* (OTWF 604)

Gök. *kazgan-* “kazanmak”

k(i)mke il(i)g k(a)zg(a)nur m(e)n “Kime ülke kazanıyorum” (KT D 9)

Uyg. *kazgan-* “kazanmak”

yıgmuş kazganmış “Toplamış, kazanmış” (U II 34 13)

Kar. *kazgan-* “kazanmak” (DLT II 29)

Har. *kazgan-* “kazanmak” (NF 234 10)

Kıp. *kazgan-*, *kazan-* “kazanmak” (Tuh 13b 2, Hou 38 16)

Çağ. *kazgan-*, *kazan-* “kazanmak” (Sang 273r 3)

Osm. *kazan-* “kazanmak”

kazın- “kazılmak” < *kaz-(i)n-* (OTWF 604)

Uyg. *kazın-* “kazılmak”

yêr kazınu “yer kazılarak” (Hochzeit 30)

Kar. *kazın-* “kazılmak” (DLT II 155)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kêñren- “homurdanmak, sızlanmak, kendi kendine söylenmek” < *kêñre-n-* (OTWF 604)

Uyg. *kêñren-* “homurdanmak, sızlanmak, kendi kendine söylenmek”

kêçe kêñrenür têr “Akşamları sızlanıyor, der” (IB 22)

kêñrenür aş bêrür boltılar “Homurdanarak aş verir oldular” (İKPÖ LVIII III)

Kar. *küñren-* “kendi kendine söylenmek” (DLT II 82, III 358)

Kelime Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde tespit edilemedi.

Çağ. *künren-* “kendi kendine söylenmek” (Sang 309v 19)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

Kelime “kendi kendine söylenmek” anlamında **Şor.** *kiñiren-*, **Tuv.** *himiren-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 733b)

kértgün- “inanmak” < **kértgü-n-*

Clauson kelimenin etimolojisinin açık olmadığını ve belki de kelimenin *kértü* kelimesi ile akraba olabileceğini belirtmektedir. (EDPT 739b) DTS’de kelime *kértgün-* şeklinde gösterilmiştir. (DTS 301) Erdal ise kelimeyi *-n-* fiilden fiil yapan yapım eki başlığı altında ele alarak kelimenin kökeninin **kértgü-* olabileceğini belirtmiştir. (OTWF 604)

Uyg. *kértgün-* “inanmak”

çaşşapatka kértgünür “Çaşşapat’a inanır” (TT V 22 37)

Kar. *kértgün-* “inanmak” (DLT III 423)

Har. *kértün-* “inanmak” (ME 33 2)

Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *kértün-*, *kértin-* “inanmak, ibadet etmek” (TTS 2577)

kevsen- “gevşemek, yumuşamak” < *kevsen-n-* (OTWF 605)

Uyg. *kevsen-* “gevşemek, yumuşamak”

kelüdin bilmetin kevsenser “geldiğini bilmeden gevşese” (ETS 11 61)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kılın- “yaratılmak, doğmak, uğraşmak, icraata geçmek, hazırlamak” < *kıl(i)n-* (OTWF 605)

Gök. *kılın-* “yaratılmak”

y(a)gız y(é)r kıl(i)ntukda “kara yer yaratıldığında” (KT D 1)

Uyg. *kılın-* “yaratılmak, uğraşmak, yapmak, icraata geçmek, hazırlamak”

osuglug kılınıp “ faydalı yaratılıp” (U IV 8)

beg bolgalı kılınıp “Bey olacak şekilde yaratıldın” (TT I 36)

Kar. *kılın-* “tavır takılmak, yapılmak, kılınmak, işlenmek” (DLT I 509; II 156)

Har. *kılın-* “kılınmak, yapılmak” (NF 39 1)

Kıp. *kılın-* “kılınmak, yapılmak” (Kİ 74)

Çağ. *kılın-* “kılınmak, yapılmak” (Sang 298v 3)

Osm. *kılın-* “yapılmak, edilmek, davranmak” (TTS 2487)

kıvrkan- “hasislenmek, kıskanmak” < *kıvrka-n-*

Uyg. *kıvrkan-* “hasislenmek, kıskanmak”

kıvrkanmak köñlin “kıskançlık duygularıyla gönlünü” (Mair 66 5)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kızgan- “kıskanmak” < *kızga-n-* (OTWF 605)

Uyg. *kızgan-* “kıskanmak”

kızganmatın “kıskanmadan” (M III 11 8)

Kar. *kızgan-* “kıskanmak” (DLT II 250)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *kısgan-*, *kıskan-*, *kızgan-* “kıskanmak” (Kİ 72, Hou 36 7, BM 65r, Tuh 8b 4)

Çağ. *kıskan-* “kıskanmak” (Sang 297v 5)

Osm. *kıskan-* “kıskanmak”

kiçin- “kaşınmak” < *kiç-(i)n-* (OTWF 606)

Uyg. *kiçin-* “kaşınmak”

kiçinür “kaşınır” (H I 93)

Kar. *kiçin-* “kaşınmak, gidişmek” (DLT II 156)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kinlen- “dönderilmek” < *kinle-n-* (EDPT 732b)

Uyg. *kinlen-* “parçalanmak, ufalmak”

kinlenürler tegzinürler “dönderilirler” (TT II B 78)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kolun- “rica etmek, istemek” < *kol-(u)n-* (OTWF 606)

Uyg. *kolun-* “rica etmek, istemek”

kolunguçı “dilenci” (TT III 141)

Kar. *kolun-* “rica etmek, istemek” (DLT II 156)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise kelime arkaik olarak *kolun-* “rica etmek, istemek” anlamında sadece Karay diyalektinde bulunmaktadır. (EDPT 623b)

kon- “yerleşmek, konmak” < *ko-n-* (EDPT 632a)

Gök. *kon-* “yerleşmek, konmak”

y(a)gru kontukda kisre “yaklaşıp yerleştikten sonra” (KT G 5)

Uyg. *kon-* “konmak, yerleşmek”

könlüne konmaz “Gönlüne yerleşmez” (TT I 216)

Kar. *kon-* “konmak, yerleşmek” (DLT III 184)

Çağ. *kon-* “yerleşmek, konmak” (ŞHD 142b 4)

Osm. *kon-* “yerleşmek, konmak” (TTS 2632)

koran- “zayıflamak” < *kora-n-* (OTWF 606)

Uyg. *koran-* “zayıflamak” (H I 104)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

korkun- “(kendi kendine) korkmak” < *kork-(u)n-* (OTWF 606)

Uyg. *korkun-* “(kendi kendine) korkmak” (Maitr 216v 12)

Kar. *korkun-* “(kendi kendine) korkmak” (DLT II 250)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kölün- “bitkin olmak, yorulmak, bezmek, bıkmak” < *köl-(ü)n-* (OTWF 606)

Uyg. *kölün-* “bitkin olmak, yorulmak, bezmek, bıkmak”

kün teğri kölünti “Gün Tanrı bıktı” (TT I 39)

Kar. *kölün-* “bitkin olmak, yorulmak, bezmek, bıkmak” (DLT II 158)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kön- “yanmak, kavrulmak” < **kö-n-* (EDPT 726a)

Uyg. *kön-* “yanmak, kavrulmak”

könmiş “yanmış” (EDPT 726a)

Kar. *kön-* “yanmak, kavrulmak” (DLT II 29)

Kelime çağdaş lehçelerde “yanmak, kavrulmak” anlamında **Özb.** *kün-*, **Kzk.** *kün-*, **Kır.** *kün-*, **Kk.** *kün-*, **Nog.** *kün-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 726a)

körün- “görünmek” < *kör-(ü)n-* (OTWF 607)

Uyg. *körün-* “görünmek”

et’öznüñ ülgisi körünmedin “vücudunun parçası görünmeden” (DKPAMp 1589)

Kar. *körün-* “görünmek” (DLT II 157)

Har. *körün-* “görünmek” (Kutb 103)

Kıp. *körün-* “görünmek” (Kİ 80)

Çağ. *körün-* “görünmek” (Sang 304v 11)

Osm. *görün-* “görünmek”

közün- “gözükmek, görünmek” < *köz-(ü)n-* (*köz-* şeklini Clauson ve Hamilton *kör-* fiilinin bir varyantı olarak düşünmektedirler. (EDPT 762a, İKPÖ 198)

Uyg. *közün-* “gözükmek, görünmek”

kök kalık yana közünür “Gökyüzü yine görünür” (Üİ 103b 4)

Kar. *közün-* “gözükmek” (DLT II 157)

Kelime Harezmi Türkçesinde tespit edilemedi.

Kıp. *közün-* “gözükmek” (Hou 43 17)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kubran- “derlenip toplanmak” < *kubra-n-* (OTWF 607)

Gök. *kubran-* “derlenip toplanmak”

kubranıp yéti yüz boltı “Toparlanıp yedi yüz kişi oldular” (Ton 1 B 4)

Kelime sadece Göktürkçede *kubran-* şeklindedir, Göktürkçeden sonra *kuvrat* kelimesi bulunmaktadır.

kurşan- “(kuşak) sarmak, (kemer) bağlamak” < *kurşa-n-* (OTWF 607)

Uyg. *kurşan-* “(kuşak) sarmak, (kemer) bağlamak”

kurlar kurşanıp “(beline) kemer bağlayıp” (Maitr 173r 7)

Kar. *kurşan-* “(kuşak) sarmak, (kemer) bağlamak” (DLT II 249)

Har. *kurşan-* “(kuşak) sarmak, (kemer) bağlamak” (KE 79v 9)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

küçen- “güçenmek” < *küçe-n-* (OTWF 607)

Uyg. *küçen-* “güçenmek”

küçenip “güçenip” (TT IX 86)

Kar. *küçen-* “güçenmek” (DLT II 156)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *güçen-* “güçenmek”

küdün- “güdülme, bakılmak” < *küd-(ü)n-*

Uyg. *küdün-* “güdülme, bakılmak”

bir ök köz erklig ardug küdünsür “bir gözü ile güdülse” (Abhi B 2152)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

küsen- “(herhangi bir şey için) istenmek, arzulanmak” < *küse-n-* (OTWF 607)

Uyg. *küsen-* “(herhangi bir şey için) istenmek, arzulanmak”

ol tözünler teg edgüke tegmedin kurug küsenip yorıyurlar “O soylular gibi iyiye ulaşmadan, (onlar) boş şeyleri isteyip (onların) peşinden yürüyorlar” (BuddhUig I 362)

Kelime Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde tespit edilemedi.

Kıp. *küsen-* “(herhangi bir şey için) istenmek, arzulanmak” (CC 114 31r)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

küven- “güvenmek” < *küve-n- (OTWF 607)

Uyg. *küven-* “güvenmek”

artukrak küvenip “giderek güvenip” (TT X 438)

Kar. *küwen-* “güvenmek” (DLT II 157)

Har. *kuwan-, küwen-* “güvenmek” (ME 5 1, 132 7)

Kıp. *küven-* “güvenmek” (Kİ 88)

Çağ. *güven-* “güvenmek” (Sang 310r 29)

Osm. *güven-* “güvenmek” (TTS 1884)

küzedin- “(kendi kendini) korumak, gözetmek” < *küzed-(i)n-* (OTWF 608)

Uyg. *küzedin-* “(kendi kendini) korumak, gözetmek”

edgüti yığınurlar küzedinür[ler] “İyice toplanırlar ve (kendilerini) korurlar” (ShoAgon 1 361)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

mañran- “bağırarak, yüksek sesle konuşmak” < *mañra-n-* (OTWF 592)

Uyg. *mañran-* “bağırarak, yüksek sesle konuşmak”

kuş meñin mañranu “kuş yüksek sesle bana bağırarak” (BT III 1020)

mañırtın mañırantılar “Yüksel sesle bağırıldılar” (BT III 1020)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

mayakan- “(ağzına) sıçmak” < *mayaka-n-* < *mayak* “gübre” (OTWF 593)

Uyg. *mayakan-* “(ağzına) sıçmak”

mayakanzun y(i)me seniñ agızınka “Senin ağzına sıçsın” (BT XIII 60 8)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

odun- “uyanmak” < *od-(u)n- (OTWF 608)

Uyg. *odun-* “uyanmak”

odunmuş teg tiriltüküm “uyanmış gibi dirildiğim” (AY 16 15)

Kar. *oğun-, oğan-* “uyanmak” (KB 3796)

Har. *oyan-* “uyanmak” (Kutb 115)

Kıp. *oyan-* “uyanmak” (Kİ 26)

Çağ. *uygan-* “uyanmak” (Sang 7v 27)

Osm. *uyan-* “uyanmak”

Kelime çağdaş lehçelerde “uyanmak” anlamında **Gag.** *uyan-*, **Az.** *oyan-*, **Tkm.** *oyan-*, **Tat.** *uyan-*, **Bşk.** *uyan-*, **Kır.** *oygun-*, **Kzk.** *oyan-*, **KrçBlk.** *uyan-*, **Kk.** *oyan-*, **Kum.** *uyan-*, **Nog.** *uyan-*, **SUyg.** *ozgan-*, **Hak.** *ushun-*, **Oyr.** *oygon-*, **Tuv.** *odun-*, **Çuv.** *ouran-* şeklinde bulunmaktadır. (Starostin 1159)

okşan- “(bir şeye) benzetilmek” < *okşa-n-* (OTWF 608)

Uyg. *okşan-* “(bir şeye) benzetilmek”

kulunçakım teg okşanu “küçük taya benzetilerek” (BT XIII 12 101)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

olin- “kıvrınmak” < **oli-n-* (OTWF 608)

Uyg. *olin-* “kıvrınmak”

nızvanı basınçığına olinıp “Nirvana baskını (altında) kıvrınıp” (Maitr 2r 4)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ornan- “yerleşmek” < *orna-n-* (OTWF 609)

Uyg. *ornan-* “yerleşmek”

ıduk kut üze ornanmaduk bolzun “Kutsal öğreti üzerine yerleşmesin” (M III 35)

Kelime Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde tespit edilemedi.

Osm. *ornan-* “oturtulmak, yerleştirilmek, yerleşmek” (TTS 3012)

oyurkan- “güçten düşmek, zayıflamak, yorulmak (?)” < *oyurka-n-* (OTWF 609)

Erdal, kelimenin Uygur külliyatı içerisinde *yukurkan-* fiili ile birlikte tespit edildiğini; ancak kelimenin anlamını tespit etmenin zor olduğunu belirtmektedir. (OTWF 609) Caferoğlu ise kelimeye “güçten düşmek, zayıflamak, yorulmak” anlamlarını vermiştir. (EUTS 176)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

öğren- “alışmak, öğrenmek” < **ögre-n-* (OTWF 609)

Uyg. *öğren-* “alışmak, öğrenmek”

kılmış tsuyaların irinçülerin tijit kşanti kılı örgenmiş erserler “işlenmiş günahlarını itiraf etmeye af dilemeye alışmış olanlar ise” (Maitr 74 24, 25)

katılı karılı turgalı öğrenmiş erser “katılarak, karışarak öğrenmiş ise” (Maitr 59r 72)

kamag özi tonı başdan adak(k)a tegi kanka irinçke örgenip “bütün vücudu (ile) baştan ayağa kadar hükümdarın olduğu yere kadar öğrenip” (M I 5 12-14)

Kar. *öğren-* “öğrenmek” (DLT I 252)

Har. *öğren-* “öğrenmek” (Kutb 121)

Kıp. *öğren-* “öğrenmek” (Kİ 12)

Çağ. *örge-* “öğrenmek” (Sang 69r 13)

Osm. *öğren-* “öğren-, alışmak, ülfet etmek, ünsiyet göstermek” (TTS 3060)

öğretin- “öğrenmek, talim görmek” < *öğret-(i)n-* (OTWF 610)

Uyg. *öğretin-* “öğrenmek, talim görmek”

kop türlüg edgülik işlerte et'özümün öğretinür m(e)n “Çok çeşitli iyi işlerde (hizmet ederek) talim görürüm” (USp 100 3, 4)

edgü törülerte bışrunmadın öğretinmedin “iyi törelerde olgunlaşmadan, öğrenmeden” (TT V 20 8)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

öğrün- “sevinmek” < *öğir-(ü)n-* (EDPT 114a)

Uyg. *öğrün-* “sevinmek”

öğrünteci “sevinecek” (U II 63 5)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş

lehçelerde arkaik olarak “sevinmek” anlamında **Hak. örün-**, **Kız. ürin-**, **Kob. ürin-**, **Sag. ürin-** şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 114a)

ögün- “övünmek” < *ög-(ü)n-* (OTWF 609)

Uyg. *ögün-* “övünmek”

kentü özi ögünür “Kendisini över” (ShoAgon 2 p)

alkunu bilir men tēp... kentü özi ögünür “Herşeyi bilirim diyerek... kendini över”

(ShoAgon 195 7)

Kar. *ögün-* “övünmek” (DLT I 203)

Har. *ögün-* “övünmek” (ME 168 6)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *ögün-* “övünmek” (Sang 78v 3)

Osm. *ögün-, övün-* “övünmek”

Kelime çağdaş lehçelerde “övünmek” anlamında **Az.** *öyün-*, **Tkm.** *övün-* şeklinde bulunmaktadır. (TLS 682)

ökün- “pişman olmak” < **ök-(ü)n-* (OTWF 610)

Gök. *ökün-* pişman olmak”

ökün kür(e)günin için “İtaatsizliğinden dolayı pişman ol” (KT D 23)

Uyg. *ökün-* pişman olmak”

tēp öküntiler “diyerek pişman oldular” (U I 9 3)

Kar. *ökün-* pişman olmak” (KB 928)

Har. *ökün-* pişman olmak” (KE 16r 11)

Kıp. *ökün-* “kaybolan bir şeyden dolayı üzüntü duymak” (Kİ 18)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

öpün- “hücum etmek” < *öp-(ü)n-* (OTWF 610)

Uyg. *öpün-* “hücum etmek”

kaltı arslan öküzüg böri koy(u)nka öpünü kelirçe “nasıl aslan öküzü, kurt da koyuna saldırmak için geldiği gibi” (M III 2 8-10)

Kar. *öpün-* “hücum etmek, içer gibi görünmek” (DLT I 198)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

örgen- (bk. *öğren-*)

örten- “yanmak” < *örte-n-* “yanmak” (OTWF 610)

Uyg. *örten-* “yanmak”

ulug eb örtenmiş “Büyük ev yanmış” (IB 9)

et'özi örtenür “Vücudu yanar” (H II 22 30)

Kar. *örten-* “yanmak” (DLT I 251, II 133)

Har. *örten-* “yanmak” (KE 75v 15)

Kelime Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *örten-* “yanmak” (Sang 68v 22)

örtün- “örtünmek” < *ört-(ü)n-* (EDPT 209b)

Uyg. *örtün-* “örtünmek”

teyri örtünmiş “Gökyüzü (bulutlarla) örtünmüş” (R I 1239)

Kar. *örtün-* “örtünmek” (DLT I 250)

Har. *örtün-* “örtünmek” (ME 174 7)

Kıp. *örtün-* “örtünmek” (Tuh 9a 5)

Çağatay Türkçesinde taranan eserlerde kelime tespit edilemedi.

Osm. *örtün-* “örtünmek”

ötkün- “örnek almak, taklit etmek” < **ötkü-n-* (OTWF 610)

Uyg. *ötkün-* “örnek almak, taklit etmek”

ögrediñü ervişlerig ötkünüp alalım “öğrenilecek tavır ve davranışları kendimize örnek alalım” (ETS 13 36)

Kar. *ötgün-, ötgür-* “taklit etmek, öykünmek” (DLT I 254, KB 259)

Har. *öykün-* “taklit etmek, öykünmek” (‘Ali 51)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *ötgen-, ötken-* “taklit etmek, öykünmek” (Sang 60r 20)

Osm. *öykün-* “taklit etmek, öykünmek”

ötün- “arz etmek, rica etmek, hürmet etmek, dua etmek, takdim etmek” < **öt-(ü)n-* (OTWF 611)

Gök. *ötün-* “arz etmek, rica etmek”

kaganıma ötüntim “Kağanıma rica ettim” (Ton 1 G 5)

Uyg. *ötün-* “arz etmek, rica etmek”

ögmek alkış ötüntiler “Övgü ve alkış rica ettiler” (TT II 10 82)

teñri teñrиси burkan tapa barıp inçe tēp ötüg öt<ün>ün “Tanrılar Tanrısı Burkan’a doğru varıp şöyle diyerek ricada bulunun” (Maitr 91 26, 27)²⁶⁸

Kar. *ötün-* “arz etmek, rica etmek” (KB 2174)

Har. *ötün-* “arz etmek, rica etmek” (ME 218v 21)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *ötün-* “arz etmek, rica etmek” (Sang 61v 17)

Osm. *ötün-* “yalvarmak, dilemek” (TTS 3138)

Anadolu ağızlarında:

ötün- “yalvarmak, dilemek” (DS 3361)

Kelime çağdaş lehçelerde “dilemek, istemek” anlamında **Tkm.** *ötün-*, **Özb.** *ütin-*, **YUyg.** *ötün-*, **Kır.** *ötün-*, **Kzk.** *ötin-*, **Tat.** *üten-*, **Kk.** *üten-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 62a; Starostin 1068)

özirken- “rica edilmek, geri getirilmek” < *özirke-n-* (OTWF 611)

Uyg. *özirken-* “rica edilmek, geri getirilmek”

özirkentiñiz yomkıñı “Hepsi geri getirdiniz” (TT III 101)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sakın- “düşünmek, kaygılanmak” < *sak-(ı)n-* (OTWF 612)

Kelimenin kökü *sak-*, *sakın-*, *san-*, *say-* gibi türevlerden hareketle *sa-* “düşünmek” olduğu halde Eski Türkçede *sa-* fiili müstakil olarak bulunmaktadır. Kelime *sak-* fiil gövdesinden türemesine rağmen her zaman karşımıza *sakın-* şeklinde *-n-* fiilden fiil yapan yapım eki almış şekilde çıkar. Bir başka deyişle fiil gövdesi ile *-n-* yapım eki kaynaşmıştır.

Gök. *sakın-* “düşünmek, kaygılanmak”

iş(i)g küç(ü)g bértükg(e)rü s(a)k(ı)nm(a)tı “İşini gücünü verdiği düşünmedi” (KT

²⁶⁸ Maitrisimit’te 91 27’de ’wytwnk ötüñ şeklinde yazılmıştır. Bu muhtemelen imlâ hatasıdır; çünkü taradığımız Eski Türkçe ile ilgili tüm eserlerde “rica etmek, istemek, dilemek” anlamlarında *öt-* fiili tespit edemedik, burada ’wytwnk ötüñ yazılan kelime ’wyt<wn>wnk ötüñ şeklinde olmalıdır.

D 10)

- Uyg.** *sakin-* “düşünmek, kaygılanmak”
yana edgüti sakinmiş “Yine iyice düşünmüş” (IB 42)
kuça tutar men tēp sakinur “Kucaklayıp tutarım diye düşünür” (Maitr 33 12)
- Kar.** *sakin-* “sakınmak, sanmak, düşünmek” (DLT I 419)
- Har.** *sakin-* “düşünmek, sanmak, farz etmek” (NF 42 8; 354 4)
- Kıp.** *sakin-, sagin-* “düşünmek, sakınmak, çekinmek” (Kİ 58, Tuh 10a 13)
- Çağ.** *sagin-* “düşünmek, sakınmak, çekinmek” (ŞHD 139a 13)
- Osm.** *sakin-* “uzaklaşmak, sakınmak, kaçınmak, korumak” (TTS 3255)
Anadolu ağızlarında:
sahın- “sakınmak, korumak” (EİA)
sakin- “sakınmak” (AYU)

salın- “sarkmak, sallanmak, düşmek” < *sal-(i)n-* (OTWF 612)

- Uyg.** *salın-* “sarkmak, sallanmak, düşmek”
bağırsukları salınıp “bağırsakları sarkıp” (TT X 548)
- Kar.** *salın-* “sarkmak” (DLT II 154)
- Har.** *salın-* “sarkmak, salınmak, düşmek” (NF 90 9)
- Kıp.** *salın-* “sarkmak” (Tuh 5a 9)
- Çağ.** *salın-* “sarkmak” (Sang 233v 5)
- Osm.** *salın-* “salınmak, sallanmak, sarkmak” (TTS 3270)

san- “saymak, sanmak, düşünmek” < **sa-n-* (OTWF 611)

- Uyg.** *san-* “saymak, sanmak, düşünmek”
eñ ilki san ikinti at üçünç belgü “ilk önce say, ikinci ad, üçüncü alamet” (Üİ 100b 11)
- Kar.** *san-* “saymak, sanmak, düşünmek” (DLT II 28)
- Har.** *san-* “saymak, sanmak, düşünmek” (NF 143 5)
- Kıpçak Türkçesinde *san-* fiili tespit edilemedi.
- Çağ.** *san-* “saymak, sanmak, düşünmek” (Sang 234v 7)
- Osm.** *san-* “istemek, sanmak, düşünmek” (TTS 3304)
Kelime çağdaş lehçelerde *san-* “sanmak, düşünmek, saymak” (AzTS 1015) anlamında sadece Azeri Türkçesinde bulunmaktadır. Diğer lehçelerde umumiyetle “sanmak, düşünmek, saymak” anlamlarında *sana-* kelimesi bulunmaktadır.

satgan- “(kendi kendine) iyileşmek, tedavi olmak” < *satga-n-* (OTWF 612)

- Uyg.** *satgan-* “(kendi kendine) iyileşmek, tedavi olmak”
satgayu inçip kelmiş “(kendi kendine) iyileşerek gelmiş” (AgFrag 1 G b 5)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sebin- “sevinmek” < *seb-(i)n-* (OTWF 612)

- Gök.** *sebin-* “sevinmek”
[ö]g(i)r(i)p s(e)b(i)n(i)p “neşelenip sevinip” (BK D 2)
- Uyg.** *sebin-, sevin-* “sevinmek”
ögire sebinü kelir tēr “Neşeli ve sevinçli geliyor, der” (IB 30)
körüp ögirtimiz sevintimiz “görüp neşelenip sevindik” (Maitr 78 52)
- Kar.** *sevin-* “sevinmek” (KB 593)
- Har.** *sewün-* “sevinmek” (NF 52 12)

Kıp. *sevün-* “sevinmek” (Kİ 54)
Çağ. *sevin-, sevün-, sövün-, söyün-* “sevinmek” (ŞHD 17b 10; 186a 12; 143a 2)
Osm. *sevin-* “sevinmek”
Anadolu ağızlarında:
sövün- “sevinmek” (DS 10 3684)

serin- “dayanmak, sabretmek” < *ser-(i)n-* (OTWF 612)

Uyg. *serin-* “dayanmak, sabretmek”
agruş serinmekiñin “ağrıya sabretmenin” (U III 21 4)

Kar. *serin-* “sabretmek” (DLT II 167)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sézin- “şüphelenmek” < *séz-(i)n-* (OTWF 613)

Uyg. *sézin-* “şüphelenmek”
aña sézinür sizl(e)r “Ondan şüphelenirsiniz” (Üİ 110b 9)

Kar. *sézin-* “şüphelenmek, sezilmek” (DLT II 152)
Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde tespit edilemedi.

Osm. *sézin-* “şüphelenmek, tahmin etmek” (TTS 3401)
Çağdaş lehçelerde kelime “şüphelenmek, sezilmek” anlamlarında **Alt.** *sezin-* (ATS 153) **Hak.** *sizin-* (HTS 451) **Şor.** *sezin-* (ŞS 91) şeklinde tespit edildi.

sıgın- “sığınmak” < *sig-(i)n-* (OTWF 613)

Uyg. *sıgın-* “sığınmak”
şariputri arhantniñ köligesiñe sıgıntı “Şâriputra’nın gölgesine sığındı” (Maitr 5 28)

Kar. *sıgın-* “sığınmak” (DLT II 152)

Har. *sıgın-* “sığınmak” (‘Ali 28)

Kıp. *sıgın-, sıyın-* “sığınmak” (Tuh 5a 12, 5b 3)

Çağ. *sıgın-* “sığınmak” (Sang 253v 7A)

Osm. *sıgın-* “sığınmak” (TTS 3408)

sıkan- “okşamak, sıvazlamak” < *sıka-n-* (OTWF 613)

Uyg. *sıkan-* “okşamak, sıvazlamak”
bilekin sıkanıp “bileğini okşayıp” (U II 25 16)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sın- “kırılmak, parçalanmak” < *sı-n-* (OTWF 613)

Uyg. *sın-* “kırılmak, parçalanmak”
toñuzun azığı sınmış tēr “Domuzun azı dişi kırılmış, der” (IB 6)
kemi süsüp sınur “Gemi kırılır” (İKPÖ XVII V)

Kar. *sın-* “kırılmak, parçalanmak” (DLT II 29)

Har. *sın-* “kırılmak, parçalanmak” (Kutb 164)

Kıp. *sın-* “kırılmak, parçalanmak” (Kİ 54)

Çağ. *sın-* “kırılmak, parçalanmak” (Sang 256r 12)

Osm. *sın-* “kırılmak, parçalanmak” (TTS 3448)

silkin- “silkinmek” < *silkin-(i)n-* (OTWF 614)

Uyg. *silkin-* “silkinmek” (BT II 355)

Kar. *silkin-* “silkinmek” (DLT II 246)

Har. *silkin-* “silkinmek” (Kutb 158)

- Kıp.** *silkin-* “silkinmek” (Tuh 6b 4)
Çağ. *silkin-* “silkinmek” (Sang 256r 1)
Osm. *silkin-* “silkinmek”

soçın- “(kalp) çarpmak” < *soçı-n-* (OTWF 614)

Uyg. *soçın-* “(kalp) çarpmak”

köküzinte yüreki soçınur “Göğsünde yüreği çarpar” (U I 37 4)

yüreki soçınur “Yüreği çarpar” (DKPAM 109)

Uygur Türkçesinden sonra *soçın-* fiili tespit edilemedi. DLT’de fiilin kök şekli *soçı-* “(kalp) çarpmak” (DLT III 258 6) şekli vardır.

sogın- “soğumak, üşümek” < *sogı-n-* (OTWF 614)

Uyg. *sogın-* “soğumak, üşümek”

anı için yılan üküş sogınur “Onun için yılan çok üşür” (Ht IV 481)

sogık esinler üze nêteg sogınu “soğuk rüzgârlar üzerine (estiği için) nasıl da soğuyarak” (AY 209 18)

Kar. *sogın-* “soğumak, üşümek” (DLT II 152)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

soklun- “gözleri kamaşmak, kör olmak” < **sok-(u)l-(u)n-*

Şinasi Tekin kelimenin kökenini **sok-(u)l-(u)n-* şeklinde açıklamıştır. (Maitr 161)

Uyg. *soklun-* “gözleri kamaşmak, kör olmak”

anta tegdükde soklunup “ona ulaştığında gözleri kamaşıp” (Maitr 58 18)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

söglün- “kavrulmak, kızartılmak” < *sögül-(ü)n-* (OTWF 615)

Uyg. *söglün-* “kavrulmak, kızartılmak”

eti yini söglünüp “eti teni kavrulup” (U III 24 6)

Kar. *söglün-* “kavrulmak, kızartılmak” (DLT II 248)

Har. *söglün-* “kavrulmak, kızartılmak” (ME 152 5)

Kıp. *söglün-* “kebab edilmek, kızartılmak” (Kİ 53)

Kelime Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *söglün-* “kebab edilmek, kızartılmak” (TTS 3532)

suçlun- “koparılmak, yolunmak” < **suç-(u)l-(u)n-* (OTWF 615)

“koparılmak, yolunmak” anlamında gerek Eski Türkçede gerekse daha sonraki dönemlerde *suç-* fiili tespit edilemedi; ancak DLT’de ve KB’de “koparılmak, yolunmak, (elbise) çıkartılmak” anlamlarında *suçul-* ve *suçut-* gibi **suç-* fiilinin türevleri vardır. (DLT II 122, KB 3399)

Uyg. *suçlun-* “koparılmak, yolunmak”

tırnakı suçlunmuş “Tırnağı kopmuş” (IB 44)

Kar. *suçlun-* “sıyrılmak, bir şeyin yerinden çekilip çıkartılmak” (DLT II 246)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sugun- “yıkamak” < *sug-(u)n-* (OTWF 615)

Uyg. *sugun-* “yıkamak”

küskü künte sugunsar bay bolur “Fare gününde yıkansa zengin olur” (TT VII 33 3)

tıyrak bıçgu saç sugungu künler “tırnak kesme ve saç yıkama günleri” (TT VII 32)

20)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

suklun- “dökülmek, düşmek, batmak, sokulmak” < *sukul-(u)n-* (EDPT 810b)

Uyg. *suklun-* “dökülmek, düşmek, batmak, sokulmak”

suv köznekiye suklunmuşlarka “su gözeneğine düşmüşlere” (TT III 55)

Kar. *suklun-* “sokulmak” (DLT II 247)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde tespit edilemedi.

Osm. *soklun-* “sokulmak, teşebbüs etmek” (TTS 3500)

sürtün- “sürtünmek” < *sürt-(ü)n-* (OTWF 615)

Uyg. *sürtün-* “sürtünmek”

kurtukların tike köküzlerin bögeğlerin sürtünü “kuyruklarını dikerek, göğüslerini ve karınlarını (yere) sürterek” (BuddhUig II 102)

Kar. *sürtün-* “sürtünmek” (DLT II 243)

Har. *sürtün-* “sürtünmek” (ME 168 7)

Kıp. *sürtün-* “sürtünmek” (Kİ 52)

Kelime Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *sürtün-* “sürtünmek”

şışrun- “şışırılmak” < *şışır-(u)n-* (OTWF 614)

Uyg. *şışrun-* “şışırılmak”

[...] *şışırını* [...] “şışırılarak” (BT XIII 12 C 8)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tapın- “tapınmak” < *tap-(i)n-* (OTWF 616)

Uyg. *tapın-* “tapınmak”

tapınurlar erti “tapınırlardı” (İKPÖ LXXI VII)

Kar. *tapın-* “tapınmak” (DLT II 140)

Har. *tapun-* “tapınmak” (Kutb 168)

Kıp. *tabun-* “tapınmak” (CC 151 9)

Çağ. *tabın-* “tapınmak” (Sang 151r 7)

tapırkan- “saygı gösterilmek, hürmet edilmek” < **tapırka-n-* < **tap+(i)rka-*

Uyg. *tapırkan-* “saygı gösterilmek, hürmet edilmek”

adı kötrülmüş taplaguluk tapırkanguluk “adı yükseltilmiş, (Tanrı olarak) kabul edilmiş ve saygı gösterilmiş” (Abhi 2249)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

taplan- “beğenilmek, kabul edilmek, ağırılanılmak” < *tapla-n-*

Uyg. *taplan-* “beğenilmek, kabul edilmek, ağırılanılmak”

öñdün sözledi erdi parmanug taplanmamış “Önceden söyledi Parmanu adlı (rahip olarak) kabul edilmemiş” (Abhi B 1744)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tarın- “ekin ekmek” < *tarı-n-* (OTWF 616)

Uyg. *tarın-* “ekin ekmek”

bodun tarınur yer “Millet ekin eker ve yer” (USp 77 6)

Kar. *tarın-* “ekin ekmek” (DLT II 145)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tartın- “yakınlık göstermek, yakından ilgilenmek” < *tart-(i)n-* (OTWF 616)

Uyg. *tartın-* “yakınlık göstermek, yakından ilgilenmek”

ka kadaşka tartınguçı bolur “Arkadaşına ve onun ailesine yakınlık gösterir” (TT VI 37 14)

Kar. *tartın-* “özlemek, esirgemek, acınmak” (DLT II 240)

Har. *tartın-*, *tartun-* “yüz çevirmek, çekinmek” (ME 13 4, 16 52)

Kıp. *tartın-* “bir şeyi tasarlamak” (CC 30 17)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *dartın-*, *tartın-* “çekinmek, itiraz etmek, acınmak” (TTS 1014)

tarun- “kızmak, öfkelenmek, bıkmak, usanmak” < *taru-n-* (EDPT 552a)

Uyg. *tarun-* “kızmak, öfkelenmek, bıkmak, usanmak”

ig agrıkda yeg içgek tarunsar “hastalık ve ağrıyla şeytan usansa” (TT I 207)

Kar. *tarun-* “kızmak, öfkelenmek, bıkmak, usanmak” (DLT II 145)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tatgan- “tadına bakmak, tatmak” < *tatga-n-* (OTWF 616)

Uyg. *tatgan-* “tadına bakmak, tatmak”

til kaçıg tatganur “Duyu organı (olan) dil tadar” (AY 364 11)

Kar. *tatgan-* “tadına bakmak, tatmak” (DLT II 241)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *tadan-* “tadına bakmak, tatmak”

tavran- “davranmak, gayret etmek, acele etmek” < *tavra-n-* (OTWF 616)

Uyg. *tavran-* “davranmak, gayret etmek, acele etmek”

yol üze nizvani tarkargalı tavrannamak “yol ile *klesa* uzaklaştırmaya çalışmak” (Üİ 108a 5)

Kar. *tavran-* “davranmak” (DLT II 240)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde tespit edilemedi.

Osm. *davran-* “davranmak”

tayan- “dayanmak, yaslanmak” < *taya-n-* (OTWF 617)

Uyg. *tayan-* “dayanmak, yaslanmak”

kayuka tayanzun tēp “hangisine dayansın diyip” (Üİ 104a 11)

Kar. *tayan-* “dayanmak, yaslanmak” (DLT III 191)

Har. *tayan-* “dayanmak, yaslanmak” (ME 100 6)

Kıp. *tayan-* “dayanmak, yaslanmak” (Kİ 67)

Çağ. *tayan-* “dayanmak, yaslanmak, güvenmek” (ŞHD 76b 4)

Osm. *dayan-*, *tayan-* “güvenmek, itimat etmek” (TTS 1030, 3776)

tegin- “ulaşmak, varmak, hissetmek” < *teg -(i)n-* (OTWF 617)

Uyg. *tegin-* “ulaşmak, varmak, hissetmek, duymak, saygı ve hürmetle bir şeyi yapmak”

sizl(e)r teginmekde “sizler hissetmekte” (Üİ 104b 2)

kurtulmak yolka teginelim “Kurtulmak için yola ulaşalım” (İKPÖ LII I, II)

Kar. *tegin-* “(büyük adamın yanına) ulaşmak, varmak” (DLT II 143)

- Har.** *tegin-* “ulaşmak” (KE 76v 2)
Kıp. *tegin-* “ulaşmak, dokunmak” (Hou 39 3)
Osm. *degin-* (nadiren *tegin-*) “ulaşmak, kavuşmak, nail olmak” (TTS 1040)

tegzin- “dönmek, çevrilmek” < *tegz-(i)n-* (OTWF 617)

- Uyg.** *tegzin-* “dönmek, çevrilmek”
alku nomlarnıñ özin ök bolur üçin tegzinmek ulalmak “Bütün *dharmaların* dönmesi ulanması kendi başına olur” (Üİ 121a 9)
Kar. *tegzin-* .dönmek, çevrilmek” (DLT II 241)
Har. *tegzin-* “dönmek” (Kutb 175)
Kıp. *degzin-*, *tegzin-* “dönmek, çevrilmek” (Ki 38, Tuh 15b 13)
Çağ. *tegzin-*, *çegezgin-*, *teskin-* “dönmek, çevrilmek” (Sang 194r 1)
Osm. *degzin-* “çevrilmek, dönmek, dolaşmak, devretmek” (TTS 1056)

telgen- “kızmak, içerlemek” < *telge-n-* (OTWF 618)

- Uyg.** *telgen-* “kızmak, içerlemek”
y(i)me bulganmadın telgenmedin “yine kızmadan, içerlemeden” (DKPAMp 973)
Kar. *telgen-* “kızmak, içerlemek” (DLT II 242)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

telin- “delinmek” < *tel- (i)n-* (OTWF 618)

- Gök.** *telin-* “delinmek”
yër t(e)l(i)nm(e)s(e)r “yer delinme” (KT D 22)
Uyg. *telin-* “delinmek”
süleser yër telinür “Asker sevk etse yer delinir” (EDPT 501a)
Kar. *telin-* “delinmek” (DLT II 147)
Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.
Çağ. *telin-* “delinmek” (Sang 199r 4)
Osm. *delin-* “delinmek”

tepin- “tepinmek, vurmak” < *tep-(i)n-* (OTWF 619)

- Uyg.** *tepin-* “tepinmek, vurmak”
uzun tın alıp elig adakın tepinür “Uzun uzun nefes alıp eliyle ayağıyla tepinir” (UigTot 47)
Kar. *tepin-* “tepinmek, vurmak” (DLT II 140)
Har. *tepin-* “tepinmek, vurmak” (KE 133v 6)
Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.
Osm. *tepin-* “tepinmek, vurmak”

tepren- “teprenmek, kıvıldamak” < *tepre-n-* (OTWF 618)

- Uyg.** *tepren-* “teprenmek, kıvıldamak”
kértü tözi teprenmeksiz üçün “gerçek tözü (yerinden) kıvıldamadığı için” (BuddhUig II 445)
Kar. *tepren-* “teprenmek, kıvıldamak” (DLT II 240)
Har. *tepren-* “teprenmek, kıvıldamak” (Kutb 176)
Kıp. *depre-*, *tepren-* “teprenmek, kıvıldamak” (Kİ 37, 47)
Çağ. *tepren-* “teprenmek, kıvıldamak” (Sang 188v 17)
Osm. *tepren-* “teprenmek, kıvıldamak”

tèrin- (kendisi için) dermek, devşirmek” < *tèr-(i)n-* (EDPT 552a)

Uyg. *tèrin-* (kendisi için) dermek, devşirmek”

yaruknuş tözi yultuzi tèrnegülü teñri yerinerü barsar “parlaklık mücevheri yıldızını derip Tanrı yerine varsa” (Chuas 5 7)

Kar. *tèrin-* (kendisi için) dermek, devşirmek” (DLT II 146)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tétin- “dayanmak, direnmek” < *tét-(i)n-* (OTWF 619)

Uyg. *tétin-* “dayanmak, direnmek”

tétingülüksüz “dirençsiz” (BT III 315)

Kar. *tétin-* “dayanmak, direnmek, dik bakmak” (DLT II 144)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tevşin- “(çok fazla) hareketli olmak” < *tevşi-n-* (OTWF 619)

Uyg. *tevşin-* “(çok fazla) hareketli olmak”

teğirmen tegre tevşinü “değirmene kadar koşarak” (BT IX 149 6)

Kar. *tevşen-* “(çok fazla) hareketli olmak” (DLT II 241)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tıdın- “engellenmek, kontrol edilmek” < *tıd-(i)n-* (OTWF 619)

Uyg. *tıdın-* “engellenmek, kontrol edilmek”

tıtınu umatın “kendini kontrol edemedi” (TT III 111)

Kar. *tıdın-* “kaçınmak, esirgenmek, yasak edilmek” (DLT I 449, II 145)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tiltan- “sebeplunmak” < *tilta-n-* (OTWF 619)

Uyg. *tiltan-* “sebeplunmak” (Chuas 267)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tirman- “tırmalamak” < *tırma-n-*

Uyg. *tirman-* “tırmalamak”

seviglig yüzlerin tırmanu kanatıp “sevimli yüzlerini tırmalayıp kanatıp” (DKPAMP 1637)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tıtın- “yolunmak, parçalanmak, soyulmak” < *tıt-(i)n-* (OTWF 619)

Uyg. *tıtın-* “yolunmak, parçalanmak, soyulmak”

togan kuş tırnakı suçulunmuş yana tıtınmuş “Doğan kuşunun tırnağı yolunmuş ve sıyrılmış” (IB 44)

Kelime Uygurcadan sonra tespit edilemedi.

tiklin- “dikilmek” < *tikil-(i)n-* (EDPT 481b)

Uyg. *tiklin-* “dikilmek”

balı<k>ka tiklinip “şehre dikilip” (BT VII B 83)

Kar. *tiklin-* “dikilmek” (DLT II 244)

Kelime Karahanlı türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tilen- “dilenmek” < *tile-n-* (OTWF 619)

Uyg. *tilen-* “dilenmek”

tilengü ol “dilenci o” (USp 35 4)

Kar. *tilen-* “dilenmek” (DLT I 407)

Harezm Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *dilen-, tilen-* “dilenmek” (BM 50v, Tuh 21b 9)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *dilen-* “dilenmek”

tilken- “edinmek, elde etmek” < *tilke-n-*

Uyg. *tilken-* “edinmek, elde etmek”

kamag ed[gü] edremler tilken(e)yin “Bütün iyi erdemleri edineyim” (AY 656 9)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tiren- “direnmek” < *tire-n-* (OTWF 620)

Uyg. *tiren-* “direnmek”

Kar. *tiren-* “direnmek” (DLT II 145)

Harezm Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *tiren-* “direnmek” (CC 95 17)

Kelime Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *diren-* “direnmek”

tokın- “çarpmak, dokunmak” < *tokı-n-* (OTWF 620)

Uyg. *tokın-* “çarpmak, dokunmak”

keyikçi er köziğe tokıntı “Geyikçi, adamın gözüne çarptı” (U III 58 8, 9)

Kar. *tokın-* “çarpmak, dokunmak” (DLT II 147)

Har. *dokun-* “çarpmak, dokunmak” (‘Ali 56)

Kıp. *dokun-, tokun-* “çarpmak, dokunmak” (BM 25v, Tuh 6a 2)

Çağ. *tokun-* “çarpmak, dokunmak” (Sang 180r 19)

Osm. *dokun-* “çarpmak, dokunmak”

tolgan- “dolanmak, çırpınmak, kıvrınmak” < *tolga-n-* (OTWF 620)

Uyg. *tolgan-* “dolanmak, çırpınmak, kıvrınmak”

et’öz için emgenser tolgansar “vücudu için eziyet çekse, kıvransa” (M III 11, 12)

Kar. *tolgan-* “dolanmak, (midesi) bulanmak” (DLT II 241)

Har. *tolgan-* “dolanmak” (KE 237r 15)

Kıp. *tolgan-, tolan-* “dolanmak, (midesi) bulanmak” (Tuh 26a 3)

Çağ. *tolgan-* “dolanmak” (Sang 184r 23)

Osm. *dolan-* “dolanmak”

Kelime çağdaş lehçelerde “dolanmak” anlamında **Az.** *dolan-*, **Tkm.** *dolan-* (EDPT 497a)

ton- “kapatılmak, hapsedilmek, bağlanmak” < *to-n-* (OTWF 620)

Uyg. *ton-* “kapatılmak, hapsedilmek, bağlanmak”

kapıg tonar “Kapı kapatılır” (TT VI 234)

Kar. *ton-* “kapatılmak, hapsedilmek” (DLT II 27)

Harezm ve Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *ton-* “kapatılmak, hapsedilmek” (Sang 185r 29)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağdaş lehçelerde ise kelime “kapatılmak, hapsedilmek” anlamında **Kzk. tun-**, **Kır. tun** şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 514b)

tonan- “(elbise) giymek, süslenmek, bezenmek” < *tona-n-* (OTWF 621)

Uyg. *tonan-* “(elbise) giymek, süslenmek, bezenmek”

burkan yarlıkar alku kedgü tonangu “Buda emir buyurur güzelce giyin, süslen” (Maitr 126 14)

Kar. *tonan-* “(elbise) giyinmek, donanmak” (KB 67)

Harezm Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *tonan-* “süslenmek” (Tuh 10a 6)

Osm. *donan-* “donanmak”

töklün- “dökülmek, atılmak” < *tökül-(ü)n-* (EDPT 481b)

Uyg. *töklün-* “dökülmek, atılmak” (H II 6 9)

Kar. *töklün-* “dökülmek, atılmak” (DLT II 244)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tökün- “dökünmek” < *tök-(ü)n-* (EDPT 485a)

Uyg. *tökün-* “dökünmek”

sav tökünü boltı “Söz dökülüverdi” (TT I 126 7)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

töşen- “döşenmek” < *töşe-n-* (OTWF 621)

Uyg. *töşen-* “döşenmek”

seyrem sanlıg seşik tültin töşekin etimizke yinimizke tegürü töşentimiz “Manastıra ait olan yastıkları, döşekleri etimize, tenimize temas ettirip kullandık” (Maitr 65 6-9)

Kar. *töşen-* “döşenmek, yayılmak” (DLT II 147)

Har. *töşen-* “döşenmek” (Kutb 185)

Kelime Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *döşen-* “döşenmek”

Çağdaş lehçelerde “döşemek” anlamında **Az. döşen-**, **Tkm. düşen-** (EDPT 565b)

tulun- “kapanmak” < *tul-(u)n-*

Uyg. *tulun-* “kapanmak”

yügürü tegzinip tulunup “yürüyerek ulaşip (daha sonra) kapatıp” (Abhi 2067)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tutun- “tutulmak, tutunmak, edinmek” < *tut-(u)n-* (OTWF 621)

Gök. *tutun-* “tutunmak”

ıgaç tutunu agturtum “Ağaçlara tutunarak tırmandım” (Ton 1 K 1)

Uyg. *tutun-* “tutulmak, tutunmak, edinmek”

tonta tutunmuş “Elbisede tutunmuş” (AY 141 9)

ay tutungay “Ay tutulacak” (AY 434 20)

Kar. *tutun-* “tutulmak, tutunmak, edinmek” (DLT II 143)

Har. *tutun-* “tutulmak, tutunmak, edinmek” (KE 84r 8)

Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *tutun-* “tutunmak” (TTS 3864)

Anadolu ağızlarında:

tutun- “dayanmak, sığınmak, giyinmek” (DS 10 4001)

tuyun- “hissetmek, anlamak” < *tuy-(u)n-* (OTWF 621)

Uyg. *tuyun-* “hissetmek, anlamak”

tuyunmasar “hissetmese” (Hüen-ts 115)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tültrün- “çarpmak, vurmak” < *tültür-(ü)n-* (OTWF 622)

Uyg. *tültrün-* “çarpmak, vurmak”

tültrünü tokınu “çarparak, vurarak” (Maitr Geng 9b 16)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

türtün- “(yağ) sürmek” < *türt-(ü)n-* (OTWF 622)

Uyg. *türtün-* “(yağ) sürmek”

et’özin türtünür erti “Kendine (yağ) sürerdi” (U IV 34 53)

Kar. *türtün-* “(yağ) sürmek” (DLT II 240)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

uçın- “kendini uçurmak” < *uç-(i)n-* (OTWF 623)

Uyg. *uçın-* “

uçınıp ölmegey “kendini uçurup ölmeyecek (AY 475 7)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

udun- “saygı göstermek, tapmak, yüceltmek” < *ud-(u)n-* (OTWF 623)

Uyg. *udun-* “saygı göstermek, tapmak, yüceltmek”

tapınalım udunalım “Tapınalım saygı gösterelim” (İKPÖ XLIX VI)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ukun- “itiraf etmek” < *uk-(u)n-* (OTWF 623)

Uyg. *ukun-* “itiraf etmek”

bilinip ukunup “bilinip itiraf edip” (AY 140 1)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ulan- “eklenmek, bağlanmak” < *ula-n-* (OTWF 623)

Uyg. *ulan-* “eklenmek, bağlanmak”

sansarka ulanmış erser siz “sizler sansara bağlanmışsanız” (Maitr H X 5a 14)

Kar. *ulan-* “eklenmek, bağlanmak” (KB 3696)

Har. *ulan-* “eklenmek, bağlanmak” (ME 14 2)

Kıp. *ulan-* “eklenmek, bağlanmak” (Kİ 20)

Çağ. *ulan-* “eklenmek, bağlanmak” (Sang 81v 9)

Osm. *ulan-* “eklenmek, bağlanmak” (TTS 3939)

ulın- “kıvranmak, inlemek, yerde çevrilmek” < *ulı-n-* (EDPT 149a)

Uyg. *ulın-* “kıvranmak, inlemek, yerde çevrilmek”

ol antag [nız]vanı basınçıña ulınıp “o ihtirasların baskısı altında kıvranıp” (Maitr 2 4)

Kar. *ulın-* “kıvranmak, bıkmak, usanmak, dolanmak” (DLT I 204, II 241)

Har. *ulın-* “bağırarak, kıvranmak” (KE 76v 15)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

umun- “ummak, istemek, ümit etmek” < *um-(u)n-* (OTWF 623)

Uyg. *umun-* “ummak, istemek, ümit etmek”

küseyür umunur ertim “İstiyordum ve umut ediyordum” (Hües-ts 1955)

Kar. *umun-* “ummak, istemek, ümit etmek” (DLT I 206)

Har. *umun-* “ummak, istemek, ümit etmek” (‘Ali 28)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

un- “yapmak, başarmak, muvaffak olmak” < *u-n-* (OTWF 622)

Uyg. *un-* “yapmak, başarmak, muvaffak olmak”

men unmaz “Ben başarılı olamam” (M I 36)

Kar. *un-* “yapmak, başarmak, muvaffak olmak” (KB 2612)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

urun- “vurunmak, dövünmek” < *ur-(u)n-* (OTWF 624)

Uyg. *urun-* “vurunmak, dövünmek”

urunu “vurunarak” (ÇB 299)

Kar. *urun-* “vurunmak, dövünmek” (KB 1600)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *urun-* “vurunmak, dövünmek” (BM 60r)

Çağ. *urun-* “vurunmak, dövünmek” (Sang 67v 23)

utrun- “karşı koymak, muhalefet etmek, dayanmak” < *utur-(u)n-* (OTWF 624)

Uyg. *utrun-* “karşı koymak, muhalefet etmek, dayanmak”

tod tolı savın utruntilar “Kötü sözlerle birbirine muhalefet ettiler” (Mair 5 7)

Kar. *utrun-* “dayatmak, karşı koymak” (DLT I 251)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

uvtan- “utanmak” < *uvtan-* < *uvut+a-* (EDPT 7b)

Uyg. *uvtan-* “utanmak”

savımız üze uvtanur “Sözümüz üzerine utanır” (Ht VI 1790)

Kar. *uvtan-* “utanmak” (R I 1784)

Har. *utan-* “utanmak” (Kutb 201)

Kıp. *utan-* “utanmak” (Kİ 27)

Çağ. *utan-* “utanmak” (Sang 60v 25)

Osm. *utan-* “utanmak”

uzan- “ustalaşmak, mahir olmak, çalışmak, yetenekleri geliştirmek” < *uza-n-* (OTWF 624)

Uyg. *uzan-* “ustalaşmak, mahir olmak, çalışmak, yetenekleri geliştirmek”

şastralarta uzanmaklıg brahmanlar bar erser “şastralarda ustalaşan Brahmanlar var ise” (U III 27 3)

Kelime “ustalaşmak, mahir olmak, çalışmak, yetenekleri geliştirmek” anlamlarında Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi. *uzan-* “uzanmak” anlamında Kıpçak Türkçesinden itibaren bulunmaktadır.

ükün- “yığılmak, toplanmak” < *ük-(ü)n-* (OTWF 625)

Uyg. *ükün-* “yığılmak, toplanmak”

ükünüp tegip “toplanıp ulaşıp” (Profan 282)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ün- “(canlılar için) büyümek, gelişmek; (bitkiler vb... için) çıkmak, yükselmek” < *ü-n- (OTWF 624)

Eski Kır. ün- “(canlılar için) büyümek, gelişmek; (bitkiler vb... için) çıkmak, yükselmek”

yétmiş yaşıma üntim “Yetmiş yaşıma ulaştım” (Mi a)

Uyg. ün- “(canlılar için) büyümek, gelişmek; (bitkiler vb... için) çıkmak, yükselmek”

yaş ot ünti “Taze ot çıktı” (IB 53)

barça üntiler “hepsi çıktı” (TT III 103)

kün üner “Güneş yükselir” (TT VIII 39)

ol tişi takıgular kamagan üneler ermiş y(i)me érkeki neş [ünmez] ermiş “O dişi tavukların hepsi büyür gelişmiş; fakat erkek tavuklar ise büyümezmiş” (M I 36 8,11)

Kar. ün- “(canlılar için) büyümek, gelişmek; (bitkiler vb... için) çıkmak, yükselmek” (DLT I 169)

Har. ün- “(canlılar için) büyümek, gelişmek; (bitkiler vb... için) çıkmak, yükselmek” (Kutb 123)

Kıp. ün- “(canlılar için) büyümek, gelişmek; (bitkiler vb... için) çıkmak, yükselmek” (Kİ 68)

Çağ. ün- “(canlılar için) büyümek, gelişmek; (bitkiler vb... için) çıkmak, yükselmek” (Sang 86v 26)

Osmanlıcada kelime tespit edilemedi.

Kelime çağdaş lehçelerde “büyüme, gelişme, (bitkiler için) çıkmak, uzamak” anlamlarında **Tkm. ön-, Hal. hin-, Özb. un-, YUyg. ün-, Kır. ön-, Kzk. ön-, Kk. ön-SUyg. ün- Tuv. ün-, Dolg. ü:n-, Çuv. ün-, Yak. ü:n-** şeklinde bulunmaktadır. (Starostin 1053)

Kelime bazı araştırmacılar tarafından *on-* “büyüme, gelişme, (bitkiler için) çıkmak” şeklinde okunmuştur. Kelime *on-* değil *ün-* şeklinde okunmalıdır.

üşün- “korunmak” < üş-(ü)n- (OTWF 625)

Uyg. üşün- “korunmak”

könüllerin yığınmış üşünmüşler “Gönüllerini toplamış ve korunmuşlar” (AgFrag B 1)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

üzlün- “ayrılmak, koparılmak, kırılmak” < üzül-(ü)n- (EDPT 288a)

Uyg. üzlün- “ayrılmak, koparılmak, kırılmak”

üzlünzün “koparılın” (TT IV 381)

Kar. üzlün- “ayrılmak, koparılmak, kırılmak” (DLT I 258)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yadın- “yayılmak” < yad-(ı)n- (OTWF 625)

Uyg. yadın- “yayılmak”

bilinür men açınur men yadınur men “Bilinirim, açılırim ve yayılırim” (AY 138 1)

Kar. yadın- “yayılmak” (DLT III 83)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yalın-(I) “yanmak, alevlenmek” < yal-(ı)n- (OTWF 626)

Uyg. yalın-(I) “yanmak, alevlenmek”

yalın yalını “ateş yanarak” (Maitr 218r 22)

Kar. *yalın-* “yanmak, alevlenmek” (KB 121)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yalın-(II) “soyunmak” < **yal-(i)n-*

Uyg. *yalın-* “soyunmak” (ShoAgon 1 57)

Kar. *yalın-* “soyunmak” (KB 5243)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yalvan- “yalanmak” < *yalva-n-* (EDPT 927a)

Uyg. *yalvan-* “yalanmak”

irnin yalvanıp “dilini yalayıp” (DKPAM 3203)

Kar. *yalvan-*, *yalgan-* “yalanmak” (DLT III 109)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *yalan-* “yalanmak”

yapın- “örtülmek, kapanmak, yummak, (el, ayak vb. şeyi yere) koymak” < *yap-(i)n-* (OTWF 626)

Uyg. *yapın-* “örtülmek, kapanmak, yummak, (el, ayak vb. şeyi yere) koymak”
ayaların yapınıp “avuç içlerini yere koyup” (U IV 8 36)

Kar. *yapın-* “örtülmek, kapanmak” (DLT III 83)

Har. *yapun-* “örtünmek” (ME 137 8)

Kıp. *yapın-* “örtünmek” (Tuh 9a 5)

Çağ. *yapın-* “örtünmek” (Sang 325r 22)

Osm. *yapın-* “kendisi için yapmak, kapanmak, örtünmek” (TTS 4298)

yapşın- “yapışmak, bağlanmak” < *yapış-(i)n-* (OTWF 626)

Uyg. *yapşın-* “yapışmak, bağlanmak”

köz biligi atkakında atkansar yapşınsar “göz şuuru *ālambana*’sında yakalansa yapışsa” (Üİ 118b 5)

Kar. *yapşın-*, *yapşun-*, *yapşun-*, *yapşun-* “yapıştırılmak” (DLT III 108, 109)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yarın- “yaranmak, hoş gitmek” < *yara-n-* (OTWF 627)

Uyg. *yarın-* “yaranmak, hoş gitmek” (U III 75 10)

Kar. *yarın-* “yaranmak, hoş gitmek” (DLT III 83)

Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *yarın-* “yaranmak, hoş gitmek” (Kİ 93)

Çağ. *yarın-* “yaranmak, hoş gitmek” (Sang 327v 16)

Osm. *yarın-* “yaranmak, hoş gitmek”

yaratın- “kendini düzenlemek, teşkilatlandırmak” < *yarat-(i)n-* (OTWF 627)

Gök. *yaratın-* “kendini düzenlemek, teşkilatlandırmak”

it(i)nü y(a)r(a)tunu um(a)duk y(a)na iç(i)km(i)ş “Kendini iyi düzenleyemediğinden yine teslim olmuş” (KT D 10)

Uyg. *yaratın-* “kendini düzenlemek, teşkilatlandırmak”

sakını yaratını öz ergüsişe bardı “Düşünüp kendini hazırlayarak evine gitti” (AY 92 13)

Kelime Eski Türkçeden sonra kullanılmamaktadır.

yarlıkan- “rica edilmek” < *yarlıka-n-* (OTWF 627)

Uyg. *yarlıkan-* “rica edilmek”

yarlıkanzun “rica edilsin” (M III 11)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yarman- “binmek, çıkmak, tırmanmak” < *yarma-n-* (OTWF 627)

Uyg. *yarman-* “binmek, çıkmak, tırmanmak” (TT I 46)

Kar. *yarman-* “tırmanmak” (DLT III 111)

Kelime Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *yarman-* “tırmanmak” (Sang 328v 19)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

yastan- “.yaslanmak” < *yasta-n-* (OTWF 628)

Uyg. *yastan-* “.yaslanmak”

yastukça yastanur “Küçük yastığa yaslanır” (BuddhUig 7)

Kar. *yastan-* “.yaslanmak” (KB 622)

Har. *yastan-* “.yaslanmak” (Kutb 73)

Kıp. *yastın-* “.yaslanmak” (Tuh 58b 11)

Çağ. *yastan-* “.yaslanmak” (Sang 331v 9)

Osm. *yasdan-, yastan-, yassan-* “yaslanmak” (TTS 4372)

yaykan- “sallanmak, çalkalanmak” < *yayka-n-* (OTWF 628)

Uyg. *yaykan-* “sallanmak, çalkalanmak”

yaykanu yaltıru “sallanıp çalkalanarak” (TT VI 422)

Kelime Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde tespit edilemedi.

Kıp. *yaykan-* “sallanmak, çalkalanmak” (Kİ 100)

Kelime Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *yaykan-* “sallanmak, çalkalanmak” (TTS 4444)

yazın- “hata etmek, yanılmak, günah işlemek” < *yaz-(i)n-* (OTWF 628)

Gök. *yazın-* “hata yapmak, yanılmak”

özü y(a)z(i)ntü k(a)g(a)nı ölti “Özü yanıldı, kağıdı öldü” (BK D 17)

Uyg. *yazın-* “hata etmek, yanılmak, günah işlemek”

deşlerin küretip yazınsar “deşlerini aldatıp günaha girse” (Maitr 80 4)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yêrin- “üzülmek, kederlenmek, hoşnut olmamak” < *yêr-(i)n-* (EDPT 970b)

Uyg. *yêrin-* “üzülmek, kederlenmek, hoşnut olmamak”

könli yêrinti “Gönlü kederlendi” (İKPÖ LXVIII V)

Kelime Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde tespit edilemedi.

Kıp. *yêrin-* “üzülmek, kederlenmek, hoşnut olmamak” (Tuh 6a 8)

Kelime Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *yêrin-* “üzülmek, kederlenmek” (TTS 4542)

yêtlin- “geçmek, varmak, kaybolmak” < *yêtlin-(i)n-* (EDPT 891a)

Uyg. *yêtlin-* “geçmek, varmak, kaybolmak”

agazımdaki tatablar barça yêtlinip “ağızımdaki tatlılar par parça olarak kaybolup”

(U III 37 30)

Karahanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Har. *yètlîn-, ètlîn-* “kaybolmak” (Kutb 62, 81)
Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yètrin- “ulaşılmak” < *yètir-(i)n-*

Uyg. *yètrin-* “ulaşılmak”
yètrinip bardılar “ulaşıp vardılar” (AY 20 15)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yèvin- “donatmak, teçhiz etmek” < **yèv-(i)n-* (OTWF 629)

Uyg. *yèvin-* “donatmak, teçhiz etmek”
iki türlüg yèvikler üze yèvinip “iki çeşit erzakla (sofranın) üzerini donatıp” (Scharl 94)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yıçan- (bk. *ıçan-*)

yığın- “toplamak, yığmak” < *yığ-(i)n-* (OTWF 629)

Uyg. *yığın-* “toplamak, yığmak”
yıgınkug “topluluk” (TT III 162)
Kar. *yığın-* “toplamak, yığmak” (DLT III 84)
Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.
Kıp. *yıyın-* “toplamak, yığmak” (Tuh 6b 8)
Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yıkılın- “(bir yerde) yıkılıp kalmak” < *yıkıl-(i)n-*

Uyg. “(bir yerde) yıkılıp kalmak”
ol t(e)ñri yèrintin yıkılınıp kalıp “o Tanrı yerinde yıkılıp kalıp” (Abhi H 28v 58)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yılın- “heyecanlanmak” < *yıl-(i)n-* (OTWF 629)

Uyg. *yılın-* “heyecanlanmak”
toyınlar isinü yılınur “Rahipler hürmet ederek heyecanlanırlar” (ShoAgon 1 357)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yırgan- “sallanmak” < (*y*)*ırgan-n-* (OTWF 601)

Kelime Uygur Türkçesinde fiil şeklinde sadece UigSukh’da *yırgan-* şeklinde “y” protezi ile tespit edildi; kelimenin daha eski şekli olarak düşündüğümüz *ırgan-* şekli Karahanlı Türkçesinde tespit edildi.

Uyg. *yırgan-* “sallanmak”
yèr alku yırganur “Yer bütün sallanır” (UigSukh 14)
Kar. *ırgan-* “sallanmak” (DLT I 254)
Har. *ırgan-* “sallanmak” (Kutb 206)
Kıp. *ırgan-* “sallanmak” (Tuh 6b 5)
Çağ. *ırgan-* “sallanmak” (Sang 98v 2)
Osm. *ırgan, ırgan-, ıran-, ırkan-* “sallanmak” (TS 1961)

yırın- “feryat etmek, ağlamak” < **yır-(i)n-*

Uyg. *yırın-* “feryat etmek, ağlamak”

yırını yıglayu “feryat ederek, ağlayarak” (AY 633 4)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yilin- (bk. *ilin-*)

yogurkan- “feryat etmek” < *yogurka-n-* (OTWF 630)

Uyg. *yogurkan-* “feryat etmek”
uyurkantı yogurkantı “feryat etti” (AY 621 17)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yoklun- “yok edilmek” < *yokal-(u)n-* (EDPT 903a)

Uyg. *yoklun-* “yok edilmek”
yoklunmaksız erür “yok edilmesizdir” (U II 37 58)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yolan- “yola koyulmak, gitmek” < *yola-n-* (OTWF 630)

Uyg. *yolan-* “yola koyulmak, gitmek”
yolanıp aşunmaklaşu barmışların “yola koyulup (dağları) aşarak varmışların” (AY 599 19)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yölen- “desteklemek” < *yöle-n-* (OTWF 630)

Uyg. *yölen-* “desteklemek”
yokaru yölenip tururlar “Yukarı doğru destekleyip dururlar” (MaitrGeng 5a 26)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yörge- “sarılmak, kuşanmak” < *yörge-n-* (OTWF 631)

Uyg. *yörge-* “sarılmak, kuşanmak”
orgaklar üze kurşayur yö[rgenür] “Oraklar ile etrafı çevrilir” (Maitr 83 41)

Kar. *yörge-* “sarılmak, kuşanmak” (DLT III 110)

Har. *yörge-* “sarılmak, kuşanmak” (KE 193v 10)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yublun- “ihmal edilmek” < *yubul-(u)n-* (EDPT 878b)

Uyg. *yublun-* “ihmal edilmek”
yublunmaklıg köñülüm “ihmal edilmiş gönlümü” (Hüen-ts 1968)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yulun- “yolunmak, kesilmek, koparılmak” < *yul-(u)n-* (OTWF 631)

Uyg. *yulun-* “yolunmak, kesilmek, koparılmak”
bağın çuğın yuluntı “Bağın bahçen yolundu” (TT I 9)

Kar. *yulun-* “yolunmak, koparılmak” (DLT III 85)

Har. *yulun-* “yolunmak, koparılmak” (Kutb 85)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *yulun-* “yolunmak, koparılmak” (Sang 345r 15)

Osm. *yulun-* “yolunmak, koparılmak”

yun- “yikanmak” < *yu-n-* (OTWF 631)

Uyg. *yun-* “yikanmak”
yunzun arıtunzun “Yıkansın temizlensin” (U II 42 31)

Kar. *yun-* “yıkanmak” (DLT III 66)

Har. *yun-* “yıkanmak” (Kutb 86)

Kıp. *yun-* “yıkanmak” (Tuh 6a 6)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *yun-* “yıkanmak” (TTS 4725)

Çağdaş lehçelerde “yıkanmak” anlamında **Az.** *yuyun-*, **Tkm.** *yuvun-*, **Özb.** *yuvin-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 942b)

yupan- “gizlenmek, saklanmak” < *yupa-n-* (OTWF 631)

Uyg. *yupan-* “gizlenmek, saklanmak”

yavız ölümke yaşıp yupanıp “kötü ölümden saklanıp” (BT XIII 16 19)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yutun- “bitirmek, son vermek, sona ermek” < *yut-(u)n-*

Uyg. *yutun-* “bitirmek, son vermek, sona ermek”

yaşın yutunu katunun ötleyü inçe tēp tēdi “Yaşlı kadın öğüt vererek şöyle dedi” (AY622 16)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yükün- “boyun eğmek, secde etmek, saygı göstermek” < **yük-(ü)n-* (OTWF 631)

Gök. *yükün-* “boyun eğmek”

kaganka kırkız bodum içikdi yükünti “Kağana Kırgız milleti tabi oldu, boyun eğdi” (Ton 1 K 4)

Uyg. *yükün-* “boyun eğmek, secde etmek, saygı göstermek”

teğürüp yinçürü töpün yükünüp “değdirip başımızla secde edip eğilip” (AY 159 16)

Kar. *yükün-* “boyun eğmek, secde etmek, saygı göstermek” (KB 582)

Har. *yükün-* “boyun eğmek, secde etmek, saygı göstermek” (KE 185v 21)

Kıp. *yükün-* “boyun eğmek, secde etmek, saygı göstermek” (Kİ 96)

Çağ. *yükün-* “boyun eğmek, secde etmek, saygı göstermek” (Sang 344v 11)

Osm. *yükün-* “diz çökmek” (TTS 4758)

Anadolu ağızlarında:

yükün- “baş eğmek, öykünmek” (DS 11 4329)

yükünün- “saygı göstermek” < *yükün-(ü)n-* (OTWF 632)

Uyg. *yükünün-* “saygı göstermek”

teñrike yükününingeli kelmişinje “Tanrı’ya saygı göstermek için gelmişlere” (BT XIII 60 5)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

3.21. +IA-n-

adalan- “tehlikeli duruma düşölmek, tehlikede bulunmak” < *ada+la-n-* (EDPT 59b)

Uyg. *adalan-* .tehlikeli duruma düşmek, tehlikede olmak”

ol kapıg tonur andag adalanur “O kapı kapandığı için tehlikeli duruma düşer” (TT VI 234)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

adırtlan- “bölünmek, ayırt edilmek” < *adırt+la-n-* (UW 55)

Uyg. *adırtlan-* “bölünmek, ayırt edilmek”

otaçılar üze adırtlanmış tıdmuş kodmuş erser “doktorlar bölünmüş, engellenmiş ve bırakılmış ise” (U II 43 20)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

agızlan- “söylenmek, telaffuz edilmek” < *agız+la-n-* (OTWF 510)

Uyg. *agızlan-* “söylenmek, telaffuz edilmek”

agızlanmış boltı ulug ögrünçün “Büyük sevinci söylenmiş oldu” (M I 25 3)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş

lehçelerde ise “söylenmek, telaffuz edilmek” anlamında **Kır** *o:zdan-*, **Hak** *a:stan-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 98b)

agruklan- “(yük vb...) ağır bulmak” < *agruk+la-n-* (OTWF 585)

Uyg. *agruklan-* “(yük vb...) ağır bulmak”

tuglug elim yavız kılntın agruklanmazun “bayraklı ölkem kötü drama düşüröldü, (bu durum) ağır bulunmasın” (HamTouen 14 2)

Kar. *agruklan-* “(yük vb...) ağır bulmak” (DLT I 313)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

atlan- “ata binmek” < *at+la-n-* (UW 269)

Uyg. *atlan-* “ata binmek”

kamag begleri birle atlantı “Bütün beyleri ile ata bindi” (Ht IV 10b 12)

atlantı “ata bindi” (TT II 63)

at arkasında atla<n>mak “atın arkasına binmek” (Profan)

Kelimeyi Zieme *Einige Bemerkungen zur Profanliteratur der Uiguren* içerisinde bir yerde tespit ettiğini, aslında kelimenin her yerde *atlan-* şeklinde geçtiğini yukarıdaki örnekte *atla-* şeklinde olduğunu belirtir. Ancak gerek tarihi lehçelerde gerekse çağdaş lehçelerde “ata binmek” anlamında *atla-* fiili bulunmamaktadır. Bundan dolayı muhtemelen ilgili eserde müstehsihten kaynaklanan eksik yazım söz konusudur. Kelime *atla-* değil *atlan-* fiili olmalıdır.

Kar. *atlan-* “ata binmek” (DLT I 255)

Har. *atlan-* “ata binmek” (Kutb 15)

Kıp. *atlan-* “ata binmek” (Kİ 15)

Çağ. *atlan-* “ata binmek” (Sang 29v 28)

Osm. *atlan-* “ata binmek” (TTS 276)

ayançañlan- “saygı göstermek, hürmet etmek” < *ayançañ+la-n-* (OTWF 510)

Uyg. *ayançañlan-* “saygı göstermek, hürmet etmek”

ayaguluk ayançguluk yüküngülük “saygı göstermek, hürmet etmek, secdeye

eğilmek” (BT VIII B 219)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

azlan- “hırslanmak” < *az+la-n-* (OTWF 510)

Uyg. *azlan-* “hırslanmak”

köjül biligi köz birle azlanmış “Gönül bilgisi göz ile hırslanmış” (Üİ 119b 12)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

başlan- “başlamak” < *baş+la-n-* (OTWF 592)

Uyg. *başlan-* “başlamak”

başlantı “Başlandı” (TGM 1)

Kar. *başlan-* “başlamak, sürmek, başaklanmak” (DLT II 238)

Har. *başlan-* “başlamak” (Kutb 28)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *başlan-* “başlanmak” (Sang 123r 21)

Osm. *başlan-* “başaklanmak” (TTS 447)

batıglan- “(birinin barsaklarını) boşaltmak, dışkılamak” < *batıg+la-n-* (OTWF 511)

Uyg. *batıglan-* “(birinin barsaklarını) boşaltmak, dışkılamak”

v(i)rharka yakın batıglamazunlar “Vırharka yakın yerde dışkılamasınlar”

(Maitr174v 12)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bazlan- “bağımlı olmak” < *baz+la-n-* (OTWF 511)

Uyg. *bazlan-* “bağımlı olmak”

tabgaçka bazlanmış “Çin’e bağımlı olmuş” (Tes 11)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bedüklen- “büyüklenmek, büyüklük taslamak” < *bedük+le-n-* (OTWF 593)

Uyg. *bedüklen-* “büyüklenmek, büyüklük taslamak”

bedükentürügli “büyüklük taslayarak” (Wind 16)

Kelime Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde tespit edilemedi.

Osm. *büyüklen-* “büyüklenmek, büyüklük taslamak”

beklen- “bağlanmak, kapanmak” < *bek+le-n-* (OTWF 593)

Uyg. *beklen-* “bağlanmak, kapanmak”

kızıl bakırlag naralar içinte beklenmiş “Kızıl cehennem içinde bağlanmış” (Maitr 68 20)

Kar. *beklen-* “kapanmak, sağlamlaşmak” (DLT II 239)

Har. *beklen-* “korunmak, kapanmak” (ME 173 6)

Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *beklen-* “sertleşmek, perkleşmek” (TTS 484)

boguzlan- “boğazı kesilmek” < *boguz+la-n-* (OTWF 595)

Gök. *boguzlan-* “boğazı kesilmek”

yêrçi yêr yanılıp boguzlantı “Kılavuz yanılınca boğazı kesildi” (Ton 1 K 2)

Taranan Uygur ve Karahanlı Türkçesi eserlerinde kelime tespit edilemedi.

Har. *boguzlan-* “boğazı kesilmek” (NF 211 2)

Kıp. *boguzlan-* “boğazı kesilmek” (KTS 34)

Çağ. *boguzlan-* “boğazı kesilmek” (Sang 136r 22)

Osm. *bogazlan-* “boğazı kesilmek”

bokoklan- “yuvarlaklaşmak” < *bokok+la-n-* (OTWF 511)

Uyg. *bokoklan-* “yuvarlaklaşmak” (Wind 10)

Kar. *bokoklan-* “yuvarlaklaşmak” (DLT II 285)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bögülen- “güvenmek, itimat etmek” < *bögü+le-n-* (EDPT 327b)

Uyg. *bögülen-* “güvenmek, itimat etmek”

alkunu körür bögülenür “Hepsini görür ve (onlara) güvenir” (M II 5 4, 5)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bügülen- “büyülenmek” < *bügü+le-n-* (OTWF 597)

Uyg. *bügülen-* “büyülenmek”

ridi bügülenmekig bulmuşl(a)r erser “Ridi büyülenmeyi bulmuşlar ise” (Üİ 103a 4)

Kelime Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde tespit edilemedi.

Osm. *büyülen-* “büyülenmek”

çëçeklen- “çiçeklenmek” < *çëçek+le-n-* (OTWF 511)

Uyg. *çëçeklen-* “çiçeklenmek”

yërug çëçeklenür “Yer çiçeklenir” (TT VIII P 24)

Kar. *çëçeklen-* “çiçeklenmek” (DLT II 226)

Har. *çëçeklen-* “çiçeklenmek” (KE 67r 15)

Kıp. *çëçeklen-* “çiçeklenmek” (Kİ 121)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *çiçeklen-* “çiçeklenmek”

çoglan- “parlamak, alevlenmek” < *çog+la-n-* (OTWF 511)

Uyg. *çoglan-* “parlamak, alevlenmek” (BT III 10 18)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ëllen- “ülke yönetmek, hükümdar olmak” < *ël+le-n-* (EDPT 148a)

Gök. *ëllen-* “ülke yönetmek, hükümdar olmak”

iki yëgirmi ëllenmek “on iki yaşında ülke yönetmek” (M III 16 16)

Uyg. *ëllen-* “ülke yönetmek, hükümdar olmak”

kentülerni üze ëllenürler “Kendilerinin üzerine hükümdar olurlar” (AY 567 6)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ënçlen- “barış içerisinde yaşamak, sükûnet içerisinde yaşamak” < *ënç+le-n-* (OTWF 512)

Uyg. *ënçlen-* “barış içerisinde yaşamak, sükûnet içerisinde yaşamak”

korkup k(e)ntü özi ënçlenmetin “korkudan sükûnet içerisinde yaşamadan” (ShoAgon 1 211)

Kar. *ënçlen-* “barış içerisinde yaşamak, sükûnet içerisinde yaşamak” (KB 5801)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

erkeçlen- “dalgalanmak” < *erkeç+le-n-* (OTWF 511)

Uyg. *erkeçlen-* “dalgalanmak”

ügüzler köller erkeçlenip “nehirler, göller dalgalanıp” (AY 630 17)

Karahanlı Türkçesinde DLT’de “dalgalanmak, erkeklenmek” anlamlarında *erkeklen-* fiili vardır. (DLT I 315)

erkeklen- “erkeklenmek” < *erkek+le-n-* (OTWF 512)

Uyg. *erkeklen-* “erkeklenmek”

erkeklenür “erkeklenerek” (TT VIII P 19)

Kar. *erkeklen-* “erkeklenmek, (su) dalgalanmak” (DLT I 315)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde tespit edilemedi.

Osm. *erkeklen-* “erkeklenmek”

Anadolu ağzlarında:

erkeklen- “erkeklenmek” (DS 5 1774)

erklen- “otorite kurmak, yönetmek, hükmetmek” < *erk+le-n-* (OTWF 511)

Uyg. *erklen-* “otorite kurmak, yönetmek, hükmetmek”

el(l)enmekim et’öz meñisi begedmekim erklenmekim “ülke fethetmem, oraya

hükümdar olmam ve orayı yönetmem” (TT II 8 43-44)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

hualan- “(çiçek) kokmak” < *hua+la-n-* (OTWF 513)

Uyg. *hualan-* “(çiçek) kokmak”

bo yértünçülerteki neçe söğütler ıgaçlar otlar yaşlar üdsüz kolosuz yeşerip hualanıp

“bu yeryüzündeki nice söğütler, ağaçlar, otlar ve yeşil nebat zamansız yeşeripkokup” (BuddhUig II 503)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

igdülen- “beslenmek” < *igdü+le-n-* (OTWF 602)

Uyg. *igdülen-* “beslenmek”

kentü özümni igdülentim “Kendi özümü besledim” (U II 78 29)

Karahanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Har. *igdülen-* “beslenmek” (ME 65 2)

Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *ektülen-* “(asalak hayvanlar için) beslenmek” (TTS 1418)

ikirçgülen- “şüphelenmek” < *ikirçgü+le-n-*

Uyg. *ikirçgülen-* “şüphelenmek”

yana körgülükde bolur üçün ikirçgülenmek “yine itaat için şüphelenmiş” (Abhi B 1556)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ilgeysöklen- “cin gibi olmak, açıkgozlu olmak” < *ilgeysök+le-n-* (OTWF 512)

Uyg. *ilgeysöklen-* “cin gibi olmak, açıkgozlu olmak” (OTWF s. 512)

ilgeysöklenü bolup “açıkgozlu olup” (ETŞ 10 81)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kanlan- “hükümdar sahibi olmak” < *kan+la-n-* (OTWF 512)

Gök. *kanlan-* “hükümdar sahibi olmak”

türk bod(u)n k(a)nın bulm(a)y(i)n t(a)bg(a)çda (a)dr(i)lti “Türk halkı kendi hanını bulmayınca Çin’den ayrıldı” (Ton I B 2)

Kelime Göktürkçeden sonra taranan eserlerde tespit edilemedi.

katıgılan- “çabalamak, gayret etmek” < *kat-* (i)g+*la-n-* (OTWF 512)

Uyg. *katıgılan-* “çalışmak, katlanmak, gayret etmek”

hanka tap katıgılan “Han’a hizmet et ve çalış” (Suci 9)

Kar. *katıgılan-* “çabalamak, gayret etmek” (DLT II 268)

Har. *katıgılan-*, *katılan-* “çalışmak, çaba göstermek” (NF 71 16, 396 5)

Kıp. *katılan-*, *katlan-* “çalışmak, gayret etmek” (Kİ 68)

katlan- “katlanmak, dayanmak, gayret etmek” < *kat+la-n-* < *katıg+la-n-*

Eski Kır. *katlan-* “katlanmak, dayanmak, gayret etmek”

yüz (e)r k(a)d(a)ş(i)m s(i)z(i)me b(i)n (e)r b(o)d(u)n(u)ma s(i)z(i)m katl(a)n

b(o)d(u)n(u)m “Yüz er, akrabalarım sizlerime; bin er kavmime katlan kavimim”
(Mi b)

Uygur Türkçesinde *katlan-* fiili tespit edilemedi, “katlanmak” anlamında Uygur Türkçesinde *katıgılan-* fiili kullanılmaktadır.

Kar. *katlan-* “katlanmak, dayanmak, gayret etmek” (AH 192)

Har. *katlan-* “katlanmak, dayanmak, gayret etmek” (ME 35 7)

Kıp. *katlan-* “katlanmak, dayanmak, gayret etmek” (Kİ 134)

Çağ. *katlan-* “katlanmak, dayanmak, gayret etmek” (ŞHD 65b 13)

Osm. *katlan-* “dayanmak, tahammül etmek, sabretmek, beklemek” (TTS 2351)

kayvılan- “uysallaşmak, alışmak” < **kayvı+la-n-* (OTWF 604)

Uyg. *kayvılan-* “uysallaşmak, alışmak”

at kamçıka kayvılanmış teg “at kamçıya alışmış gibi” (ShoAgon 1 184))

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kédlen- “çabalamak, mücadele etmek” < *kéd+le-n-* (OTWF 604)

Uyg. *kédlen-* “çabalamak, mücadele etmek”

alpalmışları kédlenmişleri “savaşmışları ve mücadele etmişleri” (AY 312 25)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kéklen- “nefret etmek, kinlenmek” < *kék+le-n-* (OTWF 512)

Uyg. *kéklen-* “nefret etmek, kinlenmek”

öçeyü kéklenü “kinlenerek nefret ederek” (ETŞ 13 138)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kemlen- “hastalanmak, kötüleşmek” < *kem+le-n-* (OTWF 513)

Uyg. *kemlen-* “hastalanmak, kötüleşmek”

kemlenmek “hastalanmak” (TT VII 30)

Kar. *kemlen-* “hastalanmak, kötüleşmek” (DLT II 253)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kıvırkaklan- “aç gözlü olmak, azımsamak” < *kıvırkak+la-n-* (OTWF 513)

Uyg. *kıvırkaklan-* “aç gözlü olmak, azımsamak”

nom buşıta kıvırkaklanmak “öğreti sadakasımı azımsamak” (BT XIII 13 92)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kişilen- “evlenmek” < *kişle-n-* (OTWF 513)

Uyg. *kişilen-* “evlenmek”

kişilenti erti “evlendi” (Maitr 5 2)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kizlen- “gizlenmek” < *kiz+le-n-* (EDPT 761a)

Uyg. *kizlen-* “gizlenmek”

münlerin yazukların örtünü kizlenü “ayıplarımı, günahlarımı örterek, gizleyerek”

(Maitr 176r 9)

Kar. *kizlen-* “gizlenmek” (DLT II 253)

Har. *kizlen-* “gizlenmek” (Kutb 99)

Kıp. *kizlen-* “gizlenmek” (CC 130 19r)

Çağ. *kizlen-* “gizlenmek” (Sang 314r 15)

Osm. *gizlen-* “gizlenmek”

Kelime çağdaş lehçelerde “gizlenmek” anlamında **Az.** *kizlen-*, **Tkm.** *gizlen-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 761a)

köñlen- “(kendi kendine) üzülme, üzülme, gönüllene” < *köñül+le-n-* (OTWF 606)

Uyg. *köñlen-* “(kendi kendine) üzülme, üzülme, gönüllene”

ayıg kılınçdın y(i)me kuturu köñlenür men “Kötü davranışlardan kaygı duyarak üzülürüm” (Maitr Geng 2a 2)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

köñüllen- “istemek, arzu etmek” < *köñül+le-n-* (EDPT 733a)

Uyg. *köñüllen-* “istemek, arzu etmek”

anıñ arasında köñüllenmedin “onun arasında istemeden” (DKPAM 3122)

Kar. *köñüllen-* “istemek, arzu etmek” (DLT III 408)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi. Osmanlıcada ise “gücenmek, darılmak” anlamlarında *gönüllene-* fiili bulunmaktadır. (TTS 1770)

Anadolu ağzlarında:

gönüllene- “gönülden geçirmek, istemek” (DS 6 2155)

Kelime çağdaş lehçelerde “istemek, arzu etmek” anlamında sadece Baraba diyalektinde *köñüllen-* şeklinde bulunmaktadır. (EDPT 733a)

körklen- “güzelleşmek” < *körk+le-n-* (OTWF 513)

Uyg. *körklen-* “güzelleşmek”

körklenmiş “güzelleşmiş” (TT I 4)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

küçlen- “güçlenmek” < *küç+le-n-* (OTWF 513)

Uyg. *küçlen-* “güçlenmek”

küçlenürler “güçlenirler” (AY 213 21)

Kar. *küçlen-* “güçlenmek” (DLT II 252)

Har. *küçlen-* “güçlenmek” (Kutb 105)

Kıp. *küçlen-* “güçlenmek” (Tuh 10b 1)

Çağ. *küçlen-* “güçlenmek” (Sang 303v 8)

Osm. *güçlen-* “güçlenmek”

küvezlen- “gururlanmak” < *küvez+le-n-* (OTWF 513)

Uyg. *küvezlen-* “gururlanmak”

küvezlenü turur “kibirlenir” (BT VII A 158)

Kar. *küvezlen-* “gururlanmak” (KB 1377)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

maḡallan- “ün sahibi olmak” < *maḡal+la-n-*

Uyg. *maḡallan-* “ün sahibi olmak”
maḡallanmış “ün sahibi olmuş” (AY 679 11)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

odguraklan- “keskinleştirilmek” < *odgurak+la-n-*

Uyg. *odguraklan-* “keskinleştirilmek”
yiñürmek erser odguraklanmak üzmek erser “saygı göstermek ise keskinleştirilmek ve kesmektir” (Abhi B 935)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ogullan- “oḡul sahibi olmak” < *ogul+la-n-* (OTWF 514)

Uyg. *ogullan-* “oḡul sahibi olmak”
ogullanu altım “Onu oḡul olarak aldım” (UjgRuk III 7)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

oplan- “(ileri) atılmak, saldırmak” < *opla-n-* (OTWF 608)

Uyg. *oplan-* “(ileri) atılmak, saldırmak”
oplanu kirip özi kısqa kergek boltı “Hücum edip (düşmanın içerisine) girip, orada kendisi öldü” (OTWF 608)
yagka yalnız opalnu tegip “düşmana yalnız hücum edip” (OTWF 608)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

öḡlen- “kendine gelmek, ayılmak, aklını toparlamak” < *öḡ+le-n-* (OTWF 514)

Uyg. *öḡlen-* “kendine gelmek, ayılmak, aklını toparlamak”
ür keç timin öḡlenti “Çok uzun süre sonra demin kendine geldi” (İKPÖ LXII I)
Kar. *öḡlen-* “dinlenmek, aklını başına toparlamak, belli bir süre sonra anlamak”
(DLT I 259; KB 1819)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde tespit edilemedi.

Osm. *öḡlen-* “kendine gelmek, aklını başına toplamak, akıllanmak” (TTS 3058)

öḡrünçlen- “sevinmek” < *öḡrünç+le-n-* (OTWF 610)

Uyg. *öḡrünçlen-* “sevinmek”
bir ikintike savlaşıp eştrüşüp öḡrünçlenti “Birbirleri ile konuşup (birbirine) masallar anlatıp sevindiler” (TT II 8 55)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

örgüçlen- “top top olmak, topak topak olmak” < *örgüç+le-n-* (EDPT 228b)

Uyg. *örgüçlen-* “top top olmak, topak topak olmak”
örgüçlenmekig “top top olmayı” (M III 9 3)
Kar. *örgüçlen-* “top top olmak, topak topak olmak” (DLT I 312)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

örülen- “(güneş, ay vb...) yükselmek” < *örle-n-* (OTWF 610)

Uyg. *örülen-* “(güneş, ay vb...) yükselmek” (HamTouen 15 3)
Kar. *örülen-* “(güneş, ay vb...) yükselmek” (DLT I 257)

Kelime Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *örülen*- “(güneş, ay vb...) yükselmek” (Sang 70r 21)
Kelime Çağatay Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ötlen- “nasihat edilmek, öğüt verilmek” < *öt+le-n-*

Uyg. *ötlen*- “nasihat edilmek, öğüt verilmek”
erig bërîp ötlenteçi erigledeçi için “öğüt verip nasihat edileceği için” (Abhi 1490)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

övkelen- “öfkelenmek” < *övk+le-n-* (OTWF 611)

Uyg. *övkelen*- “öfkelenmek”
Kelime Zieme tarafından T II S 32a 6c’de tespit edilmiştir.

Kar. *övkelen*- “öfkelenmek” (TİKT 35/ 39a 1)

Har. *övkelen*- “öfkelenmek” (ME 148 3)

Kelime Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *öfkelen*- “öfkelenmek”

parvışlan- “(ay ışığı ile) çevrilmek, aydınlanmak” < *parvış+la-n-* (OTWF 514)

Uyg. *parvışlan*- “(ay ışığı ile) çevrilmek, aydınlanmak”
parvışlanmış ay üze “ay ışığı ile çevrilmiş ay üzerine” (BT XIII 20 8)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

saklan- “dikkat etmek, korunmak, gözetilmek” < *sak+la-n-* (OTWF 514)

Uyg. *saklan*- “dikkat etmek, korunmak, gözetilmek”
talım balık udug erken saklanmadın “Canavar balık uyanık iken dikkat etmedin”
(İKPÖ XVII II)
otuzın artuk saklanu turur “Otuz günden fazla dikkatli olunur” (Mait 2r 14)

Kar. *saklan*- “saklanmak, çekinmek” (DLT II 247)

Har. *saklan*- “dikkat etmek, korunmak, çekinmek” (ME 108 2)

Kıp. *saklan*- “saklanmak, korunmak” (Tuh 10a 13)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *saklan*- “korunmak, gözetilmek” (TTS 3259)

saplan- “saplanmak” < *sap+la-n-*

Uyg. *saplan*- “saplanmak”
okların atışu saplanıp “okları atarak, (oklar) saplanıp” (Abhi B 764)
Kelime Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *saplan*- “saplanmak” (Sang 228v 14)

Osm. *saplan*- “saplanmak”

saranlan- “(cimri) olmak” < *saran+la-n-* (OTWF 514)

Uyg. *saranlan*- “(cimri) olmak”
saranlanmaz esirkemez “cimri olmaz, (onun için) hiçbirşeyini esirgemez” (TT III 76)

Kar. *saranlan*- “pinti saymak” (DLT III 345)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sevinçlen- “sevinmek” < *sevinç+le-n-* (OTWF 514)

Uyg. *sevinçlen*- “sevinmek” (Hüen-ts 215)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

solan- “kenetlenmek, bağlanmak” < *sola-n-* (OTWF 615)

Uyg. *solan-* “kenetlenmek, bağlanmak” (BT III 1029)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

suklan- “arzulamak” < *suk+la-n-* (OTWF 515)

Uyg. *suklan-* “arzulamak”

teñri yerinteki teñrilerke suklangu “Tanrı ülkesindeki Tanrılara imrenerek” (Maitr 89 41)

Kar. *suklan-* “arzulamak, tamah etmek” (KB 3619)
Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *suhlan-* “göz dikmek” (CC 132 91)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tegriklen- “(çepeçevre) sarılmak, kuşatılmak” < *tegrik+le-n-*

Uyg. *tegriklen-* “(çepeçevre) sarılmak, kuşatılmak”

ayıg kılınçların tegriklenmiş “Kötü davranışları çepeçevre sarılmış” (Maitr 216r 5)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tegzinçlen- “büklüm büklüm olmak, döndürülmek, kıvrılmak” < *tegzinç+le-n-* (OTWF 515)

Uyg. *tegzinçlen-* “büklüm büklüm olmak, döndürülmek, kıvrılmak”

evrilip tegzinçlenip tururlar “Çevrilip büklüm büklüm yapılip (öylece) dururlar” (Maitr 5a 28)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

təñlen- “ölçmek, tahmin edilmek” < *təñ+le-n-* (EDPT 522a)

Uyg. *təñlen-* “ölçmek, tahmin edilmek”

öñedtürğeli ugukın təñlenip “(onun) yeteneklerini tahmin edip” (AY 597 4)

Kar. *təñlen-* “ölçmek, tahmin edilmek” (DLT III 400)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

terkişlen- “kavga etmek, kızmak” < *terkiş+le-n-* (OTWF 515)

Uyg. *terkişlen-* “kavga etmek, kızmak”

kanta bulgay bulganıp terkişlenip “nerede bulayım (diyerek) kızıp hiddetlenip” (Maitr 11 14)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tınlan- “canlanmak, dirilmek” < *tin+la-n-*

Uyg. *tınlan-* “canlanmak, dirilmek”

öğlenü tınlanu tegintiler “akıllarını başlarına toplayarak, canlanarak ulaştılar” (AY 640 12)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tigilen- “(ses) yayılmak” < *tigi+le-n-* (OTWF 619)

Uyg. *tigilen-* “(ses) yayılmak” (UigTot 1152)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

töleklen- “sakinleşmek, yatışmak” < *tölek+le-n-* (OTWF 515)

Uyg. *töleklen-* “sakinleşmek, yatışmak” (Ht IV 1584)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

turkıgılan- “çekinmek, içine kapanmak, saygı göstermek” < *turkıg+la-n-* (OTWF 515)

Uyg. *turkıgılan-* “çekinmek, içine kapanmak, saygı göstermek”
turkıgılanmamag “çekinmemek” (AY 235 4)

Kar. *turkıgılan-* “çekinmek, içine kapanmak, saygı göstermek” (DLT II 272)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tutyaklan- “zuhur etmek, ortaya çıkmak” < *tutyak+la-n-* (OTWF 515)

Uyg. *tutyaklan-* “zuhur etmek, ortaya çıkmak” (OTWF s. 515)

tutyak tegüçi savda tutyaklanmak tēp yorır ol “zuhur eden sözde görünür deyip yürür” (AY 376 16)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

türgeklen- “dürülmek, (beze) sarılmak” < *türgek+le-n-* (OTWF 516)

Uyg. *türgeklen-* “dürülmek, (beze) sarılmak”

et'özin türgeklenip “vücudu beze sarılıp” (Warnke 26)

Kar. *türgeklen-* “dürülmek, (beze) sarılmak” (DLT II 351)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tüşütlen- “hayal etmek, mülahaza etmek” < *tüşüt+le-n-* (OTWF 516)

Uyg. *tüşütlen-* “hayal etmek, mülahaza etmek” (BT VIII A 139)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

uçlan- “uç peyda etmek” < *uç+la-n-* (EDPT 27a)

Uyg. *uçlan-* “uç peyda etmek”

uçlanguluk batıgka bargu[lu]k “uç peyda edip, batıya varıp” (DKPAM 507)

Kar. *uçlan-* “uç peyda etmek” (DLT I 256)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

uçuzlan- “aşağılanmak” < *uçuz+la-n-* (OTWF 623)

Uyg. *uçuzlan-* “aşağılanmak”

tuğlug elim unmaz kılıntın uçuzl(a)nmazun “ ellerim bayrak tutamaz hale getirildi, (bunun için) aşağılanmayayım” (HamTouen 14 4)

Kar. *uçuzlan-* “aşağılanmak” (DLT I 292)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

urılan- “erkek çocuk doğurmak” < *urı+la-n-* (OTWF 516)

Uyg. *urılan-* “erkek çocuk doğurmak”

üçünç kunçuyu urılanmış “Üçüncü prensi erkek çocuk doğurmuş” (IB 5)

Kelime Uygurcadan sonra tespit edilemedi.

uzlan- “ustalaşmak, daha iyi duruma gelmek” < *uz+la-n-* (OTWF 516)

Uyg. *uzlan-* “ustalaşmak, daha iyi duruma gelmek”

uzlan- “iyi duruma gelmek” (EDPT 287b)

Kar. *uzlan-* “ustalaşmak” (DLT I 297)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

üdülen- “sevinmek” < *üdü+le-n-* (EDPT 58b)

Uyg. *üdülen-* “sevinmek”

üdülenip sevinçlenip “sevinip mutlu olup” (Hüen-ts 215)

Kar. *üdülen-* “kösnemek, erkek istemek” (DLT I 257)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

üzelen- “en üst noktaya çıkmak” < *üze+le-n-* (EDPT 288a)

Uyg. *üzelen-* “en üst noktaya çıkmak”

üzelenü “üst noktaya çıkarak” (TT V 20 3)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise kelime *üzelen-* “en üst noktaya çıkmak” anlamlarında sadece Karay diyalektinde bulunmaktadır. (EDPT 288b)

yarıklan- “silahlanmak, zırh giymek, hazırlanmak” < *yarık+la-n-* (OTWF 516)

Uyg. *yarıklan-* “silahlanmak, zırh giymek, hazırlanmak”

yarık üze yarıklanmış “Emir üzerine silahlanmış” (TT VIII A 36)

Kar. *yarıklan-* “silahlanmak, zırh giymek, hazırlanmak” (DLT III 114)

Har. *yarıklan-* “silahlanmak, zırh giymek, hazırlanmak” (KE 225r 17)

Kıp. *yarıklan-* “silahlanmak, zırh giymek, hazırlanmak” (Kİ 92)

Kelime Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *yarıklan-* “silahlanmak, zırh giymek, hazırlanmak” (TTS 4319)

yatlan- “yabancı sayılmak” < *yat+la-n-* (OTWF 516)

Uyg. *yatlan-* “yabancı sayılmak”

yat yatlanguçı “yabancıyı yabancı sayıcı” (TT X 561)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yavlaklan- “kötüleşmek, düşmanca davranmak” < *yavlak+la-n-* (OTWF 516)

Uyg. *yavlaklan-* “kötüleşmek, düşmanca davranmak” (BT II 256)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yèviglen- “donanmak, hazırlanmak” < *yèvig+le-n-* (OTWF 516)

Uyg. *yèviglen-* “donanmak, hazırlanmak” (Maitr 216v 14)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yokaylan- “gururlanmak, kibirlenmek” < *yokay+la-n-* (OTWF 516)

Uyg. *yokaylan-* “gururlanmak, kibirlenmek”

yokaylanmaksız “gururlanmaksız” (BT II 660)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yoklan- “yokuş çıkmak, tırmanmak” < *yok+la-n-* (OTWF 516)

Uyg. *yoklan-* “yokuş çıkmak, tırmanmak”

t(e)rkin ög tag seşjiri üze yoklantı “Hemen dağ burnunun üzerine tırmandı” (DKPAM 4568)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yüzlen- “yüz çevirmek” < *yüz+le-n-* (OTWF 516)

Uyg. *yüzlen-* “yüz çevirmek”

yüzlenip “yüzünü çevirip” (TT V 8 71)

Kar. *yüzlen-* “yüzünü dönmek, saygı ve itibar sahibi olmak, hizmet beklemek”
(DLT III 111)

Har. *yüzlen-* “saygı ve itibar sahibi olmak” (KE 113v 12)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *yüzlen-* “yüz çevirmek” (Sang 342v 20)

Kıpçak ve Osmanlı Türkçesinde “yüz çevirmek” anlamında *yüzlen-* fiili tespit edilemedi; ancak Kıpçak ve Osmanlı Türkçesinde “yüz çevirmek” anlamında *yüzle* fiili bulunmaktadır. (KTS 333; TTS 4785)

3.22. -(X)ş-

Eski Türkçeden beri çok işlek olarak işteşlik anlamında kullanılan yapım ekidir. Eklendiği fiillerde, fiilin bildirdiği işi, oluşu veya hareketi özne ya birlikte ya da karşılıklı yapar. Ek vokalle biten fiillere doğrudan eklenir, konsonantla biten fiiller ise araya yardımcı vokal olarak eklenir.

T. Tekin, -ş- ekinin işteşlik çatı eki olduğunu belirtir. *kikşür-* “birbirini kışkırtmak” < **kik-(i)ş-*, *sünüş-* “savaşmak” < **sün-(ü)ş-* örneklerini verir.²⁶⁹

Gabain, -ş- karşılıklılık ve tekerrür bildirir. Karşılıklılık bir tarafın pasif diğer tarafın aktifliği içerisinde ceryan eder. Bazen katılan iki taraf da aktif olabilir. *seviş-* “sevişmek” < *sev-(i)ş-*, *körüş-* “görüşmek” < *kör-(ü)ş-* gibi örnekler verir.²⁷⁰

Karahanlı sahasına geldiğimizde Karahanlı Türkçesinde Hacıeminoğlu, Türk dilinin bütün şivelerinde hiçbir ses ve anlam değişimine uğramadan kullanılır. Bu ekin en önemli özelliği teşkil ettiği fiillerde failin birden fazla olmasıdır. Böylece ifade edilen iş ya da hareket birden fazla fail tarafından ya birlikte ya da karşılıklı yapılmaktadır. *korkuş-* “korkuşmak” < *kork-(u)ş-*, *öçeş-* “birbiri ile yarış etmek” < *öçe-ş-* gibi örnekler verir.²⁷¹

Harezm Türkçesinde Hacıeminoğlu, -ş- bir işi beraber veya karşılıklı yapma ifade eden ve çok kullanılmış olan işlek yapım eklerindedir, diyerek *karış-* “karışmak” < *kar-(i)ş-*, *kılış-* “kılışmak” < *kıl-(i)ş-* örneklerini verir.²⁷²

Kıpçak Türkçesinde Karamanlıoğlu, -ş- işteşlik eki nadir olarak yardım etme alımı da taşır. *bəriş-* “karşılıklı vermek” < *bër-(i)ş-* gibi örnekler verir.²⁷³

Çağatay Türkçesinde Eckmann, -ş- birden çok fail tarafından ortaklaşa veya karşılıklı yapılan müşareket veya ortaklaşa ifadeli fiiller yapar. *bəriş-* “karşılıklı vermek” < *bër-(i)ş-*, *içiş-* “içişmek” < *iç-(i)ş-* gibi örnekler verir.²⁷⁴

Batı Türkçesinde ek yine eski Türkçedeki anlam ve şeklini korur. Ergin bu ek için, eskiden beri çok kullanılmış fiilden fiil yapan yapım ekidir. Yaptığı fiiller bir ortaklaşma veya oluş ifade ederler. *bakış-* “bakışmak” < *bak-(i)ş-*, *görüş-* “görüşmek” < *gör-(ü)ş-* örneklerinde olduğu gibi.²⁷⁵

adkaş- “(birlikte) katılmak” < **adka-ş-*

Röhrborn kelimeyi **atka-ş-* şeklinde açıkladıktan sonra **atka-* şeklini de *art+ka-* şeklinde açıklamıştır. (UW 269) Erdal, bu açıklamaya karşı çıkarak, şu sebeplerden dolayı bu etimolojinin kabul edilemeyeceğini ifade eder.

a) Talât Tekin’in Kırgızca ve Kazakçada “biraraya toplanmak” anlamında *aykas-* ve *aykaş-* fiillerinin varlığından bahsettiğini, buradaki “y”nin Eski Türkçedeki “d” fonemi olduğunu, böylece ET’deki *adkaş-* şeklinin Kazakçada ve Kırgızcada *aykas-*, *aykaş-* şeklinde bulunduğunu;

b) Yine KB’de *adakşu yatur* “birlikte yatıyor” anlamında bir ifadenin bulunduğunu;

c) Ayrıca ET’de +*kA-* şeklinde isimden fiil yapan bir yapım eki olmadığını bu ekin aslında +(X)*rka-*, +(X)(*r*)*kA-* şeklinde olduğunu ifade ederek, ilgili sebeplerden dolayı Röhrborn’ün açıklamasına katılmaz. Kelimenin etimolojisini **atka-ş-*

²⁶⁹ Tekin 2000, 96

²⁷⁰ Gabain 1988, 60

²⁷¹ Hacıeminoğlu 2003, 142

²⁷² Hacıeminoğlu 1997, 143

²⁷³ Karamanlıoğlu 1958, 53

²⁷⁴ Eckmann 1988, 48

²⁷⁵ Ergin 1997, 196

şeklinde açıklar. (OTWF 552)

Uyg. *adkaş-* “(birlikte) katılmak”

adkaşu turur “birlikte durur” (ETŞ 8 1)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

agış- “(karşılıklı) birbirinden ayrılmak, (herhangi konu, söz vb... beraber) sapmak, (beraber) yoldan çıkmak” < *ag-(i)ş-* < *ag-(II)* (UW 69)

Uyg. *agış-* “(karşılıklı) birbirinden ayrılmak, (herhangi konu, söz vb... beraber) sapmak, (beraber) yoldan çıkmak”

kayusı bo savdın agışsar biz “bu sözden beraber nasıl çıkacağız” (Chuast 186)

Uygur Türkçesinden sonra “(karşılıklı) birbirinden ayrılmak, (herhangi konu, söz vb... beraber) sapmak, (beraber) yoldan çıkmak” anlamında *agış-* fiili tespit edilemedi. DLT’de “(birlikte dağ vb...) yerleri aşmak” anlamında *ag-(I)* fiil kökünden gelen *agış-* fiili bulunmaktadır. (DLT I 185)

akılış- “(birlikte) akmak” < *akıl-(i)ş-* (OTWF 553)

Uyg. *akılış-* “(birlikte) akmak”

akılışu y(a)ruklar ünere “birlikte akan ışıklar ortaya çıkar” (ETŞ 72 20)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

alakırış- “birbirine karışmak, birbirine girmek” < *alakır-(i)ş-* (OTWF 553)

Uyg. *alakırış-* “birbirine karışmak, birbirine girmek”

katig ünin kırışdular alakırışdular “Şiddetli bağrıştılar ve bu bağrıştılar birbirine karıştı” (ÇB 296)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

alış- “alışveriş yapmak, karşılıklı alıp vermek” < *al-(i)ş-* (OTWF 553)

Uyg. *alış-* “alışveriş yapmak, karşılıklı alıp vermek”

öç alışu “birbirinden öç alarak” (TT II 17 84)

Kar. *alış-* “alacağını almak, alışveriş yapmak” (DLT I 188)

Har. *alış-* “alışveriş yapmak, karşılıklı alıp vermek” (ME 112 8)

Kıp. *alış-* “alışveriş yapmak, karşılıklı alıp vermek” (Kİ 50)

Çağ. *alış-* “alışveriş yapmak, karşılıklı alıp vermek” (Sang 86r 26)

Osm. *alış-* “karşılıklı alıp vermek, alacağını almak” (TTS 105)

amraş- “birbirini sevmek” < *amra-ş-* (OTWF 553)

Uyg. *amraş-* “birbirini sevmek”

kaltı amraşmışınızlarça “tıpkı birbirini sevmişler gibi” (TT VIII A 3)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

arkaş- “arka çıkmak, yardım etmek” < **arka-ş-* (OTWF 553)

Uyg. *arkaş-* “arka çıkmak, yardım etmek”

arkaşmak “yardım etmek” (TT VIII C II)

Kar. *arkaş-* “arka çıkmak, yardım etmek” (DLT I 237)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise *arga-* “arka çıkmak, yardım etmek” anlamında sadece Tuva Türkçesinde bulunmaktadır. (EDPT 218a)

atış- “(birbirine) ok atmak” < *at-(i)ş-* (OTWF 554)

Uyg. *atış-* “(birbirine) ok atmak”

anta süñüşüp ok atışgalı kılıntılar “Orada savaşıp birbirine ok attılar” (HT V 5b 14)

Kar. *atış-* “(birbirine) ok atmak” (DLT I 180)

Har. *atış-* “(birbirine) ok atmak” (ME 118 6)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *atış-* “(birbirine) ok atmak” (Sang 78r 16)

Osm. *atış-* “(birbirine) ok atmak” (TTS 275)

ayaş- “(birbirine) saygı göstermek, hürmet etmek” < *aya-ş-* (OTWF 554)

Uyg. *ayaş-* “(birbirine) saygı göstermek, hürmet etmek”

altı türlüğ aşanguluk nomlar “altı çeşit saygı gösterilecek öğretiler” (BT III 440)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

aytış- “söyleşmek” < *ayt-(i)ş-* (OTWF 554)

Uyg. *aytış-* “söyleşmek”

olar için aytışdılar “Onlar için söyleştiler” (HT V 5b 12)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

basınış- “(birlikte) basmak, ezmek” < *basın-(i)ş-* (OTWF 554)

Uyg. *basınış-* “(birlikte) basmak, ezmek”

bir ikintişke basınışıp “(beraber) bir diğerine basıp, ezip” (SuvStockh 72)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

basıraş- “(birbirini) ezmek” < *basıra-ş-*

Uyg. *basıraş-* “(birbirini) ezmek”

bir ikintişke basıraşıp “birbirini ezip” (AY 552b 2)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bêriş- “karşılıklı alıp vermek, verişmek” < *bêr-(i)ş-* (OTWF 554)

Uyg. *bêriş-* “karşılıklı alıp vermek, verişmek” (TT VI 311)

Kar. *bêriş-* “karşılıklı alıp vermek, verişmek” (DLT II 94)

Har. *bêriş-* “karşılıklı alıp vermek, verişmek” (ME 110 2)

Kıp. *bêriş-* “karşılıklı alıp vermek, verişmek” (Kİ 29)

Kelime Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *vêriş-* > *veriş-* “karşılıklı alıp vermek, verişmek”

bıçış- “(birlikte) biçmek, kesmek” < *bıç-(i)ş-* (OTWF 554)

Uyg. *bıçış-* “(birlikte) biçmek, kesmek”

etiğleri yaratıgların üzüşür bıçışurlar “Etleri, süsleri keser biçerler” (Maitr 173r 10)

Kar. *bıçış-* “(birlikte) biçmek, kesmek” (DLT II 92)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bilış- “(birbirini) tanımak” < *bil-(i)ş-* (OTWF 554)

Uyg. *bilış-* “(birbirini) tanımak”

ançulayu ok bilışmez “öylece (birbirini) çok fazla tanımazlar” (AY 364 7)

Kar. *bilış-* “(birbirini) tanımak” (DLT II 108)

Har. *bilüş-* “(birbirini) tanımak” (Kutb 33)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

birikiş- “birikmek, toplanmak” < *birik-(i)ş-* (OTWF 555)

Uyg. *birikiş-* “birikmek, toplanmak”

edgü ögliler birle birikişip bir orunta birgerü érelim “Akıllı, zeki kişilerle toplanıp aynı yere beraber ulaşalım” (ETŞ 13 84)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

boguş- “boğuşmak” < *boğ-(u)ş-* (OTWF 555)

Uyg. *boguş-* “boğuşmak”

yınçışurlar öçeşürler boguşurlar “Kapışurlar, (birbirlerine) kin beslerler, boğuşurlar” (Maitr 81 61)

Kar. *boguş-* “boğuşmak” (DLT II 101)

Kelime Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde tespit edilemedi.

Çağ. *boguş-* “boğuşmak” (Sang 136r 5)

Osm. *boguş-* “boğuşmak”

boguş- “boğuşmak” kelimesi çağdaş lehçelerde sadece Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde tespit edildi. (TKT 77)

boluş- “yardım etmek, (işe) girişmek” < *bol-(u)ş-* (OTWF 555)

Uyg. *boluş-* “yardım etmek, (işe) girişmek” (TT VI 308)

Kar. *boluş-* “yardım etmek, yan çıkmak” (DLT II 108)

Har. *boluş-* “(işe) girişmek, yardım etmek” (ME 111 1)

Kıp. *boluş-* “yardımlaşmak” (Kİ 35)

Çağ. *boluş-* “yardımlaşmak” (Sang 139v 11)

böküş- “doymak, doyusıya birlikte olmak” < *bök-(ü)ş-*

Uyg. *böküş-* “doymak, doyusıya birlikte olmak”

T. Tekin kelimenin Herbis-Baarı II’de tespit edildiğini belirtmiştir. (OTG 241)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bulgalış- “birbirine bulanmak, karışmak” < *bulgal-(i)ş-*

Uyg. *bulgalış-* “birbirine bulanmak, karışmak”

tört kutl(a)rnuñ ötrü büter katılaşmak bulgalışmaki iki kşanl(a)rta “Dört kutların o zaman birbirine katılıp karışması biter, iki *ksana*’da” (Üİ 112b 9, 10)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bulgaş- “ortaya çıkmak, mevcut olmak, zuhur etmek” < *bulga-ş-* (OTWF 555)

Uyg. *bulgaş-* “ortaya çıkmak, mevcut olmak, zuhur etmek”

hua çëçekler bulgaşu “çeşitli çiçekler ortaya çıkararak” (AY 618 20)

Kelime Eski Türkçeden sonra “ortaya çıkmak, mevcut olmak, zuhur etmek” anlamlarında tespit edilemedi.

buluş- “buluşmak” < *bul-(u)ş-* (OTWF 555)

Gök. *buluş-* “buluşmak”

buluşg(a)lı umadukl(a)r “Buluşmaya razı olmadılar” (Toyok II arka 5)

Uygur Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kar. *buluş-* “buluşmak” (DLT II 107)

Har. *buluş-* “buluşmak” (KE 225v 14)

Kıp. *buluş-* “buluşmak, karşılaşmak” (Kİ 35)

Çağ. *buluş-* “buluşmak” (Sang 139v 11)

Osm. *buluş-* “buluşmak, karşılaşmak”

bürtüş- “birbirine dokunmak” < *bürt-(ü)ş-* (OTWF 555)

Uyg. *bürtüş-* “birbirine dokunmak”

könül gönültekiler birle bürtüşüp “gönül, gönüldekiler ile temas kurup” (TT V VB 71)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

bürütülüş- “birbirine dokunmak” < *bürütül-(ü)ş-*

Uyg. *bürütülüş-* “birbirine dokunmak”

bürütülmüş “birbirine temas ettirilmiş” (Abhi B 1794)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

çahşaş- “sendelemek, salına salına yürümek, yalpalamak” < *çahşa-ş-* (OTWF 555)

Uyg. *çahşaş-* “sendelemek, salına salına yürümek, yalpalamak”

kahşaşu çahşaşu yorırlar “Onlar salına salına, yalpalayarak yürürler” (Ht VI 1541)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

çalış- “vuruşmak, çaba sarf etmek, çalışmak” < *çal-(i)ş-* (EDPT 421b)

Uyg. *çalış-* “vuruşmak, çaba sarf etmek, çalışmak”

baş çalış- “baş vuruşmak” (R III 1882)

Kar. *çalış-* “(bir şeyin çatlaklarının) açılması, güreşmek, vurmak” (DLT II 108)

Har. *çalış-* “birbirine çarpmak” (ME 145 3)

Kıp. *çalış-* “çarpışmak, birbirine vurmak” (Hou 43 7)

Çağ. *çalış-* “çarpışmak, birbirine vurmak” (Sang 208v 4)

Osm. *çalış-* “vuruşmak, savaşmak, çarpışmak” (TTS 811)

çilteş- “hürmet etmek, saygı göstermek” < *çilte-ş-* (OTWF 556)

Uyg. *çilteş-* “hürmet etmek, saygı göstermek”

aşka okışıp ayaşıp çilteşip “(birbirini) aşka çağırıp, birbirlerine hürmet edip, saygı gösterip” (Maitr 199v 5)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

èderiş- “(birbirini) kovalamak” < *èder-(i)ş-* (OTWF 556)

Uyg. *èderiş-* “(birbirini) kovalamak”

èderişü birgerü bayagutnıñ eviñe tegip “birbirini kovalayarak birlikte Bayagut’un evine ulaşip” (BuddhUig II 293)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

èltiş- “kavga etmek, münakaşa etmek” < *èlt-(i)ş-* (OTWF 556)

Uyg. *èltiş-* “kavga etmek, münakaşa etmek”

èltişmiş “kavga etmiş” (TT VII 17)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

èmgetiş- “(karşılıklı) acı çektirmek, eziyet etmek” < *èmget-(i)ş-* (UW 376)

Uyg. *èmgetiş-* “(karşılıklı) acı çektirmek, eziyet etmek”

uğurlamak èmgetişmeklig gönül “uğurlamak ve (karşılıklı) acı çektirilen gönül”

(AgFrag II 138 10)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

emirkeş- “(birlikte) kaşınmak” < *emri-rke-ş-* < *emri-* (OTWF 464)

Uyg. *emirkeş-* “(birlikte) kaşınmak”

kop marım kogşayu emirkeşü “bütün uvuzlarım gevşeyerek, kaşınarak” (BT III 990)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

emiş- “(birlikte) emmek” < *em-(i)ş-* (UW 376)

Uyg. *emiş-* “(birlikte) emmek”

yiriñ bolup emişip kurt konguzlar “İrin olan (yeri) kurt ve böcekler (birlikte) emişip” (AY 366 16)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

eñiş- “(birlikte) eğmek, bükmek” < *eñ-(i)ş-* < *eñ-* (II) (UW 386)

Uyg. *eñiş-* “(birlikte) eğmek, bükmek”

t(e)ñri burhan et’özin kudı eñişip töpüsinteki erdini monçukug bërdi “Tanrılar Tanrısı Burhan başını eğip başının üzerindeki incileri verdi” (HtPek 189b 8)

Kar. *egiş-* “(birlikte) eğmek, bükmek” (DLT I 187)

Kelime Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *eñiş-* “(birlikte) eğmek, bükmek” (Sang 117r 29)

Kelime Osmanlıcada tespit edilemedi.

eriş- “ulaşmak, varmak, erişmek” < *er-(i)ş-* (OTWF 557)

Uyg. *eriş-* “ulaşmak, varmak, erişmek”

erişmekig “ulaşmayı” (TT III 77)

Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *eriş-* “ulaşmak, varmak, erişmek” (Tuh 32a 9)

Çağ. *eriş-* “ulaşmak, varmak, erişmek” (Sang 98v 3)

Osm. *eriş-* “ulaşmak, varmak, erişmek” (TTS 2092)

erpeş- “karşılıklı biçmek, doğramak, kesmek” < *erpe-ş-* (OTWF 557)

Uyg. *erpeş-* “karşılıklı biçmek, doğramak, kesmek”

erpeklerin erpeşü kelirler “bıçkılarıyla karşılıklı biçerek gelirler” (Maitr 68 35)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

êştrüş- “hikâye anlatmak, karşılıklı hikâye söylemek” < *êştir-(ü)ş-* (OTWF 557)

Uyg. *êştrüş-* “hikâye anlatmak, karşılıklı hikâye söylemek”

êştrüş- hikâye anlatmak (TT II 8 56)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

êtiş- “değişmek” (OTWF 557)

Uyg. *êtiş-* “değişmek”

tört uluglar êtişip tegşilürler üdeyin “Dört büyük (kişi) zamanla değişirler” (AY 590 15)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

êviniş- “(hep birlikte) acele etmek, (birbirini) dürtmek” < *êvin-(i)ş-* (OTWF 557)

Uyg. *êviniş-* “(hep birlikte) acele etmek, (birbirini) dürtmek”

evinişü tavranişu ünüp balıkdın “acele ederek, birbirini dürterek şehirden” (Sho VIb 12)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ıdış- “(birbirine karşılıklı bir şeyler) göndermek” < *ıd-(ı)ş-* (OTWF 557)

Uyg. *ıdış-* “(birbirine karşılıklı bir şeyler) göndermek”

erdini belgülig bolsar bir ikintişke beleg ıdışalım “Mücevheri belli olsa bir diğerine hediye gönderelim” (Maitr 157v 1)

Kar. *ıdış-* “(birbirine karşılıklı bir şeyler) göndermek” (DLT I 182)

Har. *ıdış-* “(birbirine karşılıklı bir şeyler) göndermek” (ME 199 4)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

içiş- “(birlikte) içmek” < *iç-(i)ş-* (OTWF 557)

Uyg. *içiş-* “(birlikte) içmek”

toylaşıp içişip “(birlikte) toy tertip edip, içkiler içip” (InscrOuig I 47)

Kar. *içiş-* “(birlikte) içmek” (DLT I 181)

Har. *içiş-* “(birlikte) içmek” (ME 108 4)

Kıp. *içiş-* “(birlikte) içmek” (CC 160 5r)

Çağ. *içiş-* “(birlikte) içmek” (Sang 96v 6)

Osm. *içiş-* “(birlikte) içmek”

iliş- “(birbirinin) yakasına yapışmak, kavga etmek, çatışmak” < *il-(i)ş-* (OTWF 557)

Uyg. *iliş-* “(birbirinin) yakasına yapışmak, kavga etmek, çatışmak”

korılmaksız çın meñike komıtu ilişelim “Korunması olmayan hakiki saadete koşarak ilişelim” (ETŞ 13 72)

Kar. *iliş-* “(birbirinin) yakasına yapışmak, kavga etmek, çatışmak” (DLT I 188)

Kelime Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *iliş-* “(birbirinin) yakasına yapışmak, kavga etmek, çatışmak” (Sang 110v 6)

Osm. *iliş-* “(birbirinin) yakasına yapışmak, kavga etmek, çatışmak”

isiş- “ısınmak, (birbirini) ısıtmak” < *isi-ş-* (OTWF 557)

Uyg. *isiş-* “ısınmak, (birbirini) ısıtmak”

isişmek amraşmak “beraber ısınmak ve sevinmek” (ShoAgon 1 177)

Kar. *isiş-* “ısınmak, bir nesnenin bütün parçaları arasında ısının yayılması” (DLT I 185)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

iskeş- “(birlikte veya karşılıklı bir şeyi) dışarı çıkarmak” < *iske-ş-* (OTWF 558)

Uyg. *iskeş-* “(birlikte veya karşılıklı bir şeyi) dışarı çıkarmak”

yinlerin üzüşür iskeşürler “(Oradakilerin bazıları) derilerini keserek (kanlarını) dışarı çıkarırlar” (BT IX 172 29)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

itiş- “itişmek” < *it-(i)ş-* (OTWF 558)

Uyg. *itiş-* “itişmek”

itişip “itişip” (BuddhUig II 88)

Kar. *itiş-* “itişmek” (DLT I 180)

Har. *itiş-* “itişmek” (ME 202 6)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *itiş-* “itişmek” (Sang 94r 21)

Osm. *itiş-* “itişmek”

kabış- “birleşmek, ittifak yapmak” < **kab-(i)ş-* (OTWF 560)

Gök. *kabış-* “birleşmek, ittifak yapmak”

buçegü kabışsar kaltaçı biz “Bu üçü birleşirse çaresiz kalacağız” (Ton 1 G 5)

Uyg. *kavış-* “kavuşmak, birleşmek, ittifak yapmak”

burkan birle kavışurlar “Burkan ile kavuşurlar” (Maitr 63 19)

Kar. *kawuş-* “kavuşmak, birleşmek, ittifak yapmak” (KB 3316)

Har. *kawuş-* “kavuşmak, birleşmek, ittifak yapmak” (NF 34 17)

Kıp. *kawuş-* “kavuşmak, birleşmek, ittifak yapmak” (Tuh 6b 5)

Çağ. *kavuş-* “kavuşmak, birleşmek, ittifak yapmak” (Sang 278v 25)

Osm. *kavuş-* “kavuşmak” (TTS 2363)

kaçış- “kaçışmak” < *kaç-* (i)ş- (EDPT 593a)

Gök. *kaçış-* “kaçışmak”

(i)l yitm(i)ş ıçg(i)nm(i)ş k(a)ç(i)şm(i)ş “Ülke yitmiş, elden çıkmış ve halk kaçışmış” (Ong 1)

Uygur Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kar. *kaçış-* “kaçışmak” (DLT II 92)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde tespit edilemedi.

Osm. *kaçış-* “kaçışmak”

kaçuruş- “(birbirini) kaçırmak, koşturmak, kovalamak” < *kaçur-* (u)ş- (OTWF 558)

Uyg. *kaçuruş-* “(birbirini) kaçırmak, koşturmak, kovalamak”

oymayı kaçuruşu “(birbirleriyle) oynayarak, (birbirini) kovalayarak” (BuddhUig II 104)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kakıtış- “(birbirini) itmek, (birbirine) vurmak” < *kakit-* (i)ş- (OTWF 558)

Uyg. *kakıtış-* “(birbirini) itmek, (birbirine) vurmak”

külüşü kakıtışu itişü “gülüşerek, (birbirine) vurarak, (birbirini) iterek” (BuddhUig II 88)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kalış- “atlamak, sıçramak, yetişmek, ulaşmak” < *kalı-*ş- (OTWF 558)

Uyg. *kalış-* “atlamak, sıçramak, yetişmek, ulaşmak”

bëşinç ay üç yëgirmike kalışdım, süñüşdüm anta sançdım “Beşinci ayın on üçünde (düşmana) yetiştim, savaştım ve orada mızrakladım” (Ter G 2)

Kar. *kalış-* “(beraber at vb... hayvanları) atlatmak, sıçratmak” (DLT II 109)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

karış- “karışmak, kavga etmek, düşman kesilmek” < *kar-* (i)ş- (OTWF 558)

Uyg. *karış-* “karışmak, kavga etmek, düşman kesilmek”

bir ikintike karışur “Birbirine karışurlar” (TT VI 64)

iki köñül karışdı “İki gönül birbirine düşman oldu” (TT I 71)

Kar. *karış-* “karışmak, kamaşmak, karşı çıkmak” (DLT II 98)

Har. *karış-* “karışmak, kaynaşmak” (NF 400 6)

Kıp. *karış-* “karışmak, karılmak, katılmak” (BM 32r)

Çağ. *karış-* “karışmak, karılmak, katılmak” (Sang 270v 10)

Osm. *karış-* “karışmak, katılmak”

katguruş- “(birlikte) ses çıkarmak, çığlık atmak” < *katgur-(u)ş-* (OTWF 559)

Uyg. *katguruş-* “(birlikte) ses çıkarmak, çığlık atmak”

katunlarnıñ külüşmek katguruşmak ünün kök kalık yañkurtı “Kadınların gülüşmelerini, attıkları çığlıklar gökkubbede yankılandı” (Mair 18 41)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

katılış- “birbirine katılmak, kavuşmak” < *kat-(ı)l-(ı)ş-* (OTWF 560)

Uyg. *katılış-* “birbirine katılmak, kavuşmak”

katılışmak bulgaşmakı “birbirine karışmak, bulaşmak” (Üİ 112b 9)

Kar. *katılış-* “birbirine karışmak, (su kollarının birbirine) karışmak” (DLT I 460)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

katiş- “karışmak, katılmak” < *kat-(ı)ş-* (OTWF 559)

Uyg. *katiş-* “karışmak, katılmak”

üç karışturmak erser “üç (şeyi) birbirine karıştırmak ise” (UigTot 14)

Kar. *katiş-* “(bir şeyi) karıştırmada yardım etmek” (DLT II 89)

Har. *katiş-* “karışmak, katılmak” (ME 139 1)

Kıp. *katiş-* “karışmak, katılmak” (Tuh 34b 12)

Çağ. *katiş-* “karışmak, katılmak” (Sang 266r 22)

kaviş- (bk. *kabiş-*)

kavişiş- “birleşmek, kavuşmak” < *kaviş-(ı)ş-* (OTWF 560)

Uyg. *kavişiş-* “birleşmek, kavuşmak” (BuddhUig II 89)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kediş- “(birlikte) gitmek” < *kéd-(ı)ş-* (OTWF 561)

Uyg. *kediş-* “(birlikte) gitmek”

terk öpkeçi kedişgüçi “öfkesiyle birlikte çabucak giden” (TT VII 17 23)

Kar. *ketiş-* “(birlikte) gitmek” (DLT II 89)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *gidiş-* “(birlikte) gitmek”

kêkreş- “kızmak, nefret etmek” < *kêkre-ş-* (EDPT 713b)

Uyg. *kêkreş-* “kızmak, nefret etmek”

kêkreşdükin yöntüşdükin “nefret ettiğin, kavga ettiğin (için)” (M I 9 18)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kemiş- “yere atmak, fırlatmak, devirmek, terk etmek” < **kem-(ı)ş-* (EDPT 724a)

Uyg. *kemiş-* “yere atmak, fırlatmak, devirmek, terk etmek”

öz kemişdi “Kendini yere attı” (İKPÖ LXI VI)

Kar. *kemiş-* “atmak, fırlatmak, saldırmak, çıkarmak” (DLT II 112)

Har. *kemiş-* “atmak, dökmek, bırakmak, yaymak” (NF 190 12)

Kıp. *kemiş-* “bırakmak, salmak, fırlatmak” (Kİ 84)

Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *kemiş-* “koymak, bırakmak, atmak, düşmek” (TTS 2409)

Kelime arkaik olarak çağdaş lehçelerde *kemiş-* “salmak, bırakmak” anlamında sadece Karay diyalektinde bulunmaktadır. (EDPT 724a)

kêñeş- “görüşmek, danışmak” < *kêñe-ş-* (OTWF 561)

Uyg. *kêñeş-*, *kêñşe-* “görüşmek, danışmak”

kêñşeyü “danışarak” (DKPAM 4545)

bodun kêñeşip “millet birbirine danışıp” (USp 77 8)

Kar. *kêñeş-* “görüşmek, danışmak” (DLT III 394)

Har. *kêñeş-* “görüşmek, danışmak” (Kutb 94)

Kıp. *kêñeş-*, *kêñiş-* “görüşmek, danışmak” (Kİ 85)

Çağ. *kêñeş-* “görüşmek, danışmak” (Sang 316r 28)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

kêñreş- “söylenmek, homurdanmak, mırıldanmak” < *kêñre-ş-* (OTWF 560)

Uyg. *kêñreş-* “söylenmek, homurdanmak, mırıldanmak”

kergeksiz kêñreş- “gereksiz yere söylenmek” (OTWF 560)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kêñşeş- “danışmak, istişare etmek” < *kêñşe-ş-* (OTWF 561)

Uyg. *kêñşeş-* “danışmak, istişare etmek”

teñrilerinêñ kêñşeşmiş “Tanrılar ile istişare etmiş” (Maitr 11 35)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

keriş- “kavga etmek, zıtlaşmak, didişmek” < *ker-(i)ş-* (OTWF 561)

Uyg. *keriş-* “kavga etmek, zıtlaşmak, didişmek” (U III 81 1)

tıltagsız [evinte t]ütüşgü[çi] kerişgüçi “evinde sebepsiz yere kavga edici”(U III 81 1)

Kar. *keriş-* “kavga etmek, zıtlaşmak, didişmek” (DLT II 98)

Har. *keriş-* “kavga etmek, zıtlaşmak, didişmek” (ME 115 8)

Kıp. *keriş-* “kavga etmek, zıtlaşmak, didişmek” (Kİ 81)

Kelime Kıpçak Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise *gêriş-* “kavga etmek” anlamında sadece Türkmen Türkçesinde bulunmaktadır. (EDPT 747b)

kesiş- “kesişmek” < *kes-(i)ş-* (OTWF 561)

Uyg. *kesiş-* “kesişmek”

kesişürler tokışurlar sançışurlar “(yolları) kesişir, savaşır ve birbirini mızraklarlar” (Maitr 81 60)

Kar. *kesiş-* “kesişmek” (DLT II 101)

Har. *kesiş-* “kesişmek” (ME 115 7)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *kesiş-* “kesişmek” (Sang 314v 5)

Osm. *kesiş-* “kesişmek”

kıkırış- “bağrışmak” < *kıkır-(i)ş-* (OTWF 562)

Uyg. *kıkırış-* “bağrışmak”

kıkırışdılar “Bağrıştılar” (U IV 8 9)

Kar. *kıkırış-* “bağrışmak” (DLT II 220)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kılış- “(birlikte) yapmak, kılmak” < *kıl-(i)ş-* (OTWF 562)

Uyg. *kılış-* “(birlikte) yapmak, kılmak”

öğrünç sevinç kılışmışlar “(Hep birlikte) sevinmişler” (BT III 584)

kşanti kılışgalı yarlıka- “tövbe ederek vaaz et-” (TT VI 308)

Kar. *kılış-* “(birlikte) yapmak, kılmak” (DLT II 109)

Har. *kılış-* “(birlikte) yapmak, kılmak” (NF 412 6)

Kelime Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *kılış-* “(birlikte) yapmak, kılmak” (Sang 298r 29)

kiriş- “(bir işe) başlamak, (herhangi bir şeyde) yarış etmek” < *kir-(i)ş-* (OTWF 562)

Uyg. *kiriş-* “(bir işe) başlamak, (herhangi bir şeyde) yarış etmek”

bo iki kanlar törüsi savka kırışmedi “Bu iki Han töreleri (gereği) söz yarışına girişmedi” (Ht V 5b 10)

Kar. *kiriş-* “(bir işe) başlamak, (herhangi bir şeyde) yarış etmek” (DLT II 99)

Har. *kiriş-* “(bir işe) başlamak, (herhangi bir şeyde) yarış etmek” (ME 117 7)

Kıp. *kiriş-* “(bir işe) başlamak, (herhangi bir şeyde) yarış etmek” (Kİ 81)

Çağ. *kiriş-* “(bir işe) başlamak, (herhangi bir şeyde) yarış etmek” (Sang 313r 9)

Osm. *giriş-* “(bir işe) başlamak, (herhangi bir şeyde) yarış etmek”

kömüş- “(birlikte) ölü gömmek” < *köm-(ü)ş-* (OTWF 562)

Uyg. *kömüş-* “(birlikte) ölü gömmek” (M III 32 2)

Kar. *kömüş-* “(birlikte) ölü gömmek” (DLT II 111)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

körüş- “görüşmek” < *kör-(ü)ş-* (OTWF 562)

Uyg. *körüş-* “görüşmek”

üçünç yılda kop esen tükel körüşmiş “Üçüncü yılda hepsi sağlıklı bir halde görüşmüşler” (IB 15)

kişiler birle körüşgey siz “Kişiler ile görüşeceksiniz” (TT VII 30 7, 8)

Kar. *körüş-* “görüşmek” (KB 2368)

Har. *körüş-* “görüşmek” (NF 24 3)

Kıp. *körüş-* “görüşmek” (Kİ 81)

Çağ. *körüş-* “görüşmek” (Sang 304v 16)

Osm. *görüş-* “görüşmek”

közkiş- “birbirini karşılıklı görmek” < *közük-(i)ş-* (OTWF 562)

Uyg. *közkiş-* “birbirini karşılıklı görmek”

sawşın bakşılar birle közkişgeli “Bakşılar ile birbirlerini görelî” (Hüen-ts 255)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kuçuş- “kucaklaşmak” < *kuç-(u)ş-* (OTWF 563)

Uyg. *kuçuş-* “kucaklaşmak”

öpişdi kuçuşdı “Kucaklaştı ve öpüştü” (İKPÖ LII VIII)

Kar. *kuçuş-* “kucaklaşmak” (DLT II 92)

Har. *kuçuş-* “kucaklaşmak” (Kutb 142)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *kuçuş-* “kucaklaşmak” (Sang 283v 20)

kuduluş- “(çeşitli şeyler için) dökülmek, saçılmak” < *kudul-(u)ş-* (OTWF 563)

Uyg. *kuduluş-* “(çeşitli şeyler için) dökülmek, saçılmak”

kuduluşu agılışu yaruklar ünere “alçalıp yükselerek ondan çeşitli ışıklar çıkar” (ETŞ 9 20)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

külüş- “gülüşmek” < *kül-(ü)ş-* (OTWF 563)

Uyg. *külüş-* “gülüşmek”

katunların külüşmek katguruşmak ünüg kök kalık yanıkurtı “Kadınların gülüşme ve kahkahalaşma sesleri gökyüzünde yankılandı” (Maitr 18 41)

Kar. *külüş-* “gülüşmek” (DLT II 110)

Har. *külüş-* “gülüşmek” (kutb 107)

Kelime Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde tespit edilemedi.

Osm. *gülüş-* “gülüşmek”

küreş- “kavga etmek, boğuşmak, güreşmek” < *küre-ş-* (OTWF 563)

Uyg. *küreş-* “kavga etmek, boğuşmak, güreşmek”

biziñe bo öçeşmek küreşmek kergek ermez “Bize kin tutmak, kavga etmek gerekmez” (BT XIII 12 170)

Kar. *küreş-* “kavga etmek, boğuşmak, güreşmek” (KB 681)

Har. *küreş-* “kavga etmek, boğuşmak, güreşmek” (ME 115 5)

Kıp. *küreş-* “kavga etmek, boğuşmak, güreşmek” (Kİ 80)

Çağ. *güreş-* “boğuşmak, güreşmek” (Sang 304v 20)

Osm. *güreş-* “boğuşmak, güreşmek”

mayış- “yere yığılmak, çökmek” < *may-(ı)ş-* (EDPT 773b)

Uyg. *mayış-* “yere yığılmak, çökmek”

yapışıp mayışıp “yere çöküp ve yapışıp” (Abhi 1120)

Kar. *mayış-* “yere yığılmak, çökmek” (DLT III 189)

Karahanlı Türkçesinden sonra “yere yığılmak, çökmek” anlamında *mayış-* fiili tespit edilemedi.

okuş- “birbirini çağırarak, birbirini davet etmek” < *okı-ş-* (OTWF 563)

Uyg. *okuş-* “birbirini çağırarak, birbirini davet etmek”

bir ikintike okışıp “birbirini karşılıklı davet edip” (Hüen-ts 192 3)

Kar. *okuş-* “birbirini çağırarak, birbirini davet etmek” (DLT I 186)

Kelime Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde tespit edilemedi.

Çağ. *okuş-* “birbirini çağırarak, birbirini davet etmek” (Sang 77v 4)

Osmanlı Türkçesinde kelime deyim halinde *kardaş okuş-* “birbirini kardeş olarak çağırma” anlamında kullanılmaktadır. (TTS 2290)

okşas- “benzeşmek” < *okşa-ş-* (OTWF 563)

Uyg. *okşas-* “benzeşmek”

uğışı okşatığı okşasır “benzeşirliği benzeşir” (Üİ 114b 10)

Kelime Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde tespit edilemedi.

Kıp. *okşas-* “benzeşmek” (CC 65 25)

Osm. *ohşas-* “benzeşmek, benzemeye çalışmak” (TTS 2941)

ornaş- “yerleşmek” < *orna-ş-* (OTWF 564)

Uyg. *ornaş-* “yerleşmek”

ornaş- “yerleşmek” (M III 49 9)

Kelime Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde tespit edilemedi.

Çağ. *ornaş-* “yerleşmek” (Sang 70v 7)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

osuş- “küçük parçalara bölmek” < *os-(u)ş-* (OTWF 564)

Uyg. *osuş-* “küçük parçalara bölmek”

bıçışu osuşu “(otları) keserek ve küçük parçalara bölerek” (Maitr 218r 10)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

öçeş-(I) “kavga etmek, yarış etmek” < *öçe-ş-* (OTWF 564)

Uyg. *öçeş-* “kavga etmek, yarış etmek”

nızvanıl(a)r birle süñüşmek öçeşmek “aşırı hırslarla savaşmak, kavga etmek” (M III 12)

Kar. *öçeş-* “kavga etmek, yarış etmek” (DLT I 181)

Har. *öçeş-* “birbiriyle yarış etmek, intikam almak” (ME 118 1)

Kıp. *öçeş-* “yarışmak” (BM 78r)

Çağ. *öçeş-* “karşı çıkmak, direnmek, yarışmak” (Sang 64r 23)

Kelime “kavga etmek” anlamında çağdaş lehçelerde **Az.** *öçeş-* (AzTS 942) **Kır.** *öçöş* (KS 607) şeklindedir.

öçeş-(II) “bahse girmek” < **öçe-ş-* (EDPT 32a)

Uyg. *öçeş-* “bahse girmek”

öçeşmişler “bahse girmişler” (ETY II 179)

Kar. *öçeş-* “bahse girmek” (DLT I 181)

Har. *öçeş-* “bahse girmek, karşılıklı teminat vermek” (ME 111 5)

Kıp. *öçeş-* “bahse girmek” (Tuh 17b 5)

Kelime Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *öçeş-* “bahse girmek” (TTS 3046)

Anadolu ağızlarında *öçeş-* “bahse girmek” (DS 9 3309) anlamında bulunmaktadır.

Kelime “bahse girmek” anlamında çağdaş lehçelerde **Krç-Blk.** *öçeş-* (KMT 315)

Hak. *öçeş-* (HTS 347) şeklindedir.

ögürüş- “(birlikte) sevinmek, mutlu olmak” < *ögür-(ü)ş-* (OTWF 564)

Uyg. *ögürüş-* “(birlikte) sevinmek, mutlu olmak”

bulmadukug bulmuş teg ögürüşü seninişü “bulmadığımı bulmuş gibi sevinerek, mutlu olarak” (Sho VIII b 10)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ögüş- “aşınmak, ufalanmak” < *ögi- ~ ögü-ş-* (OTWF 564)

Uyg. *ögüş-* “aşınmak, ufalanmak”

togan kuşunı tırnakı ögüşüpen “doğan kuşunun tırnağı ufalanıp” (IB 44)

Kar. *ögüş-* “ufalamak, öğütme, (bir şeyi) öğütme için yardım etmek” (DLT I 187)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ölürüş- “(birbirlerini) öldürmek” < *ölür-(ü)ş-* (OTWF 564)

Uyg. *ölürüş-* “(birbirlerini) öldürmek”

bir ikintike tokışur uruşur ölüşürler erti “Birbirleri ile savaşıyor, vuruşur ve birbirlerini öldürürlerdi” (Maitr 166v 5)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

öpüş- “öpüşmek” < *öp-(i)ş-* (OTWF 565)

Uyg. *öpüş-* “öpüşmek”

kabışıp öpişdi kuçuşdı “(birbirlerine) kavuşup öpüştüler ve kucaklaştılar” (İKPÖ LII VII)

Kar. *öpüş-* “öpüşmek” (DLT I 180)

Har. *öpüş-* “öpüşmek” (Kutb 120)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *öpüş-* “öpüşmek” (Sang 57v 27)

Osm. *öpüş-* “öpüşmek”

Kelime *öp-* kökünden gelmektedir; ancak Eski Türkçede *öp-* fiili tespit edilemedi. Biz *öp-* fiilini ilk olarak DLT’de görebilmekteyiz. (bk. DLT I 163)

örletiş- “(birbirlerini) sınırlandırmak, taciz ettirmek” < *örlet-(i)ş-* (OTWF 565)

Uyg. *örletiş-* “(birbirlerini) sınırlandırmak, taciz ettirmek”

örletiş- “(birbirlerini) sınırlandırmak, taciz ettirmek” (Hüen-ts 2095; EDPT 231a)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

öviş- “(karşılıklı) kırmak, parçalamak” < *öv-(i)ş-*

Uyg. *öviş-* “(karşılıklı) kırmak, parçalamak”

burunu övişip “brununu kırıp” (AY 595 15)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sançış- “mızraklaşmak” < *sanç-(i)ş-* (OTWF 565)

Uyg. *sançış-* “mızraklaşmak”

kesişürler tokışurlar sançışurlar “Karşılaşırlar, savaşırlar ve birbirini mızraklarlar” (Maitr 81 60)

Kar. *sançış-* “mızraklaşmak” (DLT II 217)

Har. *sançış-* “mızraklaşmak” (ME 110 1)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *sançış-* “mızraklaşmak” (Sang 235r 28)

Osm. *sancış-* “mızraklaşmak” (TTS 3300)

saniş- “(birlikte) saymak” < *san-(i)ş-* (OTWF 565)

Uyg. *saniş-* “(birlikte) saymak”

ogul bolur birle yana sanişdaçı “oğlu ile birlikte yine sayacak” (OTWF s. 565)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sariş- “(birbirine) kızmak, öfkelenmek” < *sar-(i)ş-* (OTWF 565)

Uyg. *sariş-* “(birbirine) kızmak, öfkelenmek” (BT III 351)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

seviniş- “(birlikte) sevinmek” < *sevin-(i)ş-* (OTWF 565)

Uyg. *seviniş-* “(birlikte) sevinmek”

ögürüşmek sevinişmek “(birlikte) mutlu olmak ve sevinmek” (Sho VIII b 10)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

seviş- “sevişmek” < *sev-(i)ş-* (OTWF 565)

Uyg. *seviş-* “sevişmek”

ıduk hanlarımız amraşıp sevişip “gönderdiğimiz hanlarımız sevişip” (BT XIII 49 47)

Kar. *sewiş-* “sevişmek” (DLT II 102)

Har. *sewüş-* “sevişmek” (ME 120 1)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *sewüş-* “sevişmek” (Sang 258v 14)

Osm. *seviş-* “sevişmek”

sığış- “sığmak, sığışmak” < *sıg-(i)ş-* (OTWF 565)

Uyg. *sığış-* “sığmak, sığışmak”

bay bayagut kişiler tıkmış teg yolta sığışmadın basa yoriyurlar “Zengin ve varlıklı kişiler yolu tıkamış gibi (oldukça kalabalık halde) yola sığımadan yürüyorlar” (Mair 10a 13)

Kar. *sıgış-* “sığmak, sığışmak” (AH 201)

Har. *sıgış-* “sığmak, sığışmak” (NF 109 15)

Kıp. *sıgış-* “sığmak, sığışmak” (GT 23 12)

Çağ. *sıgış-* “sığmak, sığışmak” (Sang 253r 6)

Osm. *sıgış-* “sığmak, sığışmak”

sıgtaş- “ağlaşmak, birlikte feryat etmek” < *sıgta-ş-* (OTWF 566)

Uyg. *sıgtaş-* “ağlaşmak, birlikte feryat etmek”

ıglaşdı ötrü sıgtaşdılar “Ağlaştılar o zaman feryat ederek ağlaştılar” (İKPÖ LIII I)

Kar. *sıgtaş-*, *sıhtaş-* “ağlaşmak” (DLT II 211)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sıguruş- “(birlikte) sığdırmak” < *sıgur-(u)ş-*

Uyg. *sıguruş-* “(birlikte) sığdırmak”

birikintike sıguruşgalı “birlikte sığdıralı” (Abhi H 29v 38)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sıkılış- “(birlikte) acı çekmek, sıkılmak, ızdırap çekmek” < *sıkıl-(i)ş-*

Uyg. *sıkılış-* “(birlikte) acı çekmek, sıkılmak, ızdırap çekmek”

bir ikindişke yakın sıkılışu “birbirlerine yakın acı çekerek” (Abhi B 1730)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sıkınış- “(birlikte) acı çekmek, sıkılmak, ızdırap çekmek” < *sıkın-(i)ş-*

Uyg. *sıkınış-* “(birlikte) acı çekmek, sıkılmak, ızdırap çekmek”

atkaņu yakın sıkınışu “birbirlerine kelepçelenip ızdırap çekerek” (Abhi B 1643)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sınaş- “(karşılıklı) sınamak, denemek, ölçüşmek” < *sına-ş-* (OTWF 566)

Uyg. *sınaş-* “(karşılıklı) sınamak, denemek, ölçüşmek”

bir ekintike sınaşalım “İkinci defa karşılıklı sıneyalım” (U IV 12)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

siñiş- “(birlikte) yutmak” < *siñ-(i)ş-*

Uyg. *siñiş-* “(birlikte) yutmak”

bir ikintike siñişür “birlikte sindirirler” (Abhi B 1750)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sogış- “soğumak” < *sogı-ş-* (OTWF 566)

Uyg. *sogış-* “soğumak”

ëlig adak sogışur “Eli ayağı soğur” (UigTot 46)

Kar. *soguş-* “soğumak” (DLT II 101)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sokuş- “karşılaşmak, rastlamak” < *sok-(u)ş-* (OTWF 566)

Uyg. *sokuş-* “karşılaşmak, rastlamak”

utru ëki yalıg kişi oglın sokuşmış “(Yol Tanrısı) güler yüzlü iki insanoğluna rastlamış” (IB 2)

edgü yultuzka sokuşur “İyi yıldız rastlar” (TT VII 37 4)

Kar. *sokuş-* “yarışmak, yardım etmek, bir şeyi döverek inceltmek” (DLT II 104)

Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *sokuş-* “bir şeyi başka tarafa taşımak” (Sang 245r 19)

Kelime çağdaş lehçelerde kuzey-doğu grubu lehçelerde *soguş-*, *sogış-* “(birbirlerini) dövmek, kavga etmek” güney-batı grubu lehçelerde ise *sokuş-* “(birbirlerini) dövmek, kavga etmek” anlamlarındadır. (EDPT 817a)

sögüş- “(birbirine) sövmek” < *sög-(ü)ş-* (OTWF 566)

Uyg. *sögüş-* “(birbirine) sövmek”

sögüşürler “birbirine söverler” (M I 9 15)

Kar. *sögüş-* “(birbirine) sövmek” (DLT II 107)

Har. *sögüş-* “(birbirine) sövmek” (ME 119 2)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *sögüş-* “(birbirine) sövmek” (Sang 245v 18)

Kelime TTS’de tespit edilemedi; ancak muhtemelen Osmanlı Türkçesinde de *sögüş-* “(birbirine) sövmek” şeklinde bulunmaktadır.

suvsaş- “(bir topluluk için) susamak” < *suvsa-ş-* (EDPT 793b)

Uyg. *suvsaş-* “(bir topluluk için) susamak”

çanakların kızartmış kızıl bakır suvsaşup içerler “Çanakları ile kızgın kızıl bakır (ile) susayıp içerler” (Maitr 71 1)

Kar. *suvsaş-* “(bir topluluk için) susamak” (DLT I 460)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sünüş- “savaşmak” < *sün-(ü)ş-* (OTWF 566)

Gök. *sünüş-* “savaşmak”

y(ë)girmi sün(ü)ş sün(ü)şm(i)ş “Yirmi savaş yapmış” (KT D 15)

Uyg. *sünüş-* “savaşmak”

k(e)ntü köñülleri birle sünüşüp “kendi gönülleri ile savaşıp” (AY 234 10)

Kar. *sünüş-* “savaşmak, çarpmak” (DLT III 394)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sürüş- “kin beslemek” < *sür-(ü)ş-* (OTWF 567)

Kelime Uygur Türkçesinde umumiyetle *kek sür-* “kin beslemek, savaşmak” şeklinde geçmektedir. Bu da Göktürk Türkçesindeki *kikşür-* “kışkırtmak, birbirine düşürmek” şeklinden gelmektedir.

Uyg. *sürüş-* “kin beslemek”

seni birle oç kek sürüşmez men “Ben seninle kin beslemem” (TuoLuoNi 326)

Uygur Türkçesinden sonra kelime tespit edilemedi.

süyeş- “(birbirini) desteklemek” < *süye-ş-* (OTWF 567)

Uyg. *süyeş* “(birbirini) desteklemek”

bir ikintike süyeşürler “Birbirlerini desteklerler” (BT I B 128)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi. Ancak Kıpçak Türkçesinde CC’de *süye-* “desteklemek” fiilinden türemiş *süyen-* “birbirine destek olmak, bir yere yaslanmak” fiili bulunmaktadır. (CC 161 23r)

talaş- “dalaşmak, çarpışmak, vuruşmak, kavga etmek” < *tala-ş-* (OTWF 567)

Uyg. *talaş-* “dalaşmak, çarpışmak, vuruşmak, kavga etmek”

bêş yek talaşur “Beş şeytan kavga eder” (TT I 29 74)

Karahanlı Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Har. *talaş-* “dalaşmak, çarpışmak, vuruşmak, kavga etmek” (Kutb 169)

Kıp. *talaş-* “dalaşmak, çarpışmak, vuruşmak, kavga etmek” (Tuh 15a 3)

Çağ. *talaş-* “dalaşmak, çarpışmak, vuruşmak, kavga etmek” (Sang 159r 2)

Osm. *dalaş-* “dalaşmak, çarpışmak, vuruşmak, kavga etmek” (TTS 981)

tanış- “inkar etmek” < *tan-(ı)ş-* (OTWF 567)

Uyg. *tanış-* “inkar etmek”

yalavaç tanışıpan “elçiyi inkar edip” (BT III 1020)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tankarış- “(birbirine) söz vermek” < *tankar-(ı)ş-* (OTWF 567)

Uyg. *tankarış-* “(birbirine) söz vermek”

olar iki êligler bir ikintişke inçe têt tankarışu “onlar iki hükümdar birbirlerine söz vererek” (Maitr 157r 29)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tapış- “karşılaşmak, rastlaşmak, buluşmak” < *tap-(ı)ş-* (OTWF 568)

Uyg. *tapış-* “karşılaşmak, rastlaşmak, buluşmak”

bodun birle tapışıp “millet ile karşılaşıp” (USp 24 4)

Kelime Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Kıp. *tapış-* “karşılaşmak, rastlaşmak, buluşmak” (Kİ 61)

Çağ. *tapış-* “karşılaşmak, rastlaşmak, buluşmak” (Sang 151r 12)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

tarmaş- “(birbirini) tırmalamak” < *tarma-ş-* (OTWF 568)

Uyg. *tarmaş-* “(birbirini) tırmalamak”

tırnakın bir ikintişke tarmaşurlar “Tırnakları ile birbirini tırmalarlar” (Maitr 173r 19)

Kar. *tarmaş-* “(birbirini) tırmalamak” (DLT II 207)

Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *tırmaş-* “(birbirini) tırmalamak” (Sang 192v 17)

Kelime Çağatay Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tartış- “birbirini çekmek, çekiştirmek” < *tart-(i)ş-*

Uyg. *tartış-* “birbirini çekmek, çekiştirmek”

bir ikintike tartısur tartınlaşur için “birbirleriyle çekip çekiştirdikleri için” (Abhi B 514)

Kar. *tartış-* “birbirini çekmek, çekiştirmek” (DLT II 205)

Kelime Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *tartış-* “birbirini çekmek, çekiştirmek” (Sang 154r 4)

Osm. *tartış-* “birbirini çekmek, çekiştirmek, mücadele etmek” (TTS 1015)

tavranış- “(birlikte) acele etmek” < *tavran-(i)ş-* (OTWF 568)

Uyg. *tavranış-* “(birlikte) acele etmek” (ShoVI b 12)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tavratis- “(yürüyüşte) yarışmak” < *tavrat-(i)ş-* (OTWF 568)

Uyg. *tavratis-* “(yürüyüşte) yarışmak” (Ht IV 663)

Kar. *tavratis-* “(yürüyüşte) yarışmak” (DLT II 363)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tayanış- “(birbirine) dayanmak, yaslanmak” < *tayan-(i)ş-* (OTWF 568)

Uyg. *tayanış-* “(birbirine) dayanmak, yaslanmak” (BT II 923)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tegiş- “rastlaşmak, karşılaşmak” < *teg-(i)ş-* (OTWF 568)

Uyg. *tegiş-* “rastlaşmak, karşılaşmak”

kutlug tınlıglar maytrı burkan birle tegişürler “Kutlu canlılar Buda ile karşılaşırılar” (Maitr 104 24, 25)

Kar. *tegiş-* “muhakeme olmak, rastlaşmak, karşılaşmak, bir yere ulaşmak” (DLT II 105)

Har. *tegiş-* “rastlaşmak, karşılaşmak” (Kutb 178)

Kıp. *teyiş-* “rastlaşmak, saygı sunmak, arz etmek” (Tuh 30a 13)

Çağ. *tegiş-* “rastlaşmak, karşılaşmak” (Sang 196v 3)

Kelime “rastlaşmak, karşılaşmak” anlamında Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

teğşürüş- “değiştirilmek” < *teğşür-(ü)ş-* (OTWF 569)

Uyg. *teğşürüş-* “değiştirilmek”

teğşürüşdimiz “değiştirildik” (USp 30 8)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

teñeş- “(birbirine) denk olmak” < *teñe-ş-* (OTWF 569)

Uyg. *teñeş-* “(birbirine) denk olmak”

teñeşgey mü olar “Onlar birbirine denk mi?” (CYK 277 20)

Kar. *teñeş-* “(birbirine) denk olmak” (DLT III 393)

Har. *teñeş-* “(birbirine) denk olmak” (ME 127 2)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *teñeş-* “(birbirine) denk olmak” (Sang 202r 3)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağdaş lehçelerde ise “(birbirine) denk olmak” anlamında Şor ve Teleüt lehçesinde *teñleş-* kelimesi vardır. (EDPT 526b)

tepreş- “depreşmek, kımıldamak” < *tepre-ş-* (OTWF 569)

Uyg. *tepreş-* “depreşmek, kımıldamak”

teñrili yerli tepreşdi “Yer gök kımıldadı” (TT I 92)

Kar. *tepreş-* “depreşmek, kımıldamak” (DLT II 204)

Har. *tepreş-* “depreşmek, kımıldamak” (KE 42r 13)

Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Osm. *depreş-* “depreşmek, kımıldamak” (TTS 1097)

tèriliş- “(birlikte) derlemek, toplamak” (OTWF 569)

Uyg. *tèriliş-* “(birlikte) derlemek, toplamak”

birgerü yığılışıp tèrilişip “birlikte yığılıp toplanıp” (ShoAgon XIII b 14)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

têş- “karşılıklı söyleşmek” < *tê-ş-* (OTWF 569)

Uyg. *têş-* “karşılıklı söyleşmek”

têşdiler “Söyleştiler” (TT IX 83)

ınça têşdimiz “Böylece söyleştik” (USp 110 4)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş

lehçelerde ise kelime arkaik olarak “karşılıklı söyleşmek” anlamında **Şor. têş-**, **Tel.**

têş- ve **Lebed** diyalektinde *têş-* şeklinde tespit edilmiştir. (EDPT 559b)

tıdılış- “birbirini engellemek” < *tıdıl-(i)ş-* (OTWF 569)

Uyg. *tıdılış-* “birbirini engellemek”

bir ikintike tıdılışmaz üçün “(Onlar) birbirlerini karşılıklı engellemez oldukları için”

(Üİ 103a 1)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tigreş- “(atı birlikte) son sürat sürmek” < *tigre-ş-* (EDPT 486b)

Uyg. *tigreş-* “(atı birlikte) son sürat sürmek”

sizler tigreşü “sizler atı son sürat sürerek” (Abhi B 1381)

Kar. *tigreş-* “(birlikte) ses çıkartarak yürümek, (atı birlikte) son sürat sürmek”

(DLT II 209)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tikiş- “(yılan) sokmak” < *tik-(i)ş-* (OTWF 569)

Uyg. *tikiş-* “(yılan) sokmak”

iki aguluğ yılan belgürtdi bir ikintişke tikişü “iki zehirli yılan belirdi, birbirine

sokarak” (Maitr 499r 2)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tireş- “(atlar için) birbiriyle cenkleşmek, boğuşmak, didişmek” < *tire-ş-* (OTWF 569)

Uyg. *tireş-* “(atlar için) birbiriyle cenkleşmek, boğuşmak, didişmek”

tirişgeli kelmiş çın erser “(atların) birbiriyle cenkleşerek geldiği doğru ise” (Sho VI

b 10)

Kar. *tireş-* “(atlar için) birbiriyle cenkleşmek, boğuşmak, didişmek” (DLT II 95)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tokuş- “vuruşmak, savaşmak” < *tokı-ş-* (OTWF 570)

Uyg. *tokuş-* “vuruşmak, savaşmak”

kesişürler tokışurlar sançışurlar “Karşılaşır, savaşır ve birbirini mızraklarlar” (Maitr 81 60)

Kar. *tok(i/u)ş-* “vuruşmak, savaşmak” (TİKT 32/10b 1)

Har. *tokuş-* “savaşmak, vuruşmak” (KE 168v 11)

Kıp. *tokuş-* “savaşmak, vuruşmak” (Tuh 10b 1)

Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *dokuş-, tokuş-* “savaşmak, vuruşmak” (TTS 1198)

toş- “dolmak” < *to-ş-* (OTWF 569)

Uyg. *toş-* “dolmak”

bilge biliglig yivig tolgu toşguka “bilge bilgi ile dopdolu olarak” (TT V P 35)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tugruş- “(birbirini) doğurtmak” < *tugur-(u)ş-* (OTWF 570)

Uyg. *tugruş-* “(birbirini) doğurtmak”

bir ikintike biligig tugruşgalı “birbirlerinin bilgilerini (karşılıklı) ortaya çıkartalı (bilgileri doğurarak)” (Abhi B 2194)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

туруş- “yüzleşmek, karşılaşmak” < *tur-(u)ş-* (OTWF 571)

Uyg. *туруş-* “yüzleşmek, karşılaşmak”

takı utringuluk turuşguluk küçümüz bolgay “(Onları) karşılaştırmak ve yüzleştirme (için) gücümüz olacak” (AY 7 10)

Kar. *туруş-* “yüzleşmek, karşılaşmak” (DLT II 95)

Har. *туруş-* “yüzleşmek, karşılaşmak” (Kutb 187)

Kıp. *туруş-* “duruşmak, yüzleşmek” (Kİ 38)

Çağatay Türkçesinde “yüzleşmek, karşılaşmak” anlamında *туруş-* fiili tespit edilemedi.

Osm. *dürüş-, duruş-* “karşı karşıya gelmek, çarpışmak” (TTS 1338)

tuşuş- “rastlaşmak, karşılaşmak” < *tuş-(u)ş-* (OTWF 571)

Uyg. *tuşuş-* “rastlaşmak, karşılaşmak”

ançulayu kelmişler birle tuşuşmak bolur “Öylece gelmişler ve birbirleri ile karşılaşmışlar” (U II 35 26-27)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tutuluş- “birleştirilmek, bitleştirilmek” < *tutul-(u)ş-* (OTWF 571)

Uyg. *tutuluş-* “birleştirilmek, bitleştirilmek”

bir ikintike tudılışmaz tutuluşmaz “birbirini engellemez ve birbirleriyle birleştirilmez” (Abhi B 89a 7,8)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tutuş- “tutuşmak, (karşılıklı) çatışmak, (sinir) gerilmek” < *tut-(u)ş-* (OTWF 571)

Uyg. *tutuş-* “tutuşmak, (karşılıklı) çatışmak, (sinir) gerilmek”

iki êlig tutuşup “iki elini tutup” (TT V 26 88)

süşgünü arkası tutuşur “Arakası tutuşur yanar” (TT VII 17 23)

Kar. *tutuş-* “tutuşmak” (DLT II 88)

Har. *tutaş-* “tutuşmak, yanmak” (KE 173v 19)

Kıp. *tutuş-* “tutuşmak, yanmak” (Kİ 37)
Çağ. *tutuş-* “tutuşmak” (Sang 169r 10)
Osm. *tutuş-* “tutuşmak”

tüleş- “(kuşlar için birlikte) tüy dökmek, tüy değiştirmek”

Uyg. *tüleş-* “(kuşlar için birlikte) tüy dökmek, tüy değiştirmek”
öte saryayu üküşleşip tüleşip “öterek cıvıldaşarak çoğalıp tüyelerini değiştirip” (SDB 335)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

uduş- “uyuşmak” < *ud-(u)ş-* (EDPT 73a)

Uyg. *uduş-* “uyuşmak”
abidarımta bo tıltagın birök uduşup “Abidarma’da bu sebeple oldukça fazla uyuşup” (Abhi 2472)

Kelime Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde tespit edilemedi.

Çağ. *uyuş-* “uyuşmak” (Sang 89v 29)

Osm. *uyuş-* “uyuşmak”

ugraş- “kavga etmek” < *ugra-ş-* (OTWF 571)

Uyg. *ugraş-* “kavga etmek”
han birle ugraşmaşım körüp “Han ile kavga edişimi görüp” (M III 49 1)

Kar. *ugraş-* “kavga etmek” (DLT I 234)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ulalış- “(bir araçla) ulaşmak” < *ulal-(ı)ş-* (OTWF 572)

Uyg. *ulalış-* “(bir araçla) ulaşmak”
yelvi yanlıg ulalışur pıratıtyasanbutpad “Sihir yolu ile ulaşılan pıratıtyasanbutpad”
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ulaş- “ulaşmak” < *ula-ş-* (OTWF 571)

Uyg. *ulaş-* “ulaşmak”

ulaşu turtı “ulaştı” (Ht X A 21)

Kar. *ulaş-* “ulaşmak” (DLT I 189)

Har. *ulaş-* “ulaşmak” (ME 122 1)

Kıp. *ulaş-* “ulaşmak” (KK 74 6)

Çağ. *ulaş-* “ulaşmak” (Sang 81v 16)

Osm. *ulaş-* “ulaşmak”

ulış- “(kurtlar) ulumak” < *ulı-ş-* (OTWF 572)

Uyg. *ulış-* “(kurtlar) ulumak”

ulışdılar sıgtaşdılar “(Kurtlar) uluştular, ağlaştılar” (AY 625 3)

Kar. *ulış-* “(kurtlar) ulumak” (DLT I 188)

Har. *ulış-* “(kurtlar) ulumak” (ME 207 5)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *ulış-* “(kurtlar) ulumak” (Sang 82r 16)

Osm. *ulış-* “(kurtlar) ulumak”

uruş- “savaşmak, kavga etmek, vuruşmak” < *ur-(u)ş-* (OTWF 572)

Uyg. *uruş-* “savaşmak, kavga etmek, vuruşmak”

suv için ülgüsin bilmedin uruşu “su için (kendisine düşen) hissesini bilmeden kavga ederek” (Ernte 42)

Kar. *uruş-* “savaşmak, kavga etmek, vuruşmak” (DLT I 182)

Har. *uruş-* “savaşmak, kavga etmek, vuruşmak” (Kutb 200)

Kıp. *uruş-* “savaşmak, kavga etmek, vuruşmak” (KK 70 4)

Çağ. *uruş-* “savaşmak, kavga etmek, vuruşmak” (Sang 68r 11)

Osm. *uruş-* “savaşmak, kavga etmek, vuruşmak” (TTS 312)

utruş- “dayanmak, karşı koymak, direnmek” < **utur-(u)ş-* (EDPT 69b)

Uyg. *utruş-* “dayanmak, karşı koymak, direnmek”

biziñ utruşmakımız “bizim direnmemiz” (AY 401 22)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

üleş- “bölüşmek, üleşmek” < *üle-ş-* (OTWF 572)

Uyg. *üleş-* “bölüşmek, üleşmek”

üleşür biz “bölüşürüz” (USp 28 6)

Kar. *üleş-* “bölüşmek, üleşmek” (DLT I 189)

Har. *üleş-* “bölüşmek, üleşmek” (Kutb 202)

Kıp. *üleş-* “bölüşmek, üleşmek” (BM 76r)

Çağ. *üleş-* “bölüşmek, üleşmek” (Sang 81v 16)

Osm. *üleş-* “bölüşmek, üleşmek” (TTS 4062)

üntürüş- “(bir şeyi) birlikte yükseltmek” < *üntür-(ü)ş-* (OTWF 572)

Uyg. *üntürüş-* “(bir şeyi) birlikte yükseltmek” (BT III 355)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ünüş- “delinmek, yırtılmak, yolunmak” < *ün-(ü)ş-* (OTWF 572)

Uyg. *ünüş-* “delinmek, yırtılmak, yolunmak”

tabışgan terisi ünüşüpen “tavşanın derisi yolunup” (IB 44)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

üşüş- “üşüşmek” < *üş-(ü)ş-* (OTWF 572)

Uyg. *üşüş-* “üşüşmek”

balıkdaki tınlıklar kalıñulayu üşüşü katguruşu külüşü “şehirdeki canlıların bir yere üşüşerek bağrımları, çığlıkları ve gülüşmeleri” (BuddhUig II 88)

Kelime Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *üşüş-* “üşüşmek”

üzülüş- “(karşılıklı) ayrılmak, kesilmek” < *üzül-(ü)ş-* (OTWF 573)

Uyg. *üzülüş-* “(karşılıklı) ayrılmak, kesilmek”

yerimni kayımtuka teşgürüşüp üzülüşüp satdım “Yerimi değiştirerek keserek sattım” (UigPacht C 3)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

üzüş- “(karşılıklı) kesmek, koparmak, (ip vb şeyle) kesmek” < *üz-(ü)ş-* (OTWF 572)

Uyg. *üzüş-* “(karşılıklı) kesmek, koparmak, (ip vb şeyle) kesmek”

üzüşüp kesişip kêtdimiz “kesip koparıp gittik” (USp 116 11)

Kar. *üzüş-* “üzüm toplamakta yardım ve yarış etmek, (ip vb şeyleri) kesmede

yardım ve yarış etmek” (DLT I 184)
Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yaguş- “(birbirine yaklaşmak” < *yagu-ş-* (EDPT 908b)

Uyg. *yaguş-* “(birbirine) yaklaşmak” (TT I 220)

Kar. *yaguş-* “(birbirine) yaklaşmak” (DLT III 73)

Har. *yavuş-* “(birbirine) yaklaşmak” (Kutb 75)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *yavuş-* “(birbirine) yaklaşmak” (Sang 339v 8)

Kelime Osmanlı Türkçesinde tespit edilemedi.

yakış- “yaklaşmak, yakın olmak” < *yak-(i)ş-* (OTWF 573)

Uyg. *yakış-* “yaklaşmak, yakın olmak” (M II 8 17)

Kar. *yakış-* “yaklaşmak, yakın olmak” (DLT III 74)

Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi.

Osm. *yakış-* “yaklaşmak, meyletmek” (TTS 4219)

yamaş- “eklenmek, katılmak” < *yama-ş-* (OTG 258)

Uyg. *yamaş-* “eklenmek, katılmak”

[(a)tl(i)]g(i)n y(a)m(a)şdı “atlılar katıldı” (Taryat D 6)

Kar. *yamaş-* “eklenmek, katılmak” (DLT III 75)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yamıraş- “karışmak, (bir topluluğa) karışmak” < **yamıra-ş-*

Uyg. *yamıraş-* “karışmak, (bir topluluğa) karışmak”

adın öçmekl(e)r birle yamıraşgay tēp “o zaman diğer sönmeler ile karışacak deyip” (Üİ 106a 7)

Kar. *yamıraş-* “(kuzuların anaları ile) karışmak” (DLT III 103)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tarihi lehçelerde tespit edilemedi. Çağdaş lehçelerde ise **Kzk.** *jamıra-* “meleşmek, her kafadan ses çıkmak” (KzTS 159) **Kır.** *camıra-* “yığın halde toplanmak” (KS 172) anlamlarında tespit edildi.

yançış- “vuruşmak, savaşmak” < *yanç-(i)ş-* (OTWF 573)

Uyg. *yançış-* “vuruşmak, savaşmak”

kesişürler tokışurlar sançışurlar yançışurlar “Karşılaşırlar, savaşırılar birbirini mızraklarlar ve vuruşurlar” (Maitr 81 61)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yapış- “yapışmak” < *yap-(i)ş-* (OTWF 573)

Uyg. *yapış-* “yapışmak”

ulug yek yapışur “Büyük şeytan yapışır” (TT VII 28 38)

Kar. *yapuş-* “yapışmak” (DLT III 97)

Har. *yapuş-* “yapışmak” (NF 45 15)

Kıp. *yapış-* “yapışmak” (Kİ 91)

Çağ. *yapuş-* “yapışmak” (Sang 325v 2)

Osm. *yapış-* “yapışmak, bulaşmak” (TTS 4300)

yaraş- “yaraşmak, yakışmak, uygun düşmek” < *yara-ş-* (OTWF 573)

Uyg. *yaraş-* “yaraşmak, yakışmak, uygun düşmek”

toyın körki birle yaraşdı “Rahip kıyafeti fevkalade biçimde yakıştı” (Mair 18 59)
dıntar kişike sevük köñül yaraşur “Dindar kişiye seven gönül yaraşır” (M I 23 17-19)

Kar. *yaraş-* “yaraşmak, uyuşmak, anlaşmak” (DLT III 72)

Har. *yaraş-* “yaraşmak, uyuşmak, anlaşmak” (ME 115 5)

Kıp. *yaraş-* “uygun düşmek, uymak, yakışmak” (CC 10 6)

Çağ. *yaraş-* “yaraşmak, uyuşmak, anlaşmak” (Sang 327v 18)

Osm. *yaraş-* “yakışmak, uygun düşmek, layık ve münasip olmak” (TTS 4337)

yarış- “yarışmak” < *yar-(i)ş-* (EDPT 792b)

Uyg. *yarış-* “yarışmak”

yarışu “yarışarak” (DKPAMp 51)

Kar. *yarış-* “yarışmak” (DLT III 72)

Har. *yarış-* “yarışmak” (KE 76r 3)

Kıp. *yarış-* “yarışmak” (Hou 40 16)

Çağ. *yarış-* “yarışmak” (Sang 329r 2)

Osm. *yarış-* “yarışmak”

yêş- “(birlikte) yemek” < *yê-ş-* (OTWF 573)

Uyg. *yêş-* “(birlikte) yemek”

yılıkı ajunınta tugmuş tınlıglarınıñ bir ikintişke yêşmek [em]geklerin “yılıkı dünyasında doğmuş olan canlıların birbirlerini beslemek için harcadıkları emekler” (Mair 150r 12)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yêveş- “(birlikte) donatmak, teçhiz etmek” < **yêve-ş-*

Kelimenin kökeninin *yêv-* mi yoksa *yêve-* mi olduğunu söylemek zordur. Eski Türkçede “donatmak, teçhiz etmek” anlamında *yêvil-*, *yêvin-*, *yêvit-*, *yêveş-* fiilleri bulunmaktadır. *yêvil-*, *yêvin-*, *yêvit-* fiillerinden hareketle bu fiillerin **yêv-* fiilinin türevleri olduğunu söyleyebiliriz. Ancak yine Eski Türkçede Abhidarma’da tespit edilen *yêveş-* “(birlikte) donatmak, teçhiz etmek” fiilinin ise kökeni problemlidir.

Uyg. *yêveş-* “(birlikte) donatmak, teçhiz etmek”

y(i)me ök yene bir ikintike yêveşip “yine birbirlerini donatıp” (Abhi B 132)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yıgılış- “yığılmak, toplanmak” < *yıgil-(i)ş-* (OTWF 573)

Uyg. *yıgılış-* “yığılmak, toplanmak”

beg beget barça yıgılışıp “beyler, beylik edenler hepsi yığılıp” (OTWF s. 574)

Kar. *yıgılış-* “yığılmak, toplanmak” (DLT III 105)

Har. *yıgılış-* “yığılmak, toplanmak” (Kutb 90)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yolukuş- “(bir yere) toplanmak” < *yoluk-(u)ş-* (OTWF 574)

Uyg. *yolukuş-* “(bir yere) toplanmak”

anta yolukuşup “orada toplanıp” (InscrOug IV 52)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yoñarış- “kötüleştirmek, mahvetmek” < *yoñar-(i)ş-*

Uyg. *yoñarış-* “kötüleştirmek, mahvetmek”

emgetmek tütüzmek karışmak yoñar(i)şmak ayıglaşmak “eziyet çektirmek,

karşılışamak, savaşmak, kötüleştirmek ve mahvetmek” (AY 434 12)
Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yoriş- “(birlikte) yürümek, yürüyüş yapmak” < *yori-ş-* (EDPT 973a)

Uyg. *yoriş-* “(birlikte) yürümek, yürüyüş yapmak”

yorişdılar “(birlikte) yürüdüler” (U III 72 17)

Kar. *yoriş-* “(birlikte) yürümek, yürüyüş yapmak” (DLT III 72)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yöleş- “benzemek” < *yöle-ş-* (OTWF 574)

Uyg. *yöleş-* “benzemek”

kün teŋrike okşayur yöleşür “Gün Tanrı’ya benzer” (M III 18 7)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yöntüş- “kavga etmek, mücadele etmek” < *yöntü-ş-* (OTWF 574)

Uyg. *yöntüş-* “kavga etmek, mücadele etmek”

yöntüşü okısarlar “mücadele ederek çağırırsalar” (M I 9 11)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yügürüş- “(toplu halde) koşmak, koşuşmak” < *yügür-(ü)ş-* (OTWF 574)

Uyg. *yügürüş-* “(toplu halde) koşmak, koşuşmak”

yügürüşü bardılar “(hepbirlikte) koşarak vardılar” (Ht V 15b 26)

Kar. *yügrüş-* “(toplu halde) koşmak, koşuşmak” (DLT III 102)

Har. *yügrüş-* “(toplu halde) koşmak, koşuşmak” (NF 249 3)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *yügrüş-* “(toplu halde) koşmak, koşuşmak” (Sang 344v 11)

Osm. *yügürüş-* “(toplu halde) koşmak, koşuşmak” (TTS 4747)

3.23. +IA-Ş-

arkalaş- “hizipleşmek, ayrı bir grup olmak” < *arka+la-ş-* (OTWF 576)

Uyg. *arkalaş-* “hizipleşmek, ayrı bir grup olmak”

arkalaşıp bir teg öñi öñi “hizipleşip ayrı ayrı bir grup (olup)” (Ht VI 15a 5)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

aşlaş- “(birlikte) onarmak, tamir etmek” < *aşla-ş-* < *aşla-* (II) (EDPT 262b)

EDPT’de iki tane *aşla-* fiili vardır. *aşla-(I)* “aş yemek” *aşla-(II)* “onarmak, tamir etmek” anlamındadır. (EDPT 262b) Eski Türkçede “onarmak, tamir etmek” anlamında *aşla-* fiili tespit edilemedi; ancak *aşlaş-* “(birlikte) onarmak, tamir etmek” anlamında bu fiilin türevi bulunmaktadır.

Uyg. *aşlaş-* “(birlikte) onarmak, tamir etmek”

artamış bozulmuş sını işlerin aşuru yasaşıp akalap olururta aşnuka tayançıkları

aşlaşıp “Bozulmuş, yıkılmış, tahrip olmuş işleri aşırarak, önceki sırdaşları ile (bu işleri) onarır” (InscrOuig IV 50)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi; ancak DLT’de bu kökten türemiş *aşlal-* fiili vardır. (DLT I 295)

ayıglaş- “(birbirini) küçümsemek, hor görmek, aşağılamak” < *ayıg+la-ş-*

Uyg. *ayıglaş-* “(birbirini) küçümsemek, hor görmek, aşağılamak”

yonarışmak ayıglaşmak “iftira etmek ve aşağılamak” (AY 434 13)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

çavlaş- “(birbirini) çağırmak, toplanmak, istişare etmek” < *çav+la-ş-* (OTWF 576)

Uyg. *çavlaş-* “(birbirini) çağırmak, toplanmak, istişare etmek”

çavlaşıp yığılışıp inçe tēp “toplanıp, yığılıp şöyle deyip” (ShoAgon XIIa 13)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

çıkanlaş- “akraba olmak, akrabalaşmak” < *çıkan+la-ş-* (OTWF 576)

Uyg. *çıkanlaş-* “akraba olmak, akrabalaşmak”

anı birle siz bilişgey siz iki çıkanlaşgu “onunla siz istişare edin ve akraba olun” (HamTouen 28 21)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

çimileş- “kırışmak, buruşmak” < *çimi+le-ş-* (OTWF 576)

Uyg. *çimileş-* “kırışmak, buruşmak”

tolp et’özi çimileşdi “Bütün vücudu buruştu” (AY 632 20)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

edgüleş- “iyileşmek, iyi duruma gelmek” < *edgüle-ş-* (OTWF 556)

Uyg. *edgüleş-* “iyileşmek, iyi duruma gelmek”

edgüleşmiş “iyileşmiş” (U IV 46 56)

Kar. *edgüleş-* “iyileşmek, iyi duruma gelmek” (KB 4354)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

erigleş- “(birbirine) öğüt vermek, nasihat etmek” < *erigle-ş-* (OTWF 556)

Uyg. *erigleş-* “(birbirine) öğüt vermek, nasihat etmek” (BT III 584)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

êşleliş- “(birbirleriyle) eş olmak” < *êşlel-(i)ş-*

Uyg. *êşleliş-* “(birbirleriyle) eş olmak”

êşlelişmiş tegmiş tuşda tokuzunç kutrulmak yolka “dokuzuncu kurtulmak yoluna (birbirleriyle) eşleşerek ulaşmış” (Abhi B 736)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ıglaş- “ağlaşmak” < *ıgla-ş-* (EDPT 86a)

Uyg. *ıglaş-* “ağlaşmak”

ıglaşdı ötrü sıgtaşdular “Ağlaştılar, hıçkırdılar” (İKPÖ LIII I)

Kar. *ıglaş-* “ağlaşmak” (DLT I 240)

Har. *yıglaş-* “ağlaşmak” (ME 126 1)

Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi.

Çağ. *yıglaş-* “ağlaşmak” (Sang 350a)

Osm. *aglaş-* “ağlaşmak”

isigleş- “(birbirini) ısıtmak” < *isigle-ş-*

Uyg. *isigleş-* “(birbirini) ısıtmak” (Maitr H XVI 5b 8)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

işleş- “çalışmak, çabalamak” < *iş+le-ş-* (EDPT 263b)

Uyg. *işleş-* “çalışmak, çabalamak”

inçip işleşip “çalışıp çabalayıp” (Üİ 111b 14)

Kar. *işleş-* “çalışmak, çabalamak” (DLT I 240)

Har. *işleş-* “çalışmak, çabalamak” (Kutb 61)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

karmalaş- “(birlikte) yağmalamak, talan etmek” < *karmala-ş-* (EDPT 661a)

Uyg. *karmalaş-* “(birlikte) yağmalamak, talan etmek”

êlig uluşug karmalaş “ülkeyi (birlikte) yağmalayıp” (TT VIII E 17)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kêşeşleş- “genişlemek, genişleşmek” < *kêşeş+le-ş-* (OTWF 577)

Uyg. *kêşeşleş-* “genişlemek, genişleşmek”

kêşeşleşip turur “genişleşip durur” (Adams 31)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kilileş- “(birbirine) saygı göstermek” (OTWF 577)

Uyg. *kilileş-* “(birbirine) saygı göstermek”

kilileşmek kılayın “(birbirimize) saygı gösterelim” (BT XIII 28 24)

kin soñkısın kılmağuka kilileşelim “Bundan sonra bunları bir daha yapmamak için birbirimize saygı gösterelim” (ETŞ 13 20)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

kollaş- “birini kollarında taşımak” < *kol+la-ş-* (OTWF 577)

Uyg. *kollaş-* “birini kollarında taşımak”

kollaşıp kötürgüçi “(birilerini) kollarında taşıyarak götürenler” (Ernte 109)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ögleş- “birbirine akıl danışmak, istişarede bulunmak” < ö-g+le-ş- (OTWF 577)

Gök. *ögleş-* “birbirine akıl danışmak, istişarede bulunmak”

ol üç kagan ögleşip “o üç kağan birbirine akıl danışıp” (Ton 1 D 3)

Uyg. *ögleş-* “birbirine akıl danışmak, istişarede bulunmak”

üç özüüt ögleşür “Üç kişi istişarede bulunur” (TT I 29)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ögrünçüleş- “(birlikte) iyi vakit geçirmek, mutlu olmak” < *ögrünçüle-ş-* (OTWF 564)

Uyg. *ögrünçüleş-* “(birlikte) iyi vakit geçirmek, mutlu olmak” (DreiPrinz 109)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

satıglaş- “(karşılıklı) bir şeyler alıp vermek, satış yapmak” < *satıg+la-ş-* (EDPT 801a)

Uyg. *satıglaş-* “(karşılıklı) bir şeyler alıp vermek, satış yapmak”

üküş erdini yinçü vromlar birle satıglaşurlar “Onlar çok fazla miktarda inci ve mücevheri Grekler ile alıp satarlar” (Ht IV 965)

Kar. *satıglaş-* “(karşılıklı) bir şeyler alıp vermek, satış yapmak” (DLT III 336)

Kelime Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

solaş- “zincire vurmak” < *sola-ş-* (OTWF 566)

Uyg. *solaş-* “zincire vurmak”

kavşuru solaşıp “(ellerini) kavuşturarak zincirleyip” (BuddhUig II 85)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

sözleş- “konuşmak, söyleşmek, sözleşmek” < *sö-z+le-ş-* (OTWF 566)

Gök. *sözleş-* “konuşmak, söyleşmek, sözleşmek”

kül t(e)g(i)n birle sözl(e)şd(i)m(i)z “Kül Tegin ile karşılıklı sözleştik” (KT D 26)

Uyg. *sözleş-* “konuşmak, söyleşmek”

tép sözleşdiler “diyerek söyleştiler” (U I 8)

öñi öñi sözleşmedin “başka başka söyleşmeden” (TT VIII 2)

Kar. *sözleş-* “söyleşmek, konuşmak” (DLT II 215; III 104)

Har. *sözleş-* “konuşmak” (NF 343 8)

Kıp. *söyleş-* “konuşmak, söyleşmek” (KK 70 2)

Çağ. *sözleş-* “söyleşmek, konuşmak” (Sang 243r 7)

Osm. *söyleş-* “söyleşmek, konuşmak”

tanuklaş- “(birbiriyle) tanışmak” < *tanuk+la-ş-* (OTWF 567)

Uyg. *tanuklaş-* “(birbiriyle) tanışmak”

ol urılar badarı braman birle tanuklaşmış “O genç delikanlılar Badarı ile tanışmış” (Maitr 12a 13)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

taplaş- “anlaşmak, uzlaşmak” < *tapla-ş-* (OTWF 568)

Uyg. *taplaş-* “anlaşmak, uzlaşmak”

kamagun taplaşıp han kiltular “Hepsi uzlaşıp Han yaptılar” (Ht V 5a 24)

Kar. *taplaş-* “anlaşmak, uzlaşmak” (DLT II 206)

Har. *taplaş-* “anlaşmak, uzlaşmak” (ME 205 8)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tartınlaş- “(karşılıklı) çekiştirmek” < *tartın+la-ş-*

Uyg. *tartınlaş-* “(karşılıklı) çekiştirmek”

bir ikintike tartısur tartınlaşur için “birbirleriyle çekip çekiştirdikleri için” (Abhi B 514)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

tigileş- “(su, yel) çağlamak, uğuldamak” < *tigi+le-ş-* (EDPT 482a)

Uyg. *tigileş-* “(su, yel) çağlamak, uğuldamak” (TT I 74)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

toylaş- “(hep birlikte) toy tertip etmek, toy için toplanmak” < *toy+la-ş-* (OTWF 570)

Uyg. *toylaş-* “(hep birlikte) toy tertip etmek, toy için toplanmak”

üküşüp toylaşıp uçmuşların “toplanıp, toy tertip edip ve (daha sonra) ölmüş olanların” (BuddhUig II 335)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

üküşleş- “(topluluk olarak) artmak, çoğalmak” < *üküş+le-ş-* (OTWF 572)

Uyg. *üküşleş-* “(topluluk olarak) artmak, çoğalmak”

üküşleşip toylaşıp uçmuşların “(topluluk) olarak artıp, toy tertip edip ve ölmüşlerin” (BuddhUig II 335)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

ütleş- “(birbirine) öğüt vermek” < *üt+le-ş-* (OTWF 572)

Uyg. *ütleş-* “(birbirine) öğüt vermek” (BT III 64 591)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yagılaş- “düşmanlaşmak, düşman olmak” < *yagı+la-ş-* (OTWF 573)

Uyg. *yagılaş-* “düşmanlaşmak, düşman olmak”

yagılaşmadın “düşman olmadan” (AY 34ğ 19)

Kelime Karahalı Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

Har. *yagılaş-* “düşmanlaşmak, düşman olmak” (ME 125 3)

Kelime Harezmi Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yarplaş- “(hep birlikte) onaylamak” < *yarp+la-ş-* (OTWF 577)

Uyg. *yarplaş-* “(hep birlikte) onaylamak”

bayagutlar birle yarplaşıp ayagka tegimlig iki toyınlarka inçe tęp sözlediler “Beyler ile danışarak onayladıkları (konuyu) saygı değer iki rahibe şöyle diyerek söylediler” (ShoAgon Xa 2)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

yègedmekleş- “(birbirini) daha iyi duruma getirmek, (karşılıklı) arttırmak”

< *yègedmek+le-ş-*

Uyg. *yègedmekleş-* “(birbirini) daha iyi duruma getirmek, (karşılıklı) arttırmak”

bir ikintike yègedmekleşü “birbirlerini daha iyi duruma getirerek” (U II 22 27)

Kelime Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemedi.

3.24. -sI-

Oldukça seyrek kullanılan bir ektir. Gabain ekin sadece bir örnekte geçtiğini belirtir.

emsi- “zehirlenmek” < *em-si*- (EDPT 164b)

Uyg. *emsi*- “zehirlenmek”

böri agzı emsimiş “Kurdun ağzı zehirlenmiş” (IB 27)

Kelime Uygurcadan sonra tespit edilemedi.

4. BİRLEŞİK FİLLER:

Birleşik fiil kavramı Türkologlarca farklı şekillerde ele alınmış ve incelenmiştir. Bu görüş farklılıkları umumiyetle birleşik fiil çeşitleri ve birleşik fiilin sınırları ile ilgilidir.

J. Deny, *Türk Dili Grameri* adlı eserinde *et-, eyle-, kıl-, buyur-, ol-, olun-* gibi yardımcı fiiller ile oluşan fiillere mürekkep fiil adını verir. Partisip ve gerundiumlarla yapılan *fiil+fiil* şeklindeki birleşik fiillere ise karmaşık fiil adını verir.²⁷⁶

Ergin, birleşik fiili bir yardımcı fiil ile bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubu olarak tanımlar. Birleşik fiilleri isim unsurundan sonra gelen *et-, ol-, eyle-, bulun-, yap-* yardımcı fiilleri ile yapılan birleşik fiiller ve fiil+vokal gerundiumdan (nadiren-ıp, -ip) sonra gelen *bil-, ver-, gel-, gör-, dur-, kal-, yaz-, koy-* gibi fiiller ile yapılan birleşik fiiller olmak üzere ikiye ayırır.²⁷⁷

Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* adlı eserinde birleşik fiil tabanlarını üçe ayırmaktadır. a) Zarf-fiil öbeği kalıbında olanlar (*ileri sürmek, geri kalmak*) b) Çekim öbeği kalıbında olanlar (*kar yağmak, baş kaldırmak*) c) Bağlam öbeği kalıbında olanlar (*sayıp dökmek, batıp çıkmak*) Ayrıca Banguoğlu, *bil-, ver-, dur-, kal-, gör-, gel-, yaz-* yarı yardımcı fiilleri ile *-A, -I* gerundium ekinin oluşturduğu fiilleri de birleşik fiil saymakla beraber bunları “*tasvir fiilleri*” adı altında incelemektedir.²⁷⁸

Gabain, *kıl-u u-, kör-ü bil-, bol-u sakın-, tıd-a katıglan-, saklan-u kör-* gibi birleşik kabul ettiği fiilleri “modal yardımcı fiiller” başlığı altında; *alta-yu tur-, kud-u tart-, küy-ü tut-, kıl-u alk-* gibi örnekleri “tasviri fiiller” başlığı altında; *kıl-gu ér-, kıl-guluk ér-, kıl-gu bol-, kıl-u bol-* gibi örnekleri ise kelime grupları içerisinde “birleşik fiiller” başlığı altında incelemiştir.²⁷⁹

Talât Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri* adlı eserinde birleşik fiilleri bir ad ya da sıfat ile *bol-, kıl-, kış-* yardımcı fiillerden oluşan birleşik fiiller ve bir eylem zarfı ile onu izleyen tasviri fiillerden oluşan birleşik fiiller olmak üzere ikiye ayırır.²⁸⁰

Kononov, bir tarafı isim bir tarafı yardımcı fiil olan birleşik fiilleri “*analitik tipli*” birleşik fiiller, iki tarafı da fiil olan birleşik fiilleri ise “*sintetik tipli*” birleşik fiiller kabul eder.²⁸¹

Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri (Fiil)* adlı eserinde birleşik fiilleri kelime grubu olarak görmüş, kelime gruplarında esas olanın anlamca bir bütünlük oluşturmak olduğunu, birleşik fiilin de esas amacının tıpkı kelime grubu gibi anlamca bütünlük

²⁷⁶ Deny 1941, 476-479

²⁷⁷ Ergin 1997, 364-365

²⁷⁸ Banguoğlu 1959, 310-318

²⁷⁹ Gabain 1988, 89- 90-109

²⁸⁰ Tekin 2000, 99

²⁸¹ Kononov 1956, 548

oluşturmak olduğunu belirtmiştir. KB’de birleşik fiil konusunda karşılaşılan bir güçlüğü de birleşik fiil yapan yardımcı fiil ile bildirme vazifesindeki fiillerin birbirlerinden ayrılması olduğuna dikkat çeken Ercilasun, Karahanlı Türkçesinde *er-*, *tur-*, *bol-*, fiillerinin *til arslan turur kör işikte yatur* “Dil arslandır, bak eşikte yatıyor” örneğinde olduğu gibi aynı zamanda bildirme görevinde de kullanıldığını ifade etmiştir. Bu şekilde oluşan yapıların cümlenin kuruluşunda görev aldığını ve bunların birleşik fiil kabul edilemeyeceğini belirten Ercilasun, aynı noktada KB’deki *er-* fiiline de dikkat çekerek, *er-* fiilinin çekimli fiiller ile kullanımının birleşik fiil kabul edilemeyeceğini; çünkü *er-* fiilinden önce gelen kelimenin isim veya gerundium şekli olmadığını, çekimli fiil olduğu için bu şeklin birleşik fiil kabul edilemeyeceğini belirterek, birleşik fiilleri bir tarafı isim bir tarafı fiil olan birleşik fiiller (*isim+yardımcı fiil*) iki tarafı da fiil olan birleşik fiiller (*fiil+fiil*) olarak ikiye ayırır.²⁸²

Bize göre birleşik fiiller tıpkı *fotoğraf makinası*, *iyilik meleği*, *bilgisayar*, *yarımada* örnekleri gibi kelime grubudur. Bu örneklerde görüldüğü gibi kelime grupları nasıl bir varlığı, bir kavramı, bir niteliği, bir durumu bildirmek üzere biraraya gelmişse, artık tek kelime gibi muamele görüyorsa, birleşik fiil de tıpkı bu kelimeler gibi kelime grubudur ve bir kavramı, bir niteliği, bir durumu bildirmek üzere biraraya gelmiştir. Çünkü dilde yeni kavramları karşılamak için sadece türetmelere değil, aynı zamanda birleşik kelimelere de baş vurulmaktadır.

Eski Türkçede isimlerden sonra *gelen bol-*, *kıl-*, *kış-* fiilleri ile Uygur Türkçesinde karşımıza çıkan *tur-* fiili (*isim+yardımcı*) fiilden oluşan birleşik fiili, ayrıca fiil+vokal gerundium (nadiren *-galı*, *-geli* gerundiumu) + *alk-*, *bar-*, *bër-*, *élt*, *id-*, *kal-*, *kel-*, *kör-*, *kubrat-*, *tart-*, *tur-*, *u-*, *yorı-* fiilleri ile de (*fiil+fiil*) türündeki birleşik fiilleri oluşturulur.

Eski Türkçede yardımcı fiiller konusunda kafa karıştıracak konulardan biri de *er-* fiilidir, *er-* fiili bazı örneklerde yardımcı fiil gibi dursa da asıl fonksiyonu *olurur ermiş* “oturuyormuş” (KT D 3) *bar erser* “varsa” (Ton 2 D 7) *bodun ertim* “millet idim” (KT D 9) örneklerinde olduğu gibi bildirme fonksiyonunda kullanılmıştır. Bütün bu açıklamalar ile birleşik fiillerin sınırlarını çizdikten sonra, Eski Türkçede birleşik fiilleri iki başlık altında toplamak mümkündür.

- a) *İsim+yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller*
- b) *Fiil+fiil kuruluşunda olan birleşik fiiller*

4.1 İsim + yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller: Eski Türkçede yardımcı fiil olarak *bol-*, *kıl-*, *kış-* ile Uygur Türkçesinde nadir örneklerde karşımıza çıkan *tur-* fiili kullanılır.

4.1.1. İsim+bol-

- kergek bol-* “ölmek” (KT D 4)
- kagan bol-* “Hakan olmak, hükümdar olmak” (KT D 5)
- kul bol-* “kul olmak” (KT D 7)
- küñ bol-* “cariye olmak” (KT D 7)
- yagı bol-* “düşman olmak” (KT D 9)
- yok bol-* “yok olmak” (KT D 11)

²⁸² Ercilasun 1984, 45-51

bodun bol- “millet olmak” (KT D 11)
er bol- “kişi olmak” (KT D 12)
kullug bol- “kul olmak” (KT D 21)
künlüg bol- “cariyeli olmak, hizmetkârlı olmak” (KT D 21)

4.1.2. İsim+kıl-

bay kıl- “zengin kılmak” (KT G 10)
üküş kıl- “çok eylemek” (KT G 10)
baz kıl- “kendine tabi etmek, bağımlı kılmak” (KT D 15)
yëg kıl- “daha iyi kılmak” (KT D 29)
yagısız kıl- “düşmansız kılmak” (KT D 30)
ot sub kıl- “birbirine düşman etmek” (BK D 20)
kişi kıl- “büyütmek, adam etmek” (Barlık II)

4.1.3. İsim+kış-

yok kış- “yok etmek” (KT D 32)
kagan kış- “kağan olmak” (Ton B 7)

4.1.4. İsim+tur-

tur- yardımcı fiil olarak umumiyetle “mevcut olmak” anlamında kullanılmaktadır.
ün tur- “ses olmak, gürültü yapmak” (U IV A 239)
kadguta tur- “kaygılı olmak” (AY 610 2)

4.2. Fiil+fiil şeklinde oluşan birleşik fiiller:

Fiil+fiil şeklinde oluşan birleşik fiiller, birinci fiilden sonra gelen -A, -I, -U vokal gerundium ile *alk-*, *bar-*, *bër-*, *êlt*, *ıd-*, *kal-*, *kel-*, *kör-*, *kubrat-*, *tart-*, *tur-*, *u-*, *yorı-* gibi fiillerden oluşurlar. Bu tür birleşik fiiller umumiyetle sürerlilik, tezlik, yeterlik ve yaklaşma anlamlarında kullanılırlar.

4.2.1. Sürerlilik anlamında kullanılan birleşik fiiller: Eski Türkçede taranan metinlerde fiil+ -A, -I, -U vokal gerundiumlarından sonra *êlt-*, *kal-*, *tart-*, *tur-*, *yorı-* fiilleri yardımcı fiil fonksiyonunda sürerlilik anlamında kullanılmaktadır.

4.2.1.1. Fiil+-A vokal gerundium+êlt- yardımcı fiili ile oluşan birleşik fiiller:

süre êlt- “sürüp kaçırarak” (KT D 23)
yaña êlt- “bozguna uğratmak” (KT D 23)

4.2.1.2. Fiil+ -u gerundiumu+ kal- yardımcı fiili ile oluşan birleşik fiiller:

yatu kal- “yata kalmak” (Ton D 2)

ulayu kal- “vâris kalmak” (Tal IV)

4.2.1.3. Fiil+ -u gerundiumu+ tart- yardımcı fiili ile oluşan birleşik fiiller:

kudu tart- “yavaş yavaş mahvolmak” (Alttür. Gra. 90)

4.2.1.4. Fiil+ -u gerundiumu+ tur- yardımcı fiili ile oluşan birleşik fiiller:

altayu tur- “aldatıp durmak” (Alttür. Gra. 90)

küzedü tur- “gözetlemek, izlemek” (İKPÖ XLII)

4.2.1.5. Fiil+ -U gerundiumu+ yori- yardımcı fiili ile oluşan birleşik fiiller:

udu yori- “takip ederek yürümek” (§ D 4)

4.2.2. Tezlik anlamında kullanılan birleşik fiiller: Eski Türkçede vokal gerundiumdan sonra gelen *alk-*, *bar-*, *bêr-*, *id-*, *kel-*, *kôr-*, *kubrat-* fiilleri tezlik anlamında kullanılmıştır.

4.2.2.1. Fiil+ -A gerundium+ bêr- yardımcı fiili ile oluşan birleşik fiiller:

tuta bêr- “yönetivermek” (KT D 1)

tike bêr- “dikivermek” (BK G 9)

4.2.2.2. Fiil+ -A gerundium+ id- yardımcı fiili ile oluşan birleşik fiiller:

sança id- “mızraklayıvermek” (Ih 19)

4.2.2.3. Fiil+ -A gerundium+ kel- yardımcı fiili ile oluşan birleşik fiiller:

aşa kel- “aşarak gelmek” (Ton B 2)

keçe kel- “geçerek gelmek” (Ton B 3)

süre kel- “önüne katıp gelmek” (§ G 2)

4.2.2.4. Fiil+ -I gerundium+ bêr- yardımcı fiili ile oluşan birleşik fiiller:

iti bêr- “düzenleyivermiş” (KT D 1)

4.2.2.5. Fiil+ -U gerundium+ alk- yardımcı fiili ile oluşan birleşik fiiller:

kılu alk- “yapıp bitirmek” (Alttür. Gra. 90)

4.2.2.6. Fiil+ -U gerundium+ bar- yardımcı fiili ile oluşan birleşik fiiller:

yügürü bar- “koşarak varmak” (IB 16)

4.2.2.7. Fiil+ -U gerundium+ bêr- yardımcı fiili ile oluşan birleşik fiiller:

süleyü bêr- “asker sevk edivermiş” (KT D 8)

alı bêr- “alıvermek” (KT D 8)

kazganu bêr- “kazanıvermek” (BK K 12)

êşidü bêr- “işıtıvermek” (Ton G 8)

4.2.2.8. Fiil+ -U gerundium+ id- yardımcı fiili ile oluşan birleşik fiiller:

yitürü id- “kaybedivermiş” (KT D 7)

ıçgınıu ıd- “(elinden) çıkıvermiş” (KT D 6)

értürü ıd- “gönderivermek” (KT D 40)

4.2.2.9. Fiil+ -U gerundium+ kel- yardımcı fiili ile oluşan birleşik fiiller:

körü kel- “görüp gelmek” (Ton K 8)

udu kel- “uyup gelmek” (Ş D 2)

4.2.2.10. Fiil+ -U gerundium+ kör- yardımcı fiili ile oluşan birleşik fiiller:

yêlü kör- “atları dötrnala sürmek” (Ton K 2)

4.2.2.11. Fiil+ -U gerundium+ kubrat- yardımcı fiili ile oluşan birleşik fiiller:

têrü kubrat- “derleyip toparlayıvermek” (Ş D 5)

4.2.3. Yaklaşma anlamında kullanılan birleşik fiiller: Eski Türkçede yardımcı fiil fonksiyonunda kullanılan *bar-* ve *yorı-* fiilleri vokal gerundiumlardan sonra, *tur-* ve *yat-* fiilleri ise *-gAll* gerundiumundan sonra gelerek yaklaşma anlamını vermektedir.

4.2.3.1. Fiil+ -U gerundium + bar yardımcı fiili ile oluşan birleşik fiiller:

yokadu bar- “yok olmak üzereymiş” (KT D 10)

4.2.3.2. Fiil+ -gAll + tur- / yat- yardımcı fiilleri ile oluşan birleşik fiiller:

kirgeli tur- “hemen girecek durumda olmak, girmeye hazır olmak” (Alttür. Gra. 91)

ölgeli yat- “ölecek olmak” (Alttür. Gra. 91)

4.2.4. Yeterlik anlamında kullanılan birleşik fiiller: Eski Türkçede yeterlik anlamını umumiyetle *u-* fiili vermektedir.

4.2.4.1. Fiil + -I, -U vokal gerundium + u- fiili ile yapılan yeterlik anlamlı birleşik fiiller:

artatı u- “yıkabilmek” (BK D 19)

kamşayu u- “kımıldayabilmek” (IB 16)

kılu u- “yapabilmek” (İKPÖ XXXIV)

5. FİİL ÇEKİMİ:

Eski Türkçede fiiller; partisipler, şahıs zamirleri ve şahıs ekleri ile çekimlenir. Türkçede zamir kökenli, iyelik eki kökenli ve emir olmak üzere üç çeşit şahıs çekimi vardır. Eski Türkçede; öğrenilen geçmiş zaman, geniş zaman, gelecek zaman ve şart kipi şahıs zamiriyle çekimlenir. Ancak ikinci çokluk şahıs zamirinin umumiyetle *-mIz* şeklinde ekleşmiş olduğu görülür. Görülen geçmiş zaman eki iyelik kökenli şahıs ekleri ile çekimlenir. Emir kipinin ekleri ise aynı zamanda şahıs eki durumundadır. Bilindiği üzere kiplerin bazıları hem şekil hem de zaman ifade ederken, bazıları ise sadece şekil ifade eder. Bundan dolayı kipleri *haber kipleri* ve *dilek kipleri* olarak ikiye ayırabiliriz.

5.1 Fiil Çekiminde Şahıs:

Fiil çekiminde fiilin bildirdiği işi, oluşu veya hareketi yapan şahsı ifade eden zamir ya da eklere şahıs zamirleri ve şahıs ekleri denir. Türkçede şahıs zamirleri, iyelik kökenli şahıs ekleri ve emir ekleri olmak üzere üç çeşit şahıs çekimi vardır.

5.1.1. Birinci tip şahıs ekleri:

Şahıs zamirleri birinci tip şahıs ekleridir. Eski Türkçede öğrenilen geçmiş zaman, geniş zaman-şimdiki zaman, gelecek zaman ve şart kipinin çekiminde şahıs zamirleri kullanılır. 3. teklik kişi şimdiki zaman yüklemine bazen “*ol*” zamirinin de eklendiği görülür.

<i>kör-ür men</i>	<i>kör-ür-miz ~ biz</i>
<i>kör-ür sen</i>	<i>kör-ür siz</i>
<i>kör-ür</i>	<i>kör-ür olar (körü-ler)</i>

1. teklik şahıs örnekleri:

- bêş yêgirmi êr ölümiş men* (Uyuk- Orzak 12)
ol yêrim subumın konar köçer men “Bu topraklarım ve sularım boyunca konar göçerim” (Tar B 4)
ben ança têr men “Ben şöyle derim” (Ton 34)
yarın kiçe altun örgin üze olurupan mênileyür men “Gece gündüz altın tahtıma oturarak mutlu oluyorum” (IB 1)

2. teklik şahıs örnekleri:

- türük bod(u)n ölt(e)çi s(e)n* “(Ey) Türk milleti öleceksin” (KT G 8)
il tuta ol(u)rt(a)çı s(e)n “Devlet sahibi olarak yaşayacaksın” (KT G 8)

3. teklik şahıs örnekleri:

- kañım kagan yêti yêgirmi êrin taşıkmuş* (KT D 11)
edgüg anıgag kop teñri yaratmış (Chuas I 27)
küneşke olulur ol (IB 57)

1. çokluk şahıs örnekleri:

- nêke têzer biz* (Ton 1 38)
korkur biz (Ton 1 38)
kaltaçı biz (Ton 1 12)
altı-mız (KT K 2)

<i>kıl-gay men</i>	<i>kıl-gay biz</i>
<i>kıl-gay sen</i>	<i>kıl-gay siz</i>
<i>kıl-gay</i>	<i>kıl-gay-lar</i>

Örnekler:

kıl-gay men, kel-ür- sen, kel-ür, kıl-gay, kıl-gay biz, bolmuş, kel-miş-ler
(Eckmann 1988, 120-125)

Batı Türkçesine geldiğimizde ise Eski Anadolu Türkçesinde birinci tip şahıs zamirleri ekleşmeye başlamıştır. Eski Anadolu Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman, geniş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zamanın çekiminde şahıs zamirlerinden ekleşmiş birinci tip şahıs ekleri kullanılır. Eski Anadolu Türkçesinde birinci tip şahıs ekleri şöyledir:

1. teklik şahıs *-vAn, -vAnIn, -vAm, -Am, -n / (I)n < men*
2. teklik şahıs *-sIn < sen*
3. teklik şahıs *eksiz*
1. çokluk şahıs *-vUz, -Uz < biz*
2. çokluk şahıs *-sIz < siz*
3. çokluk şahıs *-lAr < olar*

Osmanlıca içerisinde ekleşme süreci tamamlanmış ve bugün Türkiye Türkçesinde birinci tip şahıs ekleri şu şekildedir:

1. teklik şahıs *-(X)m*
2. teklik şahıs *-sXn*
3. teklik şahıs *-*
1. çokluk şahıs *-(X)z*
2. çokluk şahıs *-sXnXz*
3. çokluk şahıs *-lAr*

5.1.2. İkinci tip şahıs ekleri:

Eski Türkçede sadece görülen geçmiş zaman çekiminde kullanılan iyelik kökenli şahıs eklerine ikinci tip şahıs ekleri denir. Bunlar iyelik eklerinden oluşturulmuş şahıs ekleridir. Eski Türkçede iyelik kökenli şahıs ekleri şöyledir:

1. teklik şahıs	<i>-m</i>	1. çokluk şahıs	<i>-mXz</i>
2. teklik şahıs	<i>-η, -g</i>	2. çokluk şahıs	<i>-ηXz, -gXz</i>
3. teklik şahıs	<i>eksiz</i>	3. çokluk şahıs	<i>-lAr ~ eksiz</i>

1. teklik şahıs örnekleri:

ot(u)z y(a)ş(i)ma b(é)ş b(a)lık t(a)pa sül(e)d(i)m “Otuz yaşında Beşbalık (şehrine) doğru sefer ettim” (BK D 28)

süsin (a)nta s(a)nçd(i)m “Askerini orada mızrakladım” (BK D 31)

2. teklik şahıs örnekleri:

kaniın kodup içikdiñ “Hanımı bırakıp Çin’e bağımlı oldun” (Ton 1 2)

ilg(e)rü b(a)r(i)gma b(a)rd(i)g kurıg(a)ru b(a)r(i)gma b(a)rd(i)g “Doğuya gidenleriniz (doğuya) gittiniz, batıya gidenleriniz (batıya) gittiniz” (KT D 23, 24)

3. teklik şahıs örnekleri:

baña aydı “Bana söyledi” (Ton 1 31)

yêrçi yêr yañılıp boguzlantı “Kılavuz yanıldı ve boğazlandı” (Ton 1 26)

1. çokluk şahıs örnekleri:

kırk(i)z bod(u)n(u)g uda b(a)sd(i)m(i)z “Kırgız milletini uykuda baskına uğrattık” (KT D 35)

tizl(i)g(i)g sök(ü)rt(ü)müz b(a)şl(i)g(i)g yük(ü)nt(ü)rt(ü)m(ü)z “Dizliye diz çöktürdük başlıya baş eğdirdik” (BK D 15, 16)

2. çokluk şahıs örnekleri:

yolta y(a)tu k(a)lt(a)çı (e)rt(i)g(i)z “Yolda yatıp kalacak idiniz” (KT K 9)

lakzın yıl bardınız “Domuz yılında (ölüp) gittiniz” (Ih b 3)

3. çokluk şahıs örnekleri:

bodunu kop kelti yükünti “Milleti hep geldiler, boyun eğdiler” (Ton 1 43)

yakın bardılar “Yakınına gittiler” (DKPAM 438)

Karahanlı Türkçesinde iyelik kökenli şahıs eki tıpkı Eski Türkçede olduğu gibi sadece görülen geçmiş zaman kipine gelmektedir.

1. teklik şahıs	-m	1. çokluk şahıs	-mXz
2. teklik şahıs	-ŋ	2. çokluk şahıs	-ŋXz
3. teklik şahıs	eksiz	3. çokluk şahıs	-lAr

Örnekler:

aydım (KB 4156) *buşdum* (DLT II 12 5) *yaşattım* (KB 6548) *bildiŋ*
(KB 1941) *baktı* (KB 4895) *açtımız* (DLT III 235 14)
ögdümüz (DLT I 472 11) *bardınız* (DLT II 47 5) *keçtiler* (KB 5177)

Harezmi Türkçesinde iyelik kökenli şahıs ekleri görülen geçmiş zaman çekiminde kullanılmaktadır. Ayrıca Harezmi Türkçesinde şart kipi ve mutlak gelecek zamanın çekiminde şahıs zamirlerinin yanısıra iyelik kökenli şahıs ekleri de kullanılmaktadır.

1. teklik şahıs	-m	1. çokluk şahıs	-mXz,(U)k
2. teklik şahıs	-ŋ	2. çokluk şahıs	-ŋXz
3. teklik şahıs	eksiz	3. çokluk şahıs	-lAr

Örnekler:

kaçdım (KE 84r 9) *bağladı* (KE 44r 17) *bolduŋ* (KE 57v 3)
keçürdüŋ (NF 176 4) *aytdı* (KE 174r 3) *tilediŋiz* (NF 252 12)
koldılar (KE 229v 17) *barsam* (KE 69r 13)

Kıpçak Türkçesinde iyelik kökenli şahıs ekleri görülen geçmiş zaman ile şart kipinin çekiminde kullanılmaktadır.

1. teklik şahıs	-m	1. çokluk şahıs	-(U)k, -g, -mXz
2. teklik şahıs	-ŋ	2. çokluk şahıs	-ŋXz
3. teklik şahıs	eksiz	3. çokluk şahıs	-lAr

Örnekler:

aldım (TZ 41 1) *boldum* (CC 20) *kettüm* (KK 11) *aldık*
(TZ 40b) *alduk* (BM 21a) *çızdıg* (T 40) *aldıŋ* (TZ 40b 4)
çızdıŋız (T 40) *tursam* (EH 152) *barsak* (CC 123) *alsa* (TZ 43b)
alsalar (KK 20)

Çağatay Türkçesinde iyelik kökenli şahıs ekleri görülen geçmiş zaman ile şart kipinin çekiminde kullanılmaktadır.

1. teklik şahıs	-m	1. çokluk şahıs	-(U)k
2. teklik şahıs	-η	2. çokluk şahıs	-ηXz, -ηlAr
3. teklik şahıs	eksiz	3. çokluk şahıs	-lAr

Örnekler:

aldım, kettim, okudum, aldın, okudun, aldı, alduk, okuduk, aldınız, aldınlar, kettiler
(Eckmann 1988,120)

Batı Türkçesinde EAT’de iyelik kökenli şahıs ekleri görülen geçmiş zaman ile şart kipinin çekiminde kullanılmaktadır.

1. teklik şahıs	-(U)m	1. çokluk şahıs	-(U)k
2. teklik şahıs	-(U)η	2. çokluk şahıs	-ηUz
3. teklik şahıs	eksiz	3. çokluk şahıs	-lAr

Osmanlıca içerisinde belli bir dönem bu şekilde devam eden iyelik kökenli şahıs ekleri Osmanlıca’nın son zamanlarında vokal uyumlarına riayet etmiştir. İyelik kökenli şahıs ekleri bugün Türkiye Türkçesinde de görülen geçmiş zaman ve şart kipinin çekiminde kullanılmaktadır.

5.1.3. üçüncü tip şahıs ekleri:

Emir kökenli şahıs ekleri 3. tip şahıs ekidir. Eski Türkçeden günümüze kadar emir kiplerinin çekiminde emir kökenli şahıs ekleri kullanılmaktadır. (bk. emir kipi)

5.2. Fiil Çekiminde Şekil ve Zaman Ekleri:

5.2.1. Haber kipleri: Şekil ve zaman ifadesi olan kiplere haber kipleri denir. Haber kipleri hem fiilin bildirdiği hareketin zamanını hem de yapılaş şeklini ifade eder.

Aslında bütün dillerde temelde üç tane gerçek zaman vardır. Bunlar şahısın içerisinde bulunduğu an (*şimdiki zaman*), bu dönemden önceki zaman (*geçmiş zaman*) ve bu dönemden daha sonraki dönem (*gelecek zaman*) diğer zamanlar ise dillerde çeşitli ihtiyaçlardan dolayı sonradan ortaya çıkmıştır.

5.2.1.1. Öğrenilen geçmiş zaman: Eski Türkçede öğrenilen geçmiş zaman kipi *-mİş* şeklinde sadece düz şekillidir. Uygur Türkçesinin “n” ağzında *-mAş* şekli de karşımıza çıkar. Öğrenilen geçmiş zaman şahıs zamirleri ile çekimlenir.

<i>kelmiş men</i>	<i>kelmiş miz (biz)</i>
<i>kelmiş sen</i>	<i>kelmiş siz</i>
<i>kelmiş</i>	<i>kelmiş olar</i>

Örnekler:

kañım kagan yëti yëgirmi ërin taşıkmiş (KT D 11)
bëş yëgirmi ër ölürmiş men (Uyuk- Orzak 12)
edgüg anıgag kop teñri yaratmış (Chuas I 27)
han birle ugraşmaşım (M III 49 1)

Öğrenilen geçmiş zaman kipi Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde hep *-mİş* şeklinde düz şekillidir ve şahıs zamirleri ile çekimlenir. Eski Anadolu

Türkçesine geldiğimizde öğrenilen geçmiş zaman eki yine *-mIş* şeklinde sadece düz şekillidir. Ancak bu dönemde şahıs eklerinde önemli değişiklikler olmuş ve zamirler artık ekleşmeye başlamıştır.

1. Teklik şahıs *-vAn, -vAnIn, -vAm, -Am, -n / (I)n < men*
2. Teklik şahıs *-sIn < sen*
3. Teklik şahıs -----
1. Çokluk şahıs *-vUz, -Uz < biz*
2. Çokluk şahıs *-sIz < siz*
3. Çokluk şahıs *-lAr < olar*

Osmanlı Türkçesinde belli bir dönem bu şekilde devam eden ek, Osmanlıca'nın son dönemlerinde *-mXş* şeklinde vokal uyumlarına tam olarak bağlanmış, aynı zamanda zamir kökenli şahıs ekleri de ekleşme sürecini tamamlayarak Türkiye Türkçesinde şu şekilde görülmektedir:

<i>gelmiş-im</i>	<i>gelmiş-iz</i>
<i>gelmiş-sin</i>	<i>gelmiş-siniz</i>
<i>gelmiş</i>	<i>gelmiş-ler</i>

5.2.1.2. Görülen geçmiş zaman: Eski Türkçede görülen geçmiş zaman eki *-DX* şeklindedir. /l/ /n/ /r/ /d/ konsonantlarından sonra /t/ şeklinde, *bar-* ile *tur-* fiilleri ile diğer konsonantlardan sonra ise /d/ şeklindedir. Görülen geçmiş zaman kipi iyelik kökenli şahıs ekleri ile çekimlenir.

1. teklik şahıs: <i>-DXm</i>	1. çokluk şahıs: <i>-DXmXz</i>
2. teklik şahıs: <i>-DXŋ</i>	2. çokluk şahıs: <i>-DXŋXz</i>
3. teklik şahıs: <i>-DX</i>	3. çokluk şahıs: <i>-DXlAr</i>

Örnekler:

türük bilge k(a)g(a)n bu ödke ol(u)rt(u)m (KT G 1)
ança bod(u)n kop itd(i)m (KT G 2)
üç y(é)girmi süŋ(ü)şd(ü)m(ü)z (KT D 18)
tizl(i)g(i)g sök(ü)rt(ü)m(i)z (KT D 18)
(é)r(i)n t(é)z(i)p b(a)rdı (KT D 34)

Karahanlı Türkçesine geldiğimizde görülen geçmiş zaman eki *-DX* şeklinde çok şekillidir.

<i>ay-dı-m</i>	<i>ay- dı-mız</i>
<i>ay-dı-ŋ</i>	<i>ay-dı-ŋız</i>
<i>ay-dı</i>	<i>ay-dı-lar</i>

Görülen geçmiş zaman kipi Harezmi, Kıpçak ve Çağataycada hep *-DX* şeklinde çok şekillidir. Osmanlı Türkçesine geldiğimizde EAT'den itibaren ek *t*'li karşımıza çıkmaz umumiyetle “-d” şeklinde sedalıdır, 3. teklik ve çokluk şahıslarda *-dI* şeklinde düz, diğer şahıslarda ise *-dU* şeklinde yuvarlaktır.

<i>aç-du-m</i>	<i>aç-du-k (aç-du-ŋ)</i>
<i>aç-du-ŋ</i>	<i>aç-du-ŋuz</i>
<i>aç-dı</i>	<i>aç-dı-lar</i>

Osmanlı Türkçesi içerisinde belli bir dönem böyle devam eden görülen geçmiş zaman kipi, Türkiye Türkçesinde hem vokal uyumlarına hem de konsonant uyumlarına uyarak *-DX* şeklinde çok şekilli olmuştur.

5.2.1.3. -yUk ekli görülen geçmiş zaman: Bu şekil kitabelerde hiç bulunmaz, ilk olarak Uygur Türkçesinde görülür. -yUk ekli görülen geçmiş zamanın çekiminde şahıs zamirleri kullanılır.

ba-yuk sen “bağladın” (U III 83 2) *kel-yük ol* “geldi” (U III 64 5) *ugrayuk siz* “kastettiniz” (U III 48 20) *tüşe-yük men* “düş gördüm” (U III 54 15)

5.2.1.4. Geniş zaman - Şimdiki zaman: Eski Türkçede, geniş zaman kipi olarak kullanılan -r, -(X)r, -Ar ekleri hem geniş zaman hem de şimdiki zaman anlamında kullanılır. Aslında Eski Türkçedeki geniş zaman kullanımı tam olarak geniş bir zamanda başlamış ve hali hazırda devam eden ifadeleri anlatmaktadır. Geniş zaman ve şimdiki zaman anlamında kullanılan bu ekler şahıs zamirleri alırlar. Şimdiki zaman yüklemine “ol” zamiri de eklenebilir.

<i>köç-er men</i>	<i>köç-er miz</i>
<i>köçer sen</i>	<i>köç-er siz</i>
<i>köçer (ol)</i>	<i>köç-er olar</i>

Geniş zaman örnekleri:

ol yerim subumın konar köçer men “Bu topraklarım ve sularım boyunca konar göçerim” (Tar B 4)

ben ança tēr men “Ben şöyle derim” (Ton 34)

Şimdiki zaman örnekleri:

yarın kiçe altın örgin üze olurupan mēñileyür men “Gece gündüz altın tahtıma oturarak mutlu oluyorum” (IB 1)

köneki nelük toñgay küneşke olulur ol “Kovası niçin donacak(mış) güneşte duruyor” (IB 15)

Karahanlı ve Harezmi sahasında da geniş zaman ekleri hem geniş zaman hem de şimdiki zaman anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca Harezmi Türkçesinde şimdiki zaman anlamı için *tur-* tasviri fiilinden geliştirilen (fiil + -a *turur* + şahıs zamiri) *kele turur men* şekli de kullanılır.

Karamanlıoğlu, Kıpçak Türkçesinde geniş zaman ekleri aynı zamanda şimdiki zaman ve gelecek zamanı da ifade eder. Bunların yanı sıra Kıpçak Türkçesinde şimdiki zaman için iki yeni şekil de görülmektedir. Bunlar -a *dur-* < -a- *turur* şekli ve *yori-* fiilinin ekleşmiş şekli olan -yor, -yur şeklindedir.²⁸³

Çağatay Türkçesinde geniş zaman ekleri hem geniş zaman hem de şimdiki zamanı ifade etmektedir. Çağatay Türkçesinde şimdiki zaman için (fiil + -A gerundiumu + -dUr + şahıs zamirleri) *keledür men* örneğinde olduğu gibi kullanılmaktadır.

Osmanlı Türkçesinin EAT döneminde tarihi lehçelerdeki gibi geniş zaman ekleri hem geniş zamanı hem de şimdiki zamanı karşılamaktadır. Yine EAT sahasında şimdiki zaman için özellikle *dur-* fiilinden de faydalanılmıştır. Osmanlı Türkçesi içerisinde aynı durum devam etmektedir; ancak bu dönemde şimdiki zaman için *yori-* fiilinin ekleşmeye başladığını görmekteyiz. Osmanlıca'nın son zamanlarında artık geniş zaman ve şimdiki zaman kipleri tamamen birbirinden ayrılmış ve geniş zaman kipleri umumiyetle geniş zaman anlamında, şimdiki zaman kipi olarak da -yor eki ekleşme sürecini tamamlayarak şimdiki zaman kipi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bugün Türkiye Türkçesinde de -r, -(X)r, -Ar ekleri geniş zaman anlamında kullanılırken, şimdiki zaman anlamı için -yor eki kullanılmaktadır.

²⁸³ Karamanlıoğlu 1958, 128

5.2.1.5. Gelecek zaman: Eski Türkçede gelecek zaman için *-sIk, -DAçI, -çI, -GAy, -GU* ekleri kullanılmaktadır. Gelecek zaman anlamında kullanılan bu ekler şahıs zamirleri alırlar.

5.2.1.5.1. -sIk ekli gelecek zaman: Bu ek gelecekte planlanmış eylemleri ifade eder. Mutlak gelecek zamanı ifade eder.

türük bod(u)n ölsik(i)g “(Ey) Türk milleti öleceksin” (KT G 6)

türük bod(u)n ölsik(i)η “(Ey) Türk milleti öleceksin” (BK K 5)

işlemesig iş “yapılmayacak iş” (Chuas 297)

5.2.1.5.2. -DAçI ekli gelecek zaman: Sadece kitabelerde gelecek zaman anlamında kullanılır. Uygur Türkçesinde ise gelecek zaman anlamı umumiyetle kaybolmuştur. Uygur Türkçesinde bu ekin ifade ettiği gelecek zaman anlamını *-gAy* eki üstlenmiştir.

türük bod(u)n ölt(e)çi s(e)n “(Ey) Türk milleti öleceksin” (KT G 8)

il tuta ol(u)rt(a)çı s(e)n “Devlet sahibi olarak yaşayacaksın” (KT G 8)

5.2.1.5.3. -çI ekli gelecek zaman: Eski Türkçede tek tük örnekte gelecek zaman ifade eder.

tegm(e)çi s(e)n “değmeyeceksin, ulaşmayacaksın” (O sağ 2)

ölmeçi yitmeçi sen “ölmeyecek, yitmeyeceksin” (MÇ D 5)

5.2.1.5.4. -gAy ekli gelecek zaman: Uygur Türkçesinde gelecek zaman anlamında kullanılmaktadır. Genelde gelecek için planlanan istek, temenni vb... ifadeleri anlatır. Zaten gelecek zaman içerisinde istek, temenni anlamları da mevcuttur. Bundan dolayı *-gAy* eki daha sonra *-gA* şeklinde ve nihayet Batı Türkçesinde *-A* şeklinde sadece istek anlamında karşımıza çıkmaktadır.

bulgay ol “bulacak” (IB 24) *toŋgay* “donacak” (IB 57)

Karahanlı Türkçesinde: Karahanlı Türkçesinde gelecek zaman için Eski Türkçede gelecek zaman anlamında kullanılan *-gAy* ve bu ekin sondaki “y” konsonantının düşmüş şekli olan *-gA* eki kullanılır. Yine Eski Türkçede gelecek zaman anlamında kullanılan *-gU* eki ve kitabelerde sıkça gelecek zaman ifade eden *-DAçI* eki Karahanlı Türkçesinde nadir de olsa gelecek zaman ifade eder.

bargay men “varacağım” (DLT III 236) *kaçga sen* “kaçacaksın” (KB 4964)

ölmegü ol “ölmeyecek” (KB 1776) *öldeçi* “ölecek” (KB 1066)

Harezmi Türkçesinde: Harezmi sahasına geldiğimizde *-gAy* eki ve onun sondaki “y” konsonantının düşürülmüş şekli olan *-gA* eki, yine *-gU* (*turur*) eki ve bu dönemde ilk kez Kutb’un *Hüsrev ü Şirin*’inde görülen *-IsAr* eki gelecek zaman anlamında karşımıza çıkar.

basgaylar “basacaklar” (NF 109 5) *atkay men* “atacağım” (KE 99v 4) *bergey*

sen “vereceksin” (KE 152v 8) *du’a kılgam* “dua edeceğim” (KE 114r 5) *tutga*

men “tutacağım” (MM 11a 6) *öldürgüm turur* “öldüreeceğim” (KE 1230 v 21)

yıglayısar “ağlayacak” (Kutb 113v 15) *yıglayısar* “ağlayacak” (Kutb 113v 15)

Kıpçak Türkçesinde: Kıpçak Türkçesinde gelecek zaman eki olarak *-gAy* ve *-gA* ile *-AsI* eki kullanılır. Karamanlıoğlu Kıpçak Türkçesinde *-AsI* ekinin sadece *TZ’de* gelecek zaman anlamında kullanıldığını belirtmektedir.

kel-gey men “geleceğim” *bagla-gay biz* “bağlayacağız” *al-ası men* “alacağım”

kel-esi men “geleceğim” *kel-ge sen* “geleceksin” (Karamanlıoğlu 1958, 131-

132)

Çağatay Türkçesi: Çağatay Türkçesine gelince *-gAy* eki ile gelecek için istek, temenni vb... ifadeler ve *-gU + iyelik eki+ -dur / -durur / -turur* şeklinde mutlak gelecek zaman ifade edilir.

bol-gay men “olacağım, olmak istiyorum” *kıl-gay biz* “yapacağım” (Eckmann

1988, 124)

bolgusu bardur “olacağı vardır” (Eckmann 1988, 135)

Osmanlı Türkçesi: Osmanlı Türkçesinin EAT döneminde gelecek zaman eki olarak umumiyetle *-IsAr* eki kullanılmaktadır. Ayrıca arkaik olarak bazı metinlerde *-DAÇI* eki de çok az olmakla birlikte gelecek zaman eki olarak karşımıza çıkar. Yine EAT’de partisip eki olarak kullanılan *-AcAk* eki de bir iki örnekte (özellikle son dönem EAT’inde) gelecek zaman eki olarak karşımıza çıkar.

ayrılısarvan “ayrılacağım” *dëyiserven* “diyeceğim” (ETS 126) *dogdaçı*

“doğacak” *ëdeceksin* “edeceksin” *dëyeceksin* “diyeceksin” (EAT 129)

Osmanlı Türkçesine geldiğimizde EAT’nin son döneminde tek tük örnekte gelecek zaman eki olarak karşımıza çıkan *-AcAk* eki artık umumileşmeye başlamıştır. Belli bir dönem Osmanlıca içerisinde *-IsAr* gelecek zaman eki ile yan yana kullanılan *-AcAk* eki daha sonra Osmanlıca içerisinde tek gelecek zaman eki olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bugün Türkiye Türkçesinde de tek gelecek zaman eki olarak *-AcAk* eki kullanılmaktadır. Bu ek EAT döneminde ilk olarak partisip eki olarak karşımıza çıkar, bugün *yakacak odun, giyecek elbise* örneklerinde partisip olarak da kullanılmaktadır.

5.2.1.5.5. -gU ekli gelecek zaman: Gelecek zaman ve gereklilik ifade eder.

saklangu ol “mutlaka saklanacak” (TT I 196) *sözlegü* “söyleyecek” (TT II A 54)

5.2.2. DİLEK KİPLERİ: Dilek kipleri şekil bildiren kip ekleridir. Bunlar zaman ifade etmezler, fiilin bildirdiği hareketin yapılaş tarzını ifade ederler.

5.2.2.1. Şart kipi: Eski Türkçede şart kipi *-sAr* şeklindedir. Eski Türkçede şart kipi zamir kökenli şahıs eklerini almaktadır. Devrenin sonuna doğru sondaki *-r* sesleri düşürülmeye başlanmış ve şart kipi *-sA* şeklinde de kullanılmaya başlanmıştır.

kör-ser men

kör-ser miz (biz)

kör-ser sen

kör-ser siz

kör-ser ol

kör-ser olar

Karahanlı sahasına geldiğimizde şart kipi artık tamamen *-sA* şekline dönüşmüştür. Bir örnekte *-sey* şekli de görülür, bu da muhtemelen düşen *-r* seslerinin yerini “y” konsonantının doldurmasından ileri gelmektedir. Karahanlı sahasında şart kipi zamir kökenli şahıs ekleri ile çekimlenmektedir. Çokluk 1. şahıs ve 3. şahıs ekleri bu dönemde eklenerek *-mIz ve -lAr* şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

bar-sa men

bar-sa-mız

bar-sa sen

bar-sa siz

bar-sa

bar-sa-lar

Harezmi Türkçesinde şart kipi *-sA* şeklindedir. Ancak bu dönem şart kiplerine getirilen şahıs ekleri bakımından tam bir geçiş devresi konumundadır. Eski Türkçede ve Karahanlı Türkçesinde zamir kökenli şahıs ekleri ile çekimlenen şart kipi bu dönemde sondaki *-r* seslerinin düşürülmesinin etkisiyle zamir kökenli şahıs eklerinin yanında iyelik kökenli şahıs ekleri ile de çekimlendiği görülmektedir.

kıl-sa-m

kıl-sa-k

kıl-sa-ŋ

kıl-sa-ŋız

kıl-sa

kıl-sa-lar

kıl-sa men

kıl-sa-miz

kıl-sa sen *kıl-sa siz*
kıl-sa *kıl-sa-lar*

Kıpçak Türkçesinde şart kipi -sA şeklindedir. Kıpçak Türkçesinde şart kipi iyelik kökenli şahıs ekleri ile çekimlenmektedir. Karamanlıoğlu KTG'de KK'de *al-sa sen* ve *kel-se sen* şeklinin geçtiğini belirtmektedir.²⁸⁴

bar-sa-m *bar-sa-k*
bar-sa-η *bar-sa-ηız*
bar-sa *bar-sa-lar*

Çağatay Türkçesinde şart kipi -sA şeklindedir ve iyelik kökenli şahıs ekleri ile çekimlenir.

bar-sa-m *bar-sa-k*
bar-sa-η *bar-sa-ηız*
bar-sa *bar-sa-lar*

Osmanlı Türkçesinin EAT döneminde şart kipi -sA şeklindedir ve iyelik kökenli şahıs ekleri ile çekimlenir.

var-sa-m *var-sa-vuz*
var-sa-η *var-sa-ηuz*
var-sa *var-sa-lar*

Batı Türkçesinin ilk dönemlerinde sadece çokluk 1. şahısa tıpkı Eski Türkçede olduğu gibi zamir kökenli şahıs eki gelmektedir. Osmanlı Türkçesi içerisinde şart kipinin 1. çokluk şahısına -vUz yerine -k iyelik kökenli şahıs eki getirilmiş ve böylece şart kipinin bütün şahısları artık iyelik kökenli şahıs ekleri ile çekimlenmeye başlanmıştır. Türkiye Türkçesine geçişte İstanbul ağzı ikinci teklik ve çokluk şahıs eklerindeki *sağır kef'i* attığı için *nazal η* nun (*n*) şekline dönüşerek bugünkü şekiller ortaya çıkmıştır.

var-sa-m *var-sa-k*
var-sa-n *var-sa-nız*
var-sa *var-sa-lar*

5.2.2.2. Gereklilik kipi: Eski Türkçede gereklilik için hususi bir ek yoktur. Gereklilik anlamı “*kergek*” kelimesi ile verilmektedir.

kavşurup ağır ayağ köñüllerin
uçluk kılp inça temiş k(e)rgek ...

“(ayaklarımı) kavuşturup büyük saygılı gönüllerini bir yönlü duruma getirip şöyle demiş olsalar gerek” (AY 3 3)

Ayrıca Eski Türkçede gereklilik için -gU ekinden de faydalanılır.

saklangu ol “saklanmalı, saklanmak mecburiyetindedir” (TT II 96)

Karahanlı sahasında gereklilik, -gU + *kerek* şekli ve *kerek* + ... -sA şeklinde yapılmaktadır. Karahanlı Türkçesinde gereklilik için kullanılan bu yapılar zamir kökenli şahıs ekleri ile çekimlenmektedir.

öteğü kerek men “geçmeliyim” (KB 1593) *içirgü kerek* “içirmeli, içirmesi gerek” (KB 1059) *bu iki kişiye kerek sözlese* “bu iki kişiye söylemeli” (KB 2678)

Harezmi Türkçesinde gereklilik için -gU partisibinden ve “*kerek*” kelimesinden faydalanılır.

²⁸⁴ Karamanlıoğlu 1958, 132

okıglı kerek “okumalı” *bakıglı kerek* “bakmalı” *sivā ‘llāhdın özüñ tamam üzgü sen* “Allah’tan başkasından kendini ayırmalısın” (MM 48)

Çağatay Türkçesine geldiğimizde gereklilik için *-gU* partisibinden ve “*kerek*” kelimesinden faydalanılır.

körsem kerek “görmeliyim, görmem gerek” *külgü* “gülmeli” *yıglagum kelür* “ağlamam gerek, ağlamalıyım” (ÇEK 102)

Osmanlı Türkçesinde EAT’nin ilk dönemlerinde gereklilik için hususi bir ek yoktur. Umumiyetle şart kipine “*gerek*” kelimesi getirilerek yapılır.

ëtsem gerek “etmeliyim” *olsa gerek* “olmalı” (ETT 132)

Osmanlı Türkçesinde ise EAT’nin son zamanlarında partisip eki olarak ortaya çıkan *-mAIU* eki Osmanlıcada gereklilik kipi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlıca içerisinde belli bir dönem *-mAIU* şeklinde kullanılan ek, daha sonra *-mAI* şekline dönüşür ve bugün de Türkiye Türkçesinde gereklilik kipi olarak karşımıza çıkar. Gereklilik kipi zamir kökenli şahıs ekleri ile çekimlenir.

<i>gel-meli-y-im</i>	<i>gel-meli-(y)iz</i>
<i>gel-meli-sin</i>	<i>gel-meli-siniz</i>
<i>gel-meli</i>	<i>gel-meli-ler</i>

5.2.2.3. Emir kipi: Emir ekleri fiilin bildirdiği hareketin emirle yapılmasını işaret eden eklerdir. Emir ekleri hem Eski Türkçede hem de diğer lehçelerde umumiyetle emir kökenli şahıs ekleri ile çekimlenirler. Eski Türkçede emir ekleri aşağıdaki gibidir.

1. teklik şahıs: *-AyIn, -yIn* (n ağzında nadiren *-AyAn*)
2. teklik şahıs: *-ğIl*, (bazen eksiz)
3. teklik şahıs: *-zU(n)* (Kitabelerde bir yerde *-çun* şekli geçmektedir.)
1. Çoğul şahıs: *-Allm, -IIm*
2. çoğul şahıs: *-(X)η, -(X)ηlAr*
3. çoğul şahıs: *-zUnlAr*

<i>bol-ayın</i>	<i>bol-alım</i>
<i>bol-gıl</i>	<i>bol-uğ</i>
<i>bol-zun</i>	<i>bol-zunlar</i>

Karahanlı Türkçesine gelince emir eklerinde önemli değişiklikler görülür. Karahanlı Türkçesinde emir ekleri şöyledir:

1. teklik şahıs *-AyIn, -yIn, -Ay, -AyI, -yI, -AyIm*
2. teklik şahıs *-gIl, -gIn* (bazen eksiz)
3. teklik şahıs *-sU, -sUn, -sUnI*
1. çokluk şahıs *-Allη, -Allm, -IIm*
2. çokluk şahıs *-(X)η / -(X)ηlAr*
3. çokluk şahıs *-sUlAr, -sUnlAr*

1.teklik şahıs örnekleri: *ay-ayın* (KB 702) *ak-ayı* (KB 389) *évme-yin* (KB 5648) *kör-ey* (KB 47)

2. teklik şahıs örnekleri: *ba* (KB 964) *bas* (KB 2361) *ay-gıl* (KB 2266) *bol-gın* (KB 130)

3. teklik şahıs örnekleri: *bilme-sü* (KB 3179) *al-sun* (KB 6008) *kör-süni* (KB 509)

1. çokluk şahıs örnekleri: *bar-alım* (KB 3489) *kör-elim* (KB 4924) *okı-lım* (KB 3155)

2. çokluk şahıs örnekleri: *al-(ı)η* (DLT III 372) *bër-(i)η* (DLT III 359) *tut-(u)ηlar* (KB 4867)

3. çokluk şahıs örnekleri: *bilme-sünler* (KB 4463) *örgan-süler* (KB 5554)

Harezmi sahasında emir ekleri şöyledir:

1. teklik şahıs -*AyIn*, -*gAyIn*, -*AyIn men*, -*gAyIm*, -*AyIm*

2. teklik şahıs -*GXI*, (bazen eksiz)

3. teklik şahıs -*sU*, -*sUn*

1. çokluk şahıs -*Allη*, -*gAllη*, -*gAllm*, -*llη*, *Allm*

2. çokluk şahıs -*(X)η*, -*(X)ηlAr*, -*(X)ηIz*

3. çokluk şahıs -*sUnlAr*

1. teklik şahıs örnekleri: *ayt-ayın* (NF 125 24) *biti-geyin* (NF 58 13) *bar-ayın men* (Kutb 646) *kıl-ayım* (Kutb 1016) *sına-yın* (Kutb 2544)

2. teklik şahıs örnekleri: *al-gıl* (NF 24 29) *kit-gil* (Kutb 1711) *bayıt-kıl* (Kutb 4309) *sevgül* (NF 169 9) *olturgul* (MM 127 3)

3. teklik şahıs örnekleri: *kıl-sun* (Kutb 2818) *kel-sün* (Kutb 1323) *koy-su* (Kutb 2239) *kir-sü* (Kutb 1072)

1. çokluk şahıs örnekleri: *iç-eliη* (NF 254 37) *çevir-elim* (Kutb 89) *yè-gelim* (Kutb 1125)

2. çokluk şahıs örnekleri: *aktar-(i)η* (NF 94 19) *oku-ηuz* (Kutb 4100) *biti-ηler* (Kutb 4593) *bil-(i)ηiz* (Kutb 3150)

3. çokluk şahıs örnekleri: *kel-sünler* (NF 21 23) *agıla-sunlar* (NF 50 10)

Kıpçak Türkçesine geldiğimizde emir kipinin çekimi şöyledir:

1.teklik -*AyIm*, -*gAyIm*

2.teklik şahıs -*GXI*, -*GIn*, (bazen eksiz)

3.teklik şahıs -*sXn*

1.çokluk şahıs -*Allm*, -*gAllm*, -*Allk* (CC'de -*All*)

2. çokluk şahıs -*(X)η* / -*(X)ηIz*, -*(I)ηlAr*

3. çokluk şahıs -*sXnlAr*

Çağatay Türkçesinde emir ekleri şöyledir:

1.teklik şahıs -*AyIm*, -*AyIn*, -*yIn*, -*Ay*, -*y*

2.teklik şahıs -*GIl*, -*GIn*, (bazen eksiz)

3.teklik şahıs -*sUn*

1.çokluk şahıs -*Allm*, -*Alln*, -*llm*, -*lln*, *All*, -*ll*

2.çokluk şahıs -*(X)η* / -*(I)ηlAr*, -*(X)ηXz*

3.çokluk şahıs -*sUnlAr*

Örnekler: *biti-y, nēyleyin, bar-ay, kıl-ayım, kıl-ay men, otur-alı, kör-gil, kör-gin, kir-sün, alma-η, tut-uηız, turuηuz* (ÇEK 118, 119)

Batı Türkçesinde emir ekleri Osmanlı Türkçesinin EAT döneminde şöyledir:

1.teklik şahıs	-AyIn, -AyIm
2.teklik şahıs	eksiz, (bazen -gIl)
3.teklik şahıs	-sUn
1.çokluk şahıs	-AlUm
2.çokluk şahıs	-η, -(U)η, -(U)ηUz
3.çokluk şahıs	-sUnlAr

Osmanlı Türkçesinde EAT'de -AyIn, -AyIm şeklinde olan 1. Teklik şahıs emir eki Osmanlıca içerisinde belli bir müddet böyle devam etmiş, daha sonra özellikle birinci şahıs eki -m'nin de tesiriyle -AyIm şekli daha fazla kullanılmaya başlanmış, Osmanlıcanın son dönemlerinde artık tamamen -AyIm şekli kullanılır olmuştur. Teklik 3. şahıs emir ise EAT'de -sUn şeklinde sadece yuvarlak vokallidir. Osmanlıcanın sonuna kadar emir 3. teklik şahıs eki bu şekilde kullanılmıştır. Emir teklik 3. şahsın vokal uyumlarına bağlanması Osmanlıcanın sonunda olmuştur. Çokluk 1. şahıs EAT'de -AlUm şeklinde sadece yuvarlak vokallidir. Osmanlıca içerisinde de bu şekilde kullanılan ek Osmanlıcanın son zamanlarında vokal uyumlarına bağlanmış ve -Allm şekline dönüşmüştür. Emir çokluk 2. şahıs ise EAT döneminde -(U)η ve -(U)ηUz şeklinde yuvarlak vokallidir. Osmanlıca içerisinde de bir müddet böyle devam eden ek Osmanlıcanın son zamanlarında vokal uyumlarına bağlanmış ve -(X)η, -(X)ηXz şeklinde çok şekilli olarak karşımıza çıkmaktadır. Çokluk 3. şahıs ise EAT'de -sUnlAr şeklinde yuvarlak vokallidir. Osmanlıca içerisinde bu şekilde devam eden ek, ancak Osmanlıcanın son zamanlarında vokal uyumlarına bağlanarak -sXnlAr şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bugün Türkiye Türkçesinde de emir ekleri vokal uyumlarına riayet eder ve şu şekildedir.

1.teklik şahıs	-AyIm
2.teklik şahıs	eksiz
3.teklik şahıs	-sXn
1.çokluk şahıs	-Allm
2.çokluk şahıs	-(X)n, (X)nXz
3.çokluk şahıs	-sInlAr

5.2.2.4. İstek kipi: Eski Türkçede istek kipi için hususi bir ek yoktur. Ancak istek anlamı çeşitli şekillerle verilmiştir. Gelecek zaman içerisinde istek anlamının da olması dolayısıyla Eski Türkçede istek anlamında gelecek zaman kipleri ve emir kiplerinin bazı şahısları kullanılmıştır. Özellikle emir kipinin 1. teklik ve çokluk şahısı istek anlamında oldukça fazla kullanılmıştır. Bugün Batı Türkçesinde de istek kipinin 1. teklik ve çokluk şahıslarının olmamasının nedeni Eski Türkçeden beri emir 1. teklik ve çokluk şahıs eklerinin istek fonksiyonunda da kullanılmasıdır. Bundan dolayı bugün 1. teklik ve çokluk şahıslarda emir ve istek anlamı birbirine karışmıştır.

Gelecek zaman ekinin istek anlamında kullanımı:

5.2.2.4.1. -gAy gelecek zaman ekinin istek fonksiyonunda kullanımı: Uygur yazmalarında görülen gelecek zaman ekidir, aynı zamanda istek fonksiyonunda da kullanılmaktadır. Ek Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde -gAy, -gA şeklinde Eski Türkçedeki anlam ve fonksiyonunda kullanılmaktadır. Batı Türkçesine geçince kurallı olarak baştaki "g-" seslerini düşüren ek -A şekline dönüşmekle kalmamış aynı zamanda gelecek zaman

fonksiyonunu da kaybetmiştir. Söz konusu ek Türkiye Türkçesinin bugün umumi istek kipi olarak karşımıza çıkar.

nêçükin köni yörügke iye bolgay “Niçin doğru yola sahip olsun” (Alttür. Gra. 82)

5.2.2.4.2. Emir eklerinin istek fonksiyonunda kullanımı:

Emir 1. teklik şahıs ekinin istek fonksiyonunda kullanımı:

türük bod(u)n ölü(r)e yin ur(u)gs(i)t(a)yın t(ê)r (e)rmiş “Türk milletini öldüreyim, soyunu kurutayım dermiş” (KT D 10)

bod(u)n(u)g ig(i)d(e)yin tiy(i)n “milleti besleyeyim diye” (KT D 28)

yavlak tüşin utlısın aşğalı tegimlig bolayın “Kötü düşün karşılığını semeresini (böylelikle) yok etmeyi başarabileyim” (AY III. kitap 6)

Emir 1. çokluk şahıs ekinin istek fonksiyonunda kullanımı:

öjre türk kagangaru sülelim têmış “Doğu kağanına kadar asker sevk edelim, demiş” (Ton 1. Taş D 3)

nomlayu bèreyin “öğretiyi söyleyeyim” (AY 38 8)

Emir 3. teklik şahıs ekinin istek fonksiyonunda kullanımı:

türük bod(u)n yok bolm(a)zun tiy(i)n bod(u)n bolçun tiy(i)n “Türk milleti yok olmasın diye millet olsun diye” (KT D 11)

yêr sub idisiz kalmazun tiyin “yer su sahipsiz kalmasın diye” (KT D 20)

anta kirse teñri yarlıkazu “Ondan sonra Tanrı bağışlasın” (KT D 28, 29)

Emir 2. teklik ve çokluk şahıs istek fonksiyonunda kullanımı:

teñrim korkmañ busanmañ “Tanrım korkmayın, üzülmeyin” (İKPÖ XXXIX)

ulug kiçig yalañuklar inçe ukunlar “Büyük küçük yalanları şöyle anlayın” (Mair 35 34)

Eski Türkçede emir kipinin istek fonksiyonunda kullanımında emir 2. teklik şahısın taranan metinlerde umumiyetle emir fonksiyonunda kullanıldığı tespit edilmiştir.

5.3. BİRLEŞİK ÇEKİMLER

5.3.1. Cevheri fiil: Eski Türkçede yardımcı fiil olan *er-* fiilinin Eski Türkçeden beri birleşik çekim ve isim cümleleri oluşturmak gibi iki temel fonksiyonu vardır. *ayığması ben ertim* “Sözcüsü ben idim” cümlesinde isim cümlesi oluşturan *er-* fiili, *ol ödke kul kull(u)g bolm(i)ş (e)rti* “O zamanda köleler bile köleli olmuş idi” cümlesinde ise birleşik zaman fonksiyonunda kullanılmıştır. Eski Türkçeden sonra *er-* şeklinin yanında *e-* şekli de görülmeye başlanmıştır. Karahanlı, Harezm, Kıpçak ve Çağatay sahalarında *er-* ve *e-* şeklinde görülen ve Eski Türkçedeki fonksiyonunda kullanılan *er-* fiili, Batı Türkçesine geçince hem sondaki “*r*” sesini düşürür, hem de *e > ê > i* değişimi ile *i-* şekline dönüşmüştür. Bu fiil yine birleşik zaman oluşturma ve isim cümleleri kurma fonksiyonunda kullanılır.

5.3.1.1. Geçmiş zaman:

5.3.1.1.1. Öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti:

adıglıg toñuzlug art üze sokuşmış ermiş “Bir ayı ile bir domuz dağ geçidinde çarpışmışlar imiş” (IB 6)

5.3.1.1.2. Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi:

ol ödke kul kull(u)g bolm(i)ş (e)rti “O zamanda köleler bile köleli olmuş idi” (KT D 21)

türk bod(u)n (a)tı y(o)k bolu b(ê)rm(i)ş (e)rti “Türk milletinin adı yok olmuştu” (Ongin ön 3)

5.3.1.1.3. Öğrenilen zamanın şartı:

agir ayıg kılınç kılmış erseler “pek çok değişik suç ve davranış yapmış iseler” (AY III 5. Bölüm)

5.3.1.1.4. Görülen geçmiş zamanın hikâyesi:

taşgaru ilinçüke atlanturdu erti “Dışarıda eğlenmek için prens ata bindiydi” (İKPÖ I) *bo mayırsimit nom bititgeli ötüntümüz erti* “Bu Mayırsimit adlı öğreti kitabını yazmasını rice ettiydik” (Maitr 3 37)

5.3.1.1.5. Görülen geçmiş zamanın şartı:

kim meniñ ögüm kañım kam kadaşım bolmadılar erser “Benim annem, babam, kardeşim olmadılar ise” (Maitr 33 45, 47)

5.3.2. Geniş zaman

5.3.2.1. Geniş zamanın rivayeti:

süçig s(a)b(i)n y(i)mş(a)k (a)gın (a)r(i)p ır(a)k bod(u)n(u)g (a)nça y(a)gutır (e)rm(i)ş “Tatlı sözlerle ve yumuşak ipekli kumaşlarla kandırıp uzaklarda yaşayan halkları böylece kendilerine yaklaştırdılar imiş.” (KT G 5)

(e)dgü bilge kişig (e)dgü (a)lp kişig yor(i)tm(a)z (e)rm(i)ş “İyi ve akıllı kişileri, iyi ve cesur kişileri ilerletmezler imiş.” (KT G 6)

5.3.2.2. Geniş zamanın hikâyesi:

(a)nta k(a)lm(i)şı yir s(a)yu kop toru ölü yor(i)yur (e)rt(i)g (KT G 9) “Orada (sağ) kalanlar her yöne bitkin ve mecalsiz bir halde yürüyordunuz.”

türk bod(u)n tabgaçka körür (e)rti (BT 1-B) “Türk milleti (o zaman) Çin’e bağımlı idi.”

5.3.2.3. Geniş zamanın şartı:

izinteki suvuğ taluy ögüz suviña yüleşürgeli bolmaz .. erser .. (Sığır) izindeki su nehir suyu ile mukayese edilemez ise (M 38 = 53 128 287)

5.3.3. Şimdiki zaman:

5.3.3.1. Şimdiki zamanın rivayeti:

(a)nda añ(i)g kişi (a)nça boşg(u)r(u)r (e)rm(i)ş “Orada kötü kişi şöyle öğretiyormuş.” (KT G 7)

(i)kin (a)ra idi oks(u)z kök türük (a)nça ol(u)rur (e)rm(i)ş “Bu iki sınır arasında pek örgütsüz Göktürkler öylece yaşıyormuş.” (KT D 2, 3)

5.3.3.2. Şimdiki zamanın hikâyesi:

(teñri) teñrisi burkan şariputriarhant birle yazı yirde çankirmit kulu yoryurlar erti Tanrılar Tanrısı Burkan Veli Şariputri ile ovalık yerde yürüyorlardı. (Maitr 5 93)

5.3.4. Gelecek zaman:

5.3.4.1. Gelecek zamanın hikâyesi:

y(a)bl(a)k bolt[(a)çı (e)rti] “Kötü olacak idi.” (KT K 7)

t(e)ñrim ötüğçi bolmağ buyan edgü kılinç-nıñ uluğ türlüg yigin adruğın nomlayu y(a)rılıkağay erti “Tanrım ricacı olmak iyi davranışların ulu türlü mükemmelliğini iyiliğini anlatıp buyuracaktı (AY III 16)

6. SORU EKİ:

Soru Türkçede soru zamiri veya benzeri bir kelime ile ya da soru edatı *-mX* ile yapılır. Eski Türkçede de soru ya zamir veya benzeri bir kelime ile ya da soru edatıyla ifade edilmektedir. Soru zamiri veya benzeri ifadeler fiil çekiminin içerisine girmedeği için biz burada sadece fiil çekiminde kullanılan soru edatlarını inceleyeceğiz.

Eski Türkçede soru anlamı soru edatı *-mU* ile ifade edilir, soru edatı Eski Türkçede *-mU* şeklinde yuvarlak vokallidir.

açığ bolur mu? “acı olur mu?” *alkınmaz mu erti?* “azalmaz mıydı?” (Alttür. Gra. 106)

Yine Eski Türkçede sadece kitabelerde görülen başka bir soru şekli de *-gU* edatıdır.

bo s(a)b(i)mda ig(i)d b(a)r gu? “Bu sözümde yalan var mı?” (KT G 10)

Karahanlı Türkçesinde hem isimlerin soru şekli hem de fiillerin soru şekli *-mU* soru edatı ile yapılır ve bu dönemde de tıpkı Eski Türkçedeki gibi soru edatı umumiyetle yuvarlak vokallidir.

eşitmez mü erdiñ “işitmedin mi?” (KB 82) *ayu bërmedi mü* “söylemedi mi?” (KB 81)

Harezmi Türkçesinde soru yine *-mU* soru edatıyla yapılmıştır. Genelde yuvarlak vokalli olmasına rağmen bu dönemde az da olsa soru edatı düz vokalli olarak da görülür.

bolgay mu? “olacak mı?” (KE 178v 18) *bilür mi?* “bilir mi?” (MM 21a 13)

Kıpçak Türkçesinde soru edatı *-mX* şeklinde çok şekilli olarak görülmektedir. Ayrıca CC’de *-me* şekli de görülmektedir.

bilir me sen “bilir misin?” (CC 127 33) *tiler me sen* “ister misin?” (CC 127 34) *keleyim mi* “geleyim mi?” (TZ 56b 12) *kelgeyler mü* “gelecekler mi?” (Kİ 131)

Çağatay Türkçesinde soru edatı umumiyetle *-mU* şeklinde yuvarlak vokallidir. *yiberdiñ mü* “gönderdin mi?” *algay mu men* “alacağım mı?” (Eckmann 1988, 157)

Batı Türkçesine geldiğimizde EAT’de soru edatı *-mI* şeklinde umumiyetle düzdür. *usanmaduñ mı* “usanmadın mı?” *yok midur* “yok mudur?” (ETT 135)

Osmanlıca içerisinde belli bir süre sadece düz şekilde görülen soru eki, Osmanlıca içerisinde vokal uyumlarına bağlanmış ve bugün Türkiye Türkçesinde *-mX* şeklinde vokal uyumlarına uymaktadır.

7. PARTİSİPLER:

Ergin, partisipleri nesnelere hareket vasıflarını karşılayan fiil şekilleri olarak tanımlar.²⁸⁵ Tekin, konuyu ad eylemler başlığı altında ele almıştır. O da partisipleri tıpkı

²⁸⁵ Ergin 1997, 315

isimler gibi muamele gören eylem şekilleri olarak görmektedir.²⁸⁶ Gabain, partisiplerin iş ve hareket bildiren fiilden yapılan isimler olduğunu belirtmektedir.²⁸⁷ Partisipler hakkında Türkologlar pek çok tanım yapmışlardır. Yapılan tanımlar umumiyetle partisiplerin özelliklerini kapsamaktadır. Burada bir tanım yapmadan önce partisiplerin özelliklerini sıralarsak;

- a) Fiil kök veya gövdelerine getirilen partisip ekleri ile yapılırlar. (*udi-sık, bol-gan*)
- b) Çekimde isim gibi muamele görür, çekimin olmadığı durumlarda umumiyetle sıfat görevindedir. (*körür köz, bolgan iş*)
- c) Partisipler isim gibi ya da sıfat gibi işlem görmelerine rağmen, tıpkı fiiller gibi onların da geçmiş zaman, geniş zaman ve gelecek zaman anlamları vardır.
- d) Partisipler hareketi isim kalıbına dökerek ifade ettiği için özellikle Hint-Avrupa dillerinde yaygın olarak görülen birleşik cümle ile karşılanan ifadeleri Türkçede basit cümle ile karşılama fırsatı verirler. Bazı gramer kitapları partisiplerin birleşik ya da girişik cümle olarak adlandırdıkları cümle yapısı içerisinde yan cümlecığı oluşturduğunu belirtmektedirler. Biz bu görüşe katılmıyoruz; çünkü partisipler yargı bildirmezler onun için içerisinde partisip veya gerundium olan bir cümle birleşik cümle olamaz. Partisipler daha önce de ifade ettiğimiz gibi cümlelerde sözcük türü olarak isim, cümledeki asıl fonksiyonu ise sıfattır.

Bütün bu özelliklerden sonra partisipleri şöyle tanımlayabiliriz; fiil kök veya gövdelerine getirilen partisip ekleri ile teşkil edilen, nesnelere hareket vasıflarını ifade eden, isimler gibi sıfat tamlaması yapma ve hâl eki alma özellikleri olan; fiiller gibi de zaman anlamları olan yapılara partisip denir. İsimlerin ve fiillerin bazı özelliklerini göstermesi bakımından partisiplere *isim-fiiller* de denilebilir.

ESKİ TÜRKÇEDE PARTİSİPLER:

7.1.-DUK partisibi: Geçmiş zaman anlamı verir. Bu partisip ekinin yapısı ile ilgili çeşitli görüşler vardır. Bang, *-DUk < -t+u-k "t"* fiilden isim, *+u-* isimden fiil yapan ek, *-k*'yi ise geçmiş zaman birinci çokluk şahıs eki olarak kabul eder.²⁸⁸ Brockelmann, *-t*'yi fiilden isim yapan yapım eki *+uk*'u ise kuvvetlendirme edatı olarak kabul etmektedir.²⁸⁹ Räsänen, Ramstedt ve Kotwicz ise bu eki Moğolcada görülen *-dag* ve Tunguzcada görülen *-dig* fiilden isim yapan yapım eki olarak açıklarlar.²⁹⁰ Poppe de bu görüşe katılır. Benzing *-DUk < *-d* partisip eki, *+Uk* ise *ok* kuvvetlendirme edatının ekleşmiş şeklidir, demektedir.²⁹¹ Şinasi Tekin bu ekin *-p ok* şeklinden geldiğini ve bu partisibin olumsuz şeklinin ise *-mAtI* şeklinde olduğunu ve buna kuvvetlendirme edatı *ok* edatının eklendiğini, böylece *-p ok = -mAtI ok* olduğunu ve bu ekin daha sonra kaynaşarak *-mAdUk* şekline dönüştüğünü belirtmektedir.²⁹² Talat Tekin ise eki *-d+ok* şeklinde açıklamıştır ve **-d*'yi arkaik isim-fiil, *ok*'u ise kuvvetlendirme edatı olarak kabul eder.

²⁸⁶ Tekin 2000, 166

²⁸⁷ Gabain 1988, 82

²⁸⁸ Bayraktar 2002, 47

²⁸⁹ Bayraktar 2002, 47

²⁹⁰ Tekin 2004, 529-534

²⁹¹ Tekin 2004, 529-534

²⁹² Ş. Tekin 2001, 43-58

Bundan dolayı *bardok* ve *keltök* şekillerini *bar-dok* < *barıd ok*, *keltök* < *kelid ök* şeklinde açıklar.²⁹³

Göktürk Türkçesinde: Göktürk Türkçesinde bu partisip *-DUk* şeklindedir. /l/, /n/, /r/, /d/ konsonantlarından sonra *-tUk*, diğer konsonantlardan sonra ise *-dUk* şeklindedir. Sadece *bar-* ve *tur-* fiillerinden sonra istisna olarak *-dUk* şeklindedir.

yarlıkaduk için (Ton II B 5)

illedük ilin (KT D 6)

têgürtük için (Ton G 8)

kazgantukın için (Ton II D 5)

Uygur Türkçesinde: Uygur Türkçesinde de *-DUk* şeklindedir. Tıpkı Göktürk Türkçesindeki gibi /l/, /n/, /r/, /d/ konsonantlarından sonra *-tUk*, diğer konsonantlardan sonra ise *-dUk* şeklindedir. Yine bu dönemde de *bar-* ve *tur-* fiillerinden sonra istisna olarak *-dUk* şeklindedir.

kılmaduk ağır ayıg kılınç (AY 140 9) *keltüküm* (İKPÖ LXI) *értüg teg* (AY 146 12)

Karahanlı Türkçesinde: Karahanlı sahasına geldiğimizde ise partisibin sadece *-dUk* şekli vardır.

kirmedük (KB 494) *togmaduk* (KB 6402)

Harezmi Türkçesinde: Harezmi sahasında da *-dUk* şeklindedir.

kêçmedük yazuk (KE 210v 19) *ugramaduk* (KE 82v 1)

Kıpçak Türkçesinde: Kıpçak Türkçesinde de *-dUk* şeklindedir.

dêdügümüz (TF 50) *bırakduğı* (TF 50)

Osmanlı Türkçesinde: Osmanlı Türkçesine geldiğimizde ise EAT'de *-dUk* şeklindedir. *agladuğına*, *bilmedüğün* (ETT 136) Osmanlı Türkçesinin son devirlerinde vokal uyumlarına bağlanmıştır ve *-dXk* şeklinde görülmektedir. Türkiye Türkçesinde ise ek hem vokal hem de konsonant uyumlarına uymuş ve karşımıza *-DXk* şeklinde çıkmaktadır.

7.2. -mİş partisibi: Öğrenilen geçmiş zaman anlamında kullanılır.

Göktürk Türkçesinde: Göktürk Türkçesinde ilgili partisip kalınlık-incelik uyumuna uyar; ancak düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz ve sadece *-mİş* şeklinde bulunmaktadır.

êlsiremiş kaganıramış bodun (KT D 13)

Uygur Türkçesinde: Uygur Türkçesinde de sadece *-mİş* şeklindedir.

Ayrıca Mani metinlerinde *-mAş* şeklinde de bulunur.

yaruklar içinte közinmiş burkanlarığ (AY 131 2, 3)

olurmuş orununtın (AY 131 22)

Karahanlı Türkçesinde: Karahanlı Türkçesinde de partisip sadece düz şekilde *-mİş* şeklindedir.

kurumış yıgaç (KB 24)

könmiş kişi (KB 170)

Harezmi Türkçesinde: Harezmi Türkçesinde de partisip sadece düz şekilde *-mİş* şeklinde karşımıza çıkar.

kılmış işlerni (Kutb 2655)

kêçmiş sözlerke (Kutb 1164)

²⁹³ Tekin 2005, 529-534

Kıpçak Türkçesinde: Kıpçak Türkçesinde de partisip *-mİş* şeklindedir.

bişmiş kerpiç (CC 101)

yaşunmuş (CC 130)

Çağatay Türkçesinde: Çağatay Türkçesinde de *-mİş* şeklinde olan bu partisip çok fazla kullanılmaz, bunun fonksiyonunu *-gAn* partisibi üstlenmiştir.

kılmamış iş (ÇEK 107)

Osmanlı Türkçesinde: Osmanlı Türkçesinde EAT sahasında partisip *-mİş* şeklinde sadece düz şekildedir ve düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz. Osmanlı Türkçesinde de uzun müddet bu şekilde kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde partisip vokal uyumlarına bağlı olarak *-mXş* şeklinde çok şekilli olarak kullanılmaktadır.

7.3. -(y)Uk partisibi: Bu partisip öğrenilen geçmiş zaman anlamında kullanılmaktadır. Bu partisibin yapısı ile ilgili Bang *-yUk < (y)-uk* fiilden isim yapan yapım eki olarak kabul eder.²⁹⁴ Räsänen ise aynı görüşe katılır ve “y” ön ses türemesi olan sesin zamanla ekin bünyesine kaynaştığını *sıyuk < sı-y-uk* örneğinin yanı sıra *alkyuk < alk-(y)uk* şeklinin de görüldüğünü belirtmektedir. Nasilov ise Eski Uygur Türkçesinde görülen *-yUk* partisibi Tuva Türkçesinde *-çık, -çuk* şeklinde karşımıza çıkar, demektedir. Tuva Türkçesindeki *-çık, -çuk < Eski Uyg.-yUk*.²⁹⁵

Göktürk Türkçesinde *-yUk* partisi tespit edilemedi.

Uygur Türkçesinde: Sadece Uygur Türkçesinde bulunan bu partisip öğrenilen geçmiş zaman anlamı katmaktadır.

bitmeyük bışmayuk edgülük (AY 166 2) *bulkanyuk tınlıglar* (TT III 162)

7.4. -(X)r, -Ar partisibi: Geniş zaman partisibidir.

Göktürk Türkçesinde: Göktürk Türkçesinde bu partisip *-(X)r, -Ar* şeklinde karşımıza çıkar.

érür barur erkli yağı boltı (BK D 29)

körür közüm körmez teg (KT K 20)

sakınur men (BK B 4)

Uygur Türkçesinde: Uygur Türkçesinde de *-(X)r, -Ar* şeklindedir.

bilür ér (TF 62)

körünür teñri (AY 141 10)

öçer osuglug (AY 165 13)

Karahanlı Türkçesinde: Karahanlı Türkçesinde geniş zaman partisibi *-(X)r, -Ar* şeklindedir.

kéçer yıl (AH 194)

kaynar ügüz (DLT I 390)

barır keyikniñ (DLT III 151)

yatur halini (KB 124)

bilir erke (KB 247)

başlar er (KB 69)

yér aşım (KB 51)

²⁹⁴ Bayraktar 2002, 61

²⁹⁵ Bayraktar 2002, 61

Harezmi Türkçesi: Harezmi Türkçesinde *-(X)r, -Ar* şeklindedir.

uçar kuş (Kutb 1384) *yarar iş* (Kutb 3178) *kelür yılka* (KE 222v 21) *yunur yér* (MM 5b 7) *atların bağlarga yéri* (KE 87v 19)

Kıpçak Türkçesi: Kıpçak Türkçesinde geniş zaman partisibi *-(X)r, -Ar* şeklinde karşımıza çıkar.

akar su (CC 141) *kelir kün* (CC 125) *tanur kişi* (CC 49 9) *bérür kişi* (TF 66)

Çağatay Türkçesinde: Çağatay Türkçesinde *-(X)r, -Ar* şeklindedir.

akar, keçer, kelür, yatur (ÇEK 105)

Osmanlı Türkçesinde: Geniş zaman partisibi EAT'de *-(U)r, -Ar* şeklindedir.

akar su (ETT 136), *eser yél* (ETT 136) *benzer söz* (TF 66) *savılır dem* (SN 71) *bilür pādişāhsın* (MC 21a 4) Osmanlı Türkçesi içerisinde belli bir süre EAT'deki şekiller devam eder, Osmanlı Türkçesinin son dönemlerinde ise partisip vokal uyumlarına tam olarak uyar ve *-(X)r, -Ar* şeklinde çok şekilli olarak karşımıza çıkar. Türkiye Türkçesinde de aynı çok şekillilik devam eder.

7.5. -gAn partisibi: Bu partisibin ifade ettiği zaman hakkında T. Tekin, *-gAn* ekli eylem sıfatının hem şimdiki zaman hem de geçmiş zaman anlamı ifade ettiğini belirtmektedir.²⁹⁶ Ramstedt de aynı fikirdedir. (TF 172) Ergin, Türkiye Türkçesindeki *-An* partisibini açıklarken bu partisibin Eski Türkçedeki *-gAn* partisibinden geldiğini ve geniş zaman anlamında kullanıldığını belirtmektedir.²⁹⁷

Ekin yapısı ile ilgili Bang *-gAn < -ig+an* şeklinde düşünür, *-ig* fiilden fiil yapan yapım eki, *-An < -gAn* ekine benzediğini ve zamanla kısalığını ileri sürmüştür. Ramstedt *-gAn < (Mançu : ka / ha) -n* geçmiş zaman partisibi olarak açıklar. *-gAn* partisibi Eski Türkçede işlek olarak kullanılmaz.

Göktürk Türkçesinde: *-gAn* şeklindedir.

kapgan kagan (Ton 51) *esnegen bars men* (IB 10)

Uygur Türkçesinde: Uygur Türkçesinde *-gAn* şeklindedir.

akgan suvlar (MaitrH XI 11b 21) *köyürgen* (OTWF 384)

Karahanlı Türkçesinde: Karahanlı Türkçesinde de *-gAn* şeklindedir.

bilmegen, tolgan (AH 123, 247)

Harezmi Türkçesi: Harezmi Türkçesinde *-GAn* şeklindedir.

kötürgen (KE 61r 13) *aymagan* (KE 29r 6) *yaratkan* (MM 24a 7) *yétken* (KE 64v 6)

Kıpçak Türkçesinde: Kıpçak sahasında bu partisip *-GAn* ve *-An* şeklindedir. Gerçi *-An* örneği fazla değildir; ancak yine de *-g* seslerinin düşürülmesi dikkate değerdir.

açgan (CC 137) *bilgen* (CC 151) *çıkkın* (TZ 46b 10) *éşitken* (TZ 18b 7) *kalan* (İM 367b 14)

Çağatay Türkçesinde: Çağatay Türkçesinde partisip *-gAn* şeklindedir.

kılğan, körgen (ÇEK 132)

Osmanlı Türkçesinde: Osmanlı Türkçesinin EAT döneminde umumiyetle partisip *-An* şeklindedir. Ancak *Yazarı Bilinmeyen Satır Arası Kur'an Tercümesinde*, *Şeyhi'nin Hüsrev ü Şirin* adlı eseri ve *Behcetü'l-Hada'ik* adlı eserde zaman zaman arkaik özellik olarak *-gAn* şekli de vardır.

görünmeyenüm (YZ 1220) *okuyan* (YZ 2125) *istemegen* (YKT 4 70)

²⁹⁶ Tekin 2002, 172

²⁹⁷ Ergin 1997, 316

yaşurganı (YKT 2 33)

Osmanlı Türkçesi içerisinde her zaman *-An* şeklinde görülen partisip, Türkiye Türkçesinde de *bakan, gören* örneklerinde olduğu gibi *-An* şeklindedir.

7.6.-mAz partisibi: *-(X)r, -Ar* geniş zaman partisibinin olumsuzudur. Ekin yapısı ile ilgili Bang, *-mAz < -mA* olumsuzluk eki, *-z*'yi ise fiilden isim yapma eki olarak açıklar, Ramstedt *-mAz < -m* fiilden isim yapma eki, *+e* olumsuzluk eki, *-r* geniş zaman eki, Räsänen *-mAz < -m* fiilden isim yapan ek, *+er < er-ür* “olmak” anlamlı *er-* fiilinin geniş zamanı, Gabain *-mAz < -mA* fiilden isim yapma eki, *+z* geniş zaman *-r* ekinin “z” biçimine dönüşmüş şekli, Ergin *-mAz < -mA* olumsuzluk eki, *-z* partisip ya da isim yapma eki şeklinde açıklamıştır.²⁹⁸

Göktürk Türkçesinde: Göktürk Türkçesinde ek *-mAz* şeklindedir.

bilmez kişi (KT G 7) *bilmez biligin* (KÇ G 3)

Uygur Türkçesinde: Uygur Türkçesinde ek *-mAz* şeklindedir.

ermes iş (U III 82 23) *körünmez bolup* (ÇB 231)

Karahanlı Türkçesinde: Karahanlı Türkçesinde ek *-mAz* ve *-mAs* şeklindedir.

ayıtmazdan aşnu (KB 148) *tepremezü için* (KB 101) *içürmesge* (DLT I 218)
yanılmas bilge (DLT III 280)

Harezm Türkçesinde: Harezm Türkçesinde de ek *-mAz* ve *-mAs* şeklindedir.

körmes eşitmez nersege (KE 38r 12) *yaramasnu* (KE 163v 17) *bitilmez bolsa*
(NF 219 12)

Kıpçak Türkçesinde: Kıpçak Türkçesinde de ek *-mAz* ve *-mAs* şeklindedir.

yaramas (GT 43b 13) *yaramaz* (GT 221 11) *tükenmez* (CC 63r 27)

Çağatay Türkçesinde: Ek Çağatay Türkçesinde *-mAs* şeklindedir.

açmasga, tolmasdın (ÇEK 106)

Osmanlı Türkçesinde: Eski Anadolu Türkçesinde ek umumiyetle *-mAz* şeklindedir, Behcetü'l-Hada'ik'te ekin *-mAs* şekilleri de vardır.

bilmez kişinüj (MT 6b 3) *ölmez dirlige* (YE 354 6) *söylenmes endamları*
(BH 54 11) *yaramas iş* (BH 49 14)

Osmanlıca içerisinde de *-mAz* şeklinde devam eden ek, bugün Türkiye Türkçesinde de *-mAz* şeklindedir.

7.7.-gUIUk partisibi: Bu partisip bir amaç ya da iş yapma anlamı verir. Özellikle geleceğe yönelik tasarlanan işleri ifade eder. Böylece bu partisip için gelecek zaman anlamında kullanılır, diyebiliriz. Ekin yapısı *-gu+luk* şeklindedir. Aslında bu partisip *-gU* partisibinin *+IUg* eki ile genişletilmiş şeklidir ve *-gU* partisibinin bütün özelliklerini gösterir.

Göktürk Türkçesinde: Göktürk Türkçesinde *-gUIUk* şeklindedir.

topulguluk (Ton 13)

Uygur Türkçesinde: Uygur Türkçesinde *-gUIUk* şeklindedir.

sakıguluk (TT I 19) *teggülük* (TT I 35)

Karahanlı Türkçesinde: Karahanlı Türkçesinde de *-gUIUk* şeklindedir.

turguluk (KB 2078)

Harezm Türkçesinde: Harezm sahasında *-gUIUk* şeklindedir.

algulug (NF 134 31) *körüşgüliug* (NF 160 37)

²⁹⁸ Bayraktar 2004, 69

Çağatay Türkçesinde: Çağatay Türkçesinde -*gUIUk* şeklindedir.

këygülük, kalguluk (ÇEK 103)

7.8. -gUçI partisibi: Bir iş yapıcı görevindedir. Bu partisip de -*gU* partisibine +*çI* yapım eki getirilmek suretiyle yapılmıştır.

Göktürk Türkçesinde: Göktürk Türkçesinde -*gUçI* şeklindedir.

ayguçi (Ton 49) *étgüçi* (KT K 13)

Uygur Türkçesinde: Uygur Türkçesinde de ek -*gUçI* şeklindedir.

sözlegüçi (AY 177 13) *koltguçılar* (İKPÖ X III)

Karahanlı Türkçesinde: Karahanlı Türkçesinde partisip -*gUçI* şeklindedir.

atguçi (AH 159) *teggüçi* (AH 452)

Harezmi Türkçesinde: Harezmi Türkçesinde -*GUçI* şekillerinin yanı sıra -*ICI* şeklinde de görülür.

kılguçı (KE 28r 7) *sözlegüçi* (KE 59r 14) *bërici* (ME 31 6) *biliçi* (KE 56r 16)

Kıpçak Türkçesinde: Kıpçak sahasında da ek çok şekillidir. Kıpçakçada -*GUçI* ve -*ICI* şekillerinde karşımıza çıkmaktadır.

alguçi (CC 66r 7) *söwündürgüçi* (CC 66r 31) *tuwurguçı* (CC 66r 22) *kılgıçi*
(GT 3a 1) *çöplegici* (GT 3 25) *tikiçi* (GT 156 10)

Çağatay Türkçesinde: Çağataycada ek -*GUçI* şeklindedir.

satkuçi, dëgüçi, étküçi (ÇEK 103)

Osmanlı Türkçesinde: Osmanlı Türkçesinin EAT döneminde -*XcI* şekillerinde görülmektedir.

vërici, sorıcı, yuyucu (TF 91)

Osmanlı Türkçesinde belli bir zaman EAT'deki bu şekiller devam eder, Osmanlı Türkçesinin son zamanlarında ek vokal uyumlarına riayet eder ve -*XcX* şeklinde çok şekilli olarak karşımıza çıkar. Türkiye Türkçesinde de bu çok şekilli durum *bakıcı, dikici, vurucu, görücü* örneklerinde olduğu gibi devam eder.

7.9.-mAkçI partisibi: Bu partisip -*mAk* isim-fiil eki ile +*çI* yapım ekinin kaynaşmasıyla oluşmuştur. Sadece Göktürk Türkçesinde kullanılmıştır.

armakçısın için (KT G 6)

7.10.-sIG partisibi: Gelecek zaman ve gereklilik anlamlarında kullanılmaktadır. Bu partisibin yapısı ile ilgili Ramstedt, -*sIG* < -*s* fiilden fiil -*IG* fiilden isim yapan yapım ekidir, demektir. Bang, -*sIG* < -*sI* fiilden isim+*G* ise isimden isim yapan ek şeklinde açıklamaktadır.²⁹⁹

Göktürk Türkçesinde: Göktürkçede ek -*sIk* şeklindedir. Sadece Ongin yazıtında -*sIG* şekli de vardır.

tutsık (KT G 6) *batsıg* (Ongin 2) *bërsig* (Ongin 10)

Uygur Türkçesinde: Uygur Türkçesinde ek -*sIG* şeklindedir.

karsug öd (AY 190 23) *kigürsüg törü* (Chuas 229) *işlemesig iş* (Chuas 297)

7.11.-gmA partisibi: Geniş zaman anlamı vermektedir. Bu partisibin yapısı ile ilgili Bang, -*gmA* < -*g* fiilden isim yapan ek+ -*mA* sıfat ekidir, demektir. Ramstedt de bu görüşe

²⁹⁹ Bayraktar 2004, 95

katılmaktadır. Eraslan ise bu görüşe karşı çıkar ve *-mA* şeklinde bir sıfat ekinin metinlerde hiç bulunmadığını belirtmektedir.³⁰⁰

Göktürk Türkçesinde: Göktürk Türkçesinde *-gmA* şeklindedir.

bitigme (KT G 13) *ayigma* (Ton B 5)

Uygur Türkçesinde: Uygur Türkçesinde de partisip *-gmA* şeklindedir.

keligme (AY 145 11) *uçugma kuş* (DKPAM 122)

7.12.-DAÇI partisibi: Gelecek zaman anlamı vermektedir. Ekin yapısı ile ilgili Bang *-DAÇI* < *AD-* fiil kökü *-A* gerundium + *çI* ise fail ismi şeklinde açıklamaktadır. Ramstedt ve Brockelmann ise *-DAÇI* < *-DA* fiilden isim yapma eki + *çI* yı ise isimden isim yapma eki olarak açıklamaktadırlar.³⁰¹

Göktürk Türkçesinde: Göktürk Türkçesinde hem gelecek zaman kipi olarak hem de gelecek zaman anlamlı partisip olarak kullanılmaktadır. Ek *-DAÇI* şeklindedir; /l/, /n/, /r/, /d/ konsonantlarından sonra *-tAçI* şeklinde, diğer konsonantlar ile *bar-* ve *tur-* fiillerinden sonra ise *-dAçI* şeklindedir.

ölteçi sen (KT G 8)

Uygur Türkçesinde: Uygur Türkçesinde sadece partisip fonksiyonunda karşımıza çıkmaktadır. Gelecek zaman kipi fonksiyonunu Uygur Türkçesinde istek anlamını da içerisinde barındıran *-gAy* ekine devreden partisip, *-DAÇI* şeklinde çok şekilli olarak karşımıza çıkar. Uygur Türkçesinde de tıpkı Göktürk Türkçesinde olduğu gibi /l/, /n/, /r/, /d/ konsonantlarından sonra *-tAçI* şeklinde, diğer konsonantlardan ve *bar-* ile *tur-* fiillerinden sonra ise *-dAçI* şeklindedir.

üklitdeçi (AY 191 11) *bultaçı* (AY ÇB 268) *togdaçı* (Üİ 117b 10)

Karahanlı Türkçesinde: Karahanlı sahasında *-DAÇI* şeklinde karşımıza çıkar.

tuttaçı (KB 15) *keldeçi* (KB 11) *buldaçı* (KB 700) *yetteçi* (KB 15)

Harezmi Türkçesinde: Harezmi Türkçesinde *-dAçI* şeklindedir.

kıltaçı (NF 4 4) *keldeçi* (NF 83 17)

Kıpçak Türkçesinde: Kıpçakçada partisip aslında çok seyrek olarak kullanılmaktadır ve *-DAÇI* şeklindedir.

keldeçi, turmadaçı, yarattaçı (KTG 141)

Osmanlı Türkçesi: Osmanlıcanın EAT döneminde ek birkaç metinde *-dAçI* ve *-deç* şeklinde bulunmaktadır.

geldeç yıl (KŞ 2155) *boldaçı* (BH 203 9) *keldeçi* (BH 143 22)

7.13.-GII partisibi: Geniş zaman anlamı vermektedir. Ekin yapısı ile ilgili Bang *-gII* < *-g* fiilden isim +*II* ise isimden isim yapan yapım eki olarak açıklamıştır. Ramstedt de bu görüşe katılmaktadır. Brockelmann ekin yapısını *-gII* < *-g* fiilden isim yapan yapım eki +*II* < *ili* < *il-* tutmak, yapıştırmak + *i* gerundium eki olarak açıklamıştır.³⁰²

Uygur Türkçesinde: Uygur Türkçesinde ek *-gII* şeklindedir.

ëşidigli (KİP 220)

³⁰⁰ Bayraktar 2004, 81

³⁰¹ Bayraktar 2004, 97

³⁰² Bayraktar 2004, 82

Karahanlı Türkçesinde: Karahanlı Türkçesinde ek *-gII* şeklindedir.

bakıglı, okıglı, kelıglı (AH 75, 78)

Harezm Türkçesinde: Harezm sahasında da ek *-gII* şeklindedir.

kelıglı (KE 194r 20) *uruglı* (Kutb 178)

Kıpçak Türkçesinde: Kıpçakçada ek *-gII* şeklindedir.

bilıglı (GT 46 5) *azıglı* (İMS 355a 8)

7.14.-gU partisibi: Gelecek zaman ifade eden partisiplerdendir. Ekin yapısı ile ilgili Ramstedt *-gU* < Alt **ku* < **kuy* ; Räsänen ise *-gU* < Moğ **hu* < *-gI* şeklinde açıklamıştır.³⁰³

Uygur Türkçesinde: Uygurcada *-gU* şeklindedir.

kurtulgu (AY 199 17) *üintegü* (İKPÖ LX VI)

Karahanlı Türkçesinde: Karahanlı sahasında *-gU* şeklindedir.

turgu (AH 216) *kelgü* (AH 432)

Harezm Türkçesinde: Ek Harezm Türkçesinde *-GU* şeklinde dört şekilli olarak karşımıza çıkmaktadır.

olturgu (NF 2 9) *yapşunku* (ME 85 4) *öltürmegü* (ME 63 4)

Kıpçak Türkçesinde: Karamanlıoğlu KTG’de bu partisibi göstermemiştir. *Türkçede Fıilimsiler* adlı eserde Bayraktar, sadece iki örneğini tespit edebildiğini belirtmiştir.³⁰⁴

yëtkü, olturgu (TF 75)

Çağatay Türkçesinde: Çağataycada ek *-GU* şeklinde çok şekilli olarak karşımıza çıkmaktadır.

yıglagu, ëtkü, kelgü (ÇEK 102)

8. GERUNDIUMLAR:

Ergin, gerundiumları hareket hâli ifade eden fiil şekilleri olarak tanımlamıştır. Ancak fiiller gibi şahsa ve zamana bağlı bir hareketi değil, şahsa ve zamana bağlı olmayan mücerret bir hareketi karşılar, demektedir. Ergin, gerundiumları anlam ve görevi bakımından fiil kategorileri içerisine sokmaktadır.³⁰⁵ T. Tekin eylem zarfları olarak adlandırdığı gerundiumları zarf ve zarf tümleci olarak kullanılan eylem biçimleri olarak tanımlar.³⁰⁶ Eckmann, gerundiumlar için bir fiilin bildirdiği hareketi zarf-fiil şeklinde ifade eder, demektedir.³⁰⁷ Bütün bu tanımlar umumiyetle gerundiumların cümledeki fonksiyonları üzerine yapılmıştır. Bunlardan hareketle gerundiumları cümlede fiillerin hareket hallerini ifade eden zarflar olarak tanımlayabiliriz. Gerundiumlar sözcük türü bakımından fiil grubuna dâhil olmakla beraber gerundiumların cümlede temel fonksiyonu zarftır.

³⁰³ Bayraktar 2004, 93

³⁰⁴ Bayraktar 2004, 75

³⁰⁵ Ergin 1997, 319

³⁰⁶ Tekin 2000, 173

³⁰⁷ Eckmann 1988, 107

ESKİ TÜRKÇEDE GERUNDİUMLAR:

8.1. -A gerundiumu: -A vokal gerundiumunun temel fonksiyonu fiilin hareket tarzını bildirmektir. Yine vokal gerundiumların başka bir fonksiyonu da birleşik fiil yapımında asıl fiil ile yardımcı fiili birbirine bağlamaktır. (*görü tur-*, *baka kal-*)

Göktürk Türkçesinde: Göktürk Türkçesinde -A şeklindedir.

bintüre (Ton K 1) *kêçe* (KT G 4) *süre elt-* (KT D 23)

Uygur Türkçesinde: Uygur Türkçesinde de -A şeklindedir.

türe büke kıl- (AY 137 4) *uçaz-* (IB 15)

-A gerundiumu Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Osmanlı Türkçesinde hep -A şeklinde aynı anlam ve görevde karşımıza çıkmaktadır.

8.2. -I, -U gerundiumu: Göktürk Türkçesinden beri eklendiği fiilin vokaline göre -I, -i, -u, -ü şeklinde karşımıza çıkar. Bu gerundiumun görevi fiillerin hareket hâlini ifade etmenin yanında birleşik fiil oluşumunda asıl fiil ile yardımcı fiil arasına girerek birleşik fiili oluşturmaktır.

Göktürk Türkçesinde: Gerundium Göktürk Türkçesinde -I, -U şeklindedir.

alı olur- (Ton K 8) *yeyü olur-* (KT G 11)

Uygur Türkçesinde: Uygur Türkçesinde de -I, -U şeklindedir.

sakınu yançı- (AY 133 22) *ayayu ağırlayu tut-* (KİP 72)

Bu gerundium Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Osmanlı Türkçesinde Eski Türkçedeki şekilde aynı anlam ve görevde karşımıza çıkmaktadır.

8.3. -p gerundiumu: Eklendiği fiili ikinci bir fiile bağlar. Fiillerin hareket hâlini ifade eder. Vokal ile biten fiile -p şeklinde bağlanır, konsonant ile biten fiile ise araya yardımcı vokal olarak bağlanır.

Göktürk Türkçesinde: *kodup* (Ton B 2) *ögleşip* (Ton D 3) *ança tep* (KT D 9)

Uygur Türkçesinde: *körüp* (AY 136 10) *küçep* (İKPÖ XXII VI)

-p gerundiumu Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Osmanlı Türkçesinde Eski Türkçedeki kullanımların aynısını devam ettirir. Bu gerundiumun olumsuzu Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Osmanlı Türkçesinde -mAp şeklinde iken, sadece Çağatay Türkçesinde -mAy ve az sayıdaki örnekte ise -mAp şeklindedir. (*kalmap*, *koymap*, *kelmey* (ÇEK 114))

8.4. -pAn gerundiumu: Bu gerundium asıl fiilden önce yapılmış hareketi ifade eder. Ek aslında -p gerundiumundan gelmektedir. Bu ek yapı ile ilgili Bang, -pAn < -p gerundium -An instrumental hâl eki; Brockelmann da aynı görüştedir. Gabain, Menges, Mansuroğlu ve Ergin ise -p gerundium -An genişletme eki; S. Çağatay -pAn < -p gerundium -An analogik instrumental hâl eki şeklinde açıklamıştır.³⁰⁸

Göktürk Türkçesinde: Göktürk Türkçesinde -pAn şeklindedir.

yorıpan (BK D 37) *kelipen* (KT D 4)

Uygur Türkçesinde: Uygur Türkçesinde ek -pAn şeklindedir.

öbkelepen (IB 58) *olurupan* (IB 1)

³⁰⁸ Bayraktar 2004, 195

Karahanlı Türkçesi: Karahanlı Türkçesinde ek *-pAn* ve *-bAn* şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

baruban (DLT I 96) *koşupan* (KB 58) *keliben* (DLT II 204)

Harezmi Türkçesi: Harezmi Türkçesinde de ek *-pAn* ve *-bAn* şeklinde görülmektedir.
birikiben (MM 2a 10) *kurşaban* (KE 2r 12) *boluban* (KE 61v 12) *okupan* (HM 439)

Kıpçak Türkçesi: Kıpçak Türkçesinde ek *-bAn* şeklindedir.

yürüben (GT 27 8) *açıban* (GT 43 8)

Çağatay Türkçesi: Çağatay Türkçesinde ek *-bAn* şeklindedir.

keliben, *barıban* (ÇEK 114)

Osmanlı Türkçesi: Osmanlı Türkçesinin EAT döneminde daha önceki dönemlerde *-bAn* olan gerundium eki önündeki yardımcı vokali ekin bünyesine katarak umumiyetle *-UbAn* şeklinde karşımıza çıkar. Çok az olmakla birlikte *-IbAn* şekilleri de vardır.

toluban (YZ 506) *düyüben* (YZ 57) *tolaşmayıban* (KBD 1272 1) *dürüben* (MN 3 34)

Klasik Osmanlı Türkçesinde *-UbAn* eki uzun müddet kullanılmıştır. Osmanlıcanın son dönemlerinde ise *-ArAk* gerundium ekinin kullanımı genişledikçe *-UbAn* gerundium ekinin kullanımı seyrekleşmiştir. Türkiye Türkçesinde ise artık *-UbAn* eki tamamen ortadan kalkmış ve onun yerini *-ArAk* gerundiumu almıştır.

8.5. -yIn gerundiumu: Ekin yapısı ile ilgili Korkmaz; *-n* Türkçede zarf ve daha çok edat haline gelmiş bulunan kelimelerin bir kısmı aslen *-n* eki ile yapılmış zarf-fiillere irca etmektedir. Gerçi Moğolcada halen daha işlek olan bu ek Türkçede bugün zarf-fiil eki olarak genellikle kullanılmamaktadır. Ancak gerek Eski Türkçede gerekse sonraki tarihi metinlerde ve bugünün bazı lehçelerinde *-n* ekinin hâl gösteren zarf-fiil yaptığına işaret eden seyrek örnekler vardır.³⁰⁹

Göktürk Türkçesinde: Göktürk Türkçesinde ek *-yIn* şeklindedir.

téyin (Ton B 6) *bulmayın* (Ton B 2)

Karahanlı Türkçesinde: Karahanlı sahasında da ek *-yIn* şeklindedir.

edleyin (KB 1627) *tıñlayın* (KB 4025)

Harezmi Türkçesinde: Harezmi sahasında ek yine *-yIn* şeklindedir.

uwtanmayın (KE 102r 4) *körmeyin* (KE 124r 1)

Kıpçak Türkçesinde: Kıpçakçada da ek *-yIn* şeklindedir.

bilmeyin (CC 73r 11) *armayın* (CC 75v 4)

Çağatay Türkçesi: Çağatay Türkçesinde ekin umumiyetle olumsuz şekli kullanılmaktadır.

almayın, *kılmayın* (ÇEK 116)

Osmanlı Türkçesi: Osmanlı Türkçesinin EAT döneminde *-yIn* şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

iñileyin, *bencileyin*, *agırlayın* (TF 176)

Osmanlıca içerisinde kullanımı azalan bu gerundium bugün Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır.

³⁰⁹ Bayraktar 2004, 174

8.6. -mAtI, -mAtIn gerundiumu: Bu gerundium vokal gerundium olan -A, -I, -U ile -p, -pAn gerundiumunun olumsuz olarak kullanılır. Ekin yapısı ile ilgili çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Thomsen, Radloff ve Samoiloviç, -mAtIn < -mA-t+In şeklinde olumsuz fiil gövdesine “t’yi” fiilden isim yapan yapım eki, “-n’yi” ise instrumental hâl eki olarak açıklamıştır. Bang, -mA olumsuzluk eki “t” fiilden isim yapan ek + I üçüncü tekil şahıs iyelik eki -n ise instrumental hâl eki şeklinde açıklamıştır. Deny, -mAtIn < -mA isim-fiil eki -tI ise “engel olmak” anlamında kalıplaşmış ek -n ise instrumental hâl eki şeklinde açıklar. Ergin, -mAdAn < -mA isim-fiil eki -dAn ise ablatif hâl eki şeklinde açıklar.³¹⁰ Korkmaz, -mAdI < -mA olumsuzluk eki “d” yardımcı konsonant -I ise gerundium eki; -mAtIn < -mA olumsuzluk eki “t” yardımcı konsonant -n ise gerundium eki olarak kabul eder.³¹¹ Ramstedt, -mAtI < -mA olumsuzluk eki -tI ise fiilden isim yapan yapım eki olarak açıklar.³¹² Ş. Tekin, -mAtI < -mA olumsuzluk eki -tI Toharca kökenli hem isimlere hem de fiillere gelen ek olarak açıklar.³¹³ Mustafa Öner; -mAtI gerundiumunun iç içe birleşik cümle sentaksından kaynaklandığını belirterek, geçmiş zaman çekimli bazı cümlelerin kalıplaşarak isim haline gelmesi gibi, fiillerin çekimsiz bir isim şekli olan -mAtI gerundiumu da olumsuz çekimli ve teklik 3. şahıstaki bir cümlenin isimleşmiş şekli olarak, açıklamaktadır.³¹⁴ Talat Tekin ise {-mAtI(n)} gerundiumunun -mA- olumsuzluk ekinin -tI(n) gerundium ekine ekleşmesi ile oluştuğunu belirtmektedir, -mA- olumsuzluk ekinin ise Altaycadaki *e- olumsuzluk fiiline -m isim-fiil ekinin eklenmesiyle oluştuğunu belirtir. Gerundium eki -tI(n) için ise bugün bu ekin Halaççada arkaik olarak yaşadığını ve /-dU/ şeklinde olduğunu, ekin /-dU/ şeklinde olmasını ise Doerfer, Farsçadaki “u” bağlama edatının eke kaynaşması (*kel-di u varmak < ke’l-du varmak*) şeklinde açıklar. Talat Tekin de hem bu örnekleri hem de DLT’deki “*körmedip, bolmadıp*” örnekleri ile bu tezi desteklemektedir.³¹⁵

Göktürk Türkçesinde: Göktürkçede ek -*matı* ve -*matın* şeklinde kalın sıradandır.
almatın (KT G 9) *udımatı* (Ton D 1)

Uygur Türkçesinde: Ek Uygur Türkçesinde -*mAtIn* şeklindedir.
umatın (IB 16) *tuymatın* (IB 61) *ölçülmetin* (AY 164 15)

Karahanlı Türkçesinde: Karahanlı Türkçesinde ek -*mAdIn* şeklindedir.
ukmadın (AH 119) *érmedin* (KB 592)

Harezmi Türkçesinde: Harezmi Türkçesinde de ek -*mAdIn* şeklindedir.
sormadın (MM 5a 1) *bérmedin* (9a 10)

Kıpçak Türkçesinde: Kıpçak Türkçesinde ek -*mAdIn* ve -*mAyIn* şeklindedir.
armayın (CC 150 4) *bilmeyin* (CC 145 12) *külmedin* (EH 138) *tuydurmadın* (MG 74b 4)

Çağatay Türkçesinde: Çağataycada ek -*mAyIn* ve -*mAy* şeklindedir.
kılmayın, tanışmayın, kelmey, barmay (ÇEK 116)

Osmanlı Türkçesinde: Osmanlı Türkçesinin EAT döneminde ek -*mAdIn* şeklindedir.
kakımadın (YZ 572) *éřişmedin* (TF 193)

Osmanlıca içerisinde ek belli bir dönem -*mAdIn* şeklinde kullanıldıktan sonra -*mAdAn* şekli de ortaya çıkmıştır. Hatta belli bir dönem her iki şekil yan yana kullanılmış,

³¹⁰ Ergin 1997, 324

³¹¹ Bayraktar 2004, 190

³¹² Tekin 2004, 613-624

³¹³ Ş. Tekin 2001, 247-261

³¹⁴ Öner 1996, 833-840

³¹⁵ Tekin 2004, 613-624

daha sonra *-mAdAn* şekline geçiş tamamlanmıştır. Bugün Türkiye Türkçesinde *gelmeden, yapmadan* örneklerinde olduğu gibi ek *-mAdAn* şeklinde karşımıza çıkar.

8.7. -gAll gerundiumu: Bu gerundium iki fiili birbirine bağlar. Eski Türkçede gerundiumun iki temel fonksiyonu vardır. Birincisi asıl fiilin amacını ifade etmek, ikincisi ise fiilin başlangıç noktası olan bir fiili ifade etmektir. Bu gerundium bazı örneklerde zaman ifadesi de taşır ve umumiyetle gelecek zaman anlamında kullanılır. (*ölgeli tur-* “ölmek üzere olmak” (Alttür. Gra. 86)

Göktürk Türkçesinde: Göktürkçede ek *-gAll* şeklindedir.

algalı (BK D 32) *yulgalı* (BK D 32) *sünüşgeli* (BK D 32)

Uygur Türkçesinde: Uygur Türkçesinde de ek *-gAll* şeklindedir.

kınagalı (KİP 27) *évirtgeli* (AY 161 14)

Karahanlı Türkçesi: Karahanlı Türkçesinde ek *-GAll* şeklinde karşımıza çıkar.

tutuşkalı (DLT I 170) *yalgalı* (DLT I 253) *kelgeli* (KB 4921)

Harezmi Türkçesinde: Harezmi Türkçesinde ek *-gAll* şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

kılğalı (KE 6r 13) *öltürgeli* (KE 35r 17) *kılğalı* (KE 54r 1) *yégelü* (KE 14r 6)

Kıpçak Türkçesinde: Kıpçakçada ek *-GAll* şeklinde karşımıza çıkar.

körgeli (GT 225) *yazgalı* (KTG 146) *yatkalı* (KTG 146)

Çağatay Türkçesinde: Çağatay Türkçesinde gerundium eki *-GAll* şeklinde karşımıza çıkar.

bargalı, ölgeli, tapkalı (ÇEK 111)

Osmanlı Türkçesinde: Osmanlıcanın EAT döneminde Batı Türkçesinin kurallı olarak *-g* seslerini düşürmesi sonucu ek karşımıza *-All* şeklinde çıkmaktadır. Osmanlı Türkçesi içerisinde de aynı şekilde devam eden ek bugün Türkiye Türkçesinde de *geleli, bakalı* örneklerinde olduğu gibi *-All* şeklindedir.

8.8.-gInçA gerundiumu: Bu gerundium asıl fiilin yapacağı işi yapması için geçecek zamanı ifade eder. Bu gerundiumu Türkiye Türkçesine *-diğti zaman* şeklinde çevirebiliriz. Ekin yapısı ile ilgili Çağatay ve Bang *-gInçA < -gAn+çA* “*gAn*” partisip *-çA* ekvatif eki şeklinde açıklamıştır.³¹⁶

Uygur Türkçesinde: Ek Uygur Türkçesinde *-gInçA* şeklindedir.

topulginça (IB 50) *ertginçe* (AY 181 18)

Karahanlı Türkçesinde: Karahanlı Türkçesinde ek *-gInçA* şeklindedir.

bolginça (DLT I 59) *tütüşmeginçe* (DLT II 711)

Harezmi Türkçesi: Harezmi Türkçesinde ek *-GXnçA* ve *-XnçA* şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

yitkinçe (HM 144) *batınça* (MM 11a 4) *atginça* (Kutb 331) *kéçmeginçe* (MM 17a 14) *körgüzmegünçe* (KE 3v 7) *açkunça* (KE 3v 7)

Kıpçak Türkçesi: Kıpçakçada ek *-GXnçA* şeklindedir.

aytkınça (CC 63r 11) *kalginça* (GT 63 10) *étkinçe* (GT 88 10) *körgünçe* (GT 336 12)

Çağatay Türkçesinde: Çağataycada ek *-GUñçA*, ve *-GUçA* şeklindedir.

bolgunça, bolguça, batkunça, bakkuça, körmegünçe (ÇEK 112)

³¹⁶ Bayraktar 2004, 181

Osmanlı Türkçesinde: Osmanlı Türkçesinin EAT döneminde ek *-InCA* şeklinde sadece düz şekilde görülmektedir.

dëmeyince (YZ 585) *komayınça, ismarlayınca* (TF 185)

Osmanlıca içerisinde de *-InCA* şeklinde görülen ek Türkiye Türkçesinde de aynı şekilde kullanılmaktadır.

8.9. -ken gerundiumu: Bu gerundium asıl fiilin herhangi bir işi yapma zamanını belirtmektedir. Eski Türkçede *er-* fiilinin üzerine getirilen bu gerundium daha sonra “*r*” sesinin düşürülmesi sonucunda *e-* fiili şekline dönüşen *e-* fiiline getirilir. Batı Türkçesinde ise *e > ê- > i-* dönüşmesi sonucunda *iken* şeklinde karşımıza çıkar. Ayrıca bu gerundium aynı zamanda Harezmi Türkçesinden itibaren ekleşme sürecine girmiştir, böylece *-ken* şeklinde de görülmektedir.

Uygur Türkçesinde: Uygur Türkçesinde *-ken* gerundiumu *er-* fiiline getirilmektedir.
katıqlanur erke (AY 138 18) *yoriyur erke* (AY 163 16)

Karahanlı Türkçesinde: Karahanlı Türkçesinde *-ken* gerundiumu *er-* fiiline getirilmektedir.

kelmez erke (KB 1370)

Harezmi Türkçesi: Harezmiçede hem *er-* fiiline gelmekte hem de *-ken* şeklinde ekleşmiş olarak bulunmaktadır.

uyar erke (Kutb 143) *bilürke* (MM 23b 13)

Kıpçak Türkçesi: Kıpçak Türkçesinde *er-*, *e-* fiilleri ile *-ken* şeklinde ekleşmiş olarak kullanılmaktadır.

tutup erke (GT 94b 9) *durur eke* (TF 218) *çarparken* (TF 218)

Çağatay Türkçesinde: Çağataycada umumiyetle *er-* fiiline getirilerek kullanılmaktadır.

Osmanlı Türkçesi: Osmanlı Türkçesinin EAT döneminde *er-* fiili artık tamamen *e > ê- > i-* şekline dönüşür. Böylece Batı Türkçesinde *-ken* gerundiumu *i-* fiilinin üzerine *iken* şeklinde ve *-ken* şeklinde ek halinde kullanılmaktadır. Osmanlı Türkçesi içerisinde de aynı şekilde kullanılan ve ekleşme süreci devam eden bu gerundium, Türkiye Türkçesinde de aynı şekilde kullanılmaktadır ve henüz ekleşme sürecini tamamlamamıştır.

8.10.-GAlIr gerundiumu: Bu gerundium bir işe başlama anlamı verir.

Uygur Türkçesinde: Uygur Türkçesinde ek *-GAlIr* şeklinde dört türdür.

tëgürgeleir üçün (AY III 3a 4) *bildürkelir üçün* (Üİ 97b 4)

8.11. -DukDA gerundiumu: Bu gerundium *-DUk* partisip ekine lokatif hâl ekinin getirilmesi ile yapılmıştır. İki fiili birbirine bağlayan ek eklendiği fiile *-dığı zaman* anlamı katar.

Göktürk Türkçesi: Göktürk Türkçesinde ek *-Dukda* şeklindedir.

uçdukda (KT D 30) *kılıntukda* (KT D 1)

Uygur Türkçesinde: Uygur Türkçesinde ek *-DUkDA* şeklinde altı şekilde karşımıza çıkar.

ayaların yaddukta (AY 170 15) *tegdükde* (Üİ 103b 13) *öntükde* (Üİ 111b 11)

Karahanlı Türkçesinde: Karahanlı Türkçesinde ek *-DUkDA* şeklindedir.

ayittukta (KB 1008) *karıştukta* (KB 2310) *tëdükte* (KB 4756)

Harezmi Türkçesinde: Harezmiçesinde ek *-DUkDA* şeklindedir.

bardukda (KE 125v 9) *kördükte* (KE 240v 14) *çaptukta* (ME 79 8)

Kıpçak Türkçesi: Kıpçakçada ek *-dXkDA* şeklindedir.

bolmadıkta (CC 70 2) *çıkıldıkta* (TF 236) *kirdükde* (TF 236)

Osmanlı Türkçesi: Osmanlı Türkçesinin EAT döneminde sadece *-dUkDA* şeklinde yuvarlak vokallidir.

oldukda (YZ 923) *geldükde* (YZ 1475)

Osmanlı Türkçesi içerisinde belli bir dönem bu şekilde seyreden ek Osmanlıcanın son dönemlerinde hem vokal hem de konsonant uyumlarına bağlanmış ve çok şekilli olarak karşımıza çıkmaktadır.

8.12. -DukInDA gerundiumu: Bu gerundium *-DUk* partisip eki *+I* iyelik *+n* zamir *n*'si ve *+DA* lokatif hâl ekinden oluşur. Eklendiği fiile *-dığı zaman* anlamı katar.

Göktürk Türkçesinde: Göktürkçede bu gerundium *DukInDA* şeklindedir. Pek fazla kullanılmaz, sadece birkaç örnekte vardır.

boltukınta (BK K 3) *olurtukınta* (BK G 13)

Uygur Türkçesinde: Uygurcada bu gerundium eki *-DUkXnDA* şeklindedir.

bultukunta (AY 163 20) *katıglantuklarınta* (AY 139 8) *küçeddüklerinte* (AY 133 19)

Karahanlı Türkçesinde: Karahanlı Türkçesinde ek pek fazla kullanılmaz, sadece KB'de birkaç örnekte bulunmaktadır.

birdükinte (KB 2781)

Osmanlı Türkçesi: Osmanlı Türkçesinin EAT döneminde *-dUk+iyelik eki+* zamir *n*'si *+dA* şeklindedir.

gördüğünde, geldüğünde, gördüğünde, ağduğında (TF 238)

Osmanlı Türkçesinde belli bir dönem EAT'deki şekillerini devam ettiren ek Osmanlıcanın son zamanlarında tam olarak vokal uyumlarına riayet etmiş ve bugün de Türkiye Türkçesinde vokal uyumlarına uygun şekilde bulunmaktadır.

8.13.-mİşdA gerundiumu: Öğrenilen geçmiş zaman partisibi olan *-mİş* partisibine *+DA* lokatif hâl ekinin getirilmesi ile oluşturulmuştur.

Uygur Türkçesinde: Uygur Türkçesinde *-mİşdA* şeklindedir.

yarlıkamışda (AY 186 13) *tegmışde* (İKPÖ LXXIX II)

Karahanlı Türkçesinde: Karahanlı Türkçesinde ek *-mİşdA* şeklindedir ve sadece KB'de birkaç örnekte geçmektedir.

sözlemişte (KB 171) *oğunmuşta* (KB 1398)

Harezm Türkçesinde: Harezmcede *-mİşdA* şeklindedir.

tutulmuşda (MM 1a 2) *bërmemişde* (MM 16a 15)

Kıpçak Türkçesi: Kıpçak Türkçesinde *-mİşdA* şeklindedir.

uwtanmışda (KE 12v 1) *sewünmişde* (KE 9r 11)

FİLLER DİZİNİ

abla-	177	adırtlan-	414
aç-(I)	42	adkaş-	426
aç-(II)	42	adrıl-	338
açdur-	258	adrın-	378
açı-	55	adru-	65
açıl-	338	adrul-	339
açın-(I)	377	adukla-	177
açın-(II)	377	adutla-	177
açıntur-(I)	259	ag-	42
açıntur-(II)	259	agdukla-	178
açıt-	301	agdur-	259
açur-	239	agırın-	378
ad-(I)	42	agırla-	178
ad-(II)	42	agırlat-	333
adak-	172	agırlatıl-	339
adakdur-	259	agiş-	427
adala-	177	agit-(I)	301
adalan-	414	agit-(II)	302
adart-	301	agızlan-	414
adın-(I)	377	aglat-	333
adın-(II)	378	agna-	129
adır-	254	agri-	143
adırıl-	338	agrıkan-	378
adırt-	301	agrın-	378
adırtla-	177	agrit-	302

agrukla-	178	alış-	427
agruklan-	414	alışdur-	260
agtar-	234	alıt-	302
agtarıl-	339	alk-	60
agtart-	302	alka-	65
agtıl-	339	alkan-	379
agtın-	378	alkat-	302
aguk-	172	alkatıl-	339
agzan-	378	alkın-	379
ak-	43	alkıntur-	260
akar-	155	alju-	143
akdur-	259	alpad-	150
akıl-	339	alpal-	340
akılış-	427	alpırka-	216
akıltur-	259	alpırkan-	379
akıt-	302	alsık-	229
akla-	178	alta-	163
al-	43	altız-	289
alakır-	208	altur-	260
alakırış-	427	alvır-	127
alañad-	150	amırtgur-	290
alañadtur-	259	amra-	130
alañu-	143	amrakla-	178
alañur-	254	amran-	379
alar-	158	amraş-	427
alık-	225	amrat-	302
alıl-	339	amratıl-	340
alın-	378	amrık-	173

amrıl-	340	aringur-	291
amriltur-	260	arıt-	303
ançola-	178	arıtın-	380
ançolat-	333	arkalaş-	451
añıt-	303	arkaş-	427
antik-	173	arkula-	179
anukla-	179	arpala-	180
anun-	379	arsık-	229
anut-	303	art-(I)	60
anutul-	340	art-(II)	60
añ-	43	arta-	65
añan-	379	artat-	303
añgar-	167	artil-	340
añıtdır-	260	artız-	289
añla-	179	artur-	239
apıt-	303	artur-	260
apra-	67	aru-	55
ar-(I)	43	arukla-	180
ar-(II)	44	arva-	65
arala-	179	arvıla-	180
aralaşdur-	260	as-(I)	44
arı-	55	as-(II)	44
arıgla-	179	asdur-	260
arıglat-	333	asgar-	167
arıl-	340	asıl-(I)	340
arıla-	179	asıl-(II)	341
arın-(I)	379	asın-	380
arın-(II)	380	askançula-	180

asur-	62	av-	45
asut-	304	avın-	381
aş-	44	avıt-	304
aşa-	130	avıtıl-	341
aşan-	380	ay-	45
aşantur-	261	aya-	55
aşat-	304	ayal-	341
aşgın-	380	ayan-	381
aşıl-	341	ayançañlan-	414
aşla-	180	ayaş-	428
aşlaş-	451	ayat-	304
aşlaşdur-	261	ayatıl-	341
aşuk-	225	ayıgla-	180
aşun-	380	ayıglaş-	451
aşur-	240	ayın-	381
at-	44	ayıt-	304
ata-	130	aykır-	208
atal-	341	ayman-	381
atan-	380	ayt-	60
atdur-	261	aytış-	428
atık-	173	ayturul-	341
atıkımsın-	231	az-	45
atış-	428	azgur-	291
atız-	297	azıt-	305
atkan-	381	azıtdur-	261
atlan-	414	azlan-	415
atlantur-	261	azlantur-	261
atlat-	333	azu-	144

ba-	70	basur-	240
baça-	110	basutla-	181
baçat-	305	başad-	150
bagdaşın-	381	başgar-	168
bagla-	180	başla-(I)	181
baglal-	341	başla-(II)	181
bak-	73	başlan-	415
bakın-	381	bat-	73
bakıt-	305	batıglan-	415
bal-	342	batık-	226
balık-	225	batıl-	342
baltur-	261	batur-	240
balturt-	305	batut-	305
ban-	382	bayu-	144
bar-	73	bayut-	305
barıgsa-	223	bazlan-	415
barıl-	342	bedize-	130
barın-	382	bedizel-	342
bas-	73	bedizen-	382
basık-	226	bedizet-	306
basıl-	342	bedizle-	181
basın-	382	bedü-	110
basınış-	428	bedüklen-	415
basıntur-	262	bedüt-	306
basıraş-	428	bedütdür-	262
basıt-	305	beğed-	151
basıtıl-	342	begimsin-	231
bastık-	226	bekle-	181

beklel-	342	bışrun-	383
beklen-	415	bışruntur-	262
beklet-	333	bışrunul-	343
bekü-	144	bışur-	240
bekür-	158	bışurt-	307
bekürt-	306	bil-	74
beküt-	306	bilen-	383
bêlgüle-	182	bilil-	343
bêlgür-	158	bilin-	383
bêlgürt-	306	bilinle-	182
belinlet-	333	biş-	428
beltürt-	306	bilsik-	229
bêr-	74	biltiz-	289
bêrdür-	262	biltür-	262
bergek-	173	bin-	75
bêrgese-	171	bintür-	262
bêriş-	428	birgert-	307
berkek-	226	birik-	173
bert-	117	birikdür-	263
bêrtet-	307	birikiş-	429
bêrtin-	382	biş-	75
bêz-	74	biti-	144
biç-	74	bitil-	343
biçdur-	262	bitit-	307
biçıl-	342	bititdür-	263
biçiş-	428	bodu-	144
bınık-	173	bodul-	343
biş-	74	bodut-	307

bog-	75	bölül-	343
bogun-	383	bölün-	384
boguş-	429	bös-	76
boguzla-	182	bud-	218
boguzlan-	415	bukagula-	183
bokoklan-	416	bul-	76
bokur-	240	bulga-	123
bol-	75	bulgal-	343
boltur-	263	bulgaliş-	429
boluş-	429	bulgan-	384
boşgun-	383	bulgantur-	263
boşgur-	240	bulgaş-	429
boşgut-	307	bulgat-	308
boşlun-	383	bulgatıl-	344
boşnul-	343	bulna-	131
boşu-	144	bultuk-	226
boşul-	343	bultur-	263
boşun-	383	bulul-	344
boşut-	307	bulun-	384
botola-	182	buluş-	429
bozla-	182	bun-	76
bödi-	110	buñad-	151
bödit-	308	bur-	159
bögülen-	416	burçın-	384
bögün-	384	burçıntur-	263
bökür-	241	buruk-	173
böküş-	429	busa-	131
böl-	76	busan-	384

busantur-	263	bütker-	238
buş-	76	bütür-	241
buşıla-	183	bütürt-	308
buşrul-	344	bütürül-	344
buşur-	241	çahşaş-	430
butarla-	183	çak-	77
buyanla-	183	çal-	77
buyanlantur-	264	çalış-	430
buyantur-	264	çalsık-	229
buyur-	120	çamla-	183
buz-	77	çap-	78
buzagula-	183	çaşur-	241
buzul-	344	çavık-	174
bügüle-	183	çavlaş-	451
bügülen-	416	çaylat-	333
bük-	77	çêçeklen-	416
büksül-	344	çıkanlaş-	451
bükül-	344	çıkra-	210
bükür-	208	çıktrat-	308
bürit-	117	çingar-	168
bürt-	117	çınla-	183
bürtül-	344	çinu-	145
bürtür-	241	çıñrat-	308
bürtüş-	430	çivşa-	131
bürün-	385	çız-	78
bürütülüş-	430	çızdur-	264
büt-	77	çızın-	385
bütgür-	291	çigil-	345

çilte-	123	èderiřdür-	264
çilteş-	430	èdert-	308
çimileş-	451	edger-	168
çoğlan-	416	edgüker-	168
çoğlantur-	264	edgüle-	184
çok-	78	edgüleş-	451
çokra-	131	edgür-	159
çokrat-	308	edgürt-	309
çol-	78	èdik-	174
çom-	78	edilet-	334
çomrul-	345	edle-	184
çomuk-	226	eg-	45
çomur-	241	egir-	254
çök-	79	egirt-	309
çökit-	308	egrik-	227
çökle-	184	egril-	345
çözül-	345	egsü-	66
çugla-	184	egsüt-	309
çuglat-	334	ekşi-	66
çuk-	226	ele-	56
çun-	385	èlen-	385
ebir-	62	èlet-	60
eble-	184	elge-	66
ebük-	174	elget-	309
eded-	151	èligle-	184
ededtür-	264	èlle-	184
èder-	62	èllen-	416
èderiř-	430	èlsire-	213

èlsiret-	309	eñen-	386
èlt-	61	eñil-	345
èltin-	385	eñiř-	431
èltiř-	430	eñit-	310
èltür-	241	eñitdür-	265
elvir-	127	eñiz-	297
em-	46	eñle-	185
emgekle-	185	er-	47
èmgeksin-	385	èr-(I)	46
èmgen-	385	èr-(II)	46
èmget-	309	èrgür-	291
èmgetiř-	430	èrgür-(I)	291
emirkeş-	431	èrgür-(II)	291
emiş-	431	èrgüz-	296
emit-	62	erigle-	186
emiz-	297	erigleş-	451
emle-	185	erin-	63
emlet-	334	èrinçke-	165
emsi-	455	èrinçket-	310
emter-	235	èrintür-	265
èn-	46	èriř-	431
eñçlen-	416	èrit-	310
ènçsire-	213	èritil-	345
ènçsiret-	309	erke-	131
èntür-(I)	264	erkeçlen-	416
èntür-(II)	264	erkeçlentür-	265
enükle-	185	èrkeklen-	417
eñ-	46	erklen-	417

erksin-	386	ëşidigse-	223
erksintür-	265	ëşidil-	346
erksire-	213	ëşidtür-	266
erle-	186	ëşil-(I)	346
ermegür-	159	ëşil-(II)	346
ërpe-	66	eşin-	386
ërpekle-	186	ëşleliş-	452
ërpel-	345	ëştrüş-	431
ërpeş-	431	ëştür-	242
ërt-	310	eşün-	386
ërtdür-	265	ët-	47
ërtür-	242	ëtdür-	266
ërtür-	265	ëtil-	346
esengüle-	186	ëtin-	386
ësil-(I)	346	etine-	132
ësil-(II)	346	ëtiş-	431
ësilin-	386	ëtişdür-	266
ësiltür-	266	ëtit-	310
ësirgen-	386	etiz-	298
ësirke-	165	etizdür-	266
eski-	66	etizil-	346
eskir-	159	evdi-	66
ësne-	131	evdit-	310
esni-	145	ëviniş-	431
esür-	63	ëvirt-	310
esürt-	310	ëvril-	346
eş-	47	evür-	63
ëşid-	63	eymen-	386

ezügle-	186	içgin-	69
hualan-	417	içik-	174
ı-	40	içiş-	432
ıçan-	387	içle-	187
ıçgın-	69	içür-	242
ıd-	219	iderişdür-	267
ıdala-	186	ıgdüle-	187
ıdıl-	347	ıgdülen-	417
ıdış-	432	ıgele-	188
ıdtur-	266	ıgid-	64
ıgla-	186	ıgide-	132
ıglaş-	452	ıgidil-	347
ılıkdur-	266	ıgıdtür-	267
ıman-	387	ıgle-	188
ımantur-	266	ıkirçgüle-	188
ıncıkla-	187	ıkirçgülen-	417
ıra-	56	ıkkile-	188
ırat-	311	ıktület-	334
ırgal-	347	ıl-	48
ırkla-	187	ılgeysöklen-	417
ırla-	187	ılgün-	387
ırlaşdur-	267	ılgüntür-	267
ısrıtl-	347	ılgür-	255
ısla-	187	ılgüt-	311
ısur-	64	ıliltür-	267
ıy-	48	ılın-	387
ıç-	48	ılınçüle-	188
ıçger-	168	ılınışdür-	267

ilintür-	267	iyin-	388
iliş-	432	iyintür-	268
ilişdür-	267	kabar-	155
imer-	159	kabış-	433
imle-	188	kaç-	79
imlel-	347	kaçdur-	268
inçgele-	188	kaçış-	433
iñle-	67	kaçur-	242
irintür-	267	kaçuruş-	433
irkil-	347	kadgur-	159
irkle-	189	kadır-	255
irklet-	334	kadit-	311
isigleş-	452	kadrıl-	348
isin-	388	kadu-	145
isiş-	432	kaganla-	189
isit-	311	kagansıra-	214
iske-	67	kagansırat-	311
iskeş-	432	kagrul-	348
iste-	163	kagur-	255
istet-	311	kakı-	110
iş-	48	kakıla-	189
işdür-	268	kakın-	388
işle-	189	kakıtış-	433
işleş-	452	kal-	79
işlet-	334	kala-	110
itil-	347	kalañur-	160
itiş-	432	kalañurt-	312
itlin-	388	kalı-	110

kalıñula-	189	karıl-	348
kalıñulat-	334	karılın-	388
kalış-	433	karıntur-	268
kalıt-	312	karış-	433
kaltur-	268	karışdur-	268
kam-	79	karma-	123
kamıl-	348	karmala-	190
kamıt-	312	karmalaş-	452
kamşa-	132	karva-	123
kamşat-	312	kaşan-	388
kan-	79	kat-(I)	80
kana-	132	kat-(II)	80
kanat-	312	katar-	235
kanı-	132	katguruş-	434
kanıt-	312	katıgla-	190
kanlan-	417	katıgılan-	418
kantur-	268	katıglantur-	268
kañsıla-	190	katıl-	348
kap-	80	katılış-	434
kapar-	155	katıltur-	269
kar-	80	katın-	389
kara-	111	katış-	434
karar-	160	katışdur-	269
karart-	312	katlan-	418
karga-	123	katna-	132
kargan-	388	katrun-	389
kargat-	313	katşur-	242
karı-	111	katu-	111

kavır-	242	kéd-	81
kaviş-	434	kedgir-	292
kavişdur-	269	keci-	145
kavişgısa-	223	kédil-	349
kavişış-	434	kédiltür-	269
kavıt-	120	kédiş-	434
kavla-	190	kédlen-	418
kavlanışdur-	269	kédür-	243
kavrıl-	348	kéklen-	418
kavşa-	123	kékreş-	434
kavşur-	242	kékşür-	243
kavza-	132	kel-	82
kavzat-	313	kêlinle-	190
kavzatıl-	349	keltür-	269
kay-	80	kelür-	244
kayın-	389	kelürt-	313
kayıntur-	269	kemiş-	434
kaynat-	313	kemişil-	349
kayvılan-	418	kemlen-	418
kayvılanışdur-	269	kened-	151
kaz-	81	kêñeş-	435
kazgan-	389	kêñeşleş-	452
kazın-	389	kêñet-	313
kêber-	160	kêñren-	389
kêç-	81	kêñreş-	435
kêçik-	174	kêñşe-	133
keçür-(I)	243	kêñşeş-	435
keçür-(II)	243	kêñü-	145

kêñür-	244	kılıl-	350
kêñürt-	313	kılımsın-	231
keñürül-	349	kılın-	390
ker-	82	kılış-	436
kerge-	124	kıltur-	270
kergekle-	190	kın-	83
kergeklet-	334	kına-	133
keril-	349	kıntur-	270
keriş-	435	kırğıllat-	335
kêrtgün-	390	kırıl-	350
kêrtgüntür-	270	kırk-	227
kes-	82	kırşal-	350
kesdür-	270	kırt-	313
kesil-	349	kıs-	83
kesiş-	435	kısdur-	270
kêt-	82	kısıl-	350
kêter-	235	kıskar-	238
kev-	82	kısur-	244
kevil-	350	kış-	83
kevşen-	390	kışla-	191
keyikle-	190	kıvad-	151
kez-	83	kıvirkaklan-	418
kıçur-	255	kıvırkan-	390
kıd-	219	kıyıl-	350
kıdat-	313	kıyiltur-	270
kıkır-	208	kız-	83
kıkriş-	435	kızart-	313
kılıçla-	191	kızgan-	390

kızgur-	292	kok-	227
kiçin-	391	kol-	84
kigür-	292	koldamla-	191
kilileş-	452	kollaş-	452
kinlen-	391	koltgula-	191
kir-	83	koltur-	271
kirigse-	223	kolula-	191
kirik-	174	kolun-	391
kirikdür-	271	komıt-	314
kiriş-	436	kon-	391
kirişdür-	271	kontur-	271
kişe-	111	konul-	351
kişenlel-	351	koñar-	120
kişilen-	418	koņra-	133
kizle-	191	koņruk-	174
kizlel-	351	koņrul-	351
kizlen-	419	koņurul-	351
kizletil-	351	kop-	84
ko-	70	kopur-	245
kod-	220	kora-	133
kodıkar-	244	koran-	391
kodtur-	271	korat-	314
kodul-	351	korı-	111
kodur-	244	kork-	117
kodurt-	314	korkıt-	314
kogrul-	351	korkız-	298
kogşa-	133	korkun-	391
kogur-	245	koş-	84

koşdur-	271	köntür-	272
koşul-	352	köñür-	245
koşur-	255	könjle-	134
koturt-	314	könjlen-	419
kov-	84	könjülger-	169
kovıt-	314	könjüllen-	419
kovla-	191	köped-	151
kovşa-	133	köpirt-	315
köç-	85	köpür-	245
köçür-	245	kör-	246
kögedtür-	271	körgit-	315
kögür-	120	körked-	151
köker-	156	körkle-	192
kökle-	192	körklen-	419
köl-	85	körklientür-	272
köler-	156	körtgür-	292
köli-	112	körügse-	223
kölit-	314	körül-	352
kölitil-	352	körümle-	192
kölün-	391	körün-	392
kölüntür-	272	körünçle-	192
kölür-	245	körüş-	436
köm-	85	körüşdür-	272
kömdür-	272	köşit-	315
kömül-	352	köşitil-	352
kömüş-	436	kötgir-	160
kön-	391	köti-	112
köntül-	352	kötit-	315

kötrül-	353	kurıl-	353
kötür-	120	kurıt-	315
köy-	85	kurşa-	134
köydür-	272	kurşan-	392
köyür-	246	kurşatıl-	353
közkiş-	436	kurtgar-	169
közle-	192	kurul-	353
közün-	392	kurultur-	273
közüntür-	272	kus-	86
kubra-	134	kuşla-	193
kubran-	392	kutad-	152
kubrat-	315	kutadtur-	273
kuç-	85	kutadturul-	353
kuçul-	353	kutar-	169
kuçuş-	436	kuטרul-	354
kud-	86	kuטרultur-	273
kudıgartur-	272	kutsıra-	214
kudıkar-	169	kutsıratıl-	354
kudtur-	273	kutur-	255
kudul-	353	kuvra-	134
kuduluş-	437	kuvrat-	316
kulad-	152	kuysuk-	230
kulunla-	192	kuzıt-	316
kun-	86	kü-	70
kunsuk-	230	küçe-	134
kur-	86	küçed-	152
kurgur-	160	küçen-	392
kurı-	112	küçle-	193

küçlen-	419	küsen-	392
küçlentür-	273	küt-	86
küçsire-	214	küven-	393
küçsiret-	316	küvezlen-	419
küd-	220	küze-	134
küdtür-	273	küzed-	152
küdün-	392	küzedil-	354
küdürül-	354	küzedin-	393
kügürüşdür-	273	küzetdür-	274
kük-	175	lala-	193
kükre-	210	mañ-	87
kükret-	316	mañgallan-	420
kükül-	354	mañla-	193
kül-	86	mañra-	210
külçir-	217	mañran-	393
küle-	193	mayaka-	135
külel-	354	mayakan-	393
kületil-	354	mayış-	437
kültür-	273	mēñile-	193
külüş-	437	mēñilet-	335
künile-	193	meñle-	194
künte-	164	meñzet-	316
küñed-	152	min-	87
küre-	134	moymal-	354
küreş-	437	muntur-	274
küret-	316	muñad-	152
kürle-	193	muñadtur-	274
küse-	112	mün-	87

müne-	135	olın-	394
müntür-	274	olur-	256
münük-	175	olurt-	317
münre-	211	on-	48
nomla-	194	oñ-	49
nomlal-	354	oña-	57
nomlat-	335	oñal-	355
nomlatıl-	355	oñar-	235
od-	48	oñarıl-	355
odgur-	292	oñuk-	227
odgurakla-	194	oñul-	355
odguraklan-	420	op-	49
odguraklantur-	274	opla-	194
odun-	393	oplan-	420
oduntur-	274	opra-	67
ogad-	152	opul-	355
ogşaşdur-	274	orla-	194
ogşat-	316	orna-	135
ogullan-	420	ornan-	394
ogurla-	194	ornaş-	438
okı-	57	ornat-	317
okış-	437	ornatıl-	355
okıt-	316	os-	49
okıtdur-	274	osugsa-	223
okşa-	67	osul-	355
okşan-	393	osuş-	438
okşaş-	437	ota-	135
olgurt-	317	otlamsın-	231

otlat-	335	öglentür-	275
otuñla-	194	ögleş-	453
oy-	49	öğren-	394
oydur-	274	öğret-	317
oyna-	135	öğretin-	394
oynaşla-	195	öğrün-	394
oynat-	317	öğrünçlen-	420
oyul-	355	öğrünçüle-	195
oyurkan-	394	öğrünçüleş-	453
oz-	50	öğrüntür-	275
ozgur-	292	ögsire-	214
ozugsa-	224	ögsiret-	318
ö-	40	ögtil-	356
öbkele-	195	ögtür-	275
öç-	50	öğü-	57
öçeş-(I)	438	öğün-	395
öçeş-(II)	438	ögürüş-	438
öçrültür-	275	öğüş-	438
öçül-	356	öğüt-	318
öçür-	246	ökün-	395
öd-	220	öküntür-	275
ödür-	275	öl-	51
ög-	50	öli-	145
ögir-	64	ölit-	318
ögirt-	317	ölür-	246
ögirtdür-	275	ölürt-	318
ögirtür-	275	ölürüş-	439
öglen-	420	ömgekle-	195

öñed-	153	öte-	57
öñedtür-	275	ötgür-	293
öñle-	195	ötikle-	195
öpiş-	439	ötkün-	396
öpügse-	224	ötle-	195
öpül-	356	ötlen-	421
öpün-	395	ötün-	396
ör-(I)	51	ötüntür-	276
ör-(II)	51	ötüntürül-	356
örgen-	395	ötür-	246
örgi-	145	öviş-	439
örgüçlen-	420	övkele-	195
örit-	318	övkelemsin-	231
öritdür-	276	övkelen-	421
örle-	195	özirke-	216
örlen-	420	özirken-	396
örlet-	335	özne-	136
örletil-	356	parvıñlan-	421
örletiş-	439	saç-	87
örletür-	276	saçıl-	356
ört-	61	saçiltur-	276
örte-	136	saçıt-	318
örten-	395	saçra-	136
örtül-	356	saçrat-	319
örtün-	395	sag-	87
örtür-	276	sagurul-	357
ösür-	246	sakı-	146
öt-	51	sakın-	396

sakıntur-	276	sarya-	124
sakla-	196	sası-	112
saklan-	421	sasıt-	319
sal-	87	sat-	88
salın-	397	satga-	136
salıntur-	276	satgan-	397
salla-	196	satıglaş-	453
saltur-	276	satıl-	357
san-	397	savıkla-	196
sana-	136	savır-	247
sanç-	117	savla-	196
sançıl-	357	savrıl-	357
sançış-	439	sayka-	124
sançıt-	319	sebin-	397
sangar-	169	seç-	88
saniş-	439	seçil-	357
sanla-	196	sêkirt-	319
sap-	88	sêkri-	146
sapanla-	196	sêmekle-	197
sapıl-	357	sêmrit-	319
sapla-	196	sep-	88
saplan-	421	sepil-	358
saranlan-	421	ser-	88
sargar-	156	sergür-	293
sarıl-	357	seril-	358
sariş-	439	serin-	398
sarkıt-	319	serit-	320
sars-	117	serme-	137

sermel-	358	sına-	137
sev-	89	sınaş-	440
sevinçlen-	421	sıntur-	277
seviniş-	439	sırıl-	358
sevintür-	277	sırna-	124
seviş-	440	sıtur-	277
sevit-	320	sıvga-	137
sevital-	358	sız-	89
sêzin-	398	sızgur-	293
sı-	70	sızıl-	359
sıg-	89	sızıt-	320
sıgın-	398	sızla-	197
sıgış-	440	sızlat-	335
sıgta-	137	sid-	220
sıgtaş-	440	sige-	138
sıgur-	247	sigiri-	146
sıguruş-	440	sil-	90
sık-	89	silit-	320
sıka-	137	sil-	117
sıkan-	398	silkdür-	277
sıkdur-	277	silkin-	398
sıkıl-	358	simle-	197
sıkılış-	440	simri-	124
sıkınış-	440	siñ-	90
sıkur-	247	siñile-	197
sımta-	124	siñirt-	320
sımtal-	358	siñiş-	441
sın-	398	siñür-	247

sipir-	120	soyurka-	216
sivsin-	127	sögit-	320
soçıl-	359	söglün-	399
soçın-	399	sögül-	359
sogı-	112	sögüş-	441
sogın-	399	sök-(I)	91
sogış-	441	sök-(II)	91
sogıt-	320	sök-(III)	91
sok-	90	sökıt-	320
sokdur-	277	söküd-	221
soklun-	399	sökül-	360
sokul-	359	sökür-	247
sokuş-	441	sön-	92
sokuşdur-	277	söntür-	278
sola-	197	sözle-	197
solal-	359	sözlel-	360
solan-	399	sözleş-	453
solan-	422	sözleşdür-	278
solaş-	453	sözlet-	336
solaşdur-	278	sözletdür-	278
solat-	335	sözletıl-	360
sor-(I)	90	sözsire-	214
sor-(II)	90	suçlun-	399
soruk-	227	sud-	220
sorul-	359	sugul-	360
soy-	91	sugun-	399
soydur-	278	suguntur-	278
soyul-	359	sugur-	248

suk-	92	şaşur-	248
sukı-	146	şeş-	93
suklan-	422	şeşil-	360
suklun-	400	şeşiltür-	279
sun-	92	şeşür-	248
sus-	92	şış-	94
suva-(I)	138	şışrun-	400
suva-(II)	138	tagık-	175
suvat-	321	tagıl-	361
suvsa-	171	tagonla-	198
suvsaş-	441	tak-	94
suvsat-	321	takıl-	361
südrü-	146	takşur-	248
süle-	197	tal-(I)	94
sület-	336	tal-(II)	94
sünüş-	441	tala-	138
sür-	92	talaş-	442
sürt-	321	talk-	118
sürtün-	400	talkokla-	198
sürtür-	278	talpı-	124
sürtüşdür-	278	talpır-	256
sürüş-	442	talula-	198
süs-	93	talulat-	336
süyeş-	442	tam-	94
süz-	93	tamdul-	361
süzül-	360	tamdur-	248
şaş-	93	tamgala-	198
şaşıt-	321	tamıd-	221

tamız-	298	tapladur-	279
tan-	95	taplal-	361
tançgala-	198	taplan-	400
tançula-	198	taplaş-	453
taniş-	442	taplat-	336
tankar-	156	taplatıl-	362
tankarış-	442	tapşur-	248
tanu-	113	tar-	95
tanukla-	199	tara-	113
tanuklaş-	453	taral-	362
tanuklat-	336	targar-	236
tanuklatdur-	279	tarı-(I)	113
tañ-	95	tarı-(II)	113
tañıl-	361	tarık-	175
tañırka-	216	tarık-	227
tañla-(I)	199	tarın-	400
tañla-(II)	199	tarıt-	321
tañlar-	160	tarıtdur-	279
tañlat-	336	tarmaş-	442
tap-(I)	95	tart-	118
tap-(II)	95	tartıl-	362
tapın-	400	tartıltur-	279
tapıntur-	279	tartın-	401
tapınturul-	361	tartınla-	199
tapırkan-	400	tartınlaş-	454
tapırkanıl-	361	tartış-	443
tapış-	442	tartıt-	321
tapla-	199	taru-	146

tarun-	401	tè-	70
taş-	96	tebret-	322
taşgar-	169	têdür-	280
taşık-	175	teg-	96
taşıl-	362	tegil-(I)	362
taşu-	113	tegil-(II)	362
taşur-	249	tegin-	401
tat-	96	teginçüle-	199
tatga-	138	teginür-	280
tatgan-	401	teginür-	200
tatgantur-	279	tegiş-	443
tatı-	114	teglar-	236
tatıgsıra-	214	tegrikle-	200
tatıt-	321	tegriklen-	422
tatur-	249	tegril-	363
tavra-	138	teğsil-	363
tavran-	401	teğsiltür-	280
tavranış-	443	teğşür-	249
tavrat-	322	teğşürüş-	443
tavratış-	443	teğür-	249
tay-	96	teğürt-	322
taya-	114	teğürtür-	280
tayan-	401	teğzin-	402
tayaniş-	443	teğzinçlen-	422
tayanişdur-	279	teğzintür-	280
tayantur-	279	tel-	97
taydur-	280	telgen-	402
tayıt-	322	telin-	402

telmir-	160	tersik-	176
teñe-	138	tersikdür-	281
teñeş-	443	terter-	236
teñger-	169	tértür-	281
teñik-	175	têş-	444
teñiz-	298	teşil-	363
tênle-	200	têt-	323
tênlen-	422	têtigle-	200
tep-	97	têtiker-	156
tepdür-	280	têtin-	403
tepin-	402	tetrül-	363
tepit-	322	tetrültür-	281
tepre-	125	tev-	97
tepren-	402	tevir-	121
tepreş-	444	teвле-	200
tepretil-	363	tevril-	363
têr-	97	tevşil-	364
têril-	363	tevşin-	403
têriliş-	444	tez-	98
têrin-	403	tezgür-	293
teriñed-	153	tıd-	98
têrişdür-	280	tıdıl-	364
têrişdürt-	322	tıdıliş-	444
terit-	322	tıdın-	403
terkişlen-	422	tıdtur-	281
terkle-	200	tıgıl-	364
terklet-	336	tık-	98
terle-	200	tıkıl-	364

tılaur-	161	tilken-	404
tılda-	164	time-	114
tıltan-	403	tire-	114
tın-	98	tiren-	404
tınlan-	422	tireş-	444
tınsıra-	214	tirgür-	293
tınsırat-	323	tiril-	365
tıntur-	281	tişle-	201
tınturul-	364	tit-(I)	99
tııla-	201	tit-(II)	99
tırman-	403	titdür-	281
tıt-	98	titil-	365
tıtın-	403	titre-	125
tigile-	201	titret-	323
tigilen-	422	tiz-	99
tigileş-	454	tizil-	365
tigreş-	444	to-	71
tigret-	323	tod-	221
tik-	99	toda-	114
tikdür-	281	todgur-	294
tikil-	364	todur-	249
tikiş-	444	tog-	99
tiklin-	403	togra-	125
til-	99	togral-	365
tile-	139	togur-	250
tilen-	403	tokı-(I)	146
tilet-	336	tokı-(II)	147
tilikle-	201	tokıl-	365

tokın-	404	toşgur-	294
tokış-	445	toşgurt-	323
tokıt-	323	tota-	139
tokıtıl-	365	toyla-	201
tokla-	201	toylaş-	454
tol-	366	toylaşdur-	282
tolgan-	404	toz-	100
tolgat-	323	tögne-	139
tolgur-	294	tök-	100
tolgurul-	366	töklün-	405
toltur-	281	tökül-	366
tolunad-	153	tökün-	405
tomur-	250	töküntür-	282
ton-	404	töküt-	324
tona-	139	töle-	114
tonan-	405	töleklen-	423
tonantur-	282	tölte-	139
toñ-	100	töñit-	121
toñıt-	121	törçi-	125
toñla-	201	törü-	114
toñtar-	236	törüt-	324
toñtarıl-	366	töşe-	115
toñur-	250	töşen-	405
topol-	121	tsoyurka-	216
tor-	100	tu-	71
torla-	201	tug-	100
toru-	114	tugla-	201
toş-	445	tugruş-	445

tugur-	250	tutuş-	445
tugurt-	324	tutuz-	298
tugurul-	366	tutyaklan-	423
tul-	101	tuy-	101
tulun-	405	tuydur-	283
tumıl-	366	tuyun-	406
tumlu-	202	tuyuntur-	283
tur-	101	tuyuz-	298
turgur-	294	tüg-	102
turgurul-	366	tüke-	139
turit-	324	tüket-	324
turkıglan-	423	tüleş-	446
turul-	367	tültrün-	406
turultur-	282	tültür-	283
turulturt-	324	tüne-	140
turuş-	445	tüner-	156
tusul-	367	tünet-	325
tuş-	101	tüpger-	169
tuşgur-	294	tüpir-	161
tuşuş-	445	tüple-	202
tuşuşdur-	282	tüpsire-	214
tut-	101	tüpük-	176
tutdur-	282	tüpükdür-	283
tutsuk-	230	tür-	102
tutul-	367	türgekle-	202
tutultur-	282	türgeklen-	423
tutuluş-	445	türt-	118
tutun-	405	türtün-	406

tüş-	102	udit-	325
tüşe-	140	udun-	406
tüşsire-	214	uduntur-	283
tüşür-	250	uduş-	446
tüşürül-	367	uduşul-	368
tüşütlen-	423	uduşur-	251
tüşütlenil-	367	uduz-	299
tüt-	102	uduzul-	368
tütet-	325	ugra-	140
tütetil-	367	ugral-	368
tütne-	140	ugraş-	446
tütüz-	298	ugrat-	325
tüz-	103	ugutla-	202
tüzger-	170	uk-	52
tüzük-	176	ukdur-	283
tüzül-	367	ukıt-	325
u-	40	ukıtıl-	368
uç-	52	ukul-	368
uçın-	406	ukun-	406
uçlan-	423	ula-	58
uçrultur-	283	ulal-	368
uçuk-	176	ulalış-	446
uçur-	250	ulaltur-	283
uçuzla-	202	ulan-	406
uçuzlan-	423	ulaş-	446
ud-	52	ulgad-	153
udı-	58	ulı-	58
udıkla-	202	ulın-	406

ulış-	446	uy-	53
umıl-	368	uyad-	221
umun-	407	uyak-	176
un-	407	uyal-	369
una-	58	uza-	140
unıt-	64	uzan-	407
unıtdur-	284	uzat-	326
unıtıl-	369	uzlan-	423
ur-	53	üden-	424
urılan-	423	üdre-	68
ursuk-	230	üdet-	326
urtur-	284	üdrül-	369
urugsırat-	325	üdrültür-	284
urul-	369	üdür-	251
urun-	407	ük-	228
uruş-	446	ükli-	147
us-	53	üklıt-	326
usuk-	227	üklıtdür-	284
uşal-	369	ükün-	407
uşat-	326	üküşleş-	454
ut-	53	üle-	59
utar-	236	üleş-	447
utrın-	407	ület-	326
utruş-	447	ülgüle-	203
utsuk-	230	ülügle-	203
utuz-	299	ümele-	203
uvşat-	326	ün-	408
uvtan-	407	ünde-	164

üntür-	284	üzmeletdür-	285
üntürüş-	447	üzül-	370
ünür-	251	üzülüş-	447
ünüş-	447	üzüş-	447
ür-(I)	54	yabrit-	327
ür-(II)	54	yad-	103
ürgür-	295	yadıl-	370
ürk-	61	yadın-	408
ürkit-	326	yadrat-	327
ürper-	256	yadtur-	285
ürül-	369	yafşur-	251
ürüjer-	156	yag-	103
üste-	140	yaga-	141
üstel-	370	yagdur-	285
üş-	54	yagıd-	153
üşet-	327	yagıla-	204
üşit-	327	yagılaş-	454
üşün-	408	yagıt-	327
üşüş-	447	yagrı-	147
ütleş-	454	yagu-	147
ütüle-	203	yagur-	257
üz-	54	yaguş-	448
üzdür-	285	yagut-	327
üzele-	203	yak-	228
üzelen-	424	yak-(I)	103
üzlentür-	285	yak-(II)	103
üzlün-	408	yakala-	204
üzmele-	203	yakçirt-	328

yakdur-	285	yañ-	104
yakdurul-	370	yañç-	118
yakıl-	370	yañçıl-	371
yakış-	448	yañçış-	448
yal-	370	yantur-	286
yala-	166	yañgar-	170
yalar-	161	yañıl-	371
yalbar-	127	yañıla-	204
yalçıt-	328	yañıltur-	286
yalga-	166	yañkur-	161
yalgantur-	286	yañkurt-	328
yalgat-	328	yañra-	211
yalın-(I)	408	yap-	104
yalın-(II)	409	yapın-	409
yalına-	141	yapış-	448
yalınat-	328	yapıt-	329
yalınla-	204	yapırıl-	371
yalk-	118	yapşın-	409
yalkık-	228	yapşintur-	286
yalkıt-	328	yapşur-	251
yaltır-	286	yapur-	252
yaltır-	148	yar-	104
yaltırıt-	328	yara-	115
yalvan-	409	yaral-	371
yalvar-	127	yaramsın-	231
yamaş-	448	yarın-	409
yamıraş-	448	yaraş-	448
yan-	104	yaraşdur-	286

yarat-	329	yaşut-	330
yaratdur-	286	yat-	105
yaratıl-	371	yatgur-	295
yaratın-	409	yatika-	141
yaratıntur-	286	yatla-	204
yaratıt-	329	yatlan-	424
yaratur-	252	yatur-	252
yarıklan-	424	yaval-	372
yarıl-	372	yavaltur-	287
yarış-	449	yavızla-	204
yarlıka-	166	yavlaklan-	424
yarlıkan-	410	yavrı-	148
yarlıkat-	329	yavru-	148
yarma-	125	yay-(I)	105
yarman-	410	yay-(II)	105
yarlaş-	454	yayıl-	372
yarsı-	212	yaykal-	372
yarı-	148	yaykan-	410
yarut-	329	yayla-	204
yarutıl-	372	yaz-	105
yastan-	410	yazıl-	372
yaş-	104	yazın-	410
yaşa-	141	yazokla-	205
yaşar-	157	yê-	71
yaşart-	329	yêged-	153
yaşna-	141	yêgedmekleş-	454
yaşu-	148	yêgle-	205
yaşur-	252	yêgse-	224

yıl-	106	y�viglen-	424
y�lt�r-	287	y�vil-	373
y�lvik-	176	y�vin-	411
y�lvile-	205	y�vit-	330
y�mir-	121	yıçan-	411
y�mril-	373	yıdı-	149
y�nigle-	205	yıdışka-	141
y�r-	106	yıdıt-	330
y�rçile-	205	yıdla-	206
y�ril-	373	yıg-	106
y�rin-	410	yıgdur-	287
y�rint�r-	287	yıgıl-(I)	374
y�riņ�-	149	yıgıl-(II)	374
y�rle-	205	yıgılış-	449
y�rt�r-	287	yıgın-	411
y�ş-	449	yıgıntur-	288
y�t-(I)	106	yıgla-	206
y�t-(II)	106	yıgrıl-	374
y�td�r-	287	yık-	107
y�tg�r-	295	yıkılın-	411
y�til-(I)	373	yılın-	411
y�til-(II)	373	yılıt-	330
y�tit-	330	yılla-	206
y�tlin-	410	yınçı-	125
y�tlint�r-	287	yırgan-	411
y�trin-	411	yırın-	411
y�t�r-	287	yırla-	206
y�veş-	449	yırt-	119

yırtıl-	374	yolukuş-	449
yıv-	107	yomıt-	330
yilin-	412	yon-	107
yinçgele-	206	yoņa-	115
yinçül-	374	yoņariş-	449
yinçür-	252	yoņaşur-	252
yint-	119	yorı-	115
yintsik-	230	yorıl-	375
(y)irü-	56	yoriş-	450
yit-	107	yorit-	330
yitür-	252	yoritıl-	375
yod-	221	yort-	331
yodul-	374	yov-	107
yogla-	206	yöle-	116
yoglat-	337	yölen-	412
yogunad-	153	yölentür-	288
yogurkan-	412	yöleş-	450
yokad-	154	yöleşdür-	288
yokadtur-	288	yöleşür-	253
yokaylan-	424	yölet-	331
yokla-(I)	206	yöntüş-	450
yokla-(II)	206	yör-(I)	107
yoklun-	412	yör-(II)	108
yokur-	161	yörge-	126
yola-	141	yörgel-	375
yolan-	412	yörgen-	412
yolat-	330	yörül-	375
yoluk-	176	yu-	71

yublun-	412	yutun-	413
yubul-	375	yuv-	108
yugur-	122	yuvgad-	154
yuk-	108	yüd-	222
yukıl-	375	yüdtür-	288
yul-	108	yüdür-	253
yulı-	116	yügedtür-	288
yulun-	412	yügür-	122
yum-	108	yügürt-	331
yumbur-	253	yügürüş-	450
yumdar-	237	yük-	109
yumgakla-	207	yükle-	207
yumşa-	142	yükün-	413
yumşat-(I)	331	yüküntür-	288
yumşat-(II)	331	yüküntürül-	375
yun-	412	yükünün-	413
yunçır-	253	yülit-	332
yuntur-	288	yürüner-	157
yuñla-(I)	207	yüzlen-	424
yuñla-(II)	207	yüzlentür-	288
yupan-	413	yüzüt-	332

10. Öz Geçmiş

19. 06. 1976 yılında Ardahan'ın Hanak ilçesinde doğdum. İlköğretimi Hanak Merkez Atatürk İlköğretim okulunda bitirdim. Ortaöğretimi İzmit Mimar Sinan Lisesinde tamamladım. 2001 yılında Çanakkale Onsekizmart Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği bölümünden mezun oldum. 2002 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı'nda yüksek lisansa başladım ve 2004 yılında Ceval Kaya'nın danışmanlığında hazırladığım *Uygurca Altun Yaruk'a Ait Belgeler 251-300* tez çalışması ile mezun oldum. Askerlik görevinin ardından 2006 yılında yine Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı'nda doktora başladım. Doktora tezi olarak *Eski Türkçede Fiiller* adlı çalışmayı hazırladım. Ayrıca Şeyyâd Hamza'nın *Yusuf u Zeliha* adlı eserini Şenol Korkmaz ile birlikte yayına hazırladım, çalışma 2008 yılında Kaknüs yayınları tarafından yayınlandı. Yine Özbek halk destancısı Polken Şair'den Hadi Zarif'in Semerkant'ta derlediği *Şeybani Han Destanı* adlı eseri Münevver Tekcan ve Gaybullah Babayarov ile birlikte yayına hazırladım ve çalışma 2010 yılında Umuttepe yayınları tarafından yayınlandı.